

AZ

ISKOLÁZÁS JELENE

ANGOLORSZÁGBAN.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. K. MINISTERHEZ INTÉZETT
JELENTÉS.

FELMÉRI LAJOS,

PHILOS. DK., A KOLOZSÁRI H. K. TUD.-EGYETEMEN A NEVELÉSTUDOMÁNY NY. R. TANÁRA.

MÁSODIK KÖTET:

KÖZÉP- ÉS FELSŐOKTATÁS.

BUDAPEST,

NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1 8 8 1 .

A fordítás joga fentartásával.

ELSŐ RÉSZ. KÖZÉPOKTATÁS.

BEVEZETÉS.

Az angol középiskoláknak több faja van. Köztük néhány — Eton, Winchester, Chist's Hospital — nagy alapítványokból táplálkoznak, másokat mint Westminster, Canterbury vagy Ely középiskoláját kaptalanok tartják fenn. Vannak köztük olyanok, mint Merchant Taylors, St. Paul's school, melyek kereskedő-társaságok, vagy municipalis testületek gondozása alatt állanak; ellenben Harrow fekvésénél, Rugby vagyonánál fogva emelkedtek irgalmas intézetekből az ország legnagyobb iskolái közé. Némelyek, mint Marlborough és Mill Hill, birtokosok iskolái (proprietary schools), melyekben eredetileg csak papok gyermekei tanulhatnak, végül van egy pár olyan is, mint Woolwich és Sandhurst? melyeket a kormány katonatisztek nevelésére alapított és tart fenn.

A nagy középiskolák kétharmad része nagy alapítványokból áll fenn. Etonban hetven, Westminsterben negyven és Winchesterben hetven tanulót tartanak, tanítanak és látnak el az iskola költségén; St. Paul, Merchant Taylors' és más iskolák, melyekben benjakás nincsen, csekély tandíjért veszik fel a tanulók egy részét. Általában a középiskolák között a nevelés drágasága teszi a fő különbséget. Eton és Harrow tulajdonképen csak a vagyonos szülők gyermekeinek áll nyitva; szerencsére az akadémiai versenyek, a csolnakverseny, a őrieket tér és aztán az élet nyílt tere a vagyonos és kevésbé vagyonos szülék gyermekei előtt egyformán nyitva van.

A középiskolák újjászervezését, jobban mondva, a kormányzásukban és berendezésükben elkerülhetlen módosításokat az 1869. 1873 és 1874-dik évi törvény cikkelyek rendeltek el.

A parlamenti bizottságok általában a következő osztályokba osztották be ez iskolákat: első rendűek, melyek teljes classikus vagy felső rendű oktatást nyújtanak s bennük legalább is 10 font sterling az

évi tandíj, és a végző növendékek 10 évesek. Másodrendűek, melyekben a tanítás nem teljesen classikai, a tandíj legalább is 5 font s a végző növendékek 17 évesek. Harmadrendűek, melyekben kevés, vagy épen semmi classikai tanítás nincs, a tandíj minimuma k. b. 3 font, s a végző növendékek életkora 15 év.

E két utóbbi csoportot kis gymnasiumoknak, vagy a mennyiben u. n. modern oktatást adnak, felerészben polgári-iskoláknak lehetne nevezni. Tantervük nagyon változatos; népességük 25—30 fel 4—500-ig; a tanító-testület a harmadrendűekben egy igazgatóból (head-master) s rendszeren 2 segédből áll, kik a növendékeket részint a nagy középiskolákra, részint a kereskedelmi és iparos pályákra, vagy a természettudományi vizsgálatokra, a londoni egyetemi felvételi vizsgálatra vagy a Cambridgei polgári-iskolai vizsgálatra, sőt néha az orvosi és gyógyszerészi elővizsgálatra készítik. Ehhez képest szerkezetükben a legtarkább változatosság található. A növendékek szintén igen sok csoportra oszlanak, s ha valaki az u. n. „extra“ tantárgyakat virágzó állapotokban kívánja látni, tekintsen be az iskolákba, s azt fogja tapasztalni, hogy 35—40 fiú közül mintegy 8-10 a latin nyelvtannal küzdök, 2—3 haladottabb növendék valamely könnyű szerzőt olvas, sőt talán egy a görög újszövetség olvasásához is kezdett. E „classikus“ fiúk veszik el az igazgató ideje fele részét, mert az intézetet a eläss, stúdiumokért van alapítva.

A fiúk kettesével vagy hármásával, kis csoportokra oszolva, tanulják s mondják fel a leckéket, s míg egyik részt kikérdezik, a többi gyakorlatokat készít. A segédtanárok rendszeren a mathesist és a többi tantárgyakat tanítják, a tanulók naplóit javítják stb. stb. Ez iskolák jövedelme szintén nagyon változó, némelyikben csak 30 -40 fontra rúg az évi biztos jövedelem, máshol meg ezerekre. A tanárok jövedelmét pótolja a különböző tantárgyakért vett s más-más mértékkel szabott tandíj. Néha az ősrégi szokások is segítségére jönnek a master erszényének, mint pl. Yorkshire, Lancashire és Westmoreland némely grammar schooljában, hol a tauítónak az év bizonyos napján (húshagyó kedden) u. n. cock-pennyt (kakas-fillért) visznek a gyermekek, a mely szokás még abból az időből maradt fenn, midőn e nevezett napon az iskolamesterek a gyermekek számára kakasviadalokat és egyéb mulatságokat rendeztek. ¹⁾ Ma az egészből csak a head-

¹⁾ „A niek and a noek
A hen and a cock
And a penny for my master.”

masternek járó égy guinea es a segéd tanítónak fizetett ½ guinea maradt szokásban. ¹⁾

E kis iskolák láttára önkénytelenül eszébe jut a szemlélőnek, hogy az angol közoktatásügyben nincs rendszer, végtelen nagy a változatoság, s e chaotikus tömegbe részint az egyetemek, részint a természettudományi és polgári hivatali vizsgálatok és a különböző tekintélyes egyletek vizsgálati mértékei hoznak be lassanként több-több rendet. míg e vizsgálatok új tért nem nyitottak működésöknek, addig majd mindenik egy-egy nagy középiskolát másolt vagy majmolt, s tanítószemélyzetéhez képest fertály, nyolcad vagy tizenhatod Eton vagy Westminster college akart lenni. Ez újabb mértékek felállítása előtt tömérdek erő- és időpazarlás volt ez iskolák munkájával összekötvé. Ezúttal ezeket mellőzve, az első rendű középiskolák ismertetéséhez fogok, s köztök különösen azokra leszek tekintettel, melyek a nagy középiskolák címén (great public schools), százak óta, az angol nemzet büszkeségei.

I. SZAKASZ.

Benlakó középiskolák (Public Schools with Boarding houses).

A) Régi szervezetitek.

I. Eton.

»A ki Etont nem látta, Angolországot sem látta« — mondá Gladstone 1879. őszén, a Wellington college növendékeihez intézett beszédében. Ez iskola helyzeténél, múltjánál és hagyományánál fogva az angol középiskolák typusa. Korra nézve túltesz ugyan rajta Winchester college, mert 1879-ben fennállásának éppen ötszázadik évfordulóját ülte meg; de jelentékenységben soha eszébe sem jutott Etonnal versenyre kelni. Windsor végében, Londontól vasúton egy órajárásnyira fekszik e nevezetes intézet, melyet VI. Henrik alapított 1440-ben.

A föld legnagyobb középiskolája, tanulói száma az 1000-et megközelíti. Évi jövedelme a 20,000 fontot jóval meghaladja. Az alapítónak a volt a szándéka, hogy ez iskola egyszermind aggház (hospital) legyen, azaz 25 szegény sorsú tanuló és ugyanannyi aggastyán találjon benne teljes ellátást. Ez aggház még a király életében megszűnt, de az iskola majdnem ötödtől száz év óta virágzik. Az ala-

¹⁾ E kis iskolák érdekes leírását adja Fitch a parlamenti bizottság által kiadott jelentések (General Reports) IX. köt. London, 1868. 103—332. 1.

pítványdíjas növendékek (collegers) száma 70; a többiek az u. n. „oppidans” (városiak) a legelőkelőbb családok gyermekei, ¹⁾ kik régi szokás szerint nem annyira azért vannak Etonban, hogy sokat tanuljanak, hanem főként, hogy főrangú családok ivadékaival barátságot vagy ismeretséget kössenek, hogy bizonyos urias tónusra és magatartásra szert tegyenek. Újabb időben az u. n. *nonveaux riches* közül sokan, kik meg tudják fizetni, szintén ide küldik gyermeküket. Természetes, hogy e népesség az iskola eredeti (irgalmas intézeti) jellemét gyökerelesen megváltoztatta. Az intézetben az alapítvány díjas fiú hosszú időn át valóságos spártai nevelésben részesült. Az iskolázás nevezetes célja a testi erő kifejtése, edzése és kemény munkához való szoktatás volt.

Az atletikai gyakorlatok megtették hatásukat; az angol nemzet soha sem fogja elfelejteni Wellingtonnak azt a nyilatkozatát, melyet a nagy hadvezér Eton játékterén jártában tett, hogy „itt vívtuk ki Waterloo-t.” ¹⁾

Azonban a régi berendezésnek árnyékos vagy mondjuk borús oldala volt egyfelől a túlságos vesszőzés, másfelől a szolgálkodás, azaz az idősebb tanulók által az ifjabbakra rótt szolgálatok elvégzése. ²⁾ Amaz a *flogging*, emez a *fagging*; ezelőtt mindkettő a kegyetlenség organizált rendszere. Még a húszas években is az ifjabb tanuló, mint fag, kénytelen volt néha éjfél után egy-két óráig fenn ülve mesterére várni. E mellett sok tenyér- és arconverést kapott, ha mestere ágyát nem jól vetette meg, vagy az ágya fejénél levő ablakszárnyat nem elég jól zárta be. Az aztán csekélység volt, ha a mester a levegőbe feldobta, s önkénytelenül is tót-ágast kellett állnia. Másnap reggel el lehetett készülvén a szegény fag, hogy a lecke nemtudásért megvesszőzik. ⁴⁾ Ekként egészítette ki a szolgálkodást a vesszőzés, s a legzsarnokabb jeleneteknek volt helye a collegerek n. n. long chamber-e (hálószobája), a hol mintegy 70 fiú volt esti kapuzárástól reggeli kapunyitásig bezárva, s magára hagyva. Shelleyről van túljegyezve, hogy nem akart inaskodni, s ezért mindennap a közmondásossá vált

¹⁾ 1870—80. isk. évben a tanulók között volt egy herceg, 20 lord, egy marquis, 2 gróf, 3 baronet és 45 honourable (honorator?) esaládbeli lli.

²⁾ „Here Waterloo írás won.”

³⁾ Nálunk, pl. Sárospatakon isk. nyelven „dárdás” a fag neve, ki azonban — mint tudjuk — mindig szegény szülők gyermeke, ellenben az angol középiskolában a legelőkelőbb családok gyermeke sincs a fagging alá kivéve.

⁴⁾ Lyte (Maxwell) A History of Eton college. 534. 1.

Shelley-féle ütlegekben (Shelley baits) ¹⁾ részesült. A yesszőzés pedig annyira divatozott ez iskolában, hogy Aschamot, Erzsébet királynő tanítóját, a vesszőzés elől megugrott fiúk esete vitte rá »The schoolmaster« c. híres értekezése írására.²⁾

Nem csuda, ha ily fegyelmezés mellett az elkeseredett fiúk közt néha valóságos forradalom tört ki. Az 1810, 1818 és 1833-ban kitért iskolai rebelliók a tanulókban a dacoló heroismust fejtették ki, úgy hogy a múlt száz 80-as éveiben egyszer a derest („floggin-block“) megrohanták, elsöben tüzes vassal sütögették, aztán izréporrá törték, s darabjait mint győzelmi jeleket pénzért elárusították. ³⁾ Nagy szerencsájük volt a fiúknak, hogy egy-egy oly uralkodó, mint III. György, ki Windsorból gyakran le-lesétálgatott a collegium vidékére, a keserű képpel járkáló fiúkért nem egyszer kérte az igazgatótól a büntetés elengedését. ⁴⁾

A tanuló élete részint a felsőbbsséggel, részint a classikai stúdiumokkal való vesződségben folyt le. A görög construálásról versírásra, a versről a prózára, s a prózáról ismét a görög construálásra mentek. ⁵⁾ A latinból Virgilius, Horatius, Cornelius Nepos, Pomponius Méla és a „Poetae graeci“ tanulása járta, e mellett minden héten két rendbeli — legkevesebb hat versszakból álló — verset, egy versszakos rögtönzött verset, továbbá latinból egy fordítási gyakorlatot kellett készíteni, még pedig játékra szánt idejökön, s e mellett a tanult szemelvényekkel párhuzamosan számos szerző műveit kellett kiegészítés végett olvasni. ⁶⁾ Az anyanyelv e stúdiumok mellett annyira mellékes volt, hogy pl. Hornért angol helyett latinra fordították.

¹⁾ Ugyanott 397. 1. Sidnoy Walker az intézőt rendkívüli tehetségű növénydeke a Shelley sorsában részesült, s ezért írta Etonról, hogy „Goshen spots Aye bright nith spiritual sushine“ (Ugyanott 308. 1.)

²⁾ Lásd a „Schoolmaster bevezetését“, Dr. Keatenek, ki e száz első negyedében volt az intézet igazgatója, annyira szokása volt a verekedés, hogy midőn egy méltatlanul vádolt fiú neki számot adott napi foglalkozásáról, Keate minden mondat után azt jegyezte meg: „tehát azért megvesszőzlek.“ Sőt midőn a keresztyén erényeket magyarázva, a fiúknak lelkökre kötötte, hogy tisztaszívűek legyenek, azt is utána vetette, „ha pedig nem lesztek tisztaszívűek, megvesszőzlek.“ U. o. 373. 1.

³⁾ U. o. 332. 1.

⁴⁾ A király annyira szerette a fiúkat, hogy parancsára king's scholar-oknak kellett őket nevezni. U. o. 347. 1.

⁵⁾ U. o. 305. 1.

⁶⁾ U. o. 305. és 315-18-ig.

Nem szabad azonban elfeledni, hogy ezt a spártai rendszert sokban enyhítették a játékok és atletikai gyakorlatok, melyekre kivált a városon lakó fiúk (oppidans) a legnagyobb figyelmet fordították. Az etoni közmondás szerint „games come first, books second,“ sőt az alapítványdíjasok a költséges multságokból, pl. minő a csolnakázás, ki voltak zárva. Oktatás dolgában a városon lakó társaikkal egy testületet alkottak, máskülönbön azonban egymástól nagyon különböztek. Nekik igen korán kellett fölkelniük, rosszúl táplálkozniok, mert a collegium se reggelit, se theát nem adott, s minthogy az egy terembe való zsúfoltság miatt tanulni sem tudtak, a tehetősebbek a városon fogadott szobákba húzódtak ki tanulás és reggelizés végett. Időjártán az intézet az alapító célját szem elől tévesztve, a coliegereket a hat-hétszerte nagyobb számú oppidanoknak feláldozta, szóval a coliegerek a bőkezű alapítványoknak azon hulladékán tengődtek, mely sem a provostnak, sem a fellowknak nem kellett. A VI. Henrik alkotta statútumokat 1772-ig nem törölték el, de azért számos emberöltő óta, inkább a „megszegés, mint a teljesítéssel tanúsították az irántok való tiszteletet/¹⁾

A negyvenes években új építkezések történtek, s mintegy helyet készítettek azoknak a szellemi reformoknak, melyeken e 60-as és 70-es években az intézet átment. 1861-ben a parliament egy királyi bizottságot küldött ki a nagy alapítványi iskolák állapota megvizsgálására. Eton volt a vádlott, de azért nyolc társát (t. i. Winchester, Westminster, Charterhouse, St. Paul's, Merchant Taylor's, Harrow, Rugby és Shrewsbury school) szintén a vádlottak padjára ültették.

A királyi bizottság 1865-ben kiadott jelentésében több rendbeli újítást javasolt, de a parlamenti actió 1868-ig elnapol tat ott. Ezalatt azonban némely változtatások történtek. Az elavult iskolai könyvek sorából kihagyták a következőket: Scriptorum Roinani, Scriptorum Graeci, Poetae Graeci és a régi „Eton Latin Grammar“ helyett a középiskolák számára készült Latin Primer-t. vették fel. A coliegereket a játék idején való egyenlő fekete ruhaviselés kötelezettsége alól fölmentették, az ősrégi long chaubert az ifjabb fiúk számára apróbb szobácskákra osztották, a fiúknak Windsor főutcáin való járást, sőt a windsori vásárra menést is megengedték.

A parliament adta új középiskolai szervezettel 1870-ben sokkal nevezetesebb változtatások történtek. A collegium új igazgató-tanácsot (governing body) kapott. E 9—11 tagból álló testületbe öt tagot

¹⁾ U. o. 21. l.

az oxfordi és cambridgei egyetem nevez ki, egyet a Royal Society delegál; továbbá tagja az országbíró (lord chief justice) és az igazgató; a többi tagokat maga a testület választja. Az igazgató-tanács 1873-ben teljesen átalakította a collegium törvényeit oly formán, hogy az intézet egyházas jellege rövid időn teljesen elenyészszék. Kimondotta, hogy ezután a provost (praepost) ¹⁾-nak sem kell szükségképen papi egyénnek lenni. Az iskolát és collegiumot synonymoknak nyilvánította, és kijelenté, hogy Eton tisztán nevelő-intézet, s egyáltalán nem kegyes és tanult emberek pihenőhelye.²⁾

Az új alapszabályok értelmében az intézet áll a főgondnokból (provost) és 10 igazgató-tanácsosból (fellow), a fő- és aligazgatóból (head-and lower-mastér), legalább 70 alapítvány díjas tanulóból és legfeljebb két káplánból (chaplain). Az igazgató-tanács választja az igazgatót s bocsátja el tetszése szerint. Igazgató csak állam-egyházi vallású, s legalább is a Magister Artium egyetemi fokozatot nyert egyén lehet. Ő nevezi ki a többi tanítókat s tetszése szerint bocsátja el; de a tanítók számát, kelyzetét, isk. rangját és jövedelmét, szentesítés végett az igazgató-tanácsnak terjeszti fel. Az intézet fegyelmezése és a felügyelet az ő tiszte; a collegiumban szabad lakást kap, de az igazgatótanács beleegyezése nélkül az igazgatói tiszten kívül sem egyházi, sem másféle hivatalt el nem vállal. Fizetését egyrészt a collegium által az alapítványdíjas fiúkért fizetett, másrészt a városon lakó tanulóktól szedett tandíjból kapja. E fizetés összegét időről-időre az igazgató-tanács szabja meg, ezenkívül a tanulóktól semminemű fizetést vagy ajándékot el nem fogadhat. Az ösztöndíjas tanulók felvétele minden év júliusa végén történik. A felvételért folyamodók életkora 12—15 év. A felvételi vizsgálat tárgyai: latin fogalmazvány (próza és vers), fordítás latinból és görögből, mathesis (beleértve a számtant, algebrát és Euclidei) A pályázókat az igazgató-bizottság kinevezte biztosok vizsgálják. A vizsgálat írásbeli. Az igazgató bármely rász magaviseletű collegier alapítványdíját felfüggesztheti. A városon lakó fiúk csak fölvételi vizsgálatot tesznek a következő tárgyakból: könnyű latin mondatok fordítása angolra, latin nyelvtan; francia nyelvtan és könnyű fordítás; elemi számtan; az angol történelem és földrajz főbb vonalai. Az igazgátónak joga van az idősebb jelöl-

¹⁾ Hazai prot. iskoláinkban a főgondnok tiszte áll hozzá legközelebb; a kettejük közt az a nagy különbség, hogy a provostnak az intézetben kell laknia.

²⁾ Lyte M. *Eaton of Eton college*, London, 1877. 480. 1.

tek vizsgálatát szigorúbbá tenni. A városi fiúk élhetnek szülőkkel vagy rokonaikkal, vagy az igazgatóság különösen engedélyével idegenek házában is lakhatnak; máskülönben a tanárok tartotta benlakókban (boarding houses) kapnak lakást és ellátást, hol minden fiúnak külön szobája van. A collegiuniba való felvételi díj 10½font, az iskolai alapra évenként 24 font, lakás és ellátás legtöbb tanár házában 105 font, egynéhányban 91 font; bútorhasználatért szorgalom szakonként 2 font, magántanítás egy évre 20½ font. E díjakba bele vannak értve a könyvek, írószerek és iskolai egyleti tagsági díjak. Megjegyzendő, hogy mindenik növendéknek megvan a maga tutora (nevelője), kit a szülő gyermeke iskolába léptekor szabadon választ, s azután sohasem változtat, a rendkívüli eseteket kivéve. Mindenik tutor classikai tanár s mindenik classikai tanár tutor.

E szerint Etonban minden tanuló folyvást két tanárral van érintkezésben, kik közül egyik állandó nevelője, s a másik osztály főnöke, kivéve azt az esetet, mikor a tutor és a eláss, master ugyanaz. Minden fiú annak a tutornak a nevelő-vezetése alatt áll, kinek a házában lakik. De nem minden boarding house élén áll egy-egy classieal master, a ki egyszersmind benlakó fiúk tutora. Némely ház főnökei a niathesis vagy a természettudományok tanárai, kik teljességgel nem lehetnek tutorok; sőt egynéhány ház oly úri emberek kezében van, kik egyáltalán nem tanítók, s kiket sajtószertü helyzetükért részint megvetésből, részint a régi hagyományokhoz való ragaszkodásból nőknek (dames) neveznek. ¹⁾ Régente néhány házat csakugyan a nők tartottak, jelenleg azonban Etonban csupán egy van ily ház. Az oly tamiloknak, kik a mathesis tanáránál vagy valamely „dame-house”-ban laknak, lenni kell nevelőjüknek, ki természet szerint másutt, lakik. Ekként e házak ettől a kiegészítő (künlakó) tutortól lesznek függővé.

A tutornak nemcsak az a kötelessége, hogy növendékével correpetitiókat tartson, hanem az is, hogy az osztályfőnök munkája útját megtörje, vagy egyengesse, mert a növendék írásbeli dolgozatait bemutatás előtt átnézi és kijavítja vagy javíttatja. Ennél kétségkívül sokkal nagyobb haszon háramlik a növendékre, ha tutorától mint gyakran megtörténik — jó Ízlést, nevezetesebb írók (pl. (tibbon vagy Macaulay) műveibe való bevezetést, egyszóval azt a tanulás iránti szomjat kapja, mely aranynál és ezüstnél többet ér.

¹⁾ „My dame néven nevezi az ily tanuló háza főnököt, ha az még egyszer oly tiszteleltre méltó gentleman is.

Az etoni tutor a maga házában rendszerint oly absolut úr, mint a hadvezér a csatatéren; az igazgatóhoz ritkán, s rendszerint a nagyobb kihágások megfenyítéséért, kereken kimondva, a vesszőzésért fordul. E tekintetben az igazgató Etonban nem sokkal több, mint primus inter pares, a mi onnan is kítűnik, hogy 1611 óta, midőn egy tanárt az igazgató vallásos indokokból bocsátott el, egész 1846-ig több elbocsátás nem történt. Az assistant masterek meglehetősen elszigetelt házai hasonlóan izolálják a növendékeket is. A különböző házakban lakó fiúk, legtöbbit az iskolában találkoznak, de már ritkábban a játék terén vagy vasárnapi járkálaskor, vagy az egymásnál való reggelizéskor. Kapuzárás után (nyáron 8½, télen 5 órakor) egy házba se lehet bemenni, s így a különböző házaknál lakó fiúknak egymással való érintkezése meglehetősen korlátolt. Igen természetes, hogy a külön álló házakban más-más szokások lévén, a növendékek bennök néha különböző társas és értelmi charactert kapnak.

Az értelmi nevelés dolgában maga az iskola ugyan a fő standard, de 1868 óta itt is, a tanrendben is, annyi változás történt, a mennyi bőven elegendő volt a régi egységes és egyforma rendszer megbontására.

1868-ban a hetenként készített házi feladatokat a latinból elhagyták s angolból latinra való fordítással helyettesítették, melyet az iskolában bizonyos kiszabott idő alatt kell végezni. Továbbá szabálylyá tették, hogy az első három csoport (V-dik osztály) minden tagja két rendkívüli tárgyat (extra-studies) tanuljon, hetenként két órán. A stúdiumokat szabadon választhatják a következőkből: történelem, physikai geographia, vegytan, nemzetgazdaságtan vagy logika, élő nyelvek, valamint classikai remekírók oly műveiből, mint Plautus, Terentius vagy Plató, melyeket az iskolában rendszeren nem olvasnak. Az első három csoporton alól levő minden fiú köteles a francia nyelvet tanulni. A természettudományokat, (mely kifejezés a phys. geographiát, vegytant, a liötant, mechanikát és az astronomiát jelenti) 1869-ben vitték be, mint rendes tantárgyat az V-ik osztályba és 1875-ben az V-iken alól eső removeba. A geographia tanulását, mely ezelőtt csak a removeba volt bevide, az V-ik osztály alsóbb csoportjaira kötelezővé tették. A mathesisre szintén a hetvenes években kezdettek nagyobb figyelmet fordítani, s a matematikai tanárok ettől fogva többé nem a classical master, hanem a head-master segédei. A mathesis, francia nyelv és természettudományok tanítói ma már egyrangúak és tekintélyűek a görög és latin nyelv tanítóival, s lassanként a nők által

fentartott „Dames“ házak főnökei lettek, minthogy a collegium többé nem adja haszonbérbe a házakat a tanítói karhoz nem tartozó egyéneknek,

A lower school nevet szintén 1870-ben törölték el s az u. n. lower-master, ma a IV-ik és azon alól eső osztályokra ügyel fel. A III-ik osztály „upper greek” és „lower greek” továbbá „sense” és „nonsense“ nevű alosztályait, valamint a második és első osztályt eltörölték, s helyettök az upper middle, lower middle és lower nevezetű csoportokat állították fel. 1871-ben az V-ik osztály és a remove alosztályát 3—3 csapatra vágták s a IV-ik osztályt az előbb említett 4 csapatra. Az egész collegiumban voltaképen csak 1 osztály van, (sixth form, fifth form, remove, fourth form), de a négy osztály 29 csapatra (division) oszlik. A kikérdezési leckék számát hetenként 2-re szállították le, s évenként 3 vizsgálat (trials) tartását határozták. Egész 1865-ig az volt a szokás, hogy a mely városi tanuló az V-ik osztály felső csoportjába való felvételi vizsgálatot letette, azután minden szorgalomszak végén egy-egy felsőbb csapatba ment, és VI-ik osztályos tanuló, sőt az oppidánok kapitánya lehetett a nélkül, hogy az említetten kívül más vizsgálatra állott volna. Jelenleg azonban mulhatlanúl szükséges vizsgálatot tenni azoknak, kik az első 100 csoportjába (first hundred boys) be akarnak jutni, kik egyszersmind az első 3 csapatot alkotják, és ismét új vizsgálatra kell állania annak, ki az első 50 (first fifty) közé be akar jutni, mely vizsgálatot minden év júliusában az oxfordi és cambridgei egyetem vizsgáló biztosai végeznek. Az is újítás, hogy az egész és a fél-szabad napokon (holidays) minden osztálynak délelőtt^s/« 10 kor egy-egy leckeórája legyen; az meg épen a merész reformok közé tartozik, hogy a szabad napokon való délelőtti és délutáni templomozást egy rövid reggeli istentiszteletre szorították.

A collegiummak katonai osztálya is van (army class), melynek minden 16½ évesnél idősebb fiú tagja lehet. A kik e tanfolyamban résztvesznek, latin verset nem készítenek — s mint az igazgat¹⁾ mondá — néha a görög leckék alól is felmentik őket, de tőlük a mathesiből, angol és francia nyelvből, történelemből és földrajzból sokkal többet kívánnak, mint a többitől. Hogy a változatosság teljes legyen, alig másfél éve, hogy rendeztek be egy pár csinos műhelyt acél-esztergályozásra, továbbá asztalos és kovács munkákra. A műhelyekben való foglalkozás nem kötelező. A növendékek hetenként 3-szor dolgoznak az esti órákban. Midőn Hornby kalauzolása mellett

e műhelyeket meglátogattam, az egyikben acél-es avar-készítéssel foglalkozó 17—18 éves ifjakat találtunk, míg az asztalos műhelyben 6—7 iljú jobbára fiókkészítéssel volt elfoglalva.

A növendékek úgy Etonban, mint a többi középiskolákban, a fentemlített osztályzatokon kívül a mathesisből és természettudományokból más érdemsorozatot kapnak, ismét mást az ó classikai stúdiumokból. A classikai stúdiumokból összesen 28 csapatra oszlnak a tanulók. E szerint a mathesis és természettudományok a tulajdonképi párhuzamos osztályok, melyekben a phys. geographiának, vegytannak, geológiának, szűkebb értelemben vett természettanuk és élettannak megvannak különböző (rendesen 2—3 kisebb csapatra oszló) csoportjai.

A mathesisben A, B, C, D, E, 1, E 2 és fourth form (4-ik osztály) nevű csoportok vannak, melyek összesen 29 (1 —3-ával, 10 —15-óvel) apró s gyakran párhuzamos csapatokban, mintegy 14 tanár keze alá vannak beosztva.

A tanulás úgy van berendezve, hogy egy hétre középszámban 21 leckeóra (school) esik; ezekből 3 jut a mathesisre, 2 a francia nyelvre, 2 a természettudományokra, 14 (néha 16) a classikusokra, odaértve a történelmet, földrajzot és vallástant.

Hetenként házi dolgozatokra feladatokat adnak: a) latin vers-készítés, b) görög dolgozat, c) francia dolgozat, d) matematikai dolgozat, e) vallástani kérdésekre való felelet. Mind e dolgozatokat azonban a leckékkel együtt egy szorgalmas fiú naponként 8 óra alatt elvégezheti.

Házi dolgozatok készítésekor a fiúk görög és latin szótárt használhatnak, de a vizsgálatok alkalmával csak az alsóbb osztályosoknak szabad azt liasználniok.

Minden tanuló tanulja a classikai nyelveket (néha a görög tanulása alól némelyeket felmentenek), továbbá a mathesist, franciát, történelmet és geographiát. A német és olasz nyelvet jelenleg csak az első négy csoportnak tanítják; de az igazgató nyilatkozata szerint nemsokára a katonai osztályban is kötelezővé teszik.

Főtárgy minden esetre a classikai nyelvek, melyekből íme itt közlök egy heti leckerendet:

VI-ik osztály.

Homer, Odyssea VII. k.	I. lecke	1— 47
" "	II. "	48— 90
" "	III. "	91—132

Virgil, Aeneis V. k.	I. lecke	1—50
" "	II. "	51—100
" "	III. "	101—150
" "	IV. "	151—200

V-ik osztály.

Felső és közép csapatok.

Hecuba I. }	δωρο-ig
" II. }	εκακτερον-ig
Horatius I. }	omittas-ig
" II. }	ede-ig
Cicero I. }	condemnat-ig
" II. }	tollerentur-ig
Thucydides, VII. k. I. lecke	επισηθου-ig
" " " II. "	Κοινηθου-ig.

Alsó V-ik.

Ion I. }	εργαζων
" II. }	ροτιν
Ovid I. }	manum
" II. }	habe
Origines Romanae I. }	sibi
" " II. }	percipiebantur
Herodotus (kivonatok) I. }	ερασις
" II. }	ερασις

(Minden lecke a tutorral tanulandó, kivéve Ovidot.)

Felső és közép csapatok. — Le barbier de Séville I. } Harmadik felv.-
 II. } nás.

Alsó csoport. La Fontaine I. 6. és 7. mese első részé.
 II. 7. mese végéig.

Alsóbb csapatoknak francia gyakorlók a gyakorlókönyvből.

Remove.

Görög új szövevség (sz. Márk) III. fej. 20. v. — IV. fej. 4. versig.	
Homer Odys. XII. I. v. 186	205, επισηθου
" " II.	225, αυτους
" " III.	244, ελιθου

Cicero I.	
" II.	
" III.	
Versek, Lucretius ')	Felső remove
" " " " " " " "	Közép " "
" " " " " " " "	Alsó " "
Francia új olvasókönyv.	

IV-ik osztály.

Görög új szövevség (sz. Máté) X. fej. 41. v.	σου v. 10.
Sertum ')	I.
" "	II.

) Latin lírai költemények írására való gyakorlókönyv.

) Görög anthologia.

Kennedy I. }
 II. } (Latin fordításra szöveg.)

Nucea ¹⁾ — — ez osztály minden csapatjának hetenként kétszer.

Egyszersmind mellékelem a legfelső és legalsó csapatok és a természettudomány- matematikai leckék rendjét:

V-ik osztály I., II., III., IV. csapat.

A hét napjai	7-30	9-45	11-15	3	5-15
Hétfő	Görög újszövetség		Sophocles Philoctetes	Könyv nélkül felmondás	(Math.)
Kedd	Sophocles Philoctetes és jambusok	Görög gyakorlat és latin próza	Philologia		
Szerda	Latin próza		Philologia	Könyv nélkül felmondás	(Math.)
Csütörtök	Tacitus	Angol irodalom	Tacitus vagy anthologia		
Péntek	Tacitus		(Math.)	Könyv nélkül felmondás	Tacitus
Szombat	Latin nyelv-tan	Angol irodalom	Tacitus vagy anthologia		

V-ik osztály XVIII. csapat.

A hét napjai	7-30	9-45	11-15	3	5-15
Hétfő	Görög újszövetség. Bibliai vasárnap (irost) kérdések bemutatása. (Verrián)	-	Mathes.	Bacchae	Földrajz
Kedd	Francia nyelvtan és olvasmány	Bacchae	Cicero (grammatikai kérdések készítése)	-	-
Szerda	Mathes.	--	Cicero	Ismétlés térték bemutat.	Görög gyakorlat
Csütörtök	Latin próza. grammatikai kérdések bemutatása	Természettudomány	Ovid (Geogr. kérdések készítése)	--	--
Péntek	Francia (olv.) Francia gyak. bemutatása		Herodotus Versék bemutatása	Math.	Próza dolg. javítása
Szombat	Ovid Geogr. kérdések bemutatása	Herodotus	Természettudomány	--	--

¹⁾ A Latin Primer-hez alkalmazott gyakorlókönyv angolból latinra fordítandó gyakorlatokkal.

Remove, XX-ik csapat.

A hét napjai	7-30	9-45	11-15	3	5
Hétfő	Görög új szövetség	—	Természet-tudomány	Görög lecke-construálás	Francia
Kedd	Görög gyakorlat és nyelvtan	Latin lecke-construálás	Mathesis	—	—
Szerda	Történelem	—	Görög lecke-construálás	Virgil-felmondás	Természet-tudomány
Csütörtök	Latin próza	Mathesis	Latin lecke-construálás	—	—
Péntek	Francia	—	Görög lecke-construálás	Történelem	Latin próza
Szombat	Görög gyakorlatok és nyelvtan	Latin lecke-construálás	Mathesis	—	—

V-ik osztály. Középe. (XII-ik csapat.)

A hét napjai	7-30	9-45	11-15	3	5-15
Hétfő	Görög új szövetség	—	Francia	Természet-tudomány	Prometheus-construálás
Kedd	Mathesis	Görög gyakorlat	Prometheus-construálás	—	—
Szerda	Mathesis és latin próza	—	Virgil-felmondás	Fordításjavítás Lívius	Lívius
Csütörtök	Mathesis	Természet-tudomány	Virgil-construálás	—	—
Péntek	Francia versbemutató	—	Virgil-construálás	Herodotus	Herodotus
Szombat	Próza-javítás Virgil felmondás	—	Költemény-construálás	—	—

Mathematikai és természettudományi szak.

A hét napjai	7-30	9-45	11-15	3	5
Hétfő	—	A.	D.	H. F. 1.	C. (termé- szetud.)
Kedd	C. T. 2.	Hadászati osztály E. 2.	B. (termud.) E. 1. F. 3.	—	—
Szerda	D.	—	B. F. 1.	—	A. C. (termud.)
Csütörtök	C. F. 2.	D. (termud.) E. 1. F. 3.	Hadászati osztály E. 2.	—	—
Péntek	D.	—	A.	F. 2.	B. F. 1.
Szombat	B. (termud.) E. 1. F. 3.	C.	D. (termé- szettudom.) E. 2.	—	—

A=I—IV. csapat. B=V—IX. csapat. C=X—XII. csapat. D=XIII—XVIII. csapat. E. 1=XIX—XX. csapat. E. 2=XXI—XXV. csapat. F. 1=XXVI. csapat. F. 2=XXVII—XXVIII. csapat. F. 3=XXIX. csapat.

A nyári (júliusi) vizsgálatok legnehezebbek. Minden osztály vizsgálatot tesz a rendes tantárgyakból. A görög nyelvből az V-ik osztályosok felső csoportjától megkövetelik, hogy ne csak angol prózát, hanem 8—10 sornyi kötött beszédet is görög jambusokban tudjanak lefordítani. Ugyanez osztály közép csoportjától angol költemény latinra való fordítását kívánják meg.

Az V-ik osztály alsóbb csoportjának görögből angolra nemcsak prózát, hanem 45—50 sornyi költeményt is le kell fordítani. A remove-hau az angoltól latinra fordítandó darab szövege közé azokat a latin szókat is kinyomatják, melyeket mint legalkalmasabbakat a növendéknek használni kell. E mellett adnak 10 — 12 nyelvtani kérdést is, melyekből egy bizonyos számúra meg kell felelni; továbbá külön kérdéseket kapnak a római és görög történelemből.

A számtanból ja kamatszámítást és az egyszerű egyenleteket; az algebrából az első fokú egyenleteket, a geometriából Euclid néhány könyvét kell tudniok. Az élettant csak az első négy csapatnak tanítják. Ugyanez a lan ár az alsóbb osztályosoknak (IV-ik és V-ik osztály közt eső

csapatoknak) a következő tantárgyakat is tanítja: növénytan, phys. geographia és anatómia;

A szünidőkre, karácsonkor és húsvétkor rövid feladatokat hagynak, pl. a történelemből egy szakaszt, vagy Shakespeare egy-egy színművét.

A tanulók iskolai életét sokszor megnehezíti az u. n. büntetési feladat (poena), mely a régi idő maradványa. A latin versírás a fiúk 75 századánál az iskolai kötelezettség technikai megoldásában áll. Alig van valaki, ki e gyakorlatot helyeselné, melynek hatása a szellemre inkább káros, mint hasznos. Porson Richárd, a hírneves emlékező tehetségű író, Eton egykori növendéke a latin és görög versírást azért találta hasznos gyakorlatnak, mert az a classikai idézetek gyűjteménye, s mint olyan az emlékezetet javítja; de ugyanő mondá a Musae Etonenses című gyűjteményről, melyben a legjelesebb e nemű dolgozatokat adták ki, hogy nem érdemi meg a papirost, melyre nyomtatták.

Szellemileg kétségkívül legtöbbet produkálnak az alapítványdíjasok, a hagyományos nyilatkozatok szerint értelem dolgában a tanuló ifjúság színe, java. Nekik kétségkívül kemény munkát kell végezniük, melylyel nemcsak magoknak tartják meg az ösztöndíjé hanem az iskola becsületét is fentartják. Tagadhatatlanul vannak jelenleg is kitűnő növendékek a városiak közt is, mint a milyenek voltak a a múltban Coleridge, Fox, Gladstone és sok mások; de munka dolgában a coliegerek és oppidánok ép úgy különböznek, mint ruházatban. ¹⁾

A fiúk 6 órakor kelnek, reggeli előtt (7 óra 30 perckor) az első (classikai) leckére mennek, azután reggeliznek. Reggelizés után temp-lomba; 9. 45-kor (after ten) a második leckeórára mennek. 11.15 p. van a harmadik d. u. 3-kor a negyedik és némely csapatnak 5-kor az ötödik lecke. ²⁾ Egy héten három nap van 4—4 óra és a fél szabad napokon három mindig $\frac{3}{4}$ órás lecke, kivéve a mathesist, melynek mindig teljes egy órát szentelnek. A IV-edik osztályon felül körülbelül 2 évig mindenkinek tanulni kell hetenként 2 órán természettudományt. Hogy e stúdium meglehetősen új, eléggé látszik az iskola természetrajzi gyűjteményén. A vegytani intézet jól berendezett tanterme mellett a legszükségesebbekkel ellátott kis természet tani muzeumi is van.

¹⁾ A collegerek a leckékre ma tógyszerű fekete ruhában járnak.

²⁾ Érdekes leírását adja a mai diákéletnek Etonban az intézet egyik volt növendékének ily című két műve: *A day of my life* (két kiadást ért) és *About some fellows by an Eaton boy*. London, 1879.

A fentebbiekből ónként érthető, hogy Etonban a tanulók minden osztályának nem egy időre esik minden órája, hanem különböző helyen és időben. Leginkább a nevelők foglalkoznak a fiukkal, kik jobbára a kikérdezésre mennek el a mesterekhez, egy-egy fél vagy három negyed órai időre.

Minden tanárnak s így az igazgatónak is megvan a maga csoportja (az első 32 fiú), melynek főtantárgyait (classikai nyelveket, történelmet és geographiát) tanítja, de már a matematikai és természettudományi leckékre más n. n. szaktanárokhoz járnak.

A vizsgálatokat rendszerint az egyetemeknek az igazgató-tanács kérésére kiküldött delegátusai végzik. Oxford és Cambridge évenként néhány classikai és matematikai biztost küld ki, kik az évfolyamán tartott minden vizsgálatban résztvesznek. Mindenik biztos a vizsgálatnak azt a részét választja, a mely saját szakmájának megfelel, és a tapasztalatairól készített jelentést az igazgató-tanácsnak küldi fel, mely azt kinyomatja.

A tanulók első százát (first hundred) szintén egyetemi kiküldöttek vizsgálják, mely vizsgálatok különösen a King's Collegei alapítványokra való felvétel szempontjából tartatnak.

Ezenkívül időnként speciális biztosokat is kér az iskola az egyetemektől, bizonyos ösztöndíjak odaítélése végett. Általában 16 idegen biztos vizsgálja meg évenként az iskolai munkát.

A vizsgálatok szóbeli része kevésre megy; legnagyobb részök írásban történik. A vizsgálatok teljességgel nem nyilvánosak, s azokon az igazgató-tanács egyik tagja sem szokott megjelenni. Az igazgató-tanács évenként legalább három ülést tart, melyeken rendszeren az iskola vagyoni állását veszi számba; azonban az iskola kormányzására és jóllétére vonatkozó nevezetesebb kérdéseket is megvitathatja. Ülésein az igazgató is megjelen, de szavazata nincs. — Az igazgató az assiztant magterekkel szorgalomszakonként rendszeren három értekezletet tart, melynek tárgyait mindig maga szokta kitűzni. Mint nekem monda, ez értekezletek azért is hasznosak, mert a kezdő tanárok reform-tervezeteit kellő mértékekre szállítják, vagy amint igen jellemzően kifejezé: »Let us off the steam.«

A tanárok a hanyag vagy engedetlen növendékeket belátásuk szerint büntetik, de a nehezebb eseteket mindig az igazgatónak jelentik be. Csak az igazgató hajthat végre testi büntetést, melyet az osztályfőnök és tutor egyértelmű följelentésének kell megelőzni. Az első hibáért, hacsak nem nehezebb természetű, minden fiú kaphat

fölmentést a vesszőzés alól. A káromkodás, részegség, hazugság stb. legközönségesebb okai a testi büntetésnek. Volt idő, mikor a vesszőzés nyilvános volt, ma mindig magánosan történik. Mint az igazgató írja, ma is számos eset fordul elő a testi büntetésre, de azért csak a 70-es évek első feléhez képest is e szám jóformán megapadt (hetenként 7—8 ily eset fordul elő) s mindenikről jegyzőkönyvet visz.

A fiúk közül a kisebbek a felső osztályosoknak felszolgálnak. Az ősi alapítvány értelmében a VI-ik osztálybeli fiúk a többieknek parancsolói vagy masterei, kiket a kisebbek tartoznak kiszolgálni. A mai fagging egyáltalán szelidített kiadása a réginek, azonban az alapítványdíjas kisebb fiúkra ma sem igen járnak aranyidők, mint-hogy számuk az idősebb tanulókéhoz képest igen csekély. Van eset rá, hogy egy fag-nak három mastere van, s a felszolgálás miatt nehezen és későre jut reggelihez, s egyáltalán megköszönheti, ha nagykéssön egy kis theát kaphat. ¹⁾

A tanulók társaságai közül meg kell említenem: a) a debating society-t; b) az irodalmi és természettudományi társaságot (literary and scientific society), melyeken értekezéseket olvasnak fel és vitatkozásokat tartanak. Az előbbi hetenként egyszer, az utóbbi két hétben tart egy ülést. Az ülések rendszeren egy óráig tartanak, s a társaságok ügyeit a fiúk magok vezetik, de csak a legidősebb osztályosok lehetnek tagok. E mellett van több háznál u. n. home debating society, hol a fiúk egészen családiásán vitatkoznak egyről-másról. Az iskolának van zeneegylete is (musical society), mely hetenként egyszer szokott összes gyakorlatot tartani.

Legnevezetesebb önmívelő gyakorlatok azok, melyeket a fiúk az athletikából tartanak. E tekintetben Eton az athletikai fetishismus hazája, mert ott a játékokat és és időtöltéseket nem testgyakorló és szórakoztató eszközöknek, hanem az élet komoly feladatának tartják. A csolnakázók kapitányának vagy a cricket-játszók tizenegye fejének (captain of the eleven) lenni a legnagyobb dicsőség, még pedig azért, mert rá latin hexameter, görög jambus írás, szóval könyvmolykodás nélkül (without sapping) lehet szert tenni. A hatvanas években kiküldött parlamenti nyomozó-bizottság előtt egy tanú bevallotta, hogy a debating societybe gyakran választottak be új tagnak valakit, csak azért, mert a labdázásban kittinő volt. Ebből is kitetszik, hogy a játékbeli kitűnést a tudománybelinél sokkal többre tartják. Egy-egy fiú

¹⁾ A Quarterly Magazine. 1879 jan. 82. 1.

— írja egyik levelében dr. Hornby — télen 21 s nyáron 33 érá tölthet hetenként a játéktéren. Azonban, a mely fiú minden idejét játékkal tölti, az még Etonban is a hanyag tanulók számába esik.

1808 óta az igazgató fizetése rendszeresítve van. Évenként 6,000 font (60 ezer arany frt). ¹⁾ Azelőtt az ősidőktől fogva szokásos s a tanulók által fizetett búcsúpénzből (Heaving money) néha kétszer annyit is kapott. A tanít(ó) fizetése különböző. A classikai tanárok boarding house nélkül évenként 300, azzal együtt csak 150 fontot kapnak, minthogy házokban magántanítói tisztet is végezvén, kettős a nyereségük. Minden növendék ellátásából van k. b. 20—25 font hasznuk, s egy sikeres tutornak évi jövedelme 1500—2000 fontra is fölmege. A mathesis tanárainak 450 fontjuk van egy évre, de boarding house-jok és magántanítványaik nincsenek. 1879-ben az igazgatón kívül 41 rendes tanára volt az intézetnek, kik mindannyian egyetemi, rendszerint M(agister) A(rtium) rangot nyert egyének; közöttük az igazgatóval együtt 14-en papi egyének és 28-an világiak. Ezenkívül volt 3 nyelvtanító a franciára, egy az olaszra, egy a német és héber nyelvre, egy a gyakorlati mechanikára, végül volt egy rajzmester, egy zenemester, — összesen 50.

A tanároknak hosszas szolgálatuk fejében sem jár semmi díjpótlék. Ez intézettel egyidejűleg alapította VI. Henrik Cambridgeben a King's College-t. Százakon keresztül e collegiummal volt Eton a legbensőbb kapcsolatban: alapítványait az etoni fiúk vették igénybe s viszont neki az igazgatókat King's College szolgáltatta egész 1868-ig. Ez a megcsontosodott szokás nem igen vált az intézetnek hasznára, mert a csekély választék miatt történt, hogy Eton igazgatói közül az 1688-iki forradalom óta csak 3 tűnik ki: Goodall, Keate (1818—1834) ki szemöldökét kar és kéz helyett bírta használni, s kinek annyi erélye volt, akár egy csapat katonának, ²⁾ és Hawtrey (1834—1852) az ifjúság meleg keblű barátja, humanitás dolgában Keate ellenlábasa. A növendékek által szerkesztett és kiadott hirlap, melynek címe „The Etonian“ a növendékek játékaikról és atletikai gyakorlataikról rendes értesítést szokott adni. Az iskolai szünidő karácsonkor, húsvétkor és nyáron k. b. 4 hónapra rúg. A szabad napok számát nagyon szeretik a tanulók szaporítani, e tekintetben a jó tanulóknak kiváltságaik vannak.

¹⁾ Torkomon akadt a szó, mint Macbethnek az ámen, midőn dr. Hornbytől ezt hallám. „Ámde nyugdíjam nincs”, tevé utána, „s aztán a régi búcsúpénztől (leaving money) is örökre elbúcsúztam.”

M. Lyte, History of Eaton college. 302. 1.

Jól végzett, dolgozataikért egy-egy fél napi, sőt néha egy napi szünidőt is nyernek. E mellett, ha valamely régi etoni tanulót püspöki vagy magasabb birói rangra emelnek, ha az intézetet nevezetes emberek látogatják meg, vagy ha a tanár családjába egy, néha rendkívül várt vendég (újszülött) érkezik, szintén egy-egy szabadnapot kapnak. Az Eton-boy boldog, ha a napot versírás nélkül kihúzhatja; de ez mondhatni negatív, tehát hiányos boldogság, mely kétszerte nagyobb, ha valamely váratlan alkalom fordul elé, vagy ha egy-egy királyi patronus is akad, minő III. György volt, ki Windsorból ide-ide látogatóván, a fiúknak mindannyiszor egy-egy kellemes játéknapot szerzett.

Eton több rendbeli ösztöndíjai és iskolai jutalmi közül meg kell említenem a következőket: Prince Consort modern nyelvekre (francia, német, olasz) tett több rendbeli alapítványa; az angol és latin legjobb értekezésért, a szünidői munkákért; a történelemben és a természettudományokban tett legnagyobb előhaladásért; latin versért, latin prózáért, görög jambusokért, vallástanért, mathesisért, rajzért, szónoklatért járó jutalmak.

Hornby, a jelenlegi igazgató, Oxfordman, s ide mint durhami egyetemi theologiai tanárt hívta volt meg az igazgató-tanács. Jóllehet a tanárok legnagyobb része az angol egyház tagja, ő is igen jól tudja, hogy Eton nem felekezeti, hanem nemzeti intézet. Az új alapszabályzat teljességgel nemzeti intézetnek tekinti, s nem akarja, hogy felekezet mondja magáénak, még ha angol egyháznak hívják is azt. „Csak a zsidókkal lenne baj, ha hozzánk jönének,“ mondá nekem Hornby. A nemzeti intézet címére joggal tart igényt ez iskola, melynek falai között whigek és toryk, liberálisok és conservatívok, protestánsok és katolikusok, hívők és szeptikusok növekedtek. Csak szélylyel kell nézni az iskolatermek fal-burkolatára vésett nevek között, hol Gladstone, Shelley, Coleridge és Fox stb. jelesek nevei díszlenek, s azonnal meggyőződünk, hogy miért oly büszke az egész nemzet ez intézetre, melyhez majdnem ötödfél száz esztendő hagyománya és tapasztalata fűződik. Eton college a világ legnagyobb középiskolája, nem azért, mintha ennél népesebb egy sem volna, hiszen pl. Párisban a Lycée Louis le Grand-nak 1000-nél jóval többre megy tanulói száma, ámde köztük csak 5—600 a benlakó és e nagy tömegnek csak 25 tanára van. ¹⁾ Etonnal szemben ez iskola csak terjedelmes kaszárnya; ellenben Eton a maga 45- -50-re menő természetes közép-és újkori épületeivel, 40—45 ta-

¹⁾ Du Camp (*M*) *Paris, ses Organes etc.* Paris, 1875. 8. kiadás V. k. 101. l.

got számláló tanári karával, a tanulók kitűnő lakóhelyeivel, s bennük külön hálószobáival, nagy kiterjedésű kertjeivel, a különböző osztályok gondosan művelt játszótereivel, tavaival stb. egy egész iskolavárossá nőtt, melynek népét a szokás szentesítette egyenlő ruha (rövid fekete ujjas és kis sapka) jellemzi.

Mindent összevéve, Eton, mintegy angol szemle-író mondja „kitűnő hely az erős kötésű fiúnak“ (big boy), mert itt elég alkalmat láthat athletikai és értelmi gyakorlatokra, melyeket teste vagy szíve szeret és erszénye megbír. Szép helyen él, jól táplálkozik, s dolgozik, a mikor és a meddig neki tetszik. Élete valójában inkább az athéni polgárok ~~szokás~~-ja, mint az életpályák embereinek izzadságos hercehurcája. Ha nincs más mivel foglalkozni, ott vannak a kisebb fiúk, kiket mindig meglehet vexálni. Aztán Athénben is nem voltak-e rab-szolgák, s nincsen-e a kisebbeknek az a kilátásuk, hogy ők is a jövőben oly mértékkel mérnek majd ifjabb társaiknak, mint a milyennel nekik mérték. ¹⁾

II. Charterhouse. ²⁾

E középiskolát Sutton Tamás alapította 1017-ben. Bizonyos számú tanulók és szegény sorsú, de tisztességes rokkantak (brethren) számára. Iskola és aggház (hospital) volt. Egyszersmind a 17-ik század forradalmas és mozgalmas változásai lezajlása után az ország egyik nagy és állandó alapítványává vált. ³⁾ Eredetileg iskolai alapítványdíjasok csak szegény szülék gyermekei lehettek; azonban lassanként megváltozott e szokás, és az ösztöndíjasok (gown boys) inkább társadalmilag, mint értelmileg váltak az iskola *elitedévé*. A 60 gown boys közül csak kettőt vettek fel verseny vizsgálat útján, a többit egész 1868-ig az igazgató-tanácsosok tetszés szerint vették fel. Ez iztézet több, mint harmadfél-száz (258) esztendeig volt Londonban a Sutfolk Lane-n, azonban Londonnak e jelen százban történt nagy mérvű építkezése mind szűkebb térre szorította a tanulók játéktérét, s nem volt többé ez iskolának az a szabad és nyílt környezete, melyet

¹⁾ New Quarterley Magazine. 1879. jan. 41. l.

²⁾ Londonban 1371-ben alapított a karthauziak háza. VIII. Henrik uralkodása, minden szerzetes alapítványt eltörölt. Londoni birtokukat a 16-ik század végén Sutton Tamás vette meg tekintélyes összeggel, s bár egészen más célra fordíták, a *Charterhouse* nevet továbbra is megtartották. (Brown H. W. *Charterhouse, past and present, Godalming*. 1879. 12—14. l.)

³⁾ Ugyanott 111. l.

200 esztendőn keresztül élvezett. 1825-ben pendült meg az iskola máshová költöztetésének eszméje, mely csak 1864-ben vált egészen komolylyá, midőn a parlamenti nyomozó-bizottság ez intézet épületeinek behatóbb megvizsgálása után hathatósan ajánlotta az igazgató-tanácsnak, hogy az iskola érdekében igen bölcsen teszi, ha azt valamely kedvező fekvésű vidékre szállítja. ¹⁾ A parlament az előljáróság javaslatára felhatalmazta az igazgató-tanácsot, hogy mind az aggházat, mind az iskolát és öt holdnyi területét eladhassa. A „Merchant Taylors“ társaság 90 ezer fontért vette meg az említett területet, s ráépítette nagy iskoláját: Charterhouset pedig az igazgató-tanács a fővárostól 34 mérföldnyire (vasúton 1 órajárásnyira) eső Godalming városka szomszédságában megvett 70 holdnyi területű kies vidékre költöztette. A változtatás nagy előnyére vált ez intézetnek: az új helyen nemcsak friss és jó levegőt, hanem nagyszámú új tanulót is kapott. Londonból kiköltözése előtt volt 150 növendéke a helyváltoztatás után 500-ra szaporodott, sőt Merchant Taylors¹ schoolnak is használt a csere, mert tanulói száma (250) azóta megkétszereződött. 1872 június közepén foglalták el a növendékek az új iskolaépületet, mely 12 tágas tanteremmel, 2 gyülesteremmel, 1 könyvtárral és egy díszes templommal együtt csak központját alkotja annak all két-ke¹t emeletes boarding house-nak, melyekben a tutorok felügyelete alatt olyformán laknak a növendékek, mint Etonban. Az összes épületek az említett nagy terjedelmű telkekkel együtt, mint az igazgató monda, 200 ezer fontba kerültek.

Az alapítvány díjas növendékek itt nem egyhelytt laknak, mint Etonban, hanem a házakban a többi benlakosok közé vannak beosztva*. Az 1868-iki középiskolai törvény az iskolát az aggházttól külön választotta, az iskolának új igazgató-tanácsot rendelt; az alapítványdíjasok felvételére nézve a patronatust eltörölte; az ösztöndíjakra és alapítványokra való felvételt versenyvizsgálatokhoz kötötte, az alapítványdíjas növendékeket, kiknek nem kell egyenruhát viselniük, különböző házakba rendelte, s végül a nem-alapítványdíjas növendékeket is a többiekkel egyforma törvény alá vetette. ²⁾

Az új szabályzat 1874-ben lépett életbe, s az igazgató (1863 óta) dr. Brown (Haig) tapasztalata szerint a régi alapítványt áldásosabbá, s a tanulást eredménye dolgában, gyümölcsözőbbé tette.

¹⁾ Ugyanott 171. 1.

²⁾ Ugyanott 180—1. 1.

Az intézetbe csak 11—14 éves fiúkat vesznek lel. A 12 évesnél idősebb fiúknak a fölvételkor előmenetelt kell tanúsítani a phys. földrajzból, növénytanból vagy a természettudományok valamely más ágából, úgyszintén a számtanból, vagy a mathesisből. A 13—14 éves fiúknak annyit kell tudni, hogy a második vagy harmadik osztályba (middle vagy upper shell), a 14—15 éveseknek pedig, hogy a negyedik osztályba föl lehessen venni. Ha az illető a felvételi vizsgálatot jó sikerrel letette, az igazgató határozza meg, hogy mely osztályban folytatja tanulását. Egy 16 évet betöltött fiú sem maradhat az intézetben, ha a negyedik vagy alsóbb osztályokat még nem végezte, s 19 évesnél idősebb tanulóknak itt egyáltalában nincs helye, ha csak az igazgató rá különös engedélyt nem ad.

Az igazgatónak hatalmában áll bármely tanulótól megtagadni a fölvételt s bármely nem-alapítványdíjas tanulót azonnal elbocsátni, azonban minden ily esetről az igazgató-tanácsnak tesz jelentést.

A tandíj évenként 30 font, ellátás-díj 70—80 font és az iskolai épületek fentartására minden tanulótól 5 font.

Tantárgyak: vallásan, görög, latin nyelv és irodalom, számtan, mathesis, természetan, történelem, földrajz, angol és francia vagy német nyelv.

Minden fiú tartozik természettudományokat tanulni a shell osztályba jutásától egész az V-ik osztályig, s csak szülői kívánságára menthető fel. Az igazgató szintén a szülők kívánságára felmentheti a növendéket egy vagy több stúdium tanulása alól, úgy azonban, hogy helyettök másokat, talán jövő (katonai, tengerészeti stb.) pályájára szükségesekeket tanuljon.

A tanárokat itt is az igazgató nevezi ki, úgy azonban, hogy minden 40 fiúra jusson egy ó classikai nyelvek tanára, minden 100-ra egy matematikai, s szintén 80-ra egy modern nyelvtanár. E mellett a természettudományok tanítására legalább is minden 100 fiú számára egy tanárnak kell jutni.

1879-ben az igazgatóval együtt 29 tanára, 1 rajz- és 3 zenemes-tere volt az intézetnek. A növendékek következő osztályokba vannak osztva: alsó- (under) shell (a legalsó osztály), azután jó a közép- (middle és felső- (upper) shell, alsó- (under) (A és B) III. osztály felső- (upper) IV-ik osztály (A és B); remove (A és B); alsó- (under) V-ik osztály (A és B); V-ik osztály (A, B, C.), alsó- (under) VI-ik osztály (A, B, C.) és VI-ik osztály.

Mellékelve közlöm az iskola órarendjét:

Charterhouse.

Osztály	H é t f ő						K e d d						S z e r d a			
	9-30	10-45	11-45	4-5	5-6	Reggeli lecke	9-30	10-45	11-45	12-30	4-5	5-6	Reggeli lecke	9-30	10-45	11-45
	10-30	11-45	12-30				10-30	11-45	12-30				10-30	11-45	12-30	
Alsó Form.	Vallás	Cl.	Cl.	Cl.	Ének és facultativ tantárgy	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Francia	Cl.	Cl.	Cl.	Term. tud.	Cl.	Cl.
C. osztály (A. VI. V. és alsó V. egy része)	Vallás	—	—	—	Latin	—	Latin	Francia	Francia	—	—	—	—	—	—	—
Remove	Vallás	Math.	Cl.	Francia	Ének és facultativ tantárgy	Math.	Term. tud.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.
Felső IV.	Vallás	Math.	Cl.	Cl.	do	Math.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.
Alsó IV.	Vallás	Cl.	Cl.	Term. szettan	do	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.
Felső shell	Vallás	Cl.	Term. szettan A. Cl. B.	Math.	do	Cl.	Cl.	Math.	Math.	Cl.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Cl. A. Term. szettan B.	Cl.
Közép shell	Vallás	Cl.	Math.	Cl.	do	Cl.	Írás	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Francia	Cl.	Cl.
Alsó shell	Vallás	Cl.	Math.	Cl.	do	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Írás	Cl.	Cl.
Magánórák 6-30—8-ig 7-30—9-ig	Felső shell. — Math. C. osztály. Francia															
	Alsó V. alsó IV., közép és alsó-shell: Math.															

Osztály	C m ű t ő r t ő k				P é n t e k				S z o m b e t							
	Reggel lecke	9.30 10-45	10-45 11-45	11-45 12-30	4-5	5-6	Reg- gell lecke	9-30 10-30	10-55 11-45	11-45 12-30	4-5	5-6	Reg- gell lecke	9-30 10-30	10-45 11-45	11-45 12-30
Alsó V.	Cl.	Cl.	Math.	Math.	Francia	Ének és facultatív tantárgy	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Term. tud.	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Cl.
C. osztály	—	—	—	—	—	Latin	—	Latin	Francia	Francia	—	—	—	—	—	—
Remove	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Cl.	Ének és facultatív tantárgy	Cl.	Cl.	Math.	Math.	Francia	Cl.	Cl.	Termé- szettan	Cl.	Cl.
Felső IV.	Cl.	Math.	Math.	Math.	Cl.	do	Cl.	Cl.	Math.	Math.	Cl.	Francia	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.
Alsó IV.	Francia	Cl.	Math.	Math.	Cl.	do	Cl.	Cl.	Math.	Termé- szettan	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Cl.
Felső shell	Cl.	Cl.	Francia	Cl.	Math.	do	Cl.	Cl.	Cl.	Cl. B. Termé- szettan A.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl. A. Termé- szettan B.	Cl.
Közép shell ...	Math.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	do	Termé- szettan	Irás	Cl.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Francia	Cl.	Cl.
Alsó Schell	Math.	Francia	Cl.	Cl.	Cl.	do	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Cl.	Math.	Cl.	Cl.	Francia	Francia
Magánórák 6:30—8-ig 7:30—9-ig	Remove és felső IV. Math. C. osztály. Francia															

	Görög	Latin	Mathesis	Egyéb tantárgyak
Remove	{Görög új szövevség Euripides	{Cicero (levelek) Livius Virgil	{Számítan Euclid, I., II., III. Algebra a progressiókig	
IV. oszt. " és β	{Görög új szövevség Homer Xenophon	{Cicero (besz.) Virgil Horác (órák)	{Számítan Euclid, I., II. Algebra a másodfokú egyenletekig	{Vallás Angol Francia Német
Shell " és β	{Görög új szövevség Homer Xenophon Lucian	{Livius Cicero Horác (órák) Virgil	{Számítan a kamatlerovásig (discount) Euclid, I., 1-32 Algebra az egyszerű egyenletekig	{Természett. Történelem Földrajz Ének.
Alsó shell	{Görög új szövevség Xenophon	{Caesar Ovid	{Számítan a kamatszámításig Euclid, I., 1-20 Algebra, az első négy szabály.	

Főtantárgy: a classikai stúdiumok. Latin verset a felső osztályokban nem ír az a fiú, kinek nincs rá tehetsége. Mathesisben is elnézők s engedékenyek a felső osztályokban, de az engedményben részesülő tanuló több gondot kell, hogy fordítson a classikusokra.

Az osztályokban megvan a helycsere és a hét végén a headmaster szokta megmondani a fiuknak az iskolai munka eredményét. Ez alkalommal a masterek is jelen szoktak lenni, és ha kell, indokolják, hogy miért hanyatlott ez vagy amaz fiú egyik vagy másik tantárgyból.

Az angol irodalomból és történelemből a heti órák száma különböző, a szerint, a mint azt a tanár kedveli vagy nem kedveli; de pl. a VII-ik osztálynak hetenként 4 órája van az angol történelemre és irodalomra. A francia nyelv kötelező, s Buisson B.-nek, a francia nyelv derék tanáranak, nem kis érdeme van abban, hogy a fiúk e nyelvben meglehetősen sokra mennek.

A német nyelvet csak önkénytes vállalkozók tanulják, de azért őket a francia nyelv tanulásától föl nem mentik. A woolwichi akadémiára készülő fiúk egy része a classikai nyelveket tanulja, más része a modern nyelvekhez szabja magát.

A természettudományokra (természettan egyes fejezetei, pl. vilámlamosság, delejesség, élettan, geológia) hetenként körülbelöl 2 óra jut és egy órai előkészület. A tanulóknak természettudományi és művészeti társaságuk van (science and art society) 120 önkény tes taggal.

Az iskolai érdemsorozat itt már nemcsak a classikai és niathe-

matikai stúdiók szerint történik, mint Etonban, hanem a francia nyelvben és a természettudományokban tett előhaladás szerint is. Tehát az osztályozás párhuzamosan négy tantárgyból történik, s így nem csoda, ha valamely osztályban egy, a franciában első növendék a természettudományokban 32-ik és a classikus nyelvekben 28-ik vagy megfordítva. A vallás tantárgya főként bibliai történetekből és írászövegekből áll. A VI-ik osztályban tanulnak héber nyelvet is, s ha néhány zsoltárversre, vagy a Genesis némely fejezetéből kapott leckékre kellően előkészültek, vasárnap felmondják.

A Woolwichba készülők külön osztályt alkotnak. Az egyes tudományokban való előmenetel fokát tanúsítják a tanítás eredményéről szóló fejezetben közölt vizsgálati kérdések.

A szolgálkodás rendszere ez intézetben is életben van. A shell és IV-ik osztály minden tagja *fag*. A VI-ik osztály és az V-ikből azok, kiknek megvan a szolgálkodásra kényszerítő joguk (power of fagging) együtt az u. n. tekintélyesek (uppers). Az igazgató közülök nevez ki minden ház számára 1—3—6 monitort, kik kapuzárás után felvigyáznak a rendre és csendre, névsort olvasnak, a szabadnapokon elnökölnék az esteli másfél órai előkészületen, melynek régi neve „banco”.⁴⁴ A házi tanár (house master) esti 9-kor könyörgést mond, melyet megelőzően a monitorok ismét névsort olvasnak, ima után a kisebb tanulók lefeküsznek s a nagyobbak 11-ig fennmaradhatnak. Lefekvés előtt a monitorok a tanárral együtt a gázcsapokat körüljárják, s megvizsgálják, hogy jól be vannak-e zárva? Az egyes házakban csak a főmonitor szabhat testi büntetést az engedetlenségért, de rendszeren a house master jóváhagyásával.

A házi szolgálkodás abban áll, hogy a fag üzeneteket visz és hoz, az upperboy theájához kenyeret pirít; a mezei szolgálat alkalmával pedig hetenként párszor $\frac{1}{2}$ — 1-óráig kíséreti 8 hordozza főnöke játékszerét (labda, cricket, játékhoz való ruha stb.), könyvét vagy egyéb szükséges eszközeit.

A vesszőzés szintén szokásban van. A flogging-hoz ez iskolának tradíciószerű joga van. 1818-ban történt, hogy az intézet igazgatója — dr. Russell — újítási hevében, eltörölte a szolgálkodást s vele együtt a testi büntetést is, s helyette pénzbírságokat szabott. A fiúk mindnyájan zokon vették a hagyományos ösztönző eszköz (stimulus) száműzését, de jobban el voltak keseredve azért, hogy az új rendszer zsebüket támadta meg; „úgy tartjuk — mondák, — hogy a vesszőzés nagyon is illik gentlemanhoz, de a pénzbírság egyáltalán nem tisztes-

séges embernek való (must ungentlemanly).“ A fiúk csöndes elkeseredése egy nemsokára bekövetkezett „sommás eljárás“ alkalmával lázadássá fokozódott, s hangosan kezdték kiabálni: „le a pénzbírsággal.“ Az igazgató jónak látta az új rendszerrel felhagyni, s a büntetés régi methodusát megújítani. E lázadás elbeszélője — dr. Saunders, ¹⁾ ki mint az iskola akkori növendéke, szintén a lázadók közt volt, — mondja hogy „szívünk megkönnyebbült, a mely napon a pénzbírságot eltörölték s midőn az iskolába bementünk ott egy egész erdőre való nyírfavesszőt találtunk. Örömmel az sem zavarta meg, hogy — ha jól emlékszem — a vesszőtömeg két egész órán át folytonos mozgósított állapotban volt.“ ²⁾ Azóta mind a head-mesterek, mind a tanulók a régi szokáshoz ragaszkodva, tiszteletben tartották a vesszőzést, s káromkodás, hazugság, a tanító rászédése esetei alkalmával használják. Egy 3 hónapos szorgalomszakban, — mondá az igazgató — 3—4 ily esetben több nem fordul elő.

Nemcsak ebben, hanem egyebekben is ragaszkodik ez iskola a múlt időkhöz. Hiszen Londonból kiköltözések alkalmával engedélyt kértek rá, a Merchant Taylors társaságtól, hogy a régi iskolaépületből magokkal vihessék azokat a köveket, melyekre a régi tanulók nevei voltak bevésve 1778—1868-ig, ezeket aztán beépítették az iskolai templomba vezető csarnok falába, emlékezésül a múltra s lelkesítésül a jövőre.

A díszes és góth stilban épült isk. templom keleti részén látható Salviati szép mozaik műve; festett ablakai közül a legnagyobbat a királyné készítette ez intézetnek. A többi ablakok is mind ajándékművek. Minden tanuló köteles vasárnap kétszer ment isteni tiszteletre, hol a papi jellemű tanárok rendre papolnak.

A fiúk könyvtára nagy téglanyalakú épület; közepében könnyen hozzáférhető könyvvállványokkal, egy nagy kandallóval, melyet a fiúk szabad órájokban tanulva vagy olvasva ülnek körül és a könyveket, tetszés szerint használhatják. E könyvtár különösen élet- és jellemrajzokban, meg történelmi művekben gazdag.

A természetrajzi tanteremben csinos arehaeologiai darabok is vannak; e mellett az iskola egy régi növendéke — Mr. Allén, az elvi püspök fia, 90—100 darabból álló érdekes aesthetikai gyűjteményt küldött,

¹⁾ Ez esetet a 60-as években a parlamenti nyomozó bizottságnak adta elő.

²⁾ *11. Brown, Charterhouse, Past and Present* 134. l.

a reliefek közt Donatello, Luca Della Robbia műveit láttam; a festmények nagyrészt olasz, spanyol, francia, hollandi és angol nagy mesterektől valók. E nagy értékű ajándékot néhai atyja könyvtárának 1000 kötetből álló legbecsesebb részével toldotta meg.

A fiúknak van virágzó zenekaruk (50 fúvó és 25 vonó hangszerrel; továbbá 70 tagból álló énekkaruk, melynek a tanárok közül is többen tagjai. 1872 óta puskás csapatjuk is van, mely egy pár ízben a hadgyakorlat alkalmával magát eléggé kitüntette.

A tanulók szerkesztik a „Carthusian“ című lapot, mely leginkább a játéktéren történekről szokott beszámolni. Játékhely dolgában valóban gazdag ez iskola, mert a különböző játékokra (fives, racket aszfaltozott lawn-tennis pálya stb.) rendszeresen beállított téren kívül előttök áll a nagy kiterjedésű mezőség, hol a fiúk napestig szabadon barangolhatnak, s az egész és fél szabad napokon (hétfő, szerda, csütörtök szabad napok) négy-öt óra hosszat el kereshetik a madárfészket, meg a ranunculus vulgárist vagy a lepidopterát, s rákászhatnak a mezőt átszelő kis pataokban. Londontól elég távol vagyunk, hogy szabadon lélegzethessünk — mondá az igazgató — s még is elég közel hozzá, hogy a mire szükségünk van, onnan hirtelen beszerezzük.

Mint a Carthusian kezeim közt levő számából látom, téli szombat-estéken az ifjúság zene- és szavalati estélyeket vagy hangversenyeket tart, melyek igen kedveltek és sokat eltartóztatnak a tétlenséggel járó bűnöktől. A szavalati estélyeken a tanárok közül többen vesznek részt, sőt maga az igazgató is szívesen olvas fel egy-egy classikus költeményt. A felolvasó tanítók Thackeray, Macaulay és más classikus szerzők műveiből szoktak felolvasni.

Az ifjúság debating society-ja néha egy-egy oly kérdést vitat, meg, minő: „az élő állatokon való műtételi helyeselhető-e vagy nem.“ Ha még megemlítem, hogy az intézetnek gázvezetéke, gőzmozdonnyal berendezett mosóintézete s még egy tágas műhelye is van, hol önkényes vállalkozók a különböző műszerekkel való bánásmódot megtanulhatják: azt hiszem mindenki átláthatja, hogy ez intézet a növendékek fizikai és értelmi nevelésére szükséges eszközökkel eléggé el van látva.

III. Rugby.

Warwickshireben száraz és egészséges fekvésű helyen fekszik e kis városka, Londontól 70 mérföldnyire. Iskoláját 1567-ben Lawrence Sheriffe londoni fűszerkereskedő alapította a rugbyi és szomszéd községek gyermekei számára. Az alapítvány nyolc hold szántóföldből állott London belvárosa tő-szomszédjában, mely az alapító halálakor nyolc fontot, már 1780-ban 880 fontot, s ma 5000 font sterlinget jövedelmez. A hagyatékot az alapító örökösei oly hűtelenül kezelték, hogy egy alkalommal egyik igazgatónak, mint tiszta jövedelmet egy évre 2 sh. 7 p. (1 firt 45 krt) adtak. Egész e száz elejéig az iskola a többi grammar schoolok számába esett. Volt egy igazgatója, egy segédtanítója (usher) ¹⁾ és egy írástanítója, mindhárman szerény fizetéssel. Növendékei száma 1814-ben haladta meg elsöben a százat, s azóta népessége nőttön nőtt; hírnevét és erkölcsi értékét Arnold Tamás alapította meg, ki 1828—42 kormányozta ez intézetet, mint head-master.

Dr. Arnoldban, a jelen százbeli iskolamesterek, jobban mondva, nevelőtanítók Goliathjában ²⁾ megvoltak miudazok a tulajdonságok, melyeket ő a kitünö iskolamester kellékének tartott: az erély és szeretet szelleme és a fen költ észjárás. ³⁾ Mintegy divinatorius tapintattal ⁴⁾ ragadta meg és alakította át az intézet egész szervezetét. Nagy erelye meglátszik azokon az újításokon, melyekkel nemcsak Rugby schoolnak, hanem az összes középiskolák szellemének új lökést adott. Az újkori történelmet bevitte az iskolába, a matliesis tanítását külön tanító kezébe adta, a classikai stúdiumoknak történelmi, politikai, és philosophiai oldalát állította előtérbe ⁶⁾ s kiegészítőül a modern nyelveket is bevitte a tantervbe. A vallás tanítását a káté holt színvonaláról az élő erkölcsi lecke niveaujára emelte, már annálfogva is, mert főtörekvése az volt, hogy a nevelésbe a vallásos elvet bevigye. Ő az első igazgató, ki a vasárnapi prédikáció-tartást a maga kötelességének tartotta,

¹⁾ Az usher Angolországban ma kihalt tanítófajnak tekinthető; magyarul talán legjobban jellemzi a *kosta* név, melyet az altoldön ma is széltiben használnak.

²⁾ Fiáról, — a ma is élő jeles essay-író — Arnold Mátéról monda elmenckedve Swinburne, hogy „*David the son of Goliath.*” Arnold egyik hiánya Forsterné, Arnold Florence írta meg Deák Ferenc kitünö élet- és jellemrajzát, mely magyar fordításban is megjelent (1881).

³⁾ Stanley A. P. *Life and Correspondence of Th. Arnold*, 10-ik kiadás 1. k 217. l. — ⁴⁾ Ugyanott 150. l. — Ugyanott 120. l.

s e nemű beszédeivel az újkori iskolai egyházi beszédek megalapítója. Történelmi érzéke (melyet Herodot és Livius olvasása által szerzett), ¹⁾ meglátszik az összes studio ni okon, meg gondolkodásmódján, s még inkább irodalmi munkásságán, mert Thucydides műveit történelmi jegyzetekkel adta ki.

Genialitása talán az iskolai disciplinában érte tetőpontját. Meg volt győződve, hogy a testi büntetés illő a gyermekhez, de arra törekedett, hogy növendékei érzületét ne vesszővel, hanem magasabb motívumokkal emelje. ²⁾ A növendékekkel nem akart mindent erőszakkal, börtönőr módjára vinni ki; a vesszőzést ratio ultima-képen használta. Növendékeinek szívébe látott, és azért irtózott tőle a hamislelkűség. Semmit sem utált jobban a hazugságnál; semmitől sem féltek inkább növendékei, mint hibáikat neki őszintén meg nem vallani; volt valami hangjában, tekintetében és magatartásában, melylyel szemben az aljasság és kegyetlenség ösztönszerűen meghunyászkodott. ³⁾ Az igazságosságot, vagy saját szavaival élve, az erkölcsi átlátszóságot növendékeibe is beleültette. ⁴⁾

Szeretett növendékei ítéletére hivatkozni; ⁵⁾ sőt a disciplinánál nélkül nem is végezte. ⁶⁾ Az iskola vezetése ügyeit az idősebbekkel megbeszélte, s talán az volt a legnagyobb újítása, hogy iskolájában felállította az u. n. monitori rendszert. Winchesterben és Charterhouseban voltak ugyan jóval előbb praepositorok, ámde azoknak a funkciójok egészen más volt és a winchesteri praepositorok is lényegükben mások voltak. A kettő közül közelebb állott Arnold gondolatához a winchesteri praefect-rendszer, mely szerint az idősebbek ifjabb lakótársaik magaviseletére és tanulására felvigyáztak. Arnold monitorai a legérettebb ifjabbokból kerültek ki: azok az ő bizalmi férfiai voltak. Nem tartotta magát csnlódhatlannak, ⁷⁾ sőt azt se szerette volna, ha növendékei olyannak tekintették vala. Mindenik növendékével majd minden nap találkozott, s a monitorokat, mint erkölcsi médiumokat e találkozás nyomai folytonos felfrisítésére használta, s belejök a férfiaságot,

¹⁾ E két szerző művét 25 éves koráig 14-szer olvasta át. (Ugyanott 54. l.)

²⁾ Ugyanott 102. l. — ³⁾ Ugyanott 158. l. — ⁴⁾ Ugyanott ugyanaz a l.

⁵⁾ E rendszer nem a tanításra, hanem az isk.-fegyelmezésre vonatkozott, így nem tévesztendő össze a Bell-Lancaster-féle tanrendszerrel, melyet pl. Charterhouse-ba is bevitt volt dr. Russel e száz elején, de rövid ideig állhatott fenn. A gyermek-paedagógok neve „praepositus“ volt. (Brown H. *Charterhouse* etc. 1501.)

⁶⁾ *New Quart. Magazine.* 1810. jul. 22. — ⁷⁾ Ugyanott 135. l.

a megfontolást és a felelősségérzetet kívánta és tudta inspirálni. Ellensége minden rabszolgai engedelmességnek; ¹⁾ de a szolgálkodó (fagging) rendszert, mint a jórend fenntartása eszközét védi és fenntartja. ²⁾

A növendékek mélyen tisztelték és a rajongásig szerették; ő pedig régen szárnyokra eresztett növendékeivel is folytonosan érintkezett, levelezett, s jól esett lelkének, ha azok egy-egy nagy szünidőt házánál töltöttek. Az iskolában lévők pedig el voltak keseredve, ha egyszerű-másszor nem juttatott elég időt kihallgatásukra. A túlságos tanulásnak és olvasásnak ellensége volt, s az erre hajlandó fiúkat játékokra és szórakozásra tüzelte. ³⁾ A conservatismustól irtózott mind az államban, mind önmagában, ⁴⁾ azonban liberalismusával, mint iskolamester és író, mindig a valódi emberszeretet és mély vallásosság terjesztésére és diadalra jutására törekedett.

Arnold igazgatása fényes korszakának a rajza *Hughes T.* „Tóm Brown's schooldays^a”-a, melyet bátran nevezhetett volna Rugby aranykorának. E művet angolok és nem angolok mindig hatással fogják olvasni, mint a középiskolai élet classikus rajzát.

Utóda dr. Tait, jelenleg canterburyi érsek, 8 évi kormánya alatt az előbbi állásban maradt az iskola értelmi és erkölcsi színvonala.

Dr. Temple (1858—1868), jelenleg exeteri püspök, Arnold-féle szellemi tulajdonságokkal nagy mértékben felruházott schoolmaster, rövid időre újból föllevenítette a régi dicső napokat. Ismét érezte minden tanuló, hogy oly intézetnek a része, mely ól, mozog, hat és halad. Ily igazgató mellett mindenki érzi egy nagy példa jelenlétét, s bízva-bízik egy előljáró hatalom erejében és éberségében. ⁵⁾

Temple kibővítette és rendszerezítette a történelem tanítását, javította a mathesis stúdiumát, az angol nyelvet a VI-ik osztályon alól levőkre, s a rajzot vagy zenét az egész iskolára kötelezővé tette; párhuzamos osztályokat hozott be; kezdeményezte a természettudományok tanítását. szaporította a tanári kari, szóval annyira lépést tartotta korrallal, hogy a parlamenti bizottságnak 1861-ben kiadott jelentésében, Rugby, mint kivételes intézet szerepelt.

Egész a 70-es évekig 12 warwickmegyei vidéki nemes alkotta ez intézet igazgató-tanácsát; jelenleg azonban egy második kormányzó-

¹⁾ Ugyanott 108» 1. — ²⁾ Ugyanott 105. 1. — ³⁾ Ugyanott. 115. 1.

⁴⁾ Ugyanott 173. 1.

⁵⁾ New Quarterly Magazine. 1879. oct. 263. 1.

testület is van ki nevezve, melynek tagjait részint az előbbi testület, részint az egyetemek és más állami testületek választják. Jelenlegi tagjai közül megemlítem Marlborough herceget, Herdford marquist, s a worcesteri és exeteri püspököt. E bizottság beleegyezése és szentesítése nélkül az intézetben semmi nevezetes változtatás vagy javítás nem történhetik. De az iskola belső disciplináját és belügyei vezetését egészen az igazgatóra hagyja, kit tetszés szerint hív meg és bocsát el.

E bizottság javaslatára hozták be a felvételre a competitiv (versenyvizsgálati) rendszert; mert addig minden fiút kvalifikált a pályázatra az, hogy Rugbyban lakd szülőktől származott. 1874-ben a jelenlegi head-master — dr. Jex-Blake — vette át az intézet igazgatását.

Ez iskolának következő osztályai vannak: VI-ik osztály, XX. (the twenty — a huszak, mely név ez osztály keletkezése idejéből származik s maradt fenn egész máig); V.,V. 2 (alsó ötödik) U. M. 1. (Upper Middle, felső közép) és U. M. 2 (ugyanaz osztály második csapata) L. M. (Lower Middle), Sh (ell) IV., DL, II., I. tehát összesen 12 osztály, melyekben 1879-ben 432 növendék járt, kiket az igazgatóval együtt 22 master tanított.

Az iskola legalsó osztályába csak oly növendékeket vesznek fel, kik a hármasszabályt és a közönséges törtekkal való műveleteket tudják és a latin nevek ejtegetésében eléggé jártasak.

Az iskola alsó osztályába 14 ½ évesnél idősebb növendéket be nem fogadnak; sem a VI-ik osztályon alól eső osztályokban, sem a VI-ik osztályban 18—19 évesnél idősebbeket meg nem tűrnek.

A felvételi vizsgálat írásbeli, melyen következő tantárgyakból kapnak feladatokat: számtan, fordítás latinból angolra és angolból latinra, bibliai történetek, latin nyelvtan, angol vers latinra, fordítás görögből angolra, földrajz és növénytan, francia nyelv, algebra és geometria. A latin és görög szöveghez a nehezebb szokat megadják.

Főtantárgyak a classikai nyelvek és a mathesis. Hetenként latinból és görögből van 10 lecke, vallásból (biblia) 2, történelemből 1, angol nyelv és földrajzból szintén 1. Minden lecke egy óráig tart, s rá 1—1½ órai előkészület szükséges. A nevezett tantárgyakat a classical mesterek tanítják. A mathesisből van hetenként 5 lecke, természettudományokból 2, francia nyelvből 2—3. Ezeket külön (speciális) tanárok tanítják, kiknek keze alatt az osztályok más-másképp csoportosulnak. A mely tanuló a mathesisben a többiekkel haladni nem bír, a természettudományok helyett is vehet matematikai leckét; a francia nyelvből a gyengébbeknek szintén 3 órájuk van kettő helyett.

A felső osztályokban a természettudományokat a német nyelvvel cserélhetik ki. A természettudományok tanulását az alsóbb osztályosoknak nem engedik, s a felső osztályokban is csak facultative tanítják, úgy azonban, hogy azt is, meg a modern nyelveket is, egy időben tanulni nem szabad. Másfelől, a mely V-VI-od osztályos fiú a mathesisből, az angol vagy modern nyelvekből, vagy a természettudományokból többre akar menni, annak minden külön tandíj nélkül rendkívüli órákat adnak, s egyszersmind a classikai nyelvekből sokkal kevesebbet kívánnak. Hogy a fiúk még is leginkább a classikai stúdiókat kedvelik, onnan is kitűnik, hogy Oxfordban és Cambridgeben 1874 óta több rendbeli classikai ösztündíjt nyertek, s nyerték nevezetesen 1874. óta Oxfordban az aunyira keresett Balliol scholarship-ot.

A középiskolával kapcsolatban van a városon levő polgári-iskola, mely a gyakorlati életre készít, s mely egyszersmind arra való, hogy a városon lakók közepes tehetségű fiai ne tóduljanak a középiskolába.

A tanulók magántanítása végett vitték be e száz elején ez iskolába Etonból a tutori rendszert, azonban itt is sok eltéréssel alkalmazták. Az alsó hat osztályban a tutor egyszerűen csak segít növendékeinek a leckére való előkészületben. A rákövetkező két osztályban semmit sem tesz; de már a legfelső négy osztályban hetenként kétszer classikai leckéket ad. Másfelől a hatodik osztály és a Húsz között felosztják a gyengébb tehetségű tanulótársakat correpetitio végett. A tanítás ez intézetben általában véve jó. Egy pár leckén jelen voltam. Az első osztályban a latin órán Julius Caesar „De bello Gallico” 11-ik könyve 7 — 8 fejezet egy-egy részét fordították a fiúk, elég szabatosan, csak olvasásukat találtam nagyon barbárnak. Mint a tanár monda, egy szorgalomszakban körülbelül egy könyvet szoktak elolvasni.

E mellett minden héten egyszer fordítanak a fiúk rögtönözve is egy-egy rövid fejezetnyi latin szöveget, melyet, talán a barbár olvasásból származható hibás leírás miatt, mindig nyomtatásban osztanak ki köztük. A kiosztott fordítási feladatokat (itteni műneven, slips) felváltva a latin és görög nyelvből adják hetenként egyszer. E feladatokat szótár segítsége nélkül kell a felsőbb osztályosoknak végezni, az alsóbb osztályosok azonban szótárt és nyelvtant használhatnak.

A görög nyelvből itt teljességgel nem kívánnak annyit, mint egynémely középiskolában, minek az az oka, hogy ezelőtt pár évvel több középiskola igazgatója egy nyomatékos emlékiratot intézett a cambridgei egyetemhez, melyben kihagyatni kérik az első vizsgálat (little go) tárgyai közül a görög nyelvet.

Az angol nyelvet és irodalmat a VI-ik osztályon alól levőknek rendszeresen és kivétel nélkül tanítják. Bacon, Shakespeare, Milton, Popé, Scott, Addison, Chaucer és a többi nemzeti remekíró műveit olvassák az iskolában, s ezzel az irodalom történelmét gyakorlatilag tanulják. E tanítás irodalomtörténelmi részét megkönnyítik és becselessé teszik azok a jegyzetes kiadások, melyek az isk. irodalomban ma úgyszólván egymást érik, s melyek a tanító és tanuló munkáját nagy mértékben elősegítik.

A természettudományok közül a következő ágakat tanítják: természettan, vegytan, földtan, csillagászat, növénytan és gyakorlati vegytan.

Latin és görög verset nem ír az alsó öt osztály; a felsőbbekben is felmentik alóla azokat, kiknek nincs rá tehetségök. A VI-ik osztályosoknak k. b. egyharmada fel van mentve alóla. Meg kívánom említeni, hogy verseket anyanyelven is írnak.

Az iskolai év itt is három szorgalomszakra oszlik, melyeknek végén (karácsonkor, húsvétkor és nyáron) összesen 21 héti szünidőt tartanak. A nyári szünidő előtt az oxfordi és cambridgei egyetem kiküldött biztosai, a tanítók közreműködésével, alapos vizsgálatot tartanak. Karácson előtt a tanárok vizsgálnak, az osztályokat egymás közt kicserélvén; húsvét előtt szintén párnapi rövid vizsgálatot tartanak. Mindez említett esetekben promotió is történik, melynek foka attól függ, hogy a növendék a szorgalomszak folytán és a vizsgálat alkalmával mennyi érdemjegyre (mark) bírt szert tenni az egyes tantárgyakból, mindenik tantárgynak meglévéen jegyei maximuma és e jegyeknek a többi tantárgyához való aránya. A még 15 évet el nem ért növendékek számára 9 ösztöndíj (scholarship) van alapítva, melyek közül 5 classikai (kettő 80 font, kettő 50 font és egy 20 font st.), a többi mathesisre, természettudományra és francia nyelvre szól.

A monitori rendszerről szintén meg kell emlékezmem. A VI-ik osztály növendékei meg vannak bízva, hogy a mesterek házaiban rendet tartsanak, névsort olvassanak és az iskola törvényei ellen vétőket rendre utasítsák, s ha szükség: dolgozat vagy latin és görög sorok felhagyásával, vagy ha jónak látják, pár ütleggel büntessék. Mintegy 40 monitor van, s így minden 10—11 fiú számára jut egy. Az igazgató azt mondá, hogy kötelességük „semper in officio; nihil non mali deprimendum; omne promovendum, quod semper, quod ubique, quod omnibus...”

Ez az intézmény arra való volt Arnoldnál, hogy a növendékek-

ben az önbecsülést s a férfiasságot és felelősség-érzetet kifejtse. Ma már teljességgel nem oly hatályos e rendszer, műit Arnold idejében volt; akkor a nagy mester szelleme pótolta ki a növendékekben netán hiányzó erélyt; ma a növendékeknek magoknak kell belé lelkét lehelni. S ha az e végre szükséges személyes elemek nincsenek meg a monitorokban, a többiekkel szemben könnyen pictus masculinussá válnak.

Az ó és új tantermeken kívül sok szép épülete van az iskolának, melyek közül ki kell emelnem a Temple-olvasótermet és az aesthetikai gyűjteményt,¹⁾ a Temple-observatoriumot, az iskola templomát, és a jelenlegi igazgató áldozatkészségéből épült földött úszó-helyet, hol folyvást langyosan tartott vízben télen is bátran lehet fürödni; végre van iskolai kórháza, torna-épülete (gymnasium) és mintegy tíz kisebb játéktere, melyeknek koronája az iskolaépület mögött elterülő főjátékszótér azokkal a szép tölgyfákkal, melyek e helyet télen is regényessé teszik. Még mindig láthatni a játéktérre nyíló kis ajtót, melyen stúdiójából Arnold le szokott volt jöni.

Az említett épületeken kívül hét nagy épület van az iskola rayonjában, melyeket az idősebb tanítók, mint benlakókat (b. houses) tartanak, 40—50 fiúval egy házban. Egyedül az igazgatónál lakhatik 50-nél több növendék. A növendékek nappali tanuló-szobáik kis kamarácskák; hálósobáik tágasabbak s egy-egyben 12—15-ével hálnak. Egy 7—10 □ lábnyi tanuló-kamrácskában (cubicle) egy, legfeljebb két növendék szokott tanulni. E kis odúkat feldíszítik a magok módja szerint, s bennök, kivált télen, sokszor majd megsülnek, holott a tantermekben levő légfűtés mellett — tapasztalatom szerint — akár meg is fagyhatnak. A sárospataki főiskola jutott eszembe, hol még a 60-as évek elején is fűtetlen tantermekben fentartott főrealókkal hallgattuk az előadást. Csodálatos, hogy ez intézetben sokat adnak a gyakori fürdésre, a lakó- és hálósobák tisztaságára, s mondhatom az étkezésre is, — mert napjában kétszer esznek a növendékek húsételt; de a testnek szükséges melegről nagyon elfelejtkeztek.

¹⁾ E gyűjteményben van néhány Vénás, versaillesi Diána, borghesi vivő, mintegy 100 darab nagyon megválasztott álló acélmetszet « tollrajzgyűjtemény. Ez Rafaeltől, Fra Bartolommeótól, Leonardótól, szakszokott idején rendszeren egy-egy műértő tanár tudós szokott a műdarabokról vagy ténelméből felolvasásokat tartani.

teljes nagyságú lösz-öntvény (milói Demosthenost; továbbá van Ixunn) festmény, s mintegy 250 darabból utóbbiak között több darabot láttam Holbeintől stb. A nyári szorgalom- vagy a fővárosból jött egy-egy vendég azokkal kapcsolatban a művészet tör-

Az említett benlakók mindenike egy kis állam az államban; bennök igen erős a testületi szellem, melyet szakadatlanul táplálnak a különböző házbeli növendékeknek a játéktéren való versenyei.

Leghíresebb játék Rugbyban a kirúgó labda (football), melyet több iskolában a rugby szabályok szerint játszanak. A ki e játék lényegével meg akar ismerkedni, legjobban teszi, ha Hughes homéri leírását olvassa el, „Tom Brown’s school-days-éből.”¹⁾ E játékot, melyet a szem és láb egymással való küzdelmének is lehetne nevezni, Londonban a Regent’s parkban minden szombat délután láttam, hol a különböző intézetek növendékei két-két táborra oszolva lábakkal löktek kapóra egy rendkívül természetes labdát. A lábbal lökés és a leeső labdához való rohanás miatt sokszor történik szerencsétlenség is. De a kisebb ütlegeket könnyen eltűrik a játékosok a miatt a nagy vehemencia miatt, mely egy malayinál vagy vad indiánnál is számot tenne. Bár Rugbyban is történik néha veszély, de ritkán komoly, és újabb időben módosították is e játékot.

A cricket szintén igen kedvelt játék nemcsak itt, hanem az összes angol iskolákban. Mint Hughes mondja említett művében, a cricket a játéknál több, mert nemzeti intézmény, az az angol ifjúság habeas corpora, melynek nagy a fegyelmező ereje, minthogy a játékosok a kapitánynak feltétlenül tartoznak engedelmességgel, s másfelől minden fiú az állomásán saját belátására, hidegvérűségére és keze ügyességére van hagyva. Továbbá *önzetlen* játék, mert az egyént a „tizenegybe” olvasztja be, ki nem azért játszik, hogy maga, hanem hogy a pártja nyerjen; *nagylelkű* játék, mert a nyerők jó szívvvel megdicsérik vesztes társaikat, ha kellő ügyességgel játsztak; *értelmes* játék, mert a győzelem nem az erőse, hanem a hidegvérű és előrelátóé. A kapitánytól vagy a játék vezéréstől az akaratszilárdságnak, az elmenyugodtságnak és az erkölcsi bátorságnak nagy mértékét kívánja meg. A cricket a játékok játéka, s úgy physikai, mint értelmi s erkölcsi tekintetben fölötte áll a gymnastika minden fájának.

Rugbyban nagyon szokásos kivált télen, mikor labdázni nem lehet, a nyargalás „run.” Van „house run,” midőn egy ház legkitűnőbb tagjai nyargalnak; van „big side run” az iskola legjobb nyargalói számára. Legtöbb erőfeszítést igényel e nyargalások közt az u. n. „crick,” midőn 11 ½ mérföldnyi tért kell befutni. A jelenlegi igazgató, tanulókorában, e tért 84½ perc alatt futotta meg.

¹⁾ London, 1872-iki kiadás 83—106. 1.

Az említett játékok nem önkénytesek. A fiúkat társaik kötelezik e játékra, akár akarnak, akár nem.

A szolgálkodás Rugbyban törvényes intézmény. A VI. osztálynak joga van a faggingra, és az alsó iskola minden tagja köteles fag szolgálatokat tenni. Mint az igazgató monda, — a szolgálkodás ma nagyon szelíd, mert alkotmányos és hagyományos megszorítások nyirbálták meg, azonban mégis a tanulószoba seprése, játékszerek és könyvek hordozása s több efféle szolgálat rendszeren a fag kötelessége.

A büntetés leginkább sorok és leckék leírásában és a játék idején való otthon-marasztásban áll. A testi büntetés használata nincs ugyan megszüntetve, de nagyon ritkán fordul elő. Mint az igazgató egyik levelében írja, — működése első ötödfél évében egyetlen fiút sem vesszőzött meg. A vesszőzés ma már iskolánkban nagyon ritka, — teszi hozzá.

A tanuló ifjúságnak van debating és természetrajzi (natural history) societyja, ez utóbbi minden évben jelentést ad ki évi működéséről, melyben benfoglaltatnak a felolvasott értekezések, rajzokkal s egyéb illusztrációkkal díszítve.

Rugbyban a tehetős kereskedők, a tudományos pályákon működők és a vidéki nemesek gyermekei tanulnak. E társadalmi rétegek legjobban rokonszenveznek Rugby liberális theologiai nézeteivel, melyeket ez iskola Arnoldtól örökölt, s melyeket Temple és utádai kiváló tiszteletben tartottak és folyvást tartanak. Vasárnap minden fiú templomba megy, s hétköznap reggel 7 órakor egyszer. E mellett vasárnap és hétfőn külön vallásleckét tartanak.

A növendékek mintegy 25%-da éneket, s mintegy 12%-da hangszerzenét tanul.

A rugbyi mesterek eddigelé több derék iskolai könyveket írtak: *Morris* „Greek tales“, *Sidgwick* „Scenes from greek play” és a görög próza írására való bevezetés, ugyanő tőle, e nemben a kitűnők közé tartoznak; továbbá a rugbyi tanárokból egy sereg kitűnő head-master került ki: pl. Bradley (Marlborough Coll.), Lee (Birmingham), Bensón (Wellington), Percival (Clifton), Jex-Blake (Cliftenham), Wilson (Clifton), Pottes (Fettes college, Edinburgh.)

A játéktéren jártomkor a süvöltő északi szél csak úgy zörgette a régi iskolaépület mögött lévő terebélyes tölgyek még fenraaradt gályáit. E zörgő és hulló levelek, mint a dodonai beszélő falevelek, ¹⁾ a

¹⁾ „Οἱ προσήγοροι θρούς“ (Aeëch. Prom. 832.),

halálra, s egyszersmind a halhatatlanságra emlékeztettek. Egyfelől a mulandóságot beszélték — a régi magterekről és az iskolából kikerült nemzedékek rajáról: de másfelől a nagy iskolamesternek, Amoldnak halhatatlan érdemeiről szedtük. Hiszen, ha ő Rugbyt a legkitűnőbb iskolák közé nem emeli, ma nem dicsekedhetnék utóda azzal az egész kis várost alkotó gyönyörű épületsoporttal, mely az iskolaépületet körülveszi.

IV. Harrow.

Middlesex egy kis városkájában, Harrow-on-Hillben van azaz iskola, mely Etonnal együtt Angolország legrangosabb középiskolája. A legelőkelőbb és legvagyonosabb családok küldik ide gyermekeiket. Sajátszerű, hogy ezt is, mint Etont, egészen szegény gyermekek számára alapították. 1571-ben Lyon János, mint free grammar school-t, tehát mint ingyenes iskolát alapítá szegény fiúk számára, kikre az alapítólevél meghagyása szerint a tanítónak nagyon kellett vigyázni, hogy ne „fésületlenül, mosdatlanul és rongyosan“ jelenjenek meg az iskolában. Ez iskolával kapcsolatosan Oxfordbau és Cambridgen 2—2 ösztöndíjt alapított, az innen kikerült legjobb tanulók számára. Azonban annál az engedménynél fogva, hogy „a tanító idegeneket is tetszése szerint fölvehet az iskolába, sőt azok ösztöndíjakat is nyerhetnek“ — az igazgatók jobbnak, az az hogy nyereségesebbnek látták gondjukat a helybeli szegény gyermekekről levenni, s szemüket az idegen helyekről jött vagyonos fiúkra vetni. E fogás kitűnően sikerült, s Harrow és környéke farmer és kereskedő népe, egész a legújabb időkig, egyáltalán nem küldötte gyermekét ez iskolába. Nehéz is lett volna nekik latin és görög nyelvért évenként több mint 210—220 fontot adni ki mert ez iskolában az évi tandíj 43 ½ font, ellátás 100 — 135 font, nagyobb benlakókba való felvételi díj 10, a kisebbekbe 6 font. A matematikai és modern nyelvek magán tanítása díja szorgalomszakonként 3—4 font a ezekhez járulnak az iskolai könyvek, zsebpénz stb., s mind e költségek 163 (száz hatvanhárom) napi tanulás és tanításért történik, mert Harrow schoolban az iskolai év, a szünidők levonásával, ennyire olvad le. Talán épen ez egyik motívum arra, s a másik e hely egészséges fekvése, hogy a főrangú családok ide szeretik küldeni gyermekeiket. Byron, Palmerston, Peel, Loftus, Bulwer, Shaftesbury, Hamilton, Sandon — mindannyia lord, ez iskolában tanultak (Byron, Peel és Palmerston saját kezűleg bevéselt neveit ma is láthatni a régi iskola-épület falburkolatán); szintén innen kerültek ki Sir W. Jones az orientalista She-

ridan, Malthus, Trollope A., Manning tábornok és még számos kitűnőség, kiknek autograph nevei az 1871-ről, mint az intézet alapítása 300-ik évfordulója ünnepéről kiadott díszes album utolsó részében vannak följegyezve.

Az iskola birtokai évenként kerek számban 5000 fontot jövedelmeznek, a mely összegből azonban az ösztöndíjakra és jutalmakra való összegeket leszámítva, az iskolának nem marad több 1200 font évi jövedelménél. Hogy ily csekély alapítvány mellett is az igazgatónak közel 7—8 ezer s a tanárok nagy részének 1000 -1500 font tiszta jövedelme lehet, az csak a vagyonos fiúk ott tanulása következtében történhetik.

Rendszeren 13—14½ éves fiúkat vesznek föl, kik azonban 19 éves korukon túl az intézetben nem maradhatnak. 10 nagy és 5 kisebb belakóban vannak a tanulók elhelyezve, összesen mintegy 440—en, kik mindannyian tutori vezetés alatt állanak.

Fő stúdium a classikusok s a latin és görög kötött és kötetlen beszédben való fogalmazás. Fölvételkor latinból, görögből és számtanból kell vizsgálatot tenni. Következő szerzők műveiből kell könnyebb helyeket fordítani tudni: *a)* Xenophon, Caesar, Ovid, Cornelius Nepos, vagy *b)* Homér, Virgil; vagy *c)* Euripides, Cícero. A számtanból tudni kell a közönséges és tizedes törtekkel való műveleteket és a kamatszámítást. E mellett megvizsgálják vallásból, történelemből, földrajzból. A mely fiú a versírásban vagy a természettudományokban valamennyire jártas, előnyben részesül. A vizsgálat írásbeli és szóbeli. Az írásbeli vizsgálatra csak szótárt szabad bevinni. Minden évben háromszor (mindig a szorgalomszak kezdetén) tartanak felvételi vizsgálatot szeptemberben, januárban és húsvétkor.

Pár óv óta reál szakaszt (modern side) is nyitottak meg ez intézetben, melynek célja oly fiúkat készíteni elő, kik a hadseregbe, polgári szolgálatba lépnek, vagy az egyetemeken természettudományi, mathem., jogtudományi, vagy történelmi szakban kívánnak haladni; vagy az iskola végeztekor azonnal üzleti pályára lépnek. E szakaszba való felvételi vizsgálat fő tárgyai a mathesis és francia nyelv; a latin nyelvből is szükséges némi ismeret, s a németben való jártasság a növekedések előnyére válik.

A mathesiből a felvételi vizsgálaton tudni kell a számtant, az algebrát a másod fokú egyenletekig, és a geometriából Euelid I—HL könyvét

A classikai iskola fő tantárgya a latin és görög nyelv. A többi tantárgyak másod rangúak. Mathesisre hetenként rendszeren 3 óra,

s a modern nyelvekre középszámban 2 órá jut. E tantárgyak, valamint a természettudományok, teljességgel nem rendkívüliek („extrás¹), mert a tantervben rendes helyet foglalnak el; tanulásuk kötelező és az azokat tanító mesterek oly tekintélyűek, mint a „classical staff” tagjai.

A különböző tantárgyak egymásközi viszonya kitűnik abból? hogy a mathesisből és a classikusokból kapott érdemjegyek úgy aránylanak egymáshoz, mint 1 a 4-hez; a modern nyelvbeliak pedig, mint 1 a 9-hez, úgy hogy pl. a mathesisben valaki elől lehet, holott a classikus irodalmakban hátramaradott. .

A mathesis, természettudományok és a modern nyelvek, két nagy csoportra vannak osztva, melyekből a növendékek első három száza (tehát k. b. $\frac{3}{4}$ -de) a latin és görögön kívül két tárgyat tartozik választani, úgy azonban, hogy e két tárgy két csoportból való legyen. Ugyanegy csoportból csak úgy lehet kettőt választani, ha egyik az összehasonlító nyelvészet.

E csoportok következők: I. *csoport*. A. Mathesis: geometria, gömbháromszögtan, diff. calculns és felsőbb algebra. B. Természettudományok: hőtan, phys. földrajz, állattan, földtan és csillagászai A nyelvek közül francia, német és olasz. II. *csoport* A. Irodalom: francia, német, olasz, angol irodalom, összehasonlító nyelvészet és történelem. B. Mechanika: statika, dinamika, C. Természettudományok: vegytan, növénytan, geológia és a katonai osztály tantárgyai.

E stádiumokból hetenként rendszeren két-két óra van. Ha egyszer a növendék egyik vagy másik tantárgyat választotta, meg kell mellette maradni s többé cserélgetni nem szabad. A növendékek 1879-ben ottlétemkor a fentemlített tantárgyakból 26 csoportot alkottak. Ezek közt legnépesebb a görög, latin, összehasonlító philologia és a francia nyelvre vállalkozók csoportja. A kezemnél levő 1879-iki kimutatás szerint, a nyári szorgalomszakban egynémely stúdiumra (pl. hőtan és csillagászat) csak egy tanuló, sőt a diff. calculusra és növénytanra egy sem vállalkozott, ellenben az összehasonlító philológiát 34-en tanulták; Aristophanest (a föllegek) 24-en, Platót 15-en, Juvenalt 14-en s a francia nyelvet 19-en tanulták.

A görög és latin versírásra csak azokat kötelezik, kiket tutoraik rá elég tehetségeseknek tartanak.

A reál szakaszban görög nyelvet nem tanulnak, s míg a eláss, szakaszban hetenként 20— 21 tanórát tartanak, itt rámegy 24—26-ra a leckék száma. E szakaszban nincs több 60—70 tanulónál, kik közül rendszeren minden évben megy egynéhány a woolwichi katonai akadé-

miára. A fiúknak van természettudományi társulatok, melyet igen kedvelnek, s melyet a tanárok is istápolnak. A természettan tanulása az upper schoolban olyformán kötelező, hogy 3 év múlva félbehagyhatja, a kinek nincs hozzá kedve, de aztán a latinból és görögből annál többet kell tanulnia.

A tanterv egyik hiányául róják fel a Harrowból kikerült növendékek, hogy töméntelen latin és görög verset kell könyv nélkül betanulni. E szertelen könyv nélkülülésnek jobbjára csak azok veszik hasznát, kik latin és görög verseket írnak; tehát a gyengébb tehetségűeknek vagy talán tehetségeseeknek, de könyv nélkülülésben nem elég erőseknek amazok kedvéért kell a nagy tortúrát kiállani.

Ennél a bajnál nagyobbak találok azt, a mit nekem az igazgató említett, hogy t. i. ő és egy pár classical master nagy mértékben ki akarják bővíteni a görög és latin grammatika tanítását. Ha ez intézkedés csakugyan bekövetkezik, a szerfölött sok grammatizálás miatt, a classikai szellem itt is, — mint mindig és mindenütt, — hogy úgy mondjam, az ebek közé szorul.

Másik érezhető hiány, hogy az angol nyelvet és irodalmat rendszeresen nem tanítják. Egy-egy angol remekíró művét hetenként egy órán olvassák 2—3 osztályon keresztül. A heti egy órás tanítás mellett igen nehéz, még a legkedveltebb szerző műveiben is a fii uniót megtartani. Azonban még nagyobb baj, hogy a mesterek nagy része a classikai tanítás módszerét követi az anyanyelv oktatásában is, mely módszernek az a jelszava: „construáljunk.“

A vallás tanítás, jobban mondva a vallásos nevelés az igazgató főgondjai közé tartozik. Az iskola mindennap rövid könyörgéssel és bibliaolvasással kezdődik. Vasárnaponként délelőtt és délután az iskola templomába mennek a növendékek; délelőtt egyik tanító tart rövid beszédet, délután mindig az igazgató. Évnyegyenként két-három ízben osztanak úrvacsorát, s minden ily alkalmat megelőzőleg kora reggel is van u. n. úrvacsoraosztást megelőző isteni-tisztelet. E mellett a vallás kötelező tantárgya minden osztálynak: az ó- és új-szövetséget gondosan tanítják, s kivált az igazgató új-szövetségi leckéi sokszor delelező hatásúak a növendékekre. Hasonlóan nyilatkoznak a régi liarrowianok dr. Butler vasárnapi beszédeiről is, melyek — közelismerés szerint — igen alkalmasak a végre, hogy „a tanuló ifjúságot a kötelesség magas és keresztyén ideáljával töltsék el.“¹⁾ A most említettem igaz-

¹⁾ New Quarterly Magazine. 1879. ápr. 293. l.

gató egyházi beszédeire az enyhe évszakban vidékiek is valóságosan seregleuek, s hatásukat magukkal haza viszik; hisz a legközelebbi s mostani harrowi tanulónemzedék legkellemesebb emlékei a vasárnap délutáni megragadó egyházi beszédekkel vannak összeforrva. Ellenben szerfölött unalmasak azok a délelőtti negyedórai beszédek, melyeket a tanárok sorrendben tartanak, azaz hogy tartani kénytelenek.

Minden fiú köteles vagy zenét vagy rajzot tanulni. E szerint a zenét a rendes tantárgyak sorába vették fel. Elesztésére sokat tesznek az iskolai hangversenyek. A rajz szintén bejutott a rendes tantárgyak közé, s mint olyan pótolja azt a látás- és ízlésmívelő hatást, melyre nézve a rajznak a classikai stúdiumok terjedelmes művelése mellett is marad elég építeni valója.

Mind a tutori, mind a monitori rendszer virágzik ez intézetben. A fiúk a kisebb benlakókban 7—8-ával, a nagyobbakban 30—40-ével laknak együtt; az igazgató házában 64 ifjú van. Minden master, illetőleg tutor, teljesen felelős a házában levők erkölcséért és fegyelmezéséért, s nagyon restellene, ha ez ügyben bármikor az igazgató közbenjárásához kellene fordulni. Minden classical master, ki benlakót tart, egyszersmind a növendékek nevelője. Az igazgató, valamint a matematikai és idegen nyelvek tanárai házaiban lakó növendékek, ifjabb tutorok közt vannak felosztva. Az iskolai előjáróság és a tanuló szülője között minden közlekedés a ház mastere által történik, kinek ennél fogva elegendő tekintélye van.

Az iskola alsó osztályaiba járó fiúk különböző házakban lakó társaikkal csak nagy ritkán érintkeznek. A „lower boy“-nak testi büntetés terhe alatt hagyományos szokás szerint tilos a magáén kívül bármely társa házába bemenni. Kapuzárás után (télen fél 6-kor, nyáron fél 9-kor) minden tanuló tartozik saját benlakójában lenni. Az evést, rendes napi játékot és leckére való előkészületet minden tanuló a maga otthonjában végzi; csak a templomban az osztályban, és az u. n. iskolai játékokon találkoznak egymással a különböző házbeli növendékek. A kezdő tanulók jó darabig mind ismerkedés, mind barátságkötés dolgában saját otthonjukra vannak utalva, csupán a felsőbb osztályosok szabadabbak c tekintetben, mert érintkezhetnek más házakban lakó társaikkal, sőt egymás szobáiban is reggelizhetnek, és együtt nagy sétákat tehetnek. A mondottakból önkényt következik, hogy minden háznak más-más traditiója, más arculata, vagy mondjuk más-más jelleme van. Egyikben a fényűzés hagyományos, másikban a szellemi

munka, harmadik verekedő, a negyedik kihágásra hajlandó lakosairól híres.

Az egyes házak és tanulók közt levő, emez iskolátságért mind a kisebb mind a nagyobb tanulók sok, sőt mondhatnám, teljes kárpótlást találnak nevelőikben (tutors), kikkel — ha a nevelő egyszersmind h ház mastere — rendszeren meghitt, barátságos viszonyban élnek.

A nevelő és a növendék között emez áldásos viszony néha hiányzik oly fiúknál, kik Harrowban a szülei háznál laknak. És ez u. n. hőme boardereknek kétszeres a veszteségük, ha szülők vagy gyámjaik nem elég lelkiismeretesek, s oly dolgokat engednek meg vagy néznek el (mint pl. dohányzás, fordítások használata stb.), melylyel az iskola közérkölciségét mértelyezik. E veszélyekkel szemben a jelenlegi igazgató erélye rendszeren jó villámhárító. A tutor minden 5 hétben jelentést küld a szülőknek növendéke haladásáról.

A monitori rendszer életbeléptetésére maga az iskolaalapító megadta volt az impulsust, azzal a különbséggel azonban, hogy az általa rendelt monitorok hivatalos kémek, kiknek kötelességük volt tanuló társaik hibáit a tanítóknak besúgni. A mai monitorok az Arnold-féle rendszer oltása. Egynémely kisebb nyilvános functiót is végeznek, pl. templomban bibliát olvasnak; az ifjúság könyvtárát kezelik; s minde nekfelett hasznosak, mert lehetlenné teszik a verekedést, a rendetlenkedést s meggátlásukra, — ha kell — a vesszőt is használhatják, szóval belölők telik ki az iskola természetes rendőrsége.

A fagging hatalma k. b. az első 80 növendék (a VI-ik osztály felső és alsó csoportja) kezében van, tényleg azonban csak a VI-ik osztály első 15 növendéke, s rajtok kívül 2—3 oly tanuló használja szakadatlanul e jogot, kik testi erejüknel vagy erkölcsi tulajdonságuknál fogva a tanuló ifjúság mintái. A nagy benlakókban a fag felszolgálja a reggelit és theát, lábfordónek vizet visz, a szükséges bolti cikkeket elhozza, s a megbízásokkal ide oda nyargal. A cricket játék alkalmával szintén szolgálatokat tesz. Általában a szolgálkodás jobbára rendre megy, s minden fiú tudja, hogy mikor van rajta a sor akár a házi, akár a cricketi felszolgálásra. Nehezebb faja a faggingnak a házi felszolgálás, kivált a mely házban inkább játék-, mint tanuláskedvelő felsőbb osztályosok vannak. Mindjárt-mindjárt hallhatni a fagot szólító »Boy« kiáltást, mely valóságos zaklatássá válik, ha valamely alsóbb osztályos fiú okvetlenül tanulni akarna.

A játéktér az a hely, mely kiválóan a monitorok felügyelete alatt áll. Az ifjúság atletikai sportjai Harrowban a következők: céllövés,

úszás, racket, fives, football, mely utóbbi oly kötelező, mint a latin, s alóla a gyengébb fiúkat csak orvosi bizonyítvány mentheti fel. Az isk. udvar nyugoti oldalán levő dűlön, mondhatnám, egymásfölött van építve négy fives (labda) és két racket pálya. Maga az aszfaltozott iskolaudvar is igen alkalmas az u. n. „soft ball“ játékra. Főjáték azonban a cricket s a Tizenegy közé bejutni a tanuló legfőbb vágya, melyet sok izzadságos munka árán lehet elérni. A harrowi cricket-játszók híresek. A most említett játékpályák alatt nyitottak újabb időben pár műhelyet esztergályos és asztalos munkákra. E műhelyekben leginkább a fél-szabad napokon dolgoznak a növendékek.

Ezzel kapcsolatban meg kell említenem a felsőbb osztályosok közt alakult önkénytes csapatot (rifle corps), mely gyakorlatilag készíti elő a hadseregbe szándékozó ifjakat.

Mily egészen eltérő nézete volt a játékról ez iskola alapítójának, ki végrendeletében úgy hagykozott, hogy „a tanulóknak nem szabad máskor játszani csak hetenként csütörtökön, mikor az idő szép és szombatnapokon vagy féltanuló napokon déleesti könyörgés után.“¹⁾ Ma nagyon meg van büntetve az a tanuló, a kinek ily szűkre szabják játékidéjét

A játék nagy ellensége az u. n. «extra school,“ midőn az elmarasztalt fiúk egy-egy egész szünetelő nap reggelén kénytelenek az iskolában egymás folytában három órát ülni, és a latin nyelvtant másolni. Ennél csak az az iszonyúbb büntetés, ha valakit megfosztanak kimenő napjától (exeat). Minden fiú eszközölhet magának évnegyedenként egy-egy exeatot, ha rokona vagy ismerőse írásban hívja meg. Az idősebb fiúk e szabad napokat rendszeren Londonba való menetelre használják. Szorgalomszak idején is felér egy-egy kis exeattal az a szokás, hogy a fiúk leckeórán túl a város határán bárhol barangolhatnak, s csupán névsor olvasáson kell pontosan jelen lenniök. Láthatni is a várostól félóránnyira eső vasúti indóházig sok szalmakalapos és frakkos tanulót, kik rendszeren kettesével- hármasával járkálnak. Azonban a frakk ma már Harrowban jóformán úgy kiment divatból, mint a hogy a régi iskola-épületben levő tantermekkel felhagytak. Azokat az alacsony és massiv tölgyfa padokat, melyeken egykor Byron is, mint tanuló ült, és latin és görög versfaragás közben összefaragni segített, ma már mint régiségeket mutogatják. Ma az iskola sok új díszes épülettel rendelkezik. Ezek közt első helyen kell megemlítenem a díszes

¹⁾ The Tercentenary of Harrow school, Harrow on the Hill 1871.

góth stílusban épült ifjúsági könyvtár, melyet az iskola hírneves igazgatója, Vaughan, 1873-ban építtetett. E könyvtár többnyire becses történelmi és életrajzi művekből áll. Szintén itt láttam néhány szekrényben szép vázákat, kelyheket sat., melyek várva-várják egy aesthetikai muzeum megszületését.

Hasonló stílusban épült 1865-ben az iskola temploma, melynek belsejében a márvány pillérek, az alabástrom- és serpentinkő emléktáblák és élénk színű ablakfestések kellemes hatásúak, s a műízlésnek teljesen megfelelők.

Az iskola gyűlésterme (speech room) gyönyörű góth stílusú épület, mely ottlétemkor még nem volt egészen bevégezve. Régi görög amphitheatrum mintájára épült, s benne ezer ember fér el. Van benne orgona is, melynek sípszerkezete a dobogó (platform) alatt van, úgy hogy csak az orgonajátszót láthatni.

A várostól mintegy negyedórnyira van az iskolának egy derék Sanatoria (épült 1865-ben), hová a ragályos betegeket szokták elhelyezni.

Évenként kétszer tartanak vizsgálatokat, de csupán a VI-ik osztályt vizsgálják Oxfordból és Cambridgeből küldött biztosok. A vizsgálat eredményét ősi szokás szerint a régi iskola lépcsőjén olvassák fel, s a növendékek rendszeren zajos hurráhhkal fogadják.

Számos ösztöndíjjaik között van kettő 100 fontos, több rendbeli 50—70 fontos és néhány 30 fontos. Ezenkívül évenként öt 10 guinea értékű (110 arany firt) érmet osztanak ki latin dolgozatokért, matematikai és modern nyelvbéli előhaladásért és egy 8 font értékűt Shakespeare-tanulmányért. A szentírásbeli ismeretekért 4 rendbeli (2—10 font) jutalmat, angol irodalom és modern történelembéli előhaladásért szintén 4 rendbeli, geographiáért 3 rendbeli, zeueismeretért 2 rendbeli (2—3 fontnyi) díjt szoktak kiosztani. Végre 22 darab könyvjutalom van kitűzve évenként különböző latin versformákért, görög kötetlen és kötött beszédbéli dolgozatokért, angol versért és prózáért, Shakespeare-stúdiumokért, természettudományi és matematikai dolgozatokért sat. E könyvek értéke $\frac{3}{4}$ -ed részben 5—6 font sterling.

E jutalmakból és ösztöndíjakból a reál szakasznak rendszeren igen kevés jut.

A tanárok száma 25, s az 520 növendékből minden 20—21-re egy tanár jut.

Befejezésül mellékelem a reál szakasz órarendjét.

Óra	H é t f ő		S z e r d a		P é n t é k	
9½-9	Vallás	Vallás	Vallás	Történ.	Történ.	Math. Shakesp. Shakesp.
10-11	Német			Termé- szet- tudomá- ny	Math. B.	Termé- szet- tudomá- ny
11-12		Math. B.	Math. Math. Math. T. G. W.	Math. Math. Math. T. G. W.		
12-1	Magán- tanulás B.	Math. Math. T. G. W.	Math. Termé- szet- tudomány	Termé- szet- tudomány	Math.	Termé- szet- tudomány
3-4	Német próza	Német próza	Log. próza	Róma tört.	Róma tört.	Német Német Német
5-6	Latin	Latin	Math. Math. B. M. T.	Math. Math. T. G.	Math. Math. T. G. W.	Geol. Fr. próza Fr. próza
Óra	K e d d		C s ü t ő f t ő k		S z o m b a t	
7½-9	Math. B.	Magán tanulás	Shakesp. B.	Math. Math. D.	Földrajz	Latin Latin Latin
10-11	Tört. B.	Magántanulás		Német Német Német		Math. B.
11-12		Molière	Német			Math. Math. Math. Math. (B) (T) (G) (W)
12-1	Francia	Francia	Math. Math. (B) (M)	Math. Math. (T) (D)	Math. Math. (W)	Francia Francia Francia

B. T. G. W. M. D. különböző math. csapatokat jelentenek.

V. Christ's Hospital.

A világ legnagyobb és legnépesebb irgalmas iskolája. A maga nemében, minden esetre egyetlen, melynek Angolországban sincs párja. 1553-ban alapította VI. Eduard, kiből egy Westminsterben hallott egyházi beszéd hatására fogamzott meg egy nagyszerű jótékony intézet alapítása eszméje, halála előtt a betegeknek sz. Tamás kolostort s a szegény gyermekeknek a szürke barátok monostorát hagyományozván, melynek „Krisztus menháza“ nevet adott. E nagy alapítványt később (a XVI-ik száz végén) Sir Th. Ramsey neje gyarapította egy földbirtokkal, mely ma évenként 4000 fontnál többet, behajt; s végül 1673-ban II. Károly is nagy mértékben hozzájárult az intézet gyarapításához, miről alább lesz szó. Az intézet évi jövedelme 70 ezer fonton felül van, melyből azonban csak 45 ezeret fordítanak nevelési célokra. Előkészítő iskolája is van Herdfordban, hol mintegy 300-ra menő fiú- és leánygyermeket látnak el mindennel. Christ's Hospital a közép osztály igazi szegényei számára nyújt nevelő segédkezet. A fiúk $\frac{1}{3}$ -da papok gyermekei, a többi tudományos pályán működők vagy kereskedők, vagy polgár és katonai hivatalbeliek ivadéka. A herdfordi előkészítő iskolába nemcsak fiúkat, hanem leányokat is felvesznek. A felvételre 8—10 éves korúak jelentkeznek. A szülőknek vagy gyámoknak ki kell mutatni, hogy nem bírják gyermeküket neveltetni, s hogy „gyermeküknek sincs módjokban saját neveltetésükről gondoskodni.“ A felvételre valamelyik igazgatótanácsos ajánlása és egy szelíd felvételi vizsgálat szükséges. Az intézet igazgató-bizottsága áll elnökből, pénztárnokból és tanácsosokból (governors). Egy-egy tanácsosnak 500 font évi fizetése van. A felvett gyermekekre a Hospital kezét tesz és 7 — 11 esztendőn át ellátja étellel, ruhával, lakással, könyvvel, — ha kell — gyógyszerrel, szóval — a zseb- és útipénzt kivéve — mindennel. Ha Herdfordban végzett a fiú, Londonba megy, a Hospitalba hol a classikai, mathem. és kereskedelmi stúdiumokkal az egyetlenre, tengerészeire vagy a kereskedelmi pályára készítik elő.

Ez intézet a City kellő közepén egy darab középkor képét viseli. Mind maga az iskolai épület, mind a tanulók ruházata, mind az osztályok nevei hű tükrözői a középkori szellemnek. A tanulók öltözete sajátos: derékon zsinórral keresztülkötött hosszú kék kabát, fehér nyakkendő, sárga hariznya, félig kivágott cipő s hozzá semmi fővelő: ez a *Blue Coat Boy*, London egyik speciilitása.

Osztályaik nevei következők: *Graecians* (a VI-ik oszt. alsó cso-

portja); *Probationers* (a VI-ik oszt. alsó csoportja); *Deputy Graecians* (V-ik oszt.); *great* és *little Erasmus*: ezek együtt alkotják a felső iskolát. A VI-dik osztály felső része, mely másutt a shell, a great Erasmus után következik. Jelen voltam a Deputy graecians egyik classikiai leckéjén, mely két egész óráig tartott. Hetenként háromszor van ily két órás leckéjük. Az osztályban 22 növendék volt, 13—157* évesek. Az igazgató (Rév. Rich. Lee) tartotta a leckét Elsőben mintegy 15—20 percig Jacob latin nyelvtanából a rendetlen igék főidőit kérdezte, azután az igeformákról való szabályok egy részét mondták fel és illusztrálták a fiúk. Ezután kezdődött az igazi lecke Horatiusból. Ez alkalommal három azelőtt tanult ódát ismételtek, és egy negyedik újonnan tanultat mondtak fel. Mind a négyet elsőben könyv nélkül recitálták, azután a növendékek fordították le s utoljára maga a tanár. A fordítás után következett a szó- és mondattani elemzés. Erre még két óda (Jam pauca. Otiura divos sat.) fordítása következett. Az olvasás mindig scandálva történik, az egyes helyeket összehasonlították az angol költők hasonló helyeivel. Az egyes szók etymológiáját a görög eredetivel is összekapcsolták, pl. aevum-auch¹; ovum-oiár; otior-öxé[^] stb. A tanár egyszersmind analóg mondatokat alkottatott s engem is felszólított, hogy a szövegre vonatkozó kérdéseket tegyek a növendékekhez. Kérdéseimre a fiúk egy része általában elég jól felelt, de bámulattal tapasztaltam, hogy míg nehezebb mondattani kérdésekre könnyűséggel feleltek, az osztály közepén és végén ülő fiúk, némely egészen könnyű kérdésen is fennakadtak. Meglátszott, hogy a fiúk előhaladottsága és ismeretköre között igen nagy a különbség.

Aztán a matematikai szakaszt látogattam meg, hol a növendékek egy nagy teremben több csoportra oszolva, matematikai (trigonometria) feladatokat dolgoztak. A régi tradícióhoz híven, a mathesis tanítója egy nagy terem közepén kathedrájában ült, s a fiúk, ha dolgozataikkal készen voltak, neki bemutatták; vagy ha teljesen fennakadtak valamiben, tanácsot kérni hozzámmentek. A felsőbb matematikai osztály tagjai rendszeren egyetemre mennek, az alsóbb matematikai osztályosok inkább az üzleti pályára lépnek. A royal mathematical schoolt II. Károly alapította tengerészetre készülő 40 fiú számára; azonban számuk az utóbbi időben tetemesen megapadt. Minden fiúnak megvan a maga complicált szerkezetű theodolitja, de míg azt használná, elsőben egészen egyszerű szerkezetűt kap a kezébe. A tanfolyam végzésére középszámba 3½—4 év szükséges. A matematikai iskola osztályait *rendeknek* (orders) hívják.

A classikai szakasz növendékei naponként 5 órát tanulnak az iskolában, és 3—4 órán foglalkoznak házi dolgozatokkal.

A matematikai tanítás kiválóan jó; a növendékek a mathesisben, mechanikában stb. sokra haladnak, s az ő szakukban szintoly kemény munkát végeznek, mint a classikai szakasz növendékei. Potter a mathesis előbbi tanára, egyike volt az ország legjelesebb mathematikusainak. Évenként rendszeren 7—8 fiúnál nem megy több az egyetemre, de közülök sok kitűnő scholar válik.

Az igazgató bevezetett az alsóbb osztályosok csoportjához is, kik üvegfalazattal több szakaszra osztott nagy teremben írással, rajzzal s részben francia nyelvvel foglalkoztak. A felsőbb osztályosok a délutáni órákon szokták a francia nyelvet, rajzot sat. gyakorolni. Az említett tantárgyakon kívül tanítanak német nyelvet, s egy keveset a természettudományokból is. Néhány év óta a zenét nagy gonddal művelik. A hallásból való régi tanulás helyett ma rendszeresen tanított ének- és zenekara van az ifjúságnak.

A több mint 700 főnyi tanuló sereg 14 csapatra (ward) van osztva, s mindenik csapat élén egy csapatör (warden) van, ki a csapat magaviseletére naphosszat felügyel. Az intézet óriási termében (hall) mind a 700 növendék egyszerre eszik, s ez alkalommal minden csapatra egy-egy matróna ügyel fel. A matrónák, vagy régi elnevezés szerint dajkák „nurses,” az alapítvány értelmében ápolták és táplálták a gondjaikra bízott kisdedeket. De az alapítványi levélben emlegetett „tender babes” helyett ma 14—10 éves ifjak vannak, kik a mesterek szigorú ellenőrzését igénylik.

A növendékek hálótermei nagyon egyszerűek; egy-egy teremben 60—65 alszik együtt, minden tanítói felügyelet nélkül. Ime Eton college régi long chamberje, London kellő közepén, melyről maga az igazgató mondá, hogy „ez a mi iskolánk *gyengéje*”.

A monitori rendszer itt is életben van, azzal a különbséggel, hogy a monitorokat nem a legfelsőbb osztályból, hanem a Deputy graecians kitűnőbbjei közül és a great Erasmusból veszik. Minden wardnak rendszeren 3 monitorja van. A graecians tehát az intézet előkelői, kiket az ifjabbak *sir* és *misterének* szólítanak. Nincs is boldogabb órája ez intézetbeli életnek annál, mint midőn a tanulót Deputy-vá vagy mint ők nevezik „dep“-pé promoteálják. Mikor aztán a monitor valamelyiküket nem correct magaviseletéért megszólítja, tekintélyeket nagyon megsértve érzik.

Az iskolai év két félre van osztva: a hosszabbik felét (long hali) húsvét szakítja meg. Karácsonkor négy hét, húsvétkor egy hét és július közepétől hat hét a szünidő; e mellett havonként egy-két egész szabad nap s hetenként szerdán és szombaton fél szabad nap.

Főjátékok: a football és hockey; a cricketet aszfaltozott játéktéren játszani nem lehet. Az idősebbeknek Putneyban van csolnak-clubjok, továbbá van tornaintézetük és az iskola közelében első rendű fürdő helyiségük.

A fiúknak az iskola udvarán órák közben való játékát sokan megbámulják a Newgate streeten járó-kelők közül, de még nagyobb figyelemre méltók a nagy teremben való étkezésük alkalmával. A böjti szorgalomszak csütörtök estéin vannak u. n. nyilvános vacsoráik (suppers in public), melyek egyikén a Lord Mayor és az igazgató bizottság tagjai, középkori costumejokban szoktak megjelenni. Az ünnepélyt hosszú isteni-tisztelettel kezdik, vacsorával folytatják, mialatt a bámuló közönség jár-kol a fiúk asztalai körül, s egy kissé comikus szertartással végzik: a *bowiny road*-dal, mely abban áll, hogy a fiúk egész tömege csapatokban élükön a matrónákkal, a teremben körüljárnak és az elnöki széken ülő, rendesen a legtekintélyesebb vendég előtt, magokat meghajtják. Néha a walesi herceg és hercegnő is megjelenik ez ünnepélyen, s ez a fiúkat a legnagyobb lelkesedésre tüzezi.

Legnevezetesebb azonban Christ's Hospitalban a húsvét ünnep s különösen húsvét. keddje, midőn fiúk a Mansion House-ba mennek a Lord Mayorhoz tisztelegni. £z alkalommal a nagyobb fiúk egy-egy guineát, a kisebbek egy-egy shillinget s mindannyian egy pohár sherry-t és két kalácsot kapnak. Az új és fényes pénzdarabok a fiúk húsvéti tojásai (easter bobs). A „blue“-kat e sormenetek alkalmával a közönség nagyon megbámulja. Húsvét ünnepén a Lord Mayor az intézet templomában a Christ's Churchban jelen van az isteni-tiszteleten. Régenten a senior graecian ez alkalomra készített himnusát szokták volt előadni, jelenleg azonban egy-egy Mendelsohn vagy Händel-féle choralt adnak elő.

Általában a fiúk elég jó étkeket esznek, az angol közmondás szerint „ajándék lónak ne nézd a fogát.“ Nincs csillag a homlokán, de jó járó és egészséges.

A Christ's Hospitali „blue“ fiúknak valóságos déleurópai kiadású képmásai azok a spanyol tanulók, kik hosszú fekete köpenyeget és a meleg égélj miatt lehajtott karimájú kalapot hordanak, díszítve

közönséges vagy elefánt-csontból készült kalánnal. Amaz idők maradványa ez a kalapon viselt csont-kalán, midőn a tanulók a zárdák kapujában ették az irgalmas kéz-adta levest. ’)

VI. Westminster. *)

Christ's Hospitalt úgy szokták jellemezni, hogy *vallásos* és *régii* intézet. Westminster schoolról azt lehet mondani, hogy *aristokratikus* és *királyi* (az uralkodó házhoz hű). 1560-ban alapította Erzsébet királynő, felújítva Vili. Henrik alapítványát, hogy az oda fölvelt 120 tanulót görög, latin és héber nyelvre tanítsák. Ez alkalommal kapta az intézet alapszabályait, jelenlegi alkotmánya alapját. S bár az intézet alapítólevele parlamenti megerősítést soha sem nyert, még is mindig kötelező erejűnek tekintetett. Negyven benlakó (pensionarii) és nyolcvan városon lakó (oppidani vagy peregrini) ifjút vettek fel az alapítványra. A négy éves tanfolyam végeztével, az alapítványdíjasok egy részét, kellő vizsgálat után, Cambridgebe, a Trinity college ösztöndíjasaivá promoveálták.

Ez intézet aristokratikus jelleménél fogva ellenlábasa Christ's Hospitalnak. Sohasem irgalomból, hanem érdem alapján vagy pártfogás útján vette fel a növendékeket, kiktől egyáltalán nem kívánta, hogy szegények legyenek. Ez intézetben alapítvány díj ásnak lenni már csak azért is tisztességes dolog volt, mert némi kiváltságok élvezetével járt; t. i. e növendékeknek van az a kiváltságuk, hogy a parlament üléseire szabadon bemehetnek, s noygy évenként Terentiusnak egy-egy vígjátékát adják elő, melyet az intézet második liead-mastere (Novell) még a XVI-ik százban alapított. A régiségnek más jelei is meglátszanak ez intézeten. A latin phrasisok ma is csak oly szellemi pabulum a tanulóknak, mint a 16-ik százban. Csak nem régiben változtatták meg a felvételi vizsgálati rendszert, mely a középkori disputatiók szakasztott mása volt. Bizonyos görög és latin szerzők előre kiválasztott műveiből jelentkezett a növendék disputára, s minden ily jelentkezőnek volt egy segédje is (lielp). Ez a versenyző disputára vagy feleletre szorította az előtte levő fiút nyelvtani kérdésekkel, fordításra kitűzött helyekkel. Ha kettejük közt vita fejlődött ki, a segé-

1) Sch. World. Jun. 1879.

2) Ez iskolát 1867-ben, Londonban létem első alkalmával, látogattam volt meg.

dek, mint tanácsadók, s az igazgató, mint bíráló elnök szerepelt. Ha győztes lett, a következőt hívta hasonló versenyre. E versenyek rendszeresen a leckéktől függetlenül 7—8 hétig tartottak, s a tíz győztesnek alapítványdíjassá való felvételével végződtek.

Az Intézet jelenleg két részből áll: felső és alsó iskolától. Az igazgató (dr. Scott) az alapszabályok értelmében „archididascalus” a rendes tanárokkal a harmadik osztályon felől levő összes osztályokat, az aligazgató vagy „hypodidascalus” a harmadik osztály két csoportjából álló alsó iskolát igazgatja. Régebben minden fiú a nagy iskola-teremben tanult s az egyes osztályokat egymástól függöny választotta el; jelenleg külön osztálytermek vannak.

A heti tanórák száma $27\frac{1}{2}$, melynek egyharmadát a felső osztályokban mathesisre, természettudományokra, történelemre s francia és német nyelvre fordítják. Az alsó osztályokban meg kevesebb időt szakítanak e tantárgyakra. Azonban az oly tanulóknak, kik egy bizonyos osztályt elértek, megengedik, hogy hetenként a mathesiből két rendkívüli órát vegyenek a görög és latin vers avagy a francia vagy természettudomány helyett. Németre kevesen vállalkoznak, mert csak azoknak engedik meg e nyelv tanulását, kik a franciában valamennyire előhaladtak. E szerint hetenként 18 óra jut a classikai stúdiumokra; csak innen érthetni, hogy Terentius és Plautus 300 eszten-dön keresztül egyenlő tiszteletben állott és áll Westminster college növendékei előtt. Sajnos dolog, hogy az intézet fényes ösztöndíjaira (az oxfordi egyetemen egyenként 170 font, és kettő Cambridgeben egyenként 110 font) nem tud elegendő kitűnő növendéket bocsátani; pl. 1808-ban az ösztöndíj verseny-vizsgálatokon mind az öt jelöltjét idegen intézetek tanulói verték le. E mellett, a mi talán jobban fáj a westminsteri régi növendékeknek: a játéktéren és a csolnakversenyen is mostanában csak vesztenek, s régi hírnevök mindinkább letűnőben vau.

Westminster school London közepébe be van temetve: majdnem egyetlen benlakó public schoolja ma Londonnak, s kétségkívül ez a főoka hanyatlásának. A nevelésügy barátai közül sokan meg akarták menteni a teljes hanyatlástól, de régi növendékei makacs ellenszegülése miatt e császár-vágás annyiba maradt, s ma már csak 120 a benlakók száma, sőt ennél többre az igazgató leglelkesebb munkája mellett sem igen viheti. Kedvezőtlen fekvése miatt sok előkelő család elpártolt ez iskolától, s 6 benlakója közül, melyek még e száz első felében rakva voltak növendékekkel, jelenleg csak kettő van tele. A

többi mint a régi dicsőség tanúja áll fenn. Stat magni nominis umbra.

Szerencsére a városból bejáró növendékek mentik meg ez iskolát a végelgyengüléstől. Azonban ép a városi tanulók nem fordíthatják eléggé hasznukra a tanórákat. Reggel 8-kor kezdeni a leckét, nekik korán van, a benlakóbeli fiúknak pedig 9-kor nagyon késő, s a késő délutáni leckék a játékidőt rontanák meg. Reggel 9-től délutáni 3 vagy 1 óra az az idő, melyre a londoni bejáró-iskolák rendes tanórái esnek. Az igazgató úgy próbált a bajon segíteni, hogy a bejáró fiúknak megengedte a 9 órakor való iskolába jövetelt, azzal a föltétellel, hogy az elmulasztott (8—9) leckét a következő órán a tanítók vezetése alatt pótolják ki, míg a bennlakóbeliek reggeliznek. Ez a kísértniény is eléggé mutatja, hogy a benlakóbeliek és a bejárók ellenkező érdekei egymással kibékíthetlenné válnak.

Másnemű nehézségekkel is küzd az iskola: nevezetesen az uuder-master merőben független, s mint olyan a főigazgatótól függetlenül intézkedhetik mindenben, a mi a fegyelmet és kormányzást szörnyen megnehezíti. Ha az igazgató a tanári testülettel egyetértve az évenként 3-szor tartott valamelyik értekezleten abban állapodik meg, hogy az alsó iskolában is foganatosítsák a szüksége^s reformokat, az aligazgató ellene szegülhet, s a tanári testület legnemesebb törekvése is füstbe megy¹. Az aligazgató e szerint valóságos imperiui in imperio. ki, ha lábát megveti, megakaszthatja a légiüdvösebb reformokat is.

Nem kicsinylendő kedvezőtlen körülmény továbbá az intézet egészségtelen környezete. A Westminster apátság London lejtős részén fekszik, s minthogy levegőjének szabad járása nincsen, őszön és télen a fojtó ködtől, nyáron a sűrű gőztől sehogy se tud menekülni. Hozzájárul a szomszéd utcák rossz levegője, melyet a pálinkás boltok, ószeri raktárak és a zöldség- és halárusok kirakatai valóságosan bűzhödtté tesznek. Ha hozzágondoljuk az intézet tőszomszédjában élő zsibárusok kiabálását és a nagy közlekedés okozta meg nem szűnő utcai zajt, nem csuda, ha ily környezetben a növendékek a levegő nyomott volta miatt mintegy szellemi apathiába esnek.

E szellemi petyhüdségből teljességgel nem bírja a tanuló ifjúságot kiemelni a nagyszerű Westminster székesegyházi isteni-tisztelet sem, hová templomozásra járnak. A fiuk érzülete ebben a korban egyáltalán nincs annyira fejlődve, hogy e fenséges hely őket ihlettséggel töltsse el. Sőt, midőn vasárnap reggelenként látják a helyért tolongó és versenygő divatos közönséget, egyáltalán nincs okuk áhítatra bűz-

dúlni. Az egyházi beszédek, melyeket itt és a szent Pál székesegyházban hallhatni, rendesen a legorthodoxabb dogmatikai fejtegetésekből álló hivatalos színezetű értekezések, s mint olyanok: egy cseppet sem szólnak a növendékeknek sem szívéhez, sem értelméhez. Sőt tekintetbe véve, hogy acustikai okokból az egyházi beszédeket éneklő hangon kell a praedicatoroknak végig olvasni, azt hiszem, hogy a világ minden Arnoldja sem tudna ily teres-tágas templomokban a növendékekhez szívet és lelket egyiránt megható beszédet tartani. A végre oly iskolai templom kell, mint a rugbyi, harrowi, charterhousei, melyekben a szónok hangját és hangjába öntött érzelmeit ne nyeljük el a falak. Igaz, hogy a vallásos érzület is oly növény, mely inkább a sötétben nő, mint a napfényen, s e tekintetben Westminster abbey eléggé sötét, de rendkívüli terjedelme a növendékek érzületéhez semmiképen sem adaequat.

Hasonlóan nélkülözik ez iskola növendékei a játékkal és atletikai multságokkal járó testi és szellemi megújódást is. Sem a cricketben sem a football 1-ban régóta nincsenek kiváló növendékek. Az utóbbi 15 év alatt egyetlen egy cricket játszójok tűnt ki az egyetemen. A csolnakázásban lassanként szintén el maradoz régi versenytársai mögött — 1860 óta Etonnal egyszer sem mert csolnakversenyre szállni. Nincs puskás csapatja, s a football-on, racketen és tornán kívül, — mely utóbbi egy kripta-helyiségbe van temetve, — az iskola kerítésén belől alig van a tanulóknak egyéb multsága.

Az ifjúságnak van egy a létért nagyon küzdő folyóirata, és egy debating society-je, mely csak azért van jó egészségben, mert az egyleti tagsággal velejár a charing crossi fürdő szabad használata.

A tutori rendszert ez intézetben nem találhatni, tehát a magántanítás az iskolai rendszernek nem oly kiegészítő része, mint Etonban vagy másutt. Ennélfogva a mesterek közt sincs meg az egészséges versenynek eme nevezetes sarkantyúja; s ennek híján (és ez szintén nem megvetendő) anyagilag sincsenek úgy javadalmazva, mint Eton vagy Harrow benlakókat tartó mesterei.

A monitori rendszer régóta életben van. A monitorok ez intézetben szükséges kiegészítő rész, mert csak ők tarthatják szemmel tanuló társaikat a játéktéren és másutt, Westminster környezete csábjait csak ok paralyzálhatják, s a tanulók eme rendőrgárdája nélkül az iskolát fegyelmezni valóságos herculesi munka lenne. Így is igen sok alkalom kínálkozik a kihágásra. A szombat estve kieresztett növendékek vasárnap estig szabadon járhatnak-kelhetnek. S ha a fiú barátai

vagy rokonai nem elég lelkiismeretesek, a Westminster boy minden ellenőrzés nélkül csatangolhat az erkölcsileg is sok kifogás alá eső szomszéd utcák gin palace-aiban sat.

A szolgálkodó rendszer az iskola tradíciószerű vonásai közé tartozik. Kivált régen hajmeresztő kínzásokat kellett az ifjabb tanulóknak kiáltani. Leckeórán kívül mindig résen kellett lenni, ha vájjon nem szólítják-e az idősebbek? Az alapítvány díjasok közül csak a legkitűnőbb volt kivéve a fagging alól s állandó neve „liberty boy” volt. Az igazgató e szavakkal emancipálta a fagging alól: „Esto liber, ceteri servi.” Annál keservesebb volt többi társai sorsa, kiknek éjjel sem volt nyugtok, mert hiszen mind a negyven alapítványdíjas egy teremben hált. Ma már a big dormitory negyven külön szobácskára van felaprózva, többé a fiúk nappal nem tanyáznak hálótermökben, s ez új rendszer az iskolai régi zsarnokságnak is nyakát szegte.

Ez intézet ifjúságának az angol egyházhoz és a királyhoz való hűsége hagyományos. 1642-ben a westminsteri tanulók sikeresen védelmezték az apátságot a betörő puritánok ellen. I. Károly kivégeztetése reggelén, az igazgató, tanítványaitól környezve, könyörgött a már csak névleges királyért. A westminsteri tanulók az oxfordi egyetemen is hasonló érzelműek voltak, és hívek maradtak nevelőintézetükhöz. Ők voltak a magva annak a szövetségnek, mely a puritán rituálék behozatalának ellenszegült, s mely a parlament által kiküldött bizottságok tekintélyét el nem ismerte.

Nem csak királyához és egyházához, hanem hazájához is mindig hű volt ez iskola. E száz elején majdnem katona-nevelőintézeté vált, a yorki herceg Westminstert úgy szokta volt ajánlani, mint a katonai pályára legjobban előkészítő és a tábori élet sanyarúságaihoz legjobban szoktató helyet. Az előkészítés magva kétségkívül azok a háborúskodások voltak, melyeket az alapítvány díjasok az iskola tőszomszédjában a városiakkal (plebeians) vívtak; továbbá az a szigorú fegyelem, melynek csak a hadseregnél volt párja. Volt idő, midőn az angol hadsereg nyolc tábornoka között öt volt, a ki Westminsterben növekedett. Az angol hadseregben a krimi hadjárat alkalmával a fő hadvezér, a lovaság és tüzérség parancsnokai mind régi westminsteri növendékek voltak.

A katonai fegyelmet ez iskolába a 17-ik száz első felében vitte be dr. Busby, ki 1638-ban neveztetett ez intézet igazgatójának, s ez állásában egy fél száznál tovább (55 év) vasmarokkal igazgatta az iskolát. Alapos tudós volt, s az általa írt nyelvtant egész eszáz elejéig használta az iskola. Növendékei közül sok nevezetes ember vált, köz-

tők egyszerre 10 püspökre bírt rámutatni, kik — mint monda — állásukat a sűrű vesszőzésnek köszönhetik. Azonban tudományánál nagyobb volt szigorúsága. tanítványai Angol ország-szerte híressé tették intézetét; fegyelmezése európai hírűvé tette nevét. A vesszőt folyvást használta, mert azt szokta volt mondani, hogy az az a rosta, mely a tanuló ifjúságban a tiszta búzát a konkolytól külön választja. Ha Michel Angelo kalapácsvésőjével csak úgy hasogatta a márvány tuskókat, melyek beszélő szobrokká alakultak: Busby a fiúkban felismert lappangó tehetséget vesszőcsapásokkal törekedett belőlök kihozni. Szigorát nagyban enyhítette nyíltszívűsége és jó humora, melylyel idősebb tanítványai becsülését és szeretetét magának megszerezte. E híres angol paedagogusról, ki a grammatikát nem tanította nagyobb tüzzel, mint a mely erélylyel kezelte a vesszőt, hadd álljon itt az a pár történeti adoma, mely nevét messze földön ismertté tette.

Egy alkalommal II. Károly látogatta meg iskoláját, ki különben iránta a legjobb indulattal viseltetett. Busby végig hordozta a királyt a tantermeken, de mindenütt feltett kalappal, holott a király levett kalappal kísérte őt. A látogatás végeztével a távozó királyhoz Busby egész alázattal e szavakat intézte: „Felség! remélem megbocsátja nekem tiszteletlenségemet; ámde bizonyomra mondom, ha növendékeim rá találának jöni, hogy van e királyságban egy fölöttem álló ember, többé teljességgel nem tudnék velök boldogulni.*

A másik adoma metsző humorát illusztrálja. Egyszer a híres Petre páter, ki Westminsterben növekedett, de később kath. vallásra tért, találkozott vele a parkban. Busby nem akarta megismerni, de Petre bemutatta magát. „Hallja csak uram — monda az igazgató — ön más hiten volt akkor, mikor a kezem alatt volt; hogyan merte ön hitét megváltoztatni?” „Az én Úr Jézusomnak volt rám szüksége” — felelé ájtatosan a pap. „Igen, önre volt szüksége az Úrnak! hiszen én is forgattam a szentírást annyit, mint más ember fia, de soha sem olvastam, hogy az Úr Jézusnak valaha más egyébre lett volna szüksége, mint egyszer egy számárra.”

Westminster ezelőtt a királyság legaristocratikusabb iskolája volt, s akkor híres volt kitűnő növendékeiről is, kik közt mindig büszkeséggel emlegeti Locke Jánost, a nevezetes philosophust. Még nem oly nagy ideje, mikor Battersea mezején szalonkázni lehetett, s mikor a főúri családok gyermekei Westminster school szomszédjában az atletikai multságokból ki nem fogytak. Azóta az idő nagyot változtatott az iskola környezetén; az atletikai sportnak sírját ásták az új épít-

kezések, az élennyel teljes és frissítő szabad levegő helyett megrnégezett és sorvasztó hatású atmosphaera veszi körül az iskolát, mely zsibbasztja a testet, butítja a szellemet. Valóságos asthmában szenvedő intézet, melynek ezelőtt másfél tízzel a parlamenti orvosok (comtuissioners) új levegőt, más vidékre költözést ajánlottak, de a régi nagy családok megöszült tagjai — Camden és Busby emlékére hivatkozva — az intézet iránti kegyeletből merészen elleueszegiiltek a kitelepítésnek. Most már uapról-napra mind jobban hanyatlík az iskola, mely itt élni nem tud, s mely ha más talajba ültetik, mint ültették Charterhouset, bizonynyal fel fog virágozni.

VII. Uppingham.

Uppingham Archdeacon Jonson's school 1581-ben alapítottatott s 1875-ben szerveztetek újból. Rutlandban, Seaton vasúti állomástól jó félórányira (3 ang. rafd.) fekszik. E 300 éves iskola nemcsak régiségéért méltó a figyelemre, hanem kiváltképen azért, mert 27 év óta működik itt Thring Edward, mint ez intézet igazgatója, ki annak idején 25 növendékkal kezdette volt meg a tanítást, s azóta virágzásra juttatta ez intézetet. Thring a legnagyobb erélylyel, ritka szeretekre méltó, — mondhatnám — atyai vonásokat egyesít magában, s ez teszi munkásságát hathatóssá és iskoláját keresetté. Régi növendékei a világ minden szögletéből felkeresik leveleikkel, ragaszkodásuk és szeretetök bizonyítékaival, s ha más világrészekből haza kerülnek, házánál — mint egykor Arnoldnál a volt — növendékek — egy-két hetet töltve, újból átélík a lefolyt kellemes napok emlékeit.

Thring — mint régen Arnold — szorosán megszabja az iskolába fölvehető tanulók számát; 330-nál többet egy évben föl nem vesz. Házánál 31 növendék van, valamint a mesterek házaiban sem lehet ennél több, sőt egy pár háznál néhánynyal kevesebb van. Ha több fiú van az iskolában — úgymond Thring — mint a hányat az igazgató személyesen ismerhet, azoknak, kiket nem ismer, többé nem igazgatójok; másfelől az a tanár, ki őket ismeri, szintén a leje föl kerül az igazgatónak, s ekként az iskola többi¹ kevésbé elveszti a maga egységét. Viszont, ha több a tanuló, mint a mennyit az iskola kellően számon tud tartani, egy részök független községgé válik s mindennemű kihágásra bő alkalom nyílik. Ellenben, ha nincs elegendő számú tanuló, mely a teljes tanító-testület munkáját igénybe vegye: az esetben vagy nem teljes a tanító-testület, s ekkor a tanítás és neve-

lés húzza a rövidet: vagy elegendő a tanítók száma s ez esetben egy maroknyi tanulónak kell egy ölnyi helyett fizetni, mely esetben nagyon fel kellene emelni az iskolai díjakat.

Ez iskolában minden fiú 70 fontot fizet évenként a house masternek, s e mellett 10 fontot tandíj fejében. Ez utóbbi összeg az igazgató tanács kezébe megy, mely azt következő célokra fordítja: $\frac{1}{6}$ -át ($6\frac{3}{4}$ font) az igazgatónak alja. mint törvényszabta illetéket; 24 f. 18 sh. a tanárok fizetésére fordít, $1\frac{1}{2}$ f. a folyó költségekre, 6 f. 15 sh. tartaléktökén¹; e mellett évenként 100 fontot ad vendégtudósok felolvasásaira, hangversenyekre sat., szintén annyit iskolai jutalmakra.

Az iskola eredeti alapítványából évenként 1,000 fontot fordítanak (60, 50, 40 fontos) 3—3 évre szóló egyetemi vagy felsőbb iskolai ösztöndíjakra és 200 fontot évi átalányképen az igazgatónak. Az igazgató-bizottság évenként rendszeren két ülést tart. Ez üléseken az iskolai számadásokat számba vesszi és hitelesíti, az alapítványok kezelését ellenőrzi, a begyűlt iskolai pénzeket az imént említett célokra kiosztja, s az egyetemi biztosok által vezetett vizsgálatok eredménye szerint az ösztöndíjakat utalványozza. A bizottság az iskola alaptörvényénél fogva, köteles kivált az utóbb említett ügyben — az igazgató tanácsát kikérni. Az intézetbe a fiúk 11 —12 éves korban jönnek, és 17 -18 éves korukban az iskolát végezve egyetemre, tengerészetre, hadseregbe, vagy kereskedelmi pályára mennek. Az alsó iskolába 8 éves korúakat vesznek fel. A fiúk felvétele nem versenyvizsgálat útján történik. Igazságtalan eljárásnak tartanám — mondanék Thring — hogy egynémely fiút csak azért zárjak el egy jó iskolától, mert kevésbe ügyes, mint más. Ha nagy ritkán 15 évesnél ifjabb fiú, más középiskolából jó hozzá, az olyat szigorúan megvizsgálja, mert ily esetben az a gyanú forog fenn, hogy a fiút valami hibáért bocsátották el.

Uppinghamban Thringnél pár igen kellemes napot töltöttem s rendkívül nagy volt örömem, hogy közelről megismerkedhettem ez ősz férfival, kit érdemeiért méltó kitüntetéssel emlegetett előttem Jex-Blake, a rugbi igazgató, valamint a birminghami King Edward középiskola igazgatója is.

A fiúk osztályozása a classikai stádiumok szeriut történik, továbbá a história és segédtudományai s a matematikai előhaladás szerint. Megjegyzendő azonban, hogy mindenkinek kell tanulni a classikai stádiumokat és mathesist, valamint egy kis történelmet és földrajzot. Továbbá szabad választás szerint vagy modern (francia, német)

nyelvet, vagy rajzot, vagy valamit a természettudományok köréből. 1879-ben e három csoportból legtöbben (mintegy 100-an) választották a franciát, kevesebben (27-én) a német nyelvet, alig 25-en a természettudományokat s kétszer annyian a rajzot.

Az ének szintén kötelező mindazokra, kiknek arravaló hangjok van. Jelenleg 200-an tanulnak éneket és 120-an hangszerzenét.

Az iskolának következő 16 osztálya van: felső VI., alsó VI. remove, felső, közép, és alsó V., közép remove, felső, közép és alsó IV., alsó remove, felső, közép és alsó III., II., és I. Az utolsó három osztály az u. n. alsó iskola, melynek külön igazgatója van.

Az egész intézetet pár exellence classikai iskolának mondhatni. Maga az igazgató és irodalmi munkássága szintén merőben a klasszikusokra vallanak. A mellékelt pár órarend talán legjobban fogja jellemezni az intézet stúdiumait.

Uppinghami iskola. Alsó Remove.

A hét napjai	Húsvétől Sz. Mihályig 7—8:30 Sz.-Mihálytól Húsvétig 7:30—8:45	Dél előtt 10—12	Este 7:30—8:55
Hétfő	Ó-szövegség Elemzés a fekete tábl.	Latin nyelvtan Történelmi földrajz Angol fogalmazás	Modern tantárgy
Kedd	Új-szövegség. — Angol nyelvtan Földrajz	Ovid. Görög nyelvtan	
Szerda	Ó-szövegség. — Angol tört. Történelmi földrajz	Ovid ismétlés. Caesar	
Csütörtök	Modern tantárgy	Ovid. Görög-construálás (Shakesp. 2-ik szorgalomszak. 11:40—12:30)	
Péntek	Új-szövegség. — Latin próza	Görög nyelvtani construálás Görög nyelvtan	
Szombat	Mathesis	Angol ismétlés, Latin gyakorl. Caesar (angolból latinra)	20 sor angol elemzés hétfőre, szombtat este bemutatandó

Mathesis: hétfőn, szerdán és pénteken, 5—6.30, szombat első iskola.
Rendkívüli tantárgyak: csütörtök délután.
Latin próza-fogalmazás: kedd és csütörtök este.
Shakespeare, csütörtök: 1-ső szorgalomszakban 5—0*30, olv. 2-ik szorg. 11.10—12.30, 3-ik szorg. 5.30—6.30,

Kézikönyvek :

Xenophon Anabasis I-ső könyv.	: Anderson, Fairy Tales.
*Latin.	: Abbott görög nyelvtan.
*Történelmi atlasz.	: *Thring, latin nyelvtan.
Róma, Angol- és Görögország történel.	: *Thring, nyelvtan alapelvei.
*Smith v. Adrew latin szótár.	: *Thring, elemzés.
Görög lexikon.	: Európa és Palestina földrajza.
Ovid.	: Ó és új kézi atlasz.
Caesar.	: Ill. Richard, Vihar, Hamlet v. Muelbeth.
Macleanen 6- és újabbvets. szét. történetek.	: jegyzetes kiadás.

* Minden osztályban használják.

Uppinghami iskola. II. és I. osztály.

A hét napjai	I-ső iskola	II-ik iskola	Délután	Este
Hétfő	Bibliai lecke Latin principia	(Angol dolgozat bemutatása) Construálás a latin olv.-könyvből Görög nyelvtan Dictandó	Mathes.	Torna Latin nyelvtan
Kedd	Bibliai lecke Latin nyelvtan Scott W.	Construálás a latin nyelvtanból Történelem Angol nyelvtan		Rajz
Szerda	Rajz	Constr. a latin olv.-könyvből Földrajz Latin gyakorlat	Mathes.	Latin nyelvtan Történelem
Csütörtök	Bibliai lecke Görög nyelvtan Dictandó	Constr. a latin nyelvtanból Történelem Elemzés	Angol irodalom vagy olvasás	Latin olvasók. Latin principia Scott W.
Péntek	Bibliai lecke Angol ismétlés Latin gyakorlat	Constr. a latin olvasókönyvből Angol nyelvtan Latin nyelvtan	Mathes.	Földrajz Görög nyelvt. Latin olv. k.
Szombat	Mathes.	Földrajz Történelem Constr. a nyelvtanból Angol nyelvtan és elemzés		Essay-készítés

Kézikönyvek :

*Thring, latin (nyelvtan)	*Anderson, Fairy Tales	*Róma történelme
Jacob, latin olv. k. (I. rész)	*Latin Primer	*Görögország történelme
Smith, a princip. latin (I. r.)	Bennett	*Anglia történelme
*Smith, latin-angol szótár	*Thring, nyelvtan-elemz.	*Mackay, Intermediate Geographie
Scott W. költeményei	Uppinghami (tört.) atlasz	*Keith Johnston, új állás

* Minden osztályban használják.

VI. oszt. (Felső csapat.)			
	I-és iskola 7-8-90	II-dik iskola 10-12	III-dik iskola
Hétfő	(Latin hét.) Ó-szövegség Horatius ódái	Horatius írásbeli dolgozat osztályban	Ismétlés Horatius
Kedd	Ó-szövegség Horatius ódái	Catullus írásb. dolgozat kijavítása	Horatius ódái
Szerda	Horatius (satirák)	Horatius (satirák) (Long)	semmi
A két alsóbb csapattal együtt.			
Csütörtök	Ó-szövegség De oratore	De oratore (Az írásb. dolg. kijavítása)	Shakespeare
Péntek	Ó-szövegség Sallustius (Long)	De oratore A két alsóbb csapattal együtt	De oratore
Szombat	Mathem.	Tacitus (Long) írásb. dolgozat kijavítása	semmi
Hétfő	(Görög hét.) Biblia Görög dráma	Görög dráma	Görög dráma
Kedd	Biblia Görög dráma	Theocritus	Görög dráma
Szerda	—	Thucydides	—
Csütörtök	Biblia Xenophon (Long)	Thucydides	Thucydides
Szombat	Mathes.	Demosthenes	—
<p>Hétfő, szerda és péntek délután 5-6:30 Mathesis. Hétfőn este az igazgató konstruál az osztálynak 3 óráig. Szerdán és péntek este az osztály konstruál. Long azt jelenti, hogy nyelvtani kérdéseket nem tesz; hanem minden egyéb nehézséget megjegyezz és magyaráz a tanár.</p>			
Latin heti fogalmazás:			
Angolból latinra (próza)	hétfőn;	bemutatóadó	szerdán este.
Elegia	szerdán;	"	péntek este.
Lyrical jambusok	pénteken;	"	szombaton este.
Görög héten:			
Angolból görögre (próza)	hétfőn;	"	szerdán este.
Görög jambusok	szerdán;	"	szombaton este.

A tanulás reggel 7-kor kezdődik. Az u. n. reggeli iskola (morning school) 7—8. 30 percig tart. A lecke kezdete előtt minden reggel egy negyed órai isteni-tisztelet van; a második iskola 10—12-ig, a harmadik (hetenként négy nap) d. u. 5— 6. 30-ig; esti előkészület 7.20—8.20.

A felső osztályokban a latin és görög szerzőket, hetenként felváltva oly bőven olvassák, hogy róluk a hetet latin vagy görög-hétnek nevezik. A görög héten olvassák és tanulják Homár Iliását. és Odysseáját, Aeschylus, Euripides, Sophocles, Demosthenes, Plato, Thucydides, Xenophon és Herodot műveit. A latin héten Virgilins, Horatius, Ovidius, Cicero, Livius, Caesar, Sallustius és Plinius műveit tanulmányozzák.

A felső osztályokban egy-egy órára legkevesebb 40 sort hagynak fordításra görögből és ugyanannyit a latinból s könyvnélkül betanulásra legalább 15 sort. E mellett következő fogalmazványokat készítenek: latin póza, latin elegia, latin hexameter, latin lyrai darab; görög jambus. Ezekhez járulnak a görög syntaxis és alaktan; a latin syntax is és alaktan.

Az angol irodalomból Shakespeare és Scott műveit olvassák. A felsőbb osztályosok 1874-ben olvasták Shakespearétól Julius Caesart, Coriolánt és a Vihart; a szebb helyeket betanulják könyvnélkül s szintén angol fogalmazványokat is készítenek. Az alsó osztályok Scott költeményeit olvasták és tanulták. Ezekhez járul az angol nyelvtan. A történelemből Görögország, Kóma és Angolország történelmét tanulják, a rájuk vonatkozó földrajzzal kapcsolatosan.

A bibliai leckéket mindennap reggel tartják. Az ó- és új-szövetséget, (ez utóbbit görög eredetiben) olvassák.

Minden tanár felírja hetenként, egy avégre készített és nyomtatott kimutatásra, hogy osztálya a múlt héten mely latin, görög és angol szerző művét, s belőle hány fejezetet, vagy könyvet olvasott, s könyvnélkül hány sort tanult; micsoda foglalmát máz vány okát készítették; a különböző nyelvtanokból hány oldalt tanultak; a bibliából micsoda részekét olvastak, 8 a történelemből mely fejezeteket tanulták. Ez intézetnek 19 tanára, 3 szemesztere, egy képirás- és rajz-, és egy vívómestere van. 1854-ben a tanító-testület egy igazgatóból és 2 segédtanítóból állott. Minden szorgalomszakban újból rendezik az osztályokat. Evenként két vizsgálatot tartanak a classikai és egyet a modern stúdiumokból.

A természettudományokat csak önkénytes vállalkozók tanulják.

Francia vagy nemet nyelvet kell tanulni. E kettő közül szabadon választhat minden tanuló, ki a negyedik osztályon felül van. A három első osztályban a rajz kötelező tantárgy.

Az igazgató fizetése, a boarding houseból való jövedelmével együtt, évenként rámegegy 3,500—4,000 fontra. A főzenemester fizetése 700 font, a másodiké 400 font. A harmadik és negyediké kevesebb.

Tavasztól kezdve a leckék reggel 7 órakor, s télen fél órával később kezdődnek. Napjára 5 tanóra esik és esténként másfél órai előkészület az osztálytanár vezetése alatt.

A tanárok hetenként egyszer az igazgatónál összegyűlnek, s iskolai ügyekről tanácskoznak; véleményök azonban — mint Thring mondá — reá nézve fontos, de nem kötelező. Az órarendet az igazgató egy a tanárokból választott bizottsággal készíti. Ez órarend sohasem kerül az igazgató-bizottság elé, mely az iskolai munkába, illetőleg az iskola belügyeibe nem avatkozik.

A monitori rendszer ez intézetben is fennáll; a praepositorok — úgy hívják őket itt is, mint Winchesterben, — rendszerint a tanulmányokban legelőhaladottabb növendékekből kerülnek ki; egyszersmind a játékokban és testgyakorlatban legkitűnőbbek közül is szokott az igazgató néhányat kinevezni. Ezek alkotják a fegyelmezés első fórumát. Testi büntetést, vesszővel vagy kézzel való ütést sem ők, sem a tanárok sohasem alkalmazhatnak.

Szintén nem szabad büntetés fejében könyvekből egyes helyeket leíratni, mint ahogy más e nemű iskolákban szokásban van; kivéve ha az a leíratás az *írás* tanítása végett, vagy a hanyagái! végzett feladat javított kiadású elkészítéséért történik.

A bibliából sem szabad soha büntetésül hagyni leckét.

A munkára való büntetésnek, vagy a leckével való jobb előkészülésben, vagy bizonyos számú sor könyvnelkül való felmondásában, vagy elemzésében kell állni.

Minden tanító köteles az iskolai fegyelem törvényeit, a legszigorúbban megtartani.

Egyedül az igazgató büntethet vesszővel bizonyos meghatározott helyen és időben, mely büntetést azonban csak az illető master, vagy tutor szóval való panaszára hajtja végre.

A fegyelmezésben oly módszert alkalmaz Thring, mely a maga nemében páratlan.

Az egyes házakban, vagy az iskolában elkövetett vétségért az az illető házat vagy osztályt teszi felelőssé. Valóságos katonai rend-

szabály, mely a megtizedelésnek szakasztott mása. Mint nekem monda Thring, e rendszabály foganasítására néhány éven át nagyon nehezen ment. A fiúk fellázadtak ellene; más iskolába költözködéssel fenyegették, de ő hajthatatlan maradt, s a fiúk lassanként lecsendesültek.

Hogy mily vasmarokkal tartja a 70-hez közel járó ősz a kormány gyepelét kezében, arra legeclatásabb példa az a császár vágás, melyet 1876 elején ő maga végzett. Ugyanis 1875 novemberben a városban kiütött scarlat miatt, mely az iskolába is beharapódzott, az iskolát föl kellett oszlatni. 1876 január végén ismét begyűltek a tanulók s jóllehet az alatt az előjáróság az iskolát egészségügyi szempontból teljesen rendbe hozta, alig 3 hét múlva ismét föllépett a járvány. Most már rémületbe esett a tanári kar is. Mit tegyenek: szétbocsássák újból az ifjúságot? Vájjon hányan fognak visszatérni e veszélyes helyre? Ne előzzék-e meg a veszélyt más vidékre való meneküléssel, mielőtt az iskola népessége elolvadna, s a padok üresen maradnának?

Nehéz napok voltak ezek, melyeknek tanácsától az iskola jövője függött, s melyek — és ez volt a legnehezebb — megkövetelték, hogy az iskola megmentésére hozott határozat ne a páni félelem vagy felzaklatott szenvedély, hanem a teljesen nyugodt ítélet műve legyen. A gyorsan hozott végzés az lón, hogy március 7-kén tudósították a tanulók szülőit és gyámjait, hogy ezúttal korábban hazabocsátják a növendékeket a húsvéti szünidőre, de három hét múlva valamely más s Uppinghamnál egészségesebb helyen gyűlnek össze, miről az illetőket rövid időn értesítik.

Néhány nap múlva egy hely választó, azaz háztűzlátó küldöttség indult Walesbe az igazgató vezetése alatt, ki most inkább hasonlított egy címzetes püspökhöz, vagy egy nomád karaván főnökéhez, mint egy angol középiskola head-masteréhez.

Egy Borth nevű tengerparti igénytelen halász-városkát szemeltek ki az iskola menedékhelyének (Wales), melyet az igazgató-tanács tagjai is alkalmasnak találtak.

Dr. Arnold megtette volt, hogy egy ragályos betegség elől iskolájával olyformán menekült, hogy apró csoportokra osztva, a más terek vezetése alatt különböző helyekre küldötte.

De ma a mostani rendszer mellett, midőn az iskolai osztályoknak semmi közük sincs a benlakók beosztásával, a bajon másképp kellett segíteni. Az iskolát tövestül ki kellett eddigi talajából szakítani. Az angol iskolázás történelmében talán egyetlen eset, hogy egy

középiskolát szülőföldjéről kitepnek, s egész személyzetével s minden járulékaival oly helységbe ültetnek, melynek mostanig nevét is alig ismerték.

Március végén a „Cambrian” vasútvonalon egy hosszú vonat szállította a fiúk ágyait és ágyneműit; s ápril 4-én a tanuló ifjúság, a tanárok és családjaik, meg a szolgaszemélyzet érkeztek meg. Másnap megkezdődött az iskolai munka a derék igazgat(«) egy manifestumával, mely egy hadvezér napiparancsához hasonlított. A növendéksereg nagy részét egy emeletes vendéglőbe szállásolták el, a többi mintegy 12 különböző házhoz, aztán a még szükséges osztályhelyiségeket kocsiszínekből rögtönözték, a tornának egy istállót foglaltak le, szóval megindult a munka, nem kis aggodalmak között, de azzal a tudattal, melynek legjobb kifejezője az a görög közmondás, hogy „férfiak teszik a várost, nem a falak.“¹⁾ Mindnyájan érezték, tanulók és tanítók egyaránt, hogy az iskola nagy próbára van kitéve, s hogy a közönség szeme rajtuk van. A Times időnként rendes tudósításokat, hozott az iskola életéről. De ez ifjúság nem azért angol, hogy ne tudjon nélkülözni és kitartani. E nélkülözésnek is megvolt a maga költészete. A növendékeknek nagy örömet, szerzett, ha a tengerparton járálva görög igéket hajtogattak, vagy ha a latin versek scansiója elől a dagály hullámveresei nézésére menekülhettek. A utastereknek szintén sok élvezetet-nyújtott a jó welsh parasztek között Liviusból, (incinnans és a falusi hősök tetteit olvasni, vagy Horatiushól a sahinok élete kecses egyszerűségét recitálni.

Munkával nem volt nehéz ellátni az ifjúságot, de kényesebb volt a játékok kérdése. Egy földbirtokos nagyon derék játéktért ajánlót! fel az iskolának, mely az új menhelytől néhány mérióhlnyire esett, s az ifjúság jókedvének folytonos felfrissítője és kitartásának nagy támasza lön. Sőt az oda rendszeren kicsődült báméskodó parasztgyermek az ifjúságnak szintén nagy multságára voltak.

A parasztfiúk ennyi tarka ruhás (játéktéri egyenruhás) úrfit: s a fiúk annyi tátott szájú portit sohasem láttak. Megható volt, midőn június végén a régi uppinghami növendékek játék versenyére (old boys match) az Oxfordban lévő tanulók megjelentek. „*Ubi Caesar ibi patria*” — gondolták magokban — s ha e játékversenyen az iskola volt-növendékei utódaikkal évenként egyszer kezét fogtak, most annál értékesebb volt e kézszerítés, mert. a meleg rokonszenv kétszeresen

becses a hontalan vándornak. A versenyt ünneppé változtatta a megjelent régi növendékeknek egy actusa, mely abban állt, hogy a headmasternek egy okmányt nyújtottak át, s abban az intézethez való erős ragaszkodásukat nyilvánítók és abbeli erős hitüket, hogy az iskola nemsokára a maga épségében tér vissza Uppinghamba.

Még az első szorgalomszak folyama alatt emlékiratot küldött az iskola tanári kara az uppinghawi előljárósághoz, melyben kifejté, hogy a ragályos betegség, mely miatt a városból menekültek, a irosz vízvezeték és csatornázás eredménye, s felszólítja, hogy e bajon gyökeresen segítsen. A városi tanács úgy tett, mint a ki nagyot hall, s úgy lát-szott, hogy egyáltalán nincs kedve az isk. igazgatósága kedvéért ily költséges munkálathoz fogni. Azután azt is hitte, hogy a tanári kar majd csak megelégteli a nagy áldozatokkal járó távoliételt. ¹⁾ Ez indolens felfogásra Thring azzal felelt, hogy a következő félévre is meg-újította a szerződést Borth-ban. Ekkor aztán komolyan gondolkodóba esett Uppingham előljárósága, mérnököket vitetett ki, s hozzákezde-tett az új csatornázó rendszerhez.

A monitorok sohasem tettek nagyobb szolgálatot egy középisko-lában, mint ez esztendőben. Itt, e mondhatni táborigi életben, a hol rendes kapuzárásról és névsorolvasásról nem lehetett szó, megmu-tatták, hogy az angol ifjú felelősségre és tekintélyre alkalmas, és a ta-nárikar által ráruházott joggal és hatalommal nem él vissza. Másfelől a tanuló iljúság minden tagja élénken érezte, hogy a világ szeme most rajtok van, az iskola nehéz próbaévét éli, s e próbára tevő nehézség min-den küzdelmében mindnyájoknak osztozni kell. így történt, hogy az az idő, mely máshol s más ifjúságnál a legnagyobb anarchiára adhatott volna alkalmat, az otthoni régi jó rend folytatása Ion, s 13 hónap múltán sem mutatkozott semmi jele a féktelenségnek.

Sokat tett a rend fentartására az igazgató fáradhatatlan erélye. Hiszen az a 300 tanuló s az a tekintélyes tanári kar nem annyira Up-pingliauiot hagyta el, mint inkább követte Thringet, a feltétlenül tisz-telt. igazgatót, mint a hogy a 13-ik százban Rofredo da Beneventot, a Bolognáitól kiköltözött nagy mestert, a közjog tanárát, az egyetemi ifjúság java része Arezzóba követte.

Ezalatt Uppingham ban az új csatornázás és vízvezeték elkészült, s 1877 ápril 10-én a nagy karaván fölszedte sátorfáját, s a borthiaktól

¹⁾ A Cambrian hotelben minden fiú ágyhelyéért hetenként egy fontot kellett fizetni.

vett legszívélyesebb búcsú után nagy diadalmenettel vonult be Uppinghamba, mely a hazaérkező iskolát diadalkapukkal s ünnepélyes üdvözletekkel fogadta. Trója népe bizonyosan nem fogadta nagyobb örömmel a falovat, mint az uppinghamiak apraja nagyja a tanuló ifjúságot s tanári karát, mert hiszen a mesterek kocsjia elöl kifogták a lovakat s magok húzták be a városba. Uppinghamban ismét verni kezdett a szív; a kis halászvároska pedig visszaszüledett régi semmit nem mondd egyhangúságába.

Az iskola azzal a tapasztalattal kezdett ismét munkájához, hogy — mint Eliot György mondja — „költészettel és regényességgel teli den tele van a világ. Könnyen feltalálhatod azt még a mikron kúpos teremben, sőt a vasúti kocsin is: s a mi eminnen elúzi, nem egyéb, mint az utazó férfiak és nők szellemi üressége.”¹⁾

Ha már Uppinghamba visszatértünk, hadd jegyezzük fel még azt a néhány vonást, mely ez intézet megismertetésére alkalmas.

A fiúk az asztalnál is a classikai érdemfokozat szerint ülnek a „captain of the school; captain of games és captain of house,“ mindig a house master jobbán foglalnak helyet.

Thring és leányai a fiúkkal szoktak ebédelni. A meglehetősen egyszerű ebéd rendszeren két tál ételből áll: beef, vagy vasárnapot kivéve, meleg étel és tészta. A fiúk egy része sört iszik.

Az ifjúságnak két egylete van: egyik a természetrajzi társaság, mely hetenként egyszer szokott ülésezni, másik az Uppingham Union Society, mely szintén hetenként tart ülést, s vagy valamely tételt szokott megvitatni, vagy pedig egy classikus pl. shakespearei darab szép felolvasásában gyakorolja magát.

Az ifjúság közlönye „The School Magazine“ lelkiismeretesen szokta regisztrálni az előbb említett két társaság viselt dolgait. E mellett e folyóirat a játék-clubbok és csolnakegylet versenyeinek hű tükre 1863-ban indult meg e közlöny, az igazgatónak azzal a helyes irányú utasításával, hogy ne az irodalomban akarjon szerepelni, hanem az iskola, közelebről az ifjúság életének legyen szerény krónikása.

A kezeim közt lévő 1879 novemberi számban a debating society októberi egyik illéséről van kimerítő értesítés, melyben az ifjak azt a tételt vitatták, hogy Angolország érdekében történnék-e, ha liberális

¹⁾ Az iskola tengerparton töltött évét igen érdekesen és hiven írta le az egyik tanár — J. H. Screen egy jókora kötetben: „*Uppingham by the Sea*“ London, 1878. Macmillan VIII. 186. 1.

kormány jutna hatalomra? A tétel mellett szólaltak fel ketten, ellene ötön, semleges volt négy. A beszélők elég ügyesen hozták fel érveiket az akkori kormány (meg Gladstone) mellett és ellen. A végén szavaztak a kérdésre 43-an igen-nel és 16-an nem-mel, s így 27 szótöbbséggel kívánatosnak jelentették ki, hogy egy szabadelvű kormány jnsson hatalomra.

A fiúk vasárnaponként kétszer mennek templomba. Délelőtt 2 óráig, délután $\frac{3}{4}$ óráig tart az isteni-tisztelet; délestei temp lomozáskor az igazgató szokott egyházi beszédet tartani.

Az iskolajátékok mellett a fiúk nagyon frequentálják a jól be rendezett tornaintézetet is, melyben épen odaérkeztemkor folyt a vizslat. A legkitűnőbb tornászok több rendbeli díjt nyertek, mely díjak merőben praetikus természetűek voltak: egy pár liba, kacsa, befőttek stb. voltak a jutalomdíjak, s nagy volt a fiúk hurrázása, mikor megtudták, hogy az igazgató által jutalomra kitűzött libákat egy Fox (róka) nevű fiú nyerte el. Azon a vasárnap estén, melyet Uppinghamban töltöttem, nagy élvezetem volt, mert jelen lehettem a tanulóifjúság zeneestélyén, melyet minden vasárnap szokott rendezni. Az énekkar Mendelsohn szt. Pál oratóriuma első részét adta elő, meglepő szabatossággal s — mondhatnám — lelkesedéssel is. A sopran-solót Screen tanárné énekelte. Uppinghamban régóta szokásos az énekből a nő és férfi hang egyesítése, a mit nemcsak Thring mond jótékony hatásának, hanem Hullah, a népiskolai zeneoktatás országos felügyelője is annak deci arái. E mellett a tanuló itjóságnak k. b. egy harmada — 100—110 növendék — tanul zongorát és hegedűt. Általánosan el van ismerve, hogy az uppinghami iskola az összes középiskolák között zenében a legelső.

A tanulók egyénisége fejlődésére nem csekély hatású itt is, mint a többi középiskolákban a házi és nyilvános nevelés szerencsés combinatiója. A fiúk a tanteremben, az ebédlőben, a játéktéren, az iskola kertjében, a műhelyben, a templomban együtt vannak, aztán piciny szobácskáikbau (studies) külön élnek és tanulnak, mint megannyi oxfordi és cambridgei egyetemi tanuló.

B. újabb szerkezetűek.

VIII. Marlborough college.

Marlborough college merőben ifjú intézet, s hasonló társai között talán a legjobb hírnévvel dicsekszik. 1843-ban alapította egy

19 (10 papi és 9 világi) tagú társaság a végre, hogy ott kivált a papok gyermekei nem sok költségbe kerülő nevelő oktatást kapjanak. A ki 100 fontot adományozott az iskola alapjára, azaz igazgató-tanács tagja lett, s egyszersmind joga volt egy tanulót rendes díj fizetése mellett az intézetbe behelyezni. Eredetileg a világiak fiaiért 52 ½ font, a papok fiaiért 31 ½ fontot kellett egy évre fizetni. Később az iskola pénzzavarai miatt e díjakat 80 fontra emelték a családokra való minden tekintet nélkül. Azonban az eredeti tervhez képest azt az engedményt tették, hogy az évenként felvett növendékek egy harmadának, mind papok gyermekeinek, verseny vizsgálat útján 80 font helyett 50 fontra eresztik le az ellátási díjt.

Az igazgató-tanács áll 12 papi és 13 világi egyénből, kiket az iskola alapítótagjai közül szoktak választani.

Az iskola több rendbeli épülete egy csoportban van, s a toszomszédjában levő jelentékeny csigadombot büszkén mutatják, mint a druid papok korából maradtott emléket.

A növendékek három nagy szárnyépületben htknak az u. n. hostel (hotel)-rendszer szerint, úgy t. i., hogy az épületek több szakaszra, u. n. házakra, vannak osztva. Egy-egy házban körülbelől 15 fiú lakik egy-egy nőtelen tanár (house master) felügyelete alatt. Ezen kívül a városban is van vagy három (családos) utastérnél mintegy 150 ifjú elhelyezve, 8 vagy négy — szintén a városban lakó — utastérnél ismét néhány ifjú talál otthont. A városból is jár be, mintegy 10-ig való tanuló, kik természetesen szülőik felügyelete alatt vannak.

A tantermek nem modern, hanem reges-régi berendezésre vannak, mert oly tágasak, hogy akár auláknak beillenének, mi miatt bennök három négy csoport is tanul. Szemtanúja voltam, hogy az ily lelkéken nem kis megeröltetésébe került a tanárnak tanítui, illetőleg kiabálni. Az ily térés-tágas tantermek rosszszak, hogyha több csoport tanul együtt, mert egyiknek sem lehet teljes csendje; de célszerűtlenek akkor is, ha egyetlen kis csoport van bennök, mert akkor a vizshang iszonyú torka nyeli el a tanító beszédét. Az utóbbi esetben a megérthetőségért kell hangosan beszélni, az előbbi esetben pedig a többi csoport zaját kell túlkiabálni.

Az iskola két részre oszlik: felső és alsó iskolára. Az alsó iskola előkészít a felsőre; a felső iskola szintén két szakaszra oszlik, egy classikaira és egy modernre.

A classikai szakaszban főként latint s görögöt tanulnak és mathesist. A francia nyelv minden osztályban rendes tantárgy. E mellett

egy kin történelmet is tanítnák, rendszeren az angol irodalommal kapcsolatban, s ugyanannyi földrajzot. A természettant (hangtan, villamosság, hő stb.), továbbá a vegytant és a phys. geographiát hetenként két órán a negyedik osztály felső csoportjának és az ötödik osztályosoknak tanítják. A német nyelvet és a rajzot, mint rendkívüli tantárgyat önkényes vállalkozók tanulják. Vasárnap délutánonként és hétfőn reggelenként egy-egy órát szentelnek a vallástanításra.

A modern szakaszt azok kedvéért nyitották meg, kik a kereskedelmi, a katonai pályára, vagy polgári szolgálatra szándékoznak. Főtantárgyak: angol irodalom, mathesis, történelem és földrajz s francia és német nyelv.

A földrajzzal kapcsolatban a geológiát is tanítják, s a természettudományokból azokat az ágakat, melyekről az előbb volt szó.

Kik a modern szakaszban természettudományokat tanulni nem akarnak, helyettük a latint választhatják; ellenben, kik a classikai szakasz felső osztályaiban a latin versírás alól menekülni akarnak, a természettudományokat kénytelenek választani.

Kik a gyakorlati vegytant különösen kedvelik, azok hetenként 3 lírán tanulnak a laboratóriumban.

A Oambridgebe szándékozó fiúknak, kik a modern szakaszban azért tanulnak, hogy a mathesisben szép előmenetelt tegyenek, megengedik, hogy az övékkel parallel classikai osztályokba is eljárjanak.

A reál szakaszban a rajz kötelező. A minta utáni távlati, geometriai és szabadkézi rajzot tanítják a különböző osztályokban, s azoknak, a kik a Cooper-llill-i mérnöki (indian engeneering) intézetben akarnak vizsgálatot tenni, külön órákat adnak. Ha valaki az állami könyvteltanból vagy más speciális tantárgyból akar vizsgálatra készülni, szintén külön órákat kap.

A matematikai tanári kar 6 tagból áll. Mindeniköknek 5—5 osztálya van, egy-egy osztályban 20—20 fiúval. Mindenik osztálynak hetenként 1 órája van; a modern szakaszban azonban 6 órája. E hat órához véve 1 órai előkészületet, hetenként 10 órát fordítanak mathesissre. A kitűnő növendékek vagy speciális vizsgálatra készülők rendkívüli matematikai órákat is vehetnek, úgy, hogy egy fiú hetenként 10, sőt, ha szükség, 20 órát is fordíthat e tudományra.

Az alsó osztályokban tanulják a számtant, Euclidet és az algebrát; a felső osztályokban az egyenletek elméletét, felsőbb algebrát, trigonometriát, kúpszelet-tant, differential és integrál calculust és mechanikát. A woolwichi katona-akadémiára menők rendkívüli matematikai

tanfolyama a növendékek tehetsége szerint hosszabb vagy rövidebb, rendszeresen azonban 2 V2 évig tart.

A collegium 580 növendéke közül 50—60-at kivéve, mindenik tanul több kevesebb latint; s a modern szakasz 150 növendékét kivéve mindenik tanul görögöt. Mindnyájan tanulnak mathesist, történelmet és franciát, vagy német nyelvet. A franciát az egész modern szakasz tanulja, németre mintegy 110-en vállalkoztak, és a természettudományokat 200-an tanulják.

Ide melléklek a class, és modern szakasz leckerendje nagyolt vázlatát. Azért mondom nagyoltnak, mert mindenik osztály leckerendje többé-kevésbé eltér a többiétől.

Marlborough collegium.

Felső iskola.

I Classikai szakasz.

II. Modern (reál) szakasz.

A hét napjai	7—8.15	10—11	11—12	4.15—6.30
Hétfő . . .	Mathes.	Vallás	Latin (természettud. némely osztályban) és construalás	Latin nyelv és latin próza
Kedd . . .	Tört. és felmondás	Görög nyelv		
Szerda . . .	Mathes.	Mathes.	Latin	Nyelvtan. Próza-javítás. Földrajz
Csütörtök .	Görög	Francia	Latin (természettudomány)	
Péntek . . .	Tört. és felmondás	Mathes.	Latin	
Szombat . .	Görög	Angol	Francia	Latin próza és nyelvtan

Vasárnap 1 órán vallás.

Hétfő 7—8.15 vallás,

10-11 francia, 11—12 latin,

4.15—5.15 mftthesis,

5.15—6.30 földrajz.

Kedd 7—8.15 mathesis,

10—11 angol, latin,

12—1 német.

Szerda 7—8.15 történelem és felmondás,

10— 11 francia,

11— 12 francia vagy német fogalmazás,

4.15—6.30 mathesis.

Csütörtök 7—8.15 mathesis,

10—12 német,

- Péntek 7—815 történelem ép felmondás.
 10—11 angol nyelv,
 11-12 latin,
 4.15—5.15 francia vagy német fogalmazás,
 5.15—6.30 rajz.
 Szombat 7—S 15 földrajz vagy történelem,
 10-11 francia vagy német,
 12—1 angol nyelv, mathesis.

Alsó iskola.

A hét napjai	7 -8-15	10 -11	11 -12	4-15 -5-15	5-15--6-30
Hétfő . .	Vallás	Görög	Latin	Latin próza	Mathes.
Kedd . .	Francia	Latin	Mathes.		
Szerda . .	Tört. és felmondás	Görög	Latin	Nyelvtan	Mathes.
Csütörtök .	Latin v. görög construálás	Próza-javítás vagy dic- tálás, nyelvtan			
Péntek . .	Francia	construálás és nyelvtan		Zene v. rajz	Angol
Szombat . .	Tört. és felmondás	Construálás	Mathes.		

Minden leckeórára készülnek a megelőző órán és estenként 7. 30—8. 40-ig a másnap reggeli leckét tanulják. Az esteli előkészületre a VI-ik osztály kivételével minden tanuló kötelezve van. E magán-tanulás ideje alatt egy tanár felelős a rend fentartásáért.

A reggeli leckéket télen-nyáron 7-kor tartják.

Jelen voltam a IV-ik osztály közép és felső csoportja latin leckéjén. Amott Ovidius „Selecta“-jából fordítottak egy fejezetet a fiúk, s a szók elemzésekor a tudás foka szerint helyet cseréltek. A negyedik osztály felső szakaszában Livius „Selectagjából a macedóniai háború 3-ik évét olvasták és fordították, itt is folytonos helycserével. E helycsere talán a legfelső osztályok kivételével az egész iskolában megvan, s meglehetősen zavarja a tanítást. Hozzájárul az a comikus körülmény, hogy a fiúk ülopárnáikat is viszik magokkal helyről-helyre. E párnácskák nem a flogging korára emlékeztető rudimentalis maradványok, hanem a kényelmesebb ülés eszközlői.

Az V-ik osztály francia és német leckéjén szintén jelen voltam. A németből meglehetősen szerény készületűek; legtöbnyire gyakorlatokat fordítanak, s talán egyetlen elbeszélést olvastak, s azt is — mint a tanár monudá — minden irodalom-történelmi tanulmány és magyarázat nélkül. Nagyjában ugyanez történik a VI-ik vagy legfelső

osztályban is. Német dolgozataik oly hibásak, hogy egyáltalán nem látszik, hogy éreznék a német nyelvvel való rokonságot.

A franciából ugyanez osztályban La Fontaine meséit olvassák, és pedig elég jó kiejtéssel, a mi Angolországban és angol iskolában vajmi ritkaság. A tanár felhatalmazott a fiúktól való kérdezősködésre, s java részök meglehetősen szabatosan felelt az olvasmánynyal kapcsolatos kérdéseimre. A francia nyelvbéli házi dolgozataik sokkal correctebbek és kevésbé hibásak, mint a német nyelvbéli.

Kora reggel a VI-ik osztály görög leckéjén voltam jelen. Demosthenes *Περὶ τῆς παραπρωΐνης* című beszédét fordították kevés elemzéssel, de annál több magyarázattal. A tanulók egy része elég jártasságot tanúsított a fordításban. Mintegy 60 sort fordítottak egy órán. Fordítás közben a tanulók a tanárnak kérdéseket s megjegyzéseket tesznek, s egyszersmind a saját szerű kifejezéseket synonymokat stb. lejegyezik.

Itt is szokásban van az a büntetés, hogy a hanyag tanulóknak egy-egy név- vagy igeejtegetést többször kell leírni.

Az igazgató, az év folyamán, személyesen szokta megvizsgálni az egyes osztályok által végzett munkát. Ily vizsgálatot (review) több ízben tart egy esztendőben, és személyesen győződik meg nemcsak az osztályok munkájáról, hanem a tanítók módszeréről s minden egyes tanuló tehetségéről.

A leckeórák száma hetenként közép számban 25-re rúg. Télen át hetenként két délutánjuk szabad; két délután pedig csak két-két leckeóra van, nyáron át a játék kedvéért háromra megy a szabad délutánok száma.

Az iskola könyvtára az ötödik és hatodik osztálybeli tanulók használatára nyitva áll, mely mintegy 7,000 darab válogatott könyvet, legnagyobb részben angol classikus Írók műveit tartalmazza, (iyarupítására évenként 52 fontot fordítanak). A többi tanulók számára egy külön olvasóterem van berendezve. Ismét egy külön terem van az iskola ösztöndíjasai és legkitűnőbb növendékei számára, kik esténként s a nap többi részén is itt végzik stúdiumaikat. Néhány VI-ik osztálybeli növendéknek külön szobácskája is van, melyeket tetszésük és ízlésük szerint rendezünk be.

Az alsóbb osztályosok nagy csoportokban vannak, tanulnak és hálznak. Ha hozzágondoljuk ehhez, hogy a kisebb fiúk ládái s holmijai nagyrészt künn a folyosón vannak, valóságos tábori életnek tűnik a benlakás. A meglehetősen hideg, mert nehezen fűlő, nagy tantermek-

ben egy-egy telet, áthúzni a régi spártaiakéhoz nagyon közel álló nevelésniőd. A külső hideget— a mint láttam — a fiuk theuzással igyekeztek enyhíteni, de ez az enyhílet csak rövid ideig tart.

Az egyes házakban, mint már említettem, a fiuk magaviseletére, s különösen hálószobáira, melyekben 20—25-ével hálnak, egy-egy velők lakó nőtelen tanár vigyáz fel. E mellett minden hálóteremben egy a house-master által kinevezett captain felelős a rendért.

A fi tük fehérneműjére és ruháira minden házban egy úgynevezett „matróna“ ügyel fel.

A növendékek egy nagy teremben együtt étkeznek, olyformán azonban, hogy minden háznak külön asztala van. Minden házban egy teljesen organizált társas test, melynek feje a house-master, ki mellé a fiúk érdem szerint sorakoznak. Ez érdemfokozat sokszor a tanulmány, sokszor pedig a játékbéli kitűnés szerint történik.

A játékokra ez új iskola oly nagy gondot fordít, mint legrégibb társai. A cricket-terek az alig 8—10 perc járásnyira eső mezőn vannak. Minden háznak külön játszótere van, melyhez nagyon szabja magát. Benn, az iskolaépülettel kapcsolatban vannak a nagy gonddal épített, földött és nagyon jó karban tartott racket-helyiségek, melyeknek karzatán láttam a legkitűnőbb játékosok neveit egyes címer alakú emléktáblákon, olyformán, hogy a címer egyik felén a tudományban, másik felén a játék egyik vagy másik nemében kitűnök nevei állanak. A játék neme mindig symbolummal van megjelölve,

A régi rómaiak azt tartották barbárnak, a ki sem olvasni, sem úszni nem tudott; az angol tanuló ifjúság meggyőződése szerint az a míveletlen, ki sem a tudományokhoz, sem a játékhoz nem ért. Nálók az úszást a physikai gyakorlatok helyettesítik.

Az iskola tőszomszédjában egészen a szabad ég alatt van a fürdőhelyiség, tehát merőben „open air institution,“ de mint olyat csak nyáron használhatják.

A tanároknak a növendékekkel való folytonos együttélése és érintkezése, meg a játékok enyhítik azt a spártai szigort, melyből ez intézet növendékeinek kijut, és segítik megvetni a jellem meleg-ágyát, melyben a nélkülözés és kitarás mindig számot tesz.

A játék kötelező, s alóla csak betegség tehet kivételt. A játéktérről bármely tanuló csak különös engedélyivel maradhat el. E szigorú rendszabály arravaló, hogy a tanárok mindig tudják a növendékek hollétét, mert különben bő alkalom nyílnék a csavargásra (?). A különböző házak sokszor versenyre kelnek a dicsőségért, hogy ki

legyen egy-egy évre „cox“ a criceten és footballon. A fagging Marlboroughban is megvan, de nem tradíció, hanem írott alapszabályok által rendszeresítve. A VI-ik osztályú tanulók (és a crieke-téren az első 11) az V-ik osztályon alóliaktól szolgálkodást követelhetnek. Télen át minden héten két u. n. fag-day és két non fag-day s szintén két fél szabad nap van. Az említett cricket-játszók csupán a játszótéren, 8 ott is csak másfél óra hosszat, ellenben a VI-ik osztályosok a háznál is követelhetik a szolgálattételt.

A hatodik osztályosok közül az arra valókat az igazgató praefectekké (monitorok) teszi. A praefectek az iskola törvényei áthágásáért büntetést szabhatnak. E büntetés állhat néhány sor betanulásában, vagy leírásában, vagy bizonyos ideig a collegiumban való marasztásban; sőt, ha egy másik praefect jelen van, mérsékelt vesszősapásban is. Az egyes praefect büntetése ellen a praefect-testülethez lehet felelbezní, a mi azonban ritkán történik.

Napjában kétszer megy az egész ifjúsága tanári karral együtt az iskola elegáns templomában tartott isteni-tiszteletre, mely egy 15—20 percig tartó éneklésből és könyörgésből áll. Egy estéli istenitiszteleten magam is jelen voltam, s úgy láttam, hogy itt is, mint a többi iskolák templomában, minden fiúnak megvan a maga külön ima- és énekeskönyve, valamint térdeplője is. Az isteni-tisztelet legszebb része a szép orgonajáték és az ifjúság által elénekelt hymnus volt. Reggel 6¼-kor harangoznak fölkelésre; 7 órakor isteni-tiszteletre mennek, 7 óra 20 perckor kezdődik a tanítás, s 8 órakor reggeliznek.

Az ifjúságnak két egyesülete van: a természet rajzi és a művészeti társaság. Az előbbit ezelőtt 17 évvel magok a tanulók alapították egyik tanár közreműködésével, ki annak folyvást elnöke volt. E társaság lassanként jóra való természetrajzi gyűjteményt és könyvtárt szerzett össze, nagy segítségére mindazoknak, kikben e stúdiumok tanulására kedv és tehetség van.

A művészeti társaságnak (art society), mely nem régen alakult, szintén nagy hasznát veszik azok, kik a toll rajzban akarják magokat tökélyesbítni. Aláírás és ajándékozás útján több rendbeli antik műöntvényt szerzett meg, s ezzel egy szervezendő aeshetikai gyűjtemény alapját vetette meg.

Egy-egy tanárnak hetenként 20—24 órája van. A felső osztályokban kevesebb, de aztán a házi dolgozatok, fogalmazványok átnevezése és kijavítása több dolgot ad.

A mesterek kilenc-tizede nőtlen, a mi a tanulóknak nagy hasznára válik.

Marlborough college a munkás, szerény és valóiban kevés igényű tanárok és — mondhatnám — szegényebb sorsú tanulók iskolája. A jobb módú szülők gyermekei jobbra a városban lakó tanároknál kapnak ellátást, úgy, hogy Marlboroughban ma mintegy 120 künlakó (outsider) tanuló van.

Általában ez iskola egészséges levegőjű hely a növendékekre testileg és erkölcsileg, tudomány dolgában pedig felvihetik akár három emeletre, mint ahogy az új iskolaépületek fel vannak vize.

IX. Clifton college.

Az angol nagy középiskolák legifjabb tagja, mely sajátzerű vonásaiért érdemes rá, hogy a szakemberek meglátogassák, s méltó hogy a hazai közönségnek bemutassam.

1863-ban alapítá ez intézetet (Bristolban) egy részvénytársaság, mely egy rugbyi tanárt (Percival) választott igazgatójának, kit nem régiben Oxford egyik collegiuma (Trinity college) igazgatójának hívott meg. Az intézet 15 tagú igazgató-tanácsa (council) újból egy rugbyi assistant-mastert, a jelenleg is ott levő Wilsont, a cambridgei egyetem matematikai kitűnő graduáltját hívta meg igazgatónak. Az iskola az említett igazgató alatt gyors virágzásnak indult, s a legnevesebb középiskolák egyikévé vált, úgy, liogy jelenleg G50-re megy növendékei száma.

A tanári kar 40 tagból, s az intézet a következő szakaszokból áll: 1. classikai szakasz, melyben, különös tekintettel az egyetemi előkészítésre, a classikai stúdiumokon kívül tanítják a francia és német nyelvet, a mathesist és a természettudományokat. E szakasz egyszersmind a sandhursti katonai intézetre készít elő; 2. a reál szakasz, melynek tantárgyai a modern nyelvek, latin, angol, niathesis és természettudományok stb.; 3. a katonai és mérnöki szakasz, mely különösen oly V-öd osztályos növendékek számára van berendezve, kik katonai akadémiára, vagy polgári mérnökségre készülnek. E szakasz sok időt szentel a mathesisre, s rá oly fiúkat vesznek fel a classikai és modern szakaszból, kik a teljes négy osztályt végezték, és a mathesiből felvételi vizsgálatot tesznek; 4. az alsó iskola (junior school), mely szintén az igazgató felügyelete alatt áll, s külön tantermei és játékterei vannak; 5. az előkészítő iskola (preparatory school).

Az előkészítő iskolába mintegy 50 fiút vesznek fel, körülbelül 7—8 éveseket, kik 4 évig tanulhatnak e szakaszban. E tanulók legnagyobb részét bejáró fiúk; van néhány belakóbeli is e szakasz tanáránál, kik évenként 60 guineáért kapnak ellátást.

A 12 éves fiúkat elbocsátják az alsó IV-ikbe, ha megbírják a következő tantárgyakat, melyekkel ez osztály foglalkozik: latin nyelvtan (ejtegetés és a syntaxis legnevezetesebb szabályai), latin construálás: prózából Kennedy „Palaestra” és költészetből: Ovid könnyebb helyei; francia nyelv, Angolország történelme és földrajza, angol fogalmazás, számtan a közönséges törtekig.

A modern IV-ik osztályba felvesznek oly fiúkat, kik a latin (név- és ige-) ejtegetésben és a syntaxis elemi szabályaiban jártasak; francia nyelvből a rendes igéket tudják, és könnyű gyakorlatokat fordítani bírnak; földrajzból a britt szigeteket és a föld térképét nagyjában ismerik.

11 éves fiúknak a III-ik osztályba s a 10 éveseknek a U-ikba való felvételekor a most említett feltételek csekélyebb fokait alkalmazzák.

Ki a vizsgálat alkalmával egyik-másik tantárgyból kitűnő előmenetelt tanúsít, azt más tudományban való hiányos ismerete pótlékanak veszik. Általában e szakaszban 1 évig lehetnek a fiúk. Legfelső osztálya elassikai és modern szakaszra oszlik, a modern szakaszban a görög mellőzésével. Ettől kezdve fölfelé menve folyvást tart a elassikai és modern szakasz parallelismust, egész az V-ik osztály bevégeztéig, melyek közül eddigelé a classikai sokkal népesebb. Az V-ik osztályban a mérnöki és katonai szakasz kezdődik, melyben mintegy 10-50 ifjút szoktak előkészítői a katonai akadémiákra meg a mérnöki eollegiumokra.

E különböző szakaszok egymással teljesen egyenrangúak, úgy, hogy a VI-ik osztályban mind a három szakaszbeli tanulók vannak, de a kik közt számban természetesen a classikaiak a túlnyomók. Az intézetben következő osztályok vannak: VI-ik, felső, alsó és modern A -ik, felső, alsó IY-ik és modern felső, alsó IV-ik; felső, közép és alsó III-ik, modern felső és modern alsó III-ik. Alsó (junior) iskola, felső I \ -ik. modern.felső IV-ik, közép IV-ik, modern közép JV-ik, felső III-ik, alsó III-ik, II-ik Az előkészítő iskolában I., II. és III. osztály. Az osztályok száma összesen 2-4. A növendékek a classikai stúdiumokból matliesisből, természettudományokból, modern nyelvekből, történelemből és földrajzból kapott érdemsorozat szerint más csapatokat alkotnak.

Az idősebb tanulók közül rendszerint kerül egy osztályra való az indiai polgári szolgálatra való előkészületre is.

A classikai szakasz tanulmányköre e szerint nem nagyon különbözik a többi classikai iskolákétól, kivéve azt, hogy az V-iken alól eső osztályokban a természettudomány és rajz kötelező; az V-ik és YI-ikban vagy a természettudomány vagy a német nyelv választható. A latin verssel az astronomia egyenlő értékű, s mint olyanok egymással tolcserélhetők. A modern szakasz sok időt fordít az anyanyelvre és a modern nyelvekre, valamint kiváló figyelemmel van a mathesisre és a természettudományokra, a latin nyelvet is megtartva a tantárgyak keretében.

A katonai és mérnöki szakaszba való fölvétel feltételei a következők: 1. mathesisből tudni kell Euclid I. és II. könyvét: számtanból: közönséges és tizedes törtek, egyszerű és összetett arányok, kamatszámítás; algebrából: egyszerű egyenletek, négyzetgyök és könnyű másodfokú egyenletek; a trigonometria elemi részei. 2. a növendéknek korához mérten, vizsgálatot kell tennie a történelem böi és földrajzból, angol, francia, latin, s görög vagy német nyelvből.

A lő évesnél ifjabb fiúkat, csak teljesen kitűnő vizsgálati eredménnyel bocsátják e szakaszba; máskülönben classikai vagy modern szakaszba kell menniök, míg a kellő kort és ismeretfokot elérik. A mérnöki szakasz főstúdiumaia mathesis és a természettudományok; azonban a nyelvekre és irodalomra is fordít időt. A classikai szakaszban heteukint 4 órát fordítunk mathesisre, 4-et a német nyelvre vagy természettudományokra, s a többieket classikai stúdiumokra, ideértve az angol nyelvet, történelmet és a vallást. A modern szakaszban 4—4 órát fordítunk a következő tantárgyakra: franciás német nyelv és természettudományok, és 5-öt a mathesisre; a többi a latin, angol történelem, földrajz és vallás közt oszlik meg.

A tanulók mindnyájan tanulnak legalább egy ó-classikai nyelvet, továbbá mathesist, történelmet és földrajzot; mintegy 75%-a tanul természettudományokat, 20%-a zenét és 60%-a rajzot.

Hetenként rendszeren kétszer van vallástanítás minden osztályban, s vasárnaponként kétszer templomozás. Azonban a növendékek hitvallását tiszteletben tartják, s talán Chilton az az egyetlen iskola, hol zsidóknak is van külön benlakójok, melyet a héber és német nyelv tanára tart fenn. Az izraelita növendékek szombatnapokon iskolába járni nem kötelesek, s a vasárnapi iskolai isteni-tisztelet alól fel vannak mentve. Ide mellékelem a classikai és réal szakasz, valamint az alsó iskola órarendjét:

C l a s s i k a j s z a k s z e.

Egy szorgalmi munkán kívül a mellett nyelvtani, matematikai leckék, foglalmazás és könyvnyelvtanok.

Oszály	Vallás	Görög	Latin	Természettan	Német	Francia	Történelem, angol irólat és földt.
VI-ik	Ú- és újszövetség	Thucydides Aristophanes	Horatius Ódai és satirai Cic. pro Cluentio	Vegytan: a nem-fémek. Természettan: fénytan	I. U. a., a mi az I. osztályban. II.	Francia nyelv (önkényes vállalkozók) I. csapat Les Fontperies de Scapin.	Angol történelem 1327—1485
Felső V-ik	Úszóvetés, vagy a helyer nyelv elemei, díszdív.	Plato (Menex.) Eurip. (Medea) Sopl. (Ajax)	Horatius Ódai. Livius	C. n.	U. a., a mi a II. osztályban. III. U. a., a mi a III. osztályban. IV. Sonnenschein	II. csapat L'Avare (Molière)	Római történelem; Spenser, Fairy Queen
Alsó V-ik	Úszóvetés: u. a. Úszóvetéség u. a.	U. a. (kivéve Sopl.)	C. n.	C. n.	IV. Sonnenschein	I. csapat L'Avare (Molière)	C. n.
Felső IV-ik	U. a. U. a.	Lucian	Válog. fejez. Ciceróól Válog. fejez. Ovidiusból	I-ső csapat C. n.	Semmi	I. csapat Les Fontperies de Scapin.	Görög tört. dr. Smith, Smaller hist. 88—164 Shakespeare, Macbeth.
Alsó IV-ik	U. a. U. a.	Euripides Xenophon (Anabasis)	Caesar. (De Bello Gall.) Ovid. u. a.	II-ik csapat U. a.	Semmi	II. csapat L'Avare. III. csapat Charles XII.	U. a. U. a.
Felső III-ik	—	Válogatott fejezetek Xenophonból	C. n.	IV. csapat. Vegytan; Levegő, víz. Physika u. a.	Semmi	IV. csapat Y. () VI. csapat ()	C. n.
Alsó III-ik	C. n.	—	Palaestra	u. a.	Semmi	U. a. mint a III-iknak	C. n.

B e í r t e s z.

Egy szorgalomszaki munka, s e mellett nyelvtani, matematikai leckék, fogalmazás és könyvvelkiadás.

Csapat	Vallás	Latin	Történelem	Angol irodalom és nyelvtan	Földrajz	Természettudomány	Francia	Német
I. csap.		Horatius ódái	III. Vilmos II. György	Morris, elemi leckék; Spenser	Hughes Földrajz	Vegytan: a nem-fémek. Természetтан: fénytán	Mignet, Revolution française Vol. I.	Die Belagerung von Antwerpen Felmondás
II. csap.		Caesar Bell. Gall.	U. a.	U. a.	U. a.	Vegytan: a nem-fémek. Physika: U. a.	Alfred le Grand és válog. mesék	Hauff's Märchen
III. csap.		Palaestra	Student's Hume U. a.	U. a. U. a.	U. a.	Vegytan: U. a. Természetтан: U. a.	Alfred le Grand Felmondás	U. a. mint a II. csapatban
IV. csap.		Palaestra	U. a.	U. a. U. a.	Grove. Bevezetés a földrajzba	Vegytan: U. a. Természetтан: U. a.	Voltaire XII. Károly	Meissner német olvasókönyv I. rész
V. csap.		Palaestra	Markham, angol történ.	Morris (Primer); Lady of the Lake (Scott)	U. a.	Vegytan: U. a. Természetтан: U. a.	U. a. mint a IV. csapatban	U. a. mint a IV. csapatban
VI. csap.		—	—	—	—	—	U. a. mint a IV. csapatban	Niebuhr Heroen-Geschichten

0- és ny- szövegek, mint a classikai szakszabán

A J a s o l y k o l m.

Egy szorgalmi munká, s e mellett nyelvtani, matematikai leckék, fogalmazás és könyvvelkijelzés.

Osztály	Vallás	Görög	Latin	Tornászettendő- műny	Modern nyelvek	Történelm, földrajz és angol
Felső IV-ik	Ó- és új-szövetség, mint a classikai szakaszban	E. a. mint a classikai felső III-ikban	E. a. mint a classikai felső III-ikban	E. a. mint az V. classikai csapatban	E. a. mint a classikai felső III-ikban	E. a. mint a classikai felső III-ikban
Közép IV-ik		E. a. mint a classikai alsó III-ikban	E. a. mint a classikai alsó III-ikban	Geologia	E. a. mint a VI-ik csapatban	E. a. mint a classikai alsó III-ikban
Modern IV-ik		Semmi	Palaestra	E. a. mint az V. csapatban	E. a. mint a IV. csapatban	<i>Shakespeare,</i> J. Caesar és a. a. mint a modern alsó III-ikban
Alsó IV-ik		Semmi	E. a.	Geologia	Contanscen (Bereztetés a franczia nyelvre)	E. a. mint a classikai alsó III-ikban
III-ik		Semmi	Aditus Faciliores	E. a.	Contanscen (Bereztetés)	Markham, Angol történelem, Europa és a brit szigetek földrajza

Az iskolának egy tágas vegytani intézete és tanterme van. Az intézetben mintegy 50 fiú tanulhat egyszerre gyakorlati vegytant; de sokkal többen hallgatják az előadásokat. A növendékek tekintélyes száma jelentékeny előhaladást tesz a szervetlen és szerves vegytan elemeiben.

A vegytant tanul növendékek több csoportra oszlanak, kik közül a legelőhaladottabbak a vegytan speciális részeivel foglalkoznak. Ellenben a természettani laboratóriumokat 1879-ben alig négyen látogatták.

Jól felszerelt természettani laboratóriuma és természettudományi tanterme is van az intézetnek. A természettudományokat 6 tanár tanítja, kik közül 4-en természettant és vegytant tanítanak, 1 természettrajtot; s mellé egy kis geológiát s egy a természettan mellett mathesist is tanít. A mathesisnek, mint szintén a modern nyelveknek, külön tanárai vannak. A természettrajz és geológia tanítását megkönnyítik az iskola kitűnő terményrajzi múzeuma és az ifjúság körében alakult természettudományi társaság, melynek 90-nél több tagja van, kik 5 szakra oszolva dolgoznak: geológia, növény- és állattan, vegytan és természettan, archaeologia és astronomia, mindenik szak élén egy-egy tanárral. E társaság két hetenként tart felváltva egy-egy közgyűlést és szakosztályi ülést. E mellett megemlítendő a modern nyelvek művelésére alakult társaság (modern languages society) és a debating society. Mind a három testület nagyon tevékeny. E mellett van az ifjúságnak criket-clubja és több rendbeli játék-clubja. Végül nem hagyhatom említés nélkül a mintegy 90 tagból álló ifjúsági énekkart, mely a zenemester vezetése alatt szintén virágzó állapotban van.

Az iskolai év három 13 hetes szorgalomszakra oszlik. tanítási díj egy évre 25 font, ellátási díj 72 font. E mellett a laboratoriumok használatáért, továbbá a fürdőért és tornáért külön fizetnek (a vegytani intézet használata egy szorgalomszakra $3\frac{1}{2}$ font); hangszer-zeneoktatás szorgalomszakonként $3\frac{1}{2}$ font; kórházi díj egy évre 1 guinea.

A tornaintézet tágas és jó. Két úszóhely van, egy téli és egy nyári; az úszástanulás kötelező. Meg kell említenem az iskola műhelyét is, melyet a tanulók igen kedvelnek, s benne könyvpolcokat, állványokat stb. készítenek.

Az intézet rugby hajtása lévén, a VI-ik osztály itt is szintoly hatalmas, mint az anyaiskolában; sőt a játékok még inkább kötelezők, pl. a criketet és footballt bizonyos megszabott időben mindenkinek játszani kell. Nyáron hetenként 20—24 órát, télen 10—15 órát töltenek a játéktéren. A növendékeknek fekete felsőben kell járni, s vasár-

nap fekete kalapot hordani. Hétköznapokon mindenki egyforma sapkában jár.

A testi büntetés ritkán bár, de használatban van. A tanárok az igazgató tudta és beleegyezése nélkül egy tanulót sem vesszőzhetnek meg.

A monitori rendszer e collegiumban szintén életben, mondhatnám, virágzó állapotban van.

Minden félszabad nap délután 3 órakor névsor-olvasás van, melyen mindenkinek jelen kell lenni. A megszabott esti óra után egy tanulónak sem szabad lakóházától kimaradni. Esti multságokra a fiúk csak szülőik vagy rokonaik társaságában mehetnek. Az estéli szórakozást nem szereti a tanári kar, mert a benlakókban a növendékek minden este 7—9-ig s reggelizés előtt egy óráig leckére készülnek. A tanári kar az egyformaság kedvéért a városról bejáró tanulókat is e rendszabályhoz kívánja szoktatni.

Említést érdemel az igazgatóságnak az az intézkedése, melyszériut a ragályos betegségek terjedése megakadályozása végett szigorúan megszabja, hogy himlő, typhus, typhoid, szamárhurut s több efféle ragályos betegségben volt tanulók hány hét vagy nap múlva térhetnek vissza az iskola jól berendezett kórházából, vagy akár a szülői háztól az iskolába vagy a benlakóba.

A tanárok szorgalomszakonként rendszeren értekezleteket tartanak, melyeken az iskola belügyeire vonatkozó kérdéseket vitatják meg. Fizetésük minősítvényök szerint rendszeren 200-400 font közt változik. A hosszas szolgálattal fizetés-emelkedés van egybekötve.

Az összes tanári testület fizetése a növendékek fizette tandíjából kerül ki, nem lévén az intézetnek e végre semminemű alapítványa. Az igazgatótanács havonként egyszer ülésez, mely üléseken az intézet pénz- és igazgatási ügyeit intézi.

Minden iskolai év végén egyetemi, számszerint 4—5 szakdelegatus vizsgálja meg a tanuló ifjúság évi előmenetelét. A vizsgálat teljesen írásbeli.

A szorgalomszakok elején az egyes osztályokban feljebbviteli vizsgálatok történnek. A mely tanuló pl. a nyári vizsgálatok alkalmával a nyelvtanban a mértéket meg nem üti, annak a nyári szünidőn a nyelvtant újból kell tanulni, s ha a következő szorgalomszak elején megbukik, a szorgalomszak alatt rendkívülileg kell e tárggyal foglalkozni.

Ha a szorgalomszaki vizsgálatkor valamely tanuló, pl. egy matematikai felsőbb csapatba felvételre érdemes, a szünidők alatt e

csapat, studium-körét végezheti, s kellő vizsgálat után még egy felsőbb csapatba mehet. E promotiók legnagyobb részt a szünidő munkákkal állanak kapcsolatban.

Néhány ösztöndíja is van a collegiumnak, melyekre a felvételt bizonyos életkorhoz kötik. Az ösztöndíjak 25—50 font értékűek. A végző növendékek számára szintén van alapítva három hasonló értékű Ösztöndíj, melyeket a verseny-vizsgálaton nyertes növendékek bármelyik angol egyetemen élvezhetnek.

X. Dulwich college.

Ezelőtt 200 esztendővel I. Jakab uralkodása alatt Alleyn Eduard alapította ez iskolát, hogy az mint „College of God's Gift“ örök időkre virágozzék. Alleyn nagy hírnevű drámai színész volt, ki fényes működése alatt szintoly fényes vagyonra tett szert. Családtalan lévén, ez intézet alapításával akarta nevét megörökíteni; azonban az intézet majdnem 200 esztendeig nehéz időkben élt. Alapítója ugyanis azt a látszólag nagylelkű, de veszedelmes kikötést tette, hogy az iskola igazgatója és gondnoka, az ő nevét viselő rokonok közül neveztessek ki: A nagyon kevés választék miatt, nagyon közönséges emberekkel kellett beérni, kik gyarló természetükből kifolyólag elhivatván magokkal, hogy nagynevű elődjök az ő speciális javokra alapította ez iskolát, igyekeztek az alapítványt a lehető legnagyobb mértékben kizsákmányolni. E siralmas gazdálkodásnak 1858-ban vetett véget a parlament egy törvénnyel, mely az iskola újjászervezését rendelte el. Ez intézkedés gyökerestől megváltoztatta az iskola életét s vegetáló állapotából virágzásra juttatta. A régi testület a törvény rendelete értelmében felbomlott, s oly igazgató-tanács neveztetett ki, melynek első tiszte az alapítvány tiszta jövedelme 74-ét tisztán az iskola céljaira fordítani. Alleyn halálakor az alapítványi jóságok 800 fontot, 1878-ban pedig közel 20 ezer fontot jövedelmeztek. A régi iskolát 1870-ben egy új épülettel egészítették ki. Ez épület 13-ik százbeli, északi olasz stílusban, téglából és különböző színű terra-cottából épült. Itt vannak a tantermek, itt lakik az igazgató (dr. Carver), s itt van a 92 láb hosszú és 43 láb széles gyűlésterem, hol a tanulóifjúság reggelenként tanulás előtt imára gyűl össze. A terem mellett van a collegium könyvtára, a földszinten a vegytani és physikainagy terem, melyet felolvasásokra is használnak. Az intézet környezetét minden oldalról térés-tágas, mert 45 holdnyi területű, melyből

mintegy 20 holdat cricket-térnek, s különböző játszó-helyiségeknek használnak.

Midőn a jelenlegi igazgató 1858-ban a collegimn igazgatásához fogott, munkáját azzal a 12 szegény alapítvány-díjassal kezdte meg, kiknek szellemi elhagyottsága az alapítvány siralmas állapotának leg-hűbb tükre volt. Azóta az iskola népessége óriásikig növekedett, s ma már 800-on felül áll.

A parlamenti törvény megszabta mind a felső, mind az alsó iskola tantárgyai körét, s különös tekintettel volt az u. n. modern tantárgyakra; de teljességgel nem akarta, hogy azok rovására az ó-classikai stádiumokat elhanyagolja. Dr. Carver e két érdeket nem azon az utón kívánta kiegyeztetni, mint a fentebb leírt eollegiumok nagy része tette: a classikai mellé egy modern szakasz felállításával. Az általa eszközölt bifurcatió abban áll, hogy a felső iskola 3 részre oszlik: idősb és ifjabb tanulók tanfolyamára (junior, seuior section) és a VI-ik osztályra, mely tanfolyamokat »kiegészítő“ osztályokkal pótolta ki. Minden tanuló tanulja azokat a tantárgyakat, melyek az u. n. liberális nevelésre szükségesek. E tantárgyak az anyatielv és irodalom, vallás és törtéuelem, latin és francia és elemi mathesis. E mellett facultativ tantárgyak: görög és német nyelv, természettudomány, rajz és ének.

I. Az ifjabbak tanfolyamára felvesznek 8 éves korú fiúkat, kik közepes tehetség és szorgalom mellett 12¹ 2 éves korukban e folyamat végezhetik. A legfelső (felső III-ik) osztálybeli fiúk, tetszés szerint választhatják a görög vagy német nyelvet.

E tanfolyamhoz csatolt kiegészítő osztályok következők: I. rajz-osztály, melybe az I-ső osztály felsőbb szakaszát végzett minden növendéket fölvesznek; 2. görög és német osztály, melyekbe a III. és II-ik osztály idősebb növendékei vehetők fel; 3. a latin és francia nyelvbeli és a számtani ismeretek kiegészítésére berendezett osztályokba fölvesznek minden oly tanulót, ki e tantárgyakban való hiányos ismeretét ki akarja egészíteni.

II. Az idősebbek tanfolyama rendes tantárgyai ugyanazok, mint az ifjaké; ezenkívül azonban szabadon választhatnak egyfelől a görög nyelv és a classikai felső stúdiumok közt, s másfelől a német nyelv és természettudományok között.

E tanfolyammal következő speciális osztályok vannak kapcsolatban:

1. A természettudományok köréből: a) elméleti és gyakorlati

vegytan, b) a természet tan egyes fejezetei (hőtan, fénytán, villamosság és hangtan), e) geológia, palaeontologia és növénytan, cl) élettan és összehasonlító bonctan.

A vegytani és természettani leckékre célszerűen berendezett laboratóriumokkal rendelkezik az iskola. A természetrajz tanítására szintén jól berendezett „dissections-room”-ja van.

A mely tanuló a görög nyelvet és a classikai magasabb stúdiumokat nem tanulja, köteles a most előszámlált tantárgyak közül egyet vagy másikat választani.

2. Physikai és politikai földrajz.

3. Rajz. tanítanak szabadkézi rajzot, mintázást, mechanikai és honctani rajzot, gyakorlati geometriát, távlat rajzot, utánzó színezést és árnyalt rajzot. A rajz minden ágából hetenkint két óra van, de rendkívüli órákat is lehet venni.

4. Előkészítő tanfolyam van azok számára is, kik az indiai polgári szolgálatra és mérnökségre jogosító vizsgálatra és a woolwichi felvételi vizsgálatra készülnek.

5. Kiegészítő leckékre járhat minden tanuló matliesiből, görög, francia és német nyelvből.

III. A VI-ik osztály tanfolyama az előbbihez hasonlít; csak abban tér el, hogy a speciális stúdiumok választása nincs annyira megszorítva, s a tanulóknak megengedik, hogy ízlésükhöz és választott életpályájukhoz képest több időt szentelhessenek akár a classikai stúdiumokra, akár mathesisre és természettudományokra vagy a rajzra.

A németet szintén tanulhatják a nélkül, hogy a göröggel felhagyjanak.

Kik a természettudományokat vagy a rajzot életpálya céljából tanulják, a körülmények szerint felmenthetők más stúdiumok tanulása alól, kivéve az osztály rendes tantárgyait és a mathesis kötelező részét.

A rendes leckeórákon kívül pótlólag leckéket lehet venni a következő tantárgyakból: 1. elemző vegytan és laboratóriumban való dolgozás. Szerda délutánonként 2 órán.

2. Mechanikai és mérnöki rajz. Szerda délutánonként másfél órán. A rajzra két termők van mintákkal gazdagon felszerelve; egyik terem az árnyalt rajzra a világítás mérséklésére valóban oly mintaszerű berendezéssel dicsekszik, melyhez hasonlót egyik középiskolában sem láttam.

3. Ének, hetenként kétszer $\frac{3}{4}$ — $\frac{3}{4}$ óra; e mellett az iskolai énekkarhoz tartozó fiók szombat esténként az orgonista vezetése alatt egyházi énekeket tanulnak.

A katonai gyakorlatokból és vívásból szintén lehet leckéket venni.

A most leírt tanrend értékességét igazolja az a körülmény, hogy 1877-ben az oxfordi és a cambridgei vizsgáló-bizottságtól ló ifjú nyert oklevelet, legtöbbször a latin, görög, francia és angol nyelvből és a mathesisből, a különböző tantárgyakban 18 kitüntetéssel. Ugyanez évben a megvizsgált iskolák növendékei között Eton állt első, és Dulwich a harmadik helyen. A kitüntetett ifjak közül egy a következő tantárgyakat vette: latin, görög, francia, mathesis és angol; egy az angolból és bibliai ismeretekből; egy a franciából és vegytanból, a többiek egyes tantárgyakból tündek ki. Az 1878-iki vizsgálatok alkalmával 16-an nyertek oklevelet, és a különböző tantárgyakból 25-en kitüntetését. Egy a következő öt, illetőleg hat tantárgyból lett kitűnő: latin, görög, mathesis, bibliai ismeretek, angol nyelv és irodalom.

Szintén nevezetes, hogy a királyi földrajzi társulat nagy aranyérmét a földrajzi ismeretekért, egymásután 3 évben, 1877, — 78, — 79 ez iskola növendékei nyerték el. A művészetek királyi akadémiáján 1877. és 78-ban ezüst érmet, 1879-ben pedig a történelmi kópírásért arany érmet nyertek ez iskola növendékei. A Science and Art departmenttől 1877-ben két arany-érmét, 1878 — 79-ben a rajzért több rendbeli díjat egy növendék a szt. Tamás kórháznál (London) a prosectori díjat nyerte el.

Az igazgatón kívül 24 rendes (köztök 3 természettudományi és 4 modern nyelv) tanára van ez intézetnek; továbbá 4 rajzmestere, 1 organistája, 1 papja és 1 titkára.

A meglátogattam osztályok nyelvtani, történelmi és mathematikai leckéjéről ezúttal semmi különös megjegyezni valóm nincs.

Ide mellékelem az idősebbek tanfolyama órarendjét:

Osztály	Vallás	L a t i n	Tört. és angol irod.	Rendkívüli tantárgy
VI-ik . . .	Ószövetség, Jozsue és Bírak könyve, Máté evang.	Hor. Ep. és Ars Poet. Tac. Hist. I. könyv	Görög tört. 560—338 <i>Shakespeare, As you like it,</i> <i>Milton, Arcopagitica</i>	Liv. XXI. és XXII. k. Xen. Mem.
Remove		Hor. ódák I. és II. k. Livius, világotott fej.	Ang. tört. 1702—1760 <i>Pope, Essay on Man</i>	Herodot I. könyv
Felső V.		Livius V. könyv Virgil. Georg. I.	Gör. tört. Perzsa háború és alkotmány tört. <i>Pope, Essay on Man.</i>	—
Alsó V.		Sallust. Bell. Jugurth. Virgil. Aen. IV.	Gör. tört. Perzsa-háború. Shakespeare. Merchant of Venice	—
IV-ik . .		Sallust. Bell. Jugurth. Virgil. Aen. IV.	Róm. tört. Pyrrhus elleni háborúig Shakesp. Merchant of Ven.	—

Középtanfolyam.

Osztály	Mathes.	Görög.	Német	Francia	Természettudomány	R a j z
I.	Trigonometriát Küpszülettan Mechanika	Demosth. De Corona. — Aesch. Eumenides	Lessing. Laocoon	Thiers, Napo- leon hadjáratai. (Arcola, és Marengo)	Vegytan, (elemi és gyakorlati) Geologia Physika (Hő- és hang- tan) Physikai földrajz Élettan	Mintáról való rajz. Arnyékolt rajz. Anatómiai rajz. Mechanikai rajz.
II.	Euclid Algebra Arithmetika	Eurip. Alcestis Thuc. II. könyv	Immermann, Der Oberhof	U. a. mint az I. osztályban	Vegytan, (elemi és gyakorlati) Physika (Hő-és hangt.) Geologia	Szabadkézi rajz. Távlatrajz. Mintá- ról való rajz.
III.	U. a. mint a II. osztályban	Xen. Cyrop. I. könyv Eurip., Iph. in Tauris	Meissner, né- met olvasó- könyv	Scribe, Bertrand et Raton	Geologia elemei	Szabadkézi rajz. Gyak. geometria
IV.	U. a. mint a II. osztályban	Xen. Cyrop. I. könyv	Meissner, né- met olvasó- könyv	Scribe, Bertrand et Raton	—	Szabadkézi rajz
V.	U. a. mint a II. osztályban	Xen. Anab. III.	—	Kastner, Anecdotes	—	—
VI.	U. a. mint a II. osztályban	Xen. Anab. I.	—	—	—	—

Az iskola természettudományi termében esti felolvasásokat is tartanak a természettudományok vagy a művészetek köréből, vagy oly ismeret-ágakból, melyek az iskolai munkával kapcsolatban vannak. E felolvasásokra való eljárás nem kötelező ugyan, de az igazgatóság mindent elkövet, hogy a felsőbb osztályú tanulók rendszeren hallgassák.

A tanulók nagy része négy benlakóban van elhelyezve, melyek az igazgató felügyelete és ellenőrzése alatt állanak. Egy-egy benlakóban az évi ellátás díja 50—60 guinea.

E mellett minden 13 éves tanuló szorgalomszakonként 5½ font, az idősebbek 6½ font tandíjt fizetnek.

A leckeórák d. e. 9—12.30 percig, d. u. 2—1.30 percig (télen 4 óráig) tartanak.

Szerda és szombat délután szabad, úgy azonban, hogy e napokon a tanítás déli 1 óráig tart.

Az iskolai év három (tavaszi, nyári, és téli) szorgalomszakra oszlik. Szünidők: nyáron 67a hét (augusztus, szeptember); karácsonkor 1½ hét és áprilben 12 nap.

Az iskola nyolc ötven fontos évi ösztöndíjt ad a verseny vizsgálatokon legkitűnőbb ifjaknak, melyeket akár az angol egyetemeken, akár művészeti akadémiákon 4—1 évig élvezhetnek a növendékek.

Az ifjúság kebelében következő egyletek vannak: 1. The Field Sports Club, mely az iskolai játékok, különösen a ériekét, fonthall és atliletikai sportok szervezésére alakult. A tagsági díj szorgalomszakonként 2—5 sh. A cricketet májustól a nyári szünidőig játsszák.

A Tizenegyek („Elevens“), (mert 3 van ily csoport) közé beválasztott tagoknak, a collegiumi egyenruhát kell megszerezniük; 2. a football-t télen és tavaszon játsszák. Az e játékra való „Tizenöt“ közé választottaknak szintén az illető csoport egyenruhájára kell szert tenni. 3. Az atliletikai gyakorlatok közül a versenyfutást és ugrást is szenvedélyesen kedvelik.

II. A természettudományi társaság tagjait szavazás útján választják a felsőbb osztályosok közül. A tavaszi és téli szorgalomszakban két hetenkint egyszer szoktak kisértményyel egybekötött felolvasást, tartani.

III. A debating society tagjait szintén idősebb tanulókból választják szavazással, és a tavaszi és téli szorgalomszakban minden két hétben rendeznek vitatkozó ülést vagy mintaolvasást. — A fentemlí-

tett egyleteket a VI-ik osztályosok és az idősebb növendékek közül alakult bizottságok kormányozzák, élükön egy-egy tanárral.

IV. A puskás csapat, mely mint a Surrey Rifle Volunteers-sel kapcsolatban álló hadapród (cadet)-testület, a hadügyi minisztérium szabályzataihoz alkalmazkodik. Kapitánya a college egyik tanára. Két csapatja van, az idősebb és ifjabb csapat. Ugyané testületnek katonai zenekara is van, s az iskolai év végén rendszeren két-három napi nagy katonai marsot szokott rendezni.

A puskás csapat tagjai gyakorlatok alkalmával egyenruhában járnak.

V. Az ifjúság közlönyéből („The Alleyan“), melyben az iskola beléletére vonatkozó közlemények, levelezések stb. vannak, szorgalom-szakonként 2—3 szám jelenik meg.

A téli szorgalomszak végén rendszeren nagy ének- és zene-hangversenyt szokott rendezni az ifjúság, melyben az iskola volt-növendékei is résztvesznek. Meg kell említenem még, hogy az iskola nagy termében — mint az igazgató mondá — minden két éviién egy-egy nemzeti színdarabot szokott az ifjúság előadni.

XL Mill Hill school.

Middlesex északnyugoti részén, Londontól vasúton félórásnyira. Alapított 1807-ben; újjászerveztetett 1809-ben a nagy középiskolák mintájára. Ez iskola protestánsok (dissenterek) gyermekei nevelésével foglalkozik.

Főtantárgyak a classikai nyelvek és irodalmak, továbbá a vallás-tanítás. Minden fiút oktatnak az angol nyelvre és irodalomra, a francia nyelvre és irodalomra, s ha szülők úgy kívánják, a német nyelvre és irodalomra is; továbbá tantárgyak a mathesis, természettudományok, főként a vegytan; rajz, karéneke és torna. Arról is gondoskodott az igazgatóság, hogy a geographiábau, a bibliai, eláss, és modern történelemben elegendő tájékozottságot szerezhessenek a növendékek.

A görög nyelv nem kötelező, s a kik nem tanulják, annál több időt fordítanak a reál stúdiumokra.

Van továbbá a felső iskolában egy külön osztály („modern remove“), melyben az ő-class. nyelvek és irodalmak egyáltalán nem szerepelnek, s helyettük a francia, német nyelvet, mathesist, vegytant» kereskedelmi történelmet, angol történelmet, angol nyelvtant és újkori földrajzot s könyvvezetést tanulnak. A téli hónapok alatt a fővárosból

hívott vendég-tudósok minden két hétben tartanak nyilvános felolvasásokat, melyeknek a növendékek általános művelődés tekintetében sok hasznát veszik. (Pl. 1879. őszén következő tárgyakból voltak felolvasások: a nagy könyvek életrajza; magaviselet és jellem; a hangos olvasás; az angol nemzeti dallamok stb.)

Az iskola igen egészséges helyen, egy halmon fekszik, s csak a benlakók s egyéb iskolai épületek sorakoznak körülötte e szép hegyes-halmos helyen. Október végén, egy esős napon látogattam meg ez intézetet, s mégis oly szépnek találtam egész környékét, s oly kedvező hatással volt rám az elegáns és példányszerűen tiszta iskolai épület, hogy szintúgy sajnáltam, miért nem lehet legalább pár hetet ez intézet körében töltenem.

Az igazgató — dr. Weymouth (ki a londoni egyetemen első tett tudori szigorlatot az angol nyelvből és irodalomból, s mint ilyen egész 1879. őszéig egyedül állt) — a legnagyobb szívességgel vezetett be az osztályokba, s minden alkalmat megadott, hogy bepillantassak intézete belsejébe.

Dr. Weymouth 15-öd magával végzi a tanítást; de köztük néhány igen kiváló egyén van (pl. Harley Rob., a Royal Society tagja, egyszersmind aligazgató; Murray Jakab, a philol. társaság elnöke; a londoni egyetemen az angol nyelv és irodalom egyik vizsgáló biztosa).

13 évesnél idősebb fiúkat nem vesznek fel az iskolába. A tanulók többsége 5—6 évi tanulás után rendszeren üzleti pályára lép; Oxfordba és Cambridgebe évenként 15—20 ifjú megy; a mi 175-ből, az iskola jelenlegi népességéből, igen szép szám. Hat osztályban összesen tíz csapatra vannak beosztva a növendékek.

Jelen voltam az alsó osztályok egyike latin nyelvtani leckéjén, melyet maga az igazgató tartott. Az osztály a személytelen igékre vonatkozó gyakorlatokat fordította. A gyakorlat végén a tanulók a szabályokat együttesen is ismételték, valamint egy-egy mondatot is.

A VI-ik osztályban a francia nyelvből olvassák Th. Barreau-tói «Histoire de la Révolution française“-t. Ezt csak mellékesen és rögtönözve szokták fordítani; e szorgalomszakban rendes olvasmányuk *Voltaire* »Le siècle de Louis XIV.« volt. Weymouth francia kiejtésén meglátszik, hogy franciás nevelésben részesült, tanítása pedig az igazi lelkesültségű schoolraasterre vall. Nem csudálom, ha ily tanító mellett valaki az újkori nyelvekért nagyon lelkesedik.

A jó feleletekért a fiúk érdemjegyeket kapnak, a helytelen feleleteket szintén rovásra veszik. Az egy-egy órán nyerhető érdemjegyek maximuma 12.

Az alsó osztályok egyikéhen a kezdők latin nyelvtani leckéjén a fiúk körben álltak, s a tudás foka szerint minduntalan helyet cseréltek.

A vegytant *Kern*, egy Heidelbergből ide került német tanár tanítja, s a 10—12 főnyi csapatot a legnagyobb gonddal vezeti be az experimentálásba.

Az igazgató monda, hogy a növendékek 91%-da tanul classikai nyelveket; mindenik tanul mathesist és francia nyelvet, történelmet, földrajzot és egy kis vegytant, majd mindnyájan tanulnak éneket, rajzot, s mintegy 30%-ad tanul hangszerzenét is. Az iskola folyosóján kiállított rajzaikból ítélve, e tárgyban a növendékek egy része nagyon szép előmenetelt tesz.

A fiúk mind ben lagnak; az iskola nagytermében étkeznek és estimként $\frac{7}{4}$ órát fordítanak a másnapi leckére való előkészületre.

Minden fiú magaviseletéről s a szorgalomszakonként tartott vizsgálatok eredményéről értesítést küldenek a szülőknek, s ugyancsak szorgalmáról és magaviseletéről is minden hónapban.

Testi büntetést nagy ritkán használnak: az érdemjegyek és mérsékelt büntetés megteszik a kellő szolgálatot. Az iskolának egy 72 láb hosszú és 30 láb széles vívóintézete van, mely télen is el van látva meleg vízzel. A növendékek öt csoportra osztva, s mindig úszni tudókkal vegyítve, télen-nyáron fürödnek hetenként 2—3-szor. E mellett minden fürdés alkalmával van 2 ór, kik a parton állva, vigyáznak a rendre és minden szerencsétlenség elkerülésére.

A tanulók cricket-játszója nagyon szép lapon van, s a labda-játszótér igen szép fasorokkal környezett helyen, hol az ifjak szellemileg valóban felfrissülhetnek.

Az ifjúságnak van természetrajzi társulata, továbbá debating society-ja, bicycle clubja, mely társaságokról és egyletekről, valamint a vendégfelolvasók előadásairól is az ifjúság közlönye „The Mill Hill Magazine” szokott teljes értesítést adni.

E közlöny egyik füzetében van közölve Gladstonenak 1870-ben az isk. év bezáró ünnepélyén tartott igen érdekes beszéde.

II. SZAKASZ.

Bejáró középiskolák (public day schools).

I. Merchant Taylors' school

London belvárosa (city) keleti részében Erzsébet királynő uralodása 3-ik évében alapított, — mint a régi szabályzat monda — „Jézus tiszteletére, a gyermekek jobb nevelése és jó magaviseletben és tudományban való fölnevelése végett.“ Ez intézet több mint 300 esztendeje a belváros egyik leghíresebb és legrégebb céhe, a merchant. taylors' company (raktáros szabok társulata) nagylelkűségének köszöni fennállását. A tanulóktól mindig csak nominális tan díj t szedtek. Eredetileg 2 sh. 6 p. fizetett negyedévenként a szegény szülők gyermeke, s kétannyit a gazdag szülőké. Ma már 12 guineára emelték az alsó iskolába járó fiúk, és 15-re a felső iskolába járók tandíját, a könyvön kívül mindent beleértve; e mellett a beiratkozási díj 3 font.

A régi iskolaépületet, melyet az 1675-iki nagy tűzvész tönkretett volt, újból építtette a gazdag társaság, sőt 1873-ban a mostani gótlisilban épült diszes épülettel cserélte le, melynek helyiségét Clarterhousetól 90 ezer fönt sterlingen vették. Voltaképen bejáró iskola; vannak 15 20 angol mérföldről bejáró tanulók, kik rendszeren földalatti vasúton vagy omnibuson szoktak oda s onnan haza járn. Néhány rendszer tanár belakó fiúkat is szokott házához befogadni, kikre azonban az intézet igazgatósága egyáltalán fel nem ügyel. A fenntartó társaság valamely tagja ajánlása nélkül senkit sem vesznek fel az intézetbe. A rendszer felvételi hónapok február, május, július és november.

Az intézet 1501. szept. 21-én nyílt meg, első igazgatója Mulcaster Richárd volt. A vallásoktatásra eleitől fogva nagy gondot fordítottak; a hétfőn délelőttöt legnagyobb részt ma is vallástani lelkékre használják, beleértve az angol egyház tanait és formalitásait. Ez iskola növendékei közül csakugyan sok egyházi nevezetesség, kivált pedig püspök került ki: Bukeridge, I. Jakab káplánja; Juxon püspök, ki ura királyát a vérpadra kísérte; Van Mihlert püspök, a durhami egyetem alapítója, Wren elyi püspök, Mows winchesteri püspök stb.; továbbá oly tudományos tekintélyek, mint Mansel, a The Limits of Religions Thought“ c. híres mű szerzője; a jelenleg élők között

dr. Birch, hírneves aegyptolog, dr. Hawkins, prof. Prichard, az oxfordi egyetemen az astronomia tanára stb. stb.

Az oxfordi egyetemen a St. John's college 50 fellowshipjából 35 ez intézetből kikerült növendékeké volt egész 1801-ig. Ekkor egy parlamenti végzés 21-re szállította le az intézet növendékei által igény bevezethető fellowshipok számát, melyek mimlenike 100 font értékű s 7 évig élvezhető. E mellett négy 90 fontos ösztöndíja van, melyeket Cambridgebe menő matematikai tanulók élvezhetnek; öt 86 fontos Oxfordban történelem és modern nyelvekkel foglalkozó tanulók számára, továbbá kilenc 30 -00 fontra menő ösztöndíj Oxfordban vagy Cambridgeben tanuló növendékei számára, és egy teljes ellátási alapítvány a londoni szt. Tamás kórházban orvostant tanuló egy növendék részére.

A fentemlített 21 oxfordi ösztöndíjra pályázhat minden oly növendék, ki két évig tanult ez intézetben, s 19-ik életévét még be nem töltötte. Végre van tizenöt 10—30 fontos u. n. exhibition (jutalomdíj) az intézetben tanuló 14-15 éves fiuk számára.

Időjártán az intézet nagy átalakuláson ment keresztül. Egész 1828-ig a classikai stúdiomokra fordítottak minden időt, s az említett évben a számtant és mathesist meg az írást a tanfolyam kiegészítő részeivé tették. Talán ez iskola volt az első, mely a mathesist a curriculumba felvette. Később dr. Hessey igazgatása alatt (1845—1870) a francia nyelvet és a rajzot vették be; s ugyanő a történelem, sőt az angol irodalom tanulására serkentő módokról is gondoskodott. Charterhouse Londonból kiköltözvén, az iskola alkalmas cricket-tért is kapott, sőt növendékei száma is megkétszereződött, azaz 250-ről 500-ra szökkent.

Az iskola felső és alsó részre oszlik, s a felső iskola ismét két részre, classikai és modern szakaszra válik.

A classikai szakasz az egyetemekre készít elő, s benne a következő tantárgyakat tanítják: latin, görög, német vagy héber, angol s francia nyelv, mathesis, s bizonyos esetekben természettudományok és rajz. A modern szakasz tantárgyai: mathesis, latin, görög, francia és német nyelv, természettudományok, újkori történelem és irodalom, angol nyelv, földrajz és kereskedelmi tantárgyak. Bizonyos mértékű választás-szabadság van engedve e tantárgyak közül, de egyszerre rendszeren csak két nyelvet lehet tanulni. A modern szakaszban az egyetemre szándékozóik latint és görögöt kötelesek tanulni.

A természettudományok köréből a vegytant, természettant és

geológiát tanítják. Van egy 20 fiú számára kellően berendezett vegytani laboratóriuma.

A classikai szakaszban hetenként középszámban egy lecke van a franciáiról, kettő a német vagy héber nyelvből, kettő angol nyelvből és irodalomból (ideértve Angolország történelmét is), mely utóbbiak természettudománnyal vagy rendkívüli matematikai órákkal cserélhetők ki.

A reál vagy modern szakaszt a tanulók egy része a természettudományok kedvéért választja, s annyit tanul a latin és görög nyelvből, hogy sufficiensre szert tehessen; e szakasz tanulói többsége azonban üzleti és kereskedői pályára készül, kik a latinon kívül francia vagy német nyelvet szoktak választani.

Az intézetben a következő osztályok vannak:

7. *A felső iskolában.* 1. *Classikai szakasz:* főosztály (head form), VI-ik, felső és alsó V-ik. 2. *A modern szakaszban:* főosztály, VI-ik, V-ik, felső és alsó IV-ik. Egy-egy osztálynak 20—30 növendéke van, kik néha ismét több apró csapatra oszlanak pl. a főosztály 20 növendékéből a monitor's table, promptért bencli és upper sixth nevű apró csapatok kerülnek ki.

77. *Az alsó iskolában:* IV-ik osztály felső és alsó csapata (upper, lower division), III-ik, II-ik és I-ső osztály. Ez osztályok népesebbek; 34—58-ra megy egyben-egyben a tanulók száma.

A 9—10 éves fiúknak az I-ső, a 10—11 éveseknek a II-ik, a 11—12 éveseknek a III-ik osztályba, a 12—13 éveseknek az alsó csapatba (lower division), a 13—14 éveseknek az upper divisiouba kell belépniök, s a számtanból, latin nyelvből és a 13—14 éveseknek a francia és görög nyelv elemeiből is kell fölvételi vizsgálatot tenni.

A modern szakaszba belépő 13—14 éves fiúk a latin versírás és a görög helyett megfelelő jártasságot mutathatnak fel a francia vagy német nyelvben vagy a természettudományok elemeiben.

14 évesnél idősebbek csak rendkívüli engedéllyel maradhatnak az alsó iskolában.

Ím itt közlöm a felső iskola classikai és reál szakasza óra-rendjét.

A) C I A S S I K A I S Z A K K A S A K .
Dél előtt.

	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
Főosztály	9-10:30 Francia Vallás 10:30-12 Német és Héber Vallás	9-10:30 Történel. Class. 10:30-12 Class.	9-12 Görög	9-10:30 Ang. irod. Fogalm. 10:30-12 Fogalm.	9-10:30 Görög 10:30-12 Class.	9-10:30 Class. 10:30-12 Class.
VI-ik	Vallás	Classikusok	Görög	Class.	Görög	Classikusok
Felső V-ik	Vallás	Class.	Görög	Classikusok	Görög	Class.
Alsó V-ik	Vallás	Classikusok	Görög	Classikusok	Német	Classikusok

Délután.

	Hétfő	Kedd	Csütörtök	Péntek
Főosztály	1-2:30 Mathesis 2:30-4 Fogalmazás	1-2:30 Extra class. vagy *Extra math. vagy *Vegy. tan. lecke	2:30-4 Német és héber Angol irod. vagy természettud.	2:30-4 Angol irod. vagy természettud. Angol történel. vagy természettud.
VI-ik	Mathesis	Német v. héber	Angol irod. vagy természettud.	Angol irod. vagy természettud.
Felső V-ik	Classikusok	Német és héber	Rajz vagy *természettud.	Angol irod. vagy természettud.
	Francia	Classikusok	Ang. irod. vagy természettud.	Rajz vagy *természettud.

* Az igazgató jóváhagyásával.

B) H e a i n z e k a z.

Délelőtt.

Óraltalaj	Hétő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Sombat	
Főoszt. (Head)	9-12 Vallás	9-12 Mathesis	9-12 (Förög a classikai szo- kaszok osztá- lyában)	9-12 Mathesis	9-10-30 (Förög a class. szaka- szok osztályai- ban) VAGY francia	10-30-12 Történ. és földrajz	9-12 Mathes.
V-I-ik	Vallás	minden osz- tályban más-utás tanórával	vagy francia	francia	Történelem és földrajz	Történelem és földrajz	Mathes.
Felső IV-ik	Vallás		vagy	vagy	Történelem és földrajz	Történelem és földrajz	
Alsó IV-ik	Vallás		tenészetűd. (rendkívül)	tenészetűd. (rendkívül)	Történelem és földrajz	Történelem és földrajz	

Délután.

Óraltalaj	H e t f ő		Kedd és csütörtök		Péntek	
Főosztalaj (Head)	1-2-30 Latin	2-30-4 Történ. és földrajz	1-2-30 Angol irodalom VAGY Extra mathesis és tenészetűdomány	2-30-4 Tenészetűdó- mány	1-4 Latin	
V-I-ik		Történelem és földrajz	vagy vegytan			vagy német
V-ik	vagy német	Történelem és földrajz	vagy kereselelmi tanítáry	vagy latin		
Felső IV-ik		Történelem és földrajz	vagy rajz			
Alsó IV-ik						

Néhány tanításon is jelen voltam, melyek közül kiemelem a classikai szakasz főosztálya latin leckéjét. Cicero „De imperio Cn. Pompeji“ 17—19. fejezeteit olvasták. A tanár közben-közben felvilágosító érdekes megjegyzéseket diétáit le a növendékeknek. A tanulók fordítása után ő maga is lefordította az illető fejezetet. Az ó classikai művek illusztrációjára a plastikai műveknek sem gipsz, sem fénykép másolatait nem szokták használni.

A modern szakaszban az V-ik osztály a francia nyelvből Balsac *The Goriot-ját* fordította Storr tanár. ¹⁾ Az iskolai év kezdetétől nov. 28-ig 60 levelet olvastak el belőle. A növendékeknek mintegy fele része teljes szabadsággal és könnyűséggel felelt az olvasott szöveghez mért alak- és mondattani kérdéseimre.

A német nyelvre az alsó osztályokban olvasókönyvül használják Sonnenschein *German for the English* (London 1875) című olvasókönyvét, mely az interlinearis fordítás módszere szerint készült. Etymologiailag kitűnő könyvnek tartják.

A modern szakasz sok nehézséggel küzd, melyek között nem utolsó az, hogy a mely 14 éves fiúk a felső iskolába hatolni nem bírnak, azokat e szakasz 2 speciális osztályába gyűrik, s őket a nekik való értelmi pabulummal tartják. 14 évesnél idősebbeket a kezdők közé fel nem vesznek.

A testi büntetés ez intézetben rendkívül ritka dolog s csupán erkölcsi vétségért (konokság) vagy megrögzött hazugságért alkalmazzák. Rendszerint még a komolyabb hibákért is beérik a dr. Hessey által szokásba hozott nyilvános megdorgálással („public rebuke“). A hanyag tanulókat szerdán 1—3 óra fenmarasztással (detention) büntetik.

Aránylag kevés ifjú megy az egyetemre, mert ez intézetben tanulók rendszeren szegény sorsú szülők gyermekei. Az utóbbi 17 esztendő alatt 47 first class-t nyertek Oxfordban (köztük 10 elsőrendű matematikus); továbbá nyertek verseny-vizsgálat útján 117 collegei ösztöndíjat; 22 collegei fellowshipot, 48 egyetemi ösztöndíjat és 19 ifjú tett sikeres polgári szolgálati vizsgálatot.

E kitüntetésekre sokat tartanak ez iskolák, s oly büszkén számlálják fel Oxfordban és Cambridgeben kitüntetett növendékeik nevét, mint a katona a győzelmi helyeket.

¹⁾ Egyszersmind a *Journal of Education* szerkesztője és több derék iskolai könyv írója.

II. City of London school.

Ez ifjú intézet az angol banktól nem messze eső Milk streeten (Cheapside) fekszik, oly helyiségben, mely csak néhány fokkal áll feljebb a St. Pauls school épületénél. Alapította a londoni városi testület 1884-ben, újjászerveztelek alapszabályai 1871-ben. Az intézet célja „a fiúk vallásos és erényes nevelése és az irodalom magasabb ágaiban és egyéb hasznos tanultságban való oktatások.“ Tantárgyak következők: angol nyelv és irodalom, latin, görög, sanskrit, számtan és könyvteltan, francia és német nyelv, mathesis és természettan, földrajz és természetrajz, ó- és újkori történelem, műének elemei, szónoklattan vegytan és az experimentális természettan egyéb részei.

A biblia bevett fordítását használják és tanulják az iskolában, s minden reggel és estve olvassák és imával kísérik.

Fölvesznek 7—15 éves fiúkat, kik 19 éves korukig maradhatnak ez iskolában.

Következő osztályai vannak (alólról fölfelé menve) az iskolának: IV-ik Junior (10½), ¹⁾ III. Junior (11½), II. Junior (12½), I. Junior (13). Nyelvtani osztály (grammar class) (14), I-ső oszt. (14½), II-ik oszt. (15), III-ik oszt. (15); latin oszt., IV-ik, V-ik és VI-ik oszt.

A legelső osztályba való felvételre folyékony olvasás és írás, s a számtanból a négy alsó művelet tudása szükséges. A 11-ik Juniorba fölvelt fiúktól a nyelvtani és számtani ismereteken kívül némi vegytani ismeret (éleny, köneny, víz, levegő, légeny) szükséges. E chemiai ismeret köre a következő osztályokban mindinkább bővül; s e mellett az T. Juniorba felvettektől a francia nyelv két segéd igéjét, s a következő osztályba szándékozóktól e nyelvből is mind tühbet-tübbet ki vannak, és az I-ső osztályba menőknek már a latin nyelvtanból az ige-ejtegetést is tudniok kell. Megjegyzendő, hogy ez iskolában egy fiúnak sem szabad a latin nyelvet megkezdeni addig, míg a számtanban a tizedes törtekig nem haladott, s az angol nyelvtanban és fogalmazásban, a francia nyelvtan elemeiben („avoir“, „être“) és a földrajz főbb vonalaiban eléggé nem jártas.

Az V-ik és VI-ik osztályba csak olyan növendékeket vesznek fel, kik a latin és görög nyelvben való kellő jártasság mellett, a mathesisben jelentékenyen előhaladtak.

¹⁾ A zárjel közé tett számok az illető osztályba fölvelt ifjak életkora maximumát jelentik.

Ott időztömkor az V-ik osztályban Euripides Andromachejából fordították a 238—76 sort a növendékek, még pedig a görög szöveg olvasása nélkül. Múlt alkalommal elemezték és fordították, most az előbbi óra munkáját etymologiai és mondattani elemzéssel egészítették ki. A szók értelmezésekor a növendékek a tudás foka szerint helyet cseréltek. Ekként az osztály egy része folytonos mozgásban volt.

Hetenként kétszer olvassák Euripides említett darabját, mialatt összesen 10—50 sornál többet nem fordítanak. Az említett részlet bevégezése után a tanár rendre előszedte azokat a kérdéseket, melyeket a növendékek óra előtt a tanár asztalán levő hosszú tübe papírdarabkákon feltűztek. E kérdések görög és latin szók etymologiai rokonságára, synonym-, homonym stb. szókra vonatkoztak. E kérdéseket a tanító segítségével fejtették meg, s a kik többet tudtak ez alkalommal is, az előttek levőkkel helyet cseréltek.

A VI-ik osztályban az igazgató dr. Abbott az oxfordi és cambridgei egyetemi vizsgáló-bizottság múlt évi kérdéseit magyarázta és magyaráztatta a növendékekkel, — mind görög és latin nyelvtani és irodalmi kérdéseket. Ide igtatok egynéhányat a nehezebbek közül:

1. Add rövid vázlatát a latin hexameter fejlődésének.

2. Hasonlítsd össze a görög és a latin prózát, tekintettel a) a mondat szerkezetre, b) a metaforák használatára.

3. Az ezüstkori latin irodalomnak melyek fény- és árnyoldalai, a korábbi időkkel összehasonlítva?

E kérdések közül a két utóbbiról jegyzem meg az igazgatónak, hogy igen nehezek, sőt, hogy középiskolai növendéknek, még a legjobb angol iskolában sem lehet annyi irodalmi olvasottsága, hogy pl. a 3-ik számúra megfelelhessen. Ez merőben egyetemi ifjagnak való kérdés. Abbott maga sem tudott e megjegyzésemre nem-et mondani.

Itt is a tanár asztalán egy csomó papírszelet volt feltűzve, mely kérdésekre a legközelebbi leckék adtak a tanulóknak anyagot vagy alkalmat. A tanár itt is kérdezgetve igyekezett feleletet adni rajok; vagy ha a fiúk ismeretköre nem bírta meg, ő maga adta meg a felvilágosító feleletet.

Ezt az ilyformán kérdezgető szokást igen helyesnek találom, mert a tanítót és tanulókat közel hozza egymáshoz. E szokás kétszerezsen áldásos lehet oly tanárnál, minő dr. Abbott. Ezt a kis termetű, komoly arcú és éles tekintetű egyént meglátni, és hozzá őszinte tisztelettel vonzódni — egyre megy. Komoly tekintetében van valami oly vonás, mely biztosan fölkelti a vele társalgókban az iránta való rokonságot.

szenvet és tiszteletet. Azt hiszem, hogy dr. Arnoldot épen az e fajta magasabb mértékű adomány tette az angol school-masterek mintájává. Abbott bizonyosan a ma éld angol középiskolai igazgatók egyik legkitűnőbbje. Ily intézetben, melyet alig néhány lépés választ el a világ egyik legnagyobb forgalmú utcájától, az Oxford streettől, valóban szükséges ily erős vonzó központ az iskolában, mely a tanuló figyelmét tartósan lekösse, s az ó-classikai remekek fejtegetésekor velők elfelejttesse, hogy e tisztán eszményi világot, úgyszólva egy pár ablaküveg választja el, a reális világ legrealistikusabb körétől.

Az intézetnek összesen 18 tanára, 8 nyelvtanítója, G rajz-, ének- és írásmestere van.

A tanítás d. e. 9-kor kezdődik, s d. u. 3-ig tart, 12-kor félórai szünettel. A fiúk bejárók; egy-két tanár felvesz házába 25—30benlakó növendéket, kikkel együtt szoktak vasúton a városba bemenni. Egy-egy 12—15 éves ifjú ellátása szorgalomszakonként ily házaknál 15—17 guineába kerül, beleértve a naponként fizetendő vasúti szállítási díj is.

A tanulók magaviseletéről és előmeneteléről évenként kétszer küldenek a szülőknek tudósítást. Szünidő nyáron 5 hét, karácsonkor 3 hét, húsvétkor 11 nap. E mellett az egész éven át 4 szabad nap, s hetenként szerda és szombat d. u. szünet.

Ez iskola is jóformán el van látva ösztöndíjakkal. Van nyolc Carpenter-féle ösztöndíj ez intézet alapítója emlékére, évi 25 font és 50 font távozási díjjal. Ezenkívül mintegy 33 ösztöndíj, melyek legnagyobb része évi 50—60 fontra megy, s melyeket az elnyerők az angol egyetemek bármelyikén élvezhetnek.

Az intézet füstös és szoros helyiségét egy nemsokára elkészülő, gyönyörű renaissance stílusú épülettel cseréli fel a Victoria-rakparton. Mostani helyiségét, melynek terjedelme 9500 láb, G6 ezer labnvi hellyel cserélte ki a város, melynek értéke 1 milliónál többre rúg.

III. University college school.

E teljesen felekezeti színezet nélküli középiskolát 1832-ben az University college két tanára Key és Malden alapította; később a collegium igazgató-tanácsa vette át, s 24 tagú bizottsággal ügyeltet rá. Az University college épülete bal szárnyában van elhelyezve a Gower streeten. Igazgatója Eve (Weston), a vele együtt működő tanárok száma 38, köztök 16 az ó-classikai nyelveket, az angol nyelvet és történelmet meg a földrajzot s 10-en a mathesist tanítják, és 19 tanító a rajzot. A növendékek száma a hetedfélszázat meghaladja.

Ez intézetbe fölvesznek 7—15 éves fiúkat. Rendes tantárgyak a következők: olvasás, írás, angol nyelv, latin, görög, francia és német nyelv, az ó- és újkori történelem, pkys. és polit. földrajz; számtan, földmérés (mensuration) és könyvvezetés; tiszta és alkalmazott mathe-sis; elméleti és gyakorlati vegytan; vegytani természettan; természet-tan (natural philosophy); elemi növénytan; társadalomtan; — rajz. E mellett vannak rendkívüli (extra) tantárgyak, pl spanyol, olasz és héber nyelv, mechanikai rajz. Az olasz és spanyol nyelvűből heti 2 órát egy évre 4 guineáért, a héberből 5 guineáért adnak. Az intézet főcélja előkészíteni a londoni egyetemi felvételi (matriculation) vizsgálatra; azonban, ha szükség, előkészít a woolwichi és más nyilvános vizsgálatoakra is.

A 40 hétből álló isk. év három szorgalomszakra oszlik: szept. 23. — dec. 23.; jan. 13. — március 24.; april 13. — július 29. Szün-
idő karácsonkor 4 hét; husvétkor 2 és nyáron 8 hét. Egy-egy szorga-
lomszakra a tandíj 8 guinea. E tandíjért papírt és tintát is adnak; de
a rajz és vegytani szerekért külön kell fizetni, pl. az elméleti vegytani
szerekért szorgalomszakonként 5 sh., a gyakorlati vegytaniakért 16 sh.
és az elemi vegytaniakért 27 sh. Könyvtartó záros szekrényeket egy
évre 3 sh.-en lehet kibérelni.

Minden növendéknek van egy tanácsadó tanára (Consulting
más tér), ki a szüléssel folyvást értekezik és érintkezik, s a benlakó
középiskolai nevelőt helyettesíti. Ez azért szükséges, mert a szüléknek
szabad választás van hagyva, hogy mely tantárgyak tanulására írássák
be fiaikat. Ha a választást a tanácsadó tanár helytelennek találja, lebe-
széli róla, még mielőtt az igazgató vétőjára kerülne a sor. A Consulting
master vigyáz növendéke előhaladására, s arra serkenti, hogy minden
fennakadás vagy egyéb nehézség esetén hozzáforduljon. Közbenjáró a
fiú és a szülők, meg az igazgató közt, s kivált ez utóbbi munkáját sok
tekintetben megkönnyíti.

A leckéket d. e. 972—1272 és délután 1½—3¾-ig tartják
Szerda, szombat délután szabad. Alig van tarkább beosztású órarend,
mint ez intézeté, de azért e nagy változatosságából is kitűnnek a mat-
thesis és a eláss, stúdiumok. Jelen voltam a délelőtti tanításokon.
Rendesen 9½—10¼ (first period) majd minden osztályban mathe-sis
tanítanak. Módszerök fővonása, hogy a növendékek magokra hagyva, e
tantárgyból mentői többet dolgozzanak. A tanár egy keveset magya-
ráz, aztán Euclid propositiói kidolgozását a növendékekre bízza.

A legfelső osztályban az igazgató Virgil „Aeneis” VI. 595—6:15. sorát fordította. A növendékek keveset elemeztek, de a tanár annál többet magyarázott; s magyarázatában főleg az volt érdekes, hogy a *Furiarum maxima* megértésére a Milton sátánjáról, szóló verseket is felolvasta, s az összehasonlítást megtette. A latin olvasás meglehetősen latinos; sokkal közelebb áll a mi olvasásmódunkhoz, mint a többi iskoláké, de az *ae-t cy-nak*, s a *c-t* mindenütt *k-nak* olvassák (pl. *lukent*, *diskent*).

Ugyanez osztály német leckéjén is jelen voltam; a leckeóra elején mintegy 5—6 percig a nyelvtanból kihagyott leckét kérdezte fel a tanár. A fiúknak sorban úgy kellett elmondani egy névejtegetés alól való kivételeket, mintha a sokszorozó tábla egyrészét ismételték volna. Minden fiú csak egy-egy szót mondott, s felelete számát magának följegyezte, s óra végén a tanárunk bejelentette, ki a bejelentett számból egy bizonyos érdemfokot jegyzett be az illető javára. Az óra nagy részét Lessing „Laokoon”-ja fordításával töltötték, igen kevés elemzéssel, de annál több magyarázattal kísérve a fordítást. A fiúk otthon készülnek el leckéikre, mely előkészületre a 11 évesnél idősebbeknek naponta k. b. 2 óra elég, s az ifjabbaknak 1 óra. Ha valamely tanuló vagy sokkal több vagy kevesebb időt fordítna az előkészületre, az ügyet a tanácsadó mesterrel, vagy az igazgatóval tartozik közölni az illető szülő.

Az intézet, a növendékek fegyelmezésében, testi büntetést nem használ. Rendszeren a büntetés következő fajait alkalmazzák: a) a mely tanuló hanyagul vagy hiányosan végzi házidolgozatát, nevét az u. n. *task book*-ba (feladatok könyve) iktatják, és a rendes leckeórák után fenmarasztják feladata elvégzése végett; b) kisebb kihágásokért a tanuló nevét az u. n. *appearing book*-ba (idézőkönyvbe) iktatják, minek következtében megintik; e) a komolyabb természetű kihágásért (hazugság, verekedés stb.) a tanuló nevét a *black book*-ba (fekete könyvbe) iktatják. Kinek neve több ízben kerül e könyvbe, annak rendszeren azt a tanácsot adják, hogy az intézetből távozzék.

A növendékek magaviseletéről, szorgalmáról, előhaladásáról és osztálybeli rangjáról (ránk) minden hónapban értesítik a szülőt vagy gyámot. Az értesítőknél nagy fontosságot tulajdonít az intézet, s a szülőknél az igazgatóság szívére szokta kötni, hogy netaláni később ráhivatkozás kedvéért gondosan megtartsák.

Jegyzet. Ez intézet hasonló berendezésű társa a King's college school, mely a King's collégével áll szoros kapcsolatban, s mint olyan, tisztán angol egyházi színezetű.

IV. King Edward's school (Birmingham).

A vidéki iskolák között méltán foglal el tekintélyes helyet. Mint neve is mutatja, VI. Edward király alapította 1552-ben. Az intézet 3 részből áll: egy fő (high), egy közép (middle) és egy alsó közép (lower middle) több ágú iskolából. Az alsó középiskola a város különböző részein levő 4 különálló vegyes iskolából áll, melyekbe 8—14 éves fiúkat és 8—16 éves leányokat vesznek fel.

Ez úgynevezhető előkészítő iskolákban a fiúk a természettan és a latin nyelv elemeit is tanulják, hetenként a latin nyelvre 2 órát, a rajzra $2\frac{1}{4}$, s a számtanra és algebrára a fiúk 7, a leányok 5 órát fordítanak.

A középiskolába a fiú növendékek felvételi vizsgálat útján mehetnek, melyen az olvasáson és íráson, meg a közönséges törtékkel és egyszerű arányokkal való műveleteken kívül, tudniok kell az angol nyelv-tant, Angolország történelme és földrajza több vonalait.

A tanórák száma: hétfőn, szerdán és pénteken 6, kedden, csütörtökön és szombaton 3Va, összesen hetenkint 28 Va óra. Ez összegből levonva a leckeözökre eső könyörgéssel, névsorolvasással és gyülekezéssel eltöltött 16—15 percet, valóságos iskolai munkára hetenként 25 óra marad. Ez összegből ismét levonandó az a 2—4 óra, mennyit hetenként a leckékre való előkészületre fordítanak, melyen kívül a 21 - 23 óra (az írást kivéve) merőben szóbeli tanítással telik el.

E középiskola az idősebbek és ifjabbak nagy csapatjára (I—Vili department) van osztva (a tanulók száma 1870-ben 120-J-lfiO). A következő táblázat mutatja, hogy hetenként, középszámban, a különböző tantárgyakra mennyi időt fordítanak:

	Idősebbek csapatja		Ifjabbak csapatja	
Vallás	1	óra 30 perc	1	óra 35 perc
Latin	3	" 20 "	3	" 25 "
Angol nyelv és irodalom	2	" 40 "	4	" 0 "
Történelem	1	" 40 "	1	" 35 "
Földrajz	1	" 40 "	1	" 35 "
Francia	2	" 15 "	1	" 30 "
Német	2	" 10 "	—	—
Számtan, illet. mathesis	6	" 30 "	6	" 0 "
Természettan	1	" 0 "	1	" 05 "
Írás	2	" 0 "	2	" 30 "

A német nyelvet csak az I.—IV. osztályban tanulják. Az írást csak az V.—VI., a francia nyelvet csak a VII.—VIII. osztályban. — Mindenik csapat növendékei a számtanból, illetőleg mathesisből 6 — 6 új osztályra oszlnak. A rajz nem kötelező. A természettanból hetenként kétszer másfél órai külön leckét is tartanak, melyekre a növendékek tetszés szerint eljárhatnak. E kettős beosztás előnye — mondá ez intézet derék igazgatója MacCarthy, — hogy a növendékekben bizonyos verseny kedvet teremt. Az ifjabb csapat I-ső osztályába nem mehet, a ki a mathesisből legalább is a második csoportban (set) nincs, de már az idősebbek csapatjában erre tekintet nincs.

Minden tanárnak van két osztálya, egyben-egyben 17—18, ossz. 34—36 fiúval, és egy matematikai csoportja, rendszeren 20—23 fiúval. A matematikai leckéken úgy láttam, hogy az egyosztálybeli növendékeket ismét apróbb csapatokra osztják, melyek közül míg egyik előkészül, a másikkal a tanító foglalkozik.

Az idegen nyelv (latin, német, francia) ez iskolában csak másodrendű dolog; fődolog, hogy az angol nyelvben és a nyelv logikájában tegyenek szert gyakorlottságra a növendékek. Ez iskolában ép oly aprólékosan olvassák Shakespearét, Milont, mint a higli scioolban Herodotot, Hornért, Platót stb.

Az iskola tökéletesen megfelel a mi reál iskoláink szerkezetének.

Az angol nyelv és mathesis tanítása rendszerére a tanításról szóló későbbi fejezetben részletesen ki terjeszkedem.

A természettudományok köréből tanítják az élettant, a vegytant és a természettan némely fejezeteit. Mint az igazgató mondá — az iskola gyöngéje, hogy benne a természettudományi oktatás még nincs szervezve, pl. a vegytanból a növendékek magok nem tesznek kísérterményeket, magokra hagyva nem elemeznek: de lassanként e cél felé halad az intézet.

A főiskolának (high school) külön igazgatója van (Vardv) s három nagy szakaszra (block) oszlik. A legfelső szakasz (A) all, az I.—IV., a középső (B) az V.—IX. és az alsó (C) a X.—XIII. osztályosok szakaszából (83+109+88 tanulóval).

A legfelső csapatban a természettudományok tanulása nem kötelező, de a többi osztályokban rendes tantárgy; úgyszintén a rajz az egész iskolában facultativ. A következő táblázatból meglátszik, hogy az egyes tantárgyakra mennyi időt szentelnek:

	(A) csapat	(B) csapat	(C) csapat
Ima és vallásstan	2. 15	2. 15	2. 15
Számítan (mathesis)	6. 45	7. 0	7. 0
Angol nyelv és irodalom	1. 0	1. 0	1. 30
Történelem és földrajz	1. 0	1. 0	3. 30
Latin és görög nyelv és irodalom	12. 0	12. 0	(¹)8. 0
Francia és német nyelv	3. 30	(²)2. 0	(²)2. 0
Természettudományok	—	1. 15	2. 15

(¹) Csak latin, (²) csak francia nyelv.

A következő táblázat, melyet az igazgató állított össze, mutatja, hogy középszámban mennyi idő szükséges egy fiúnak a főiskola 13 osztályát végezni, feltéve, hogy 11½ éves korában lépett az intézet legelső (XIII.) osztályába:

I. osztály	17 ³ / ₄ éves
II. „	16 ¹ / ₂ „
III. „	15 ¹ / ₂ „
IV. „	14 ¹ / ₂ „
V. „	14 „
VI. „	13 ³ / ₄ „
VII. „	13 ¹ / ₄ „
VIII. „	13 „
IX. „	13 ¹) „
X. „	12 ¹ / ₂ „
XI. „	12 ¹ / ₄ „
XII. „	12 „
XIII. „	11 ¹ / ₂ „

A legfelső (I.) osztály görög leckéjén, melyen jelen voltam, a fiúk Herodotot fordították. Az óra elején pár oly fejezeten futottak át, melyeket az előbbi alkalommal fordítottak volt. A tanár közbe-közbe magyarázta az egyes sajátos kifejezéseket, és nyelvtani párhuzamokat vont. Némely szót, speciális jelentősök jobb megtartása végett, ott helyben szedetett ki a fiúkkal a szótárból s jegyeztetett le. A II-ik osztály rögtönözve fordított görögből minden szótár nélkül. Hetenként kétszer tartanak ily egy-egy órás fordítási gyakorlatot.

A III-ik osztályban Xenophon Agesilaus-át fordították, még lseidig a londoni egyetem felvételi vizsgálatára való előkészület céljából.

¹) A görög nyelvet a IX-ik osztályban kezdik.

Ez intézet fegyelmezése megfelel az elébb leírt University college school fegyelmezésének. A tanári kar öt év óta semminemű testi büntetést nem használ. A hanyag tanulókat szombat délutánonként 1½ óráig az iskolában tartják és dolgoztatják. A mely tanulót megintenek, az erről szóló megintó lapot az illető szülőnek azzal a figyelmeztetéssel küldi el az igazgató, hogy minden befolyását használja fel ez eset ismétlődése megakadályozására. A szülő az intőcédula (reprimand card) vételéről bevételt küld az igazgatónak. Az iskolában marasztással és a megintésekkel, melyek száma évenként a középiskolában körülbelül 4%-ra tehető, megváltják a növendékek a testi büntetést. A tanulók magaviseletéről és előmeneteléről évenként kétszer küldenek a szülőknél tudósítást.

Az intézet több rendbeli ösztöndíjainak elősorolását ezúttal, helykimelés tekintetéből, mellőzöm.

V. St. Paul's school (London).

Ez iskolát Colét János westminsteri főesperes alapította 1509-ben. Jelenleg, mint az igazgató (High master) Walker mondá — ez iskola teljes átalakulóban van. Egyfelől helyiséget fog cserélni s rövid időn az Addison Roadra költözik, hol mintegy 10 holdnyi területet vásárolt meg új igazgató-tanács, új iskolahelyiségnek. Ez valóban égető szükség, mert a mostani helyiség inkább való börtönnel, mint iskolának. A tanulók játékhegye valóságos ketrec, oly sötét hely, hogy csudalni lehet, hogyan tartózkodhatott egy angol iskola oly hosszú időn keresztül e helyen. Tökéletesen talál rá Thackeraynak Charterhouseról írt eme megjegyzése: „to others than Cistercians and Gray friars is a dreary place.”

Az intézetet a selyemárusok társasága (merciers¹ company) igazgató-bizottsága, 18 más taggal kormányozza. E tagok felét maga a társaság nevezi ki, a másik felét Oxford, Cambridge és a London university küldi ki. — A tanári testület, az igazgatóval együtt, 13 tagból áll. A növendékek száma mintegy 200, köztök 153 alapítvány díjas, kik tandíjt nem fizetnek. Az üresedésbe jött helyeket verseny vizsgálat útján töltik be, de a folyamodóknak 12—14 éves kordáknak kell lenni.

Az igazgató-tanács évenként 1000 fontot fordít ösztöndíjakra, egyenként 70 —100 fontnyi összeggel. Ezenkívül néhány kisebb, 10—30 fontos ösztöndíj is van.

Az osztályok berendezése itt ismét más, mint a többi iskolák-

bán. Van két VIII-ik VII-ik, (felső és alsó) VI-ik, V-ik, és felső, közép és alsó IV-ik, III-ik, felső és alsó II-ik osztály.

Némely osztályban a növendékek száma igen csekély, pl. az alsó VII-ik osztály alig áll öt tagból, kiket ottjártamkor, angoltól görög jambusra fordításban gyakorolt az igazgató. Minden héten készítenek egy ily gyakorlatot írásban is, Kynaston könyve szerint. A mely dolgozatokat láttam, azokban kevés volt a hiba.

Meglátogattam a vegytani osztályt is, melyben az egyetemi vizsgalatra készülők vesznek hetenként 4-szer leckét. A laboratórium vegytani eszközök dolgában nincs eléggé felszerelve, de legközelebbi időben, midőn az iskolát merőben átalakítják — mondá az igazgató — minden másként lesz.

Az alsóbb osztályokban franciát, geometriai rajzot tanultak ottlétemkor.

III. SZAKASZ.

Eredmények a középoktatásban.

I. Az iskolakormányzás; az igazgató, a tutor és a tanári kar.

I. A'z eddigi leírásból kitűnik, hogy az angol középiskola arculata más, mint a szárazföldi iskoláké bármely nemzetnél, akár külső, akár belső szerkezetöket tekintjük.

Az angol public schoolnak már külsőleg sajátzerű arculatot ad az, hogy rendszeren egy épület-complexből áll, melyek pl. Etonban, Rugbyban és Harrowban úgyszólván egy-egy kis várost alkotnak. Ha e piros téglá-épületek csoportján a figyelmes utas körülnéz, akkor látja igazán, hogy mily hatalmas s hogy úgymondjam, az anyafölddel egybenőtt Organismus egy angol középiskola. ¹⁾ E sokszor eltérő arcú épületekből az iskola életkorát és növekedését nem nehéz kiolvasni. Boldog egy föld, hol nemcsak a fa, hanem az iskola is gyűrűt vet időnként. Igaz, hogy van is miből gyűrűt vetnie. Környezetétől és

1) Némelyik igazgató elmondhatná, iskolájáról, kellő módosítással, vagy talán épen megfordítva, a mit — a historikusok szerint — Augustus mondott volt: „Rómát mint földből épültet kaptam, s mint kőből épültet hagyom.“ (*DIO CASSIO*. LVI. k.)

attól a társadalmi talajtól, melybe szintúgy belegyökerezett mint a földbe, folyvást kapja az éltető nedvet. Emitt egy magát megnevezni nem akaró régi növendék ad az iskolának egy fényes úszóintézet vagy iskolai kórház építésére tekintélyes összeget; amott a lelkes igazgató építtet az ifjúságnak kényelmes olvasó- és könyvtárhelyiséget; vagy pompás hajlékot a műgyűjteménynek (pl. Rugbyban a mostani igazgató) majd egy-egy iskolai ünnepély alkalmával, midőn a volt növendékek százával sietnek gratulálni régi dajkájoknak, 25—30 ezer fontot írnak alá (pl. Harrowban 1871-ben az iskola fennállása 300-dik évfordulója alkalmával ¹⁾). Szóval kaszárnya és laktanya helyett mindenütt épület-individuumokkal találkozunk.

Es e külső szerkezetnek tökéletesen megfelel a belső is. Ha a public school belső arculatát vizsgáljuk, ismét előáll a birtokos, a szabad ember s a föld nélküli és szegény közti nagy különbség. Más a gentleman és más a poor viszonya a public schoolhoz. Ez iskolákat eredetileg a kegyes és jóltevő lelkek szegények gyermekei számára alapították: de a kormányzó testületek a középosztály szegényei és vagyonosainak vagyontalan (szegény) gyermekei számára foglalták le. Különbösen is ez intézetek, mint fentebb láttuk, oly drágák, hogy a szegény munkás legtöbb középiskolában még akkor sem győznék kitarítani gyermekét, ha ösztöndíjnak vennék fel. Ez intézetekben a felső osztályok és középosztály felső rétegei s tehetősb alsó rétegei kapnak liberális nevelést. Liverpool és Manchester vagyonos polgára fiát public schoolba küldi, mint a hogy a bordeauxi és nantesi kereskedő a lyceumba; ellenben, mint a német viszonyokat nagyon közelről ismerő Hillebrand mondja, Hamburg és Bremen előkelő kereskedői 'Viu-ed részben kereskedelmi iskolába küldik gyermeküket, a hol Homér nevét hírből sem hallják, s őket 15 éves korukban a pénzváltó-asztal mellé állítják. ²⁾

Ugyancsak a nevezett társadalmi osztályok gondoskodnak ez intézetek felügyeletéről is. A középiskolák kormányzó testületei az egyház és a társadalom, sa művészet és a tudomány kítűnőségeiből kerülnek ki, kik mint olyanok szigorúan ellenőrködnek, hogy a felügyeletük alatt álló intézet mindenekelőtt régi hagyományaihoz hű maradjon, s aztán, a mennyiben lehet, a kor kívánalmaihoz is alkalmazkodják.

¹⁾ The Elementary of Harrow school. Harrow, 1871. 69-75. lap. Nineteenth Century 1871). oct. 630 l.

Legtöbb középiskola már alapításakor egyik vagy másik egyetemi collegiummal jött kapcsolatba, s mint olyan az illető egyetem ellenőrzése alatt áll. Az állam, mint olyan, megnyugodott eleitől fogva a legfőbb tudományos testületek ez ellenőrzésében, s a középiskolák belügyeibe nem szólott, bele. Csak midőn időjártán ez intézetek alapítványai felhalmozódtak, látta szükségét törvényhozás útján rákényszeríteni, hogy felhalmozódott vagyonuk egy részét — a kor kivánalmaihoz mért — újításokra, gyümölcsöző befektetésekre fordítsák. így szabályozta törvényvel az alapítványi iskolákat 1869 -1873. és 1874-ben. Azóta legalább egy bizonyos osztályozása van a középiskoláknak, de ettől eltekintve, az angol közép- és felső-iskolázásban, mondhatnám a rendszertelenség a rendszer. A közép és felsőbb iskoláknál az állam tekintélye minimumra szállt; ellenben az egyéni szabadság a maximumra hágott. A 60-as években az alapítványi nagy iskolák íhégvizsgálására kiküldött parlament bizottságot egynémely iskola be sem akarta fogadni. Ebből érthető, hogy az angol középiskolák a természet szerves világának, s e világ gazdag változatának igazi képviselői, melyek, mint a testvérek csak arcuk fő vonásaiban egyeznek meg egymással. A public school a szabadság levegőjén fejlődött oly intézmény, mely legtávolabb áll a szerves világtól, s legközelebb áll a legbonyolultabb organismushoz, melyben az egyéniség a lehető legnagyobb mértékben ki van fejlődve. Nem is próbálta eddigelé senki a középiskolák eredeti mozgás-szabadságát állami beavatkozással megszorítani. Egyedül Arnold Máté sürgette ezelőtt pár évvel az államhatalom beavatkozását, de azt is leginkább azért, hogy az egyetemek által kiküldött vizsgáló-bizottságok eljárásában bizonyos egyformaság legyen. ¹⁾

A középiskolák kül- és pénzügyeit az igazgató-tanácsok szokták intézni. Az igazgató-tanács a törvény értelmében tartozik évenként bizonyos számú ülést tartani, azokon főleg az alapítványi és egyéb iskolai pénzekről szóló számadásokat szigorúan megvizsgálni. Ez ülésekre az iskola igazgatóját is meghívják, kinek azonban szavazatjoga nincs. „Nem is kellene nekem szavazat — írja egyik levelében Thring az Uppingham school érdemekben megöszült igazgatója — mert nagy hiba lenne az élő működő erőt abba a hamis helyzetbe hozni, hogy egy műkedvelőkből álló testület alkalmilag leszavazza. A mennyiben cselekedeteiért egyedül az igazgató-bizottság felelős, annyiban nem-

¹⁾ *Mixed Essays*. London, 1870. 172. 1.

csak fölösleges, hanem üdvös is, hogy az igazgató nem kénytelen e felelősségben osztozkodni/

Az igazgató-tanács belátása szerint választja és hívja meg az iskola-igazgatót, s benne elég belátást tesz fel arra, hogy az intézetet szervezze, és a maga mellé meghívott tanítókkal vezesse. Az igazgató-tanács az iskola munkáját olyformán ellenőrzi, hogy az egyetemektől kér évenként vizsgáló-biztosokat, kik neki az eredményről jelentést tesznek. Ha a jelentés kedvező, az igazgatót tovább is megtartja, de ha a vizsgáló-biztosok több éven át mind hanyatlást jegyeznek fel az intézet életében, megköszöni neki további szolgálatát. Az angol középiskola egy kis monarchia, melyben a király (head-master) kormányoz, s az igazgató-tanács a superinspectiót végzi Valóban az angol középiskolák történelme azt mutatja, hogy életük java része a lelkes igazgatók inspirálta működésben áll.

Az angol középiskolában szintúgy, mint a társadalomban megtaláljuk a szorosán kiszabott hatáskört és a hatalom hierarchiáját, — a jóra való szervezet fő-fő kellékeit. Az igazgató mintázza, alakítja a tanári kart egy compact testté, mely által ő, mintáz intézet feje, tekintélyét gyakorolja. Az igazgató az állandó központ, s a tanári kar tagjai az ő segédei; innen nevék is: assistant-masters. Abból az időből maradt fenn e viszony, midőn egy grammar schoolnak rendesen egy mestere s annak egy segéde (usher) volt. A head-masternek éreznie kell, hogy ő csak egy tagja, bár főrésze egy testületnek. Az assistant-mastereknek viszont élénken kell érezniük a fővel szemben függési viszonyukat. E kölcsönös egymásra-utaltság érzetéből fakad az az organicus consensus, mely az iskola egységes munkáját és vezetését lehetővé teszi. Ez egység nélkül az iskola erkölcsisége igen sokat szenvedhet; ha nincs meg ez az egyes tagokban, mint pl. Etonban, pótolja azt a benlakók egyénisége és különvált volta. Eton benlakói egy szövetségi köztársasághoz hasonlítanak, melyeket inkább a testületi szellem kapcsol össze, mintsem az igazgató. Ott tehát az egyes házak egymással és a head-masterrel jóformán personalis, — holott a kisebb collegekben, reális unióban vannak.

A head-master elbocsátja egyik másik assistant-master-t, ha nem illik be a keretbe. Ez az automatikusnak tetsző intézkedés az iskola erkölcsi élete javáért történik. Hiszen, ha a beteg tagot levágatjuk, miért ne lehetne ugyanezt tenni az iskola organismusában is. Aztán a hol a cselédség sem tud bizonyos rangfok-rendezet nélkül ellenni: ott nem lehet azt várni, hogy az iskolából hiányozzék a hierarchikus

elem. Ebből nem következik, hogy a tanárok munkájában önállóság ne legyen; sőt az igazgató rendszeren oly egyéneket szemel ki az egyetemeken iskolája számára, kik abban a szakmában, melyre készültek, az ő minden beavatkozása nélkül correct, sőt kitűnő (high elass work) munkát végeznek, és remélhetőleg sikert mutatnak fel. „Kezdő assistant masteremnek — írja Thring — jó tanácsokat adok, de ha szót nem fogad, azzal sem sokat törődöm, csak hogy sikert bírjon felmutatni.“

Mint hogy az igazgató-taács az iskola munkájába nem avatkozik, s egyedül az igazgató felelős a sikerért, igyekszik maga mellé a legjobb erőket venni, s megnyerésükért áldozatot is szívesen hoz. Ő is szintűgy elbocsátja assistant masterét, ha látja, hogy működése az intézetre egyáltalán nem nyereséges. Azonban ez elbocsátásra ritkán van eset, pl. Etonban negyedfél száz esztendő alatt két ily elbocsátás történt; 1611 — 184G-ig pedig egy eset sem fordult elő.

A középiskolai head-masterek valóságos „élő kövek,“ mint a hogy VI. Henrik akarta Etonban, ¹⁾ s az iskola élete rendszeren az igazgatóval van összeforrva. A head-master erényei és bűnei, az iskola erénye és bűne. Etont igaz, hogy közel ötödfél százás múltja és traditiója tette fényessé; de Rugby Arnold tette nevezetessé; Uppinghamot Thring tartós működése, s City of London schoolt Abbott emelte magasra; Mill Hill schoolt Weymouth tette desolált iskolából keresetté, Dulwich colleget Carver népesítette meg és így tovább. A head-masterek rendszeren egyházi férfiak, ²⁾ sőt legnagyobb részük a theol. tudományok tudora. A head-mastereket általában a helyes tapintat és nagy erkölcsi komolyság jellemzi. E részben sokat köszönhetnek a középiskolák az állam-egyháznak, de viszont az állam-egyház nem kis kárra van ez intézeteknek, midőn egy-egy Templet, Vaughant vagy hasonló igazgatót püspöki vagy érseki méltóságra emel. Szerencsés nemzet, mely a tapintat és erkölcsi súly akkora tőkájével rendelkezik, hogy e veszteségeket rendszeren ki tudja pótolni. Első tekintetre szintűgy kísértetbe jó az ember, a nemzeti erkölcsi alaptól eltekintve, azt hinni, hogy azért van annyi kitűnő iskola-igazgatójok, mert nincs oly szervezett tanár-nevelőintézetök, a hol tűzzel-vassal s az ismeretek tömegével akarják kipótolni a jelöltekben azt az instinctiv ele-

¹⁾ M. Lyte, *History of Eton college*. London, 1877. 58. l.

²⁾ Egyetlenegy világi embert, tudok jelenleg köztük: az *University college school* igazgatóját.

mét, mely, ha a tanítóban hiányzik, minden tudománya csak csengő érc és pengő cimbalom.

Az igazgató helyzete és hatásköre más-más, az iskola terjedelme és hagyományai szerint. Etonban pl. az iskola nagy terjedelme miatt nagyon meglazult közte és az egyes benlakók között a kapcsolat; souverainitása nagy része a house-masterekre származott át; Westminsterben törvényszerűen meg kellett osztani az aligazgatóval ¹⁾; Harrowban, Rugbyban, Uppinghamban stb. az igazgató — mint méhek közt a királyné — lelke a kasnak.”

II. A tanárok nagy része szintén egyházi ember. A classikai és matematikai mesterek kevés kivétellel a papi rendhez tartónak, ellenben a természettudományok és a modern nyelvek tanítói legnagyobb-részt világiak. Ez utóbbiak rangja a tanári karban attól tugg, hogy az illető iskolában a természettudományoknak minő értéket tulajdonítanak. A hol másodrangúak e tudománykörök, ott a mathesis tanára sem egyenrangú a classikai nyelvek tanáraival, s mint olyan, boarding house tartására nincs jogosítva. Etonban a mathesis mestere sem tarthat, ellenben Charterhouseban a modern nyelvek (francia) tanára is tart benlakót. Azonban bármint legyen a dolog, a tanári testület minden tagjától megvárja az igazgató, tehát az idegen nyelvek tanítójától is, hogy gentleman legyen.

A tanárok minősítése rendszeren magas; alig van oly iskola a leírtak között, melynek tanárai kilenc-tized részben egyetemi rangot ne nyertek volna. Azonban mind eme műveltségök mellett is jó szívvel beilleszkednek az iskola hierarchikus gépezetébe, mert jól tudják, hogy különben egységes munkáról szó sem lehet. Az angol tanítói kar a középiskolákban is mélyen érzi, hogy — mint Dr. Arnold monda — »az engedelmesség — bár különösnek tetszik — az erkölcsi természet valódi szüksége.« ²⁾ Munkájokkal mindig erőteljes kötélpsségérzet párosul. Az iskola szervezete lelkét valóban az a „sense of duty” teszi, mely Angolországban a kézi és szellemi munkások működését egyiránt jellemzi, melyet szintúgy megtalálsz a tanteremben, az irodában, mint a gyárban, a boltban, vagy az utcán álló rendőrnél. Az iskolai organismus törvényeihez való engedelmes alkalmazkodás teljességgel nem emészeti fel a tanár individualitását, mert e mellett elég alkalma

¹⁾ Más iskolákban az aligazgató (*under-master*) egészen a *headmaster*-től függ.

²⁾ *Macmillan Magazine*, 1816. 496. 1.

nyílik a boarding houseban és a tanteremben önállóságát biztosítani, vagy önálló munkásságot fejteni ki.

A benlakással egybekötött középiskolák tanárai nagyrészt egyszersmind nevelők (tutorok), s mint olyanok, a növendékek valódi vezetői, szülőhelyettesei (in loco parentis), s ekként az iskola erkölcsiége folytonos építői. Az angol középiskola Locke szellemében minde- nek előtt nevelést ad — „education before instruction.“ Az élet célja az angol helyes felfogás szerint nem a tudás, hanem a cselekvés, s e cél- ra az emberré nevelés készít elő, mert ez fejti ki ama vonásokat, me- lyeknek a családi, a társadalmi és állam-életi funkciók teljesítésében oroszlánrészük van. E liberális nevelésnek egyik emeltyűje a benlakó (boarding house), s a másik az atletikai játékok.

III. A benlakó (boarding house) lelke a nevelő. Annyira éri ezt az angol, hogy még a bejáró középiskolák (public day school) némelyikében is (pl. University college school), hol a tutori rendszer lehetetlen, legalább egy tanácsadó mestert (Consulting master) ad a növendék mellé. Egy public schoolban lenni nevelő nélkül, ép oly kiet- len, hogy ne mondjuk, lehetetlen lenne, mint igazi családi életet élni szülők nélkül. A tutori rendszer mind erkölcsi, mind értelmi nevelés tekintetéből igen fontos. Erkölcsi tekintetben a nevelő és családja a minta, s a növendéknek a velők való folytonos érintkezés kötelesség- érzetét szilárdítja, érzületét tisztítja, s szívet melegen tartja. A gyer- meknek és ifjúnak mindenekelőtt oly erény kell, melyet megszemélye- sítve lát maga előtt, mert csak úgy hiszi el, hogy az igazmondás, ön- mérséklet és mások iránt való tisztelet megtestesült, vagy — mint a kö- zépkori philosophok egy része hitte — lábon járó erények, melyekkel társalogni és barátkozni lehet.

A boarding house, mely oly önálló magában, mint akár egy kö- zépkori vár, a családi élet méltó képviselője, s benne a tanuló külön szobácskája (cubicle) a növendék individualitásának a meleg-ágya. Ez a családias együttélés a nevelővel, ha az iskola nem halmozza el túlsá- gos munkával a növendéket (s e tekintetben az angol középiskolák meg tudják a mértéket tartani): alapját veti meg az ifjúnak az elmebeli füg- getlenségnek, mely a hazafi és férfias erények atyja, s egyszersmind a nagy vagyonnal és fényüzéssel járó erkölcsi ellaposodás gátja; továb- bá, a mi szintén nevezetes haszon, a társadalmi egészséges közvéle- mény forrása, mely forrás napjainkban jóformán kiapadóban van.

A nevelő munkája a tanításban is igen fontos. A tutornak nem mindenütt egyforma a viszonya a növendékhez: Etonban a tanuló leg-

több munkáját ő végezteti el, a többi iskolákban (Harrow, Rugby, Charterhouse stb.) kevésbé szél a tanuló keze alá, de azért állandó útmutatója, ki annak nemcsak leckéjébe, hanem jellemébe is behatol, ki a növendék iskolai életének a változó tanítók mellett állandó központja, mert hiszen az iskolába lépéskor választott nevelőt fölcseréim többé nem szabad. Ez egynél való megmaradásnak az az értelme, hogy csak így válhatik a tutor növendékének útba-igazítójává, mentorává, meghitt barátjává, szóval mintájává, mint ahogy Locke akarta. ¹⁾ A jó nevelő a tanuló életének beszélő naplója, fejlődése phasisainak élő krónikása. A tanuló erkölcsi és szellemi rokon szén vénnek nevelő nélkül nincs biztos felköltője, nincs ébrentartója. A tutornak mindig van a rász példák hatása ellensúlyozására egy-két biztató szava, mindig van biztos szere növendéke erkölcsi földrengése megakadályozására. A benlakó iskola — úgymond Thring — jelenti egy talpig jellemes és adminisztrálni tudó férfi állandó szolgálatát, s egész életét és minden erejét igénybe vevő működését. A tanár egész idejét igénybe veszi a szakadatlan munka és a felelősség súlya. Itt nem lakóház fentartásáról, hanem az életre való nevelésről van szó. Ha a house-master kötelességét teljesíti, a mit tőle mégis várunk, semmi más munkára nem jut ideje.

«A francia lyceum benlakosa — úgymond Bersot — egy-egy numerus, mondjuk 1865, mely jelentheti, hogy a növendék a kicsinyek, vagy a nagyok csoportjában van; hogy a természettudományi, vagy irodalmi osztályban van; hogy ez s ez udvaron játszik, ez s ez ebédlőben eszik, ez s ez alvó teremben alszik; hogy katolikus, izraelita, vagy protestáns sth. stb. Szóval mindazokat az ismertető jegyeket teheti, melyeket, holléte végett vagy azért szükséges tudni, hogy egy könnyen el ne veszessen.“ ¹⁾ Ha ezt a „numerust“ az intézetből szabadultakor keresztülhúzzák, ő is kölcsönbe keresztet vet a lyceumra. Ellenben az angol benlakó a fiúk otthonja, világa, melyhez képzeteik nagy része és időtöltésük java fűződik. Ok az életben is azzal az észszel ítélnék, azzal a szívvel éreznek, mint a hogy nevelőjük és régi lakótársaik körében éreztek; sőt e családi vonást átviszik az iskolára is. A régi harrow ianok örvendenek, ha alkalmilag még egyszer elmehetnek az iskola templomába; az uppinghainiak, ha Oxfordból és Camhridgeből egy cricket match-ra, régi palaestrájokra visszatérhetnek; a régi Eton

¹⁾ Education, edited by Jt. 11. Quid: stb. 66. l

²⁾ Questions d'enseignement. Paris, 1880. 160. l.

vagy Rugby boy szerföltött örvend, ha Indiából vagy talán a föld deli sarkától kincsesei megrakodtan visszatérve, alapítvánnyal fejezheti ki régi dajkájához való hálás ragaszkodását.

A tanárok óraszáma a vidéki iskolákban kevesebb, mint Londonban. A vidéki iskolákban a más tér élete kisebb (saját) és nagyobb (iskolai) családja közt oszlik meg; ellenben a londoni tanárok nincsenek túlságos jól fizetve, s egy részeknek egyházi, irodalmi, vagy niagautanítói mellékfoglalkozása van.

A londoni bejáró iskolák tanárai közt aránylag kevés a solidaritas. A tanárok egymást közelről nem ismerik, és csupán a leckekezi öt perc alatt találkoznak, otthonjuk el van szórva London különböző városaiban Actontól Tottenhainig, s nejeik is csak egyszer találkoznak egy évben, az iskolai ünnepély (speeci day) napján. ¹⁾ E miatt ez iskolákban az a testületi szellemi, mely a benlakó iskolák életében oly nagy szerepet játszik, nem fejlődhetik ki eléggé sem az ifjúságnál, mely nem él egymásközt családias életet, sem a tanári karban. A londoni tanulóknak középszámban Ys-el több a tanórájok száma, mint a benlakó iskolák növendékeinek. E rendet megfordítanám — monda dr. Müller — $\frac{1}{3}$ -nyivel kevesebb órát adnék, s pedig úgy, hogy délben egy helyett két szabad órát engednék. A VI-ik osztálynak a speciális tantárgyakra még több engedményeket tennék. Ekkor inkább lenne idejük irodalmikor, dalkör alakítására, és iskolai folyóirat szerkesztésére, s ezek mind igen alkalmasak lennének az önkormáuyzás erélye kifejtésére és egy derék iskolai köztársaság alkotására. Ezzel a rendes munka sem igen csorbulna, mert néha a fél több, mint az egész, és egy angol felső leányiskola növendéke 20 tanóráján többet dolgozik, mint francia nővére 40 alatt. ¹⁾

Jelenleg a londoni bejáró iskolákban megvannak a testületi szellem elemei, de nem a legerőteljesebb elemei (nőt the strongest ones).

A középiskolai tanári állást a közönség cddigelé nem tartotta oly tiszteletre méltónak, mint a papi vagy birói életpályát; de ez az előítélet mostanában nagyon meg van ingatva. Másfelől a középisk. tanárnak, papi jelleménél fogva van promotióra kilátása, holott az angol néptanítónak csak munkája van — *pálya* nélkül, kellő *munkaszümt* nélkül. *Ez* csak kenyérrel él; *amaz* a promotió inspiráló, sőt erkölcsösítő reményeivel is. E mellett a nagy public schoolok tanárai régi időktől fogva mintegy kiváltságos birtokosai a felsőbb körök tisztele-

¹⁾ *Journal of Education*. 1880. 21. 1. — ²⁾ Ugyanott.

tének. És ezt meg is érdemlik *a)* azért, mert nagyrészt tutorok és így szülökelyettesek; *b)* tudományos műveltségökért; *t)* azért a kiváló kötelességérzetért, mely őket iskola j okhoz, mint valamely családi körhöz szorosán fűzi. (E tekintetben az igazgató elbocsátó joga csak annyit jelent, hogy *a tanár addig működjek, míg az iskolának él*); *d)* azért a tradícióért, mely az iskolával reudesen a tanárt is egybefoglalja.

A tanárok fizetése 150 fonton és ellátáson kezdve 6—800, sőt 1200 fontra is rámegey évenként. Uppinghamban, mint már fentebb említettem, a főzenemester fizetése 700 font, a másiké 400 font. A nevelők jövedelme sokkal nagyobb. Minden house-master — mondja Thring — maga vegye át minden tanulótól a 70 fontot, melyből kiad k. b. 45 fontot, s marad 25 font tiszta haszna (30 fiú után 750 fontja); ha ehez hozzáaduuk minden fiú után 5 font tandíjt, évi jövedelme csak így is 900 fontra megy. Némely iskolában a rendes fizetéshez járul a tandíj, melyet bizonyos arányban felosztanak. Charterhouseban nyolc részre oszlik az évi tandíjösszeg ¹⁾, melyből egy részt az igazgató, három részt a classikai, kettőt a matematikai és természettudományi, egy részt a modern nyelvek tanárai kapnak, s egyet a rajz, zene, írás stb. mesterei együtt.

II. Az erkölcsi nevelés.

Az angol népben — úgymond Arnold Máté — megvannak mindazok a tulajdonságok, melyek egy nemzetet alkalmassá tesznek az egyéni működésre ²⁾: ebből kifolyólag az angol középiskola figyelmét főleg a növendékek egyénisége kifejtésére fordítja. A középiskolák az erkölcsös habitusok fusiója eszközlésére való intézetek; évszázak óta az autonómia fészkei s a szabályozott szabadság szoptató dajkái, s mint-hogy a modern társadalom ép ezt az cin törvény adást teszi fel, s minden tagjától az erkölcsi törvények tiszteletét követeli meg: ezeknél fogva ez intézetek az erkölcsi virilitas tiszteletre méltó mintái Kurópa minden más nemzeteinél. A francia benlakó lyceékben inkább a kaszárnyaszellem uralkodik, a németeknek ősidóktól fogva az uniformításban telik kedvük. ³⁾ Sőt magoknak az angol társadalom alsóbb

¹⁾ Minden tanuló 25 fontot fizet, a mi 150 növendék után 11,000 fontnál többre megy.

²⁾ Mixed Essays. 10. 1.

³⁾ Németországon talán az egy Schulpforta az angol középiskolához sokban hasonlító szerkezetű intézet.

rétegeinek is ideális magasságban álló intézetek az elésoroltuk «nagy» középiskolák. A gentlemant a homo paupertől elválasztó ősi bástyák e collegiumok; valóban a népiskolát a public schooltól ötöd fél száz esztendő választja el Angolországban. E hosszú idő teleírott táblává tette az úrfi- (gentleman-boy) szellemét; ellenben üressé a pórit, a szegény ember gyermekeit.

A német iskola oly egyformaságot akar teremteni az egyének érzelmeiben is, melyet akár Bentham számaival lehetne kifejezni; ellenben az angol középiskola minden részét átjárja a szabad mozgás activ szeretete; ott nemcsak az atletikai gyakorlatoknak, hanem az érzelmeknek is megvan a magok játék-tere. Az angolok azt tartják, hogy a szabadsággal való visszaélésnek és hibáinak orvosszere maga a szabadság; a public school Rousseau tanácsát követi, hagyja a fiút tenni, s idejét saját hasznára és a szellemi spontaneitás javára „elvesztegetni.“¹⁾ Nehány idő- és erő-pazarló kedvéért kár volna a soktól az erkölcsi erőkkel való takarékoskodás alkalmait megvonni. Ily formán tehet szert az ifjú erkölcsi szokásokra, melyek ha egyszer készen vannak, magokra hagyva is működnek, könnyen és természetesen, az emlékezet segítségével nélkül. „Az emberek gondolatai — mondja Verulairai Baco — nagyrészt hajlamaikat követik; de tetteik szokásaikat, s ha az egyszerű és különvált szokás ereje is nagy, annál nagyobbak kell az együttes és egymással társult szokások erejének lenni.“

A játék, a munka, a speciális stúdiumok, a ttorral való gyakori érintkezés, mind hathatós eszközei a növendékek egyénisége fejlesztésének. A középiskolai ifjúságban a szabadság activ szeretete mellett élénken él a tanulótársak iránt való sympathia érzete is, mely két érzet magában hatalmas eszközlője az egyéniség fejlődésének, nyitásának és terjeszkedésének. Az egy társaságban élők erkölcsisége — mondja Spencer H. — a conservativ és a reformáló érzelmek ereje közti küzdelemből folyó eredmény. Az első diadala a meggyökerezett habitusok uralmát mutatja, az utóbbiaké pedig azt bizonyítja, hogy a jogtisztelet erkölcsi habitusa túlsúlyra jutott.“

Az angol tanulók családi együttlétében nagy szerepet játszik a barátság, mely egyfelől az egyéni jellem közelebből való komoly és részletes tanulmányozására serkent, s másfelől — mint Masson szépen

¹⁾ *Compayré*, Hist. des doctrines pädagog. en France etc. Paris, 1879. II. k.

²⁾ *Guyau*, La morale anglaise contemporaine. Paris, 1879. 182—3. 1.

mondja — a serdülő ifjút kiveszi saját személyiségéből, megkétszerezi, háromszorozza, sőt megötszörözi természetes belátó erejét azzal, hogy rá készíti, hogy a természetet és az életet mások szemével lássa, vizsgálja. ¹⁾

Az iskolai szoros barátság kötésére nevezetes motívum, hogy a legnevezetesebb középiskolák a hullámzó társadalmi élettől izoláltak, mezei, vagy hasonló színezetű, csöndes helységekből vannak. Charterhouse, Mill Hill, Eton, mind kies mezei magányban vannak, s mint fentebb említettem, Westminster school és Christ's hospital a nagy Leviathan elől szintén ily magányba költözködéskészülnek, hogy növendékeik erkölcsisége ok nélkül való kísértéseknek ne legyen kitéve. Újabb időben a társadalom mégis beférkőzik ez intézetekbe, s oly motívumokat csempész beléjük, melyek a tanulók erkölcsiségét nagyon gyengítik s petyhüdtté teszik. A nagyobb középiskolák e veszedelmes ellensége a nagy vagyon. A vagyonfelhalmozódás következtében a szülők nem elégesznek meg a magok kényelmével, hanem gyermekeik életét is mentői könnyebbe kívánják tenni. Azokat az erőfeszítéseket és nélkülözéseket, melyeken ők átmentek, s hogy azok jellemőknek mennyire voltak építői, teljességgel számba sem veszik, 8 gyermekeik iránt való természetes hajlamuk abban talál örömet, ha őket a lehető legtöbb fáradtságtól megkímélik. Am a jellemerőt nem pénzen, hanem őszinte erőfeszítés árán szerezzük. A fiúknak zsebpénzzel való bő ellátása sok kísérletre ad alkalmat, s ma már egynemely iskolában (Rugby) komolyan meghagyják a szülőknek, hogy gyermekeiknek sok zsebpénzt ne adjanak. ²⁾ Az ez irányban való visszaélés az iskolai jellemfejlésnek bizonyynyal egyik nevezetes akadálya. „A mai tanuló élete — úgymond egy angol szemléirő — sokat kezd veszíteni egyszerűségéből és férfiaságából. A fiúk izlésbeli egyszerűsége sokat hanyatlott, hamarább kifáradnak a munkában, s a fáradtság miatt könnyen panaszra fakadnak. ³⁾ Ezelőtt 3—4 évvel Gladstone szintén panaszt emelt a vagyonos szülők említett hibás eljárása ellen, melynek az etoni tanulókra káros következményeit fejtegette. úgy tetszik, Angolországban is lejárt az a szép idő, midőn a legvagyonosabb fiúkfény-

¹⁾ *Modern culture*. London, 1867. 303. 1.

²⁾ Szintén erős szabály ez intézetben, hogyha nyomára jönek, hogy valamely szülő, gyermeke titkos adósságát, az igazgató tudta nélkül kifizeti, azonnal utat adnak az ily tanulóknak.

³⁾ *New Quarterly Magazine*. London, 1880. III. k. 273—4. 1.

űzése is egy-egy új ruhadarabban állott, midőn a Cavendish fiúk úsztak az örömben, ha virágvasárnapkor új pár csizmát kaptak. ¹⁾

Az angol középiskola benmaradó erkölcsiségének nagy építője és támasza az iskolai tradíciók. Az iskolai hagyományok, az iskola régi erkölcsi tónusa s a jelenleg működő tanító-testület példája és útmutatása nyomán alakult erkölcsi és vallásos habitusok együtt alkotják a *genius loci*-t.

A morálnak ez a helyi szokások és élet szentesítette eodexe azért elengedhetetlen kellék az iskolákban, mert a növendékek érzületének és értelmének egyaránt támaszra van szükségük. Emezt a mindennapi tanulmányok adják meg; amazt a múlt nemzedékek, az iskolai ősök viselt dolgaira való folytonos emlékezés tartják élénkségben, s mentik meg a poshadástól. A játéktérekben kiaggatott megtisztelő jelvények, az étteremben, gyűjteményekben levő képek, szobrok, az iskola körében levő nevezetesebb épületek (pl. könyvtár, képtár, gymnastika stb.), melyek igen gyakran az iskola volt-mesterei és volt-növendékei nagylelkű bőkezűségét s egyszersmind az intézet iránti kegyeletét tanúsítják; végül az iskola ős szokásai, pl. a blue coat boyok husvét hétfői menete a Lord Mayorhoz; a Westminster schoolban 3 század óta évenként egy Terentius vagy Plautus-féle vígjáték előadása, melyre nagy közönség szokott sereglenni: mind megannyi forrásvíz, mely frisztó elemeket ad annak az állandó valaminek, melynek iskolai morál a neve.

Az iskola múltjához való meleg ragaszkodás élénk tanúbizonyossága az a büszke öntudat, melylyel a tantermek faburkolatára bevéssett neveket mutogatják, s az a mély kegyelet, mely e bevéssett neveket legszentebb ereklyéknek tekinti. Valamire való középiskola talán élni sem tudna e tradíciók folytonos ápolása nélkül; hiszen Charterhouse, Londonból kiköltöztekor, magával viszi régi növendékei köre írt névjegyzékét, s temploma mellé belőtök egy „arcus sanctus“-t alakít. Igaz, hogy az iskola falburkolatán bemetszett nevek nem oly ékesek, mint Párisban az école normale supérieure márványtáblái, melyekre a belőle kikerült oly növendékek neveit írják, kik az Institut tagjai lettek. Ám azért ép oly becsesek, sőt becsesebbek, mert itt nemcsak első rendű csillagok nevei vannak, hanem másod, harmad rangúaké is. Hisz talán az ég se lenne oly szép, ha mind csak egyforma csillagok ragyognának rajta.

Christ's hospital, Eton, Westminster, Winchester, Charterhouse

¹⁾ M. Lyte, *History of Eton college*. London, 1877. 161. 1.

8 a többi nagy középiskola mondhatni — a tradíciók őserdeje. A Christ's hospital növendékei tudvalevőleg főrevalót sohasem viselnek, s a legnagyobb hidegben épúgy, mint a nagy melegben szigorúan megtartják e szokást; sőt mondhatnám, hogy a becsület-törvényükké vált hagyományos szokásokat akárhányszor elébbvalóknak tartják az iskola írott törvényeinél. Mert az írott törvények változók, ellenben ez idő szentesítette szokások állandók; amazok megszegése, csak a jelenlegi iskolatársak és tanítók gáncsával jár, ellenben a tradíciók ellen való vétéséggel azt sértének meg, a mit az intézet összes volt- növendékei ezrei szentnek tartottak, A traditio nagyon erős oldala a középiskoláknak, rajta a hullámzó közvélemény megtörik — durando saecula vincit.

III. A fizikai nevelés: játék, atletika, kézimunka.

Az angol nemzet jól tudja, hogy Apolló nemcsak a tudomány, hanem a vadászat és a zene istene is volt. A tanulást elegyíteni kell erőteljes gyakorlatokkal és erényes tréfával. A férfias időtöltést és játékot százak óta, nemcsak illőnek, hanem szükségesnek is tartottak. ¹⁾ Maga a zordon éghajlat erős testi ellenállást igényelvén, a nemzet régi időktől fogva arra törekedett, hogy minden tagja erősen kifejlett izomrendszerével mennél több actióra, s mennél nagyobb mérvű ellenállásra legyen alkalmas. Tapasztalásból tanulták meg» hogy az a kereskedő-segéd, ki naponta néhány órát testgyakorlatra szentel, kétszerte több munkát végez, és sokszorta több erkölcsi erőt bír kifejteni, s hogy az a tanuló, ki a nappalnak csak egyrészt tölti a könyvek mellett, s másrészt üdítő játékokra használja, sokkal gyorsabban halad, mint a ki egész nap a könyvek mellett penészedik. Kiszámították, hogy az atletikai gyakorlatok által előhozott erő megfelel a nemzet $\frac{1}{6}$ -a által produkált munkának. Innen fejlett ki e nemzetnél az izomerő cultusa (muscular religion), vagy iskolai életre alkalmazva, a testi erőknek a lélekkel való összhangba hozatala. A karok számának ilyenén megsokszorozása a nélkül, hogy a szájak száma szaporodnék', egyszersmind a tette kész erély és erős akarat hatványozását jelenti.

¹⁾ Mint a jó öreg Ascham (Roger) — mondotta volt — all psalms generally, which he joyned with labor contriving either some fitt e.rercise for warre, or some pleasant pastime for peace, be. not onelie comlie and decent, but also eerie necessarie, for a courtlie gentleman to use“. The scholemaster London 1570. 59. 1.

A játék és munka olyforma viszonyban vannak a tanulóknál, mint lélegzésben a be- és kilehelés. A játéktér födetlen iskola, a játék a tanulóknak iskolán kívüli élete (out-door life), melyet szint-úgy szabályoznak az íratlan (szokás) és írott törvények, mint az iskolai munkát E kettős szabályozás első renden a „mens sana in corpore sano”-féle elvnek igazi kifejezője. Az angol középiskola szervezete két félből áll: egy versatilis és egy koncentrált részből: az az a stúdiomokból és a játékokból, mert ezek sokkal állandóbb elemek amazoknál. Akárhány szülő van, ki midőn Etonba vagy Harrowba viszi fiát mindenekelőtt a játéktért veszi szemügyre. A hol szűk a játéktér, s kevés a fris levegő, pl. Westminster, St. Paul's school, — oda nem is igen jó szívvel küldi a szüle gyermekét A fiút Westminster schoolba „betemetni” kellemes dolog lenne a traditiókért; de kellemetlen az iskola helyzetéért. A szülők kedve ilyenkor kötelességérzetök előtt meghátrál. Ellenben Charterhouse, Harrow, Eton — a kellemes helyek, hol a szem a tág látókörből, a tüdő a szabad levegőből soha ki nem fogy.

A játékok királya, a ériekét, nagy testi és lelki erőfeszítést kíván. Bámulatosan edzi az izmokat, s ezzel sokat ad a nemzeti erőhöz és egészséghez. A cricket téren repülő kőkeménységű labda ¹⁾ akárhányszor komoly láb- és kézroncsolásokat okoz, melyeket az illetők büszkén mutogatnak. ¹⁾

¹⁾ III. György atyja, Frigyes walesi herceg a cricket-téren kapott sebben halt meg.

²⁾ Az angolok felfogása szerint arra, hogy valaki a cricketet egészen megértse, angolnak kell lenni. Jellemzésére azonban álljon itt a következő néhány vonás. A cricket bonyolult fajú kiütő-labda; k. b. 80 cm. magas három bot (stumps) van egymás mellett 9 cm. távolban felállítva. Minden botpárra egy kerek rövid pálcikát (bail) tesznek. A keresztbe rakott botokról cross wickets, rövidítve *cricket*-nek nevezték el a játékot. E wicketeket megvédeni feladata annak a két játékosnak, kik kezökben egy-egy labdaütővel (bat) egymástól mintegy 20 méter távolban állanak. Ezek az ütők (batsmen). A párt többi (9) tagja egy időre tétlen marad. Mindkét játszópárt 11 — 11 tagból áll, kiknek a párt szerint más-más színű egyenruhájok van.

Az ellenpárt a labdával játszik, s arra törekszik, hogy a wicketeket feldöntse. A játék stratégiája abban áll, hogy a határfákat az ellenpártbeli ütők a labda visszaverésével megvédjék. E végett 2 labdadobót (bowlers) állít fel. Ezek az ostromlandó wickettől mintegy 20 méter távolban állanak. A többi tag, bizonyos szabály szerint, a labda gyors kifogása végett, a ericket-téren oszlik el. Az ütő, ki a wicketet a bowlerrel szemben védi, a labdát igyekszik a lehető legmesszebb ütni. Ha a labda elég messze van, a két ütő futva

Nagyon gyakorolja továbbá e játék a jellemet és a lélekjelenlétet, mert a jó játékosnak soha sem szabad magát megzavartatni sem a nehézségek, sem a siker által. Ebből kifolyólag ez is, mint a régi görögök játéka, nagy mértékletességet kíván.

A béketűrés heroismusát nemcsak a cricket matekban, hanem a pedestrianismusban, azaz a gyaloglásban (walking match) és a futásban (run) is gyakorolják. A jó gyaloglónak és futónak szigorú életrendet kell tartani, akár egy remetének. Nem az a kínos, a mit a trainiug alatt tenni kell, hanem, a mit tenni nem kell. Dohányozni, kávé, szeszes italt inni egyáltalán nem szabad, s theát is csak nagyon mérsékelten, mert azt tartják, hogy a gyaloglónak és futónak élő szobornak (living marble) kell lenni, melybe mintegy beleidomítják az erélyt és a gyorsaságot.

A cricket után mindjárt a kirúgó-labda (football) következik, mert ez is a legnagyobb mértékben fejleszti az életben leghasznosabb szellemi tulajdonságokat: a bátorságot, hidegvérűséget, önzetlenséget és lélekjelenlétet. E játékban is igen sok az eszi elem. Tekintélyes orvosok állítása szerint a kitűnő football-játékosok inkább boldogulnak az életben, mint a könyvbuvó (bookish) és iskolai jutalomnyertes ifjak (prizemen.) Az embernek — úgymondanak ők helyesen — nem csak agyveleje, hanem szíve, tüdeje, két keze és két lába is van.

helyet cserél (run). egyszer vagy többször. Ha a helycsere néni sikerül, helyéből az illető „kisül” (out), s más batsman jó helyébe a pártból, a inig telik. Minden futás egy „point”-ot ér. A labdát nem szabad kapóra dobni, csak vízszintesen, mert a batsmant veszélyesen megsérthetné, bár őt bőrtérdelő védi; de azért a kökeménységű, és a kilónyi súlyú labda sokszor okoz veszélyes sebeket. Ha mind a tizenegy „kisült”, azt a részt „innings”-nek hívják. Ekkor a szerepet megcserélik, a dobók kiütökké lesznek, s most milioket kell kisütni. A két pártbeliek kifutása száma dönti el a győzelmet. A legegyszerűbb partie, mely két inningsból áll, csak néhány óráig tart. A cricket-törvényeknek egész codexök van; a nagy elvi kérdéseket, a londoni központi clubgyűlésen szokták megvitatni. Van egy úri emberekből alakult vándor-club „I Zingari”, mely az országot nyakába veszi, s májustól augusztusig vendégjátékokat rendez. Szintén így tesz az „All England Eleven” nevű profess ion atus játékos egyesülete, mely 1861-ben Ausztráliában versenyzett a melbournei legjobb 18 játékosval; a négy napig tartott küzdelem az Eleven diadalával végződött.

A cricketet városon és falun a legnagyobb úr és szolgálja egyforma szenvedélyvel játszzák. A katonai laktanyáknak szintén megvan cricket-terök, hol a törzstiszt és közkatona egymással játszanak. Sebastopol alatt, az orosz ágyúk bömbölése közben is, cricket-tel mulatott az angol katonaság.

Szent igaz, hogy a játékok néha veszélyével: súlyos vagy kevésbé súlyos testi sérülésekkel vannak összekötve; de erre azt mondja az angol: „mennél több dolgot adnak a sebésznek, annál kevesebb gondot adnak majd az orvosnak.“

Ha a cricket és football, e két nagy hatalom, interregnuma alatt pár hétig vagy talán több ideig nincs módjokban a fiúknak alkalmas mulatságot találni, nemcsak a physikai nevelés szenved, hanem az iskola hangulata is veszélyben forog. Szintén sokat lehetne mondani a csolnakázásról és az ökölvívásról (boxing), mely utóbbiról azt tartják az angolok, hogy Homér az Iliásban úgy emlegeti, mint a Patroclus tiszteletére szentelt játékok egyikét. Midőn Voltaire, Angliába utaztakor, Gravesendnél a cricket-játszókat és a nézők tengernyi tömegét meglátta, így kiáltott fel: „íme a görögök olyinpiai játéka.“¹⁾

E játékok és atletikai gyakorlatok igen értékesek testi épség szempontjából, mert a physiologiai tévedések és bűnök villámhárítói; de szintoly jelentékenyek erkölcsi szempontból is, mert azok a középiskolában a testületi szellem góczpontja és oltára (focus et ara): a public school életének — mondhatnám — a gerincoszlopa. „Az ifjúságot a játéktól mesterségesen, (büntetésből) megfosztani — úgymond Hutchinson A. — annyi, mint testileg és szellemileg éheztetni.“ Semmi sem lehet oly tényezője a nyilvános szellemnek, mint a játéktéri egészséges súrlódás (healthy friction). Mint dr. Arnold mondotta, az angol középiskolai élet azon alapszik, hogy a fiúk egy nagy tömegben jó darab ideig magokra vannak hagyva, hogy független társaságot alkossanak, melyben egymásra sokkal nagyobb befolyással vannak, mint lehetnének a utasterek.¹⁾ A játéktéren a különböző házbeli növendékek a legnagyobb hévvel küzdenek egymás ellen, akár mint Róma és Carthago, mert mind a fiók, mind a tanárok sokkal nagyobb dicsőségnek tartják a játékban saját házuk, mint az egész iskola győzedelmét.:²⁾ E miatt visszaélések is történnek, mert. az amúgy is

¹⁾ Revue *des Deux Mondes*. 1803. XXXIX. k. 21. 1.

²⁾ A. P. Stanley, *Life of dr. Arnahl*. London, 1877, I. k. 07. 1.

³⁾ Mint ahogy a méhek nem szenvedik a más kasból hozzájuk tolkodókat, szintúgy nem szeretik az angol tanulók a városból vagy a nem rendes benlakóktól középük vegyülöket. Westminster schoolban a városi fiúk ki vannak zárva a college udvaráról; Harrowban jóformán elvegyülnek, de már Rugbyban a collegerek félnek velök barátkozni. Általában rendszeren oly nagy a válaszfal a városban elszórtan, és a benlakókban élő növendékek között, mint ez-

tekintélyes heti játékidőt (Etonban 25, Marlboroughban, ITarrowban, Rugbyban, Cliftonban 12—20 órát) az iskolai tanulmányok rovására megtoldják. Így keletkezik az athleticismus, mely más szóval azt jelenti, hogy a cricket és football a tanuló életének q -ja és ∞ -ja (be-áll and end-all of the boy's life.) Ez aztán az a felfordult viszony, midőn a tanulóban a testi és szellemi erők egyensúlya teljességgel megbomlik. A ki athetikát vet, az nem arathat classikai tudományosságot, és ez az eset van ma az Etonban tanuló fiúk nagy részénél kik a játékot nem a munka ellensúlyozójának tekintik, mint a lö-ik, százbán, ¹⁾ hanem az iskolai élet egyetlen céljának.

A nemzeti szellemnek is nagy építőmestere a játék. Az angolnak, ha Chinában, ha Indiában, ha Ausztráliában van, vagy lm új hódítást tesz (Cyprus szigete), ha a világ bármely részén van, első dolga játéktér után látni, játéktért alkotni. így lesz a őrieket, így a csolnakázás nemzeti intézményuyé, olv lánccá, mely összekapcsolja az angoléi bejzélőket a viliig minden részén. Hogy a középiskolai physikai nevelés mily nagy hatású a nemzeti életre, kitűnik Hawtrey (volt etoni tanár) nyilatkozatából, mely szerint egy Eton-boy középiskolából kikerülte után hat. héttel Máltából a krími háború színhe-lyére vezényelt 600 embert. Ez az ifjú gyakorlati ügyességét Etonban szerezte, mint a csolnakegyetlet kapitánya. ¹⁾ Wellington hercegről van föl jegyezve az a vallomás, hogy legjobb tisztjeit Westminster se honiból kapta.:¹⁾

Ha a játék nincs kellően organizálva, a legnagyobb rendetlen-ségek fordulhatnak elő az iskolában. Marlborough collégéről van Eljegyezve, hogy a negyvenes években, midőn még a játékok nem voltak rendszeresítve, a növendékek a tanórák végeztével csapatokra oszolva, guerilla-harcot folytattak a szomszéd farmerek és mások ellen. ¹⁾ Ez még szerencsés eset a következőhöz képest. Chadwick említi egy felolvasásában, hogy egy népiskola előljárósága a physikai nevelést szükségtelennek találván, a tornamestert elbocsátotta. Az eredmény az lett, hogy a fiúk testileg ingerlékenyekké váltak, a mi nagy lelki ingerültségbe csapott át. A dulakodásnak, birkózásnak, a ablak-

előtt 25—30 évvel volt Etonban a collegerek és oppidnnok közt. Más ruházat, más szokások, más játszótér.

¹⁾ M. Lyte, *History of Eton college*. London, 1877. 158. l.

²⁾ *Contemporary Review*. 1867. márc. 409. l.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ *New Quarterly Magazine*. London, 1880. III. k. 278. l.

törésnek, a lázadásoknak, és csetepatéknak nem volt vége hossza, úgy hogy rövid fél hónap alatt 200 fontnyinál többre ment az így okozott kár. Az igazgató elsőben az intésből fogyott ki, majd a vesszőzésbe fáradt bele, s a dolog vége az lett, hogy a tornamestert visszahívták, s a rendszeres testgyakorlatokkal együtt megszűnt minden lázadás és rendtelenség.¹⁾

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy az angol tanulók, a tornát nem nagyon kedvelik, s csak szükségből mívelik. Uppingham schoolban a tornában is sokra szokták vinni a növendékek, de már Christ's hospitalban jó darabig azt tartották, hogy a tornai „kúszás és rászálás” csak leányoknak való szórakozás (recreations of the girl-kingdom).¹⁾

E helyett sokkal alkalmasabbnak tartják valamely mesterség tanulását, melylyel nem csak az a kézi ügyesség jár, melyért Locke a mesterségeket melegen ajánlotta, hanem az az értelmi haszon is, mely a kézművességgel járó pontos megfigyelni tudásból a növendékre káromol, sőt az az erkölcsi haszon is, mely őt a kézi ügyességnél fogva a társadalom többi osztályaival mintegy összekapcsolja. Ma már Eton, Charterhouse, Uppingham s még több más iskola dicsekszik különféle műhelyekkel. Jelenleg a legtöbb iskolában kötelező játékok — az atlétika és a kézi munka — mind a növendékek erkölcsi háztartására, mind a társadalom oeconomiájára nagyon fontosak. Az iskolák az ifjúnak a templomiján érzületét, az iskolában és a benlakóban értelmét, a játszótéren és a műhelyben akaratát ragadják meg vasmarokkal, s tartják folyvást üstökénél fogva. Azzal, hogy a serdülő korban rendszeresen elfoglalják az ifjút, megmentik azoktól a veszélyektől, melyek a sok ülésel, magány nyal, s mondhatni, a test növésevel szoktak együtt járni. A szorgalomszak első napja reggelétől, az utolsó nap estéjéig mindennap úgy kifárasztják őket, hogy se este, se reggel teljességgel nem jut idejük a hivalkodásra, s örvendenek, ha a napi fáradalmak után jól alkatnak. A test edzése háttérbe szorítja a különböző testi hajlamokat, mondhatnám a physikai erényekkel megmentik a szellem erkölcsiségét. A fiúk azelőtt hónapokkal a cricket-versenyekről beszélnek, melyeket Harrow Winchesterrel, vagy Winchester Etonnal, Rugby Marlboroughval sat. szokott az iskolai év végén tartani, mindenik a maga tizenegyét állítván versenytársáéval szembe. A rájok és a stu-

¹⁾ Idézve M. Roth, *Scientific Physical Education*. London, 1880. 12. l.

²⁾ *Eight Year A blue Coat boy*. London, 1877. 70. l.

diumokra való előkészület minden testi és lelki erejüket igénybe veszi.

A puskás csapatok (rifle corps) választottjai (tizenny) szintén versenyeznek minden évben Wimbledonban — az Ashburton paizsért, ¹⁾ (Shield) és a Spencer kehely ért (Cup), melyek közül az elsőt 1863—1878-ig Harrow hatszor, Winchester négyszer, Eton kétszer, Marlborough egyszer; a Spencer kelyhet pedig Cheltenham kétszer, Harrow kétszer, Eton kétszer, Marlborough kétszer és Winchester egyszer nyerte el. Rugby nem szokott e versenyeken megjelenni.

Ezekhez járul a csolnakázás, melyet különösen Etonban kedvelnek s mely a növendékeknek nem kis szórakozást szerez.

Mindezeket összevéve, bizony nem csekély áldás a mai munkától való iszony enerváló hatásával szemben, az ifjak rendszeres foglalkozása, s ekként a játék és a munka antithesise megszüntetése. Hiszen az atletikai gyakorlatok sokszorta nehezebb munka, mint az asztalos- vagy kovácsműhely ben való dilettáns foglalkozás.

Másutt nehezen, vagy sehogy sem tudják a „kintől való irtózást” legyőzni²⁾: az angolok — úgy tetszik — megtalálták rá a helyes utat.

Valóban az angol középiskolában a játék és az atletika nem annyira scholastikai, mint inkább társadalmi intézmény, mely a növendékeket egyfelől az iskolai, s másfelől a nagy nemzeti családdal köti össze, kapcsolja erkölcsi egységbe. A játékok és a tradíciók azok az elemek, melyek Westminster, Eton, Harrowot sat. a nemzeti élet szebb felével forrasztják össze. Ez iskolák játékterein és benlakóiban szövik és fonják a nemzeti jellem arany fonalszárait. Ezek azok a vonások, melyek az angol középiskolát a maga nemében egyetlenné teszik, s melynek mását, mint a gentlemanét, hasztalan keresed másutt. ³⁾

IV. Fegyelem.

A játék után mindenekelőtt a tradíció fegyelmező erejét kell kiemelnem. Etonban minden fiú szabadon mehet tanulótársa szobájába; de már Rugbyban a tanuló kis kamarája az ő kastélya, hova hagyomá-

¹⁾ Átmérője körülbelül két láb. A nyertes iskola az új versenyre magával hozza a vert ezüst diadaljelvényt, s a netaláni új győzőnek engedi át.

²⁾ F. Pécaut, *Etudes sur l'éducation nationale*. Paris, 1870. 191. l.

³⁾ Arnold Máté ugyan egy francia jezsuita (Lacordaire) nevelő-intézetét francia Etonnak keresztelte, és terjedelmesen leírta „A French Eton” (London 18fi4.) c. művében; de azt hiszem, hogy az ujján is megszámlálhatná azokat a honfitársait, kik a keresztkomaságot elvállalnák.

nyos szokás szerint az inquiráló tanítónak sem szabad belépni; s ha teszi, följelentheti a tanulót, mint szemérmetlen tolakodót. Ily hatalmas a szokás; így válnak a különböző eljárás módok hagyományos habitusokká, melyekből lassanként az iskolai ethika, mondhatnám, az iskolát mintegy öntudatlanul fegyelmező rendszabály alakul.

A másik fegyelmező a monitor. Az idősebb és befolyásosabb fiúk jelleme és magaviselete mindig mintázó hatású az ifjabb növendékekre. Winchesterben Wykeham kezdte meg e rendszert ezelőtt ötszáz esztendővel.¹⁾ Arnoldnak köszönhetni, hogy a monitorok az igazgatónak, — mint Pyrrhusnak a katonái — keze, lába lettek.

A monitor (praefect praepositor) az iskolarend fentartója, s mindég az igazgató kinevezése által lesz azzá. A mily megtisztelő rá nézve e helyzet, ép oly fontos dolog, hogy a ráruházott hatalommal vissza ne éljen. Eton kivételével, mindenik középiskola bevette a monitori rendszert, s több-kevesebb hatalmat ruház a monitorokra; pl. kisebb fajta büntetés kiszabását (poena, gating:== játékórán való benmarasztás; egy-két vesszőcsapás sat.). A monotortól megvárja az iskola, hogy benne a rendfentartót és bírót a tanuló helytelen magaviselete rász hírbé ne hozza. A hatalommal járó kellemetlenségek mérséklék az ifjakkal a nyugtalan ellenőrzésre való vágyat, s azt a férfiaságra való mohó törekvést, mely az ifjúnál annyi bajnak a forrása. Azt vetik ellen e rendszer ellenzői, hogy az ifjat könnyen kotnyeleskedővé (prig) teszi, kinek ifjú a válla, de öreg a feje. „A mennyire emlékezetem ér — jegyzi meg Hughes, ki épen dr. Arnold idejében tanult Rugbyban, — mindig okosdiak voltak a monitorok, de a míg fejük és vallok összhangban tartására ifjú szívek van, én részemről azt csak nyereségnek tartom.”²⁾ „A rugbyi fiúk mindig kitűntek jellemök genialis frissességével és ifjú színezetével. Abból a mi egy fiúnak szükséges, egy hajszálnyit sem veszítettek el, sőt arra építették rá az embert.”³⁾

Azt mondja Moberly, hogy az angol középiskola oly intézet, melyben a fegyelem egy részét magok a fiúk gyakorolják, s a hol az idősebbeket alkotmányos felsőséggé tették ifjabb tanuló társaik fölött. Tökéletesen igaz ez az értelmezés, csak hogy erre azt mondják sokan,

¹⁾ A. C. Adams, *Wykehamica, A History of Winchester college.* London, 1878. 55—56. 1.

²⁾ *Tom Brown's School Days.* London, 1872. *Popular Edition.* XVI. 1.

³⁾ Ugyanott XV. 1.

hogy a hatalom a fiúk kezébe nem való. „Kevés ember alkalmas arra, hogy hatalmat bízzanak rá — írta ezelőtt 30 évvel e rendszer egyik mégtáinadója a Times-nek — kevés ember s teljességgel egy gyermek-ifjú sem.“ És mégis ha a dolgot közelebről szemügyre vesszük, úgy találjuk, hogy az angol középiskolában fennálló családi élet mintegy maga dictálja e rendszert. Világ fennállása óta a családban mindig megvolt az okosabbak és erősebbek uralma, s azt hiszem mindig meg is lesz. A család nem az egyenlőség elvén alakult intézmény s a családfő — hatalommal párosult — sympathiájának igazi képmása az angol középiskola igazgatója; a testvérek egymásközi függő helyzetének pedig, a tanárok meg az idősebb és ifjabb tanulótársak egymásközi viszonya felel meg. A családban senki sem akadályozhatja meg a nagyobbak és kisebbek közti függő viszony kifejtését; az angol középiskola ifjúságában szintén kifejlik az ifjabbakban a tisztelet és engedelmesség azok iránt az idősebbek iránt, kik nekik vagy jó bánásmódjukkal, vagy testi erejükkel, vagy szellemi felsőséggel, vagy játékbeli ügyességükkel sat. természetszerűen imponálnak. Hol van az a hatalom mely ezt a természetszerűen alakult felsőséget, meg bírná semmisíteni, vagy ha ma sikerülne is eltörölni, holnap nem állana-e elő újból, más meg más alakban.

Igaz, hogy régen sok visszaélés történt e rendszerrel; hiszen a középiskolák évlapjai tanúsítják, hogy a monitor akárhányszor nagyobb önkénnyel büntetett, mint akár a bagdádi kalifa, kivált akkor, mikor a sértett fél, a vizsgáló, az Ítéző bíró és a végrehajtó ő maga volt egy személyben, ²⁾ és mind e visszaélések mellett általában, sokszorta szelídebb és tűrhetőbb volt a monitorok fegyelmezése, mint a schoolmastereké. A legerélyesebb igazgató ellen is fellázadtak az ifjak: Jupiter flagellans ellen fellázadtak az apró titánok; sőt hogy messzebb ne menjek példáért, Angolországban is akadtak, kik a püspökök, a felsőház, sőt maga az uralkodó tekintélyét is kétségbevonták; ámde arra sohasem volt eset, hogy az ifjabb tanulók a monitorok vagy praefectek felsőségét valaha kérdéssé tették volna, pedig e felsőség Wykehani ideje (1366), tehát több mint ötszáz esztendő óta, fennáll. Fődolog volt az idősebb növendékek e természetes hatalmát szabályozni, szervezni. Ha a monitorok tisztokra nem eléggé érettek, sok bajnak lehetnek az okai: első renden annak, hogy az iskola VI-ik

¹⁾ H. C. Adams, *A History of the Winchester college*. London, 1878. 382. 1.

²⁾ Lásd erre Adams i. m. 385. 1.

osztályát, mint legértelmesebb elemet külön kasztá alakíthatják; torabbá túlságos önérzetük nyomasztóvá válhatik tanuló társaikra, s a helyett, hogy az iskolaerkölcsi ség egyszerű őrei lennének, beletorolnak az iskolagépezet napi munkájába. Ez kétségtelenül nagy baj, de okvetlenül nagyobb baj, ha a növendékeket magokra hagyják, hogy szabadságokat és szabad idejüket legkisebb ellenőrzés nélkül használják. A növendékek brutális hajlamainak igazi kerékkötője a monitor, ki a kamasz-korral együtt járó *ήβος*-t féktelenséggé fajulni nem engedi. A moni torsiág ki-és befelé való fegyelmező hatása itt tűnik ki, mert ha 16—17 éves fiúkat felelősséggel járó tiszttel ruháznak fel, az inkább lehet kötelességérzetök, előrelátásuk és magamérséklésök eszközlője, mint felfuvalkodottság szerzője. A monitor túlkapásai ellen mindig ott van az iskolatársadalomban a legerőteljesebb két erkölcsi emeltyű: a közvélemény és a traditio, melyek egyfelől a mérsékletet dictálják, másfelől a kihágások elnézését ellenzik, és ha kell, ott van a „degradatio“ is, mint biztos ellenszer. A monitor Ítélete ellen a növendék felelbezhethet a monitorok testületéhez, vagy magához az igazgatóhoz — *appellatio ad Caesarom* — a mi azonban nagyritkán történik.

Az iskolai rendtartást sokban könnyíti az a legtöbb iskolában alkalmazott rendszer, melynek *superannuatio* a neve. Bizonyos életkoron túl egyik, másik osztályban nem maradhat a tanuló, sőt 19 éves koron túl senkit az iskolában meg nem tőrnek. Mert bizonyos életkoron túllévőkre éppen úgy nem lehet alkalmazni a disciplina mértékét, mint nem lehet a nagyon ifjakra. Ez az Amold-féle eltávolító (*removal*) elv foganatbavétele. Az angol középiskola államtársasági vonását ez is eléggé tanúsítja. Mint az ókori görög államok számúzték a nagyon hatalmas polgárokat, az angol iskolai rendtartás, ezzel az újkori ostracismussal szintén utat ad azoknak a növendékeknek, kikkel a monitorok úgy sem bírhatnának.

A monitori rendszer a sok szabadságot élvező tanulók magaviseletének első fóruma. A második fórum a tanár vagy az igazgató. míg ez a második fórum pótolta az első helyét is, addig végök-hosszok nem volt az iskolai forradalmaknak, mert a head-masterek, a fegyelmezés fóruma, a vesszőt mindennemű lelki és testi bajok ellen hasznos, *universalis orvos-szernek* tekintették. A vessző volt a test paradigmája, mint a *declinatio* és *conjugatio* a léleké. A régi schoolmasterek — Carlyle szerint — úgy képzelték az emberi lelket, hogy van egy emlékezet nevű tehetsége, melyre izomborítékunk, azaz hímes födelünk

útján, nyírfa-ág segítségével lehet legbiztosabban hatni, s ennek-
okáért oly szükségesnek tartották a vesszőzést, mint orvosok a himlő-
oltást. Nem is volt vége-hossza az iskolai „himlőoltás”-nak. Dr. Busby
és dr. Keate, híres iskolamester létére, mindkettő kiváló híve
volt a flagellantismusnak; sőt Busby egyik utóda — dr. Vincent — ide-
jében, a westminsteri fiúk „The Flagellant” című folyóiratot kezdetek
volt indítani. Winchesterben a vessző nem nyír-ág volt, hanem négy
almafa-ágból volt fonva, s alkalmas nyéllel ellátva; ez instrumentum
készítése mindig két ifjabb tanuló (rod-makers) tiszte volt. Ha a
növendék hat ütlegre volt ítélve, a biblia-olvasónak (Bible-clerk)
kellett a deresre vinni az áldozatot, s ilyenkor a vesszőzés neve, „bib-
ling” volt. Erzsébet királynő 1570-ben meglátogatta volt Winchester-
t. Ő felsége azt találta kérdezni egy ifjú tanulótól, hogy ismeri-e a hír-
hedt Winton Rodot? mire a fiú nagy hirtelen Virgil eme szavait
idézte:

„Infandum, Regina, jubes renovare dolorem”, vagy Dryden for-
dítása szerint:

„Great Queen, what yon command me to relate, Benews the sad
remembrance of *our* fate.“¹⁾

Ugyancsak Winchesterben a fiú a vesszőbüntetést első kihá-
gáskor kikerülte, ha „primum tempus”-sal védhette magát; azon-
ban megtörtént, hogy egynémely fiú öt-hat ízben is vette hasznát
a primum tempussal való mentegetőzésnek.¹⁾ A vesszőzést az iskolá-
ból vagy a templomból való elkésésért, ablaktörésért, lármazásért,
makacsságért s ezer másféle apróbb-nagyobb iskolai vétségért egy-
formán alkalmazták. Emlékszem — úgymond Adams, Winchester
college történelme ma is élő megírója — az iskola egy volt növen-
déke elbeszéléséből, hogy e száz első évében, odaérkezése első napján
198 fiú volt az iskolában és 275 név volt beadva vesszőbüntetés
végett,³⁾ egy némelyik neve természetesen háromszor is szerepelt a
névsorban.

A vesszőzés oly gyakori és olcsó volt, mint ősszel az áfonya.
Christ’s hospitalban a monitorok éjszakának idején, ágyokból nem

¹⁾ W. Cooper, *History of the Rod*. London, 1877. 433. 1.

²⁾ Micsoda? Primum tempus? — kiáltott rá az igazgató egy ifjúra, ki
jelenleg fő-főméltóságú egyházi egyén, — talán inkább centesimum tempus?
„Csak térdeljen le!” (A. C. Adams, *History of Winchester college*. London,
1878. 266. 1.)

³⁾ Adams. *History* stb. 267. 1.

egyszer, hanem akárhányszor felverték a fiúkat — mint Lamb Károly beszéli — hogy egy kemény bőrszíjjal jól elverjék oly vétségekért, melyeket teljességgel nem ők követtek el. ¹⁾ Dr. Keateról jegyezték fel azt a mulatságos esetet, hogy midőn egy fiú búcsút vett tőle, ezt mondá neki: „úgy tetszik, hogy ön nagyon jól ismer engemet, de én sehogy se bírok rá emlékezni, hogy avagy csak egyszer is láttam volna önt.“

„Igen is uram, mert hát ön sokkal jobban ismerte alfeletem, mint a felsőt“, — felelé bátran az ifjú. ¹⁾

A régi schoolmasterek fegyelmezése főmozgatója a megfélemlítés volt. Igaz, hogy Caesar az embereken azzal uralkodott, hogy féltelmüket felkeltette: de ő Caesar volt, s elvégre ő is Brutusra talált; és ha az ifjúság helyzete és becsületérzete nem engedte, hogy a head-masternek legyen Brutusa, a derest szaggatta darabokra. Caesar tábora nem polgárokból állott, hanem csak katonákból, vagy engedelmessé gépekből: ilyszerű géppé az angol ifjú soha sem lehet. E miatt volt a gyakori lázadás az iskolában; azért kellett a vesszőuralmon változtatni, s a head-masteri hatalmit igaz sympathyával párosítani. Ma már a fegyelmezés többféle fajával találkozunk a középiskolában, King Edward's schoolban, University college schoolban testi büntetést senkire sem szabad mérni; Rugbyban, mint Jex Blake mondá, rendszerint „verbera lingvae“ járnak; Harrowban a vesszőzés a ritkább esetek közé tartozik; Uppinghamban, Marlboroughban, Mili Hill schoolban oly nehéz volna ma egy megvesszőzött tanulóra akadni, mint a mily nagy feladat lenne Etonban oly fiúra találni, a ki egyszer másszor közvetlen érintkezésbe ne jött volna a nyírág-fonattal. ²⁾

A disciplinában a régi tüzgerjesztési — acél-kova kiütési — módszer ma már kevés iskolában (Eton, Charterhouse, Westminster) maradt fenn, ³⁾ az iskolák jelentékeny száma a delejező módszert fogadta el,

A vesszőbüntetést ma azzal indokolják, hogy a mely fiú irracionális lényként cselekszik, azt irracionális módon kell büntetni. E büntetés teljes eltörlése ellen az ifjúság „perfervidum ingenium“-át

¹⁾ W. Cooper, *History of the Rod*. 430. 1.

²⁾ Ugyanott 438. 1.

³⁾ Hetenként most is van 5—8 vesszőzés; de ezelőtt 8—10 évvel naponként is több volt ennél, írja dr. Hornby, sőt akkor naplót sem vezettek a büntetésekről, mint ma. Johnson S. mondá metsző iróniájával: „legnagyobb középiskoláinkban ma kevesebb a vesszőzés, de kevesebb a tanulás is; a mit a fiúk egyik végökön (at one end) megnyernek, azt a másikon elvesztik.“

tekintve, nem akarok argumentálni: de nekem az tetszik legészszenőtlenebbnek, hogy a fiúk nagyon eltérő természete és az iskolai vétségek rendkívül változatos volta mellett bele tud nyugodni egy iskola tanári kara oly büntetésbe, melyet rendszeren ő maga is „irrationális, ultima ratio” s több efféle címekkel szokott jellemezni. Még a kihágás megtorlására törekvő állam-társaság is különböző fajait találta ki és alkalmazza a büntetésnek, s csak az iskola vonakodnék az emberi természethez lehetőleg alkalmazkodni, ép akkor, midőn annak javításáról, az okos belátás és önkormányzás rugóinak megteremtéséről van a szó? Hiszen azután, hogy a vesszőzést régi időktől fogva csak maga az igazgató végezheti, arra mutat, hogy neki a büntetésben is a családapa módjára „non ex ira, sed ex amore” kell eljárni, úgy volt-e ez legtöbb esetben? — a felhozott példákból könnyű rá a felelet.

A nagyobb kihágásokat az iskolából való kizárással büntetik; szintén ritkán használt büntetésnek még az egyik osztályból a másikba való degradálás; igen gyakori a büntetésből való iratás vagy tanultatás; félelmetes az extra school, a fenmarasztás. a fél vagy egész szabad naptól, az iskolából való kimeneteltől (exeat) való megfosztás stb. Ma az iskolai hibák is szelídebbek, mint a régiek voltak; közönségesebb hibák: dohányzás, határon túljárás, (bound breacing) ivás, szalonpisztoly-tartás sat. A mely iskolában a kis hibákat is szigorúan büntetik (pl. Harrow), ott a fiúk a természetadta fegyverrel, csellel menekülnek a baj elől.

Megvallva az igazat nem is csekély feladat volt régen fegyelmezni az ifjakat, midőn pl. Etonban a long chamberben 70 ifjú hált és élt egy helyen, mint ma Christ's hospitalban. A fiúk szilajságát ez életmód sokszorosan hatványozta; ellenben a mai tutorok házaiban eléggé a közvélemény behatása alatt állanak, s e mellett bo alkal-muk van cellájokban a kedély nyugalmasságára okvetlenül szükséges magányra is. Régenten a flagellum (jus flagelli) volt az iskola sceptmma, ma a kötelességérzet; akkor a félsz volt az úr, ma a sympathia és a törvényhez való alkalmazkodás a rendező mester. Régen a fiuk önállósága és az igazgató hatalma oly küzdő felek voltak, mint akár a York-és Lancaster-ház: ma az igazgató suprematiája a tanulók tiszteletére, bizalmára és rokonszenvére támaszkodik. Az igazgató legtöbb helyt a tutorok tutora szerepét vette fel: inkább az ifjúság szellemi expansiójára, mint akarata gyengítésére törekszik; erőt ad saját erejéből, ha gyengék; tapasztalatlanságukat tapasztalataival pótolja, értel-

mök homályos részeit megvilágítja, szóval az ifjúságnak inspiráló élő mintája.

Az angol középiskola fegyelme egyik alapkövévé ma mind jobbau-jobban a bizalom válik, mely abból az elvből indul ki, hogy ha valakit valamire akarsz nevelni éreztess vele, hogy te olyannak hiszed, a milyenné akarnád, hogy legyen. Másik alapkö a rend, mely a kötelesség betöltése nyomán fakad. Hiszen „az égben is rend az első törvény.“ A kötelesség betöltését jó néven veszik; az igazgató egy-egy lelkesítő szóval, néha díjjal (pl. ki Etonban az u. n. sent up for goodban háromszor részesül néha egy kis szabad idővel; a tutor a növendék játékában való részvételével sat jutalmazza).

A fegyelmet nagyon könnyíti a) az ifjúság sokoldalú elfoglalása: az irodalmi kör (debating society), a természettudományi társulatok, céllövés, kirándulások, ének- és zenekari gyakorlatok, zeneestélyek, felolvasások, csillagászat, testgyakorlat, iskolai közlöny szerkesztése, hirlapolvasás sat. melyekről az egyes iskolák leírása alkalmával megemlékeztem. Az ily időtöltések nemcsak a fegyelmet könnyítik meg, hanem a tanulást is; b) az iskolai egészséges közvélemény, melynek fő-to szerzői a monitorok. ²⁾

Ellenben nehezíti a fegyelmet s bizonynyal jelentékenyen útjában áll az is az iskolai kihágások kevesbedésének, hogy az előjáróság minő princípiumból indul ki a büntetések alkalmával. Etonban pl. az ittasságot sok ifjú csekélybe veszi, mert az alkoholos italokkal való túlság veszélyes következményeit nem igen tudja. A részeg fiút megvesszőzik, vagy degradálják; de büntetése, hite szerint, inkább theologiai okokból történik, melyeket egyáltalán nem ért. Kevés fiúnak fér a fejébe az az intés, hogy teste a szent-lélek temploma; de azt mindezzel könnyen meg lehetne értetni, hogy a mértékletlenség mily káro-

¹⁾ *A Day of My Life by an Eton boy.* London, 1871). 182. 1.

²⁾ Ezelőtt pár évvel Etonban az a mulatságos eset történt, hogy az iskolának hasznobérbe tartott egyik gyümölcsösében a fiúk rendesen elpusztították a gyümölcsöt. A bérlő nem panaszolhatta be a fiúkat, mert a kertet a collegiumtól vette ki. Hogy tehát az almalopást megakadályozza, oly módhoz folyamodott, mely a fiúk socialis méltóságát, az etoniak gyengéjét érintette. A kert végén egy táblára kiírta, hogy „etoni úrfiak az almát ingyen szedhetik.“ Micsoda? — még az az orcátlan vénség (impudent old humbug) *ingyen* mereszi hitvány almáját ajánlani! — mondák az önézetükben mélyen sértett fiúk, s többé csak azért sem bántották a kertet. (*Eduational News.* 1871). 117. lap.)

san hat az idegrendszerre. ¹⁾ Nem a theologia magaslataira kell vinni a növendéket, hanem meg kell neki mutatni azt a mélységet, melybe erkölcsisége belesüllyedhet.

V. A szolgálkodás (Fagging).

A szolgálkodás a monitori rendszer közel atyafia, mondhatnám őse. Mindenik középiskolában eleinte a szolgák tisztét a fiatalabb fiúk végezték: szobát söpörtek, ágyat vetettek, vizet hordottak sai. az idősebbeknek. A magas állású családok gyermekeinek sem derogált idősebb tanuló társoknak a szobában és asztalnál segítségükre lenni; s a legmagasabb rangú szülék sem tekintették megalázásnak, ha gyermekeik merőben szolgáliszttet végeztek, mert úgy voltak meggyőződve, fiók csak úgy válhatik majd derék kormánytaggá, ha elsőben megtanulja az alattvalók kötelességei teljesítését; csak úgy lehet egy nagy feudális család feje, ha tapasztalásból tudja, hogy mely mértékű kötelességet róhat alattvalóira. „Ez a rendszer, úgymond Adams, nem kis mértékben folyt be Angolország polgári és katonai szerencséjére.“ III. György fia, a trónörökös, egy hadihajón, mint egyszerű matróz szolgált, s kötelességteljesítés dolgában egyáltalán nem volt közte s társai közt semmi különbség.

A szolgálkodás természetes fejlemény a benlakó iskolákban ²⁾; Angolországban annál természetesebb, mert az ifjúság sok physikai erővel rendelkezik, s e miatt a verekedésre régi időktől fogva nagyon hajlandó. Az ifjú tanuló az idősebb erőszakoskodásaival szemben nem lehetett más menedéke, mint egy erősebb tanuló társ védszárnya alá húzódni, s azért az oltalomért, melyet nála talált, neki szolgálásokat végezni. Ha az angol iskola gyémánt-kiadású államtársaság, azt kétségkívül római szellem hatja át: benne az ifjabbak a plebejusok, az idősebbek a patríciusok, kik mint erősebbek, imponálnak. Hogy a gyengébbeket e természetes felsőség el ne nyomja, mintegy tribunus plebiseik — a monitorok.

A szolgálkodó rendszer régen más volt mint ma; mint a parlamenti bizottságok jelentései mondják, néha a legbrutálisabb módon bántalmazták az erősebbek az ifjabbakat. az Ha önérzetes ifjú valamely

¹⁾ *New Quarterly Magazine*. 1879. január. 35. 1.

²⁾ Az újabb benlakó iskolák némelyikében, pl. Mill Hill-ben nincs szolgálkodás.

szolgálatot végezni vonakodott, lepedőbe fogták s messze feldobálták ¹⁾ vagy a kandallóban égő tűzhöz oly közel tartották, hogy eszméletét veszette. ²⁾ Shelley-ről van feljegyezve, hogy mint etoni tanuló, megtagadta a szolgálkodást, s ezért tömérdek ütleget kellett kiállania, úgy, hogy az iskolában a Shelley ütleget (Sh. bait) közmondásossá vált. ³⁾ Cowper beszéli, hogy hat éves korában egy nagy fiúiskolába küldötték. Szerencsétlenségére az iskolában volt egy nagyon verekedő suhanc, ki őt mint gyenge, érzékeny fiút kegyetlenkedése céltáblájává tette. Cowpernek, e szerencsétlen áldozatnak, annyira ijedtét vette, hogy sohasem mert rá térdénél feljebb nézni, sőt inkább ismerte csizmája talpáról, mint ruházata bármely más darabjáról.

Byron szintén sokat szenvedett Harrowban tanulótársaitól, legkivált azért, mert löcslábú (club-foot) volt, azonban elég bátor és erős volt a verekedők elriasztására.

E kegyetlenségekkel szemben nem csoda, ha némely philanthrop gondolkodó már e száz 30-as éveiben a legerélyesebben protestált e rendszer ellen. „Kevés ember volt rabszolga — úgymond a nemesen érző Wyse Tamás — a kiből zsarnok ne vált volna, mihelyt szolgálása ideje lejárt, ki boszút ne állana a szenvedett nyomorért, s kama-tostól rá ne mérné másra azt a szenvedést, mely egyszer rá volt mérve.“ Ellenben mások legnagyobb mértékben pártját fogják e rendszernek, s azt iskolai életök legbecsesebb részének tartják. A fag által végzett szolgálatok furcsának tetszhetnek valakinek, de mindamellett az ügyesítő és független habitusokra azok a legjobb leckék. Mosolyoghatnék az ember, mikor egy-egy kitűnő katonától hallja, hogy hogyan beretválkozik, s hogyan keféli ki saját ruháját; de a mosolygás megszűnik, midőn azt teszi hozzá, hogy „sohasem szenvedhette, hogy körülötte egy láblógató inas lábatlankodjék.“ S midőn még azt is tapasztaljuk, hogy egész hadjárat alatt, mint Haunibálnak, sem éjjele, sem nappala nem volt, s akkor evett és aludt, mikor a sok dolog közt ráért, mert mindent a maga szemével akart látni, s mindent

¹⁾ Etonban még 1832-ben is megvolt e szokás, melyet e latin vers eldallolásával kísértek:

„Ibis ab excusso, missas ad astra sago.“ (M. Lyte, *History of Eton college*. 418. 1.). — Ugyan-e kínzásnak egy borzasztó neme van leírva *Tom Brown's School Days*. 124—126. 1.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ M. Lyte, *History* etc. 397. 1.

⁴⁾ Memoir of the early Life. London, 1818. 22. 1.

saját fülével hallani, ebben mind az iskolai jó szoktatás hatását látjuk s azt szeretnők tudni, hogy kinek volt a fag-ja? ¹⁾

Mindazok, kik e rendszert szörnyen kárhoztatták, azt a verekedéssel (bullying) zavarták össze. Régen a szolgák (fags) valóságos gibéoniták, kik mastereiket úgy tekintették, mint akár a ciliciai rabló kalózokat: ma a fagging kétségtelenül egészen más, mint régen volt. Az iskolai előljáróság majd mindenütt szabályozta a szolgálkodást, s a fag annyi mint a házi „cursor“, ³⁾ a szoba, az udvar, a játéktér, a tanterem az ő „cursus“-a határai. Ritka iskola, hol az éjjeli szolgálkodás (night fagging) oly terhes legyen, mint pl. Etonban.

Általában ma oly könnyű a fag tiszte, hogy panaszra seholy sem fakadnak a tanulók miatta; sőt legtöbbször gyönyörűségeket találják abban, ha egy-egy kitűnő masternek szolgálatot tehetnek. Ha egy-egy „öles“ ifjú valamit kíván az alsóbb osztályosoktól, egyszerre akár mind a tíz ujjára kaphatna egy-egy fagot. Hasonlóan van a dolog a kitűnő játékosokkal, kikre az ifjabbak, mint egy-egy Herculesre, vagy Achillesre tekintenek, s róluk és csodatetteikről mythikus dolgokat beszélnek. míg az emberi természetben meg lesz a nagyobb physikai és erkölcsi erő iránt önkényt fakadó tisztelet, addig a szolgálkodás ilyen vagy amolyan alakban mindig meg is lesz a henlakó tanulók között. Ezért nagyon helyesen tennék a középiskolai igazgatók, ha nemcsak azt határoznák meg, hogy mely osztálybelieket lehet szolgálkodásra szorítani, hanem ha a szolgálkodás idejét is megszabnák minden napra, hogy az ifjabb tanulóknak mindig maradjon elegendő idejük, mind a tanulásra, mind a játékra. A szolgálkodó rendszert az angol aristocratikus társadalomban kétségkívül igazolja a jellemnevelés tekintetében az, hogy az előkelők gyermekei megtanulnak engedelmessé válni, és sok dolgot, melyet otthon nekik végeznek, ők magok tesznek meg. Ezt a hasznot tarthatták szem előtt azok, kik e rendszert régebben kegyetlen kiadásában is pártolták; ezt igazolja ma kivált a szülők kényeztető rendszere, mely nemcsak otthon, hanem az iskolában is a bő zsebpénzzel alkalmat akarna nyújtani gyermekének minden kényelem megszerzésére s mindennemű vágyai teljesítésére.

¹⁾ *Contemporary Iteciew*. 1807. -107. 1.

²⁾ Az erdélyi prot. iskolákban a „cursor“ ma is iskolai apród szolgálót tesz; a tanárok és az iskola egyéb hivatalnokai megbízását teljesíti.

VI. A középiskolai tanuló.

Az elmondottakból látni való, hogy az angol tanuló életében igen sok motívum van, melyek őt önállóságra és felelősségre szoktatják. Ott van egyszer a benlakó (boarding house) a maga családias szerkezetével. Oly intézet, mint pl. Uppingham school, mely nem nagyon népes, megveti az ifjúban az elméleti függetlenség alapját, mely a patriotikus és férfias erények atyja. Az az egyszerűség és kevéssel beérni tudás, mely a középiskolai tanárokat sokhelytt jellemzi, őt is önmérsékletre tanítja, mely habitus egyszersmind a vagyonnal és fényűzéssel járó erkölcsi ellaposodásnak lesz a gátja. A fiúk *otthon* érzik magokat, s az otthon, — Beaconsfield szerencsés kifejezése szerint — a civilisatio fészke, azaz központja mindazoknak az érzelmeknek, melyek az embert emberré teszik. „Valóban — úgymond Smiles — mindama képzetek és társítások, melyek az ifjúkorban örömet, a férfikorban nyugalmat és kényelmet s az aggkorban békét és vigaszt nyújtanak, mind a család körül csoportosulnak.“¹⁾ A tanuló egyénisége fejlődésére bizonyynyal nem oly hatályos pl. a Marlboroughban fennálló úgynevezett „hostel“- (hotel) rendszer, hol kivált a kisebb tanulók mintegy barrakban élnek. Itt eszembe jut Harrow derék igazgatója, ki azt mondá, hogy nagyon félti a fiúkat, hogy a nagy tömeggel való érintkezés és a tömegben való mozgás miatt elvesztik az egyéniség legkiválóbb vonásait. Aggodalmának van valami alapja, mert a fiúk foglalkozásában, úgy az iskolában, mint a játéktéren, több középiskolában sok mechanikai vonást lehet fölfedezni. Az iskola túlságos népességének szintűgy megvan a maga árnyoldala, mint az osztályé-
nak, s e tekintetben az uppinghami iskola méltó mintája lehet testvéreinek. Thring — mint Arnold s mint régen a Port Boyal mesterei tettek, — csak korlátolt számú tanulót vesz fel, a mi teljességgel első feltétel az erkölcsi nevelésre.

A középiskolai tanuló életét talán legjobban jellemzi a harrowi tanuló eme rövid életrajza. Egy shellbeli fiúnak naponként nem igen van több dolga az iskolában és otthon 7 óránál. Ehez járul egy órai előkészület a másnap reggeli leckére, és a ériekét évadban két órai szolgálkodás. E munkára erőt szerez a meglehetősen mérsékelt húsételből és a kötelező testgyakorlatokból. Azonban rendszeren valamely

¹⁾ G. Moore: *A biography stb.* London, 1870.

közeli pástétomsütőnél pótlékról is gondoskodik. ¹⁾ Hetenként három fél szabad napján és két hetenként egy-egy teljes szabad napján sok kellemes órát szerezhet magának játékokkal és atletikai mulatságokkal. Azonban jaj neki, ha lustaság vagy gyengeség miatt a játszótértől idegenkedik; életét társai mindenképp megkeserítik. Bár az is igaz, hogy, hacsak nem könnyebb felfogású, mint a többi s ha nem rendkívül szerencsés a cricketben s nincs kitűnő látása: szintén sok kemény dúcot kell elviselnie. A mint az iskolában feljebb hatol, élete mind érdekesebbé és kellemesebbé válik. Ha ügyes játékos, befolyásos tag lesz tanuló társai között. Ha a tanulást szereti, elméje mind jobban-jobban bővül a classikai irodalom szépségeivel való érintkezés által; önmaga nevelésére elég ideje marad; a jutalmakért való versenyre sok alkalma nyílik, s kitűtetései egymást érhetik.

A debating societyben magát kibeszélheti; a philatiletikai clubban pedig kellemesen szórakozhatik. Helylyel-közzel dolgozhat valamit az ifjúság hírlapjába is, mely irodalmi működés kellemesebb a munkánál s tiszteletre méltóbb a semmit nem tevésnél. A mint a VI-ik osztályba lép, a fegyelem nem nyomja oly nagyon vállát, a tauáraival való ví8zoüy könnyebb és barátságosabbá válik; a társas élet szelidcbb formái közt kezd mozogni s azt a sokféle kötelező munkát, mely az alsóbb iskolás szabad idejét főlemészti, a szabadság aranykora váltja fel. Most már mindenképpen gyöngyélete lesz akár a játékhoz, akár a munkához fűlik inkább szíve. Az iskola erkölcsi és történelmi hagyományai mind jobban-jobban beférkőznek érzületébe s ő többé nem szolga, nem is számjegy, hanem személyiség, kinek helyzete és befolyása van. Most már kezdi a helyzetével járó felelősséget érezni, s kedvelt társai körében a könnyű és független iskolai élet kellemeit élvezni. Lassanként szívéhez férnek azok az erkölcsi vágyak és törekvések is, melyekről neki, a folytonos küzdelmekkel vesződő alsó iskolásnak, sejtelve sem volt. Az ifjabb tanulók véletlen szerezte ismeretségei helyett benső barátságot köt két-három tanuló társával, kikhez leginkább vonzódik, mely szoros viszonyt az élet küzdelmei rendszerint még tartósabbá teszi. Érdemes-e, hogy egy fiú ennyi unalmas, fáradságos, sőt kínos dolgon hatoljon át, hogy a most említett eredményre jusson? — oly kérdés, melyre — legalább mi — igennel felelünk. ²⁾

¹⁾ Marlborough collegében érdekes volt látnom, hogyan főzték — a hideg novemberi estén — a kisebb tanulók a theát és tojást. Ez arra a boldog időre emlékeztetett engemet, midőn mi is a collegiumban magunk sütöttük, főztük reggelinket és vacsoránkat.

²⁾ *New Quarterly Magazine*. 1879. april. 294—295. 1.

E pár vonásból kitűnik, hogy az angol középiskolai tanuló életének oly speciális vonásai vannak, melyeknek mását másutt hasztalan keressük. Az egyformaság és az egyéni eltérés: a traditio és az individuális iniciativa, mint két merőben ellenkező erő — amaz kívülről, emez belülről hat a növendékre. A tanulók egyformán öltözködnek, egyforma sapkát, kalapot hordanak, sőt Etonban, Harrowban egyforma felső ruhában járnak. Nem az az egyformaság ez, mint a francia iskoláké, hol a fiú örvend, ha a dobszóra a sorba beállhat; hanem az, mely inkább a testületi, és pedig az önérzetes testületi szellemnek a kifejezése.

Az alsóbb osztályosokat, iskolában és játéktéren, otthonjukban és a szabadban, mindig a közvélemény vezeti: a felsőbb osztályosok magok lesznek a közvélemény vezetői. A „VI-th form boy“ önállóságát a külön szobácska a — cubicle vagy study — jellemzi. Az iskola törvénye legtöbb helytt kimondja, hogy a tanuló szobácskája az ő kastélya („a boy's study is his castle“) s ezzel sok, az a kimondhatatlan öröm jár, mely Aristoteles szerint a magán birtokot követi. Az angol tanuló személyisége — azt hiszem — ma sokkal önállóbb, mint régente volt, midőn egy long chamberben 60—70-en háltak és tanultak együtt. A rajban mindig inkább elvesz az egyén önállósága; ellenben a kis családi körben folyvást feltűnőbb lesz. Az angol tanuló az utolsó években érzi magát szabadon, ellenben a francia tanulót akkor láncolja le a könyvekhez a „concours général.“¹⁾ Nemcsak a közvéleménnyel, hanem a stúdiókkal szemben is annyira önálló az angol VI-ik oszt. tanuló, hogy neki tulajdonképen nincs is állandó tanrendje. A tanuló- ifjúsággal szemben vezér, mintakép; az étellel szemben egyszerű katona, jobban mondva, egy protoplasma, melyet a tanárok vezető keze az ő hajlamainak megfelelően, más-más alakot ölteni segít: most egyetemi tanulóvá (undergraduate), majd egy katonai akadémia, vagy mérnöki iskola növendékévé stb. A VI-ik osztály növendékei munkájában sok a szétfolyó és változó elem, a tanulók tehetősége és választott pályája szerint. A public school ez osztálya a 17 —18 éves növendéket háromnegyed részben az egyéni munkakörre készíti elő, melyet épen ezért kategóriákba szedni nehezen lehet. Ez az oka, hogy ez osztály tanterve sok tekintetben *carte Manche*, melyre az igazgató keze a tanulók hajlamai és a körülmények szerint más-más órarendet ír.

¹⁾ E. Deltour, *L'enseignement secondaire en Allemagne et en France*. Paris, 1880. 81. 1.

VII. Az iskola arculata. Az osztály- és szakrendszer, a feljebbvitel, s a classikai és a reál (modern) szakasz.

A középiskolákban mind az osztály-, mind a szakrendszer feltálható. A classical mesterek mindig mint osztály tanárok szerepelnek s az ó-class. nyelveket, és irodalmat a vallást és, ha kell, a történelmet is ők tanítják. A szakrendszer a mathesisen kezdődik, s tovább foly a természettudományokkal, a modern nyelvekkel, rajzzal sat. A növendékek a classikai tanárok körül az állandó, s a többi tanárok körül a minden órán változó osztályt alkotják.

Az osztályok nem népesek. Rendszerint 20—25 tanulóra jut egy tanár, ¹⁾ de e 20—25 növendéket ismét apróbb csapatokra osztják előhaladásuk szerint. Általában az osztály nem állandó és merev keret, mint nálunk, mert rendszeren minden szorgalom szakban vagy egy esztendőben legalább kétszer promotió van. s így az osztályok mindig friss erővel szaporodnak; másfelől a superannatio következtében a tespedő elemektől megtisztulnak. A feljebbvitel legtöbb iskolában egyéni. Harrowban pl. minden szorgalomszak végén (háromszor egy esztendőben) összeállítják az érdem-sorozatot. A növendék helye itt is, mint Clifton collegében, felényire a szorgalomszak alatt nyert érdem jegyeiktől, felényire pedig a szorgalomszak végén tartott vizsgálat eredményétől függ. A szünidő leteltével a búkat feljebb viszik a megürült helyekre, a szerint az érdemsorozat szerint, melyet a szünidő előtt tett a tanári kar közzé. E szerint a feljebbvittek száma bizonytalan. Mennél több növendék távozik el a nyári szorgalomszak után, annál többet visznek feljebb az őszi szorgalomszak kezdetein Merchant Taylor's schoolban, továbbá King Edward's schoolban (Birmingham) s mondhatni legtöbb középiskolában, szintén e módon történik a feljebbvitel.

Az idősebb (superannuated) tanulók névsorát minden szorgalom szakban kinyomatják, s a tanárok között kiosztják, hogy mindenik küldhessen az igazgatóhoz jelentést a keze alatti idősb tanulókról.

Ha a tanárok jelentése kedvező, az illető fiúnak az igazgató rendszeren megengedi, hogy még egy szorgalom szakon át az illető osztályban maradjon.

Uppinghamban a feljebbvitel vegyes, és következő módon tör-

¹⁾ Hiring szerint az osztály 24 — 27 tanulónál többől egyáltalán nem állhat, mert különben a tanár munkája nem lehet sikeres.

ténik: a tanárok minden szorgalomszak kezdetén az igazgatóhoz gyűlnek, hogy az új fiúkat elhelyezzék, és az idősbeket más osztályba vigyék, oly formán, hogy egy osztályban középszámban 24-nél több ne maradjon. A három felső osztályban rendesen kevés a változás, pl. kettő-három megy a felső VI-ikba, három-négy az alsó VI-ikba, és öt-hat a remove-ba. Minden szorgalomszak elején betöltik az üre-
 désbe jött helyeket. Van eset rá, hogy az egyforma előmenetelő fiú-
 nak egész osztályát feljebb viszik, úgy azonban, hogy a fejlettebbekkel
 osztályt ugratnak. Ez osztályugratás, mint kettős (double), vagy hár-
 mas (treble) feljebbvitel csak az alsó osztályokban történik. University
 college schoolban szintén vegyes a feljebbvitel. Nyáron és karácson-
 kor — írja az igazgató — minden osztály feljebbmegy, csak a selej-
 tese marad hátra. Ez alól azonban sok kivétel van. E rendszer előnye: a)
 hogy a jók folytonos haladó mozgásban van, b) megkönnyíti a töme-
 ges feljebbvitel útját. Marlboroughban a promotió leginkább egyéni;
 de ha nagy számú végzett növendék hagyja el az intézetet, olyankor
 rendesen 30-ból 25-öt promoteálnak, holott máskor alig visznek
 ö—12-öt feljebb egy szorgalomszakban.

A tanulást minden középiskolában kora reggel kezdik. Alig
 van középiskola, hol régi szokás szerint reggelizés előtt egy lecke
 órát ne tartanának. „Mind az a tudomány, mely életünket megvál-
 toztatja — úgymond Eliot Gy. — sokkal jobban átjár minket, ha
 kora reggel kapjuk!” A kora reggeli tanulásnak másik nevezetes
 haszna, hogy a tanulóknak elég idejük marad játékra, ha máskor nem,
 a délutáni órákon. A heti lecke-órák száma rendesen 20—25, melyhez
 az előkészületre való időt hozzáadva, középszámban 35—40 óránál
 nem dolgozik többet az angol középiskolai tanuló, holott a francia
 lyceumi növendék hetenként 70 órával küzdök. ¹⁾ A tanárok heti
 óraszámja középszámban 18 20, az igazgatóé 12—15. A rugbyi
 igazgatónak hetenként 12 (órája van, s vasárnap papol. A birminghami
 King Edward's school igazgatója hetenként 15 órán tanít. ¹⁾ A VI-ik
 osztály mindenik benlakó iskolában az igazgató kezén van, azaz
 u. n. „head-master's division“, s mint olyan a középiskola minta-osz-
 tállya. A legnagyobb iskolamesterek (Arnold, Temple sat.) ezzel nyom-

¹⁾ *Journal of Education*. 1880. aug. 1. 174. 1.

²⁾ Ehez járul a tanárok és az igazgató nevelői tiszte, mely amaz
 zal együtt minden idejüket és erejüket igénybe veszi. „Ma írok önnek — így
 kezdi egyik híveit dr. Hornby — mert holnap kezdődik a szorgalomszak, s
 kemény munkánk lesz.”

ták szellemök bélyegét iskolásokra s hagytak állandó nyomokaf rajta.

A felső osztályok s köztök különösen a VI-ik, nem szokott népes lenni, s egyáltalán sohasem zsúfolt, mint pl. a német gymnasiumokban a prima.¹⁾

A középiskolai tanfolyam végzésére középszámot mondani nehéz dolog. Ha azt kérdezi valaki, hogy mennyi idő alatt végzi az angol tanuló a középiskolai tanfolyamot: Diogenes jut eszembe, kitől egy utas azt kérdezte, hogy hány óra alatt ér ebbe s ebbe a községbe. Hadd lássam, hogy tudsz menni, mondá a bölcs. S midőn az utas nagy szorgosan megindult, utána kiáltott, hogy így haladva odajutsz ennyi s ennyi óra alatt.

A public schoolban, az osztály és iskolaév két különböző mennyiség lévén, a tanuló is erejéhez mérten rövidebb vagy hosszabb idő alatt végezheti a középiskolai tanfolyamot; mert az osztály nem oly szilárd keret, s haladásának nem az iskolai év, hanem a szorgalom és a szorgalomszak a mértéke. Etonban 5—6 év kell egy közép tehetségű 11—12 éves fiúnak, míg a VJ-ik osztályba jut; de a tehetségesnek annyi sem.

Rugbyban és Harrowban 12—13 éves növendékeket vesznek be a felső iskolába, 6—7 év alatt végezniük kell, mert 19 éven túl nincs helyök az intézetben; ellenben City of London schoolban 9—19 éves koráig lehet a növendék; Cliftonban k. b. 7 év kell a tanfolyam niefutására.

A tantárgyak dolgában szintén nagyon conservatívek a középiskolák. Az d eláss, stúdiumok és a mathesis alkotják ma is az angol középiskola arculata fő vonásait. A középiskolának az d eláss, nyelvek a jobb, a mathesis a bal szeme; a természettudományok és modern nyelvek — mondhatnám — a két vak szeme. Mindamellett úgy lát-szik, hogy az iskolák mintegy ellen áll hatlanúl kezdenek alkalmazkodni a kor művelődése irányához, a mennyiben a természettudományoknak és az újkor nyelveknek kisebb-nagyobb mértékben mindenik megnyitotta kapuját. Ezek kedvéért állította fel legnagyobb részük az u. n. reál szakaszt (modern side), mely azt jelenti, hogy az angol középiskola egyesíti magában a gymnasiumot és a reáliskolát. A reál szakasz nem utasítja a növendékeket egy vadonat- új polgári- (middle eláss) iskolába, melynek múltja és erkölcsi súlya nincs, hanem

¹⁾ P. Deltour, *L'enseignement secondaire*, stb. 38. 1.

megbecsülhetetlen előnyt nyújt a természettudományokat és az újkori nyelveket tanulni kívánó növendékeknek, részesítvén őket a eláss, iskolák tradíciói áldásaiban, az iskolai ethika amaz állandó és egy liő-mérésékű légkörében, melynek erkölcsösítő elemét, mondhatnám, élenyét a humán stúdiomok szelleme teszi.

Az angolok teljességgel nem becsülik nagyra a természettudományok mívelő erejét. Felfogásuk szerint a bennök lévő tények semmi magasabb látókört nem nyújtanak. A classikai és természettudományi stúdiomok hatása közti különbséget az ő száj ok íze szerint találóbban talán senki sem fejezte ki, mint Moberly, midőn azt mondá, hogy „az egyik teljesen elenyészik, s nem hagy maga után nyomot, a másik ellenben erőt ad. A classikai tanultság kirí az ember beszédéből, kirí az ember iratából, kirí az ember gondolkodásából; s jóllehet az egyes tények elenyésznek, de magok után egy bizonyos erősszegt hagynak. ¹⁾

A classikai és modern tantárgyak keretébe véglegesen nem akar n középiskola beszorítani egy tanulót sem, sőt alkalmat ad rá, hogy az ó-classikai stádiumok tanulója egy két évig a természettudományoknak legalább egy ágával foglalkozzék; viszont azt tapasztaljuk hogy a reál szakasz tanulói többsége még a teljesen modern szervezettű iskolákban is (University college school, Marlborough college, Clifton college stb.) tanul latin nyelvet. Sőt az egyes szakasz keretén belül is sok szabad mozgást engednek a fiúknak. Ha valaki inkább vonzódik a mathesishez, annak szívesen leengednek a eláss, stúdiomokból, vagy megfordítva, attól, ki a eláss, tanulmányokat kedveli, nem kívánnak annyi mathesist, de azt mindenkitől megvárják, hogy egyik vagy másik tantárgyban szép előmenetelt tegyen. így alkalmazzák a tantárgyakat a növendékek tehetségéhez, minek következtében a reál szakaszszal ellátott középiskolákban nemcsak bifurcatió, hanem tri- és quadrifurcatió is van.

A modern szakasz sajátképen az a tündő, melylyel a középiskola a mai társadalom levegőjét szívja, s kölcsönbe a neki szükséges életre való elemeket szolgáltatja. Sok iskolában az oly tanulók menedéke ez, kiknek nincs tehetségük vagy kedvük, hogy elméjüket az ó-classikai stúdiomokkal élesítsék és ékesítsék; ez az a híd, mely a eláss, stúdiomok köréből a gyakorlatibb irányra vezet. Az emberi elme, mint a föld, nem bír minden magot egyformán csirába hozni és megérlelni. A

¹⁾ *Contemporary Review*. 1867. 400. 1.

különböző minőségű elme más-más fajú művelést kíván: egyik figyelmét az emberi szellem, másikat a természet műveire lehet könnyebben irányozni; némelyik a classikai tanulmányokhoz, másik a mathesishez, s a természettudományokhoz, harmadik a modern nyelvekhez sat. vonzódik jobban.

VIII. A vallás, az ó-olasz, és újkori nyelvek tanításmódszere.

1. *Vallás.* A vallás tanítás főként gyakorlati módon történik. Bibliaolvasás, egyháztörténelem és templomba járás a phasisai. Mondhatnám, hogy az erkölcsi oktatás állandósítva van a rendszeres istentisztelet és a bibliai leckék által. A biblia, szerencsére, a kátét a legjobban pótolja. Az angol egyháznak nincs a lutheri egyház kátéjához fogható vallásos tükre. A lutheranismusnak — úgymond Arnold — talán a legszerencsésebb része Luther kátéja: ellenben a mi catechismusunk alig mondható az anglikanizmus legszerencsésebb részének. ¹⁾ Ellenben a biblia gyönyörű dictiójáért, patkóssal teljes helyeiért, a zsoltárok fenköltésnért stb. — angol classikus könnyvvé vált. Az iskolák templomai, az erkölcsi erőgyűjtés és a vallásos felbuzdulás méltó helyei. Ha a műizlésnek megfelelő és kényelmesen berendezett templomokhoz hozzáképzjük az angol egyházakban ott-honos gyönyörű orgonajátékot és szívre ható hymnusokat, melyeket az iskolai ifjúság számára készített énekeskönyvből egy szívvel-lélekkel mond a tanulók serge; s lia végre odagondoljuk azokat az Arnold- és Butler-féle nem dogmatikai fejtegetéseket, hanem az ifjúság szívéhez szóló intő beszédeket: nem csoda, ha az iskolai isteni-tisztelet ama lappangó befolyások közé tartozik, mely az ifjúság érzületét mintegy észrevétlenül tisztítja, emeli és nemesebb vágyakkal tölti el. A középiskolai vallásos nevelés, mindent összevéve, föler a legerőteljesebb erkölcsi disciplinával.

A tananyagra nézve tájékozásúl ideírom a Merchant taylor's* school programját 1879. és 80-ra.

1.1879. jan.—jun. Olvasták és tanulmányozták az ó-szövetségéből Kir. I. II. k.; az új-szöv. Szt. Márk evangyidiomat. Jun.—dec. Esther, Ezsaiás, Nehemiás könyvei; az új-szöv: Ap. csel. I.—XII.

2.1880. jan.—jun.; ó-szövetségi történelem főbb vonalai Saul trónraléptétől; új-szöv. Lukács evangyelioma. Jun.- dec. Genesis,

¹⁾ Higher School and Unirersities in Germany. London, 1874. 97. 1.

Exodus és Ap. csel. XIII.—XXVIII. Ezekhez járul az egyháztörténelem, a XXXIX hitcikkely, a liturgia és a káté.

II. *Ó-dassilcai stúdiomok* A vallásosság az angol társadalmat átjáró levegő, a classikai stúdiomok pedig a hatodik érzék. Az egyes iskoláknál nagyrészt jellemeztem a tanítás menetét, s ennélfogva itt sok dolgot mellőzhetek, hogy ismétlésbe ne essem. A grammatikai nehéz fegyverzetet megtalálhatni mindenütt. Az alsó osztályokban az elemzés, a felsőbbekben a verbális criticismus és a philologia emészti föl az idő jó részét. A nyelvtanhoz sok gépies elem járul, mint annak méltó kiegészítője. Egyik tekintélyes iskolában pl. azt tapasztaltam, hogy a növendékek a latin ódák felmondásakor annál a különös szokásnál fogva, hogy minden sort más-más mond fel, oly helyen is megállanak, hol a legfinomabb logikai s talán költői láncolat és viszony van. Olyformán hat ez a hallóra, mintha darabokra tördelnék Correggio vagy Rafael legszebb festményeit.

Rendesen az óra elején 10—15 perct tisztán nyelvtani szabályok felmondásával, ismételtetésével töltenek, s az idő többi részét fordításra használják.

A classikus nyelvek tanításában azt az elvet vallják, hogy a szellem nem izmosodhatik könnyítő módszerrel; ennélfogva a növendékeknek csak cnyján adnak kezükbe jegyzetes kiadásokat, mert kemény munkát kell végezniük, melyre bő anyagot nyújt a fordítás, a versírás és azok a különböző feladatok, melyekből minden hétre szép számmal kijut.

A latin és görög szerzőkből a túlságos sok emlézés és felmondás a gyengébb tehetségűekre valóságos büntetés, s a helyett, hogy a költői darab a hallását és szívét mívelné a tanulónak, a sok könyv vnélküli zés tortúrává változtatja a deliciát.

Az óra első részét, mint láttuk, nyelvtani szabályok elmondatására fordítják. Aztán jő a construálás, az elemzés és a fordítás. Construálásban a növendékek többsége a mondatoknak szálát bírja venni, s a tanár arra törekszik, hogy a tanuló a mondat és minden szó exact értelmét adja; tehát inkább körmönfont szabatoságot, mint irodalmi ügyességet kíván.

A fordítás kétféle: szó- és írásbeli. Amaz rendszerint egyszerű, emez kétágú, t. i. görögből vagy latinból angolra (prózában vagy versben) és angoltól latinra vagy görögre szintén prózában vagy versben). Az angolra való fordítósnál inkább elnézik, hogy anyanyelve ellen vétsen a tanuló, minisem azt tüntesse ki, hogy a görög vagy latin szövegnek nem ura.

A fordított darabok betanultatása által az emlékezetet kívánják művelni. Az angol nem hiszi, hogy a „rövid emlékező tehetséget” (short memory) ne lehetne gyakorlás útján megnyújtani. Legtöbb fiú, ki sohasem bírta leckéjét jól felmondani, az etoni és harrowi cricket-versenyeken minden játzó futása számát és fogásait a leghívebben elé tudta számlálni. Van olyan, ki 13—14 ezer sort eltud mondani egyvégtében. „Wordsworth idejében — úgymond Adams — egy alsó V-ik-beli fiú egyhuzamban az egész Virgilt elmondotta könyv nélkül“, ¹⁾ Horatiusból, Homérból ma is szintén ezerekre menő verset betanulnak könyv nélkül Harrowban, Uppinghamban, Etonban stb., minek kivált a compositiói pályázatok alkalmával veszik nagy hasznát.

Az emlékezetet erősítik azzal a fogással is, melyet sok iskolában érvényben találtam, hogy az elemzés vagy fejtegetés közben kihozott, kitalált vagy felállított szabályt, sőt gyakran a mintaszerű mondatokat is az egész osztálylyal fenszóval ismételtetik. Ily fogásokkal nem csak az értelmet, hanem az emlékezetet is meg akarják ragadni. A használtabb módszereket jellemzi az alább elé sorolt nyelvtanok és kézikönyvek tanmenete; s ezúttal a nyelvtani, mondhatnám a gramm, műfogások megtanításának sajátos módjáról kívánok megemlékezni, melyet dr. Abbott a City of London schoolban használ. Gyakorlatait, mint ő maga mondja, a latin prózáról írt derek kis művében a „pitfall principle“ a *törbeejtés* alapelve szerint rendezte. Minden gyakorlatban van egy csomó szembetűnő vagy burkolt szabálytalan, helytelen stb. fogós kifejezés, melyeket a tanulónak ki kell igazítani, illetőleg el kell kerülni. A már egyszer kikerült nehézségeket az líj gyakorlatokba — más alakban — ismét beleszővi, s ekként a tanulónak szakadatlanul a legnagyobb mértékben résen kell lenni, mert kivált a gyengéi »bek négyszer—ötször, sőt tízszer is beleesnek ugyanabba a hibába, míg elvégre megtanulják kikerülni.

E rendszer merőben hibás, mert eltekintve attól, hogy a növendéket az igaz helyett mindig a nem igazra vezeti: ha a tanító növendékét minden sajátosságuk ellen elkövetett hibákra figyelmeztetni, 8 kikerülésüket alaposan be akarná tanítani, azokat nem egy kötetel, hanem kötetekre menő sorozattal se bírná kimeríteni. Sokkal előbb kimerülne a növendék ezen a, hogy úgy nevezzem, szellemi „akadály-versenyen“, minisem a hibás szólásmódok és fordulatok óriási példatára, melyre bizonytalán talál az a közmondás, hogy „ereseit eundo.“

Nemcsak a nyelvtan, hanem lélektan szempontjából is elítélendő

¹⁾ *History of Winchester College.* 357—358. 1.

e módszer. Ha a növendék értelme a leküzdendő nehézségekből ki nem *fogy*; ha azok folyvást meg-megújulnak, testet öltenek, mint a „Hunok harcán“ a leöltek lelkei: a haladás lelkesítő kedvérzete helyett, a folytonos megakasztás zsidbasztó érzete fogja el. Emlékezetét megterheli, képzeletét megköti e tantárgy, és gyakorlati logika helyett a rabulismus disciplinája lesz. Mit mondjak a versírásról, melyet a nemzet legnagyobb gondolkodói (Bacon, Milton, Locke, Coleridge, Macaulay, Ruskin, Mill) egyformán elítélnék, s melyet mégis az ó eonservativismus — az iskolák nagy rémületére — fentartott, mint a szellemi erőket gyakorló és stilszerző eszközt. Az ifjúnak akkor kell e titokzatos mesterséghez fogni, midőn még a rhythmusról legkisebb fogalma sincs, képzelete alig csillámlik, s abból az idegen nyeltből, melyen írnia kell, alig tud pár száz sornyinál többet. És írnia kell a latin hexametert és a görög jambust recipe szerint, mint ahogy a patikai gyógyszereket készítik, anélkül, hogy a hozzávaló szereket tartalmazó üvegeknek bár egy részök meg lenne, mert a mellett, hogy idegen nyelven kell írnia, melyet nem ért, oly emótiókat akar rajzolni, melyeket soha se nem értett, se nem érzett.

Az angolból latinra való fordításnak megvan az a kétségtelen haszna, hogy az iljú elméjébe vési a nyelvtani szabályokat; a latinból angolra való fordításnak szintén több oldalú haszna van a növendék szellemére: és mégis az angol középiskola, a versek szertelen íratásával, inkább az elsőt tartja szem előtt. Kezdő tanulóval verset íratni semmivel sem okosabb dolog, mint valakit lovagcsizinjában úszni tauítani. „Van valami szép a jó latin versben és jól construált szép költemény hallásában — mondá dr. Arnold — úgy hogy nem csodálom, ha tanáraink túlságos figyelmet fordítanak a versíratásra. Erős meggyőződése, hogy e rendszer a növendékek nagy többségére nézve rász.“¹⁾ A versírás miatt a tanuló az olvasott darabokat mondatraktárnak tekinti, s arra törekszik, hogy feje a sentenciák arsenáljába legyen. Van-e értelem az összefűzött szókban, vagy valamely talpraesett gondolat: arra a növendékek legnagyobb része nemigen gondol. Innen van az u. n. nonsens vers, mely elnevezés csak nemrégiben is Etonban egy egész osztályt jelentett. A tanulók versírása kínjait, mely az ok nélkül való morfondírozásban áll, talán legjobban jellemzi az az etoni tanuló, ki azt mondja: a versírásra szabályokat ad elsöben a nyelvtan, mely azt tanítja, hogy úgy írjuk a verset, mintha

¹⁾ Stanley *Life of Dr. Arnold*. I. köt 231—232. lap.

Horác vagy Virgil leült volna, hogy verset írjon, kezében nyelvtannal, Gradussal és szótárral; aztán vannak a kissé több szabadságot engedő szabályok; majd jönnek a még több szabadságot engedők, melyeket a *tutorók* gyakran vesznek igénybe, s végül vannak a latin költők szabályai azaz hogy szabálytalanságai, melyek annyi hamis mérteket és hamis *concordiát* engednek meg, mennyi épen a szerzőknek tetszik. ¹⁾

Regenten a franciáknál szintén nagyban virágzott a latin versírás, s ők is azt tapasztalták, hogy „végtelen csekély azoknak a növendékeknek a száma, kik e gyakorlatokból szellemi hasznot húznak, mert a nagy többség utálja, kölcsönből él, vagy rendkívül rosszszül fogalmaz.“ ²⁾ Szerencsére a franciáknál Durny facultatívva tette a latin verset, az augol középiskolákban pedig ma már mindinkább a felső osztályokra kezd szorulni.

Mikor a versírásra egy-egy oly tliemát kap a növendék, minő ez: „Défendit numerus“ és hozzá semmi magyarázatot: róla csak úgy beszélhet valamit, ha egy csomó latin szót egymáshoz fűz, mert mentol többet gondolkodik rajta, annál kevesebb gondolata támad.

Az iskolai munka mennyisége következő: Merchant taylor's schoolban a VI-ik osztály egy évben körülbelől elolvas két* görög tragoediát, Thucydidesből egy könyvet s Demosthenes egy beszédét; a latinból Virgil és Horác 2—2 könyvét, Liviusból egy könyvet és Cicero egy beszédét. Marlboroughban mondá nekem egyik tanár: nehéz megmondani, hogy mit végezőnk egy év alatt, mert a fiúkat igen sarkaljuk a folytonos görög és latin olvasásra; mind a mellett a VI ik osztályban egy szorgalomszakban k. b. elolvasunk egy görög tragoediát, Virgilből egy könyvet és Tacitusból vagy Ciceróból evg keveset; de mindig jókora időt fordítunk az olvasmányokkal párhuzamos görög és latin írásbeli feladatokra.

Uppingham school egy-egy szorgalomszaki munkáját az ó clasikai stúdiumokból a következő táblázat mutatja:

¹⁾ *A day of my Life*. London, 1879. 99—100. lap.

²⁾ E. Bersot, *Questions d'enseignement*. Paris, 1880. 223. lap.

Latin és görög.

Egy azorgalomszakban végeztek a latinból és görügből.

Osztály	Sor	Könyvnelkül	Fogalmazás	Nyelvtan	Jegyzet
Alsó VI.	3500	1000 Angol O.	30 db	Ejtegetés ismétlése	
Remove	2500	600 Angol O.	30 "	Ejtegetés ismétlése	
Alsó V.	2000	550 sor Angol O.	30 "	Ejtegetés ismétlése	
Közép V.	2000	300 sor Angol O.	30 "	Latin és görög syntaxis	
Alsó V.	2000	300 sor Angol 300	30 "	Latin és görög syntaxis görög név- és igejtegetés ismétlése	
Közép Remove	1500	250 sor Angol 250	30 "	Latin és görög syntaxis. A latin és görög igék ismétlése. A scannió szabályai	
Felső IV.	1200	200 Angol 250	30 "	Latin syntaxis. Az egész görög ejtegetés	
Közép IV.	1200	150 Angol 250	30 "	Az egész görög és latin ejtegetés	
Alsó IV.	1200	150 Angol 200	30 "	Görög ejtegetés, különösen a nemek	
Alsó Remove	900	100 Angol 300	30 "	Görög ejtegetés, a nemek mellőzésével	
Felső III.	600	60 Angol 300	30 "	Görög és latin ejtegetés, az összehasonlítás mellőzésekkel	
Közép III.	600	60 Angol 300	30 "	Görög könnyű nevek melléknévvel és névmások; latin ejtegetés, (folytatva)	
Alsó III.	600	60 Angol 300	30 "	Görög nevek és melléknévek; latin ejtegetés	
II. I.	400	Angol 450	30 "	Görög ejtegetés; latin ejtegetés	(Készítők)

Harrowban összehasonlító nyelvészetet is tanul a felsőbb osztályosok egy kis része (1880-ban mintegy 15 fiú), hetenként 2 órán, *Papillon Manual of Comparative Philology* című 250 lapra terjedő könyve szerint, mely az etymológiát és az összehasonlító nyelvtant tárgyalja. Két esztendő alatt tanulják át a fiúk e könyvet, mely mellett az előhaladottabbak használják *Peile Introduction to Latin and Greek Etymology* c. művét.

City of London schoolban a sanskrit nyelv elemeit is tanítják.

A felső osztályokban a fordítást rendszeren bő magyarázattal kísérik. Demosthenes egyik beszéde fordítása alkalmával (*Ἰεροῦ τῆς παραπλοΐβειας*) a tanár érdekes párhuzamot vont a régi és újkori szónoklat között s kiemelte, hogy az ó-kori szónokok a költőkkel esnek egy kategóriába: ellenben az újkoriak a tanítókhöz állanak igen közel

A tárgyas magyarázatokra, a felső osztályokban, nagy gondot fordítanak az egyetemi vizsgálatok miatt.

Nem hallgathatom el azonban azt a nagy fogyatkozást, mely a classikai stúdiumok tanításában Angolországszerte tapasztalható, t. i. az aethetikai oldal elhanyagolását. Egyik —különben igen derék classical master — arra a kérdésemre, hogy minő illusztrációkat használ a classikusok megértésére, azt felelte: semmit, mert nem hiszi, hogy igazi hatásuk lehessen a növendékek elméjére. Arra sokkal fejlettebb elme és képzelet kell, — mondá tovább ugyanő.

Ámde sokkal nehezebb a szöveg szépségét felfogni, mint egy Laokoon vagy Niobida szobor csoportot megérteni, sőt élvezni. Amarra reflexió, erre értelmes látás szükséges. Az a kérdés, hogy melyik fejlődik, hogy úgy mondjam, nyílik hamarább és könnyebben: a képzelet-e vagy a reflexió? Azt hiszem, hogy a növendékek phantasiáját könnyebben megragadja egy-egy „megkövült ballada“, mint a hogy Goethe a Niobida csoportot nevezte, vagy egy latható Lrtigoedia, a minek a Laokoon csoportot nevezhetni, mint a melyek egyszerre a szemhez és a szívhez szólnak: holott a szöveg sokkal nehezebben hatja meg a képzeletet; s későbbre kelti fel a reflexiót.

A szerzők magyarázata alkalmával nyelvtani és positiv tényeket adnak; de ritkán viszik be a növendéket a múlt százak szellemébe. A stil finomsága elvesz a nyelvtani szörszálhasogatásban; a darab szépségét a grammatikai anatómia teszi tönkre; a drámai vonások —mondhatnám a műdarab physiologiai arculata, a kritikai kérdéseknek lesz az áldozata. A selecták gyakori használata az alsóbb osztályokban

főként arra való, hogy belőlük a versírásra anyagot, s a vizsgálatokra fegyvert szerezzen a növendék. Minden közkatona ágyúöntelék; minden jó locus egy-egy nyílvevő a vizsgálatok alkalmával. Innen van, hogy a compositiókban characteres színeket ritkán találhatni. A tanuló a felső osztályokban is ritkán próbál egyik vagy másik szerző sajátos s ti Íjában fogalmazni; hanem eele etikus lesz.

Az angol classical más terek nagy része nem hisz a classikai irodalom aesthetikai hatásában. Az angol középiskola olyformán vau a eláss, stúdiomok útján szerezhető aesthetikai kincsekkel, mint fősvény a vagyonával: nem annyira az árán megszerezhető szellemi kincs érdekli, miut pénze megtöbbszörözésének arithmetikai vagy geometriai módszere. Az értelmi mívelés rendszere őket is kétszerte jobban érdekli e stúdiomokban, mint az aesthetikai becsérték. Igazán beces és jól rendezett műgyűjteméuye egyedül Rngby schoolnak van; és C-harterhousebain csak most kezdték rendszeres alapját megvetni egy ily gyűjteménynek. Rugbyban, a gyűjtemény megnyitásakor — ép mint nálunk Sárospatakon — sokan gúnyolódtak, sőt furcsa dolgokat jövendőlgettek, mely jövendőlgeté^ekre ott is — mint itthon — ráillett Eliot mondása, hogy „azok a legoktalauabb faja a tévedésnek.“

A latin nyelvtani használt kézikönyvek közül megemlítem a következőket:

Latin rudiments ¹⁾ Az egész mű teljesen a régi, túlélte iskola műve; kevés, rövid szabály, paradigmák és rengeteg szó (radices) megtanulása. A Rudimannus féle „Versus memoriales“ latinul, és angol fordításban. Az összehasonlító nyelvészet legbiztosabb eredményei sincsenek benne értékesítve. Szóval egészen olyan könyv, miuőket 100 évvel ezelőtt használtak és használtunk.

Exempla Latina, by G. Glovcr. ²⁾ A mi viszonyainkhoz képest egészen sajátserű, mondhatnék megfoghatatlan könyv. Az első rész: „Introduction of the analysis of latin sentences,“ 4 szakaszban rövid syntactikai szabályokat ad, de sem határozott elvek szerint (mert míg az első oktatásnál szükségtelenek is fel vaunak véve, addig a nélkülözhetlenek hiányzanak), sem elég szabatossággal. A mondatok elemzésére (analysis) es az egyes szók fejtegetésére (parsing) igen nagy gond van fordítva. Ámde ez az irány is, mely egykor nálunk szintén erősen uralkodott volt, elavultnak tekintendő, mert, jóllehet az analy-

¹⁾ Glasgow, W. Collins. Sons and Co.

²⁾ London, Kegan Paul and Co. 1870.

sis és parsiug nélkülözhetlenek a nyelvtanításnál, de *előtérbe* mint itt, sohasem tolhatok. A második rész; „*Exempla latina*“, mondatrészek szerint rendezett, latin remekírókból vett mondatok gyűjteménye, mely, mint példatár, a legnagyobb elismerést érdemli. A mondatok jól vannak választva, tartalmasak, szépek és találók. Jegyzetek és szótár teszik ki a mű végét.

Rudiments of the Latin Language, by Clyde. ¹⁾

Az újítás szükségét érzi, a régítől megválni nem tud, s bizonytalaní tapogatózik ide s tova. Ez jellemzi a művet, melyben árok jó és találó mellett sokkal több a nyelvtudományi és methodico-didactikai tekintetben kárhoztatandó. A teljességet (thoroughness) és egyszerűséget (simplicity) úgy véli egyesíthetni, hogy a nyelvtani anyagot *egy könyvben* két részre osztja, az 1. rész a kezdőknek, a 11. rész a haladóknak, még pedig ugyanannyi számú sectióban és cím alatt. A második rész nem repetitio, hanem a tanultaknak *kibővítése*. Ily berendezésnél sokkal célszerűbb kétféle nyomással szemléltetővé tenni a két cursust, de ugyanabban a rendszeres tárgyalásban. Érdeme a könyvnek, hogy az angol nyelvre folyton tekintettel van. Az új iskolával haladva, törzseket tanít, de azért az első részben mindig az egész *végzetek* és nem a *ragok* vannak kövéren nyomtatva, s a „constant part“-tól a kezdőknél csak zavart okoz, kiknek meg kell jegyezni a *törzset*, az *állandó részt*, a *ragot* és *végzetet*, holott vagy a régi iskolával az állandó részt és végzetet, vagy az újjal a törzset és ragot kellene tanítania. Helytelen az adjectivumok ragozásának elkülönítése a főnevektől, a szószármaztatás szétforgácsolása, a tömérdek szóhalmaz, mint példa, mely azonfelül nincs megválogatva. A syntaxisban nincs meg a „lucidus ordo“, melyet pedig az előszóban nagyon hangsúlyoz; a régi felosztás — concordantia és régimén szerint — túlélte magát, az absolutus casusok külön tárgyalása nagy hiba. A verstan egészen hiányos stb. Szóval a műben több a jóakarát, mint a tudomány.

The new Eton Latin Grammar, by Moody (Cl.). ²⁾

Ez a könyv is egészen a régi iskola terméke, s didactikailag túlhaladott copf. Az oktatás első és második fokán szükségesekeket úgy választja el, hogy a második fok tárgyát a lap aljára jegyzetekbe teszi. Törzsekről és ragokról sehol sincs szó, csak állandó részről és végzetekről. A syntaxis és prosodia (csakis elemi) szabályai kéthasábosan

¹⁾ Edinburgh, Olivér and Boyd. 1870.

²⁾ London, Longmans, Green and Co. 1870.

latin és angol nyelven vannak adva. A „latin praxis“ és „parsing praxis“ részek felvétele nagyon liibás.

Schnitz L. A Grammar of the Latin Language. ¹⁾

Igen ügyes, jó compendium, az újabb iskola szellemében, határozott elvek alapján kidolgozva. Így az alaktan egészen törzsek szerint van berendezve. A latinság csak az aranykorra terjed (80-tól Kr. e 14-ig Kr. u.) A syntaxis szabályai rövidek, s általában szabatosak.

Thring K. A latin gradual. ²⁾

tanítóknak hasznavehető könyv; de a tanulókat tekintve, saját-szerű halmaza az ismeret különböző fokán állók számára való szabályoknak és olvasmányoknak. Az első rész syntactikai szabályok és utasítás a mondatok analizálására, még színezett táblák segélyével is. A második rész olvasókönyv aegrota puellától, Ovidiusból, Cicero, Cato major-jából és Caesarból vett darabokig, a syntaxis szerint berendezve. Nem helyes, hogy minden egyes szakasz tárgyalásánál újra kezdi a felépítést, a legrövidebb egyszerű mondatról az összefüggő olvasmányig.

Kennedy B. // The public school Latin Grammar. ³⁾

A tudomány színvonalán álló rendszeres és tudományos latin nyelvtan, mely középtanodai tanároknak és tanárjelölteknek igen jó és szükséges segédkönyv és tankönyv, de gymnasiumi tanulóknak *tankönyv til* nem való; mint kézikönyv jó szolgálatokat tehet, de egészben véve a legideálisabb tökélyű gymnasium körét is felülmúlja. E szerint értelmezendő a címlapon álló „for the use of schools, colleges and private students.“ E könyv egyetlen hibája a nehézkesség, mely a gyors és biztos tájékozódást lehetetlenné teszi.

A görög kézikönyvek közül megemlítem *Morris Stories in attie greék* figyelemre méltó olv. könyvét. Egyetlen kifogás lehet ellene, hogy nem elég fokozatos az igék használásában. Modern tárgyú elbeszéléseket is vesz fel saját — a remekírókat utánzó — stíljában. — U. ő tőle

Greek Lessons (6-th edit). ⁴⁾

Az elemi görög alaktannak leglényegesebb része, száz leckére osztva paradigmákban, és görögből angolra fordítandó gyakorlatokban. Szabály úgyszólván semmi sincs, s a mi van is, jórészt fölösleges, mert már az angol és latin nyelvből ismereteseznek kell lenniök. A tárgyalási rend ellen is lehetne kifogást tenni, péld. az összevont

¹⁾ Glasgow, William Collins, Sons and Co. — ²⁾ Macmillan and Co. 1871. — ³⁾ Longmans and Co. — ⁴⁾ U. a.

ragozás nem oly eltérő valami, hogy egészen elkülönöztesse a könyv végén tárgyalassék. A mondatok vetekednek az Ahn-féle szellemtelen mondatokkal. Az egész munkának irányára nézve legjellemzőbb az, mit a bevezetésben a görög nyelv hasznáról mond. Itt *első helyre* teszi a tudományos műszókat, s az egész könyvben a megtanulandó szók *mind erre való tekintetből* vannak megválogatva, s minden lapon ott találjuk „Give the derivation of” alatt a görög tudományos műszókat. Különben ez is cél, következetesen keresztülvitt cél. Nem volna megvetendő az az eszme, ilyen könyvet a reáliskolákban is taníttatni. Épen elegendő volna a műszók megértésére. Más szempontból nem állaná meg helyét.

Rudiments of the greek language. ¹⁾

Sajátszerű könyv. Alapjában és szellemében a régi rendszer híve mind a nyelvtudomány, mind a didactika tekintetében; de aze¹rt kacérkodik az új iskolával is, mert szerző a bevezetésben felemlítvén segédkönyveit, *első helyre* Curtiust teszi: de, uram isten! minő társaságban! Egyébiránt maga a bevezetés csakugyan a legjobb program. Angol viszonyok követelik különben, hogy az új testamentum hanyatló görög stílusára ép úgy tekintettel legyen, mint Homér vagy Demosthen nyelvére. Egészben véve azonban használható tankönyv.

A first greek reader, by Rushbrooke. ²⁾

Összesen 223 mondatani szabály, kezdetben csinált, utóbb ugyan remekírókból vett, de átídomított és megnyirbált mondatokkal, melyeknek nagyobb része, bár a kaptára talál, de semmit mondó, sőt számos esetben sületlen. Nem helyeselhetem azt az álláspontot, melyből kiindul, mintha t. i. az, ki e könyvet kezébe veszi, már nem volna az angol és latin nyelv *főbb* szabályaiban kellőleg tájékozva. úgy van szerkesztve, mintha 9--10 éves gyermekek ebből a könyvből tanulnának először grammatikát, illetőleg syntaxi¹t. Némi ellenmoudás is van benne, mert noha az alaktannak nagyjában való ismeretét feltételezni látszik (már a 12. 13. lapon fordul elő futurum, perfectum, továbbá *IXfyvftev* stb.), mégis mindvégig a lehető legegyszerűbb mondatokkal áll elő. Nagyon elementáris, nagyon gyenge kezdőknek való, nagyon is szájbarágó.

Greek Grammar Rides by T. W. Farrar. ³⁾

Szerző a görög grammatika (helyesebben: syntaxis) legfőbb s legszükségesebb szabályait tizenkilenc 8. r. oldalon tárgyalja.

¹⁾ Glasgow, W. Collina, Sons and Co.

²⁾ Oxford, Clarendon Press Series.

³⁾ XIV. kiadás. London, Longmans and Co.

A könyv vagy vezérfonalkép a tanár előadásai, tüzetes tárgyalásai mellett (melyeket szerző „Brief greek syntax“-ában nyújt), vagy ismétlő kézikönyv gyanánt, s különösen utóbbi tekintetben sikeresen használható. A szabályok általában rövidek, szabatosak, értelmesek, a főbb jelenségekre kiterjedők; a példák találók. Legsikerültebb az esettanra vonatkozó rész, míg a többiek közül egynémelyik szakasz, — p. az oratio obliqua-ra vonatkozó és még inkább a föltételes mondatokról szóló — mind a tudományos vizsgálatok mai állása, mind az iskolai oktatás szempontjából, némi módosítást igényelne.

A könyv használhatósága mellett bizonyít a XIV. kiadás megjelenése; alkalmazása (beosztása mellett sanskritből s németből fölhozott analóg példák miatt is) mindenesetre a tanulók magas értelmi fejlettségét teszi föl.

III. Az újkori nyelveket jobbára a classikai minta szerint tanítják; inkább a nyelvtanból és a látásért, mint a hallásért történik a tanítás. Rugbyban e száz kezdete óta tanítják a franciát, ma is körülményei úgy, mint ezelőtt nyolcvan évvel. Dr. Arnold írta volt Dembigh lordhoz intézett levelében, hogy „a középiskolai fiúk nagyobb része több hasznát veszi, hogy ha a modern nyelveket olvassa, mintha beszél; s ha nyelvtanilag megtanulják, mint a holt nyelvet, alkalmilag könnyen belejőnek a beszédbe is.“¹⁾ Hasonlóan Marsh, az angol nyelv történelme szerzője azt jegyzi meg, tudós és nyelvész léte, hogy az idegen nyelvek beszélése az elmét ellapítja, egyszersmind fölületessé és minden elmélyedéstől irtózóvá teszi. Arnold Máté e nézetet helyeselve mondja, hogy a sok nyelv beszélése okozta gondolati ürességgel szemben az iskola és oktatása igazi célja nem lehet más, mint hogy elménk erőit kifejtse, és az élő tudományhoz utat nyisson.²⁾ Valóban az iskolák nagy többsége híven megtartotta az Arnoldék tanácsát, s ma, midőn Blackie az edinburghi egyetemen társalgó órákat tart tanítványaival a görög nyelvből, és más hozzá hasonló tekintélyek nagyon sürgetik az ó-classikus nyelveknek a hallásra tekintettel való tanítását: a modern nyelvek kiejtésében a tanuló nyelve csak úgy csetlik-botlik, fülök pedig — mondhatnám — partialis siketségben szenved.

„Nulla hora sine linea“ — nincs óra, melyben több-kevesebb időt nyelvtani ismétlésre ne fordítanának. Különösen meglátszik e

¹⁾ A. Stanley, Life and Correspondence stb. I. köt. 120. 1.

²⁾ M. Arnold, Higher School and Universities in Germany. London, 1874. 180. 1.

módszer a német nyelv tanításán, melyben általában sem a tanulók dolgozata, sem a kiejtés nem vallanak arra, hogy éreznék a némettel való rokonságot. Azt tapasztaltam a tanulók dolgozatai átnézése alkalmával, hogy általában a francia nyelvben nagyobb előmenetelt tanúsítanak, mint a német nyelvben. szívol a franciához jobban fűlik, mint a némethez, mint magok megy állják, azért, mert amannak több hasznát veszik. A modern nyelveken a felsőbb osztályokban rendszeren azokat a műveket olvassák, melyeket az egyetemek a különböző vizsgálatokra előírnak, pl. Voltaire, Corneille, Sainte-Beuve, Schiller stb. műveit.

Merchant taylor's schoolban egy évben elolvasnak 100 levelet *Sainte-Beuve* „L’homme et Targent“ -jából és egy könyvet *La Fontaine*-től; németben *Schillertől* „Wallensteint Tod“-ot és 150 levelet *Freytag* „Aus neuer Zeit“ -jából. Mill Hill schoolban *Corneille* „Cid“-jéből és *Voltaire* „Le siècle de Louis XIV “-ból a fentebbinek megfelelő mennyiséget olvasnak. City of London schoolban az I-ső osztályon kezdve fel a VI-ikig (tehát nyolc osztályon keresztül) *Brachet* „Nouvelle grammaire française“-ét használják, az V-ik és VI-ik osztályban *BracJtet* „Grammaire historique“-jét s a két legfelső osztályban Duruy „Histoire“-ját és Guizot „Civilisation“-ját olvassák; de már a német nyelvből Troembling olvasókönyvén (Graduated Germán Re&der) túi nem mennek; Clifton-collegiumban a francia nyelv elemeire Eugéne nyelvtanát s a német nyelv elemeire a rugbyi német nyelvtant használják. E tón bán, Harrowban, Marlborougliban a francia nyelvben az illető nyelvtanítók által készített olvasókönyveket tanítják az alsó osztályokban.

IX. Az anyanyelv és irodalom, a történelem és földrajz tanítás-módszere.

I. Anyanyelv. Az angol nyelv és irodalom jó darabig ki volt zárva a rendes tantárgyak sorából; felvétele voltaképen a moderm szakasz felállításával kezdődik. Etonban, pl. az alsó osztályokban nem tanították, a felsőbbekben pedig anyanyelven ép akkor nem engedték gondolkodni a fiukat, mikor gondolkodni tudtak volna; a VI-ik osztálybeliek Hómért latinra s nem angolra fordították.!)

Hogy még itjú e tárgy, abból is kitetszik, hogy igen kevés időt szentelnek rá (legtöbb helytt hetenként 1—2 órát): de különösen kitetszik abból, hogy tanítása igen gyakran mostoha kezekre jut. Az a classikai nyelvek tanára, kinek ex officio az anyanyelv tanításához is

¹⁾ M. Lyte, History of Eton College. 204. 1.

érteni kell, igen hajlandó a szók commentálásával és a vonatkozások magyar izgatásával tölteni az időt, s beléjük fulasztani az olvasmány szépségeit. Igaz, hogy több iskolában a történelmi angol nyelvtant is használják de mi haszna, ha „a nyelv történelme tanulása közben a tanítják, másutt meg Whitney nyelvtudományi felolvasásai egy részét használják, de mi haszna, ha, a nyelv történelme tanulása közben a syntaxist — ezt a kitűnő becsű tanulmányt — mint Dániel E. mondja — legtöbbször elvesztik szem elől, s classikusaiukat philologiai commentátorok jegyzeteibe temetik. ¹⁾ Van rá eset, hogy a tanár egész órán betett könyv mellett folyvást nyelvtani és rokon kérdésekkel ostromolja a növendékeket. Ily módszer mellett az annyanyelvi lecke az irodalmi érdek felköltése helyett időpazarlássá válik.

Főtörekvésünk az legyen — úgymond Arnold Máté — hogy a kezdő olvasó színről-színre megismerkedjék a műrekekkel, s velők időzzék, és ne szórakoztassuk vagy riaszszuk el szükségtelen kitéréssekkel vagy apró-cseprő dolgokkal. ²⁾

Az irodalom tanulásának mindenek előtt gondolatot kell ébreszteni, vagy mint Johnson „Lives of the poets“ című művében Pope-ról mondja, „a tapasztalás dictálja ránk az ítélest. A ki sok könyvet olvas, egyik véleményt a másikkal, egyik stílt a másikkal kénytelen összehasonlítani, s midőn összehasonlít, okvetlenül megkülönböztet, eldob és kiválaszt.”

Az egyórás heti tanítás mellett minden következő óráig elpárolog az előbbi leckére való emlékezet, holott folyvást öntözni kellene a növendékek kiszáradt emlékezetét

Az anyanyelv tanítása elhanyagolásának egyik oka jórészt az a hiedelem volt, melyet Hillebrand így fejez ki, hogy „az anyanyelvből a nyelvtanon és olvasáson kívül senkit többre tanítani nem lehet. Ki hallotta valaha, hogy Pascal és Bossuet, Swift és Addison, vagy Lessing és Goethe rendszeresen végezték volna a francia, angol és német stílistikai tanfolyamot?“ ³⁾

Szent igaz, csakhogy azok elsőrendű csillagok voltak, s az iskola nem a Swiftekért, nem is a Goethékért van, hanem azokért a másodrangú tehetségekért, kik útmutatás és segítség nélkül utat törni és haladni nem bírnak.

¹⁾ *Education J. Locke*, bevezetéssel és jegyzetekkel. London, 1880. 24. lap.

²⁾ *MacmiUan's Magazine*. 1878. jun. 156. 1.

³⁾ *Contemp. Review*. 1880. aug. 215. 1.

Ez az irány vezeti azokat az iskolákat, melyek az anyanyelv tanítását az olvasmányok útján rendszeresítették. Ezek között első helyen áll King Edward's school, Dulwich-collegium, Marlborough-collegium, Clifton-collegium, s idetartozik Uppingham school is, bár ez leginkább szünidei feladatok alakjában tanulmányoztatja az angol Horaérje — Shakespeare — műveit.

Íme itt adom vázlatát, *Mac Carthy* igazgató úr szívességéből, annak a módszernek, mely szerint King Edward's middle schoolban (Birmingham) az angol irodalmat tanítják.

Az alsóbb osztályosok előkészületül a felső osztályokra, szakadatlant használják *Palgrave* „Golden Treasury of English Songs and Poems“ című művét és rendszeresen Scott Walter valamelyik történelmi elbeszélését; Palgraveból bizonyos számú költeményt kiválasztanak félévi tanulásra. A tanár az osztály figyelmét mindenekelőtt a szók értelmére, a képes kifejezésekre és történelmi vonatkozásokra fordítja, ekként a költemény helyes felfogása útját megegyengeti, s aztán könyv nélkül betanultatja. Az említett elbeszélést, mint szünidei feladatot olvassák át a növendékek, melynek tartalmát a félév elején mindig fölkérdetik. Aztán e darabot, vagy könyvet egész féléven át olvasókönyvnek használják. A nyelv szerkezete tanításánál nagy gondot fordítanak a logikai elemzésre, melylyel a mondatnak alapját vetik meg, s párhuzamosan előbb rövid, később hosszabb dolgozatokat készítenek a növendékek, többnyire történelmi tárgyokról.

A felső osztályokban Milton „Lycidas“, Gray „Elegy“, Pope „Essay on Man“, Johnson „Vanity of Human Wishes“ s ezekhez hasonló darabokat tanulmányoznak. A felső osztályokban az irodalmi leckék központja rendszerint Shakespeare egyik darabja. A mely osztályban Shakespearet tanulni kezdik, ott a fiúk kezébe a következő könyveket adják: a) *Chambers* Etymological English Dictionary; b) *A Play of Shakespeare with notes* (Clarendon Press, Oxford); c) *S. Brook* Manual of English Literature (e kis könyvet rendszeren utánolvasás céljából használják); d) *Morris* Elementary Historical English Grammar; e) *Abbott* Shakespearian Grammar; f) Shakespeare összes művei.

Elsőben a darab meséjére fordítják a figyelmet, és a különböző jellemek megítélésére vonatkozó kérdéseket tesznek, a mennyire t. i. első olvasásból azokat a növendékek felfoghatták; aztán, ha történelmi darabot olvasnak (pl. Julius Caesar, Coriolanus), a tanár törekszik megértetni Róma és a politikai pártok ama korbéli állapotát.

A legjellemzőbb helyek némelyikét könyv nélkül is betanulják.

Ezután kezdődik a nyugodalmas átolvasás és részletes tanulmányozás, olyformán, hogy a tanulók jegyzeteket tesznek, s jegyzeteiket u tanár időnként számon veszi. Némely szóknak etymológiáját és származékait is adják; a származtatott szókat osztályozni, s velők a legközönségesebb etymologiai törvényeket illusztrálni próbálják. Ha valamely szó értelme Shakespeare kora óta megváltozott, e változás valószínű okát kipuhatolják, a gondolkodás törvényeit e változással illusztrálják, s rendszeren a szót történelmileg nyomozzák, s görög, latin, celta vagy teuton kútfejére mennek. Minthogy a fiúk legnagyobbbész a felső osztályokban a latin, francia és német nyelvet tanulják, ebbeli ismeretöknek a nyelvészeti változások és analógiák raegérthetésére nagy hasznát veszik.

A nehéz helyek construálására jókora figyelmet fordítanak. Az ifjak gyakran elhiszik, hogy anyanyelvökön értenek oly kifejezéseket, melyekkel egyáltalán nincsenek tisztában; s lehetetlen is kicsinyre becslülni azt a gondot, melylyel az ifjúságot egy Shakespearehez fogható költő nyelvezetébe számtalan kihagyásaival, célzataival stb. be kívánják vezetni: azt az ifjúságot, melynek szóismerete rend szerint csekély, képzelete gyenge, s gondolatereje abstractions még nem eléggé erős. Ez okból, valamint a fogalmazásra való bevezetés szempontjából is, havonként egyszer u. n. vizsgálati dolgozatot készíttetnek, melyeket a tanár gondosan megvizsgál, s kijelöli egyfelől a felfogásbeli, másfelől a kifejezésbeli hibákat.

Ha ekként lassú és gondos haladással a darabon áthatoltak, még egyszer ismétlésképen hozzáfognak; ezúttal azonban a jellemek önállóságát vizsgálják, s lehetőleg a mozgó rúgókat és a mélyebben fekvő emberi szenvedélyeket elemezik. Most már figyelmet fordítanak a kiválóbb gondolkodóknak az illető darabról adott jellemzéseire, pl. Coleridge-nek Shakespeare-ről és Miltonról írt Essay-ire (Biographia Literaria), s mindenek fölött Gervinus Shakespeare Commentárjára, melyet szorgalmasan kellene forgatni minden oly tanulónak, ki Shakespeare szellemével meg akar ismerkedni.

Az angol irodalom történelmét a legfelső osztályban, főként előadások útján tanítják, mialatt a növendékek jegyeznek, s otthon a kérdéses szerzők műveiből kiválóbb darabokat olvasnak. Az intézet könyvtára e tekintetben jól el van látva, s e mellett az I-ső osztálynak külön könyvtára van, melyben a kevésbé ismert (főként Erzsébet kori) szerzők művei is feltalálhatók. Arra a tanárnak mindig van gondja,

hogy midőn egy szerző valamely iratáról beszél, azt a növendékeknek bemutatassa, s figyelmüket azokra a helyekre vagy részekre irányozza, melyeket óra után át kell olvasniok.

„Shakespeare műveit — írja Storr tanár — rendszeren rövidítve, a Clarendon sajtó kiadásában olvassuk; de az oly darabokat, mint Romeo és Júlia, melyek e kiadásban nincsenek meg, néha minden kihagyás nélkül olvassák, mert a középiskolai tanár egyáltalán minden aggodalom nélkül adja növendékei kezébe Shakespeare műveit eredeti mezőkben.⁴⁶

Némely középiskola szép sikerrel használja Whitney *Language and its study* c. kitűnő felolvasásait is. (London, Trtibner.)

Hogy az egyes osztályok mennyit végeznek egy-egy szünidőn, hadd mutassa azt az uppinghami iskola következő kimutatása:

VI. oszt. — Felső csapat. — Shakespeare, Lear király, II. felvonás IV. szín, 89—812 sor. III. felv. I. és II-ik szín.

VI. oszt. — Alsó csapat. Ugyanaz, a mi a felső csapatban.

Remove. — Ugyanaz, a mi a VI-ik felső csapatban.

Felső V-ik. Shakespeare, Lear király II. felv. 4. szín.

Közép V-ik. — Horatiusból a szorgalomszakban végzetek vagy u. az, mint a következő osztályé.

Alsó V-ik. — Shakespeare Lear királya II. felv. 4. szín, 1—268 sor.

Közép Remove. — U. a., mint az alsó V-ikben.

Felső IV. — Shakespeare, Lear király II. felvonás 1. szín, III. felvonás 2-ik szín (egészen), III. felvonás 4-ik szín.

Közép II. — Shakespeare, *A hogy tetszik* II. felvonás 1. szín, 1 - 08 sor, 11. felvonás 3. szín, 7-ik szín, 88 106 sor.

Alsó IV. — Scott „Lady of the Lake“ I. ének, 32 versszakból. II. ének, lo-ik versszakig inclusive.

Alsó Remove. — „Lady of the Lake“ I. ének, 32. versszakl'd, a II-ik ének, X. versszak végéig.

Felső III. — Scott „Lady of the Lake“ IV. ének, 22. versszaktól végig.

Közép III. — Scott „Lady of the Lake“ III. ének, 12. versszaktól a 16-ik végéig.

Alsó III. — Felső csapat. — Scott „Lay of Last Minstrel“ V-ik ének, 14- -6. versszak végéig.

Alsó III. - Alsó csapat. — Scott „Marion“ VI-ik ének, 16 -24. versszak.

Az iskolai szigorlat tárgyai.

Önkénytelen jelentkezők vizsgálata.

- I. csoport. Caesar, de Bello Gallico VII. könyv. Xenophon. De Veetigalibus és de República Athenicnsi.
- II. csoport. Homer, Odyssea. VIII. könyv (265—366. kihagyva). Vergil, Aeneis. V. én. 603. sor végéig. Seott, Lady of the Lake. V. ének. Acsehylus, I Vrsao.
- III. csoport. Shakespeare, V. Henrik.
Arany és bronz medált adtak a nyerteseknek.

Az angol irodalmi díjverseny vizsgálatárgya.

Shakespeare: Lear király. Scott „Ivanhoe.“ angol történelem és Reed költészet, T. és II. fejezet; és a tragik. költészetéről tartott előadások.

II. A *történelmet* és *földrajzot* rendszeren az angol irodalommal együtt tanítják. Történelem alatt Angolország históriáját értik, s egy-egy évben annak egy pár korszakával beérik. Világtörténelem helyett rendszeren Görögország és Róma történelmét tanítják. Dnlwich collegiumban a reál szakasz V-ik osztálya Görögország történelméből 2—3 szorgalomszakban a persa háborúkat, s az alkotmánytörténelmet tanulja; a IV-ik osztály Róma történelmét a Pyrrhussal való háborúig, ezekkel a történelmi részekkel párhuzamosan, s az időt megosztva olvassák Popétól „Essay on Man“ és Shakespearétól „Merchant of Venice“-!

Az angol történelemből a Merchant Taylor's schoolban a modern szakasz (hol az angol irodalom és történelem egymástól el vannak választva) 1879. első felében tanulta VII-ik Henriktől Erzsébetig; második felében I. Jakabtól II-ik Károlyig terjedő korszakokat. 1880. első felében II. Jakabtól Annáig, s második felében I. Györgytől 1778-ig. 1882-ben fogják tanulni II. Henriktől n. Edwardig, és III. Edwardtól III. Richárdig terjedő korszakokat, szóval: 4—5 esztendőre van beosztva az angol történelem, melyet a IV-iken kezdve 5. osztályon keresztül hetenként három órán tanulnak a növendékek.

Az University college schoolban az angol történelmen kívül a IV-ik és V-ik osztályban társadalomtudományt is tanítanak, egy szorgalomszakban hetenként kétszer. Kézikönyv *Fawcett*, *Manuel of Social Sciences*. De a fiúk sokat jegyeznek. Kézikönyvek: *Markham Primary History of Britain* és *Epochs of English History* (az egyes korszakokat tárgyaló kis könyvek), ¹⁾ *The Student's Hume* (csak 17—18 éves fiúk számára) és *Charterhouseban* a felsőbb osztályokban (Removetól fölfelé) *Bright Angolország történelmét* (I.—III. köt.).

Marlborough collegiumban a felső osztályokban *Bright* „English History for P. Schools“, a közép- és alsó osztályokban dr. *Smith* „Primary History of Britain“ ²⁾ és *Curtis* „History of England“ a kézikönyvek. A City of Loudon schoolban az angol nemzet történelmét a négy legelső osztályban, s a rákövetkező öt osztályban az angol

¹⁾ Edited by Rev. M. Creighton; egye« részei Browning O; Tancoctól. London, Longmans et Co.

²⁾ London, J. Murray.

alkotmány vázlatát tanulják, ¹⁾ a három legfelső osztályban pedig Róma és Görögország történelmével párhuzamosan az angol nemzet történelmét tanítják. A növendékek amazokra a Murray által kiadott jeles kézikönyveket,²⁾ ez utóbbira *Green History of the english People* általánosan dicsért kézikönyvét használják.

X. Mathesis és természettudományok.

A mathesis meglehetősen ifjú tantárgy. Harrowban 1837 óta, Etonban 1851 óta tanítják.

A matematikai órákon a tanítás tulajdonkép nem vezérelv, a tanító inkább az osztály munkája felügyelője. A tanuló magára van hagyva, hogy saját emberségéből végezze a munkát.

A tanuló vezetője fele-, sőt néha kétharmad részben bizonyosan a műöszön. Discipulus se expediet, vagy Bunyan gyakran használt hasonlata szerint «minden hordó fenekén áll», ³⁾ mert különben meg kell támasztani. A mathesis tehát nem annyira tudomány, mint inkább disciplina, s szükség, hogy a vele való folytonos foglalkozás közben az elme bizonyos ráncot vessen. Innen van, hogy a középiskolában a matematikai óránál alig van csendesebb egy lecke. Kétségkívül az a szerencsés, ki sok kerülő nélkül megtalálja a helyes utat.

Ezer szerencse, hogy a mathesis már természeténél fogva a problémák kidolgozása alkalmával járókán vezeti a figyelmet, s mintegy kényszeríti az értelmet, hogy láncszemről-láncszemre, nyomról-nyomra menjen, mely haladás közben a béketflrés edződik, a construáló ügyesség izmosodik.

Az Euclid módszerét tartják Angolország-szerzte olyannak, mely leghathatósabbán acélozza a tanuló figyelmét és kitartását. Euclid az angoloknál ma is oly tekintélyben áll, mint ezelőtt évszázakkal; problémáit oly tiszteletben tartják, mint valamely canonikus könyv tételeit, és sem az újabb matematikai vagy közelebbről szólva geometriai művek, sem a külföldi tanároknak néha kicsinylő ítélete nem bírták megingatni az angolok Euclid-cultusát. ⁴⁾

¹⁾ History of the British Empire, *Glasgow, Collins et Sons.*

²⁾ The Students History of Home)

do do of Greece)

by William Smith, New Edition

London. J. Murray. 1879.

³⁾ „Every tub “has to stand on its bottom.“

⁴⁾ Pemogeot és Montucci, a francia kormány megbízásából, a 60-as évek-

Kétségtelen, hogy Euclid módszere szemléltetésére újabb időben sokat tettek (*Hawtrej, Todhunter, Hamblin Smith, Colenso* stb.), s az ő synthetikus módszerét nem fogják elhagyni az angolok semmi analitikai methodusért, mert úgy tartják, hogy az Euclid-féle demonstrációkból a növendék kevés tény, de sok okoskodásbeli gyakorlást szerez; ellenben a modern reformereknél (*Covley, Cuthhertson, Wilson, Tierce, Willock, Reynoldt* stb.) a módszer a tényekkel szemben elenyészik. Azt az ellenvetést, hogy Euclid a háromszögeket és a köröket vegyest tárgyalja, a természetrajznak a mathesisbe való betolakodása szülte. „ Szerencsénkre, Euclid — úgymond Todhunter — még csak nem is álmodott a háromszögeknek a kör geometriájától különvált tanárról, hanem egyiket a másik kiegészítésére használta fel. Todhunter mélyen meg van győződve, hogy ha Euclid jól kigondolt rendszere helyett népszerűbb és kevésbé hajthatatlan módszerű kézikönyveket vennének be: a rendes tanulók rendkívül megéreznék a veszteséget. ¹⁾

Annak az illusztrálására, hogyan alkalmazzák mathesisben az Euclid módszerét, ide iktatom a birminghami King Edward's middle schoolban használt módszert. Megjegyzem, hogy ez iskolában a fiúknak hetenként 8 órájuk van, s havonként a dolgozatokra szintén 8 órát fordítanak, s a mathesist 4 osztályban tanulják. A végző növendékek középszámban 16½ évesek.

A mathesis tanítása alapját a gyakorlat alapos ismeretével vetik meg, párosítva a számtan alapelveinek értelmes felfogásával. A mathesist az inductiv módszer szerint tanítják az egész iskolában, s

ben néhány hónapot töltött Angolországban, a közép- és felső iskolázás tanulmányozása végett. A középiskolákról szóló jelentősökben azt a tételt, hogy Angolországban a mathesis oktatása a növendékeknek inkább emlékezetéhez, mint szellemök magasabb tehetségeihez szól (L'enseignement secondaire. 121.1.): Todhunter, elismert matematikai tekintély, cáfolja s a többek között rá azzal felel, hogy „ha egy bíráló gondosan összegyűjtené egy évről az angol középiskolák, egyetemek, katonai és mérnöki szakiskolák vizsgálatain készített matematikai dolgozatokat, bátran ki merem mondani, hogy a bennök foglalt eredeti problémák és példák érdekességben, változatosságban és elmésségben fölülműlják a világ bármely hasonnemű intézeteiből kikerült ilyennemű dolgozatokat.”

¹⁾ Conflict of Studies. *London, 1873. 188. 1.*

²⁾ *Conflict of Studies* stb. 108. 1. — Sok tekintetben neveltségessé tette Euclid modern versenytársait Ch. L. Dodgson oxfordi tanár „*Euclid and his Modern Rivals*” c. (London 1879.) szellemes művében, hol párbeszéd alakjában szembeesíti Eucliddel a modern geometriai művek angol szerzőit, s igen érdekes illusztrációkkal mutatja ki, hogy a mi bennök jó van, mind Euclidre vall.

a növendéket úgy vezetik, hogy minden művelet okát megértse, s hogy a fekete táblán történt illusztrációk segítségével maga magának meg tudja alkotni a szabályokat. A tanító mindent megtesz a szemléltetésre. Az alsóbb osztályokban Richardson, s a felsőbbekben Brooke Smith számtana a kézikönyv.

A geometriát és algebrát addig nem kezdik meg, míg a számtanban elméletileg és gyakorlatilag otthon nincsenek. E tantárgyak tanulása kezdetekor az első félévben a növendékek kézikönyvet nem használnak; egyedül jegyzőkönyvek a kézikönyv. Mielőtt a tulajdonképi algebrához kezdene a tanuló, a számtani problémákat algebrai képletekben tanulja kifejezni: az összetett osztás, a mértékek és súlyok átváltoztatása, a törtek elenyésztetése stb. alkalmas példákat nyújtanak a symbolikus kifejezésre. A növendék egyszer csak azt tapasztalja, hogy bár algebrát tanul, mégis ismert téren mozog. A számtant csak új mezben látja, s ekként elvesz az algebra rémítő arcúlatá.

A geometriai fogalmakba való bevezetés hasonló módon történik, a gyakorlati geometria szintén megelőzi az elméletit. Mielőtt a tanár a növendékeket új szerkesztésekbe vezeti be, elsőben a fekete táblán mutatja be azokat, olyformán, hogy az egész osztály lépésről-lépésre haladva az eddig tanultak alapján egyszerre minden nehézség nélkül az új feladattal szemben találja magát. Aztán a növendékek magok szerkesztik az ábrát, hozzá a tanító a szükséges leírást dictálja, melyet hazavisznek, és naplójokba beírnak. A következő leckén már önállóan kell szerkeszteniük és magyarázniok, mialatt a tanító naplójukat vizsgálja. Erejük megpróbálására a kérdéses szerkesztménnyel rokon, de bonyolultabb problémákat ad fel a tanár, mindig vigyázván, hogy a geometriai definitiókból csak a legszükségesebbeket adja.

A félév vége felé, midőn az osztály már annyira haladott, az egyszerűbb szerkesztmények bizonyítgatásához is hozzákezd: ez is dictandó útján történik, többé-kevésbé Euclid phraseológiáját követve, melylyel a következő osztályban fognak színről-színre megismerkedni.

Midőn az algebrába és geometriába már javába behatoltak, kézikönyvül Todhunter kisebb algebráját, s ugyancsak az ő Euclid-jét kezdik használni. A szabályok bizonyítása, vagy, a mint iskolai néven nevezik, a könyv-munka (bookwork), elsőben mindig dictandó litján történik: a tanulók jegyzőkönyvbe írják, melyeket a tanár időnként megvizsgál. A kézikönyvet példatárnak használják.

A mi a geometriát illeti: Euclid propositióit előkészületre ki-

hagyják, s aztán *korty nélkül* leírják, s rendszeren, ha a könnyebbekkel elége meg tudtak birkózni, újabb és nehezebb propositiókra mennek. Ha a propositió nehéz, elsőbben megpróbálják könyvnélkül leírni, s lia nem sikerül, a tanár fekete táblán való elemzéssel és alapos magyarázattal segít a növendékeken, s aztán a propositiót újból, s ezúttal korrektül írják le. Minden félév vége felé az eddig tanultakat ismétlik, egyszersmind a propositiókat logikai rendbe szedik. Hetenként 4 (később több) könnyű gyakorlatot, deductiót hagynak fel a növendékeknek házi dolgozatra; e végre Hamblin Smith geometriáját használják leginkább, mint a melyben a példák fokozatosabbak, mint Tochlunter Euclid-jában. Ekként vezetve, egy idő múltán a növendékek teljességgel megbírják a Todliunter kézikönyvében levő gyakorlatokat.

A leírt módszert használják a haladottabb növendékeknél is. Trigonometriában elsőben egy könnyebb kézikönyvet vesznek elé (pl. Walmesley-ét) 8 később a haladottabb növendékeknél Todhunter trigonometriáját. A könnyebb kézikönyvet főként mint példatárt használják, minthogy kezdetben a tanár és az osztály miuden bevezető könyvmunkát a fekete táblán végez, illetőleg jegyzőkönyvre vesz. A bevezetés végeztével a fekete táblát csak ritkán használják, s a mely növendék kellő ideig marad iskolában, bátran hozzáfoghat Todhunter kúpszelet-tanához (conic sections) vagy Parkinson elemi mechanikájához, sőt nem sok nehézségre akad Newton természettanában sem. University college schoolban az elmondott módszerrel rokon módon tanítják a matliesist. A fekete táblához ritkán folyamodnak, s a növendékek leginkább az eltanultakból készített jegyzeteikre vannak utálva.

Marlboroughban összesen hat tanár van a mathesisre. Mindenik keze alatt 5 osztály van, egy-egy osztályban k. b. 20 növendékkal, a eláss, szakaszban hetenként 4, a modern szakaszban pedig 6 órán. Hetenként, az előkészületre mintegy 4 órát számítva, 8—10 órára tehető a heti matematikai munka. Szintén ezt mondhatni Harrowról is, hol a modern szakaszban 6—7 matematikai lecke van hetenként. A mely tanuló pl. Woolwich-ba készül, a mathesis némely ágából külön órákat is vesz, úgy, hogy hetenként 16, sőt 20 órája is van. Marlboroughban a woolwichi akadémiára való előkészület k. b. $2\frac{1}{2}$ évig tart.

Mathesisre leginkább használják a következő műveket: *Todhunter* Smaller Algebre s Higher Algebre és Elements of Euclid; ugyanő tőle Theory of Equations; Trigonometry, Conic Sections; Hamblin Smith algebrai műveit szintén igen gyakrau használják a fiatalabb és

lassabban haladó tanulók számára. Művei elemi részei sokkal bővebbek, és a példák sokkal fokozatosabban vannak berendezve, mint Todhunternél; de módszere amazéval megegyez.

Az integrál és differential calculusra Williamson műveit használják.

II. Természetan és vegytan.

A természettani oktatást az egyszerűség jellemzi, fii kezdve a legegyszerűbb polgáriiskolán fel az egyetemig, átaljában mindenütt kevéssel beérik az intézetek. A vegytani laboratóriumok igen egyszerűek, a pbsikai gyűjtemények igénytelenek. Nagy üveges szekrényeket csak az egyetemi phys. múzeumokban találunk. Nem a szemnek dolgoznak, hanem a kéznek. Mennél kevesebb szóbeszéd, s mentői több experimentálás: ez az angol középiskolai természettani tanítás módszere. Tehát egészen gyakorlati. Rugbyban, hová dr. Tait vitte be a természettant, alsóbb osztályosoknak nem engedik a physika tanulását, mert rajok nézve nem sok haszonnal jár, s azokról, kik azt mondták, hogy a természettant kedvelik, kiderült, hogy csak az explosiókat 8 hasonló dolgokat szerették. Harrowban a közép és felsőbb osztálybelieknek (kivéve a legjobb classikai tanulókat) hetenként két természettudományi leckéjük van, melyekre mintegy másfél órai előkészület szükséges. A legjobb fiúk a laboratóriumokban dolgoznak: mintegy húszán a vegytaniban, s kevesebben a physikaiban.

A természettan tanárai nem használnak kézikönyvet, s csak a szóbeli tanításra szorítkoznak. A vegytan-tanulók a rendes leckéken *Roscoe* könyvét használják, a laboratóriumban pedig terjedelmesebb műveket.

Marlborough collegiumban egy szorgalomszakban a felső IV-ik és Y-ik osztály növendékei a mechanikát, a vegytanból a phosphort, arsenikumot, antimoniumot, aranyat és alumíniumot tanulták; a modern szakasz közép és felsőbb osztálya a mechanikát és physikai földrajzot.

University college schoolban a növendékek 22%-a tanul természettant és 28%-a vegytant hetenként 4—6 órán; ellenben Mill Hill schoolban és King Edward's middle schoolban mindenik növendék tanul természettant vagy vegytant, bár az előbbit kevesebben; City of London schoolban csak a középosztályokban kezdik a pbsikát és vegytant, 8 pl. a hangtant három osztályban, a villamosságot hat osztályban, s a vegytant négy osztályban tanulják.

Legelterjedtebb tankönyvek a vegytanra *Roscoe* és *Buckmaster*

művei; a villamosságra Ferguson és Guthrie ¹⁾, a hang-, fény- és hőtanra Lees kézikönyve ²⁾, a mechanika- és dynamikára kitűnők Wormell kézikönyvei, melyeknek tartalom-vázlatát ide mellékelem. ³⁾

Az I. és II. fejezetben az idő- és térmérése módjának rövid előadása után áttér az egyenletes, az egyenletesen, gyorsuló és a változóan gyorsuló mozgásra, tárgyalván a leírt út meghatározásának graphikai módszerét is; azután megvilágítja a sebességek mega gyorsulások össze tételének és szétbontásának elvét és végzi a szögbeli sebesség tárgyalásával. A III. fejezetben a szabadon és a lejtőn történő esést meg a dobást részletesen adja elő. A IV. fejezetben az erő és a tömeg mérése, az V-ikben a mozgásnagyság, az eleven erő és a munka, a VI-ikban a mozgás Newton-féle alaptörvényei, a VII-ikben az erők összetételének és szétbontásának elve, a VIII-ikban az erők forgató nyomatéka alkalmazással a párhuzamos, majd tetszésszerű irányú, erők összetételére adatik elő. A IX-ik fejezet az ellenhatásokkal (felület, zsinog, merev rúd ellenállásával) és D'Alembert rávonatközö elvével foglalkozik. A X-ik fejezet tárgyát a súlypont meghatározása, a XI-ik és XII-ik fejezetét az actualis és a potentialis energiák közötti összefüggés, a XIII-ik fejezetét az egyszerű gépek alkotják. Végül a XIV-ik fejezetben a csúszó és a forgó súrlódás, s a XV-ikben a tehetlenségi nyomaték kiszámítása adatik elő.

A munka becsét különösen emeli a sok jól választott példa, melyek minden fejezet végén az elmélet felvilágosítására szolgálnak, és a tan tételék begyakorlására bőséges módot nyújtanak.

Szintén nagy figyelmet érdemel Wormell mechanikája, ⁴⁾ melyet a londoni egyetemi természettudományi első és második vizsgálatra (13. Se. lásd a lond. egyetem c. fej.), továbbá a második B. A. fokozat elnyerésére készülő jelöltek nagy haszonnal tanulhatnak. E mű saját-szerű vonása, hogy a dynamikai és statikai bizonyításokat inkább geometriailag teszi, mint algebrailag. ⁵⁾

Lap-geometriája és foldméréstana. (Elem. course of Pláne Geó-metry and Mensuration) ⁶⁾ is kitűnő kézikönyv Euclid geometriája si-keres tanulására. A geometria alapfogalmait gyakorlati illusztrációkból

¹⁾ London és Glasgow W. Collins and Co. ²⁾ Ugyanaz a kiadó. ³⁾ *The principles of dynamics, an elementary text-book for science students by B. Wormell* Rivington, Oxford and Cambridge. 1876. 1—225. 1. ⁴⁾ London, 4-ik kiadás. Groombridge and Sons. 1871. ⁵⁾ London, Th. Murby. ⁶⁾ Figyelmet érdemlő szemléltető taneszköz a physikai tünemények correpetitíójára W. & A. K. Johnston *Illustrations to the Nat. Philos.* c. színes nagy táblái (Magnetism, Frictional-, Voltaic Electricity stb.)

vonja le; demonstrációi a legegyszerűbbek, s beesőket rendkívül emeli, hogy azoknak a műiparra s a művészet némely ágára (pl. építészetre) való alkalmazását és hasznát is mindenütt érezteti.

III. Élettan. A természetrajzot voltaképen a természetrajzi ifjúsági társulatokban tanulják olyforinán, mint ahogy Mill Hill schoolnál említettem. Rendes tantárgy az önkénytes vállalkozók számára a biológia. Eton collegiumban elméletileg és gyakorlatilag ismerkednek meg a növendékek a protocooccus, amoeba, bacteria, vorticella, hydra, önödön, torula, rák és bóka szerkezetével és fejlődésével. Kézikönyvül használják *Huxley* és *Martins* elemi biológiája válogatott fejezeteit. Szintén e célra készült *Mac Ginley* biológiai bevezetése. *) Etonban azok a növendékek, kik a biológiai iskolai jutalomra pályáznak, tettség szerint választják az élettant (physiologia), melyből *Foster* Pliysiology Primer-jét és *Huxley* pliysiólogiája első fejezeteit veszik. Az állattanból tudni kell az állatok és növények közti különbségeket, s a gerincesek, rovarok, puhányok, belférgék, coelenterata és protozoa közti különbséget. Kézikönyvek *Macalister* Invertebrata *) és *Nichd-són* Introductory text-bookja.

A növénytanból az Eton szomszédságában levő növények általános és leíró ismerete a mérték.

Charterhouseban és City of London schoolban a geológiát is tanítják, mindkét helyen a physikai földrajzzal kapcsolatban; kézikönyv *Geikie* Primer-je.

XI. Rajz- és zenetanítás.

Clifton collegiumban a rajz kötelező tantárgy, és tanítása következő program szerint történik:

A classikai szakaszban: heti 1 órán felső ³⁾ IV-ikben a távlatrajz és lap-rajz elemei; alsó IV-ikben gyakorlati lap-geometria és a kicsinyített mérték szerkesztése és a felső III-ikben test mintákról való rajz; alsóIII-ik szabadkézrajzi körvonalok a fekete táblán és papíron.

A modern szakasz növendékei (beleértve a mérnöki szakaszt is)

1) Introduction to the study of General Biology. London and Glasgow. W. Collins Sons et Co.

2) Zoology of the invertebrate Animals; másik kis kötet a gerincesek kiváló alakjait tárgyalja. London, 1879. Longmans, Green et Co.

3) A *-gal jelzett osztálybeliek otthon is foglalkoznak rajzzal legalább egy órán.

hét csapatra (sets) osztva hetenként szintén 2-órán foglalkoznak: az 1-ső és 2-ik csapat magasabb távlati és egyeinnéretű vetületi rajzzal; a 3-ik a és b csapat a távlat és vetület elemeivel; a 4-ik csapat tervrajz, az 5-ik csapat gyakorlati lap-geometria; kicsinyített mérték szerkesztése és testmintáról való rajz; 6-ik csapat gyakorlati lap-geometria és a rajzeszközök használata; szabadkézi rajz, 7-ik csapat (heti 3. óra) gyakorlati lap-geometria és tervrajz; szabadkézi rajz.

Külön csapatokat alkotnak még a rajz következő fajaira: 1. geometriai rajz (heti 2 óra) a woolwichi és cooperhilli vizsgálati előkészületre; 2. kép- és építészeti rajz (heti 2 óra), a közönséges mérnöki rajz és tervrajzra; 3. szabadkézi rajz (heti 1 óra) szintén Woolwichra és Cooper hillre készít elő, s az oly fiúk oktatásával foglalkozik, kiknek kiváló tehetségek van a rajzra; 4. képírás és tájkép-rajz (heti 2 óra), oly fiúknak, kik a rá minősítő vizsgálatot letették.

Az alsó iskola legfelső osztályában tárgyról és plastikai mintákról rajzolnak, melyre a tanulókat az alsó osztályokban készítik elő, hol a szabadkézi rajz kötelező. Az alsó iskola modern szakaszában is tanítják heti 1 órán a gyakorlati geometriát és a rajzeszközök használatát.

A tanítást mindazokban az osztályokban melyekben a mechanikai rajz bármely fajtát tanítják diagrammokkal illusztrálják a fekete táblán. A tanulók a tanítás alatt jegyeznek. A tanító minden lecke végén tíz pernyi idő alatt visszapillantást készített írásban, s egyszersmind azokat érdem szerint osztályozza.

A szabadkézi rajztanítás, a mennyire csak lehet, fekete táblai diagrammokról, vagy mintákról történik, mely utóbbi esetben a teendő lépéseket mindig jelzik a fekete táblán. A szabadkézi rajzban úgy találom — úgymond e collegium egyik rajztanítója — hogy a fiúk tehetsége nagyon különböző. A kiknek természetből fogva tehetségek van a rajzra, csakhamar kiválnak s rendszeren úgy találtam, hogy a mely tanuló két leckén a rajzból adott teljes érdemjegyeket kiérdemelte, a/t bátran vihetem tovább s sorozhatom be osztálya végeztével, a tehetségesek csapatjába. Az ily tanulónak azt szoktam ajánlani, hogy a rajzot, mint rendkívüli tantárgyat tanulja, s hogy az önkénytes rajz, vagy képírás- tanuló osztályához csatlakozzék.

Zene. A zeneoktatásban talán első helyen áll a középiskolák között Uppingham, hol az énekre alkalmas fiúknak hetenként van, a) 74 óráig tartó egyházi ének gyakorlatuk és b) két felórai gyakorlatuk és szombat este egy órai oratoriumi zene-hallgatás. Mindhárom

gyakorlat kötelező. A zsoltárokat imi-sono éneklék, s minden egyebet négy hangon. Az egyes házakban külön éneklés nincs; azonban minden benlakóban évenként kétszer tartanak jutalommal egybekötött énekversenyt. A 320 tanuló közül mintegy 90 tanul zongorát, 10 hegedűt vagy gordonkát; de fuvóhangszert egyszem. A hangszeren tanuló fiúknak két (mindig $\frac{3}{4}$ órás) leckéjük van, s két (szintén negyvenöt percig tartó) zongoragyakorlatuk, melyek mindenikére kötelesek eljárni. Az iskola öt zenemestere hetenként 200 leckét ad a hangszer-zenéből, mely 120 teljes órát teszen. E leckéket a fél szabad napokon is megtartják, s csak az egész szabad napokon van szünet.

Az uppinghami középiskolában a zenei életnek három tényezője van: az iskolai hangversenyek, az oratoriumi zenegyakorlatok vasárv nap estéken, s a heti classikus kamarai zenegyakorlatok. Szorgalomszakonként legalább két-három hangversenyt tartanak. E hangversenyeken az utóbbi években a következő ehoral-műveket adták elő: *Hiindeltől* a „Messiás“ (háromszor), „Judas Maceabaeus“, „Sámson“ (válogatott részek), „Józsié“ (válogatott részei kétszer) „Acis és (Jalatea“. *Bach-tól* „karácsonyi oratórium“ (első rész) és több cantata. *Glurk-től*, „Orpheus“ (második felvonás) *Menddsohn-től*, „Ilyés próféta“ (első része háromszor), „Szt. Pál“ (első rész), a 42-ik zsoltár (kétszer), „Athalia“ (kétszer), *Haydn-től* „a teremtés“. E mellett nagy számú kardal és négyes, néhány madrigal sat.

Egy tizenkét hetes szorgalomszak rendszeren elegendő egy-egy oratórium (pl. „Judas Maceabaeus és „Jozsue“) kardalai betanulására. A fiúk annyira belegyakorlódtak a íagy choral-művek tanulásába, hogy köztök a legnehezebb e nemű művek is (pl. Bach cantatái) egészen népszerűekké váltak, s e miatt a könnyebb nemű zenét a magasabb zene háttérbe szorította. A vasárnap esti gyakorlatok szintén hatalmas eszköze a jó és komoly zenei ízlés terjesztésének. A tanulóknak rendszeren kétharmada is megjeleli az előadásokon, s így néhány év alatt a zeneművészet legnagyobb mesterműveivel az az ifjú is megismerkedik, a ki ugyan énekelni nem tud, de a zenét kedveli.

Harrowban kevés fiú tanul zongorát és hegedűt. Az iskolába belépő fiúknak választani kell a rajz és zene (ének) között. A legjobb énekesek külön órákon tanulnak négyeseket, madrigalokat sat., de a tanulók többsége az uni-sono éneklést gyakorolja. Hetenként nem jut több két óránál az énekre. A különböző benlakókban az u. n. házi éneklést mívelik leginkább. A zenetanító minden két hétben

vendre körüljárja a benlakókat; a tanulók iskolai dalokat énekelnek, melyeknek szöveget legnagyobb részt a tanár s zenéjét a zene tanító szokta írni. Ez iskolában egész irodalma van az ily daloknak.

A legnagyobb részt uni-sono ének tanulással sokat nyer az iskolai isteni-tisztelet, melyben majd minden tanuló részt tud venni. Továbbá az a kevés fiú, kinek kiváló zenei tehetsége van, bő alkalmat és ösztönzést talál maga továbbmívelésére. Végül a házi éneklésben a fiúk nagy többsége úgy megbarátkozik a nemzeti egyszerű dallamokkal, hogy a zenetermet egyáltalában nem tekintik hivalkodás helyének, s a classikus zeneszerzők művei iránt is van fogékonyságuk és becslelni tudó ízlésök. Minden szorgalom szak végén ének- és zenekari hangversenyt szoktak tartani, mely egyszersmind a szorgalomszaki zenevizsgálatnak felel meg.

Christ's Hospitalban a fiúk nagy része tanulja a zene elmélete elemeit, s egyszersmind hangszeren játszik. A mintegy 40 tagból álló iskolai zenekar szép eredményt szokott felmutatni.

Marlboroughban szintén nagyon divatozik a házi ének évenként egy-egy versenynyel, mely alkalommal a győztes házat egy serleggel jutalmazzák. Az ottani zenetanító beszéli, hogy élsőben a fiúk csak immel-ámmal fogadták a versenyt, s idegenkedésök oka az volt, mert az egész dolgot „leányosnak“ (girlish) tartották. ¹⁾

A bejáró középiskolák a zene-oktatás tekintetében sok nehézséggel küzdenek, mert leckeórák után a messziről bejáró tanulókat sem az iskolában fentartani, sem arra kényszeríteni nem lehet, hogy otthonjukban az estéket zenetanulással töltsék. Az egyes tanároknál és a zenekedvelő házaknál lakó fiúk a zenét rendszeresen tanulhatják, minthogy azonban az éneket kötelezővé tenni nem lehet, az iskola mint olyan, a zene erkölcsösítő hatásától meg van fosztva. Dulwich collegiumhan az énekkar tagjai szorgalomszakonként egy szabad nappal többet kapnak, ¹⁾ mint társaik.

XII. Az angol és a magyar középiskola

A) Erkölcsi oldal.

Távol legyen tőlem, hogy a mi szegénységünket az angol gazdag középiskolák berendezésével akarjam összevetni. Igazságtalanság lenne egy kis földbirtokost gazdag uradalmak tulajdonosával mérni

¹⁾ Report of the Antinál Conference of head-master. London, 18/9. 14. 1.

²⁾ Ugyanott 15. 1.

össze. Ámde azokat az elveket, melyek szerint gazdálkodnak, befektetett munkájokat s tőkéjüket gyümölcsöztetik, bátran össze lehet hasonlítani, mert kicsinyben valaki sokszor még gyümölcsözőbben gazdálkodhatok, mint egy másik nagyban. E szempontból kívántam összevetni hazai középiskolázásunkat az angolokéval. A benlakást azért vettem föl a keretbe, mert nálunk is vannak szép számmal benlakással egybekötött intézetek.

Az angol középiskola megtartotta az egyetemre előkészítő eredeti jellemét. Nagy szerencsére a középiskola nevelése a szellem művelését célozza, helyesebben a komoly szellemi munkákra való előkészítést, mert a classikai stúdiumok, mint a legkiválóbb gondolkodók legjobb gondolatai raktára, legtökéletesebb művelője a leendő gondolkodónak, s a különböző életpályák mindenek előtt gondolkodó főt igényelnek. „A mennyire lehet, — monda nekem Thring — nem a különböző életpályákat vesszük tekintetbe, hanem a növendék elméjét.

Az angol középiskola a classikai és a matematikai stúdiumok által szelidíti a jellemet, edzi az értelmet, ellenben a német középiskola philologokat és tudósokat akar teremteni. A németeknél a középiskola regement, íf franciáknál klastrom, nálunk iroda, az angoloknál család. E családias szellem kifejezése a tutor, kinek élő erélye és hite észrevétlenül is beszívárog növendéke érzületébe s szilárd támasza lesz még kocsonyás állapotban levő akarateréjének.

Az angoloknak nincs középiskolai rendszerük oly értelemben, mint a miénk, de e helyett vannak öserejű intézeteik sat., melyekre a hagyományos szokások, az ott megszilárdult jellemek, a növendékek közt élénken ápolt közszellem, a régi növendékek kegyelete, a munkás tanítói kar iránti hagyományos tisztelet oly erős gyökér szálak, melyeken az intézet a társadalom legjobb rétegeiből folyvást új táplálékot nyer, s az intézetet országosan tisztelt mintegy öserejű egyéniséggé emeli. Nálunk egyfelől a rendszer mindent nivelliroz, egy mintára szab, egyformásít; másfelől nemzeti jellemünkben még nem állandó gyökérszálak a fentemlítettek, s azért ifjainkban sincsenek meg azok az ethikai elemek, melyek az angol középiskolák arculatát annyira jellemzik. A mi iskoláink inkább a modern kaszárnya-épületekhez hasonlíthatók, melyekből szeret az ember végkép kiszabadulni: amazok középkori lovagvárak, hol egy Zrínyi népével, hol egy Arnold iskolája tanítóival és növendékeivel egy testté, egy lélekké vált.

Csak ily életerős intézetekben történhetik meg bábeli zavar nélkül a tantárgyak sokfelé ágazása; hogy azok egy gyomor és több moz-

gató (csont, izom, ideg sat.) rendszer az organismusban. Ily intézetekkel történhetik meg továbbá, hogy nemzenek merőben modern szerkezetű iskolákat mint a hogy Rugby sekoolból Clifton college származott Bristolban.

A középiskolák Angolországban az iskolai szellem fentartói, az erkölcsi szokások reservoirjai sat., a spontan fakadó érzelmek condensáló helyiségei. Ilyenek voltak s — mondhatni ma — is ilyenek protestáns iskoláink egyrészt (pl. Debrecen, Sárospatak), melyek spontan alakultak; ellenben a kath. intézetek legnagyobb részét egyik-másik szerzet vagy püspök saját céljaira, a maga (specialis) képére alkotá. A protestáns iskolákat a szabadság-szeretet hívta létre, fennállásuk sok önmeztagadásról, áldozatkészségről és egyéb erkölcsi vonásokról tesz tanúságot. Helyesen mondja Csengery valahol, hogy a Protestantismus élete nem csak a társadalom egy részének, hanem az egész társadalom szabadságának a kovásza.

A franciák csak most kezdik hatályosan ajánlgatni az iskolai erkölcsstan művelését, nemes példák, erőteljes beszédek, a családra, a hazára, az emberi rendeltetésre s az erkölcsi világrendre való hivatkozásokkal: ¹⁾ az angolok rég megtalálták ezeket a nemes mintákat az iskolák igazgatóiban és a velők együtt működő tanároknakban. Nem akarom e helyen ismételni a tanári karról fentebb elmondottakat, csak annyit kívánok megjegyezni, hogy az annál a viszonynál fogva melyben az igazgatóval van a testületi erőteljes disciplinának *mintaképe*, mert mindenik master szívvel-lélekkel munkakörének él. Tud-e a mi középiskolánk tanári kara oly szívósan hozzá tapadni iskolájához; van-e bennünk annyi kötelességérzet, mely a hozzáforradásnak legbiztosabb eszközlője; be tudunk-e úgy illeszkedni egy igazgató szárnyai alá, hogy az ő híre-tudta nélkül az iskola köréből egy lépést se távozzunk mint a hogy az angol tanár teszi ¹⁾; tanáraink annyira qualificáltak-e hogy az igazgató, illetőleg az iskola minden körülmények között számíthat ilyen vagy amolyan minőségű munkájokra? E kérdésekre nem mernék „igen”nel felelni.

Az egységes szellem tekintetében felekezeti régi intézeteink nagy előnyben vannak az államiak fölött, melyekben majd minden évben, sőt sokszor félévenként is változik a tanári testület arculata

¹⁾ F. Pécaut, *L'éducation nationale*. Paris, 1879. 230—1. 1.

²⁾ Szentanúja voltam Rugbyban annak a jelenetnek, midőn szombat délben egyik érdemes tanár bejött jelenteni az igazgatónak, hogyha ellenére nincs, 24 órára Londonban lakó anyja látogatására szándékszik bemenni.

tni miatt neto fejlődhetik ki bennük, sem bizonyos érzület-egyformaság, sem a szakadatlan közös és összevágó actió szülte közérzet. Az angol tanári kar munkája α -ja és ∞ -ja a növendékek szellemi és erkölcsi szükséglete: a mi tanári működésünk kiindulása és célpontja saját értelmi és erkölcsi szükségleteink. Ott a tanári működés az ifjúságra nézve immanens, nálunk jobbára transcendens. Középkoraink tanárait két veszélyes betegség támadta meg, s kezdi erkölcsi erejüket sorvasztani:

1. A nagyobb városokban a minden áron való irodalmi működés, vagy pedig az óra-adás és sokféle munkába való kapkodás, úgy nevezhető *polyjtramosyné* okozta szellemi ellaposodás. Ez az a mi nyilvános intézeteinket magán jelleműekké teszi. A sokféle kapkodó tanító ereje java részét az írói vagy magán tanítói működés emészti fel, s csak fenmaradt óráit és erejét fordítja az iskolára, melyben magát egyáltalán nem integráló résznek nézi; hanem csak amolyan amerikai néptanító félének, ki az intézetet megélhetése eszközül kívánja felhasználni. Nem ő nyújt az iskola ifjúságának éltető erőt, hanem az iskola *élteti* őt. Azonban teljességgel nem akarok mindent magunknak, tanároknak tudni fel, midőn sokat kell felróni társadalmunknak is.

2. Kisebb városainkban az alatt járó társas élet és szellem, hogy úgy mondjam a „taedium vitae“ okozta vagy táplálta értelmi elgyepesedés, szellemi eltaplósodás. Feles számmal vannak vidéki városaink, melyeknek légkörében a tanár a társas életi laposság Saharájára jut, hol lelkesítő és humanizáló lábnyomokat hasztalan keres. Ily atmosphaerában, hogy Arnoldiasan szóljak, a tanár activ erényei szenvednek, s csak a passiv erények élhetnek: hisz a meddővé tevő környezet hatását hosszasan kibírni keveseknek adatott. ¹⁾

Másik nagy építője az angol ifjúság erkölcsiségének a vallás, mely nem doctrinaként, hanem mint élet és élő szellem szerepel. Az angol tanári kar vallásos érzülete az ifjúság mindennapi, minden órai inspirátora. S aztán azok az iskola templomában az igazgató által tartott egyházi beszédek az ifjúságot és tanári kart egy család tagjává olvasztják össze. A mindennapi családias együttl-imádkozás, azok az Arnold és Butler-féle kenetes beszédek, mint már fentebb említettem, lelkesítik az ifjúságot, meghatják, mint tavaszi eső a földet, s ha kötelesség-érzetét izzóra nem tüzelik is, de állandó melegben

¹⁾ A németországi kis városi philisterek kártyázó cszemiszomainak asztal alá húzó motívumairól, s a tanítókra való ártalma hatásáról Schrader is megemlékezik. *Die Verfassung der heheren Schnlev.* Berlin, 1870. 2-ik kiadás 105. lap.

tartják. Ha arra való psychometrikai eszközünk volna, s megmérhetnők középiskoláinkból kikerülő növendékeink vallásos érzetét, azt hiszem, a legnagyobb részöknél 0—10 közt ingadoznék a mérleg; és ha az ezzel összefüggő kötelesség-érzetet vennők számon, nagy részök aligha vinné többre az előbbi mérték maximuma kétszeresénél, vagy háromszorosánál. Honnan e csekély eredmény? Nézetem szerint onnan, hogy növendékeink a vallásoktatásbeli abstract theismus és ethika miatt istenhez szárnyalás helyett lépést mennek; és a helyett, hogy 12—15 pernyi imával megelégednénk, őket hétköznapi is legalább fél ólai istentiszteletre, vasárnaponként pedig egyáltalán nem az ő számukra készült, s nem is az ő érzületükhöz való 1½ — 2 órai szentgyakorlatra szorítjuk. E rendszer legbiztosabb módja a vallási gyalogszeresség, közönyösség és a tompult kötelesség-érzet szerzésének. Ha már e tekintetben az erkölcsi degeneráció statistikáját semmibe se vesszük legalább a physikai halálozás okozta nemzetgazdasági veszteség szempontjából kellene közbelépünk.

Nem vesszük tekintetbe azt a physiologiai igazságot, hogy az ifjú test bőre kitejedése, tömegével fordított viszonyban lévén, gyorsabb kisugárzása történik a melegeknek, mint a felnőtteknél. Innen van, hogy téli időn a hosszú templomozás alatt ¹⁾ a fiúk hamar átfáznak, s könnyen meghűlnek. Nagy igazat mond Thring, — midőn azt írja nekem, hogy — „az iskolában a téglá és a vakolat nem csekélység, hanem életbe vágó fontos dolgok“ ²⁾

Mit mondjak a tulajdonképi vallástanról, melynek tanítása módszere Európa-szerete a legelmaradottabbak közé tartozik. A francia szerzetes iskolákban oly vallástam feladatokat dolgoznak ki* melyek a „galinias monumentumai.“ ³⁾ Németországban sem áll nagyon erős lábbon e tan. — úgy tetszik nekem — úgymond a sok tapasztalattal rendelkező Hillebrand — hogy a confirmatio után a dogmatika, ker. ethika és egyháztörténelem tanítására fordított idő merőben haszontalan. Kivált a sok bizonyító okoskodás lefut az elméről, s az így töltött idő és erő kárba vesz“ ⁴⁾

Hazai középiskoláinkban tudtommal a vallás a stúdiók hamupipőkéje. Alig van néhány iskolánkban rendszeresítve külön tanszék

¹⁾ Az angolok templomai téli időn mindig intve vannak.

²⁾ The bricks and the mortar are nót trifles, büt matters of the most vital impor táncé in a school.

³⁾ F. Pééaut. *L'éducation nattonale*. 159. 1.

⁴⁾ *Contemp. Bevítte*. 1880. aug. 214. 1.

a vallásoktatásra s ennél fogva azok az iskolák, melyek egyháztörténet mi alapon tanítják „rari Nantes in gurgite vasto.“

Harmadik nevezetes eszköze az erkölcsi nevelésnek Angolországban a játékok és atletikai időtöltések. Erössé teszik a testet, hogy általa — mint Rousseau akarta—jóvátegyék az embert. A testet a legkritikusabb időkorban a legnagyobb mértékben szorítják munkára s nem engedik lábra kapni azokat a hajlamokat, melyek oly könnyen megássák az ifjú élet sírját. A *mens nana* és *carpns sanmm* elvét, melyet ők rendszerbe foglalva minden nap megvalósítsak, mi mondatba foglalva, minduntalan papoljuk; ők elsőben erőt kívánnak nemzeni a növendékben s aztán adnak szabályokat a cselekvés zsinórmértékére. Az angol ifjú műhelyben képzeletét magát, hol az egyik dolgot jóformán el sem végezte s már két-hároniféle új munkára kap meghívást, megbízást; mi mindenek fölött betanított doctrinákkal akarjuk azokat az erkölcsi habitusokat megteremteni, melyeknek termőföldje sivárságán segíteni nem szándékoszunk. A mi középiskolánk a felgymnasiumi tanulóra a lehető legkevesebb gondot fordít s nem gondol rá, hogy fegyvert adjon kezébe a felrajzó vágyak seregével szemben.

Midőn a serdülő magyar ifjúnak minden erején lüktet a cselekvés vágya, e vágyat a családfő, a nevelő, az iskola szép elvek papolásával, erkölcsi tanításával s phrasisok zuhanyával hűtögetik, a helyett, hogy számukra cselekvési tét mutatnának. Kényelmes egy módszer: szakasztott mása a káté tanításának, mely ölszámra adja a docirínák de araszszámra a férfiaságra készítő jó példát. Családi életünk nagy szűkében van a magas törekvéseknek és nemes elveknek: s ez erkölcsi vérszegénységnek miatta igen sok szülő fonák viszonyban jut gyermekeivel, kiknek ő terhe s kik neki zsarnokai lesznek. Nincs továbbá oly társas életünk, mely consolidálódott etikájával egészséges erkölcsiségre adna motívumokat; de van igenis olyan, mely ezernyi-ezer ingereivel csalogatja a gyermek-embert erkölcsi pulyóságra és petyhüdtiségre. Tom Brown-t az erkölcsi elvadulástól a menti meg, hogy egy kis tanulót (Arthurt) gondjára és felelősségére hízott az igazgató. Az angol V. és VI-ik osztályos ifjút maga a gradus, a kisebbek rászögözött tekintete, a tanárikar s legkivált az igazgató bizalma, a kisebbekre való monitori felügyelet mind jobban-jobban alanyává teszik a Kant-féle „categoricus imperativus“-nak. Ezzel szemben a mi A II—VIII-ik osztályosunk azt hiszi, hogy őt minden következő nap jobban feloldozza az iskolai rend és a tanárok tekintélye alól, s ennél fogva vágyai libertinus csapongására bízza magát. Az angol ifjú az iskolában

minden tekintetben tanul és szokik egyenesen jární, hajlamain uralkodni: ellenben a magyar ifjú megszokik értelmileg mankón jární, erkölcsileg sántikální. És aztán csodálkozunk, hogy társadalmunkban annyi a béna; hogy az élet tavaszán annyi zsendülő akarat megy tönkre az erkölcsi elférgesedésnek miatta. Innen van, hogy ifjúságunknál nemcsak a physikai halandóság iszonyú nagy, hanem az erkölcsi is. Hol vezetnek arról statistikát, hogy az úgy nevezett érettek közül hány hull le idejekorán az élet fájáról, kik kellő gondozás mellett a társadalomnak hasznos munkásaivá válhattak volna? Említsem-e az iskolai kórház (sanatorium) kérdését, mely nálunk — fájdalom, igen sok helytt — csak erkölcsi felkiáltó jelként, ellenben az angoloknál a valóságban szerepel. Hány van oly iskolai előljároság, mely az intézeti kórházat egyszersmind az ifjúság erkölcsisége villámhárítójának tartsa? Ki tudná e tekintetben a párhuzamot szívfájdalom nélkül meghúzni?

Az angol középiskola a testet a testtel, az ifjúságot magával az ifjúsággal fegyelmezteti. A numitori rendszer az iskolai tradíciók és az egészséges közvélemény fentartására is igen hatályos eszköz, melyet Simon Gyula is őszintén és melegen ajánlott a franciáknak.¹⁾

A szünidő is egyik tényezője az erkölcsi nevelésnek. Az angol fiú football - match-ról, csolnakversenyéről és győzelemről álmodik: a magyar gymnasiumi és reáliskolai tanuló hosszú vacatióért eseng, s benne rendszeres semmittevésről ábrándozik, hogy levethesse a civilitasnak azt a borítékát, melyet az iskolában nagynehezen akasztottak rá. Az angol tanulónak a szünidőre is megvan a maga dolga, mert a feljebbitel sok helytt a szorgalomszak elején történik. Sőt ha a stúdiumokért nem eped is, az atletikai sportot annál nagyobb erélylyel űzi, mert az az erő reservoir megtöltője és felfrissítője. És ez nemcsak Etonban és Harrowban van így, hanem úgy van a valamirevaló elemi iskolában, úgy az egyetemeken: az alsóbb és felsőbb iskolák közt e tekintetben nincs lényeges különbség, hiszen nem szállít-e a kis csolnak néha épen oly drága és becses kelméket, mint a nagy és fényes kiállítású gözös?

A physikai és erkölcsi nevelés dolgában az angoloknak a görög dichotomismus élő tudatában van: nálunk sok helytt kiveszett a túlságos intellectualismus és pedáns metaphysika miatt. Az angol pappá,

¹⁾ F. Pécaut, *L'education nativnale*. Paris, 1879. 222. 1.

ügyvéddé, tudóssá, de egyszersmind jó állattá kívánja fiát nevelni: nálunk a nevelés elmélete a középkori ecclesia militans parancsol«! szerepét viszi, s nem enged időt a reakcióra, vagy az egészséges játékra. Az angolok az ifjúság cselekvésvágyát és játékösztönét az élet-hajtó kerekévé változtatják: mi ez ős ösztönöket a tudomány úton állóinak tekintjük, s inkább elfojtani kívánjuk, mint megszerezni. Innen ered a nagy különbség az angol és magyar tanulók physikuraában is: azok Rubens vérmes alakjai, ezeknek kivált a szorgalmasok a renaissance előtti, testöket szégyenlő szentekhez kezdenek hasonlítani: képkön vigasztalhatatlan keserűséggel, sőt. akár Orcagna sötét világnézeti alakjaira emlékeztető vonásokkal.

B) Értelmi oldal.

Az angol középiskola egyik sajátos és előnyös vonása, hogy tért enged az egyéni hajlamoknak. „Sua cuique Deus fit dira Cupido.” Nem kíván minden tanulótól mindent, azaz a sokból keveset (ez a mi praxisunk), hanem kevés számú tantárgyból sokat. Ha valakinek mathesisre, classikus vagy modern nyelvekre vagy talán ásványtanra van kedve, kedvéért egyebekből engednek, hogy kedvelt, stúdiumára több ideje legyen. Nálunk a rendszer korántsem enged a tanulónak ennyi szabadságot. Minden stúdiumot be kell vennie, akár szereti, akár nem. Sohasem kérdik, hogy assiniilálta-e, vagy csak gargarisma-képen használta. Tanrendszerünk hasonlít a régi nagyúri ebédhez, hol 20-25 fogást hordoztak, s niindenikből venni és enni kellett, s a gazda nem kérdezte, vajjon megeiuészthetők-e, nem fogja-e a gyomrot megrontani az a sokféle? Egyetlenegy tantárgy a szegény „görög” nyelv került az assi mi láthatatlan fogás hírébe. Legtöbb iskolában a feltalálásban a hiba; de azért kevés embernek jut eszébe a hibát neui magában a görög nyelvben keresni. Az eredmény a magyar I betegség, a szellemi csömör; a tanulás, a szellemi táplálkozás iránt való kedv elvesztése; a tanintézetről való tökéletes megfelejtkezés, a tanítói kar semmibe nem vevése. Az angol tanulót a tisztelet, Írnia, traditio a fold bármely zugában is rokonszenvesen köti Etonhoz vagy Rugbyhoz: ám nálunk is sok iskolában van az ifjúságnak traditioja: a Uirvények kijátszása, a fordítások kézről kézre adása, a tanárok gúnyos eluevezgetése traditioja. úgy hiszem, ezek miatt, nem lehetnek a középiskola és a mi tanulónk edesegyek; e miatt történik, hogy a magyar tanuló mindörökre elhagyja szellemi formálódása fészket, mint a madár, mely

ha egyszer kirepült belőle, nem ismeri többé szülőit. Arnoldnál hónapokig voltak régi növendékei: mi vajmi ritkán ismerünk rá volt-tanítványainkra.

Említettem fentebb, hogy az angoloknál mily folyékony a mily változó valami az osztály, s mily különböző a növendékek tehetsége szerint a tanfolyam. Ők e kereteket folyvást módosítják a növendék tehetsége szerint: ellenben nálunk a keret a fő, melyhez a tanuló természetét idomítjuk. Ott az osztályoknak sincs mindig egy időben az órájuk. Egyik csoport jó a leckéről, s megy a játszótérre, a másik meg most végezte el a nevelővel a munkát, s megy a lecke felmondásra. Tehát nemcsak a tantárgyak, hanem a tanórák dolgában is áll az angol középiskolára Heraclitnak az a tétele: „*παντα ῥεῖν*.“ Csak egy napot kell valakinek tölteni a különben nagyon conservatív Etonban» Harrowban, hogy meggyőződjék e tétel igazságáról.

Mi egy hajthatatlan rendszer békóiba verjük mind a kitűnők, mind a közepesek elméjét: a középiskolai tanulmányait oly robotnak tekintjük, melyet mindenki — tehetségre való tekintet nélkül — 8 esztendei napszámoskodással tartozik leróni. Így szoktatjuk rá mesterségesen fiainkat a mechanikai *faccrè*-re, míg az angol fiú iskolai pályája a spontán *feri* elv kifejezése, mely a megszabott chablontól így vagy amúgy eltér. Ha a mi tanítványunk a megszokott circulusból a vizsgálatkor kilépett, úgy érzi magát, mint a ki egy nagy tehertől (u. u. tudományától) szabadult meg: ellenben az angol ifjú úgy, mint a kinek eddigi munkája megegyengette, vagy megkönnyítette útját az egyetemi vagy valamely szakpályai tanulmányoknak. A mi tanítványunk érettségi bizonyítványát oly okmányoknak tekinti, mely őt a további erőfeszítéstől kisebb-nagyobb mértékben fölmenti: az angol ifjú rendszerint nem kap a középiskolában absolváló erejű bizonyítványt, tehát nem is tehet szert arra a boldogságon érzetre, melylyel a »*beati possidentes*« dicsekszenek.

Az angol tanulók a stúdiumok szerint más-másként csoportosulnak: egyik ebben a tudománykörben, másik amabban tünik ki; tehát ott nagyon megbámulnák azt a lumen mundit, vagy mondjuk iskolai megatheriont, kit nálunk, mint mindenből kitűnőt az osztály »első eminens«-ének hívnak. Ily portentum angol földön nem terem. Ilyesmi csak oly rendszer mellett produkálható, mint a miénk, melynek főjellemezője a *cornycndium-cuUm*. De rendet tartok, s elsőben az angol középiskolai oktatás némely hiányaira mutatok rá.

Nem szükség bővebben emlegetnem a fent elmondottak után,

azt a nagy apparatust, melylyel az ó-classikai nyelveket tanítják. A tankönyvek nagy részéből látható, hogy velők leginkább a növendékek emlékezetét művelik. A szerzők magyarázata sok helyett grammatikai analysisben és positiv tényekre való hivatkozásban áll, s csak elvétve engednek egy-egy rövid bepillantást a görög és római világnézetbe. A stil finomsága elvész a nyelvtani szörszál-hasogatásban; a darab szépségét a grammatikai anatómia teszi tönkre; a drámai vonások — mondhatnám — a szerző vagy a darab élettani arculata a kritikai kérdések áldozata lesz. A tanuló ritkán láthatja valamely korszak tükrét maga előtt, hanem csak e tükör darabjait. A tanító nagy ritkán festője a kornak; a tanuló sohasem próbál egyik vagy másik szerző sajátos stílusában fogalmazni, hanem eclectikussá lesz. A selecta (Lucretilis, Serturn stb.) használata, néha a szerzőké is, főként arravaló, hogy belőlök a növendék a versírásra vagy a compositióra anyagot, s a vizsgálatokra fegyvert szerezzen. Háborúban minden közkatona ágyúütötelék: vizsgálatok alkalmával minden *jó locus* egy-egy nyílveendő.

Mit szóljak a versírásról, mely az ifjú gondolkodásának valóságos kerékkötője. Hogy e középkori terhet még mind hordozni kell a tanulók egy részének, abban első renden az egyetemek hibásak, melyek jutalomdíjaikkal még mindig nem szűnnek meg az ifjúság erejét erre a nagyrészt meddő munkára fordíttatni.

Sokkal nagyobb hiány ennél az, hogy a classical mesterek legnagyobb része nem hisz a görög és latin irodalmi stúdiumok aesthetikai hatásában. Azt tartják e stúdiumokról, hogy azok n növendék szellemi erői művelésére valók; — helyes, de ha az ifjak csak fejükkal tanulják azokat s nem egyszeremind szívükkal is; ha értelmüket, vagy iukább emlékezetüket nagyra növeljük, de szívök hidegen s képele-tük szárnyai tollatlanúl maradnak: vaj¹ mikor és minő tényezők hatására fognak e szárnyak kinőni és megtollasodni úgy, hogy a fej és a szárny közt meglegyen a kellő proportió?

Ha e stúdióban a mérték más volna, azaz, ha a class, tanárok nagy része arányosítani tudná a tauuló erőfeszítését és a neki megfelelő ismeret-összeget: nem pazaroltatná a növendékekkel idejük és erejük legnagyobb részét kőmíves munkára: kő-, mész- és vakolathordásra (szószedés, könyvnelk.ilizés, nyelvtani szabályok stb.), hanem főtö-rekvése a classikai világnézetre való emelés lenne.

Az ó-class. stúdiumokat ma még az iskolák többsége nem te-kinti a szép, magasztos szemléltetése eszközeinek; az antik világ írott

remekeit nem tartják oly varázs-létrának, melyen az ifjú lelkesülve emelkedjék arra a par excellence classikus nemzet örök szép világnézetére, mely eddigelé minden népek közt a legművészibb és a legboldogabb volt.

A tanárok nagy többségének az a mondása, hogy az ifjak nem bírják az írott remekiek költői szépségét felfogni, képtelen önámítás. Azt hiszik, hogy a növendékek vallásos érzetre és emótióra alkalmasak, de művészire nem; holott a művészetet eszközzé, bevezetéssé teszik a templomban. Vaj' nem könnyebben megértheti a növendék Homér művei zenéjét Flaxman compositióiból, vagy Laokoon tragikus történetét a szoborcsoportból, mint Virgil leírásából, ép mint a hogy átérzi a chomsban eléadott Szt. Pál oratóriumot stb. Ha a plastikai remekiek érzületét egyszer meghatják, majd értelme szemével is más színben látja azokat. De mit beszélek? Hiszen Flaxman honiéri compositiói, a Laokoon szoborcsoport mind-mind fenséges plast. fordítások; az angol ifjúnak pedig a görög és latin remekírók értelmezésekor *fordítást* használni erkölcsi érzete s a hagyomány tiltja. Plato dialógusainak symphoniája, Sophocles tragikus költészete a legnemesebb érzelmeket keltheti, melyek nemesítik a valóban emberi emótiók körét, s szilárdítják a jellemet — csak gondoskodjunk a kellő bevezetésről, előkészítő gyakorlatokról — a plast. műremekiek gyakori szemléltetése által.

Eze¹ött mintegy öt évvel e tekintetben némi kezdemény történt folyóiratok és hírlapok útján, de a tűz csakhamar kialudott. Itt nem elég a szó, itt tett kell, mely utánzásra iugereljen. Rugbyé az érdem, hogy a reform terére lépett, műgyűjteménye valóságos korszakalkotó újítás, mert azt jelenti, hogy a mechanikai és memorizálásból élőködő nyelvtanítás órája már lejárt, s új idő fog bekövetkezni. Azt hiszem nem/og eltelni 8—10 esztendőnél több, s minden nagyobb középiskola követni fogja e nemes példát, s akkor aztán azt fogják bámulni, hogyan lehettek el annyi időn keresztül e nevezetes szemléltető taneszköz nélkül.

Nevezetes fogyatkozása továbbá az angol középiskoláknak, hogy a sok továbbá ösztöndíjra való tekintetből, elnézik, sőt megengedik, hogy az ösztöndíjra versenyző fiúk külön csoportokat alkossanak, vizsgálati feladatokat tanulmányozzanak, s ke Ivükért a rendes iskolai tanfolyamot merőben elhanyagolják. E fiúkat aztán gondosan vezetik, s mikor közülük a legügyesebb elnyeri a díjt, társai megtapsolják, az iskolai ünnepély napján pedig az igazgató kitüntetéssel emeli ki, 8 egyszers-

mind gondja van rá, hogy az illető nevét a hírlapokban közzétegye. Ez eljárásra mondá ezelőtt néhány évvel Wilson (akkor rubyi tanár, jelenleg Clifton college igazgatója), hogy „az ösztöndíjak hatása az iskolába a lehető legkárosabb. Hiszen rajok, miut serkentő szerekre, egyáltalán nincs szükség; az iskolák egymással való összehasonlítására nem alkalmas eszközök, és vannak esetek, hogy egyiránt lealacsonyítják a tanár és a tanuló munkáját.“¹⁾

Ebben az eljárásban demoralizáló hatású az a kahnárszeleni, mely az iskolaigazgatók és a szülők kapzsisága következtében a fiúk érzületét is megrontja, s fenekestül felfordítja azt a viszonyt, melyben a tanuló a tanulmányokkal szemben állott. Az iskolaigazgató szájából az oly beszéd, hogy „ez s ez fiúért évenként legalább 100 fontot kell nyernem,“ a tanulót az iskola eszközévé, versenydíjért futó hiva (rae-horse) aljasítja le, s a mi az egészben legsajnálatosabb, tönkre teszi a tudományért való őszinte lelkesedést, s végre e kárt bűnnel tetézi, mert a fiúk túlságos erőfeszítésellek és a cramminguak lesz a terem-tője. „Nem tudom — úgymond Gladstone²⁾ — vajjon nem sülyedésünknek kell-e feltudni — s félek, hogy ez lesz az igaz — hogy a XIX-ik százban sokkal csekélyebb mértékben található nálunk a tudománynak önmagáért való, érdekuélküli, hő és lelkesült szeretet”, mint őseinknél ezelőtt ötszáz évvel. Bármint legyen a dolog, annyi kétségbevonhatatlan, hogy közoktatásunk jelenlegi rendszerét az erős verseny és a közvetlen jutalmazás módszere jellemzi.“

Különösen az alapítvány-díjasok vállára nehezedik a túlon-túl való munka, kiknek az egyetemi vizsgálatokon meg kell menteni az iskola becsületét. Ezek nem pusztá tanulók, hanem u. n. show boys, kikkel a többiek nem mérkőzhetnek. Hol marad a sok examen mellett a tanulók többségénél a nyugodt önmívelésre való rugó? Mondhatnám, hogy a régi alapítványi iskolák e tekintetben némi előnyben vannak az új származású és szerkezetű iskolákkal szemben, melyeknek művében nagyon kiváló helyet kezd elfoglalni a túlságos hajszolásokozta szellemi izgatottság. Aztán a sok verseny vizsgálatra való tanulás azért is ártalmas, mert inkább a memória teelmiea-t foglalja el, s a memória ingeniosa-t paragon hagyja. Am nem csak emlékezettel, hanem észszel, szívvel s az érzés melegével is kell tanulnunk. Az értelem nssimilálja, s az érzés a vérré vált részeket rendes forgásba hozza. Hiszen

¹⁾ Idézve H. Latham, *On the Avtion of Examinations, Cambridge.* 1877. 460. lap.

²⁾ Wellington collegében 1879. nov. elején tartott beszédében.

az ifjú nem annyira edény, melyet meg kell tölteni, mint inkább tüzelő szer, melyet lángra kell gerjeszteni. íme az angol ifjú agyveleje plasztikai szálai egészséges fejtésének ez a nagy akadályozója.

Es a mi iskoláink? Nyakig vannak abban a nagy fogyatkozásban, melyet a compendiosus intellectualismus rozsdájának nevezhetnének. ¹⁾ A világtörténelem, a hazai irodalom történelme, a természetrajz és természettan, a hazai történelem egész köre: ezek azok a compendiiumok, melyekről az angol középiskolai tanuló nagy szerencséjére semmit sem tud; ezek azok a hamuba sült pogácsák, melyeket nekik az iskola útra valóul ad. Mihelyt azonban tanulónk az *Élet* nevű vasorrú bábával találkozik, tőle további tanács helyett *alamizsnát* kér.

Az angol középiskolák nagy része kevés időt fordít az angol irodalomra, s azt inkább a tanuló szünidei munkájának tekinti: és az ifjú az angol irodalom tej-útja egy-két elsőrendű csillagával mégis megismerkedhetik; ellenben nálunk a compendium a nemzeti érzület szószóloíhoz férközésnek útját állja; sőt a szavaira való esküdözés útján a becstelenségnek egy nemét terjeszti.

Az angolok hazai remekíróik műveit kezükbe veszik, és tanulnak *belőlük*, — ellenben mi tanulóinknak a compendiumot adjuk kezükbe, hogy tanuljanak *róluk*. Az eredeti művekkel való társalgásból mindig marad assimilálni való; ám a compendium bölcsesége — ha szabad úgy szótanom — csak a száj kiöblítésére való, mint ahogy Montaigne mondotta: „a madár a magvat csőrében tartja s le nem nyeli, hogy fiának átadhassa“ ¹⁾. „Gubden, kinek vas logikáját és minden díszítés nélküli ékesszólását megbámulta az alsóház, s a modern szónokok egyik legkiválóbbja Brigiit, kinek beszédei az ő raassiv saxon nyelvezetükkel oly ellenállhatlanok voltak a magok nemében, mint Demosthenes görög nyelve, a stil e páratlan erejét legjobb költőinkből, és az angol bibliából szerezték.“ A jeles nyelvész és kitűnő egyházi férfi C. Farrar, 1879. őszén mondott eme szavait, Viiij' hány mai szónokra lehetne hazánkban alkalmazni?

Az angol középiskola irtózik hozzáfogni ahoz az óriási adattömeghez, melynek világtörténelem a neve: mi azt hisszük, s utoljára tanítványunk is elhiszi, hogy ha valaki egy két-három kötetes, u. n.

¹⁾ Ez összehasonlítás teljesen a rendszerre vonatkozik, eltekintve a tanárok működésétől. Sok oly középiskolát ismerek, hol a tanári kar híven és lelkiismeretesen végzi munkáját; de mit ér, ha a rendszer félszége miatt a Danaidák hordáját töltögetik.

²⁾ *J. Simon, Reform de L'enseignement secondaire* stb. 13. 1.

világtörténelmet betanult, a világtörténelmi események bármely bő leírása csak a kis ujjában lévő tényeknek az ismétlése, s a tulajdonképi okadatolt tudás nem az ő dolga. Mindenki jól tudja, a ki középiskolában működött, liogy a világtörtéjleimben mindig azok a részek hatják meg a növendékeket, melyekbe a tanár kissé belemélyedvén, növendékeinek képzeletét és ítélő erejét egyiránt megragadja. A világtörténelem tanításakor azonban vajmi szökén jut idő e belemélyedésekre; az egy évre szorított hazai történelemben pedig absolute lehetetlen. A helyett hogy a növendék a nemzeti vagy emberi nagy eszmék harcosaival, szószólóival ismerkednék meg, s tanulná őket mint nagy hazafiakat s nagy embereket szeretni a jelenlegi rendszerben az eszme-cyclus helyett az évszámok sorozatát s az uralkodók genealógiáját magolja. tanítványaink közül hányadik ismeri közvetlen olvasásból Béla király névtelen jegyzőjét vagy Kézai Simon krónikáját?

Tanrendszerünk hasonló indolentiának a nemzője a természet-tudományok körében is; mert hiszen hány oly ifjú kerül ki középiskoláinkból, ki a természettant és vegytant experimentumok útján tanulta volna, mint tanulja az angol tanuló; hány iijű gyakorolja középiskoláink physikai tanfolyama alatt kezét és szemét a helyes megfigyelésben, vagy ítélő erejét a saját kezével végzett vegytani vagy élettani experimentumokon? Ez óriási terrénumot növendékeink kilenc-tized része nem kísértményekből ismeri, hanem kezében könyvvel kerülgeti. Megtanul elhinni mindent, a mit a nagyrészt „avar” értékű kézikönyvek lapjain „írva talál.” Veleszületett hívesre való műösztone nagyra hízik: ellenben a compen diumok buvásában testi és szellemi látószerve elcsenevészedik, s tudósnak képzeli magát, ha vakondként a feltúrt tankönyvek halmaza alá temetkezhetik. Ila az iskolában néhanapján experimentumra kerül a sor, nem szívszorongó tekintettel kíséri-e a tanuló sereg a rendesen kétes kimenetelű kísér tniéuvt? A physikai taneszközöket pedig a tanuló kezébe adni nagyon félünk, mert ha hirtelen el találnak romlani, messze vidéken nincs ember, ki meg bírja igazítani. Sok iskolában e félsz miatt a taúító maga sem meri a physikai taneszközöket gyakran háborgatni, tanítványai kezébe épen nem adja, s úgy tesz, mint a ntgyvenes években még Bécsben is tettek a mű-egyetemem, hogy a tanulókat se a gyűjteményekbe, se a könyvtárba be nem bocsátotta a tanári kar, theodolitot pedig csak hosszas kérvényezés után merészelték a tanuló kezére bízni. Christ's Hospitalban minden tanulónak saját theodolitja van; Marlboroughban, Charterhouseban a tanuló — ha kell — a könyvtárban él; a ter-

a természettudományokat pedig minden iskolában a külön dolgozó-asztalokkal berendezett laboratóriumokban tanulják.

A matliesist merőben könyvből, de oly szerzőtől származott könyvből tanulják (Euclid), kit több mint kétezer éves múltja a matliesis ősapjává tett, s kire bőbeszédűsége mellett is a legnagyobb tisztelettel hallgat az egész nemzet apraja-nagyja. E matematikai. Nestor lábainál tanulják a dolgok viszonyait nézlelni, s szoknak rá a hajthatatlan okoskodásra: holott növendékeink legnagyobb része irtózik a matliesisbéli hatalmas abstractióktól.

A elassikai irodalom tanításában nálunk az aesthetikai oldal mellett egyéb is nagyon hiányzik. Az angol középiskola egy-egy szerző művéből sokat tanít és sokat olvastat: mi csak uncia-számra adjuk be, s az eredmény is unciás. Megelégszünk itt is egy kis belekóstolással, s nemcsak világnézletre nem emeljük a tanulókat, hanem egy-egy szerző teljes ismeretére is alig juttatjuk. De hiszen nem is jut rá sem idő, sem erő, mert mindkettőt kimeríti a sokféle tantárgy.

Az angol középiskola kiváló szerencséje, hogy a gymnasiumi és reáliskolai tanulók egy helyen, egy intézetben vannak, hol a humán stúdiók, s az iskolai tradíciók erkölcsösítő hatását minden növendék egyformán érzi. Es e humanizáló hatás teljességgel nem másodrendű dolog, ha meggondoljuk, hogy sok iskolában ott is mint nálunk, a reál stúdiók tanulói, a gymnasiumok 'csapadékai.' Ennélfogva ott magától elenyésszik az a többoldalú nehézség, melvlyel hazai reáliskoláinknak küzdeni kell. Gymnasiumainknak — minden változás mellett is — megvan a magok hagyományos ok tiltás vonalok: reáliskoláinknak, mint új intézeteknek, nem is lehet meg, sőt őket az experimentáló reformok, meg a létért küzdelem miatt hullámzó és ingadozó nézetek vezetik. A reáliskolai tanári karok, szintén kevésbé consolidált voltak miatt nem lehetnek annyi socializáló és erkölcsösítő hatással a növendékekre, mint a mennyit a gymnasiumok jelleme és szelleme nyújt. Azt sem hagyhatom említés nélkül, hogy társadalmunk nagy része ez ifjii intézeteket inkább gyanakvó, mint jóakaró szemmel tekinti.

A gymnasium és reáliskola olyatén különválasztása, mint nálunk van, az antiquitas és hodiernitas ellentétessége balhiedelmét szülte. A különvált reáliskola: a mi reáliskolánk, melyben a elassikai stúdióknak híre-hamva sincs, mintegy azt akarja kifejezni, hogy ő az antiquitas özönvize elől menekülök Ararat hegye. Növendékei agy mnasiumot copfos régiségnek tekintik, mintha Cicero nem közelebb állana hozzánk, mint Rumi; s mintha Augustus és Nagy Károly nem köze-

lebb albumnak hozzánk, mint Nagy Frigyes és Napoleon. „Thucydides és Xenophon minden sora tele van — monda Fustel de Coulauges a brüsseli nemzetközi congressuson (1880. aug.) — oly gondolatokkal, érzelmekkel és politikával, társadalmi és erkölcsi előítéletekkel, melyek minket elfoglalnak; e tekintetben közelebb állunk a görögökhöz, mint a középkori franciákhoz, és az Ilias és az Odyssea kevésbé idegen reánk nézve, mint Roland éneke.”

Ha reáliskoláink növendékei közvetlenül nem élvezhetik az ó-classikai nyelveket, melyeken azok beszéltek, kik az általános igazságosságokat és érzelmeket az ifjú lélek őszinteségével és naivságával fogták fel: arra kell törekednünk, hogy az ő világnézetök frissességét és egyszerű fenségét legalább képzőművészeti kiadásban szemléljék. Állítsunk számukra aesthetikai múzeumokat, hadd érezzék a Laokoon-csoportban Homér szellemét, a Niobidák csoportja másolatában pedig Aeschylus és Sophocles-féle tragoediát találjanak kőben kifaragva. Ez a képzőművészet lítjáú való bevezetés az ó-classikai világnézetbe annál inkább megtörténhetik, mert a reáliskolák a rajzot úgy is meg lehetősökra vizsik.

Még egy nagy előnye van az angol középiskolának a mieinkkel szemben, melyet említés nélkül hagynom nem szabad, s ez a család és a társadalom építő hatása. Ott az itjú mind a családban, mind a társadalomban azt a nagy fegyelmezettséget látja, mely a rendet és a törvényt tekinti lírnek, s melynek az iskola csak miniature kiadása. Nálunk az iskolából kikerült szellemi sekélyesség, ha jó társadalmi helyzetre tehet szert, gyermekeiben is öröklővé teszi e bajt, s a házi tűzhely idolatriája ellenkezésbe hozza a családöt az iskolával. Hol található nálunk azokat a mívelt családokat, társadalmi rétegeket, melyek úgy eltűrjék az iskolai tegelem souverainitását, mint az angolok, hol a legelső lord gyermekét is irgalom nélkül megvesszőzik még a nem tanulásért is. Nálunk a megérdemlett gyenge érdemjegy miatt, a szülő gyűlölettel förmed a tanári karra és a kisebb testi bántalmazásból is szeret országos botrányt csinálni, a mi annyit tesz, hogy saját, szegélyét és elkényeztető bánás módját sokkal többre tartja, mint a tanári kar kötelességérzetét és az iskola jó hírnevét. Valóban középiskolai tanárainknak, mint hajdan az izraelitáknak, gyakran kell egyik kezükben kardot tartani, míg a másikkal építenek. Az angol középiskolát a szilárd közvélemény köfala veszi körül: a miénket ellenben a különböző nézetek hullámzó tengere, s emellett, gyakran a szenvedélyek viharos forgószele fenyegeti és rongálja. Bármely szoros viszony van az

erkölcs és értelmi nevelés között: nálunk mégis és sokáig sántikálni fog ez utóbbi, s miatta nehezen fog haladhatni az előbbi.

Iskoláink reformját e körülmény nagyon megnehezíti. A közönség véleményét kevés szellemi sílya miatt, mind ballast nélküli hajét, igen könnyen megingatják a különböző eszme-áramlatok, s ma erre, holnap amarra hajol: mindenben inkább a látszólag hasznost keresi, mint az alapost. Az utilitarismus kedvéért kész szakítani az antik traditiékkal; a mának és a holnapnak nevel, s mégis csodálkozik, ha az új nemzedékben az utilitarismus mellett huiuanismust nem lel.

Ez az egyik oka annak, hogy nálunk reformról nem lehet szó oly értelemben, mint az angoloknál. Mi mindig újból kezdünk, ritkán folytatunk; ők mindig javítva folytatnak s nagy ritkán kezdenek. A mely országban — úgymond dr. Arnold — az újon kapva-kapnak, s minden mfilt fejleményt és associatiét, mint roszat, sutba dobnak, ott a reform lehetetlen.“¹⁾

Az angol középiskolában, ép mint a politikai intézményekben, minden újítás a meglévőnek továbbfejlése, természetszerű bővítése. Az angol nemzet nagy test, s mint olyannak nagy a momentum inertiae-je, tehát nehezebben mozdul: de ha egyszer egy lépést tett, nehezen is tér vissza. Nálunk annyira szűkös a momentum inertiae, hogy néha csupa reform vagyunk, s az experimentalásból ki nem fogyunk.

Nálunk a talajelőkészítésre nem jut idő, s ha az újítás nem áldásos, nem a készületien talajban keressük a hibát, hanem egyebütt. Az angol igen nagy gondal praep árálja, ássa fel az új intézményre való talajt, s kivételes eset, ha a reform nem jól üt ki. A folytonos experimentalás a nevelésügyi reformok terén traditiénkat megszakítja s ezzel míveltségimk dicsét apasztja; a tanítót, a tanulót, a szülét zavarba hozza; kételyre és ingadozásra visz, s rendszerint a régi rendszerre való visszatéréssel végződik.

A divatos reform sürgetése sokszor a népszerűséget hajhászó és a phrasisok füstjével dolgozó tanárok köréből kerül ki¹⁾ az angoloknál is, nálunk is. „A divatos reform — úgymond Tliring egyik levelében²⁾ új tantárgyakat és új iskolai könyveket kiabál; az igazi reform jobb munkát es elvégzésére jobb eszközöket kíván.“

Az u. n. Ön képző-körök munkájához is volna egy-két szavam.

¹⁾ Stanley. *J Afr of dr. Arnold* II. k. 162. 1.

²⁾ *Sham reform colls for new subjects and bnoks, true reform calls for better work and the in areas of doing it.*

Az angol középiskolában nemcsak irodalmi, hanem természeti udományi társulatok is vannak, melyek az iskola kiegészítő részei (Clifton college, Mill Hill stb.) s általában a debating society-ben való működés az erőteljes közvélemény embryója. Gymnasiaimink önképzőköröi régi hagyomány szerint a versírás és chria-készítés meddő mesterségét űzik, mely legtöbbszörre semmi szerves összefüggésben nincs az iskolai munkával. Gyakran még algymnasiumi tanulók is történelmi értekezéseket készítenek, akkor, midőn a növény- és rovargyűjtés illenék liű/zájok; sőt tudok esetet, midőn VI-ik oszt. tanulók a világirodalmi époszok kritikájával foglalkoztak a helyett, hegy valamely nekik való nemzeti remekíró művét olvasgatták volna. íme így liarapózik el a compendiumok módszere az ifjúság minden rétegébe, s lesz atyja az irodalmi, helyesebben phrasisbeli felfuvalkodottságnak, mely „villámmal él, s a mennydörgés hangján beszél.” Így terem a koránérő író, az irodalmi proletár, ki az írószobát — Arany János tréfás vonatkozását komolyra fordítva — csizmadia-műhelylyé változtatja.

Az iskolai könyvek dolgában is sokkal szerencsésebb az angol, mint mi.

Az irodalomban magokra a classikus művekre, a történelemben a nagybecsű monographiákra utalnak; az ó-classikai szerzők műveit első rendű tudósok látják el jegyzetekkel; természettudományi műveik pedig valóságos módszertani minták. Bennük 1. csak megállapított tényeket találunk; tehát minden hypothetikus elemet kizárnak: 2. a felhozott tényeket maga a növendék is igazolhatja oly experimentumokkal, melyek a kézikönyvben leírva vannak; sőt a laboratóriumra is hagynak végezni valót.¹⁾ Az angolnak igen jó érzéke van annak

¹⁾ E tekintetben kitűnő minták a következő művek:

²⁾ *Biological Atlas* *) Ily Br. M. M'Alpine, F. C. S. and A. N. M'Alpine B. Sc.

A mint a szerzők előszavukban hangsúlyozzák, nem a gyakorlati munkát akarják helyettesíteni e pompás taneszközzel, hanem útmutatást szolgáltatni a tanulónak a szerves világ gyakorlati tanulmányozására. K célra a közönségesebb állati és növényi típusoknak egyes főbb képviselői vannak kiválasztva, s azoknak boné-, szövet- és fejlődéstana összesen 123 színezett ábrán és vázlatrajzon a tudomány jelen állása szerint feltüntetve. A magyarázó szöveg nemcsak rövid leírást, hanem az ábrázolt természeti tárgyak boncolására, praeparálására. macro- és microscopikus vizsgálatára is hasznos utasítást ad. Kitűnő laboratóriumi kalauz a tanulónak és becses correpositorium examinandusnak, s egyedül talán csak az anyag kezelésének aránytalansága kifogásolható benne; mert míg a növényeknek 8 táblát, addig az állatoknak

a megbíráhlására, hogy mennyit bír niog a növendék, s melyek a legkiválóbb és legszükségesebb tudnivalók.

Mit mondjak hazai tankönyvirodai inunkról, mely gyakran eszembe juttatja dr. Arnoldnak egy mondását: „Egészségtelen dolog — monda ő — tócsából inni, melynek vize mint téli és tavaszi eső maradványa folyvást apad és romlik“¹⁾. Es mi mégis gyakran szabadon bocsátjuk ifjúinkat oly tankönyvek kútfejéhez, melyeknek tócsához hasonló természetén percig sem kételkedünk. Az angolok nagy szerencsétlenségnek tartják az iskolai könyvek u. n. monopóliumát. „A legvisszásabb és legszerencsétlenebb lépések egyike úgymond Kar-rar mely az utóbbi években elassikai iskolázásunkban történt, nagy középiskoláinkba a latin primer bevitel.“¹⁾ És mi mégis azon az úton vagyunk, mely legbiztosabban vezet az egyedül idvezítő tan-könyvekre.

Attól íái tok, hogy közoktatásunk s kivált középiskolázásunk na-gyon szenved abhan a bajban, melyet a francia „faddissement verbum-nak nevez. Valóságos scorbutikus betegség, mely, ha elejét nem vesszük, iskolázásunk vérrendszerét rontja meg. Ha hazai irodalomról beszél-ünk, egyetemre érettnnek declarált ifjaink többsége nem érzi magát otthon; történelmi ismeretét Bugát Pál „históriai szóhalmaz“-nak ke-

épen 2-szer annyit szentel, a rák bonc- és szövettanát, pl. 4 egész táblán képpel illusztrálja, ellenben a virágos növények szövettanának csak „9“ táblát juttat 9 képpel, a mohokról pedig egy szó említést sem teszzen.

b) Nicola, *Chapters on the history of earth.* **) Szerző kiindulva abból az elvből, hogy a szabad nevelés a modem tudományok vezérelveinek némi ismerete nélkül tökéletlen, igyekszik o kis munkájában földünk physikai és biológiai történetét oly alakban és kiterjedésben összeállítani, hogy azt az általános műveltségű olvasó, vagy az erre törekvő tanuló élvezettel és haszonnal olvashassa. Ezt a törekvését az anyag helyes megválasztása és beosztása, annak a kezdő felfogásához mért egyszerű és világos előadásit, s a részletes tudományzakok minden technikai nehézségeinek elkerülése által sikerült elérnie e munkában, mely mindazonáltal a tudomány jelen színvonalán áll, fel-ölelvén annak minden nevezetesebb újabbkori vívmányait, s a vitás kérdé-seknek mellőzésével, főleg az általánosan elfogadott, tehát már megállapított vezéreszméket méltatja kiváló figyelemre.

c) Guthrie, *Electricity*, London, and Glasgow, W. Collins and Co.?”.

d) Harcourt et Madam, *Excecises in Pract. Chemistry.* Oxford, Claren-don Press Series 1872.

**) London, 1880. O. Kegan Paul and Co.

¹⁾ *Stanley*, Life of dr. Arnold. I. k. 374. l.

On some defrets in Public School Education. London, 1861. 61. l.

resztelne; a mathesisnak (ennek a rettenetes disciplinának) nem sokat köszönhet, de az sem sokat neki; idegen nyelvi és irodalmi ismerete néhány átolvasott szemelvényben határozódik; az ó-classikai irodalomból sem Homérnak, sem Plátónak, sem Cicerónak nem ismeri olyformán a stílját, hogy zamatát igazán érezni és élvezni bírja, s eként nem csoda, ha az egyetem kapujánál a compeuliumok „Nessus tunikája“ levetésekor nemcsak a Descartes-, hanem a Buckle-főle kétely is megszállja, s rohamuk alatt kétségbeesik a tatarozni s az újból tanulni valók tömege láttára. Az iskolában öt terhelték túl, s most neki kell magát túlságosan megterhelnie, ha haladnia akar.

XIII. Vizsgálatok.

Az angol iskolai év más beosztású, mint a miénk, s mások vizsgálatai is. Legtöbb iskolában — mint láttuk — a szorgaloiuszaki előmenetel és a rá következő szünidei munkából való kikérdezés helyettesítik a mi félévi vizsgáatainkat. Minthogy a szorgalom szak a tanuló előmenetele mértéke, abból a 10—12 hétből nyilvános vizsgálatra idő nem jut, s ahelyett legfeljebb az igazgató tart szemlét az iskolában (pl. Marlborongb collegium, King Edward's school) a tanárok és a tanulók munkája minősége és mennyisége számbavétele végett. Ez az egyetlen vizsgálat, a mely az angol középiskolákban élő szóval (viva voce) történik. A jóra való középiskolákat az igazgatóbizottságok nyilvános vizsgálatok helyett oxfordi és cambridgei egyetemről kért vizsgáló-biztosokkal vizsgáltatják meg. A többi iskolák kitűnő növendékeit az oxfordi vagy a cambridgei local vizsgálatokra, vagy a londoni egyetem felvételi vizsgáataira küldik.

Cambridge a vizsgálatok előtt két hónappal jelentkező iskolákba külön is küld vizsgáló biztosokat, kik az egyes osztályok és az egész tanuló ifjúság munkája eredményéről jelentést tesznek. Ezt a jelentést az egyetem syndioatusával s álfala az illető iskola igazgató-tanácsával közüik. A vizsgáló-biztosok napidíja, a költségeken kívül, 10 font. Az egyetemi biztosok tartotta vizsgálatok mindig írásbeliek, s bártan szigorlatoknak nevezhetők.

Oxford és Cambridge ezelőtt hét évvel együtt szerveztek egy országos középiskolai vizsgáló-bizottságot (school examination board), mely hasonnemu szigorlatokat tartat oly fiú- és leány- középiskolákban, melyeknek szabályszerű igazgató-bizottságuk van, vagy a melyek növendékeik jelentékeny részét az egyetemekre készítik elő. E bizottság bizonyítványt is osztogat oly tanulóknak, kik rá érdemesek.

Vizsgálatai kétfélek, u. m. általánosak és bizonyítvány-nyerésért valók. 1. *Általános szigorlat*, mely az iskola munkáját vizsgálja vagy az egész iskolában, vagy csak azokban az osztályokban, melyekről az egész iskola munkája minőségére bizvást következtetést lehet vonni. E szigorlat a vizsgáló bizottság beleegyezésével tartható egy vagy több fő-tantárgyból, 8 ha a legfelsőbb osztálybeli tanulók tesznek ily szigorlatot, az iskolai előjáróság kívánatára, a vizsgálók a növendékekről az ösztöndíjak és jutalmak kiosztása kedvéért érdemsorozatot készítenek.

2. *Bizonyítványért való*, röviden *bizonyítványt szigorlatokat* tartat évenként háromszor, jun., jul. és dec. hónapokban. A tantárgyak következő csoportokba vannak osztva: I. cs. latin, görög, francia, német nyelv; II. cs. elemi és kiegészítő mathesis; III. cs. bibliai ismeretek, angol nyelv és irodalom, történelem; IV. cs. mechanika, vegytan, növénytan, physikai földrajz és elemi geológia. Minden jelöltnek legalább is három különböző csoportból vett *négy* tárgyból kell kielégítőre felelni. De hat tárgynál többől egy jelölt sem állhat vizsgálatra. Azonban ha a jelölt a II-ik vagy IV-ik csoport egy tárgyából kielégítőre felelt, az I-ső csoportból három tárggyal is eléállhat, s ez esetben *kivételesen* hétből tesz vizsgálatot. Ha a jelölt már azelőtt valamely tárgyból nyert bizonyítványt, újból jelentkeztetik vizsgálatra, ha legalább két csoportból négy tárgynál többet nem választ. E bizottság a leányiskolákat is hasonló feltételek mellett vizsgálja, azzal a módosítással, hogy görög nyelv, kiegészítő mathesis és mechanika helyett megfelelően olasz nyelvet, rajtot és zenét választhatnak, s hogy négy feladott tantárgy közül legalább kettőből sikeres vizsgálatot tegyenek.

A vizsgálók mindkét nemű szigorlaton számjegyekkel mérik az eredményt, mely számok egyszersmind a különböző tudományok egymásközi viszonyát is kifejezik. Hogy az általános és az egész iskolára kiterjedő szigorlaton mely stúdiumokból és hány dolgot kell a növendékeknek készíteni, arra nézve talán legjobb tájékoztató lesz a következő táblázat, melyet az Eton-collegium igazgatója szívességéből ime közlök. Ez az 1880. júliusi vizsgálatok programja, melyből az is kitűnik, hogy a jelölteknek az összes dolgotokért kitűzött érdemjegyek minimuma többségét (rendszerint kétharmadát) a classikusokból kell nyerni s egynegyedét a mathesisből.

A táblázat megértésére azt is szükség tudni, hogy minden tantárgyból több (8—20) kérdést is kap ajelölt, melyek mindenike megfejtéséért a nehézség foka szerint bizonyos számú (pl. 10, 15, 25, 30,

40 stb.) érdemjegy jár. A kérdések közül a könnyebbek mindig elől vannak, s utánok sorrendben a nehezebbek következnek.

Ha sok a kérdés, azt is megjegyzik, hogy hánynál többet nem szabad megfejtetni.

A kérdések s a lefordítandó szöveg mindig nyomtatva vannak, s pl. a kezemnél levő 1877-iki etoni és 1878-iki charterbouse-i vizsgálati kérdések egy-egy jókora kötetet tesznek. ¹⁾

Júliusi vizsgálatok 1880.

Juliusi vizsgálatok 1880.

Az első szás számára.

Bizonyítványért és osztálybeli helyért.

Mathesis 200 } (mark) érdemjegy } 1200
 Classikusok 1000 }

E mellett a statikai, dinamikai és kúpszeletteni dolgozattal külön 100 jegyet nyerhetnek.

A vizsgálat tárgya: a nagy böjt és nyári szorgalmuszakban végzett classikai és mathematikai tananyag; a bizonyítványért pályázóknál a nevezettekhez még az a studium járúl, melyből bizonyítványt akarnak nyerni.

Az első szásba bejutásért pályázók.

Rendes tanfolyam.		Woolwichi tanfolyam.	
Mathesisből — 3 írásbeli dolgozat	} 200 = 1/3-a az ösz. érd. jegyeknek	Mathesisből —	} 200 = 1/3
Classikusokból —		3 dolgozat	
10 dolgozat, u. m. 1 latin próza 100	} 800 = 2/3	Vers helyett még egy math. dolgozat jár 100 =	
1 latin vers 100			
1 latin fordítás 100			
1 görög fordítás 100			
1 vallástan 80			
1 nyelvtan 80			
1 görög fogalm. 60			
1 rögtönz. fordítás 60			
1 ó-kori történelem 60			
1 földrajz 60			
Modern tantárgyakból			
2 dolgozat, u. m.			
Francia vagy német 100	} 200 = 1/3		
Természettud. vagy rendk. mathesis 100			
Összesen (15 dolg.) 1200 jegy			
Egy tanuló sem megy } 1/4 az ösz.-nek = 300		melynek felét görög s felét latin nyelvtanból kell kapnia.	
feljebb, ha nem érdemli meg } 1/4 a class.-nak = 200			
1/6 a latin próza = 20			
1/6 a mathesis = 40			
1/2 a nyelvtan = 16			

Vizsgálat tárgya: az utolsó szorgalmuszak tanulmányai, s az egész évi történelem és földrajz.

¹⁾ A kérdéseket mindig a vizsgálatok lejártával, tanulságnak okáért, szótkák közzétenni.

A felső csapat.

Mathesisből — 3 dolgozat	200=1/2	
Classikusokból —		
15 dolgozat, u. m. 1 latin próza . . .	100	} 200=2/2
1 latin vers	100	
1 latin fordítás	100	
1 görög fordítás	100	
1 vallásan	80	
1 nyelvtan	80	
1 görög fogalm.	60	
1 új-kori tört.	60	
1 régész. fordítás	60	
1 földrajz	60	

Modern tantárgyak —

2 dolgozat u. m.

Francia vagy német	100	} 200=1/2
Természettud. vagy rendk. mathesis	100	

Összesen (15 dolgozat) 1200 jegy

Egy tanuló sem megy} 1/4 az össz.-nek = 300	
feljebb, ha nem érdemli meg} 1/4 a class.-nak = 200	
1/4 a latin próza = 20	
1/4 a mathesis = 40	
1/4 a nyelvtan = 16	

Mathesisből —
3 dolgozat 200=1/2
Vers helyett
még egy mathem.
dolgozat jár 100=

melynek felét a görög s
felét a latin nyelvtanból
kell kapnia.

Vizsgálat tárgya: az utolsó két szorgalomszak tanulmányai, s az egész évi történelem és földrajz.

A közép csapat számára.

Mathesisből — 3 dolgozat	200	
Classikusokból —		
8 dolgozat, u. m. 1 latin próza . . .	100	} 780
1 latin vers	100	
1 nyelvtan	100	
1 latin fordítás	120	
1 görög fordítás	120	
1 vallásan	80	
1 ó-kori tört.	80	
1 földrajz	80	

A nyelvtani dolgozatru könnyű görög prózai helyek lesznek felhagyva:

Természettudomány	120
Francia	100

Összesen (13 dolg.) 1200

Egy tanuló sem megy} 1/4 az össz.-nek = 300	
feljebb, ha nem érdemli meg} 1/4 a class.-nak = 195	
1/4 a lat. próza = 20	
1/4 a math. = 60	
1/4 a nyelvtan = 20	

Mathesisből —
3 dolgozat 200=
Vers helyett
még egy mathem.
dolgozat jár 100=

melynek felét a görög s
felét latin a nyelvtanból
kell kapnia.

Vizsgálat tárgya: az utolsó két szorgalomszak tanulmányai s az egész évi történelem és földrajz.

Az első csapat számára.

Mathesiből — 2 dolgozat	200
Classikusokból —	
8 dolgozat, u. m. 1 latin próza	110
1 latin vers	110
1 latin fordítás	110
1 görög fordítás	110
1 vallásstan	100
1 nyelvtan	100
1 6-kori tört.	80
1 földrajz	80
Természettudomány	120
Francia	100

Összesen (12 dolgozat) 1200

Egy tanuló sem megy } $\frac{1}{4}$ az Össz.-nek = 300
feljebb, ha nem érdemi meg} $\frac{1}{4}$ a class.-nak = 195
$\frac{1}{5}$ a lat. próza = 22
$\frac{1}{5}$ a math. = 40
$\frac{1}{5}$ a nyelvtan = 20

melynek felét a görög s
felét a latin nyelvtanból
kell kapnia.

A vizsgálat tárgya: az utolsó két szorgalomszak tanulmányai; az egész évi történelem és földrajz.

A Kétszemes számára.

Mathesiből — 2 dolgozat	200
Classikusokból —	
7 dolgozat, u. m. 1 latin próza	120
1 latin vers	120
1 latin fordítás	120
1 görög fordítás	120
1 nyelvtan	120
1 vallásstan	120
1 földrajz	80
Francia	100
Történelem	100

Összesen (10 dolgozat) 1200

Egy tanuló sem megy } $\frac{1}{4}$ az Össz.-nek = 300
feljebb, ha nem érdemi meg} $\frac{1}{4}$ a class.-nak = 200
$\frac{1}{5}$ a lat. próza = 24
$\frac{1}{5}$ a math. = 40
$\frac{1}{5}$ a nyelvtan = 24

melynek felét a görög s
felét a latin nyelvtanból
kell kapnia.

A vizsgálat tárgya: az utolsó két szorgalomszak tanulmányai; az egész évi történelem és földrajz.

A nyelvekből, a fordítási darabok mellett, szoktak adni philológiai, nyelvtani, prozódiai kérdéseket: továbbá rögtönzött fordítási feladatokat, oly formán azonban, hogy az alsóbb osztályosok kérdéseiben a nehezebb szók jelentését is kiírják, vagy ha pl. angol verset kell görögre lefordítani, a legalkalmasabb, de még addig elő nem fordult szó jelentését is megjelölik.

Az oxfordi és cambridgei középiskolákat vizsgáló bizottság 1879. és 1880-iki minden tekintetben tanúságos jelentéseit kívánom ezúttal főbb vonásaiban bemutatni. A bizottság 137 vizsgáló biztosa 1879. jun., jul. és dec. havában 68 fiú- és 15 leány-középiskolában, 1880-ban 65 fiú- és 20 leány-középiskolában tartatott szigorlatokat a mi érettségi vizsgálatunknak megfelelő u. n. végbizonyítványi vizsgálatot (examination for certificate.) A fhi-középiskolák között voltak: Clifton-collegium, Dulwich-collegium, Eton-collegium, Marlborough-collegium, City of Londonschool, M. Taylorsschool, Rugbyschool, Uppingham-school, University-College school, Westminster-school stb. 1879-ben 695 (687 fiú és 8 leány) jelölt állott vizsgálatra, kik közül 379-en bizonyítványt kaptak és 155-ön kitűntek egy vagy több tárgyból. A összes jelöltek között 123-an voltak, kik egy előbbi vizsgálaton már bizonyítványt nyertek, s ezek közül 66-on nyertek ez évben kitűnő (with distinction) bizonyítványt. 1880-ban vizsgálatra állott 700 jelölt közül 475 nyert bizonyítványt. Az említett bizonyítványok oly értékűek, hogy tulajdonosaikat, ha tanulmányaikat Oxfordban vagy Cambridgeben akarják folytatni, egészen vagy részben felmentik az első (Oxfordban Responsions) I. vagy II-ik része Cambridgeben pedig az előzetes vizsgálat u. n. póttantárgyai (additional subjects) alól; valamint a woolwichi akadémián és más intézeteken a felvételi vizsgálat alól.

A vizsgálat szigorú voltát hadd mutassák a következő statisztikai adatok:

T a n t á r g y	A megvizsgáltak száma		A sikeres vizsgálatok száma		A kitűnők száma		
	1879	1880					
Latin	623	636	458	482	59	52	
Görög	590	596	430	480	45	52	
Francia	213	180	89	97	12	20	
Német	55	51	37	34	10	10	
Elemi	} mathesis	668	666	470	585	—	—
Kiegészítő		310	313	159	190	39	62
Biblia (6- és új-szöv)	500	629	450	497	38	48	
Angol nyelv	117	100	92	67	12	14	
Történelem	472	494	310	325	58	56	
Mechanika	29	42	18	33	3	3	
Vegytan	67	54	40	28	18	9	
Növénytan	8	3	7	1	1	—	
Phys. földrajz és a geologia elemei	44	52	40	34	14	2	
Zene	1	—	1	—	—	—	
Rajz	2	—	2	—	—	—	

A jelöltek összes száma (1879-ben) 694; (1880) 700.

A bizonyítványt nyert jelöltek száma 378; (1880) 475.

378, (1880-ban) 475 sikeres vizsgálatot tett jelölt közül	K i t ű n ő v e l t									
	5 tant.		4 tant.		3 tant.		2 tant.		1 tant.	
127, illetőleg 157 ngy tantárgyból átment jelölt közül	1879	1880	1879	1880	1879	1880	1879	1880	1879	1880
127, illetőleg 157 ngy tantárgyból átment jelölt közül	—	—	4	—	1	3	11	6	17	29
157, illetőleg 179 öt tantárgyból átment jelölt közül	—	—	4	3	4	6	19	22	45	34
80, illetőleg 110 hat tantárgyból átment jelölt közül	—	1	3	2	7	7	7	21	23	31
14, illetőleg 29 két tantárgyból átment jelölt közül	1	1	1	2	2	5	4	5	4	7
Összesen	1	2	12	7	14	21	41	54	89	101

1. A sikeres vizsgálatot tettek száma (1879) (1880)
a megvizsgáltaknak k. b. 54⁰/_{o-a}; 67⁰/₈₆⁰/_{o-a}.
2. Viasszutasított 46⁰/_o 32⁰/₁₄⁰/_o.

A vizsgáló bizottságnak 1879. október 31-én és 1880. október 31-én végződő vizsgálati két évről kiadott jelentéséből a következő adatokat találtam a középiskolák e nemű vizsgálati jellemzésére s egyszersmind munkája eredményére érdekesnek.

Latin és görög nyelv. A bizottság úgy találta, hogy a jelöltek értelmi színvonala több iskolában emelkedett, és a középiskolai classikai oktatás általában kielégítő. Általában ritka a teljesen készületlen ifjú és sokan azok közül is, kik bizonyítványt nem kaptak, a vizsgálat némely részeiben jó eredményt mutattak fel.

A latin és görög *rögtönzött fordítás* általán véve igen jó volt. Jelenleg kevés iskolára találtak a vizsgáló biztosok, melyben a legfelsőbb osztálybeli ifjú az ó-classikai nyelvű rögtönzött fordítást elég jól el ne készítné. A vizsgálók némely angolra való fordítást nagy élvezettel olvastak.

Mind a latin, mind a görög *áttanult könyvekből* alapos ismereteket tanúsítottak; azonban a görög olvasmányok nehezebb helyeire gyakran nem fordítottak elég gondot.

Nyelvtan. A latin nyelvtani elemi kérdésekre kitűnő írásbeli dolgozatokat adtak be; de a nehezebb latin és görög nyelvtani kérdéseket s kivált ez utóbbiakat rendszeren ott hagyták. úgy tetszik, hogy a

magasabb syntaxist nem eléggé tanulmányozták. A philologiai kérdésekre csak neliány oly iskola növendékei feleltek kielégítően, melyekben e tantárgyat rendszeresen tanítják.

A *fogalmazványokkal* a legkevesebben birkóztak meg. Némely különben nagyon jóra való dolgozatot elemi nyelvtani és metrikai botlások rontottak el.

Görög fogalmazványt kevesebben adtak, mint latint, de általában elég sikereset. Mindent összevéve az ó-classikai nyelvekből tartott vizsgálatoknak az 1879-iki jelentés szerint legkevesébbé kielégítő része a nyelvtani elvek alkalmazása volt. Az 1880-iki jelentés szintén kiemeli, hogy latinban a kerülő beszéd (*oratio obliqua*) törvényei-, görögben a névutók alkalmazásában leggyengébbek a növendékek.

A mely iskolák növendékei könyvnélkül betanult darabokat adtak fel, azokat jól tudták. ¹⁾

Francia nyelv. E nyelvből (1879) 49 iskolát vizsgáltak meg. A biztosok kedvezően nyilatkoznak a vizsgálat eredményéről, s kivált a rögtönzött fordítás volt nagyon kielégítő.

A dictandóban nagy volt az iskolák közti különbség: némelyek kielégítő sikert tanúsítottak, mások igen gyarló lábbon állottak. 1880-ban azonban már e tekintetben jelentékeny haladást észleltek.

A nyelvtani és fogalmazási vizsgálatról szóló jelentések nagyon kedvezőtlenek voltak. A nyelvtani ismeret kevés kivétellel vékony volt, s ennél fogva a nyelvtani szabályokat nem helyesen alkalmazták. A fogalmazás mind a nyelvtan, mind a francia idiomban való nagy tudatlanságot árulta el. E tekintetben alig lehet egy iskolát is kivételnek tekinteni. 1880-ban a bizonyítványra vágyó növendékek fogalmazás dolgában általában teljes haladást tanúsítottak.

A *német nyelvből* 27 iskolát vizsgáltak meg. (1880-ban 32-öt.) Ez évben kissé nagyobb a bukások száma, de általában az eredmény színvonala nem sülyedett.

A rögtönzött fordítás egészben véve jó volt; az olvasott könyvekre kellő figyelmet fordítottak, bár a nehezebb szerzők művei mégis behatóbb tanulmányt igényelnek.

Általában a különböző iskolák munkája nagyon egyenetlen, különösen a fordításból. Látszik, hogy némelyik iskola kitűnő munkát végzett; ellenben sok iskolában e nyelv ismerete merőben elemi fokon

¹⁾ *Report of the Oxford and Cambridge schools examination board for 1870 and 1880.* 7—9. 1.

áll, jóllehet a nyelvtant és az olvasott könyveket a növendékek gondosan tanulták. A fogalmazást az 1880-iki jelentés is a vizsgálat leggyengébb oldalának tartja.

Mathesis. A mathesis felsőbb részeiből kissé nagy számmal történtek visszavetések.

Az *algebra* elemi részét a négyzetes egyenletekig és progression kig meglehetően jól tudták; de a progression túl kevesen mentek.

Euclid I—II. könyve propositióit rendesen szabatosan írták le. Sok fiú a következő könyvekben is eléggé jártas volt.

A trigonometria elemeivel a haladottabb fiúk általában eléggé megbirkóztak. Kevesen az analitika geometriába is behatoltak. De már a geometriai képszelettanban nem volt oly jó az eredmény.

A jelöltek közt voltak többen, kiknek a *statikából* volt némi ismeretök, de a *dynamikai* kérdésekre írt feleletek közt csak kivételesen lehetett olyat találni, mely e stúdium alapelvei teljes átértését mutatta volna.

A bibliai ismeretekből a jelöltek sokkal jobb feleleteket adtak az Ó-, mint az új-szövetséggel kapcsolatos kérdésekre. Egyébiránt a tanulmányozott könyvek jó tanítás és gondos tanulásról tanúskodtak. A kritikai kérdésekre nagy ritkán feleltek.

Angol nyelv. E tantárgyból 35 iskolát vizsgáltak meg (1880-ban 32-öt), de köztük kevés volt nagyobb középiskola. A vizsgálók elismeréssel szólnak a jelöltek készülségéről. Kiváltak különösen azok a jelöltek, kik bizonyítvány-szerzésért tettek vizsgálatot s kik, a Shakespeare műveiből adott kérdésekre feleltek jól. De ha valamely helyet körül kellett írni, a paraphrasis ritkán volt kielégítő. A nyelvtanban való jártasság sokat javult. Az 1880-iki jelentés szerint a jelöltek jelentékeny száma kellő jártasságot tanúsított a történelmi angol nyelvtanban. A fogalmazások egy része kellő rendezet híjával volt; a növendékek egyrésze nagyon hajlandó volt a tárgytól a reiliorika terére lépni; szép számmal voltak olyanok is, kik a történelmi kérdésekről a legjobb fogalmazványokat készítették.

Történelem. E tárgyban nagy szükség van alapos tanításra, főként a korszak jellemzés tekintetéből. Fölötte kívánatos az ifjakat rásegítői, hogy egy hosszú történelmi korszakban az események láncolata között való összefüggést felfogják. A rövidebb időszakok eseményeit sokkal hivebben fogták fel és tartották meg. Nevezetes, hogy a tanulmányozott korszakok közül jobban ismerték Görögország és Róma történelmét, mint az angol történelem tanulmányozott szakaszait. A

mely iskolákban e tantárgyat jól tanították, azokból a legjobb feleletek kerültek ki.

Az 1880-iki jelentés az iskolák figyelmét különösen a földrajz kellő figyelemben részesítésére hívja fel, nemcsak azért, mert a történelem tanulásában nagy segítség, hanem azért is, mert azt a közepes tehetségű tanulók is nehézség nélkül felfoghatják.

Természettanból 33 iskola növendékei állottak vizsgálatra. (1880-bau 17.) Általában nem sok iskolából állott fel annyi növendék, hogy a tanítás sikeréről biztos Ítéletet lehessen mondani. A hol azonban a természettudományok valamely ágát a rendes tantárgyak közé fölvtették, a feleletek gondos tanításra vallottak. Sokan a növendékek közül, kik a tüneményeket világosan tudtak magyarázni, matematikai demonstrációkhoz csak nagy ritkán értettek, s képleteket csekély mértékben használtak. Nehány iskola azonban magas fokú eredményt mutatott fel.

A *vegytanból* nagyon különböző minőségű volt az eredmény. Legközönségesebb fogyatkozások volt a növendékeknek, hogy a kérdésekből származó számításokkal sehogy sem tudtak megbirkózni. A *növénytanból* nem nagy eredményt tanúsítottak; de a *physilcai földrajzból* és *geológiából* nagyon kielégítőt.

XIV. Az angol és a hazai vizsgálati rendszer.

Az előbbi fejezetben láttuk az oxfordi és cambridgei középiskolai vizsgáló bizottság vizsgálatai eredményét. Az általános vizsgálatokat (mint az Eton-collegiumi melléklet tanúsítja) mindenekelőtt az jellemzi, hogy az egyes stúdiumok egymásközi viszonya számokban is meg van határozva, pl. a classikai stúdiumokhoz a mathesis úgy aránylik, mint 1: 4 vagy 5-höz, az újkori nyelvek pedig vagy a természettudományok mint 1: 8. Sőt néha nemcsak a stúdiumok, hanem egy stúdium körben az egyes szerzők egymásközi viszonyát is számokban kifejezhetőleg megszabják. Winchesterben pl. a virgili sor volt — úgy szólva — a mintamérték. Minden görög vers — vagy latin próza — sor három virgili sornak felelt meg; ellenben Horác ódáinak három sorát mindig két virgili sornak számították ¹⁾). A felső osztályokban 13, az alsóbbakban 10—12 dolgozatot kívánnak a növendéktől. Ha e dolgozatokra középszámban 2½-órát számítunk, 25—32 órára tehető e szigorlatok tartama, és pedig olyformán, hogy ezalatt minden növendék foglalkozik; holott a mi szóbeli vizsgáinkon,

¹⁾ Adams, *History of Winchester college* stb. 357. 1.

ha egy 30 tagból álló 8-ik osztályra legkedvezőbb esetben harmadfel napot, azaz 18—20 órai vizsgálatot számítunk, egy növendék feleletére 36—40 percnél, vagy mondjuk rövid $\frac{8}{4}$ -óránál teljességgel kevesebb idő jut, a mi oly arányban van az angol középiskolák elébb említett szigorlata tartamával, mint 1:33. És ha tovább menve az említett 40 percet 8 tantárgy között felosszuk, egy-egy feleletre 5 percnyi idő jut; holott az angol ifjú egy tárgyból több kérdésre felel, melyeknek kidolgozására kedvező esetben is $1\frac{1}{2}$ — 2 óra = 90—120 p. kell, melyhez úgy aránylik a mi tanulónk feleleti ideje, mint 1:18 vagy 24-hez. ¹⁾ Nálunk egy 30 főnyi osztályban épen 8-advél napig kellene a szóbeli vizsgálatnak tartani, hogy egy-egy tárgyból mindenki bár $\frac{1}{4}$ óráig feleljen. Vezető-e komolyan számba pl. a mostani szóbeli éretts. vizsgálat, arról nem szükséges bővebben szólni.

Az oxfordi és cambridgei biztosok tartotta szigorlatok tartamát középszámban négy tárgyból 32—36 órára, a londoni egyetemi felvételi vizsgálatokét pedig, melyek szintén e szigorlatoknak felelnek meg, 28 teljes órára tehetni. Ez utóbbi vizsgálatokon a növendékeknek 10 külön írásbeli dolgozattal kell felelni, s pl. az angol történelemre és az újkori földrajzra vonatkozó 15 kérdésből 10-et (3-óra alatt) ki kell dolgozni. Nálunk rendszeren öt tárgyból készítenek írásbeli dolgozatot, mindenikre három órát számítva 15 óra; szóbeli vizsgálaton egy növendék feleletére legfeljebb fél vagy háromnegyed órát számítva, középszámban $15\frac{3}{4}$ vagy bőven mérve 16 órára tehető egy-egy növendékünk érettségi vizsgálata tartama. Az angolok kedvező esetben is 2-szerre több időt fordítunk rá. Még nagyobb lesz a különbség, ha meggondoljuk, hogy a 16 óra 7 tárgy közt oszlik meg. Belőle egy-egyre 2 $\sqrt{4}$ óra jut; ellenben az augoloknál 4 tárgy 32—36 órájából

¹⁾ Marlborough college-ben 1880. nyarán a legfelső osztályosok két heti vizsgálatain az egyes tárgyakra köv. óranyi idő volt szabva: *hétfőn* természet-tan (mechan.) 3 óra; növénytan 3 ó.; phys. toldr. 3 ó.; *kedd*: vegytan 3 ó.; gyakori, vegytan 3 ó.; *szerda*: német rögtönzés $1\frac{1}{2}$ ó.; német dictandó és fogaim. $2\frac{1}{2}$ ó.; *csütörtök*: Shakesp. 2 ó.; francia könyv 2 ó.; angol könjv 2 ó.; *péntek*: franc. rögtönzés $1\frac{1}{2}$ ó.; angol nyelvt. és fogaim. 3 ó.; franc. dict. és fogaim. $2\frac{1}{2}$ ó.; *szombat*: történ. I spec. korszak) $2\frac{1}{2}$ ó.; tört. 2 ó.: kúpszelett. 2 ó.; *hétfőn*: szt. tört. 2 ó.; latin nyelvt. 1¹ 2 ó.; Euclid 3 ó.; *kedd*¹ számtan 2 ó.; latin rögtönzés 2 ó.; szt. tört. (special. korsz.) 2 ó.; *szerda*: statika és dynam. 3 ó.; trigon. 2 ó.; latin könyv 2 ó.; *csütörtök*: algebra 3 ó.; lat. vers 3 ó.; *péntek*: lat. próza $2\frac{1}{2}$ ó.; görög nyelvt. $1\frac{1}{2}$ ó.; görög rögtönz. 2 ó.; *szombat*! görög könyv 2; — próza 2; — vers 2 óra. *E kimutatással szemben a mi érettségi vizsgálatunk, a rája szánt időt tekintve, csakugyan „fiction alapul.“*

egyre 8—9 egész óra. A magyar és angol érettségi vizsgálat tantárgyaira fordított idő tehát úgy aránylik, mint 1:4.

Az érdemjegy osztogatása jellemzésében szintén nagy a különbség köztünk. Vegyük elsőben a rendes vizsgálatokat. Középiskoláink közelebbi években megjelent nagy csomó értesítőjéből az érdemjegykimutatásokat átnéztem, s úgy találtam, hogy pl. 33 növendék közül 7—10 tantárgyból kitűnő 5; néhol 10 közül mindenből kitűnő 2; 80 növendék közül 11 tantárgyból kitűnő 6; 8—10 tantárgyból 6 kitűnő; egy iskolában 35 növendék közül egy tantárgyból 30 kitűnőt és 5 jelest találtam (tehát közepes tanuló egy sem volt), szóval 12—20 %-dra tehető nálunk a középiskolai felső osztálybeli kitűnők száma. Az iskolák egész népességét véve fel, majd mindenikben találtam 10—15 %-nyi tiszta kitűnőt; sőt ha a jelesek is hozzávesszük, 20—25 %-ra mindig rámegegy a jeles tanulók száma. Találtam oly iskolát, melyben 32%, másban 33.22%, harmadikban 42.85% volt a kitűnők vagy jelesek száma.

Az érettségi vizsgálatok eredményei közt szívetn ily kedvező arányt találtam, pl. 30-ból kitüntetéssel érettnak declaráltak 6-ot; más iskolában 77-ből visszavettek 3-at, kitüntetéssel átment 6; ismét másban 83-ból visszavettek 4-et; másban 10 közül kitűnő lett 2. Szintén kitüntettek 8 közül kettőt, 11 közül 4-et; sőt volt oly iskola, melyben 15 közül kitüntetéssel átment 7, megbukott 1. Szóval a kitűnők száma 9—25%-ra vagy középszámban szólva 15—10%-ra megegy, a visszavettek száma ellenben középszámban 5—6%.

Ezzel szemben az oxfordi és cambridgei vizsgáló bizottság jelentései fentebb közlött adataiból kitűnik, hogy 1879-ben a bizonyítványi vizsgálatot tett jelölteknek általában 48%-a vettetett vissza, s 378 sikeres növendék közül 5 tárgyból kitűnő csak 1 (1880-ban 700 illetőleg 475 sikeres jelölt közül szintén 1), négy tárgyból kitüntetéssel csak 10 ment át. Ha a négy és öt tárgyból kitűnően átment jelöltek mind egy kategóriába tesszük, 1879-ben 11, 1880-ban 9 vagy az összes jelölteknek 1.6, illetőleg 1.3%-a tetté le kitűnően a vizsgálatot. Ennek az eredménynek teljesen megfelelő számokat és szigort találunk a londoni egyetem felvételi vizsgálatain. 1877-ben 1105 megvizsgált jelölt közül visszavetett 600, átment 505. Ennél fogva a visszavettek száma az 50%-ot jóval meghaladja. A kitüntetéssel átmentek számára pedig csak az első osztályba sorozottak első *húszát* szokta venni a vizsgáló bizottság, mely szám az összes jelölteknek körülbelül 1.8%-a; az átmenteknek pedig k. b. 1%-da, azaz 1000-ból 18 számít-

ható kitűnőnek. Ezek az adatok azt mutatják, hogy az angolok kitüntetettjeinek (1. 8%) nálunk tizenhat felel meg; azaz hogy náluk a szigor legalább is nyolcszorta nagyobb, mint nálunk. Igazolja-e az élet e statisztikai adatokat?

E nagy aránytalanságnak több okát lehetne felhozni, de talán fő oka az, hogy középiskoláink tanulóit évközben 8—12 tantárgy tanulására szorítjuk, s az érettségien tolok 7 — 8 tantárgyból való szigorlatot követelünk, holott az angolok az évközben tartott vizsgálaton is csak négy-öt tantárgyra szorítkoznak. A londoni egyetem szigorúbb, mert voltaképen 6 tárgyat kivan, és pedig oly mértékben, hogy latinból 4, görögéből 3 különböző szerző műveiből kivan terjedelmes részeket, továbbá írásbeli dolgozatot s az illető művekre vonatkozó alapos történelmi és földrajzi ismeretet.

Angolföldön 8—10 tantárgyból kitűnő tanuló nem terem; úgy tetszik, hogy a mi climánk igen kedvező az ily fajta iskolai növény tenyésztésére. Ha összes középiskoláinkra (gymnasiumaink és reáliskoláink VIII-ik osztályaira) legszorosabb számítással mindenből kitűnő két-két tanulót veszünk, legalább is 120 ilyen kitüntetett kerül ki évenként belőlök. Erre a 120 lumen mundi csoportra azt mondotta volna Dickens: „íme 120 tizenhárom próbás képmása az én híres M. Choakumchild-omnak ¹⁾, annak a regénybeli hősnek, ki meg tudott felelni a fejtörő kérdések egész seregére, mert a kis ujjában volt az orthographia, etymologia, syntaxis és prosodia, biographia, astronomia, geographia és cosmographia, az összetett arányok tudománya, algebra, a földmérés és helyszínelés-tana s az ének és a rajz, s ezenkívül leszedte a fölét a mathesisnek és physikának, francia, német, latin és görög nyelvnek.

De téljünk az érettségi vizsgálatra.

A kedvező érettségi vizsgálati eredményre nálunk első sorban nagyon befoly az, hogy a tanár az összes jelöltek számára egy vagy egyféle kérdést ad, mely kérdés kiadásakor mindig a közepes tehetségeket kell figyelembe vennie. Ekként a tehetségesebb tanulók könnyű győztesek lesznek. Az angol hasonló szigorlatokon mindig több kérdést (8—15-öt) kapnak a jelöltek, melyekből csak az első három-négy a közepes tehetségűeknek való s ennél fogva kitűnőre csak úgy tehet szert a jelölt, ha a nehezebb kérdésekkel birkózik meg.

Sajátságos, hogy rakás-számra található könyvtárainkban a pae-

¹⁾ Hard Times.

dagogiai és lélektani könyveket: de azért még azt sem akarjuk megtanulni belőlük, hogy a tanulókat egyéneknek, mindenkivel közös, de egyszersmind kiváló dispositiójú emberi lényeknek, és ne egy normárahúzható és hajtható *tömegnek* tekintsük.

Ez a ehinai egyformásító vonás meglátszik középiskolai rendszerünk minden részében, meg különösen érettségi vizsgálatainkon.

Az angol vizsgáló bizottság tudománycsoportokat állít fel, s megelégszik vele, ha a jelölt három csoportból választott négy tárgyból áll vizsgálatra; de már hat tárgynál többet nem fogad el. Innen van, hogy a jelöltek egyszerre több mint három nyelvből Oxfordban és Cambridgeben (közéjük értve az anyanyelvet is) csak kivételesen tehetnek vizsgálatot. Nálunk egyáltalán nincs efféle csoportosítás, s rendszerint 7—8 *egyenrangú* tárgyból, s köztük *négy* nyelvből és irodalomból (magyar, latin, görög, német) kell vizsgálatot tenni.

Az angol vizsgáló bizottság a tanári kartól merőben függetlenül tűzi ki a vizsgálati kérdéseket, melyek közt — mint említettem — a legkönnyebbek a közepes tehetségűeknek s a rákövetkező nagyobb száraiak a haladottabbnak és tehetségesebbeknek valók. Nálunk a kérdéseket a tanári kar, illetőleg az egyes tanár állapítja meg belátása vagy talán előszeretete szerint, de mindig a közepes tanuló szemelőtt tartásával. Hiszen az írásbeli feladatra kiadott *egy* kérdés az osztály, az az a többség kérdése, s a ráadott felelet az *osztály* felelete. Még a szóbeli vizsgálatra készített tételek is úgy vannak szerkesztve, hogy minden közepes tanuló meg bírjon rájuk felelni, máskülönben a többségnek buknia kellene. Ez oldalról is nyilvánvaló a két rendszer közötti nagy különbség. Amott a mérték kétharmad részben mindig magas: nálunk egyáltalán csak közepes, mert a kitűnőket is a közepes tanulók színvonalára süllyeszti.

Az angol szűkkörű és magas mérték az egyént, a tehetseget, a spontaneitást, a mi széles körű, de alacsony mértékünk a tömeget, s ha lehet e szót használnom, a *nyáját* veszi tekintetbe.

A vizsgálat vezetésében is más úton járunk. Náluk a kiküldött szakbiztosok a bizottság felállította mérték *activ* alkalmazói; ellenben nálunk (nem is említve a felekezetek tudomány helyett sokszor csak jó indulattal, vagy címmel teljes biztosait) az u. n. tankerületi felügyelők is voltaképen csak *passiv* ellenőrzői. Hibákat, fogyatkozásokat jegyezhet ugyan meg a kerületi biztos, de minthogy a kérdéseket nem ő, s nem is a kerületi felügyelők testületé állapítja meg: az egész vizsgálat mértékét feljebb teljességgel nem emelheti, mint a mennyire az illető

tanári kar belátása emelte. Ámde a szellemi világban is alkalmazható az a fizikai tétel, hogy a víz soha magasabbra nem ugrik, mint a mily magasról jött.

Az írásbeli vizsgálatokon a tanári kar befolyását az írásbeli kérdések, szóbeli vizsgálatokon pedig szóbeli kérdéseik representálják. Minthogy a kérdések különböző megfejtéséért járó érdemjegyek számokban nincsenek meghatározva, az osztályozás alkalmával a tanárnak akarva — nem akarva alkalma nyílik az irgalmasságra. A szóbeli vizsgálatokon még több alkalom nyílik az irgalomra* mely a kisegítő kérdésekben, útbaigazításban, figyelmeztetésben stb. nyilvánul. Es ezt lélektanilag és didaktikailag egyaránt meg lehet okolni; mert a nyolc esztendőn át *nevelő* és oktató tanári kartól pedáns rigorismust kívánni, épen a növendék végvizsgálatán, valóban nagy ellenmondás lenne. Nehéz dolog egy személyben szülőnek, vagy szülőhelyettesnek és bírónak lenni. Ezt fejezi ki az egy tárgyból visszavetetteknek pár hó múltán javító vizsgálatra való bocsátása is. Aztán az igazat megvallva, némi joggal számít is az ifjúság e könyörtületre. A gyengébbeket a tanár atyáskodó jóindulata, nem az ismeretek könnyen kimeríthető fokozatú mértékével, hanem az emberi szív kimeríthetetlen irgalmasságával mérlegeli. Számot tartanak erre a szülők és a nagy közönség, kik azt kívánják, hogy a tanár szíve az irgalomnak soha ki nem apadó olajos korsója legyen. Vizsgálatainkon a nyilvánosság is úgy hozza magával, hogy az iskola reputációja érdekében a gyengébbeket ne nagyon vizsgálgassák; az aggódó szülők szorongó tekintete pedig arra hangolja a tanárt, hogy „most az egyszer“ kissé elnéző legyen. Hiszen — így biztatják a tanárt — a kérdéses növendék úgy sem fog soha *tudományos* pályára lépni; — mintha bizony minden pálya nem volna egyszerismind *tudományos*.

Az angol rendszer merőben irgalom nélkül jár el. Azok az idegen biztosok csak numerus-számba veszik az egyes dolgozatokat, s ha valamelyik meg nem üti a kellő mértéket, kérellettlenül visszavetik. A londoni egyetem vizsgálati jegyzőkönyveiben lapozgatva, láttam sok jelölt neve után több E jegyet, mint a *Rejected* szó ominosus kezdő betűjét. Kérdezősködéseimre a titkártól azt is megtudtam, hogy a ki egyetlenegy tárgyból kap E jegyet, illetőleg vették vissza, azt szintűgy visszautasítják, mint a ki mindenből elégtelenre felelt; és van eset rá, hogy ismételt vizsgálat alkalmával ép abból a tantárgyból vetik vissza a jelöltet, melyből első ízben jól felelt.

Első tekintetre elriasztónak, rhadamanthusinak látszik ez a ri-

gorosus rendszer, de ítéletünk megváltozik arra a tudatra, hogy egyszerűsre oly részrehajlatlan igazságot szolgáltat mind a londoni, mind az oxfordi és cambridgei vizsgáld bizottság, melyet egy ország, egy nagy nemzet a legnagyobb tisztelettel emleget a föld egyik sarkától a másikig — Alexandriában, Madrasban, Új-Hollandiában, úgy mint Londonban, mert a londoni egyetem felvételi vizsgálatokat kinevezett biztosai által tartat, s a feleleteket Londonban megbíráltatja az angol korona legtávolabb eső zugában is.

Mi irgalmasak vagyunk, midőn igazságosoknak kellene lennünk; de irgalmasságunkra drágán fizetünk rá, midőn egy huszonnégy óra múlva, irgalomból átbocsátott jelöltünk igazságot követel tőlünk (egyetemre, több rendbeli hivatalra való bocsátást stb. stb.), annál az okmányánál fogva, mely a felvételi mértékkel szemben szintoly értékű, mint az első eminensé. Mi, mint a Van Dyck parasztja, egyszerre hideget és meleget fűvünk: tegnap szívünk dictálta, hogy „bocsásuk“, ma eszünk dictálja, hogy „ne bocsássuk.“ Íme ott vagyunk ismét az igazság és könyörület válaszútján. Ha hivatalra bocsátjuk: terhe lesz a társadalomnak; ha felsőbb stúdiomokra bocsátjuk: terhe annak a szakpályának, melyet választott, s melynek csak jogait, előnyeit kívánja élvezni, kötelessége — nehéz munkája elvállalása nélkül. Íme, mily hajszalnyi vékony a válaszfal az irgalom és igazságtalanság, a könyörület és a jogsérelem között. Íme, hogyan lesz az iskola, a hivatalszoba, az iroda, sőt sokrészt az egyetemen is a proletar-faj melegágya.

A sok tantárgygyal való túlterhelés nemzi a tanárokbán a könyörületet, a széleskörű vizsgálati mérték csekély fokú voltát, ez pedig a nagyon is közepeseknek az ismeretek sekélyed vizén való átgázolását.

A baj ős forrása tehát a tantárgygyal való túlterhelés.

Lélektani képtelenség fölvenni, hogy a tanuló minden tárgyat egyforma kedvvel tanul, hogy erőkiadása ismeret-bevételével mindig egyenes arányban van: szóval, hogy mennyiség- és minőségre nézve mindnyájan minden tárgyban egyforma előmenetelre bírjanak jutni, íme ez a képtelenség szülte azt a nagy hibát, hogy iskoláink tanrendjében mindenkit kivétel nélkül mindenre ráhajszolunk. *Omnnes eodem coguntur.* Ez a ráhajszolás nemzi mindennap a túlterheltséget. A nagy bajnak tehát első sorban nemis a sok tantárgy, hanem az uniformitás a forrása.

A mindenkit minden stúdiomra való kényszerítéssel az a szerencsétlenség jár, hogy a növendékeknek csak egy része találja veleszüle-

tett hajlamainál fogva örömét abban, a mit a többiek tehernek tekintenek. E bajt a tantárgyak sokasága hatványozza; a tárgyak felhalmozását pedig az utilitarizmusnak az iskolába való becsempészése okozta. Középiskolai növendékünket az ismeretek encyclopaediájába temetjük be, s ekként a bajt vétekekkel tetézzük. „A ki hajóját — úgymond mélyeimben Locke — a túlon-túl való megterheléssel elsüllyeszti: egyre megy, akár arannyal, ezüsttel, akár kővel terhelte volt meg¹⁾”

Az angol középiskolai tanuló aránylag keményebben dolgozik, mint a miénk, s mégis korántsem lehet annyi esetet hallani a szellemi megterhelésre, mert a növendék hajlamainak, tehetségének első perctől az utolsóig szabad tért engednek. Ha nincs kedve a görög versírásra, ám tanuljon helyette csillagászatot, physikát vagy francia nyelvet, csak hogy azt aztán jól megtanulja. Es a ki kedvvel tanul valamit, attól nem kap szellemi csömört, s e mellett felényi erőfeszítéssel kétszer te többre bír haladni.

Az iskolai uniformitást talán senki sem ítélte el keményebben, mint Müller Miksa, midőn azt mondá: „valamint a természetben, úgy a társadalomban is az egyfformaság nagyon gyakran egyet jelent a tespedéssel (Stagnation), holott a különbözőség legbiztosabb jele az egészségnek és erőnek. A természet legmélyebb titka a szakadatlanul megújuló formák és új változatok teremtésében és kedvelésében áll.“²⁾

Szóról-szóra talál e kemény ítélet a mi középiskoláinkra és iskolázásunkra is, mely a német iskola minden nyavalyájában szenved. Az uniformitás és a compendiumok úgy fojtogatják növendékeink értelmét és az összes iskolai munkát, mint Laokoont és fiait a kígyók: kiszívják az iniciatíva szíve vérét; útját állják az érzelem minden önállóságának; tönkre tesznek minden szellemi frisséget. Es mi összedugott kézzel nézzük ezt a tragoédiát, szavunkat — testületileg legalább - nem hallatjuk, mint nem hallatja a kőbe faragott Laokoon. Hiszen a fájdalomával némán tusakodó Maeduff-nak azt tanácsolja Malcolm: „Ember, adj szót kínodnak; a szótlan keserv csak balsugója túlsz ült szívednek.“

Még hagyján, ha az erővesztésért kárpótlásul legalább időt nyernénk, de sajnos, hogy vele együtt időt is veszítünk. Az angol ifjak két harmada 17 éves korában teszi le a londoni egyetemi felvételi vagy a neki megfelelő vizsgálatot, a magyar ifjú egy évvel később.

¹⁾ „On study“ értekezésében, R. H. Quick, Education by J. Locke, Cambridge, 1880. 100. 1.

²⁾ Contemp. Review. 1870. okt. 1.

Midőn látjuk, hogy rendszerünk a minden élő örök forrását, a szellemi különbözőségeket, nemcsak hogy hasznára nem fordítja, hanem könyörtelenül meggyilkolja: lehetetlen azt nem mondanunk, hogy alkotójának nem volt szíve. Sőt minthogy a szerző és műve tulajdonképpen egy, a rendszert magát is emberi tulajdonokkal ruházzuk fel, s könyörtelen eljárásáról azt mondjuk, a mit Macduff mond mély fájdalomban (midőn Malcolm értésére adja, hogy Macbeth, mint poklok ölyve egyszerre gyilkolta meg gyermekeit és nejét „parányi kis csibéit anyjostul!): „nincsenek gyermekei.” Hiszen, ha lettek volna, nem tekintené fiainkat egyforma fatuskóknak vagy vasdaraboknak, kiket ugyan egy fejszével vagy kalapáccsal lehet így vagy amúgy idomítani; kikre oly közönyös bármely tantárgy, mint fatuskónak a kis vagy nagy fejsze. Azonban még nem elég, hogy tanulóink egy típus szerint nőnek fel. Ez mindenekelőtt értelmileg veszedelmes, a mit a nagyobb, mert erkölcsi veszedelem, mint árnyék, nyomon kísér. Az osztály javának a seprejével esztendő számra együtt kell tespedni. A kevés számú tehetségest ismerete viszi; az osztály derekát a robotmunka, s az alját a tanári irgalom tolja tovább. A kiválóbb tehetségeket szintúgy compendium-taposásra kárhooztatja rendszerünk, mint a butákat. Ám nemcsak a physikai, hanem a szellemi lélekzésre is kell egy bizonyos tágasság a stúdiókban, bizonyos mennyiségű szabad levegő a tanulásban.

A görög történetíró beszél, hogy az ó-kori hadjáratokban a volt a szokás, hogy a győzők a hadi foglyokat párosával összeláncoltatták; de arra aztán nem igen vigyáztak, hogyha egyik elhalt, társát a teherből megszabadítsák. Kétségkívül hajmeresztő barbarismus! De kérdem, nem szakasztott mása-e ennek, kemény és hajthatatlan szabályok láncával összekötni egy osztályba életök legnyugtalanabb és szellemük leghullámzóbb korszakában a tunya és tehetetlen fiúkkal a szorgalmasokat és tehetségeseket s hat-nyolc hosszú esztendőn keresztül ez utóbbiak nemes tüzet amazokkal, mint soha meggyűlni nem akaró hitvány tőzeggel fojtogattatni,

Valóságcs fatumszerű, hogy ebből a mindent egyformásító rendszerből az *uniformitás* — s ha szabad e szót itt használnom — a *lélek* épen akkor költözik ki, midőn a legnagyobb szükség lenne rá — a felső osztálybeli és az érettségi vizsgálatok alkalmával.

Az angol vizsgálati rendszerben a legilletékesebbek ellenőrzése az iskola és a tanári karra egyaránt értékes, értelmileg élénkítő, a munka értékére tekintve, erkölcsösítő. Hova kell a lelkiismeretes tanári

karnak nagyobb ösztönző, nehéz kötelességei további teljesítésére, mintegy tudományos tekintélyű testület alapos bírálata, illetőleg elismerése. A jelenlegi tanker. főigazgatói rendszer mellett, sem középiskoláink munkája, sem érettségi vizsgálataink ellenőrzése teljességgel nem lehet alapos, annál az egyszerű igazságnál fogva, hogy ma már *non omnia possunt omnes*. Mely igazgató merné azt mondani, hogy mindenik tudománykörben otthon van, és mindeniket egyformán szereti? ¹⁾ S ha a tanker. főigazgató és min. biztos is csak egy-két tárgyhöz szólhatnak alaposan, a többi tudományágak ellenőrzésében, dilettan tismus dolgában, csak fokozató a különbség közte s azok közt a felekezeti címes biztosok közt, kikről fentebb szólottam? Indokoljam-e bővebben e rendszer erkölcsi hatását az iskolára? Lehet-e épületes és szorgalomra tüzelője a tanuló ifjúságnak azaz ellenőrzés, mely a legtöbb tárgyból nem bírja kifürkészni sem a tanuló ismerete alaposságát, sem a tanár munkája helyességét? Elismerem, hogy állami intézeteink egy fél lépéssel előbb vannak a felekezetiéknél annál fogva, mert a vizsgálati kérdéseket a tanári kar a tankerületi főigazgatóknak előre bejelenti, s csak az általok helybenhagyott kérdéseket adhatja ki vizsgálatra: ámde ez a dolog lényegén semmit sem változtat; a kérdéseket mégis az illető tanárok adják ki, s a tanári kar, tanító, bíró és végrehajtó egy személyben; a tanker. főigazgató pedig csak mint ártatlan ellenőrző, mondhatni a tanári kar szerkesztette vizsgálati kérdések correctora, és ha szabad úgy szólanom — királyi hitelesítője.

Hol van itt az egyformaság; minő physikai gyűjteményben található az a mikroszkop, melylyel a kutató ezekben a sokféle fából faragott vizsgálatokban egyforma scalát, egységes szellemet bírjon fölfedezni? De nem folytatom tovább az egybevetést: inkább összefoglalom a mondottakat a következőkben.

Mint fentebb a számok mutatták, mi az érettségi vizsgálaton harmadfélszerte több tárgyból vizsgáljuk növendékeinket; a vizsgálatra ál hilaiban 33-szorta kevesebb időt fordítunk, mint az angolok, úgy, hogy a legjobb esetet véve is fel, egy-egy növendékünk 18—21-szerte kevesebb ideig felel egy tárgyból, és mi mégis 10-szerte; sőt

¹⁾ A lehetetlenséget egy kir. biztos segítségével kívánjuk lehetővé tenni; ámde „lesznek tantárgyak — úgymond egyik országosan ismert tanker. főigazgatónk — melyekhez a főigazgató még a ministeri biztossal egyetemben sem lesz teljesen competens bíró.” (Küzéptan. tan. Közlöny 1880. évi. 402. lap.)

ha kétszerannyinak vesszük vizsg. tantárgyaink számát, 20-szorta kedvezőbben osztogatjuk az érdemjegyet. Az angol középiskolai rendszernek két nevezetes és előnyös vonása van: 1. a sokféléből keveset, s a kevésből sokat kíván; 2. a növendékeknek bizonyos mértékű választás-szabadságot enged a különböző tantárgyak közt, azt tartván, hogy nem ők vannak az iskoláért, hanem az iskola érettök.

Ellenben mi igen sokat, s a sokból keveset kívánunk, és e kevés is — a különböző értékű osztályozás, azaz a „ahány iskola annyi mérték” miatt — gyakran minimumra száll le. Nem sokszor megtörtént-e már, hogy a jobb iskolából consilium abeundi-val eltávozott selejtes tanulót fölveszi a gyöngébb iskola, sőt gyakran a jelesek közé sorozza, s ez a „neophyt jeles” volt-tanulótsáit kigúnyolja, — sőt szorgalmukért butáknak kereszteli, holott fáradság nélkül is jelesek lehetnének.

Íme, így lesz egyik iskola ellensége a másiknak; így demoralizálja az iskola a növendék érzületét, s teszi tönkre saját erkölcsi értékét. Az egységes vizsgálati mérték felállításával megszűnnék ez az anomalia: minden iskola arra törekednék, hogy a tőle egészen függetlenül felállított mértéket mentői több növendéke üsse meg, s megszűnnék többé a selejtesek dédelgetője, a hanyagok és elkényeztetettek menhelye lenni. Többé nem szégyenlené az ilyes elemek bukását, de annál nagyobb örömet találná a mértéket megütő növendékei mentői nagyobb számában.

Ezeknél fogva középiskolázásunk reformjában legnevezetesebb két lépésnek tartom: a) a tantárgyak csoportosítását és b) a középiskoláktól függetlenül felállított mértékek szerint való vizsgálati rendszert. Az első lépésen azt értem, hogy mindennek előtt meg kell állapítanunk, melyek a leghatályosabb szellemmívelő tárgyak, s az azokból való többoldalú vizsgálatot, mint minimumot mindenkitől kell követelnünk. Azontúl a növendékek hajlamára hagyjuk, hogy egy vagy két kedvelt tárgyból szintén tehessen vizsgálatot.

Igen természetes, hogy a középiskola alsóbb osztályaiban az oktatás súlya a megállapított lényeges tantárgyakra esnék, melyekhez a többiek mint melléktárgyak járulnának.

A dolog természete úgy kívánja, hogy egy és ne kétféle középiskolát vegyünk fel, s ne különösen oly iskolákat, melyek közül egyik csak irgalomból ad helyet egy tudomány-csoportnak (pl. természettudományok); a másik pedig számalommal tekint a legnevezetesebb tárgyak egyikére — a eláss, stúdiumokra. Itt tehát oly gymnasiumot

tartok szemelőtt, melyben a természettudományokat is behatóan tanulhatja a növendék, s mely mellett ennél fogva a reáliskola nélkülözhetővé válik. A mennyiben a középiskolák kétféleségének nyomorúsága még mind tart, annyiban a reáliskolában a lényeges tantárgyak némileg másként csoportosúlnának. Annyi bizonyos, hogy az ilyen csoportosítással meg lehetne tömünk középiskoláinkban az egyformaság jegét, s növendékeink hajlamainak egy kis folyást vagy szabad mozgást engedhetnénk. ¹⁾ Az oktatásbeli uniformitás Németországon is megteremtette a maga férges gyümölcsét. Oktatásügyünk oly schablon-szerűségnek lett az áldozata — úgymond Lángé W. — mely a magasabb működéskörökbeli általános meddőségben és valódi lialadásbeli szegénységben nyilvánul. Katonai dressuránkkal pedig odajutottunk, hogy a német ember az egyenruhát késő férfikoráig le nem veti. ¹⁾ Csoportosítsuk a tantárgyakat. Ha a középiskola alsó felében mindenki egyformán tanulta az anyanyelvet, ó-class. stúdiumokat és mathesist, a felgymnasiumban e csoportok közt engedett biz. választás-szabadsággal nyissunk tért természetadta tehetségük kedvező fejlődésére és leendő pályájokra való nagyobb előkészületre. Ha nem kényszerítettünk minden tanulót minden tantárgyra: mindjárt természetszerűbb lesz a tanterv, s ez a természetszerűség egyszersmind a tanulók erősödését eszközli az iskolában és az iskolán kívül végzett munkájában. Hogy egy angol tanár kifejezését használjam: „az irodalmi szerelemben a polygamiát nem lehet mindenkire ráerőltetni: elég, ha proclamáljuk.“

Igen természetes, hogy mentől kiválóbb egyéneket kell alkalmazni a pár excellence szelleranúvelő stúdiumok (az anyanyelv és irodalom (incl. történelem), az ó-class. irodalmak, és a mathesis) oktatására. Ekkor aztán bátran emelhetjük a vizsgálati mértéket is magasabbra, mert kisebb körben nagyobb bemélyedésre, behatóbb tekintetekre tehet szert a növendék. Fődolog a szellem míveltsége s nem tényekkel való túlterhelése lesz. A tanulóknak csak egy bizonyos ideig (a felső osztályokig) kell együtt haladniok; azontúl a tanári kar és a szülők egyetértése mellett szabadon választhatnak. Ezzel megmentjük a növendékek természetadta hajlamait, s megtanítjuk, hogy a könyv a kézben sohasem ér annyit, mint a tanulásvágy a szívben, és egyszersmind az iskola megszűnik az utilitarismus vásártere lenni. Ha

¹⁾ Questions L'enseignement stb. 200. 1.

²⁾ Rhein. Blätter. Frankfurt a'M. 1870. 212—3. 1.

a nyelvtan rövid, s az olvasmány hosszú lesz; a természettudományok tanítása experimentumok sorozata, és nem könyvmunka lesz: a növendék nem fog többé nem-értett és nem-érett dolgokról beszélni tanulni.

A középiskolától különálló testület vizsgálatai a legjótékonyabb hatással lennének az alsó osztályok tantervére és vizsgálataira is. A tantárgyak csoportosításában, a minimum és a maximum megállapításában a legfelső osztály mértéke lenne a minta, s ekként az áldásos reform fölülről jönne, mint az eső. A tanulók korán megszoknák az egyes szerzők műveivel való bővebb megismerkedést; a természettudományi körben a természet működő elemeivel való közvetlen érintkezést. Amott a szellemi, emitt a fizikai világ legkiválóbb erőivel való közvetlen ismerkedés a legnagyobb mértékben megtermékenyítene szellemüket, s megindítaná azt a pszichikai folyamatot, melyet gondolkodni tudásnak nevezünk. Annak az országos és ezerszer ismételt panasznak, hogy középiskolai növendékeink kilenc tizedrésze nyomjáróan gondolkodni nem bír, lélektani okát a compendiosus tanításban találom. A compendium mindig és szakadatlanul az emlékezetet veszi igénybe. Innen van, hogy tanulóiak emlékező tehetsége folyvást az ismerettömeg árvize alatt áll, ellenben megfigyelő-, összehasonlító-, általánosító erejük és képzeletük majd hogy szomjan nem vesz a nagy szárazság miatt. A fizikusok azt tanítják, a mit a primitív ember is jól tud, hogyha tüzet akarunk gerjeszteni, fát fával tartósan és nyomósán kell dörzsölni. A szellemi világban szintén a szellemekkel való tartós érintkezés folytán indulhat meg a gondolkodás processusa, mert hiszen azok és a cosmos tünetényei azok az elemek, melyek mindeneke előtt a képzeletet, a megfigyelő- és ítélőerőt, szóval a szellemet sok oldalon hatják és ragadják meg. Am mi nagy műveltségünk közepette elfelejtettük ezt a primordialis igazságot: évről-évre az emlékezetet terheljük, s a végén mégis csudálkozunk, hogy természetdolgában ez a tehetség is a hét szűk esztendőhöz hasonlít. Sajátságos, hogy szellemi gyakorló helynek (Gymnasium) nevezzük középiskolánkat, és mégis azt akarjuk, hogy növendékünk egész életén át csak a gimnastikai fogásokra emlékezzen: hasonlóan ahoz, mintha az ügyvédől azt kívánnék, hogy minden perét és összes részleteiket folyvást emlékezetében tartsa; vagy az orvostól, hogy kórháza minden volt és jelenlegi betegeiről s betegségeik lefolyásáról nekünk minden percben számat tudjon adni.

A compendiumok rendszerén és a háttérüket alkotó eme lélek-

tani botlásokon mely meggyőződésem szerint — legbiztosabban a tantárgyak csoportosítása, a több csoportokból egy-egy tagnak tartós és beható tanulása, s e tanulmány eredményének a tanári kartól független testület által való megbírálása által lehet segíteni. Ezek azok az eszközök, melyek által középoktatásunk — hitem szerint — idült bajából legbiztosabban kigyógyul.

A vizsgálati mérték egységes színvonalon tartása végett okvetlenül szükséges lesz a tan. ker. főigazgatókat egy-két orsz. vizsgáló testületté szervezni, és (minden felekezeti tekintetek nélkül) egyetemi és gymnas. szakférfiakkal kiegészíteni. E testületek delegáltjai egyetértően állapítunk meg évről-évre az érettségi vizsgálati kérdéseket, melyeket mindig az egyes intézeteknél megjelent biztos vagy biztosok adnának ki, s a kidolgozás alatt — a szükség szerint magokhoz vett tanárokkal együtt lennének a valóságos ellenőrzők.

Az érettségi vizsgálat, a maga három vagy négy különböző csoportból választott tárgyával, írásbeli lenne. A vizsgálati eredményről, az illető biztos a vizsg. testületet, értesítené, s mind szakjabeli, mind a nem szakjába eső dolgozatokat a vizsgálók testületéhez küldené. A bizottság az összes vizsgálatokról évi jelentést adna ki, melyben röviden jelezné a különböző tantárgyak tanításában való hiányokat; megjelölné a szükséges javítások útját, s ekként az iskolákat folytonos haladásra, s a növendékek mentői jobb előkészítésében a legnemesebb versenyre serkentené, s végül útmutatásaival kivált a kezdő tanítókat rendkívül sok botlástól megmentené.

A legfelső osztály tárgyias (objektív) vizsgálata nemcsak az alsó osztályok tanulmányi mértékét emelné, hanem vizsgálatait is javítaná. A középiskolák tanári karai kölcsönösen meghívnák egymást a felső osztályok vizsgálatára. Ez eljárás a nemes versis ny. tüzet, csak szítaná, s az egyszínezetű iskolák egy másközti viszonyát solidarissá tenné. Mindez növelné a szülők bizodalját az intézetek iránt; megeremtené a különböző tanári testületek egymásközti bizalmát, s végül a legjótékonyabb hatású lenne az iskolák erkölcsi hangulata emelésére, sőt a fegyelmezésre is.

E rendszer nem fogja megtűrni a csekély tehetségnek esztendőszámra való tespedését; pusztán az emlékező tehetség nem lehet a tanulók többségének előretolója, s a kinek nem lesz természetes illospitiója a helyes megfigyelésre és a beható tanulmányokkal járó reflexióra, igyekezni fog korán oly iskolába menni, mely csekélyebb mérvű szellemi munkával is megelégszik. A kiválás természetes mű-

folyama azonnal megkezdődnék a felső osztályokban, mert ép a felső stúdiumok tanulás ikor tűnik ki, hogy kinek van, kinek nincs az alapos tanulásra igazi kedve és tehetségre? A ki nem érez magában semmire kiváló hajlamot, a szigorú vizsgálatok miatt ~ a természetes kiválás törvénye szerint — kénytelen lesz az iskolát odahagyui; a többi pedig hajlama természetes ösztönzésére *halad* ebben vagy abban az irányban. Sokkal kevesebb lesz bizonyosan középiskoláink népessége; de sokkal jobb is és könnyebben fegyelmezhető is lesz.

Hogy az eredeti hajlamok elfojtása mennyire megnehezíti az iskola munkáját — immár régóta tapasztaljuk; ellenben arról a pszichologiai igazságról, hogy e hajlamok istápolása nagyon megkönnyíti az iskola munkáját, csak ily rendszer mellett lenne tiszta tudomásunk.

A mozgás-szabadság a tanuló hajlamait és egyéniségét, a szakvizsgálók a tanári kar önértetét mentenék meg; a természetes kiválasztás az iskola söpredékének önkéntes lecsapolását eszközölné; az osztályba folyton jövő friss elemek az ottlevő, talán bágyadt elemeket munkára készítenék, versenyre tüzelnek, úgy hogy az iskolai munka a haladás színvonalát szükségkép emelné.

Ekként s csak ekként vetkőzhetné le középiskolánk a regement jellemét és arculatát.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Leány-középiskolák és collegiumok. Levezetés.

Az utóbbi 10 év alatt a nőnevelés terén történt aránylag a legnagyobb haladás. 1848-ban csak egymagában állott Londonban a nők magasabb oktatására alapított Királynő-Collegium (Queen's College).

Nagy lökést adott a leányok középiskolázására az a körülmény, hogy az új népoktatási törvény a nép legalsó osztályai leány-gyermekeit is iskolába terelte. A közép osztályok leány-gyermekeit immár nem lehetett többé a kétes eredményű magán iskolákra bízni; a csekély számú nyilvános középiskolák közel sem voltak elegendők Anglia és Wales 225 ezernyi leány-gyermeke oktatására. Az 1860-iki statisztikai adatok szerint Angolország 547 alapítványi középiskolájába 31½ ezer fiú s csak 3374 leány járt, tehát majdnem tízszerre kevesebb, mint fiú. E számok szintoly tanúságosak voltak, mint megdöbbentők: a társadalom felsőbb rétegeiben a legnagyobb mozgalom indult

meg leány polgári- és középiskolák alapítására. Addig a szülők jelszava az volt: „a legjobb nevelést fiainknak, olyat — a milyet leányainknak.“ Általában úgy veszik, hogy ezer közül tíz leánynak, tehát 1¹/₆-nak, kell középiskola. E számítás szerint Angliában és Walesben jelenleg körülbelül 25-ezer közép- és felső- iskolába való leány van. E tömeg számára kívánnak iskolát és alapos oktatást biztosítói a különböző társulatok, egyletek, s köztök első renden a „National Women’s Education Union, melynek elnöke Luiza hercegnő. E társulat a „Journal of the Women’s Education Union“ című folyóirata által is folytonosan éleszti a nőnevelés ügyét. Működése a következő alapelvek szellemében történik: 1. a vallásoktatás ne legyen felekezeti; 2. csak szakmíveltségfi tanítók alkalmaztassanak, akár mint fő-, akár mint segéd-tanítók; 3. a java tanulókból növendék-tanítók (student teachers) osztályát kell alkotni s őket a nevelés elméletében és gyakorlatában oktatni; 4. az iskola felügyelő-bizottságának nőtagjai is legyenek; 5. az iskola munkáját vele semmi összekötetésben nem álló vizsgáló biztosok ellenőrizték. Továbbá nagy mértékben előmozdították a leányok iskolázása ügyét a Cambridgeben, Oxfordban és Bristolban a nők magasabb nevelésére alakult egyletek; végül a „Girls Public Day School Company,“ mely 1873 óta már tizenhét iskolát nyitott meg London különböző kerületeiben.

Ez utóbbi társaságnak 1873-ban csak két iskolája volt; de már 1879-ben tizenhét, több mint 2800 növendékkal. 1878-ban 5227 font bevétele volt, mely összeg tekintélyes részét nem a részvényes tagoknak adja ki osztalék fejében, hanem belőle ösztöndíjakat alapít és izléses, sőt mondhatni mintaszerű iskolákat épített; pl. Notting Hill High School vagy Croydoni iskolája, melyhárom negyed holdnyi területet foglal el, 176 láb széles homlokzattal és kitűnő játszótérrel. Végül a *Teachers Training and Registration Society* szintén nevezetes lépést tett a leányok középiskolázása javítására. E társaságnak hármas célja van: 1. országszerte jó tanító-nevelőket alapítani a leányok középiskolái számára; 2. az ez intézetekben nevelt tanítók részére részrehajlatlan és teljes vizsgálatot biztosítani s szakmíveltségöket részökre kiállított oklevéllel tanúsítani, és 3. az így minősített tanítókat nyilvántartó könyvbe iktatni. Az egymásután alakult és különböző jellegű közép- és felsőiskolák közül kiemelem a Camden-Townban levő North London Collegiate Schoolt, Milton Mount College-t, Bedford College-t, melyek ugyanazt a nevelést akarják adni a leányoknak, minőt a régi középiskolák adnak a fiúknak.

A mozgalmat meg növelte és javította az a lépés, mely szerint a cambridgei egyetem leányokat is kezdett bocsátani az u. n. „Local” vizsgálatokra.

Ez iskolák közül néhányat akarok ezúttal bemutatni.

A) Középiskolák.

I. North London Collegiate School.

I. Az anyaintézet mint u. n. felső iskola (upper school) a Camden Roadon van Miss Buss igazgatása alatt. 1870-ben kétszáz növendékkal nyílt meg, s már 1875-ben növendékei száma kétszer annyinál is többre (442) nőtt, kiket tizenöt osztályba osztottak be. E tanintézet ma már húsz éves múltjára mutat, s arra az igazgatónőre, kit Londonban mindenki méltán inegérdemlett tisztelettel emleget.

Az intézetbe 8 évet betöltött leányokat vesznek fel, s 19 éves korán túl egy leány sem maradhat. A felvételtkor vizsgálatot kell tenni az olvasásból, írásból, a számvetés elemeiből, Angolország földrajzából és a női kézi munkából. A tanfolyam következő tantárgyak által kíván liberális nevelést adni: angol nyelv és irodalom; latin, francia és német nyelv és irodalom; számtan és mathesis; történelem és földrajz; természettan és nemzetgazdaságtan, háztartástan, egészségstan, rajz, ének és testgyakorlat.

T a n t á r g y a k	6-ik osztály	5-ik osztály	4-ik osztály	3-ik osztály	2-ik osztály	1-és osztály
Mathesis	6	2 ¹ / ₄	0	0	0	0
Számvetés	0	1 ³ / ₄	2 ¹ / ₂	3	3 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂
Természetadomány	2 ¹ / ₄	1	1	2	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂
Latin	2 ³ / ₄	1 ³ / ₄	0	0	0	0
Modern nyelvek	3 ¹ / ₄	4	5 ¹ / ₄	5 ¹ / ₂	4 ³ / ₄	3
Történelem	1 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1	3 ¹ / ₄	1
Angol irodalom	1	2	2	1 ³ / ₄	3 ¹ / ₄	6 ¹ / ₂
Földrajz	0	2	1 ³ / ₄	1 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	1
Biblia	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1
Rajz	—	—	1	1	1	1
Nemzetgazdaságtan	—	—	1	—	—	—

Ez intézetet több ízben látogattam meg s benne minden látogatásom alkalmával több-több becsülni valót találtam. A lecke-órák d. e. 9¹/₄-től fogva d. u. 1 ó. 45 percig tartanak. A tanítói kar mind nőkből áll. A latin nyelvből egyik felső osztály Sallustius Bellum Jugurthinum IV. fejezetét fordította. Keveset elemeztek, inkább fordítottak. A szö-

veget construálva olvasták, s a fordítást a tanítónő a szükséges magyarázatokkal kísérte. Itt láttam azt a szokást, hogy a tanítónő a növendékeknek névjegy nagyságú lapokra külön leírt neveit folyvást kezében tartotta, s azokból szólitgatta fel egyik-nmsik növendéket. Másik még sajtyszerűbb szokás, hogy a tanítónő a következő napra való szöveget előre construálva lefordította.

Az egyes osztályok faretesszel vannak elválasztva, liogy szükség esetén collectiv leckékre két osztály növendékeit egy helyre foghassák. Egy-egy osztályban középszámban 25—30 növendék van.

Jelen voltam egy alkalommal egy kitűnő földrajzi leckén is, midőn a növendékek a tanítónő dictandójára Angolország névtelen és otthon készített abroszára a városok neveit Írták fel. A tanítást nagyon élénknek, s a növendékek figyelmét, annak megfelelően, ébernek találtam; minden arra mutatott, bogy a tantárgy valóban kitűnő tanítónő kezében van.

Nagy előszeretettel tanulják a leányok ez intézetben a növénytant. Növényteni gyűjteményeik diagrammokkal és az osztályok stb. megnevezésével vannak ellátva. A tudományos név melle minden növény népies nevét s egyszersmind lelhelyét is felírják. Egy 6 éves leányka egész naivúl azt írta néhány virág közönséges neve után, hogy: saját kertemben találtam.

Nagy gonddal tanítják ez intézetben az algebrát és ma thesis t. i. Mrs. Bryant méltó kartársa a fent említett földrajzi tanítónőnek. Ottlétemkor egy alkalommal az első osztály egyik (10 főnyi) szakasza a kamat-számítással foglalkozott, 1 ugarok segítségével. A tanítónő táblán dolgozott, de úgy, hogy a növendékek magok találták ki, hogy tovább mit írjon. A fekete táblai magyarázat után a növendékeknek írásbeli feladatokat kellett kidolgozniuk. Dolgozataikból látszott, hogy egészen otthon vannak e tantárgyban. Kézükönvül Todhunter Algebráját használják, melyet jeles példatáráért kedvelnek.

Ez intézethez tartozik az alsó iskola Camden Town ban, melyben mintegy negyedfél száz tanuló van, 50-ével osztva be osztályokba, oly formán, hogy minden tanítónő mellett van egy növendék-tanító, u. n. student-teacher. Ezek legtöbbynire az iskola volt növendékei, kik a cambridgei junior examinationt letették. Segédkezesők három évre terjed. A tanítói karral olyan viszonyban vannak, mintha elemi iskolai növendék-tanítók (pupil-teachers) volnának, mert a tanórák végeztével a rendes vagy segédtanítónőktől ktilon oktatást kapnak. »Szolgalatuk második és harmadik évében 30—90 font évi díjazásban

is részesülnek, s rendszeren u második év végén a cambridgei „senior” vizsgálatra jelentkeznek.

Némely tantárgy tanítására (vallás, egészségtan, latin, francia és német) a felsőiskola tanítói járnak be.

A felsőiskolában minden tanítónő 80 növendékből álló osztályt vezet s felügyel nemcsak magaviseletőkre, hanem tisztaságokra és minden munkájokra. Ha e 80 növendékből mintegy 7-8 gyengébb hátramarad, érettük segéd-tanítónót adnak melléje; ha pedig ugyanannyi előrehalad, felsőbb osztályba viszik. Az iskolának 6 osztálya van ugyan, de bennük a növendékek 10 csapatra (division) vannak osztva. Francia nyelvet mindenkinek kell tanulni; a latin és német nyelv faeultativ, s mindkettőt aránylag kevesen tanulják.

A növendékek 15 - 16 éves korukban mennek a cambridgei „local“ examinationra vagy a college of preceptors vizsgálatára; a legjelesebb növendékek a londoni egyetemi felvételi vizsgálatra (matriculation examination) szoktak készülni.

Vizsgálatra csak azokat a növendékeket eresztik, kik az egyes tantárgyakból kiérdemelhető jegyeknek legalább kétharmadát (körülbelől 500) kiérdemelték, még pedig az év mindhárom szorgalomszakában. Ekkor azzal a reménnyel bocsátják, hogy ott is körülbelől annyi érdemjegyre szert tehetnek.

Évenként körülbelől 150 növendék lép a londoni, cambridgei egyetem és a college of preceptors által megszabott fent említett vizsgálatokra, oly formán, hogy a vizsgálók az intézetbe jönnek. A vizsgálatok írásban történnek, s teljességgel nem nyilvánosak.

Az utóbbi 10 év alatt összesen 18, tehát évenként középszámban két leány megy magasabb nőiskolákba (Girton College, Newnham Hall- Cambridge, Queen's és Bedford College, London.)

A felső osztályokban tanítják a physikát és a vegytan elemeit. Az élet- és egészségtant külön-külön 12-12 előadásban szokták tárgyalni a felső osztályokban. Rendszeren oly tanítónő tárgyalja e^ tantárgyakat, kinek e tudománykörből, valamely szakiskolától nyert bizonyítványa vagy oklevele van. Nehány éven át az intézet egyik büszkesége (Miss Clie.ssar + 1880.) szokott volt e két tudománykörből leckerorozatokat tartani.

II. Az intézet fegyelmezése.

Minden osztálynak van egy nyilvántartó könyve, melybe a növendék óra végén beírja, ha netán valami hibát követett el otthon vagy az iskolában; pl. ha sügött, ha figyelmetlen vagy valamiben gon-

datlan volt, ha valakinek egy vagy más feladat kidolgozásában segített stb., ezek miatt aztán a rendes magaviseleti érdemjegyből bizonyos mennyiségűt levonnak. A kisebb hibákat az u. n. appearance book-ba igtatják be, mi miatt a tanítónő megint vagy a főtanítónőhöz küldi a növendéket. Ha valakinek neve egy szorgalomszakban több ízben jut e könyvbe, a szülőknek külön tudósítást küldenek.

A növendékek magaviseletéről minden szorgalomszak végén, tehát egy évben háromszor, tudósítást küldenek a szülőknek. Ez alkalommal megjegyzik, hogy gyermekük figyelmetlenség, hanyagság stb. miatt hány érdemjegyet vesztett el; ugyanakkor megírják, hogy hány főből álló osztályában hányadik, s hogy az előbbi szorgalomszakhoz képest haladott-e vagy nem.

A fegyelmezést nagyon könnyítik az óráközi testgyakorlatok, melyeket nagyon pontosan meg szoktak tartani mind a kisebb mind a nagyobb növendékekkel egyiránt. Az sem egészen közönyös dolog a növendékek kedve és figyelme élesztésére, a mit az igazgatónő szokásba vett, hogy a növendékek minden 3 órában egyenek valamit, hogy erőt nyeljenek a tanulásra. Egy részök magával hozza a luncheon-ra valót, a többség azonban csekély díjért az intézetben kap egy csésze théát és hozzávaló süteményt. A luncheon azonban mindig megszábotott időben történik.

A kisebbek osztályaiban, ha egy egész héten mind jók a gyermekek, a tanító öröme jeléül »The work in Hope« feliratú zászlót tűz ki, mely egyszersmind arra való, hogy őket a további szorgalomra, pontosságra stb. serkentse. Az idősebb tanulók a tanítóknál különös szívélyes viszonyban vannak, mely viszonynak fentartására igen sokat tesznek azok a gyűlések, melyeket havonként egyszer tartanak. Ez a társaság (Dorcas society) 20 év óta áll fenn, s tagjai legalább 2½ sh. évi díjt fizetnek. E gyűléseken a tanítónők érdekes felolvasásokat tartanak utazási tapasztalataikról s egyszersmind a nőket közelről érdeklő napi kérdéseket vitatnak meg. Ezzel kapcsolatban áll az „Our Magazine“ cím alatt 1877-ben alapított folyóirat, mely arravalú, hogy az intézet volt és jelenlegi növendékeit mentői szorosabban kapcsolja össze, s köztök oly testületi szellemet fejtsen ki, minő akár a harrowiánok, akár az etoni fiúk között van, kik a világ bármely szögletében egy nagy test tagjainak, úgy szólva testvéreknek érzik magukat. E közlöny minden hónapban egyszer jelenik meg, 8 közleményeket csak olyanoktól fogad el, kik az intézetnek, vagy mint tanulók, vagy mint tanítók, tagjai voltak.

Az egyes tantárgyak tanítása módszeréről még a következő megjegyzéseket kell tennem:

I. *Mathesis* (geometria). E tantárgyban fő-dolog, hogy a növendéknek tiszta képzelete legyen a térről, a kiterjedésről és alakról, kiváltképen pedig ez utóbbiról. A végre — jegyzi meg ez intézet egyik szakmíveltségű tanítónője — hogy a növendék e stúdiumhoz kezdjen, ninc3 szüksége nagyon sok képzetre, s egyáltalán nincs metaphysikai szinezetűekre. Mihelyt csak lehet az okoskodó erőt veszik e stúdiummal igénybe, mert ezzel kezdődik a geometria igazi tanulása.

A tanfolyam alatt nagy figyelmet fordítanak a szerkesztő és feltaláló erők használatára, abból az elvből indulva ki, hogy a tanuló ne csupán megfigyeljen, hanem feltalálni is bírjon, ne csupán értsen, hanem felfedezzen. E cél elérése végett nagy gondot fordítanak a geometriai gyakorlatok megoldására., Kézikönyvek Willock elemi geometriája és Euclid elemei.

Kezdőknek teljességgel meg nem engedik, hogy könyv legyen a kezükben, s mindenként rajta vannak, hogy a bizonyításokat valamilyen képen be ne tanulják. Ez okból még az idősebbeknél is sok inductiv elemet visznek be az Euclidféle geometria tanításába, s ezzel — mint az igazgatónő mondja — a modern szellem irányzatának akarnak eleget tenni.

II. *Algebra*. E tantárgyba csak akkor kezdenek a növendékek, midőn a számtan alapelveivel behatóan megismerkedtek. Nagy gondot fordítanak rá, hogy a növendékek elméjét úgy irányozzák, hogy e tantárgyban mindig a generalizált számtant lássák. Az elemi szabályok bevégezése után egyszerű egyenletek és problémák kidolgozásához fognak, melyekkel egyszersmind a tantárgy hasznavehetőségét illusztrálják. Kézikönyvek: Todhunter és Hamblin Smitk algebrája; a legfelső osztályosoknak ugyancsak Todhunter trigonometriája és Salmon kúpszelettana (conic sections) a vezérfonal.

III. *Nyelvek*. Az idegen nyelvek tanítása kezdő folyama a képekről tanult vagy a tanító dictálta szókban áll. Majd a főnevek többesét és az igenevek időit tanulják megkülönböztetni. A második fokon a tanító készítette mondatokat tanulják, úgy, hogy a gyermekek magok is alkotnak mondatokat. A harmadik fokon nyelvtani gyakorlatokat olvasnak az osztályban, melyeket később otthon leírnak. Majd a tanító dictálja a fordítást, melyet a következő leckén a gyermekek reprodukálnak, s párhuzamosan a nyelvtant is tanulni kezdik.

A negyedik fokon nyelvtani gyakorlatokat írnak le, melyeket a

tanító segítsége nélkül otthon fordítanak. E két utóbbi fokon dictandó után is gyakorolja a tanító a kérdéses ívjkori nyelvet.

A francia nyelvre következő kézikönyveket használnak: Delille kezdőknek való könyve, Kenny francia mondat-könyve, Van Laun nyelvtana, La Fontaine meséi, s a felső osztályú tanulóknak — Iiacine, Molière, Corneille egyes darabjai; Brachet etymologiai szótára, La Rousse lexicologiája.

Német nyelvre: Ottó kezdőknek való könyvét, Ahn német nyelvtanát és Oswald költészeti kézikönyvét.

Latin nyelvre: Principia Latina, Public school Primer és a remekírók egyes művei. Egy növendéknek sem szabad addig latin vagy német nyelvbe kezdeni, míg a számtanban, az angol meg francia nyelvben kellő előhaladást nem tanúsított.

IV. *Növénytan.* A növénytan tanítása fő-célja a gyermekekben az exact megfigyelést habitussá emelni. A különböző példányok összehasonlítása a növények természetes osztályai felfedezésére és megállapítására vezetnek. E stúdium a növendékek képzeletét és okoskodó erejét gyakorolja az által, hogy nekik a különböző szerkezetek és funktiók homolog vonásairól képzeteket nyújt. Az experimentumok szükségességét és kiviteli módját egyszerre tanulják meg. A gyermekeket ekként a tények megfigyelése, a megfigyelt tények osztályozása, a megfigyelés után felállított szabályoknak kísértménnyel való igazolása, mint szükségképi lépések, vezetik be a természettudomány ez ágába.

V. *A nemzetgazdaságtan.* A két legfelső osztályosok (I. A. B. C. és II. A.) csoportjainak e stúdiumból zárt helyen egy óra alatt készített dolgozatait átlapoztam. A feleletekből azt láttam, hogy a növendékek sokat magoltak, de a tanultak kellő elsajátítására idejük vagy erejük nem volt elég. Ilyen kérdésekre: mi a nemzetgazdaságtan tárgya, mi az érték, mi az egyed áru sság hatása, mi a különbség a töke, a pénz és a vagyon között — a feleletek jókora száma csak 10—12,—20—30 jegyre (mark) volt érdemes, holott 35 kellett a jó minőségűre.

A hangszer-zenében a növendékek meglehetősen előre vannak.

Az igazgatónő minden szorgalomszakban nagy értekezletet tart a tanítókkal, e mellett azonban gyakran találkozik velők egyes fegyelmi kérdések megvitatása és elintézése végett. Az igazgatónő mellett tizenöt rendes tanítónő és két bejáró vallás-tanító működik.

A tanítónők fizetése 100—200 font közt váltakozik; az igazgatónő javadalma benlakó tartásával együtt 1000—1200 fontra

megy. Rendes fizetése 100 font és a tandíj egy negyede. E tandíj azonban 350—400 tanuló után jelentékeny, 8—13 éves leányoktól 10—18 font s az idősebbektől 12—24 font!)

1879-ben sok növendéke kitént ez intézetnek; köztök egy, Parisban a Sorbonneban kapott oklevelet az irodalomból; egy a londoni egyetemen kapott külön oklevelet a növénytanból; a cambridgei „higlier loeal* vizsgálatokon nyolc növendék tűnt ki. E mellett az intézet az angol irodalomban, az idegen nyelvekben, természettudományokban és a vallásban tanúsított előmeneteleikért több mint 60 növendéknek adott jutalomdíjat.

Az ez intézettel kapcsolatos Camden Town schoolt is meglátogattam, s minthogy benne nagyon eltérő vonásokat nem találtam, helykímélés kedvéért mellőzöm.

II. Milton Mount college.

E kiváló intézet 1873-ban alapított independens lelkipásztorok leányai számára. Az u. n. domestic gót stílusban épült két emeletes collegium, Londontól vasúton egy órajárára eső Gravesend (Kent) kis városkától néhány percnyire fekszik. Ez az intézet példás berendezésért és a benne levő egységes szellemért különös figyelmet érdemel. 150 növendék leányka talál e collegiumban második otthont. A 23,000 font sterlingbe került épület minden szükségessel el van látva, semmi fényűzési cikknek nincs benne helye. Az említett összegből önkényes adakozás útján 17,000-et immár törlesztettek, a hátralevő részt is eddig jórészt kifizették, mert ottlétemkor is az igazgatónő e célra 300 fontot kapott egy névtelentől. A konyhában s a hozzátartozó helyiségekben (kamarák, raktárak stb.) bámulatos rendet és tisztaságot találtam.

A növendékeket 10 éves korukban veszik fel a számtanból adott felvételi vizsgálat mellett. A 14 éven felüli növendékek felvételi vizsgálati mértéke sokkal magasabb, s magában foglalja az angol nyelvtant, Angolország történelmét és földrajzát. A belépő növendékeknek nem szabad magokkal semmi ékszert (pl. fülbevalót, chignon, frizurát), sem illatszert, sem semminemű regényféle olvasmányt vinni. Hetenként egyszer szülik vagy rokonaik látogatásukra mehetnek, sőt kíséretökben az intézetből egy pár órára el is távozhatnak. Levelezni csak a szülőkkel lehet.

¹⁾ L. a főtanítónok fizetéséről való kimutatást Oh. Pascoe „*Schools for Girls and colleges for Women* London. 1879. 222—3. lap.

Ide mellékelem a felső osztályok órarendje kivonatát:

T a n t á r g y a k	VII.	VI.	V.	IV.	III.	II.	I.
	o s z t á l y						
Vallás	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2	2	2	2	2
Számtan	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	3	3	3 ³ / ₄
Algebra és Euclíd	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	3	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄
Angol ¹⁾	4 ¹ / ₂	4	4	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	3	2 ¹ / ₂
Természettudomány	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	2	2	1	1	1 ¹ / ₂
Modern nyelvek	3	3	3	3	3	3	3
Latin	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	3	3	3	3	3
Görög új-szövetség	2	—	—	—	—	—	—
Rajz	2	2	2	2	2	2	2
Összhangzattan	1 ¹ / ₂	1	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1
Hangszer zene és ének	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂
Neveléstan	2 ¹ / ₂	—	2	—	—	—	—
Háztartástan	1 ¹ / ₂	1	3	1 ¹ / ₂	—	—	—
Női kézimunka	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂
Testgyakorlat	1	1	1	1	1	1	1

Az igazgatónővel (Misa Hadland) 11 okleveles és tapasztalt tanítónő osztja meg a munkát; az idegen nyelvek tanítására van egy párisi protestánsnő és egy német nő alkalmazva. A zenét három tanítónő tanítja. Minden tanító csak egy vagy két tantárgyért felelős, s azt minden osztályban oktatja.

Van hét bejáró férfi tanító is, kik görög újszövetséget, szónoklattan, angol irodalmat, zenei összhangzattan, természettant és testgyakorlatot tanítanak.

A növendékek magaviseletére s az egymásközi barátságos, és a tanítókkal való bizodalmas viszonyra sokat adnak; a kézimunkákra és a modern nyelvek társalgás útján való betanulására különös figyelmet fordítanak.

Az erkölcsi nevelésre sokat tesz az a vallásos szellem, mely az összes tanítói kart áthatja. A megválasztott tanítónőnek mindenekelőtt vallásos érzületét nézik, hogy ne essék terhére mindennap részt venni a növendékek közös isteni-tiszteletében. A confirmálandó növendékeket mindig külön osztályban tanítják, s e mellett kivált a szombat esteiken tartott könyörgéseken (prayer meetings) a növendékek tetszés szerint vesznek részt; szóval a vallást a nevelés oly szükséges elemének tekintik, mint a munkát.

A cambridgei vizsgáló bizottság által kitüntetett növendékek

¹⁾ Az angol nyelvvel együtt jár a vallás és a történelem.

névsorán (honour list) 1878-ban ez intézet három növendéke szerepelt, olyformán, mint a vallásból 5-ik, 6-ik és 13-ik.

A fiú-középiskolák monitori rendszerét ez intézetben a német *Muttereken* (anyáskodó) rendszerrel helyettesítik, mely abban áll, hogy az idősebb növendékek a kisebbeket gondozzák, 8 házi és iskolai niunkájok elvégzéséért felelősek. Az arra való idősebb növendékeket a nevelés elveibe bevezetik, s aztán gyakorlatra az ez intézettel kapcsolatban lévő u. n. High schoolba küldik. Az egy családhoz tartozó növendékek evés alkalmával a családayát helyettesítő tanítónő körül ülnek; éjjel ugyan ő ügyel fel reájuk. Minden növendéknek külön hálószobáeskája van, s az u. n. egy család beliekre egy-egy tanítónő ügyel fel, kinek hálószobáját a növendékeké veszi körül. A hálóterem cellákra való beosztása tökéletesen megfelel azoknak a követelményeknek, melyeket Narjoux a francia tanító-nevelő intézetek donnitoriumaira nézve sürget, t. i. hogy minden leánynak legyen külön szobáeskája és legalább két méter magasságú fal válassza el az ágyakat. ¹⁾

Az iskola következő órarendjét itt azért mellékelem, hogy azzal kapcsolatban az intézet működését néhány szóval illusztrálhassam.

Tantárgyak	VII.	VI.	V.	IV.	III.	II.	I.
	osztály						
Vallás	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2	2	2	2	2
Számítan	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	3	3	3 ³ / ₄
Algebra és Euclid	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	3	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂
Angol *)	4 ¹ / ₂	4	4	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	3	2 ¹ / ₂
Térmettudomány	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	2	2	1	1	1 ¹ / ₂
Modern nyelvek	3	3	3	3	3	3	3
Latin	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	3	3	3	3	3
Görög új nyelvtség	2	—	—	—	—	—	—
Rajz **)	2	2	2	2	2	2	2
Összhangszástan	1 ¹ / ₂	1	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1
Zene és ének	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂
Neveléstan	2 ¹ / ₂	—	2	—	—	—	—
Háztartástan	1 ¹ / ₂	1	3	—	—	—	—
Női kézimunka	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂
Testgyakorlat	1	1	1	1	1	1	1

*) A távlatlan és test-geometria tanulók 2 külön órát kapnak.

**) Az angol nyelvvel együtt jár az irodalom, ékesszólástan, történelem és földrajz, logika és nemzetgazdaságtan.

¹⁾ F. Buisson, *Dictionnaire de Pédagogie*. Paris. 1880. 732. 1.

A növendékek az egyes osztályokon nem nyargalhatnak át; hanem rendszeren egy-egy évig maradnak mindenikben. Ha kivételesen egy növendék gyorsabban megy is át az alsó osztályokon, de az V-iken megakasztják úgy, hogy a három utolsó osztályra három évi tanulás kell okvetlenül.

Az angol nyelvet és irodalmat, a matliesist, a földrajzot és történelmet minden osztályban tanítják.

Látogatásom alkalmával a harmadik osztályosok mintegy 20-an algebrát tanultak; mindenki ugyanazt a feladatot dolgozta, de rendre feleltek, mintegy utasítólag, hogy a magyarázó tanítónő, vagy a felelő növendék, hogyan vigye tovább a műveletet. Algebrai egyenleti példákat dolgoztak Todhunter kézikönyve szerint.

A növendékek minden órán érdemjegyeket kapnak, melyeknek eredményét a tanítónők állítják össze rendre többi kartársaik számára, — úgy, hogy némely tantárgyból a növendékek másnap az előbbi nap eredménye szerint foglalják el hely őket az osztályban. A matematikai és történelmi órákon nem cserélnek helyet, mert zavart okoznának. Az érdemjegyeket szorgalomszakonként kétszer, tehát évenként hatszor küldik meg a szülőknek.

A tanulók dolgozatait a tanítók sohasem javítják külön, hanem a tanulók magok javítják együttesen a tanteremben, olyformán, hogy a tanító egy-egy növendék dolgozatát, felolvastatja. Ez kíméli a tanítót és a tanuló idejét, sőt a tanító szellemi erejét is — mint az igazgatónő monda —. A tanulók aztán a javítás szerint kapnak érdemjegyeket. 15—20 perc alatt igen sokat kijavítunk, s a rákövetkező 20—25 perc alatt folyhat a rendes tanítás. Egy lecke rendszeren 30—40 percig tart.

Az első osztályban a legifjabbak számtant tanultak. Ez osztálytálán a legnépesebb; 28—30 tiz-tizenegy éves leánykákból áll. Sokszorozási feladatokat dolgoztak. A tanítónő azt írta a táblára, mit a növendékek neki dictáltak. A szorzási összegeket ők mondták meg, ők adták össze stb. A mértékekről gyakorlati példákat elemeztek és gyakorolták az átváltoztatást.

A harmadik osztályban német verseket mondtunk fel a növendékek minden elemzés nélkül.

A negyedik osztályban Július Caesar Bellum Gallicum című könyvét fordították. A rendetlen igék fő-ideit a növendékek eléggé ismerték.

A physiographiát szintén a kérdező módszer szerint tanítják.

Néha a tanító dictandóban ad fel kérdéseket, s a növendékek pápírszeletekre írják a feleletet, olyformán, hogy a kérdés helyett annak

a számát jelölik meg csak, pl. I. k. Számláld elő Európa nevezetes fensíkjait. IV. k. Melyek Ázsia fő sivatagai? stb. Lecke végén a növendék a helyesen leírt feleletek számához mért érdemjegyeket kap. A legfelsőbb osztály physiographiája magában foglalja a csillagászat és a geológia elemeit.

Pénteken és szombaton mindig természettudományi leckék vannak, s ilyenkor a növendékek nagyobb csoportokra vannak osztva. Növénytant és vegytant tanulnak, mert — mint az igazgatónő mondá — „azokat tudják illusztrálni, de állattant nem tanítanak, mert sem elefántjok, sem hippopotamusok nincs.”

A zeneterem igen érdekes; öt piciny szakaszban 5 zongora van, az előteremben ismét egy zongora, s így egyszerre 6, illetőleg 12 növendék játszhatók a nélkül, hogy egymást zavarnák; sőt ottlétemkor egy négykézre írt darabot háromszorosan, az az 12 növendékkel játszattott a tanít(«), mert — mint mondá — az időmértéket ekként jobban megszokják.

Délben a nagy étteremben ebédeltünk, mind a 150 növendék egyszerre étkezik. Mímlenik osztály a vezértanítónő körül ül, olyformán, hogy egyik sor növendék németül, s a velők szembe ülő sor franciául társalog. Az idegen nyelven való társalgás az I-ső osztály kivételével miuilenikre kötelező. Reggel és luncheon alkalmával a kicsinyek és nagyok vegyest ülnek, hogy a testvérek és jó barátok egymással lehessenek. Délután többek közt a zeneelméleti leckére is elmentem, melyet egy szakfőnök tanít. Ha éneket nem tanul is a növendék, ha t. i. nincs rá tehetsége, de elméletet okvetlenül keü tanulnia. Mintegy 15 növendék volt az osztályban, kik Macfarren kézikönyve szerint ¹⁾ az accordokról tett kérdésekre feleltek, helyesebben mondva, társalkodóik a tanítóval. Nehányan igen értelmesen beszéltek, de úgy látszott, hogy nagy részök a gyakorlatban inkább otthon van, mint az elméletben, mert pár négyes kardalt (egyet Mendelsohntól, egyet Macfarrentől) egészen correctül adóik elő. Az ének- és zene-darabokat a férfi zenetanító szokta kiválasztani, és betanítás végett a tanítónőknek átadni.

A tornát itt egészen úgy tanítják, mint a fiú-iskolákban. A leánykák fiúruliát öltenek a tornaórán, s befont hajokkal úgy néznek ki, mint európai chinaiak. Kétségtelen, hogy a szabadabb testmozgásra csupán ez a ruha alkalmas, s az is bizonyos, hogy ez az erőteljes mozgás alkalmas pótlása a leányok csöndes játékaiknak.

¹⁾ *Ehments of Harmony*. London, 1877. IV. kiadás.

Az estéket mindig zene és szónokiati darabok begyakorlására fordítják. Tulajdonképen nem szoktak és nem is szabad a növendékeknek este tanulni. A nappali tanuláskor is mindig szem előtt vannak a növendékek; pl. míg a nagy rajzteremben néhány idősb növendéknek egy tanítónő rajzot tanított, azalatt ugyanott a kisebbek csöndesen tanultak, s csak a csengetyű szóltával volt szabad helyöket változtatni.

Rendszeres oktatást s egyszersmind vizsgálatokat tartanak a ruhaszabásból és készítésből, a háztartás-, a főzés- és az elemi élet- és egészségtanból, kapcsolatban a házi orvoslással és a betegápolásban való gyakorlati útmutatással. A most említett tantárgyakból a növén* dékeket a society of árts biztosai szokták vizsgálni.

A házi rendet a leányokból kinevezett praefectek szokták fenntartani, s a szolgálók csak a nehezebb munkát végzik, a könnyebbeket, pl. ágyvetést, portörleszt stb., sőt néha a mosás könnyebb részét is a növendékek végzik.

Este $\frac{1}{4}$ 9-kor fekszenek, s reggel $\frac{1}{2}$ 7-kor kelnek. Reggeli előtt nincs tanulás.

A cambridgei u. n. „local” és „higher local” vizsgálatokon az utóbbi három év alatt sok növendéke tűnt ki az intézetnek angol irodalomból és történelemből, számtanból, Euclidből és nemzetgazdaságtanból; a Science and art department vizsgálatain pedig csak 1877-ben közel 40 növendék tett sikeres vizsgálatot a földrajzból: úgyszintén a mathesisből, s néhányan a rajz különböző ágából. 1879-ben 15-en tettek sikeres vizsgálatot a mathesisből, 9-en az elemi vegytanból, 2-en a geológiából, s 5-en a növénytanból. Egy növendék a south kensingtoni nagy verseny-vizsgálaton, a nemzeti művészeti versenyen (national art eoinpetition) a második díjat nyert-e. el. A society of árts 1879-iki vizsgálatain három növendék tinit ki a zene elméletéből, s tizenkilencen tettek sikeres vizsgálatot a kereskedelmi történelemből és földrajzból. Múlt évben (1878.) 50 fontot nyertünk — monda az igazgatónő — a Science departmenttől, s ez évbeu mintegy 80-ra van kilátásunk.

Mint már említettem, ebbe az intézetbe csak no neon fönn ista lelkipásztorok leányait veszik fel. A 88 legjobb növendék évenként, csati 15 fontot, kettő 18-at, tizenhét 20-at, tizenhat 25-öt, hét 30-at, tizenkilenc 35-öt és egy 40-et fizet. Az intézet eleitől fogva mindig tele volt; a fokozatosan berendezett, fizetés ellen egy szülő sem reelamál. az előljáróság pedig arra törekszik, hogy a 15 fontnál magasabb díjakat folyvást alább szállítsa.

III. Notting Hill high school.

Ez az iskola egyike annak a 18-nak, melyeket a fent említett girls public day school-társaság alapított, s melyekben jelenleg mintegy 3000 növendék tanul. Benne 340 9—18 éves leány tanul, kik 9 osztályra s ismét több csapatra vannak beosztva. A North London collegiate schoollal tehető párhuzamba; csakhogy ide a középosztály vagyonsabb rétegeiből kikerült leányok járnak. Igazgatónő Miss Jones, ki egészen rátermett a kormányzásra. Az iskola alsó és felső szakaszból áll.

Rendes tantárgyak: vallás, olvasás, írás, számvetés, mathesis, könyvviteltan, angol nyelv és irodalom, törtéuelem, földrajz, francia, német, latin nyelv; a természettan elemei, nemzetgazdaságtan, rajz, elméleti és gyakorlati zene, testgyakorlat és női kézimunka.

A növendékek munkáját időnként megvizsgálják, és előmenetelökről a szülőket minden szorgalomszak végén értesítik. Ezt az iskolát is oxfordi és eainbridgei vizsgáló-biztosok, és más — az igazgatótanács-tól merőben független — vizsgálók szokták megvizsgálni.

A tanórák $9\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ -ig tartanak; közben $\frac{1}{2}$ órai szünettel. $\frac{1}{2}$ 2-kor a növendékek hazamennek házidolgozataik elvégzésére. Szombaton egész nap szünet.

Jelen voltam 10—11-ig a legfelső osztály matematikai leckéjén. Vizsgálati példákat dolgoztak ki; minden két hétben szoktak egyszer ily dolgozatokat készíteni.

Szintén jelen voltam a felső szakaszbeli néhány növendék vegytani leckéjén, melyen egy tanítónő folyvást experimentált és kérdezgette a növendékeket. Helyiségük célszerűen van berendezve, s vegytani konyhával ellátva. Az állattani, de ennél sokkal népesebb leckőkeu is ugyanezt a termet használják.

A tanítónő szívességéből átlapoztam a növendékek állattani jegyzeteit, melyeket otthon tisztáznak, s folytonosan rajzokkal kísérik. E rajzok egyrészét tábláról másolják és színezik; jól esett látnom, 11—12 éves leánykák primitív rajzait a test belső részeiről, melyeket — mint a tanítónő monda — emlékezetből rajzoltak.

A modern nyelvek közül a franciát kezdik elsőben. A legkisebbek egy francia verset együttesen recitáltak jelenlétemben, elég jó kiejtéssel. A kisebbeknek egy angol nő, a felső osztályosoknak egy francia nő tanítja e nyelvet. Ottlétemkor a kezdők a segédigéket tanulták; úgy vettem észre, hogy kedvelik a franciát.

Azután a német nyelvet veszik elő a növendékek, melyre szintén

két tanítónő van alkalmazva. Mikor mind két nyelvben eléggé előhaladtak, egy részök hozzákezd a latinhoz is.

Az emeleten lévő rajzterem igen célszerűen van berendezve. Mintegy 20 idősebb növendék gyakorolta a stereometriai rajzot. Hetenként másfél órát fordítanak e tantárgyra, de a délutáni órákon vett rendkívüli leckékkel annyira viszik, hogy a cambridgei vizsgálatra nagy részök kellően elkészül. Nehányának készülőfélben lévő krétarajza meglepően szép volt.

A legnagyobb tanteremben a földszinten 4—5 osztály is tanul egyszerre. Oly munkára, mint pl. a számtan, vagy a fogalmazványok készítése — szóval csendes leckére, ha egyszerre mindenik csoport ugyanazt csinálja, a függőnyel való elrekesztés elég célszerű, de a fenzóval való tanítás igen zavaró hatású. A zavaró hatást növeli az a módszertani fogás, melyet majd minden középiskolában használnak, t. i. egy-egy osztály együttesen mond fel egyes tételeket, szabályokat stb. Sőt együttesen történik a felelés is, melylyel aztán az a veszedelem jár, hogy két három jóra való és mindenre felelni kész növendék, mintegy gőzőse lesz a többinek,

Ebben az intézetben is alkalmaznak növendék-tanítókat (student teachers), kiket igyekeznek lehetőleg korán bevezetni a gyakorlati tanításba.

Mindent összevéve, ez iskola igyekszik becsülettel megfelelni a kitűzött célnak, mely abban áll, hogy a töredékes, rendszertelen, alaposság dolgában hiányos régebbi leány-nevelést alapos és organizált neveléssel helyettesítse.

Az iskolai év 3 (12 —13 hétből álló) szorgalomszakra oszlik: Husvétkor három hét, aztán fél hónappal később nyolc nap; nyár közepén hot hét, s karácsonkor négy hét a szünidő.

A beiratkozási díj egy guinea; a tandíj egy szorgalomszakra 3—5 guinea; s e mellett írószerekért szorgalomszakraként 5 shilling.

B) Collégiumok.

IV. Királynő collegium.

I. *Queen's College*. E kitűnő intézetet 1848-ban alapította néhány egyetemi tanár, s 1853-ban nyert királyi alapító oklevelet. K collegium alapításában és igazgatásában sok érdemet szerzett Mauríce a King's college tanára.

E collegium felvesz előkészítő iskolájába (school) minden olvas-

ni tudó leánykát, aztán a négyévi középiskolai tanfolyamon viszi át, s végül a felső tanfolyamra veszi fel, mely az idősebb leányoknak oly oktatást kíván nyújtani, minőt az ifjak az egyetemen nyernek. A nevezett három tanfolyam együtt körülbelül 10—12 évre teljed. Az előjáróság gondoskodott arról, hogy a növendékek ne taláalomra választott stúdiumokat tanuljanak, hanem az általa Tendszeresített tanfolyamokat végezzék. A collegiumi tanfolyam első két évében bizonyos számú leckékre kell járniok a növendékeknek, melyek alól csak rendkívüli körülmények alapján menthetők fel. Ezzel elejét veszik annak a veszélynek, hogy a solidabb, de kevésbé vonzó tantárgyakat mellőzzék; egyszersmind biztosítják ezzel az iskolai munka egységét, és a növendékek közt azt a rokonszenvet, mely mind rajok, mind az intézetre nézve áldásos.

I. Az *iskolába* felvesznek minden oly, még 14 évet be nem töltött növendéket, ki olvasni tud, s egyszersmind bevezetik mindazokba a tantárgyakba, melyeket a collegiumba való felvétel után haszonnal folytathatnak.

II. Az *előkészítő osztály* (preparatory class) oly növendékek számára való, kiket idősebb voltuk miatt az iskolába fölvenni nem lehet, kik egy vagy több tantárgyban elmaradtak, s e miatt egy-két szorgalomszaki tanulással kell a collegium I-ső osztályába való felvételre elkészülniük.

III. A *négy éves tanfolyamra* legalább is 14 évet betöltött leányokul vesznek fel. Célja a londoni egyetem felvételi vizsgálatára előkészíteni. Az első- és másodéves növendékeknek a következő tantárgyakat kell okvetlenül tanulniok: vallás, angol nyelv, számtan, földrajz, angol és ókori történelem, latin nyelv és egy modern nyelv. A harmad- és negyedéves tanulóknak több szabadságot engednek a tantárgyak választásában. Azonban különösen ajánlják, hogy az előbbi években megkezdett stúdiumokat lehetőleg folytassák. A heti tanórák száma 21. van szabva.

Mínthogy minden előadást magán-tanulással kell kiegészíteni, nagyon fontos dolog, hogy a növendék csupán annyi tantárgyat válasszon, mennyit egészsége kockáztatása nélkül megbir. Ha valaki túlságos munkát vállal magára, egy vagy több tantárgy tanulásáról le kell mondanía.

A négy év végeztével a londoni egyetem felvételi vizsgálatára jeleutkezhetik a növendék. E vizsgálat tantárgyai a következők: (1.) latin; (2.) bármelyik kettő — a következő nyelvek közül — görög, francia, német; (3.) angol nyelv, angol történelem és modern földrajz; (4.) mathesis; (5.) természettan; (6.) vegytan.

Ide mellékelem a négy éves tanfolyam órarendjét:

Az egyes tantárgyak tanítása korét mutatja a következő programra:

1. Angol irodalom a nyelvtannal, fogalmazással és olvasással kapcsolatban. I-ső évesek: Nyelvtan; mondatcselezés és etymologia; olvasmány: Gray elegiája és Shakespeare Macbeth-je; II-od évesek: nyelvtan; mondattan és prosodia. Olvasmány: Gray (Elegy) Milton „Elveszett paradicsoma” első könyve. Válogatott darabok angol remek-írók műveiből. III.—IV-ed évesek: angol irodalmi felolvasások előkészítőül a londoni egyetemi felvételi vizsgálatra.

2. Görög nyelv. I. vagy elemi osztály: kézikönyv Smitli *Initia Graeca*. Olvasmány: az új szövetség egyik evangelioma. Felső osztály: új szövetségi olvasmány; fogalmazás prózában; Homér *Odysseá-ja* XI. k.

3. Latin nyelv. I-ső évesek: *Smith Principia Latina* első fele, írásbeli gyakorlatok. II-od évesek: *Smith Principia Latina* ismétlése, *Frost Eclogae Latinae*-ből rövid mondatok fordítása. III-ad évesek: *Coruclius Nepos*, *Caesar* vagy más latin szerzőből válogatott fejezetek. Az osztály hetenként egyszer a negyedévesekkel együtt latin prózai fogalmazványra és római régiségek tanulására gyűl össze. Kézikönyv: *Smith Principia*. IV-ed évesek: a londoni egyetemi vizsgálatra előírt könyvek olvasása. 1880-ban *Cicero (De amicitia)* és *Sallust (Jugurtha)*.

4. Francia. I-ső évesek: Nyelvtan (alaktan), fordítási gyakorlatok. II-od évesek: a *syntaxis*, fordítási gyakorlatokkal. Elemi társalgás. III-ad évesek: francia nyelvtan franciái; fordítás angolból franciára; elemi francia fogalmazás. IV-ed évesek: francia fogalmazás. A francia irodalom történelme. A XVII. XVIII. és XIX-ik száz kitűnő irodalmi művei olvasása.

5. Német nyelv. I-ső évesek: Alin bevezető tanfolyama; könnyű olvasmányok; kisebb költemények könyvnélkül. II-od évesek: Nyelvtan. *Oltrogge* olvasókönyve; költemények könyvnélkül. III-ad évesek: nyelvtan (alak- és mondattan), Schiller „*Abfall dér Niederlande*.”⁴⁴ Schiller vagy Goethe egy színlarabja. IV-ed évesek: nyelvtan. Schiller „*Wallenstein*”⁴⁴, „*Egmont*”; *Vilmar* vagy *Weber* irodalom történelme. Ajánlott nyelvtanok: *Ifedner*, *Aue* vagy *Tiarks*.

Az olasz nyelvet szintén a francia és nemet nyelv módszere szellemében tanítják.

6. O-kori történelem. I-ső évesek: Görögország történelme; a persa háború korszaka. Kézikönyv: *Smith Student's Greece*. II-od éve-

sek: a peluponesi háború. Kézikönyv: Smith. III-ad és IV-d évek: Roma történelme; a köztársaság bukása. Kézikönyv: *Liddel Student's Rome*.

7. Angol és modern történelem. I-ső évek: Angolország történelme a legrégebb időtől a XII-ik százig. II-od évek: Angolország történelme a normann hódítástól a XVI-ik század végéig. Kézikönyv: *Freeman English History (Historical Series.)* III-ad és IV-ed évek: az angol történelem legnevezetesebb korszakai, előkészítőül a londoni felvételi vizsgálatra.

Az új-kor történelméből Németország történelme Arminiustól a bécsi congressus befejeztéig.

8. Földrajz. I-ső évek: A britt szigetek és Európa földrajza, különös tekintettel az európai nemzetek fejlődésére és a természeti tényezőknek a népekre való hatására. Kézikönyv: *Hughes Manual of Geography*. II-od évek: Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália földrajza, különös tekintettel a gyarmatokra, a kereskedelmi és történelmi összeköttetésekre, III-ad évek: a fizikai földrajz alapjai (hegyek és kontinensek alakulása, növények, állatok és az ember elterjedése). Kézikönyv: *Ansted Physical Geography*. IV-d évek: a geológia elemei, különös tekintettel Európa földtani történelmére a különböző földrajzi korszakok alatt; egyszersmind a keleti és déli angol tengerparton tett excursiók alkalmával a fő geológiai tényezők tanulmányozása.

9. Theologia és egyház-történelem, I-ső évek: az új-szövetség egy része olvasása szöveg-magyarázatokkal a zsidók történelmére való vonatkozásokkal. II-od évek: az apostolok cselekedetei, különös tekintettel Pál leveleire és a korabeli történelmeire, III-ad és IV-ed évek: egy próféta könyve és egy apostoli levél tanulmányozása. Az egyház-történelem egy szakasza.

10. Számítás, geometria és algebra, I-ső évek: a négy összetett szabály; a hármasszabály, közönséges törtek; gyakorlat. II-od évek: törtek; összetett liármasszabály, kamat-számítás. III-od és IV-ed évek: tízes törtek, hatványozás és gyökvonás; Euclid, Algebra. Kézikönyvek: Todhunter matematikai művei.

11. Vegytan (csak a III-ad és IV-ed éveknek). A három szorgalomszakra terjedő tanfolyam, a nevezetesebb elemek és több egyleteik (compounds) természetes előfordulásáról és sajátságairól. E tanfolyam egész éven át a londoni egyetemi felvételi vizsgálat követelményeihez alkalmazkodik.

12. Rajz. I-ső és II-od évesek: szabadkézi-rajz-lapokról, geometriai mintákról, levél és gyümölcs fész-öntvényekről. III-ad és IV-ed évesek: az emberi alak (figura) rajza, csendélet-festés aquarell színekben. Ezekhez járul a távlatrajz.

13. Összhangzattan. III-ad és IV-ed éveseknek: a számozott bassus, egyszerű melódiák harmonizálása. A contrapunct, minden faj két, három és négy hangra. A compositió elemei.

14. Ének. I-ső évesek: hangjegyzés. A nagy és kis hanglétrák. Egyszerű és összetett ütemek. Hass, tenor és alt kulcsban való hangjegyzés. 11-od évesek: a fennebbi tananyag tovább fejtése. III-ad és IV-ed évesek: nehéz concert-zene gyakorlata: cantaták, oratóriumok stb.

IV. A felső tanfolyamra 18. évet betöltött leányokat vesznek fel, kik a következő tantárgyakat hallgatják: egy háztörtén elem, angol nyelv és irodalom; angol történelem, Róma történelme, matlisés; görög, latin, francia, német nyelv, összhangzattan, növény tan, vegytan, geológia, élettan.

E tanfolyamok egy része két, más része pedig három szorgalomszakra terjed. Mind a négy éves, mind a felső tanfolyamban legnagyobbbrészt egyetemi tanárok¹¹ működnek. A négy éves cursuson 21 tanár és 2 tanárnő tanítja a különböző tantárgyakat.

A növendékekkel való correpetitio végett 6 segédtanítónó van alkalmazva.

A modern nyelvekből (francia, német, olasz), ha fi növendék jelentkezik, azonnal társalgó osztályt alkotnak. A felső tanfolyam hallgatóinak naponkint rendszeren két órájuk van: hétfőn Róma történelme, német és mathesis; kedden görög és összhangzattan (IV* óra); szerdán angol történelem és élettan; csütörtökön angol irodalom és vegytan; pénteken latin, összhangzattan és egyháztörténelem; szombaton geológia.

Jelen voltam a következő tanításokon: a német nyelvből a második évesek (15 növendék) Oltrogge olvasókönyve III-ik kötetéből fordítottak egy történelmi darabot angolra. A tanár a szók értelmezésénél a történelmi nyelvtan, összehasonlítás és csoportosítás érdekes példáit hozta fel a növendékeknek. Egy-egy tételt, melyre rájuttot, máskor egy-egy mondatot, melyet egy növendékkel tétetett ki, hallásuk gyakorlása végett az egész osztálylyal ismételtetett.

Prof. Morley Henrik kitünó irodalom-történetiró előadását is meghallgattam, melyet negyedéves növendékeknek tartott. Hobbes

és kora volt vonzó előadása tárgya; igen érdekes egybevetéseket tett, pl. a „keroic measure” (epikai versmérték)-re, melyet Milton és Shakespeare honosítottak meg Angolországban.

Az előkészítő osztály (I-ső év) anyanyelv és irodalmi leckéjén is jelen voltam. A nagyon népes, mintegy 80 főből álló osztályt egész órán folytonos foglalkozásban tartotta a tanár.

Az óra elején *Gray* *Elegy of a country Church-y* arájából 3 versszakot együttesen mondott fel az egész osztály; aztán a tanár vagy háromszor ismételtette e könyvnelkül való felmondást szakonként egyesekkel. Ennek végeztével Milton „Elveszett paradicsom”-át kezdték olvasni. A tanár mintául elolvasott mintegy 10 sort, melyet utána néhány növendék külön - külön szintén felolvasott. Közbe-közbe a nehezebb kifejezéseket megmagyarázta. Helyes hangliordozással és értelmes hangsúlyozással egybekötött olvasás, az elolvasott darabnak, és a benne előfordult nehezebb szók magyarázata, óra végén az elolvasott mintegy 120 sorban előfordult, s már megmagyarázott legnehezebb szók értelmének a kikérdezése — ezekkel telt el a teljes 00 percből álló óra, melynek végén a növendékeknek érezuők kellett, hogy e leckén nemcsak hallásuk, hanem értelmük is gyarapodott.

Az együttes olvasásnak megvan az a haszna, hogy gondos szótagolásra serkent, és a hangsúly egyformaságát biztosítja, s az ezek ellen elkövetett hibák útjáról való letérést eszközli; de ha a tanító legnagyobb gondot nem fordít rá, az egyesek luinghordozásbeli sth. hibái az intensiv ismétlő hang miatt még hatványozódnak. E fogás tehát semmiesetre sem való indifferens vagy gyenge tanító kezébe.

Óra végén kijelenté a tanár, hogy jövő héten ugyan-e leekeórán két rövid *essay*-t fognak írni: egyiket Milton élete és költészetéről, másikat *Gray*ról, de minden segédeszköz nélkül.

E *collegium* úgy el van látva tanárokkal, hogy mint a *lady Principal* (*Miss Grove*) monda — a keddi latin órán négy különböző tanár tanítja a latint. Tantárgyak összehalmozása a hínárok között elő nem fordul. Az u. n. iskolában oly tanítók működnek, kik valamely egyetemen vizsgálatot tettek, s kik e *collegium* növendékei voltak; tehát ugyanabban a szellemben és módszer szerint tanítuak, miut a *collegiumban*.

A növendékeket, minden karácsonkor a tanárok magok vizsgálják meg; aztán az év végén *Cambridge*ből jönnek szakvizsgátok, kik a tanárok által beadott tananyagból egészen függetlenül kérdezik ki, és osztályozzák a növendékeket, A vizsgálat eredménye szerint valaki

lehet egy-két tárgyban alsóbb osztályban (azaz visszamarad), de a többiekben felsőbb osztályban.

Az intézettel kapcsolatban van két benlakó (boarding-house), melyekben mintegy 50 növendék lakik. Mindezekre, mind az intézet beléletére közvetlenül a lady-resident ügyel fel. E mellett mintegy 30 rendes felügyelőnöje (lady-visitor) van az intézetnek; továbbá egy nevelés-ügyi felügyelő választmánya, mely többnyire tanárokból és tanárnőkből áll; fölöttök áll az igazgató-tanács, melynek tagjai legnagyobb részt egyházi főméltóságok.

Az intézet igazgatója jelenleg Davies (Rev. L.), főfelügyelője a londoni püspök. A királynő és a walesi hercegnő pártfogása alatt áll e merőbeu anglican szellemű intézet. A növendékek száma 1879-ben 390 — 426 főre ment.

A collegium társasági bizonyítványokat is szokott osztogatni (Certificates of Associateship), s azokkal a növendékeket magához kapcsolja. E bizonyítványokért való vizsgálatra csak 6 vagy 3 szorgalomszaki tanulás után lehet jelentkezni. A vizsgálat legalább is öt tárgyból történik, melyek közül kettőnek okvetlenül nyelvnek (egyiknek az angolnak) kell lenni, egynek a raathematikai, egynek a természettudományi, s egynek az irodalmi, történelmi vagy erköles-vallástudományi csoportból kell lennie. Első rendű bizonyítványt csak olyanok kaphatnak, kik száz érdemjegyből (mark) legalább 66-ot kiérdemelnek. E vizsgálatokra való előkészülésre a nevezetesebb alapvető és előírt munkákat kell tanulmányozni.

Ha az idősebb tanulók e vizsgálatokon 100 jegyből 75-öt kiérdemelnek, társtagokká (associate) választhatók, kiknek az a kiváltságok van. hogy a magasabb tanfolyamot fele díjért hallgathatják.

E mellett adnak egyes tantárgyakból is előmeneteli bizonyítványokat bárkinek, ki a vizsgálatot sikerrel kiállja. Minden tantárgyra három vizsgáló-biztos van, a vizsgálati díj egy-egy tárgyért egy guinea.

A négyéves tanfolyamon egy-egy szorgalomszaki tandíj 8-10 guinea; oly tanulóknak, kik hetenkint egy-két tanításra járnak, 1½—2 guinea, az iskolában pedig 4 — 8 guinea.

Ez intézet mintájára rendezte be Dublinban az Alexandra college-1 (alap. 1806.) Trench, a Queen's college egyik volt igazgatója, jelenleg dublini érsek.

11. *Bedford call-eye*. Alig egy évvel ifjabb az előbbi collegiumnál, mely hasonló berendezésben annak szakasztott mása, azzal a különbséggé hogy teljességgel nem felekezeties színezetű, s hogy sem elemi

iskolája, sem benlakója nincsen. A tanulókat 14 éves korukban veszik fel felvételi vizsgálat mellett, mely alól csak azokat veszik ki, kik a londoni egyetemen a felvételi vizsgálatot, vagy Oxfordban vagy Cambridgeben a senior local examination választott tantárgyaiból sikerrel tették le. Minden tantárgyra van előkészítő tanfolyam is, melyre különösen az u. n. mistress of studies (jelenleg Miss Aliee von Cotta, a hírneves német geológus leánya) ügyel fel. A rendes tanulók 6 tárgyat hallgathatnak évenként, azonban hármát venniük kell. Íme a négy évi tanfolyam kivonatos programja:

1-80 év	2-ik év	8-ik év	4-ik év
Számтан, növénytan, physikai földrajz, latin vagy görög	Számтан v. matli. vegytan, physikai földrajz. Természettan, latin, görög	Mathesis, physikai földrajz. természettan. vegytan, görög	Hat tantárgy tetszés szerint választva.
Angol	Angol, Francia	Latin, angol, Francia, német	
Francia.	Német, olasz	Olasz, latin	
Német	Történelem, összhangzattan	Latin, történelem	
Olasz	Növénytan	Összhangzattan	
Történelem	Enek	Növénytan	
Összhangzattan	Rajz.	Zene	
Enek		Rajz.	
Rajz.			

Meghallgattam a jeles történész (iardinier (King's collegében a modern történelem tanára) előadását az angol történelemből. Angolország XVII. százbeli történelmét jellemezte, s előadását számos igen érdekes párhuzammal illusztrálta. A tiszteletreméltó öreg tanár előadásában igen sok volt abból a művészi ügyességéből, mely a történelmi tényék tömegét nemcsak princípiumok uralma alá fogj?*, hanem úgy bírja előadni, hogy a hallgató egészen beletalálja magát abba a korba, telfogja az események láncolatát, s ítéletet tud mondani a vezetők jelleméről. ¹⁾

Oardiner momlá, hogy ő nem annyira az egyetemi vizsgálatra készít elő, mint inkább általános nézőpontokat kivan nyújtani. Az egyes tantárgyak részleteit a növendékek magán tanulmányaira bízza.

Large tanár physikai előadásán szintén jelen voltam, a természettani másodéves tanulók (Senior Physics) osztályában. Mintegy 1-növendéknek magyarázta a sngártörést. E szorgalomszakban az egész

¹⁾ Gardiner történelmi kézikönyvei közül kiemelem a következőket: *Firrst Two Stuarts and the Puritan Revolution; Thirty Years War* London, Longmans and Co.

optikán átmege, azonban, mint mondá, az utolsó fejezetből (polarisation) csak keveset tanít.

A leányok jegyzeteket tettek, s a tanár közbe-közbe tett kérdéseire feleltek. Időnként *egy-egy* szakaszból bővebben kikérdezi a növendékeket, s e mellett rajzaikat is szigorúan meg szokta vizsgálni, mert — mint mondá — azoknak a szabatoságától igen sok függ.

Igen jól be van rendezve az intézet rajzterme is, s kellően ellátva a rajzoláshoz és képíráshoz szükséges mintákkal, fész-öntvényekkel stb. E tantárgyat a képírásban kitűnő Miss Martineau tanítja, kinek olaszországi és keleti utazásai közben készített tollrajz-gyűjteménye méltán leköti minden szakértő figyelmét.

III. Az előbbi két intézethez hasonlít berendezésben a *City of London college for Ladies* (Finsbury Square) bejáró iskola; igazgatónő Miss Morton. E collegiuniba a jómódú (well to-do) középosztály leányai járnak. A tanórák d. e. 10 — d. u. 3-ig. A felső iskolának négy osztálya van, s az oxfordi és cambridgei vizsgálatokra készít elő. Rendes tantárgyak: angol nyelv és irodalom; számtan (Euclid, Algebra), természettudományok, nemzetgazdaságtan, történelem és földrajz, francia és latin nyelv, élettan és egészségügy, természetrajz, háztartástan, s havonként egyszer női kézimunka. Az olasz és német nyelv, rajz és zene rendkívüli tantárgyak, s érettek szorgalomszakonként ktlön-külön 1—3 guinea tandíj fizetendő. Ügyvédek, orvosok, s hasonló állású szülők 18 éves leány-gyermekei járnak ide, mert csak azok bírják meg az előbb említett tandíjt. A rendes tantárgyakkal együtt egy évre körülbelül 45- 00 guinea a tandíj. Az intézetnek 1879-ben 80—100-ra ment növendékeinek száma, kiket legnagyobb részt egyetemi tanárok vagy magas műveltségfl egyének oktattak. Miss Morton igen gyakorlott tanítónő, az elemi iskolában tartott tanítása alkalmával, a szó szoros értelmében, lekötötte a gyermekek figyelmét. Az intézet iskolai munkáját az 1878/9. iskolai év végén Meiklejohn skót egyetemi paedagogiai r. tanár vizsgálta meg, s a kezeim közt levő jelentésében kitűnőnek mondja. Különösen kiemeli az igazgatónőnek a nemzetgazdaságtanból tartott tanítását; a növendékek szó- és írásbeli értelmes feleletét, a francia fogalmazásban való nagy előhaladásukat, physiologiai metszvényyszerű rajzaikat, kréta-rajzaikat stb.

A házidolgozatok elvégzésére való idő itt is meg van szabva.

Mint az igazgatónő mondá — a fegyelmzés nagyon könnyű; a tanulók egymást fegyelmzik, tehát büntetésre nincs szükség, mert a kihágásra sem jut idő.

V. Girton college és Newnham Hall.

I. E két nő-collegium a 70-es években keletkezett Cambridgeben. Girton college, mely 1872-ben kebeleztett be, előbb említett társával együtt, a nők egyetemi oktatása első rendű képviselője. Az angol közönség mélyen érezte a 60-as évek végén, hogy nem cdeg a nőknek a középiskolai oktatás, hanem be kell azt tetőzui az egyetemi-vel. 1860-ben 6 nő kezdette meg e colleginmot Hitchinben (Cambridgétől mintegy 30 angol mértföldnyire), s midőn ezek az egyetemi vizsgálatokkal pár év nnilva szerencsésen megbirkóztak, egy társaság Cambridgetől rövid fél órajárásnyira 16 hold földet vett, s rá egy collegium építéséhez fogott, melyben elsőben 21 növendéket helyeztek el. Ma már két szárnya van góth stilban kiépítve e collegiumnak, körülötte nagy kerttel, játéktérrel. A csinos tantermeken, vegytani intézetben, olvasd- és ebédlőtermen kívül 55 leánynak van külön-külön kis nappali és háldszobája. Ép e berendezésben tér el nagyban ez intézet az amerikai nevezetes Vassar collégétől, hol 5 tanúidnak csak három hald- és egy tanulószobája van.

A tanfolyam az egyetemi rendes bizonyítvány elnyerheteséért 3 év, mint az egyetemen, mindenikből egy-egy félévet töltvén a col légióimban. A kitüntető fokozatért (honour degree) egy szorgalomnak - kai meg kell nyújtani ez időt. Az akadémiai év bárom 8—8 heti szorgalomszakbdl áll. A lakás, ellátás és tanulásért, szorgalomszakonként 35 fontot fizetnek; e szerint. 3 évi állatás és tanulás 315 fontba kerül, a vizsgálati költségeket ide nem számítva. Minden belépő növendéknek felvételi vizsgálatot kell tennie a számtanból, angol nyelvtan és fogalmazásból, az angol történelem alapvonalaiából és legalább 50 évre terjedő időszakából: ezek mellett a következő stúdiumok keltejéből oly kikötéssel, hogy nyelv legyen az egyik: latin, görög, francia, német, (könnyű helyek fordítása), algebra, az egyszerű egyenletekig bezáróan; Enclid első három könyve, trigonometria és a kiipszelettan elemi része. Az intézetben következő stúdiumokból tartanak előadásokat: tlieologia, ó-olassikai és modern nyelvek, mathesis, természettudományok, erkölcs-bölcsélet, történelem, ének. A tantárgyak választásában nagy szabadság van engedve a növendékeknek. A vizsgálatok Girtonhan ugyanakkor történnek, mint az egyetemen. Fél óra múlva, a mint a oambridgei tanácsteremben a nem-grad uáltaknak a vizsgálati kérdéseket kiosztották, egy lepecsételt csomagban ugyan-e kérdéseket Girtonba is elküldik. A vizsgálatra szigorúan felügyelnek, s az

egyes kérdések meg fejtésére engedett időt lelkiismeretesen megtartják. Naponként az elkészült vizsgálati dolgozatokat a vizsgálókhoz küldik, kik rólok jelentést tesznek a collegiumnak. Néha a bírálóban megjelölik, hogy mely hely illetné meg a tanulót egyik másik dolgozatáért az egyetemi férfi hallgatók között, máskor csak az osztályzatot, néha pedig csak azt említik meg, hogy a tanuló e dolgozata kittinőt (honour) érdemel.

Az egyetem csak az u. n. *real* vizsgálatokról ad érvényes bizonyítványt; a „honour” fokozatról kiállított bizonyítvány még eddig csak magán jellemű, de azért csak annyit ér, mintha nyilvános volna, mert ugyanazok a tanárok vizsgálják a növendékeket és írják alá a bizonyítványokat, kik az egyetemen, mint szakvizsgálók működnek.

1879-ben következő tantárgyakból nyertek a növendékek oktatást, részint az intézetben bennlakó tanítónőktől, részint az oda bejáró egyetemi tanároktól, részint Cambridge collegiumaiban, hol a férfiakal együtt hallgatnak: theologia, ó classikai irodalom, mathesis, jogtudomány, erkölcs-bölcsélet, történelem, természettudományok, melyek között a vegytant, az élettant, a növény élettant, a geológiát, a történelmet az egyetemi laboratóriumokban tanulmányozták; ellenben a modern ethikáról és az erkölcs-bölcsélet encyclopaediájáról, Aristotelesről, Róma történelméről és az experimentális természetből az előadásokat az illető egyetemi tanárok magában Girton collegiumban tartották. Az említett tudomány-körökből a növendékeket összesen 24 tanár és 3 tanárnő oktatta.

187⁸/₉. iskolai évben két növendék kapott rendes egyetemi bizonyítványt, és hét tett le sikeres, azaz kítűnő fokozatú szigorlatot: kettő mathesisből, kettő a természettudományokból, kettő az ó-classikai irodalomból és egy a történelemből.

A collegium belélete figyelemre méltó. A girtoni tanulók a középosztályból kikerült egyszerű és műveltségre vágyó leányok, kik munkájokat önkényt és gyönyörrel végzik, a nélkül, hogy műveltségökkel feltűnni vágnának, vagy becsülettel végzett munkájokért a közönségtől elismerést várnának. Általában a növendékeknek harmada vagy legfeljebb fele szándékozik tanítónői pályára, a nagyobb rész tisztán magáért az alapos szakműveltségért, s nem speciális pályára való tekintetből tanul Girtonban, s küzd egyél) nehézségek mellett kezdetben azzal is, hogy a középiskolázás hiányait pótolgassa. Másfelől azonban nagyon könnyíti e nehézségeket az, hogy egyáltalán nem adnak érdemjegyeket felmondások, ismétlések alkalmával. A növen-

dék elmaradhat ugyan társaitól egyidőre, de őket később könnyen utói is érheti. Haladását biztosítja az a kedvező körülmény, a mi egészségi szempontból sem megvetendő, hogy minden tanuló szobácskájában teljesen elkülönülten él társaitól. Az intézet fegyelmezése nem nehéz munka. Névsor-olvasás helyett napjában mindenki háromszor jegyzi fel nevét a „marking roll”-ba és eljár pontosan az előadásokra.

Hetenként egyszerűen többször nem lehet látogatóba menni, s télen hatkor, nyáron napszálltakor az intézetben benn kell lennie, kivéve a látogatáson való kinmaradás esetét, miről előre értesíti az igazgatónőt, mely esetben tizenegyig maradhat künn. Máskülönben a növendék járkaálhat, lovagolhat, crieiketet vagy fives-t játszhatók minden háborítás nélkül a collegiumot környező nagy teijedelmii rétségen. Reggel 7-kor kelnek, 8-kor ima van egyik tanteremben; aztán 9-ig reggeliznek a közös asztalnál. Reggeli után pár óráig egészen magánosan tanulnak a kis study-kban, melyeket, mint láttam, fel szoktak díszíteni metsz vényekkel, fényképekkel, szobai növényekkel stb. Minden ily szobában van egy asztal, tele iskolai könyvekkel és iratokkal. 1 óra tájt van a villásreggeli (luncheon) melynek nevezetes része a finom édes tej. Luncheon után rendszerint testgyakorlatot tartanak. Többen párosával egy órai sétára mennek ki, tavasszal és kora őszszel árkrnbokron keresztül a széles mezőn barangolnak, télen pedig a Canibridgebe vivő nagy országúton járkaálnak. Általában a növendékek kedvelik a természetet; tavasztól kezdve a karjokra akasztott kosárral vagy táskával szoktak a mezőkre menni, s entomologiai vagy botanikai kincsekkkel megrakodva jönnek vissza. Ha az idő nem kedvező, ruhát cserélnek és a tornaintézetben fives (tennishez hasonló) játékkal töltnek egy-egv fél órát. Tavasszal és őszkor ériekét vagy lawn telimet játszanak a collegimn előtt levő gyepes téren. Nagy kár, hogy az intézet körül még nincsen fasor, mely kellemesebbé tenné a szabadban való léteit.

Az előadások legnagyobb része délután van. A tanulók naponta középszámban egy előadásra járnak el. Minthogy a tanulók a stúdiomok sokaságában választhatnak, rendesen egy előadásra 3—4 egyénél több nem jut. Az előadásokon a tanár legelsőben számon veszi, hogy a tanuló az utolsó előadás óta mit dolgozott: ha matematikus. micsoda problémákat fejtett meg; ha ó-classikai stúdiomokkal foglalkozik, micsoda dolgozatokat, vagy pedig a tárgyra vonatkozó különböző írásbeli fejeleteket készített? A tanuló által tett szóbeli kérdésekre felel vagy felvilágosítást ad. Ezek után a tanár tulajdonképi

előadásához fog, s rendszeren oly részeit választja ki a stúdiumnak vagy oly módszer szerint tárgyal, mint az a kézikönyvben fel nem található. A tanulók kevés számával az a tanítási előny jár, hogy a tanuló és tanár gyakran intézhetnek kérdéseket egymáshoz. Némely tanuló az előadás után szokott kimenni. Az őszi és májusi szorgalomszak elején, sokan kettes, hármas csoportokban a hat órai ebéd előtt egyet lovagolnak. Ebéd után néha zene van, vagy kardal, sőt néha tánc. Később a tanulók éjjeli munkája kezdődik, melyet 9 óra tájban egy fél órára vagy egy órára mindig félbeszakít az esteli theázás, mely helyett némelyeknek kávé vagy cocoaot visznek szobájokba. Az esteli theázás apró vendégeskedésre ad alkalmat/ egy tanuló többeket hív meg magához, s e kisebbkörű összejövetelek a férfi-tanulók borozóestélyeinek (wines) felelnek meg. Vannak, kik fél tizenegykor már alusznak, de vannak, kik késő éjjelig tanulnak.

Vasárnaponként a legtöbb Girtonian a reggeli és déleesti istenitiszteletre Oambridgebe megy, hol időközben a nő-olvasóköri helyiségében villás reggelit, vagy egyebet észnek. A colleginmtól a negyed órajárásnyira eső Girtonban is van templom, de a tanulók általában többre becsülik a Cambridgeit, hol délutánonkint valamelyik kitűnő szónok beszédét hallgatják az egyetem templomában; aztán a King's college templomában előadott choralokat élvezik.

Hétköznapokon rendszeren eljárnak a tanulók a különböző tanárok előadásaira, vagy az egyetem gyűjteményeibe tanulni. Egyszer-mászor összegyűlnek sliakespeare-i olvasmányra, vagy valamely tétel megvitatására; de ritkán történik, hogy egy estét mindnyájan mulatságra szánjanak.

A collegiumnak eddigelé nem volt módjában templomra szert tenni, s e miatt a tanítónők családias imája helyettesíti az isteni-tiszteletet.

Öltözködés dolgában a girtoniak a középosztálybeli nőkhöz tartják magokat, s ezzel elejét veszik minden netaláni excentricitásnak, mert még ezelőtt 3—4 évvel is erre hajlandó társaiknak azt szokták mondani: „ne fogjunk egyszerre igen sok experimentumhoz.“¹⁾ Ezek a nők arról vannak meggyőződve, hogy az az ismeret, melyre ez intézetben szert tesznek, bármely életpályán javokra és hasznokra válik. Egy

¹⁾ Ezzel mintegy éreztetni akarták az illetővel, hogy a világ szeme úgy is experimentumnak tekinti az intézetet és munkáját.

pár ösztöndíja is van az intézetnek (egy 40—60, egy 100 fontos), melyet a legkötönyebb növendékek szoktak elnyerni.

Egyetemi vizsgálatra senki sincs kötelezve, ellenben az intézet úgynevezett collegiumi vizsgálatokat tart, s ezekről bizonyítványt szokott kiállítani. E collegium évi fentartási költsége kevés híján négyezer fontba kerül.

II. *Newnham Hall*, Cambridge tőszomszédságában alig 12 pernyire, 1875. októberben nyílt meg. Voltaképen 1871-ben vetette meg alapját a jelenlegi igazgatónő Miss Clough. 1874-ben 26 volt a tanulók száma, 1879-ben 33. Értesítőjéből kiemelem a következőket: 1871. okt. — 1878. júniusig 113 növendék tanult ez intézetben, s közülök 82 tett sikeres vizsgálatot. A volt növendékek közül 1879. közepéig 5 főtanítónő és 17 leányiskolái segédtanítónő, s több magántanítónő került ki. Talán legnevezetesebb közülök Mrs. Marshall, ki a nemzetgazdaságtant tanítja sikerrel az universitv collegében, (Bristol). E collegiumban tanul jelenleg Gladstone ifjabb leánya is. Csak 17 évet betöltött tanulókat vesznek fel. Azoknak, kik a cambridgeli magasabb vizsgálatokra készülnek, az angol történelemből, irodalomból és számtanból felvételi vizsgálatot kell letenniök.

A lakás- és ellátásdíj szorgalomszakonként 20 guinea. A tandíj egy-egy tantárgyért 1—1½ guinea szorgalomszakonként.

Téli időn estve 6½-kor, tavasztól fogva 8½-kor, s vasárnaponként egész esztendőn át szintén 8½-kor kell a növendékeknek az intézetben lenni. Jelenleg harminc egyetemi tanár előadására járhatnak el a növendékek olyformán, hogy a természettudományi hallgatók az egyetemi laboratóriumokat és természettudományi gyűjteményeket szabadon használhatják. Vannak a városról bejáró növendékek, kik szülőiknél vagy rokonaiknál laknak.

Minthogy az intézet mostani helyisége egyáltalán nem elegendő, az igazgató-tanács új építkezésekbe kezdett, s a mostanival szemben egy nagyobb szerű épületet épített, melynek földszinten alóli részén ottjártamkor már dolgoztak.

Minthogy ez intézet berendezés és ben lakás dolgában tökéletes képmása Girton collegiumnak, fölösleges bővebb leírását adnom, csak annyit jegyzek meg, hogy e collegiumnak is van vegytani intézete, hol egy egyetemi tanár tart előadásokat; ellenben a bonctant, növény-morphológiát, természettant, s a természettudományok egyéb részeit az egyetem különböző collegiumaiban hallgatják.

III. *Sommerville Hall* és *Margarrt Hall* 1879 őszen nyílt meg

Oxfordban, az előbbi 12, az utóbbi 9 benlakós tanulóval. E mellett 25 növendék jár be e két intézetbe, kik a városon mindannyian családi körben élnek. Mindkét collegium a nők felső iskolázására alakúit oxfordi egylettel áll szoros kapcsolatban. Sommerville Hall igazgató-nője Miss Lefevre, a Margaret Hall-é Miss Wordsworth (a lincolni püspök leánya). Az igazgató-bizottságok élén a Trinity és Keble-college főnökei és Oxford legkitünőbb női állanak. Egy-egy szorgalomszak itt is két hónapra (8 hét) terjed, hetenkint az egyes tantárgyakból két-két előadással. 46 növendék 85 külön előadásra járt el. Az első szorgalomszakban a felsőbb mathesis, természettan, logika és nemzetgazdaságtan elegendő vállalkozók hiányában kimaradt a tantervből; azonban tárgyak némelyikét később megkezdték. ¹⁾

Mindkét intézet közadakozásból alakúit, és számokra némely egyletek 25—30 fontnyi évi ösztöndíjakat is alapítottak.

IV. London szintén nevezetes központja a nők felső iskolázásának. A londoni egyetem már 1867-ben szervezett nők számára tartandó vizsgálatokat. University collegébe 187⁸/₉. isk. évben bocsátották be a nőtanulókat, 1879/80-ban közel 300 nő tanult ez egyetemen. Az intézet előjárósága arról győződött meg, hogy az az udvariasság és tisztesség-tudás, mely a társadalmat kormányozza, a hol a nők és férfiak naponként össze szoktak jöni, egyáltalán nem hiányzik a tanuló ifjúságnál; eddigelé, legalább a dékánok tudtával, sem a fegyelmi szabályok ellen, sem az udvariasság követelményei ellen legkisebb sérelem sem fordult elé. Azokon az előadásokon, melyeken ez intézetben férfiakat és nőket együtt találtam, sem előadás előtt, sem azután nem tapasztaltam olyat, a mi a nő-tanulók szeméreméretet legcsekélyebb mértékben is sérthette volna.

King's college szintén készséggel nyitotta meg előadásait a nőknek, melyekre az 187⁸/₉. isk. év első szorgalom szakában 613, a második szorgalomszakban 586 nő járt el, kik leginkább irodalmi és művészeti előadásokat hallgattak. A húsvéti harmadik szorgalomszakhancsak 453 volt, a mi azt mutatja, hogy tavasszal vidékre vagy tengerpartra költöző eiökelő családok leány-gyermekeiből tekintélyes szám telik ki.

Kevesebben jártak el természettudományi és philosophiai előadásokra. A collegium előjárósága teljesen meg van elégedve az eddig felmutatott eredménnyel, s reménnyel tekint a jövőbe.

Mind ez intézetbe, mind University collegébe csak 17 évet

¹⁾ *Journal of the Women's Education Union. jan. 5. 1.*

betöltött leányokat vesznek föl. Szorgalomszakonként írásbeli vizsgálatokat szoktak tartani, s a mely tanuló e vizsgálatokon elegendő sikert mutat fel, annak bizonyítványt adnak.

Oly tanulóknak, kik két éven keresztül hetenként legalább is 8 órát hallgatnak, ha minden vizsgálatot jeles vagy jó sikerrel tesznek le, diplomát adnak.

A bölcséleti, történelmi, nyelvészeti, matematikai, természettudományi és művészeti csoportokból szabadon választhatnak, azonban a ki diplomára akar szert tenni, a matematikai és természettudományi csoportból legalább egy tárgyat köteles választani, s szintén egyet a philosophiai csoportból is, hacsak alóla az igazgató-tanács föl nem menti.

Az a nagy siker, melyet az említett két collegiumban a nőtanulók felmutattak, a kormányzó bizottságot arra a gondolatra bírta, hogy részvényeken egy külön collegiumot építesse nők számára, mely a King's collegével állana különben kapcsolatban. ¹⁾

Meg kell még említenem az egyetemi oktatás kiterjesztésére alakult társaságot Londonban, mely immár négy év óta tartat télen át előadásokat a különböző tudományokból London különböző helyein pl. angol irodalomból és történelemből, nemzetgazdaságtanból, physiologiából, geológiából, geographiából. E 14—18 felolvasásból álló cyclusokat mind első rangú tudósok tartják, s rendszerint 12 hétig tartanak. A felolvasás után önkéntesen vállalkozó gyengébb tanulók számára egy-egy ismétlő órát is adnak, s ezalatt írásbeli dolgozataikat is átnézik.

Hasonló, sőt nemileg nagyobb mértékben van szervezve a nők első oktatása Skóciában is, legkivált Edinburgban és Glasgowban. mindkét helyt az egyetemmel kapcsolatban.

Megemlítem végre a levelezés útján való oktatást, illetőleg előkészítést az egyetemi felsőbb (polgári) vizsgálatokra. Pl. Caiubridgebeu Browning Oscarnak a politika tanárának 12 ily nő-növendéke van, kik a történelmi csoportból az ő utasítása szerint otthon tanulmányozzák a kijelölt történelmi munkákat, kivonatokat készítenek stb. s neki dolgozataikat átnézés, javítás, további utasítás stb. végett elküldik. A levelezés útján való előkészítés még nagyobb mérvű Skóciában.

¹⁾ Azóta a különálló intézet felállítását elhatározták. L. *Journal of the Women's Education Union*. 1881. júl. számát.

VL A nők közép- és felsőiskolázása s az egyetemi vizsgálatok.

Az a nagy mozgalom, mely a nők iskolázásában angol földön tapasztalható, teljes három tíz kitarító munkájának eredménye. Midőn e száz 40-es éveiben Maurice, a lelkes egyetemi tanár, a nők felső-oktatása ügyét megindította, az volt forró óhajtása, hogy a nők ne csak halljanak a dolgokról, hanem azokat közvetlenül tanulmányozzák, s hogy mélyen merítsenek a tudományok forrásából, mert a csekély tudás veszedelmes. ¹⁾

Akkor még London is tele volt előítéletekkel, melyek rendesen az utcára is kihatottak. Hiszen a Queen's collegébe menő, vagy onnan jövő fiatal nőket az utcákon minduntalan insultálták. Az intézet eljárásága csak azon csodálkozott, hogy honfitársaik Páris és Berlin lakóinál nem jobbak. ²⁾ Idő kellett rá, míg az erős kitarítás lassan-lassan legyőzte az akadályokat, s a nőnevelés ügye ma már odafejlődött, hogy a leányok szintűgy 21—22 éves korig folytathatják tanulmányaikat, mint a fiúk, s ugyanazokat a tudományokat háborítatlanul tanulják középiskolában és egyetemen. Midőn a 70-es évek elején (írton colleget építették, a Cambridgeből oda kisétáló tanulók és tanárok gyakran segítettek a fal rakásban és vakolásban: ma szintűgy segítenek a nő-collegiumokból odajáró növendékek szellemi építésében.

Az angol társadalom egv része ma már erősen meg van győződve, hogy a nő azért, mert testileg gyöngé, nem érheti be gyöngébb szellemi tápszerrel, mint a férfi. „Avagy a férfinak és nőnek különbözik-e étkezési rendszere; a férfiak csak hússal és sörrel, a nők pástétommal, süteménnyel és gyenge borral élhetnek-e? — úgymond Davies egy előadásában. A természet ily eltérést nem tesz. A nők ugyanazon asztalnál, ugyanoly étkekkel élnek, mint a férfiak. Nem mondom, hogy annyit esznek és iszunk; de egyáltalán nincsenek formailag korlátozva. Továbbá senki sem állítja, hogy a két nem szelleme jobban különböznék, mint testi szerkezete: ám a nők csak azt kívánják, hogy az értelmi stúdiumok is oly közösek legyenek, mint a milyen közös a két nem physikai életmódja. ³⁾

Az egyetemi vizsgálatokat ezelőtt néhány évvel kísértmény gya-

¹⁾ Queen's college, its Origin and Progress. London, 1849. 10. 1.

²⁾ Ugyanott 8. 1.

³⁾ Queen's college Calendar. 1879/80. 154. 1.

nánt kezdettek meg a cambridgei vizsgáló-biztosok csupa barátságból Midőn látták, liogy e vizsgálatok a nőkre nézve egyáltalán ártalmatlanok, a cambridgei egyetem a leányokat is habozás nélkül bocsátotta a fiúk számára alapított „local” vizsgálatokra. 1870—1880 közepéig 666 leány jelentkezett e vizsgálatokra. Oxford követte e példát, s 1877-ben szintén megnyitotta kapuit a 18 evet betöltött nőknek a „local” vizsgálatokra. Most már az experimentáló vizsgálatok koronájokra várnak, azaz arra, hogy a nőket az egyetemi rangfokozati vizsgálatokra szintén nyilvánosan bocsássák. Hiszen a anely nő Plató, Aristoteles, Descartes, Kant, Mill Stuart műveit oly mélyen tanulmányozza, mint a férfiak, s belőlük privatum ugyanoly vizsgálatokat tesz, annak bátran adhatnak nyilvános értékű bizonyítványt.

Itt a helye jellemeznem azokat az egyetemi vizsgálatokat, melyeket Oxford és Cambridge évek óta úgy a fiú-, mint a leány-középiskolákban tartat. Ezek az úgynevezett helyi (local) vagy polgári (middle eláss) vizsgálatok, ¹⁾ melyeket az egyetemi szigorlatoktól való megkülönböztetés végett neveztek így. E vizsgálatokra minden jóra való magános vagy nyilvános intézet elküldi növendékeit, s ha ott kitüntetést kapnak, a legjobb ajánlólevélnek tekintik, s mindenféle hirdetik.

E vizsgálatok értelme az, hogy a szülők a szorgalomszaki értesítőkben nem nyugodhatnak eléggé meg, minthogy azok akárhány esetben részrehajlók, s a gyermek tehetségének és érdemeinek nem eléggé megbízható mutatói. Másfelől az iskola igazgatóságának is igen fontos dolog részrekalatlan bíraktól megtudni, hogy mennyire alapos az a munka, melyet a tanítói kar végez. Különösen a középiskolai igazgatók szükségesnek látták, hogy a középiskolát végző növendékek előhaladását valamely független testület vizsgálja meg. E tekintetben az állam-szervezte testületeknél többre becsülték az ogyetemeket, s így keletkeztek az u. n. idősebb (senior) jelöltek, azaz 18 évesnél ifjabb növendékek vizsgálatai, melyekkel ma már egészen egyenlő a londoui egyetemi fölvteli vizsgálat, s melyekhez hasonlókat tartanak Edinburg, Glasgow, St. Andrews, Dublin, Durham, az irländi Queen’s University stb. E vizsgálatokat júniusban és decemberben tartják. A kitűnő vizsgálattevőket három, a kielégítően átmenteket két osztályba sorozzák. A ki a tantárgyak minimumából csak kielégítőre felel, vissza-

¹⁾ „Examinationes candidatorum, qai non a unt de corpore unicer aitalis” — mint a szabilyzat mondja.

vethető. A sikeres vizsgálatról bizonyítványt adnak, mely pl. a jogi és orvosi szakpályán felvételi vizsgálat helyett szerepel.

Azok a községek vagy vidékek, melyek e vizsgálatok áldásai-ban gyermekeiket részeltetni akarják, ha legalább 25 növendék van együtt, helyi bizottságot alakítanak, mely közbenjár az egyetemi vizsgáló bizottság és a szülők között.

A helyi vizsgálatok kétfélék: *junior* 13-14 évesek és *senior* 16—17 éves növendékek számára. Az első a felsőbb elemi iskolázás constatalására való, a második körülbelül a mi érettségi vizsgálatunknak felel meg.

I. Junior vizsgálatok. Mindkét vizsgálat két részből áll: egy kötelező és egy választott részből. 1-ső vagy kötelező rész, *aj* hangos olvasás egy angol szerző művéből; *b*) írás dictálás után; *ej* angol nyelvtan; *d*) számtan. 2-ik rész (Cambridgeben) minden jelöltnek a következő kilenc tantárgy közül legalább kettőből kielégítően kell felelnie; ellenben hatnál többet nem választhat. Vallástan, angol irodalom, történelem és földrajz, latin, görög, francia, német, mathesis, természettan, (elemi és gyakorlati) vegytan statika és hydrostatika, a hő törvényei, állattan és növénytan. 3-ik vagy önkényes rész: geometriai rajz, távlat-, lap- és plastikai mintáról való rajz.

A vizsgálat első része csak bevezető a tulajdonképp fontos részhez. Az angol történelemből egy előre megjelölt korszak főbb vonalai ismeretét követelték Oxfordban az 1878-iki junior vizsgálatokon.

A latinból Caesar és Virgil egy könnyű helyét; görögből Xeuophon és Homér egyes könyvei; franciából Souvestre „Un Philosophe sous les toits németből Schiller „Willhelm Teli“-bői fordítottak részleteket. Cambridgeben angoltól latinra is kellett egy kis darabot fordítani. A hiathematikai kérdések egészen elemiek. A vallástanból az ó- és új-szövetségi szent történeteket kell tudni.

II. Senior vizsgálatok. Ezek is két részből állanak: egy általános kötelező és tetszés szerint választott részből. *Kötelező rész:* *a*) angol nyelvtan, egy rövid angol fogalmazás; *V*) a számtan alapelvei és gyakorlata; *c*) vallástan. *Szabadon választható tárgyak:* vallástan, óclassikái és modern nyelvek, mathesis, természettan, rajz és zene. A vallástant mellőzhetni; de az esetben legalább három tárgyból kell vizsgálatra állani. A vallástan mellett egy tantárggyal is megelégszenek.

1879 tavaszán az oxfordi senior vizsgálatokon következő csoportokból kellett választani kettőt a növendékeknek: A angol cso-

port. 1. Angol történelem: VII. Henrik trónraléptétől Erzsébet haláláig; az angol irodalom ugyancsak e korszakbeli történelme főbb vonalaival és az angol történelem vázlatával együtt. 2. Shakespeare „Julius Caesar” és Johnson „Lives of Dryden and Pope;” 3. a nemzetgazdaságtan elemei és az angol törvény vázlata, értve alatta a magánjogi törvényeket; 4. fizikai, politikai és kereskedelmi iöldräz s egyszersmind Anglia és Wales, Skócia/ India, az amerikai egyesült államok, Franciaország, Olaszország és Sicilia, Spanyolország és Portugálba vagy az osztrák birodalom emlékezetből való vázlatos térkepe.

Egy jelölt sem bocsátható át a vizsgálaton, ha az előszámlált négy tárgynak legalább kettejéből kielégítőre nem felelt.

B. csoport. Nyelvek: 1. latin, 2. görög, 3. francia, 4. német 5. olasz.

Latinból Cicero „De Amicitia,” Virgilből (Aeneis Ik.); görögtől Herodotus (V. k.) és Aeschylus (Prometheus viuctus.)

E nyelvekből egyben kielégítő előmenetelt kell tanusítani, a ki a vizsgálaton át akar menni; de egy jelölt sem juthat be az első hús közé, ha az előre megjelölt művek rögtönzött fordításából is kielégítőre nem felelt.

C. csoport. Mathesis: *a)* a tiszta mathesis az algebrai geometriáig bezáróan; *b)* mechanika és hyd rostatik a. — Minden jelöltnek jártasnak kell még lennie Euclid négy könyvében és az algebrában egész a négyzetes egyenletek végéig.

D. csoport. Természettan: 1. villamosság, delejesség, fény- és hőtan, 2. vegytan. Minden jelölt a vegytan általános elveire és tényeire vonatkozó kérdéseket kap; e mellett a gyakorlati analysis elemeiből is megvizsgálják; 3. növény- és állat-élettan oly terjedelemben, mint Huxley elemi élettanában és az állatok osztályozására való bevezetésében, továbbá Bentley növénytani kézikönyve I. és II. k. 1-ső és 2-ik fejezetében tárgyalva van. (A jelöltnek különösen ismerni kell a következő természeti rendek jellemző vonásait: lianuneulaceae, Cruciferae, Caryophyllaceae, Leguminosae, Itosaceae, Umbelliferae, Compositae, Labiatae, Liliaceae, Graminaceae, Coniferae, Filioales, Mu se ales, Fuugi, Algác.) 4. Geológia és ásványtan.

Egy jelölt sem mehet át e szakasz vizsgálatain, ha az említett négy tárgy közül egyből kielégítőre nem felelt.

Mindenkitől megvárják, hogy fő tárgyát gyakorlatilag ismerje, s a hol szükséges, diagrammokkal és rajzokkal illusztrálni tudja.

E. csoport. Rajz: 1. testről való fény- és árnyalatrajz, 2. távlat-

rajz, 3. színezett rajz természeti tárgyról, 4. emlékezetből való rajz. Egy jelölt sem mehet át e szakasz vizsgálatain, ki az öntvénymintáról való rajzban nem kielégítő.

F. csoport. Zene: a jelöltnek ismernie kell a kemény és lágú hangú kilenced accordokat és megfordításait, továbbá tudnia kell egy számozott basszust harmonizálni, s ha a vizsgáló úgy kívánja, egy megadott dallamhoz még három hangot hozzáadni. A vizsgáló a zene történelméből is adhat kérdést.

Minden jelöltnek vagy a vallás és hittan elemeiből és a B, C, Ü, csoport egyikéből, vagy ha a hittant nem választja, az A, B, C, D, csoport hétéjéből kell kielégítőre felelnie. A vizsgálati díj »Junior« jelöltektől 1 font, és „Senior“ jelöltektől 1½ font sterling, mely a vizsgálat előtt lefizetendő.

Ilyenszerű a többi egyetemek vizsgálati méreteke is.

A eambridgoi egyetem 1880. tavaszán kiadott tejedelmes (148 lapra terjedő) jelentéséből kiemelem a következőket: 1879. decembereben 95 központi helyen vizsgálták a fiúkat és 84 központon a leányokat. Összesen (3738 növendéket vizsgáltak meg következő eredménnyel: ¹⁾

	Junior fiúk	Junior leányok	Senior fiúk	Senior leányok
Jelentkeztek . . .	3404	1604	613	1117
Kitűnően (honours).	28·1% ^o	26·2% ^o	14·2% ^o	9·6% ^o
Kielégítően . . .	38·7% ^o	43·6% ^o	32·4% ^o	42·7% ^o
Átment összesen . .	66·8% ^o	69·8% ^o	46·6% ^o	52·3% ^o
Visszavettették . .	33·2% ^o	30·2% ^o	53·4% ^o	47·7% ^o
A vizsgáltak száma	3371	1514	586	1085

Az előzetes (preliminary) vizsgálaton a *számтанból* az ifjabb (junior) jelöltek a korábbi évekhez képest haladást tanúsítottak, de a legutóbbi évhez képest nem. Az idősebb (senior) jelöltek ellenben az előbbi évhez képest mind stíl, mind szabatoság tekintetében nagyot

¹⁾ The twenty-second annual report of the Syndicate. Cambridge, 1880. 3—5. lap.

haladtak, A fiúknak csaknem fele, s a leányoknak több mint fele heves-sel tudott a minimumnál többet. A leányok sok esetben nehéz és nyomasztó módszer szerint dolgoztak, s egy pár központ kivételével feltűnően gyengék voltak a tizedes törtekben és magasabb szabályokban. A fiúk dolgozatai jobbak voltak.

A *nyelvtanból* a junior leányok több haladást tanúsítottak, miut a fiák; a senior jelöltek kivált a nyelvtani elemzésben tűntek ki.

Angol csoport. Ifjabbak. A leányok *angol történelmi* dolgozatai általában sokkal jobbak voltak, mint a fiúkéi. Ha a történelmi érdemjegyeket e csoport más két tárgyából kapott érdemjegyekkel kombináljuk, a visszavetett leányok száma a megbukott fiúk számának csak $\frac{2}{3}$ -dát teszi, és a kitűnő jelöltek száma majdnem kétszer akkora.

A *földrajzból* készített dolgozatokból kitűnt, hogy Európa és Afrika országainak konfigurációját és a főbb városok relatív helyzetét jól tudták, s Franciaország térképét emlékezetből jól elkészítették.

Shakespeare. Különösen a leányok dolgozatai mutattak haladást; azonban a feleletekben a betanult vagy emlékezeti rész az előadással és magyarázással szemben túlsúlyban volt.

Történelem. Idősebbek. A dolgozatok általában jobbak voltak, mint az előbbi évben; e mellett a leányok dolgozatai a kijelölt, korszak életének helyesebb fülfogásáról tanúskodtak, mint a fiúkéi. A jelöltek nagyrésze tudta a korszakok eseményeit, de nem ismerte egymáshoz és az angol történelem egész folyamához való viszonyukat.

Shakespeare. A leányok dolgozatai stílja általában kielégítő volt, s feleleteik rendszeren teljesebbek és jobb előadásúak voltak, mint a fiúkéi. A jelöltek nagy többsége a scansió legelemibb szabályaiban való járatlanságot árúit el.

Földrajz. Feltűnő különbség volt a fiúk és leányok dolgozatai között; ez utóbbiak minden tekintetben jobbak voltak.

Classikai csoport. Ifjabbak. Caesar. Nehány központból egyforma jó dolgozatot, igen sokból pedig egyforma rosztat küldöttek fel. A rög-tönzött (unseen passages) fordításban sokat hibáztak a constructio leg-egyszerűbb szabályai ellen. A vele kapcsolatos történelmi és földrajzi kérdésekre adott feleletek meglehetősen szabatosak voltak. *Virgil.* Virgilből a fordítás általában jó volt, s a történelmi vonatkozásokat is sokan helyesen magyarázták meg; ellenben a geographiai kérdésre ritka jelölt felelt szabatosan.

Az idősebbek. Virgilből és Ciceróból jól fordítottak. A leányok

dolgozatai nem értek föl a fiúkéival, s mintegy 20%-dal többen buktak meg, mint ez utóbbiak.

Görög. Ifjabbak. Xenophon Anabasisából a feleletek legtöbb esetben azt tanúsítók, hogy a jelöltek a tárgy iránt történelmi és földrajzi szempontból is igazán érdeklődnek. Legtöbb jelölt Euripides „Medea”-ja meséjét kielégítően reprodukálta. Ha hozzávesszük, hogy a rögtönzött fordítás igen kielégítően sikerült, elmondhatni, hogy e tantárgyban nagy haladás történt az előbbi évekhez képest.

Az idősebbek Euripidesből és Platóból általában kielégítően dolgoztak; azonban syntaxisbeli feleleteik nagyobb része nem ütötte meg a mértéket.

Francia nyelvből az ifjabbak feleletei teljesen kielégítők voltak. Az idősebbek fordítása angolból franciára többnyire gyenge volt; néha csak szót szóhoz fűztek a francia syntaxis legegyszerűbb szabályaira való minden tekintet nélkül.

A német nyelvből mind az ifjabbak, mind az idősebbek vizsgálati eredményei rendkívül gyarlók voltak. Az ifjabbak dolgozatainak egy része sem sikerült; látszott, hogy nagy részök a grammatikai szabályokat betanulta a nélkül, hogy értette volna. Az idősebbek nem vétettek oly sokat a nyelvtan ellen, de fogalmazványuk gyakran csak töredék-halmaz volt.

A *mathematikai* csoportban az ifjabbak az algebrából és trigonometriából, leszámítva a visszavetett dolgozatok nagy számát, nagyon kielégítő eredményt mutattak; ellenben a mechanikából, bár sok jó dolgozat volt, a nagy többség felelete mégsem volt kielégítő.

Euclidből az idősebb jelöltek csoportjában aránylag sokkal többet vissza kellett vetni a leányok, mint a fiuk dolgozatai közül.

Algebrából az idősebb jelölteknek több mint fele bukkott meg. A fiuk dolgozatai között néhány kitűnő akadott. A trigonometriával a jelölteknek egy negyede birkózott meg, s az is leginkább a könnyebb részekben mutatott előhaladást.

Az *alkalmazott matematikai* feleletek legnagyobb részt igen értelmesek voltak, a többiekben is alig lehetett szarvas hibát találni. A *csillagászati* kérdésekre adott feleletek nem voltak oly kielégítők, s igen sok dolgozattól látszott, hogy a tanulók inkább emlékezetből, mint értelemből feleltek.

A természettudományok közül a *vegytanban* az ifjabbak gyakran eléggé tudták a tényeket, de nem sokan ismerték behatóan az alapvető elveket. A gyakorlati vegytanból sokan dicséretes eredményt mutattak

be, de sokon meglátszott a „routine“ módszer szerinti tanulás, mert az elmélet és a laboratóriumokban végzett munka egymástól meszeestek.

A *hőtan* alapelveivel szintén sokan voltak zavarban.

Az idősebbek a vegytanból sok jó dolgot készítettek, de náluk is sovány volt az alapelvek istiiere.

Statikában és *lydrostatikában* az ifjabbaktól általában jobb dolgotok kerültek ki, mint az idősektől. Az idősebbek különösen a dinamikai alapelvekkel nem voltak tisztában. A villamosságból és delejeségből készített dolgotataik nagyon gyengék voltak. Sok dolgotaton meglátszott, hogy a jelöltek experimentális előadásokat hallgattak: de katekhetikai tanításban nem részésültek.

Természetrzaji csoport. A növénytanból sem az ifjabbak, sem az idősebbek feleletei teljességgel nem voltak kielégítők; dolgotataikon meglátszott, hogy a tudományos kifejezéseket betanulták, de nekik megfelelő tárgyakat nem ismerik.

Az *állattanból* mind az idősebbek mind az ifjabbak — mint feleleteikből kitűnt — gondos oktatásban részesültek, s a mellett magokra is tanultak.

A *geológia-* és *physikai földrajzbeli* feleletek elég jók voltak, az előbbi évekhez képest e tárgyakban nagy a haladás. A dolgotatok feles számát jellemzi e tantárgyak főbb elveinek tiszta felfogása, s egynémelyiket a részletekben való beható jártasság.

Rajz és zene. Az ifjabbak szabadkézi és mintáról való rajza jobb volt, mint a megelőző években. Az idősebb jelölteknek kevesebb száza-da bukott meg ez alkalommal.

A *zenéből* az ifjabbak dolgotatai általában kielégítők voltak. úgy látszik, hogy a leányok többet tanultak, mint a fiúk, bár a fiúk tollából került ki két-három legjobb és minden tekintetben kitűnő dolgotat. Az idősebbek dolgotatai, mindent összevéve, igen kielégítők.

A legjobb ifjabb és idősebb fiú- és leányjelöltek számára kitűzött több rendbeli díj közül Notting Hill school kettőt, Milton Mount college szintén kettőt nyert el.

Oxford és Cambridge középiskolákat vizsgáló bizottsága isidben 15 leányiskolát vizsgált meg: köztök North London Collegiate schoolt és a girls public day school company iskolái közül 9-et. A je-

¹⁾ *Annual report of the syndicate.* Cambridge. 1880. 6—17. 1.

lentés általában ez iskolák oktatását, szervezetét és kormányzatát jónak mondja.

Latinból a felmutatott siker kielégítő volt; sőt egy pár iskolában a tanítás módszere kiválóan alapos.

Mathesisből az eredmény általában jó; de a magasabb ágak nem oly kielégítőek.

A franna és német nyelvből némelyek nagyon szép sikert tanúsítottak.

Az angol irodalvn és nyelvtani dolgozatok a kitűzött könyvek gondos tanulmányozását, s a nyelvtanban való jártasságot mutatták, de a fogalmazás kissé hiányos volt!)

1880-ban 19-re ment a megvizsgált leányiskolák száma, köztök 15 a girls public day school company-é. A biztosok különösen a történelmi kitűnő feleleteket emelték ki, melyek gondos tanításról tanúsodtak. A mathesis elemi részét igen kielégítőnek találták, ellenben a felsőbb mathesisből készített feleletek nem ütötték meg eléggé a mértéket. *A francia nyelvből* mind a 19-iskola növendékei tettek — még pedig valódi haladást tanúsító — vizsgálatot; a fogalmazás azonban általában a tanulók gyenge oldala. *A német nyelvből* szintén elég kedvező volt az eredmény; sőt egy iskolában a nyelvtanban és fogalmazásban való haladás valóban kitűnő.

A természettudományokból csak egy iskola növendékei tettek vizsgálatot. A siker kielégítő. Általában a biztosok jelentése teljes elismeréssel szól a leány-középiskolákban a tanítók és tanulók végezte kitűnő munkáról. ¹⁾

1879. májusában 38 növendék jelentkezett Oxfordban a felsőrendű (higher local) vizsgálatokra, s köztök 23-an sikerrel tették le. A vizsgál«) bizottságnak kezeim közt lévő jelentése általában megdicséri az angol és latin fogalmazványokat. Caesarból a fordítás általában jobban sikerült, mint Virgiből; a latin fogalmazásban is mind több-több érzéket mutatnak a növendékek a latin nyelv iránt. Az angolból franciára való fordítás többeknél azt mutatta, hogy nincs elég szó és mondatbőségök; de már a németre való fordításban többen könnyűséget tanúsítottak.

A vizsgáló biztosok melegen ajánlják az illető intézeteknek, hogy

¹⁾ Annual Report of Oxford and Cambridge Schools Examination board. Oxford, 1870. 10. 1.

²⁾ Annual report of the Oxford and Cambridge School Examination board. Oxford, 1880. 16. 1.

az előbb említett bajon úgy segítsenek, hogy a gyakorló könyvekben összehalmozott mondatok helyett néhány eredeti művet olvastassanak el. E végre a francia és német irodalomból gondosan válasszanak ki az igazgatók néhány — stilban és irodalmi értékben — kitűnő művet, melyek egyszersmind vonzó olvasni anyok is lesznek.

Az ó-kori történelemben a „honour” vizsgálatra jelentkező növendékek görög és latin nyelvben nemcsak szép ismeretet, hanem feltűnő olvasottságot is tanúsítottak. A mathesisből vizsgált 12 növendék közül csak három vettetett vissza; a többi becsülettel megfelelt a feladatnak.

VII. Eredmények a nő-iskolázásban.

A leányok középiskolázásának egy hiányát, t. i. a túlságos munkára (over-work) való hajlandóságát nem hagyhatom említés nélkül. Az igazgatók 1880 közepén tartott londoni értekezletén hosszasan vitatták e kérdést. A vita folyamán kiderült, hogy e tekintetben első renden a szülők hibásak, kik gyermekeiket különösen 14—18 éves korban verseny-vizsgálatokra, s e miatt erejüket meghaladó munkára készítik, — legtöbben nem kenyér-szerzés kedvéért, liánára azért a kellemes érzetért, mely a verseny-ösztön kielégítéséből származik. Hibás továbbá sok iskolában az a berendezés, mely megnyújtja a délelőtti tanulást, még pedig minden tekintet nélkül arra, hogy a logikai tehetségek gyakorlásával a perceptiv vagy aesthetikai tehetségek gyakorlása bizonyos rendben váltakoznék.

Szintén nagy hiány a nőiskolákban a szervezetlen játék és nem elegendő testgyakorlat; holott a leányok szint oly kedvvel játszá a cricketet, a lawn tennist és a futás-, uyargalással egybekötött játékokat, mint a fiúk. Orvosi tekintélyek és kiváló nevelők abban a véleményben vannak, hogy a leány-iskolának szintoly kiegészítő része a változatos és szervezett játék, mint a fiúkénak; az a test-mozgás, mely az egész izomrendszerre kihat, szintúgy ellensúlyozza, kiegészíti a leányoknál az összes szellemi erőket igénybe vevő értelmi munkát, mint a fiúknál.

Kétségtelen, hogy a leányiskola arculata más, mint a fiúiskoláé, mely remélhetőleg akkor sem fog merőben megváltozni, ha a játékok ez utóbbiakban is rendszeresített munkává válnak; de az a tagadhatatlan hasznuk meglesz, hogy a tanulást megkönnyítik, s az idegrendszert a túlságos erőfeszítéstől megóvják.

A leányiskola belsejét jellemzi a csinoság, simaság; ellenben a fiú-iskolákét a kuszáltság, mert az összefaragott padok, összetört asztalok erőteljes játékokra, mintegy hadjáratokra emlékeztetnek; amott az épségtől és simaságtól minden mosolyog, emitt minden a daraboságra, s a medréből ki-kicsapongó akarát erőre vall, s a felfordultság miatt a tanterem majd hogy meg nem futamodik. Amazok mindent tudni, s mindenre felelni kívánnak: emezek felényt tanulnak, de kétszer annyit akarnak. Amazok az elme járt útait kedvelik: emezek az ismeretkörben új ösvényre törekeshetnek. Amazoknak a játéka szelíd, mondhatni rhythmusos: emezeké tele zajjal-bajjal és drámai vonásokkal.

A fentebbiekből látható, hogy az angol közép és felső osztálybeli nők ifjú éveiket kemény munkára fordítják, melynek eredménye az az alapos műveltség, mely eldobja azt az aranyozott kalodát, melybe a női természetet a hagyomány és a divat beszorította. A nő-collegiumok növendékei erősen meg vannak győződve, hogy liberális neveltségök mind a tudományos, vagy speciális tudomány szakmára, mind a tanítói pályára, mind az üzlet, mind a házikor vezetésével járó kötelességek teljesítésére a legjobb előkészület. A művelt elme, férfiúnak szintűgy mint a nőnek, szerencsében legigazibb ékessége, balsorsban legjobb segítsége; mert ha az élet tengerén netán hajótörést szenvednek, mindig tudnak úszni, s széttört hajójok darabjaiból magoknak életmentő csónakot készíteni. Aztán nemzetgazdaságilag is nagy idő és pénzbeli nyereség a nők alapos oktatása. „Ha a férfit oktatjuk — úgymond Misraer — csak egy embert oktatunk; de ha a nőt oktatjuk, egyszersmind környezetét és gyermekeit műveljük: központi fényt gyújtunk, melynek sugárzása kiterjed a végtelenbe.“¹⁾

A nő tudatlansága egyszersmind vétek és pauperismus.²⁾

A nő helyzete az angoloknál Európa összes nemzetei közt a legkedvezőbb. „Németországon a nők — mondá Rigg³⁾ a társadalomtudományi congressuson — nemcsak az alsó, hanem a középosztályban is műveletlenek: a német családi körökben oly fél-barbár habitusokat és előítéleteket ápolgatnak, melyek az angol társadalomból rég kivesztek. A nő helyzete is meglehetősen alacsony: rendszerint nem félje társának tekintik, lianem a legkeményebb munkát végző szolgálónak.“ E nézetet megerősíti a német tanítóknak 1880. Hamburgban tartott nagygyűlésén hozott az a határozata, mely szerint a tanítónőket csak nagy

¹⁾ Reform dea Méthodes. Paris, 1880. 36. 1.

²⁾ Dr. Roth, Physical Education stb. 16. 1.

³⁾ 1880. okt. az edinburgi nagygyűlésen. Educacional News. V. k. 619. 1.

szükségből kell a népiskolába behocsátani. ¹⁾ Franciaországban a leányok nevelése nagyon szegény, sőt szégyenletes. ²⁾ A tanítónénikéknél az engedelmességi fogadalom az állam vizsgálati diplomát helyettesíti. Legnagyobb tiszteletben az angoloknál részesül a nő. De a nők nem akarják e tiszteletet mintegy ingyen élvezni, hanem szellemi műveltséggel jogcímet kívánnak rá szerezni. A szép homlokot a tudás nem rútítja el, a ragyogd szempár fényét az alapos ismeret nem veszi el. A legfinomabb modort — úgymond Fitch — melyet életemben láttam, a legtökélyesebb önuralmat, szerénységet és minden fitogtatástól ment szabadságot egy leányiskola oly felső osztálybeli növendékeinél találtam, kik jelenlétemben Euclid propositióit bizonyították. ³⁾ Valóban semmi sem ítélné el inkább közoktatási rendszerünket, mint ba be lehetne bizonyítani, hogy azok a tanulmányok, melyekről azt hisszük, hogy művelik és finomítják a férfit, a nő elméjére ellenkező hatással vannak.

Magam is ismertem nőket, kik Newnham Hallban meg Girton Collegében végeztek; sőt Londonban létem alatt egy családi körben húzamos ideig voltam oly 20 éves nő társaságában, ki egy nő-collegiumban első tanár-segéd volt a fiziologiában. Mint monda — neki csak tények kellene; és e természetes hajlamai mellett is megvolt benne a női kellem minden vonása, úgy, hogy tökéletesen ráillett Arany Jánosnak e mondása: „pihenést lehellő,

Arca szelíd hajnal, fris hajnali szelő,

Puha gyenge harmat, gyümölcs üde hamva.”⁴⁾

A nők alapos nevelésének már is nagyban érezhető Angolországban az az áldása, hogy a társadalom megszokja a nőt nem pusztán ékességnek, omamentumnak tekinteni, hanem munkásnak és segédnek, ki a család kisebb körű és a társadalom nagyobb körű munkájában erejéhez mérten értelmes részt vesz.

Merjek-e szdlani hazai leány nevelésünkről, mely nyilván mutatja, hogy mi a nőket inkább bálvány tárgyak iak, mint a családi és társadalmi munka okos munkásainak tekintjük. Zene, egy kis francia vagy német nyelv és rajz; rajz, francia vagy német nyelv es zene: e három tantárgy az, melynek morzsáival a női természetet tápláljuk. Díszítget-

¹⁾ *L'Avenir*. 1880. 30. sz.

²⁾ F. Pécaut, *L'Education nationale* Bib. 128. és 230. 1.

³⁾ General Reports of the Schooht inquiry Comission London. IX. köt. 289. lap.

⁴⁾ Buda halála. VIII. é. 101. lap.

jük, mint a karácsonyfát, de arról, hogy tudásuk fájának szilárd gyökere és talaja legyen, megfélekedezünk. Míveltségök valóságos Alcazar: künn ragyog az arabeszkektől, bent lakhatatlan.

Bagolyt viszünk Athénbe; vagy mint Sidney Smith mondá: »meg akarjuk szépíteni azt a néhány évet, mely amúgy is tele van kecsesei és boldogsággal.«

Leányiskoláink legnagyobb része berendezésének nem hű tükre-e ko8zonis költőnknek a vadászatra indult nő-csoportról adott az a jellemzése: „hagyja a szükségést, viszi, a mi nem kell.“¹⁾

Oly szükén mérjük nekik a gyakorlati stúdiumokat, mintha csak egész életükben énekelni és kedvesen beszélniük kellene. A nemzetgazdaságtan, az angol középiskoláknak ez a kedvelt tantárgya, nálunk terra incognita.

Azért kell leányainkat — úgymond Fitch — a nemzetgazdaságtan alapelveire megtanítani, hogy a szegényekkel való érintkezés alkalmával hibákat el ne kövessenek.²⁾ Az egészség törvényei, a vegytan elemei, az élettan, melynek a családi körben a gyermek-nevelésben teménytelen hasznát vehetni, leányiskoláink kilenczted részében legfeljebb papiroson szerepelnek, s a bennük való előhaladás megvizsgálására egyáltalán nem szükséges egyetemi vizsgáló biztosokat hívni.

Mint láttuk, a Királynő-collegiumban a természettudományi, nyelvészeti és matematikai stúdiumokban nagyon megoszlanak a növendékek: egy-egy osztályban néha alig vannak négyen-öten; de az angol irodalmi órákon megtelik növendékekkel a tanterem, s Milton, Wordsworth, Gray stb. nemzeti remekíróik műveit egy teljes órahosszat együttesen olvastatja és recitáltatja a tanár, mintha csak a confirmandusokkal mondatná a Hiszek-egy-et vagy a Miatyánk-ot. Milton Mount-collegiumban egész esztendőn át minden este hazai költők classikus darabjait olvassák és recitálják a leányok, s a helyett, hogy belefáradnának tanulmányozásukba, mindinkább belémelegednek.

Hazai felső leányiskoláink — egy-kettő kivételével — nem is álmodnak a nemzeti irodalom illetén edző és érzületteremtő oktatásáról. A vizsgálatokra betanult pár vers, a költő és a kor, sőt sokszor még a szöveg kellő ismerete nélkül: ez az a gyarló tantárgy, mely az emótiókra való hatásában és az érzelmek érzületté való szövésében az angol

¹⁾ Buda halála.

²⁾ General Reports of the Schools inquiry Commission. London, 1868. IX. k. 290. 1.

leányiskolák irodalmi stúdiumaitól tígy különbözik, mint pókháló-fonat az indiai szönyegektől.

Az angol leánynak 13—17 éves korában a természettudományok által megfigyelő tehetsége, a hazai irodalom és történelem tanulmányozásával nemzeti érzülete fejük ki; az ó-classikai stúdiumokat erős logikai disciplinaképen használja; a mathesis alapos tanulása figyelmét kitartóvá edzi, s egyáltalán oly ismereteket szerez, melyek szellemi és erkölcsi önállóságának nevezetes tényezői: szóval a leghasznosabban foglalkozik. Ezalatt a mi leányaink kétharmada csak félbe-szerbe való (at sixes and sevens) ismeretekre pazarolja az időt. Egy pár idegen nyelv elemeivel úgy a hogy megismerkedve, az idegen érzületű nevelőnök vezetése mellett a hazai irodalomról megfeledkeznek, s oly olvasmányokkal táplálkoznak, melyek érzületüket mind sekélyesebbé teszik, sőt ha a család és társadalom lasciv tónusát is ide vesszük, nem csuda, hogy ha természetük legszebb része eltaplósodik. Ha a nő elméjét hasznos foglalkozással nem gyakoroljuk, a hiábavalóságok foglalják el s usurpalják azokat a szellemi erőket, melyek értelmi izorazata erélyét az erkölcsösség útjáról egészen elterelik; sőt idővel arra készítetik a szellemet, hogy az erkölcsösség diadalrajutásának örökös ellensége legyen. Neveltségok egy nagy negatió, s sem az övéiknek, sem másnak positiv hasznos szolgálatot tenni nem tudnak; és ha majd az élet ege beborul fölöttük, a régi bálvány tárgy, tehetetlenségében, *siványnyá* változik, mely az idők viszontagságai miatt csak könnyezik, de magán segíteni nem bír.

A nők egyetemi oktatásáról nem is szólok. Későre fogjuk mi úgy érezni, mint az angolok, hogy a civilisatió új viszonyokat szab az emberekre, ép úgy, mint a geológiai változások történelme más-más körülmények közé fogta a raceokat. „A civilisatió műve, — Galton megjegyzése szerint — a közlekedés és a közmívelődés szükségai, több agyerőt és szellemi szilárdságot igényelnek, mint a menyinyivel általában törzsünk rendelkezik.“¹⁾ A jelenkori hadviselés mellett hirtelen tönkremegy az a sereg, mely a gyútús puska és vontacsövű ágyú vagy páncélos hajó helyett kovás fegyverrel, régi nehéz járatú ágyúval s Darins korabeli evezőhajóval áll elő. Ugyan ez áll a társadalmi létért, küzdésről is. Lehetetlen az embert, vagy tárgyunkhoz szcilvera — a társadalom fele részét — a nőnemet az új és még a nagy szellemi tehetségűekre is sokszor nyomasztó viszonyok közé régi fegyverzettel, a civilisatió

¹⁾ Hereditary Genius. London, 1860. 344. 1.

régmúlt phasisaira emlékeztető szellemi vonásokkal bocsátani. Másfelől az államtársaság prototypjának, a család hajójának kormányzását szintén nem hagyhatjuk annak kezében, ki csak a Jason-korabeli evezőshajók kormányzásához ért, s kinek esze a gőzhajó kormányzására szükséges előkészületnek teljes híjával van. A mai anyák többsége úgy nem tud játszani gyermeke szíve húrjain, mint Hamlet Guildenstern-je a fuvolán, s hogy az mégis kijátszatlan hangszer ne maradjon, idegen nevelőnőt vesz fel, vagy külföldre küldi, hogy gyermeke érzületét jókorán idegen világnézet, idegen érzület akkordjaihoz szoktassa. E növendéktől aztán szülői iránti kegyeletet s a hazai földhöz való őszinte ragaszkodást csak az várhat, a ki a bojtortján-cserjéről nemes gyümölcsöt remél.

Azok az elemek, melyekből a leány-középiskolák nálunk még rudimentalis állapotban levő tanterve consolidálódhatnék, nézetem szerint a következők lehetnének: a) a *hazai irodalom* beható, nem coinpendiumból való tanulása, mely a nemzeti szellem szószólóival, s a hazai történelem egy-két korszaka tüzetes stúdiuma, mely a nemzeti szellem fejlődésével ismerteti meg; b) a családi és társadalmi oeconomia vagy közönséges néven *háztartástan* és *nemzetgazdaságtan* alapelvei, melyek a szertelen fényűzés és az oktalan gazdálkodás megakasztására végtelen sokat tennének. A magyar nők hibája a túlságos jó szív; ez az, mely a nőegyletek által emeltetett jótékony intézeteket kihímezteti, kisújtásoltatja, ¹⁾ s gyakran a helyett, hogy a szegényen igazán segítene, új vágyak felköltésével *jobban szegényenyé*, boldogtalanná teszi; c) *mathesis*, mely arra való lenne, hogy a deductiv gondolkodásra, s a kitaró figyelemre szoktassa, és a hebehurgya általánosításnak, a téves inductióknak elejét vegye; d) *egy idegen nyelv és irodalom behajtó tanulása*, mely a képzeletet izmosítja, a phantasmák gyártásáról leszoktatja, egyszersmind egészséges logikai disciplinául szolgál; e) *a természettudományok egyik ága* (természettan) vagy természetrajz (élettani alapon), mely a tények helyes megfigyelésére szoktat; f) *az élettan és lélektan alapelvei*, mint a physikai a leghaladottabbaknak, az erkölcsi nevelés nagy munkájára előkészítő stúdiumok.

¹⁾ Budapestben több e nemű intézet van, melyeket nagy *fénynyel* rendeztek be a jótékony női kezek.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Természettudományi és művészeti oktatás. Középiskolai tanárnevelés.

L Természettudományi és művészeti oktatás (science and art department).

A közoktatási államtanács természettudományi és művészeti szakosztálya, mely science and art department név alatt ma South Kensingtonban van, lassankint consolidálódott több intézetből azzá, a mi. Voltaképen az egy intézet-complex, mely a királyi bányászati iskola, geológiai muzeum, a királyi vegytani collegium, az irlandi és skóciai iparmuzeumnak a rajzakademiával való egyesítéséből származott, a mi 1852-ben történt. A természettudományi és művészeti szakosztály a parliament végzéssel történt csoportosítás óta, a közoktatásügyi államtanács egyik osztályát teszi, s azzal, hogy az elemi középiskolai és felnőttek természettudományi és művészeti oktatását nagy mértékben előmozdítja, igen nevezetes nemzeti funkciót végez.

Az említett intézetek csoportosítása első 5 évében e szakosztály nem nagy eredményt bírt felmutatni, mert nem tudott a nagyobb városokban elegendő érdekeltséget felkölteni a természettudományi és művészeti oktatás iránt. Elsőben aláírás útján remélte kisebb vidéki intézetek keletkezését; de midőn látta, hogy az úgy csigaléptekkel halad, s neki kell a kezdeményező lépést valamely erős motívummal megtenni, 1860 tavaszán kimondá, hogy államsegélyben részesíti mind a természettudományi, mind a művészeti (rajz) oktatást, ha a tanítók növendékeikkel az általa körülírt eredményt fel tudják mutatni. Kiadott első utasításában kimondá, hogyha valaki magát kvalifikált tanítónak akarja tekintetni, tanítson felnőtteket vagy növendékeket, kik ilyen meg ilyen vizsgálatot le bírnak tenni, s az állam az eredmény foka szerint meg jutalmazza munkáját; de ha a munka hiányos, a vizsgálat semmi pénzbeli hasznot nem fog hajtani a tanítónak. E kereskedői elvnek meglett a gyümölcse. Az ország iparosai számára természettudományi és rajzi oktatást kívánt, és minden költséges gépezet nélkül megtalálta. A siker risicója, a szakiskolák szervezése, a tanulók összetoborzása, főként a tanítók vállára nehezül, kiknek, hogy

úgy mondjam, zsebükben járó dolog volt a lehetőleg, ki tűnő munkát végezni és végeztetni. A tehetségesebb tanulók kitartó szakstudium utján a legderekabb tanítókká váltak. Egyszerre mintegy új világnézetre ébredett a társadalom, s a legnagyobb erőfeszítéssel látott ahhoz a munkához, melylyel a lefolyt 20 év alatt nemzetgazdaság és közmívelődés tekintetében óriási eredményeket mutatott fel.

A departmentnek ina kettős a célja: a) a természettudományi oktatást, főként az iparos osztályok között előmozdítani, s e végett a szakiskolákat bizonyos államsegélyben részesíti; b) rajztanítókat nevelni, s az iparosokat s az elemi és a középiskolák tanulóit a rajzban, árnyékolásban és mintázásban úgy oktatni, hogy ismeretöket az Azlet és gyáripár (manufacture) különböző ágában értékesíthessék. Ez okból a mii ipár egész körét felöleli; a nagy előmenetelő növendékeknek bizonyítványt ad, mely a királyság rajziskoláiban való tanításra jogosít.

Lássuk, hogy e kettős célt mily módokon valósítja meg:

A) A természettudományi oktatás.

A department a következő természettudományi ágak tanításáért ad az iskoláknak államsegélyt:

1. Lap, test-geometria és földmérés; 2. gépszerkesztés és rajz; 3. építmények tervezete, hajóépítés és rajz; 4. tiszta mathesis; 5. elméleti mechanika; 6. alkalmazott mechanika; 7. hang-, fény- és hőtan; 8. delejesség és villamosság; 9. szerves vegytan; 10. szerves vegytan; 11. geológia; 12. ásváuytan; 13. állat-élettan; 14. elemi növénytan; 15.—16. biológia, beleértve az állat- és növény-morphológiát és élettant; 17. bányászat; 18. fémmívelés (metallurgy); 19. hajózás; 20. hajózási csillagászat; 21. a gőz alkalmazása tana (steam); 22. physiographia; 23. földmívelés alapelvei.

A vizsgálatokon mindenik ág három fokozatra van osztva: elemi, haladott és kitüntető vagy felső (honours) fok; egyedül a mathesisnek van hét foka, t. i. 1. számtan, geometria, algebra és lapháromszögtan; 2. algebra, lap- és gömb-háromszögtan; 3. lap- és test-geometria; 4. leíró mirtán és synthetikai kúpszelettan; 5. leíró mértan, gömbháromszögtan, a coordinaták geometriája az űrben; 6. differentialis és integrális számítás; 7. ugyanaz és a differentialis egyenletek és a véges differentiak számítása. Az 1., 2. és 3. fokból egy nap, a 4. és 5-ikből a második, és a 6. 7-ikből a harmadik nap tehetni vizsgálatot.

A department a nevezett tudományszakokból nyilvános vizsgálatokat tartat, s az ott felmutatott eredményekért királyi ösztön díjakat és érmekeket ad; továbbá a szorgalmas tanulásért és vizsgálati eredményért pénzbeli jutalmat, végre az iskola építésére, tanszerbeszerzésre, és a kitűnő tanítók és tanulók ösztöndíjazására külön segélyt nyújt.

Pénzbeli jutalmat csak oly tanulók kaphatnak: a) kik valahol heti fizetést húznak; b) kiknek évi jövedelmök 200 fontnál többre hem rúg; c) az említetteknek (még nem önálló) gyermekei, d) a közoktatásügyi államtanács felügyelete alatt álló elemi iskolák tanítói és növendék tanítói; e) a nyilvános elemi iskolák tanulói.

Az esti iskolák tanulóinak a vizsgálati eredményért csak az esetben adnak segélypénzt, ha a tanító legalább 28 leckét tartott az illető tantárgyból, s ha a növendék legalább 20 leckére eljárt. Az alapítványi iskolák növendékei csak az esetben részesülnek államsegélyben, ha az iskola évi jövedelme a 300 fontot meg nem haladja.

Államsegélyben részesülő felsőbb iskolák (a kir. bányászati akadémia) (London); a természettudományok kir. collegiuma (Dublin) vagy Queen8-college (Dublin) növendékei szintén nem részesülhetnek pénzzutalomban.

Az elemi iskoláknak csak oly növendékeit bocsátják vizsgálatra, kik a VI. osztályt végezték, s kiket az utolsó hat hónap alatt egy kir. iskolafelügyelő sem vizsgált a kérdéses szakból.

A department felügyelője a segélyben részesülő iskolákat mindig meglátogatja; a növendékeket kikérdezheti, s jelentést tehet minderről, mind pedig arról, hogy az iskola el van-e látva a kísértméueyző tanulmányok sikeres tanítására szükséges taneszközökkel. Ha e tekintetben vagy az iskola felszerelésében, a tisztaságban és rendben hiányt tapasztal és feljeleníti, a department megvonhatja a vizsgálati eredményért járó segélyt.

E mellett a tanítótól is bizonyos fokú jártasságot követel a department. Megköveteli, hogy a tanító, ki növendékeit vizsgálatra állítja: a) a department vizsgálói előtt az illető szakmából első- (jó) vagy másodfokú (kitűnő) előmenetelt tanúsított legyen, vagy b) kitűnő osztályzatot; vagy c) a sonth-kensingtoni tanító-nevelői osztályok végeztéről szóló, vagy d) valamely tanítónevelő-intézetben letett speciális vizsgálatáról szóló bizonyítványt mutasson fel.

Ki ily minősítvényt felmutatni nem bír, viszont továbbá oly egyetemi rangot nyert egyének, vagy olyanok, kik a kir. bányászati

akadémia vagy az irlandi természettudományi kir. collegium tagjai (Associates) stb., szinten nem tarthatnak igényt a department segélyezésére.

Az elősorolt tantárgyakbeli első- vagy másodfokú (advanced) előmenetelért, (a gyakorlati vegytan kivételével, minden tanulóért *egy* vagy *hét* fontot fizet a department, a szerint, a mint a növendék első vagy másod osztályzatot nyert a vizsgálati bizottságtól; *hét* vagy *négy* fontot az első vagy másodfokú kitűnőért (honours); a gyakorlati szerves vegytanból $1\frac{1}{2}$ —1 font, illetőleg 3—4 font jutalom jár a különböző osztályzat szerint.

A department májusban szokta tartani az évi vizsgálatokat, olyformán, hogy a vele összekötetésben álló iskolák előjáróságából helyi bizottságokat szervez, melyeknek tagjai bizonyos napon a megszabott órában ki osztják a pecsét alatt leküldött kérdéseket, melyeket mindig legalább is két bizottsági tag jelenlétében szabad felbontani. A jelölteknek semminemű könyvet bevinni, sem a vizsgálati időtartama alatt (esti 6 óra 55 perctől 10 óráig) a teremből távozni nem szabad, ki e szabályokat megsérti, vizsgálata semmisnek nyilvánítatik. A megszabott órában beszédett, és a jelen levő biztos aláírásával hitelesített dolgozatokat a biztosnak azonnal személyesen kell postára tenni.

1879-ben 897 vidéki és 97 fővárosi központban tartottak természettudományi vizsgálatokat. A 24 tantárgyból beadott dolgozatok száma 67.031; sikeres volt 41.746, visszavetett 25.285.

Az elemi fokból vizsgálatra állott	51,695
Első (jeles) osztályzatot kapott	8,213
Másod	23,620
Visszavetett	19,862
A vizsgálatra álló haladottak (2-od fokú) száma	14,208
Első osztályzatú	2,440
Másod	7,133
Visszavetett	4,635
A kitűnő (honours) fokért vizsgálatra lépett	1,128
Közülök első osztályzatot kapott	83
Másod	257
Visszavetett	788
{A megvizsgált collegiumok száma	37
{A megvizsgált osztályoké	97
Ezekből sikeres vizsgálatot tett	1,623

1880-ban a department k. b. 300 ezer fontot adott ki államsegély fejében.

A vizsgáló biztosok jelentéseiből kiemelem a következőket:

1. tiszta mathesisből a jelöltek száma jelentékenyen nagyobb volt, mint az előbbi években; de a gyenge készttltségűeke¹ is nagy. Legtöbb dolgozatot a trigonometriából vetettek vissza. 1878-ban az elemi fokú vizsgálatra állott 7½ ezer növendékek feleleteiben azért talált sok ki vetőt a bizottság, mert sokan úgy írták ki a betanult geometriai propositiókat, hogy semmi értelmök nem volt.

Az elméleti mechanikában az első osztályzatú haladottabbak általában igen jó dolgozatokat küldöttek be, de már a másodosztályzatúak feleleteiben némely igen általános hiányok voltak.

A vegytan vizsgálói a gyakorlati szerves vegytanban való eredményt nagyon kielégítőnek találták.

A geológia vizsgálója jelentése szerint ma már sokkal csekélyebb a merőben neveléses feleletek száma, mint ezelőtt csak néhány évvel is; különösen a haladottak feleleteiben látszik nagy javulás, azonban a kitűnő fokra egy jelölt sem birt szerzteuni.

Az ásványtani és bányászati dolgozatok között az előbbiekről azt jelentik a biztosok, hogy a gyakorlati kérdésekre adott feleletek jobbak, mint azok, melyekre tanítás útmutatása nyomán feleltek. Az ásványtanból készített dolgozatok általában jók voltak, a jegeteket helyesen nevezték meg és mutatták ki vegyi alkatakat; de a jegealakok tekintetében az eredmény nem oly kielégítő.

Az állat-élettan vizsgálói (Iluxley és Koster) azt mondják, hogy általában a jó iskolákban a tanítás mértéke magasabb, mint az előbbi években, de oly értelemben, hogy a dolgozatoknak nagyobb száma üti meg a rendes mértéket. „EVENKÉNT mind jobban-jobban meggyőződünk - végzi a jelentés — hogy a visszavetett dolgozatok uernannyira a növendékek értelmi hiányának, mint inkább a tanítás tökélytelenségének tudható fel.“ Hogy némely iskolában mily gyarló lehet az élettan tanítása, kitűnik Huxley-nek a tanítókhöz szóló eme figyelemzetetéséből: „nem kívánatos, hogy a tanulóknak az a képzetek legyen testük belsejéről, mintha az nagyon díszes (decorative) kinézésű volna, vagy hogy az új terek színe természetes állapotukban világspiros, a vérerek pedig sötétkék színűek.“¹⁾

A phvsiographiában a haladottabb jelöltek igen jelentékeny és

¹⁾ *Science Directory*. London, 1880. 121. 1.

kielégítő eredményt tanúsítottak. De már az elemi fokú vizsgálatra sok iskola teljesen tudatlan nagy számú tanulót bocsátott, melynek okáért a sikeres vizsgálatok száma rendkívül csekély. Némely iskola -nak majd minden jelöltje tisztességesen átmegegy, másoknak pedig vizsgálatra állított növendékeiből alig kap egy annyi jegyet, hogy az elégséges fokozatot megérdemelje, holott a nagy többség dolgozatát a legszarvasabb hibákért kellett visszavetni.

A földmérés alapelveiből készített mindhárom fokú vizsgálatra sok jó és talpraesett dolgozat érkezett, s a mily mértékben emeli a tanító az oktatás színvonalát, oly arányban szaporodnak a jó dolgozatok, melyek között ez évben is volt egynéhány nagyon kitűnő. ¹⁾

A department királyi (5 — 10 fontos) ösztöndíjakat is ad geometriai és szabadkézi rajzért, oly megszorítással azonban, hogy az illető iskola-bizottsága legalább 5 fontnyi összeggel járúl az ösztöndíjalaphoz, s azt a department rendelkezésére bocsátja. Oly iskolának, hol a növendékek száma a 100-at meg nem haladja, csak egy ily ösztöndíjasa lehet, népesebb iskoláknak minden 100 után egy ösztöndíjasa.

A bányászati, kir. természettudományi collegiumi ösztöndíjakért csak 21 éle tévőket betöltött jelöltek pályázhatnak. A verseny vizsgálatot ezekre mathesisből és gyakorlati vegytanból tartják, mindig megjelölvén az egyes fokokban nyerhető érdemjegyek minimumát és maximumát.

A természettudományi iskolák új épületeihez is szívesen járúl segélylyel a department 500 fontig, olyformán, hogy az épület belső világossága minden köblábjáért legfeljebb 2½ shillinget fizet, feltéve, hogy a községbeli népesség nemcsak kívánja, hanem tanulókkal is elbíri látni az iskolát.

A természettudományi oktatásra szükséges (földmérés, gép- és építmény-tervezés, mechanika, experimentális természettan, vegytan, geológiai és természetrajzi) tanszereket a department 50%-ad árleendéssel adja, feltéve, hogy azok az általa megszabott feltételeknek eleget tesznek. Úgyszintén kikölcsönöz rövid időre (2—3 hétre) az iskoláknak természettudományi minta-tanszergyűjteményt a végre, hogy a tanítók, annak tanulmányozása vagy kipróbálása után, a legalkalmasabb tanszereket beszerezhessék.

A kisebb községekben (mezővárosok, falvak stb.) természettudo-

¹⁾ *Science Directory*. London, 1830. 31. 1.

máuyokra oktató vándor-tanítók útiköltségeinek legfeljebb kétharmadrészét megtéríti, de csak abban az esetben, ha az illető tanító magas műveltségu, és ha az illető községek tanítói nem alkalmasak. ¹⁾)

Oly tanítók, kik a természettudományok valamelyikéből immár vizsgálatot tettek, ingyen hallgathatják a kir. bányászati akadémia természettudományi előadásait; ha a vizsgálatokon kitűntek, ingyen belépti jegyet kaphatnak a South kensingtoni múzeumba; sőt egy bizonyos számú természettudományi tanító számára, kik két egymásutáni évben, évenként legalább 30 sikeres tanulót állítottak vizsgálatra, Londonba a természettudományi gyűjtemények megtekintésére való utazásokra ingyen vasúti jegyet és ott tartózkodásuk 5 napjára 3 font segélyt ad.

A középiskolai természettudományi tanítók nevelését a következő fejezetekre hagyom, s itt még csak annyit említek meg, hogy a kir. bányászati akadémiát 1851-ben a kormány (Sir R. Peel) azzal a kikötéssel alapította, hogy tanárai évenként csekély tandíjért a munkásoknak is felolvasásokat tartsanak. A munkás-osztálybeli hallgatók száma lassanként akkorára növekedett, hogy a tanárok az előadások számát önkényt megszorították, s évenként 6 helyett mostanában 24 ily előadást tartanak. Ez intézetnek nyolc tanára van: kettő kivételével mindnyájan a Royal Society tagjai; köztök W. Smith, Huxley, Guthrie, Frankland.

Ez intézetnek 1879-ben 23 rendes és 168 rendkívüli bányászati-, 285 vegytan és 74 fémműveléstan hallgatója volt.

1879-ben a science and art department-tel kapcsolatos természettudományi és művészeti iskolákban — 79,519 egyén tanult. A múzeumban tartott felolvasásokat 4382 egyén látogatta; a bányászati akadémia iparosok számára rendezett esti tanfolyamait 1174 egyén látogatta; szóval azoknak a száma, kik közvetlenül South Kensingtonban, meg a departinental kapcsolatban levő intézetekben oktatást nyertek, 862,021-re rúg. Tehát közel egy millió egyén technikai oktatásának vetik meg ekként szilárd alapját.

A department felügyelete alatt álló múzeumokat és gyűjteményeket London, Dublin és Edinburgban pár száz híján harmadfél

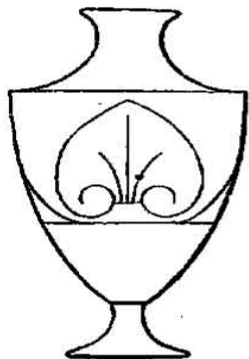
¹⁾ Meleg köszönetemet kell e helyen is mondanom a science and art department titkárának (Mr. Norman MacLeod), ki a legnagyobb készséggel küldötte meg számomra a fentemlített vizsgáló-bizottságoknak 1876-79. évekről szóló részletes jelentéseit, melyeket különben csak *magán használatra*, az érdekelt iskolák közti köröztetés végett, szoktak kinyomatni.

millió egyen látogatta; a vidéki ipar- és művészeti kiállításokat pedig, melyekre South Kensington is küldött műtárgyakat, 581,922; végül a south kensingtoni művészeti-, közoktatási- és az irlandi nemzeti könyvtárban 83,851 egyén fordult meg. ¹⁾

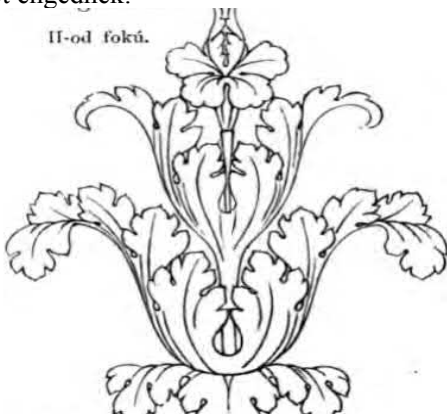
B) Művészeti (rajz-) oktatás.

A department az elemi rajztanítás eredménye mértékéül három fokot állított fel, I-ső és II-ik fokot mutatják a mellékelt (kicsinyített) minták, melyekhez fogható a rajzból vizsgálatra elemi iskolásoknak minden vonalzó, körző segítségével és törlés nélkül egy lapmintáról kell készíteniök, az alakokat mindig nagyobbítva vagy kisebbítve. Az I. sz. minta rajzolásra 40 perçnyi időt engednek.

I-ső fokú rajz (kezdőknek.)

II-od fokú.

A department segélyben részesíti:

I. elemi iskolákat, melyeknek növendékei a papír- és tárgymintákról való szabadkézi rajzból és a gyakorlati geometriából az elemi (1-so fokú) vizsgálatot, és a szabadkézi geometriai tárgymintáról való és távlati rajzból a 2-od fokú vizsgálatot sikeresen leteszik. Az említett rajzvizsgálatokon a növendékekért fejenként 1—5 shillinget fizet, a szerint, a mint dolgozata kielégítő, jó vagy kitűnő osztályba esik. A 2-od fokú vizsgálatokra csak azokat bocsátják, kik az első vizsgálatnak legalább két ágában jó vagy kitűnő dolgotat készítettek. Továbbá $\frac{1}{2}$ fontot fizet minden növendék-tanító 2-od fokú kielégítő

¹⁾ Report of the Science and art department. London, 1880. XIX. és XX.

dolgozatáért, ki elemi iskolában tanult rajzolni. Minden oly elemi iskola, melyből legalább 20 gyermek tesz rajzból szabályszerű vizsgálatot, kik a fent említett érdemjegyekből egy vagy többre érdemesek, 1 font államsegélyben részesülnek.

Emellett első fokú jutalmat kap minden oly gyermek, ki kitűnő első fokú rajzot készít: és 2-od fokú jutalmat kap minden növendék-tanító vagy elemi iskolás, ki a 2-od fokú rajzban kitűnő.

Az elemi iskolai vizsgálatokat minden év márciusában tartják az iskolaszék vagy az iskolaigazgatóság felügyelete alatt. Az illető iskolában a rajzot csak a de part ment-tol bizonyítványt nyert tanító taníthatja; ugyanaz az iskola a department hivatalnokai előtt mindig nyitva áll. Az ily iskolának a rajztanításhoz szükséges és előírt mintákat a department 50" u-adnyi árleengedéssel adja.

A nem teljes bizonyítványú tanítók növendékeit is bocsátják kivételesen első fokú vizsgálatra.

II. A tanítónevelők növendékeit, a szabadkézi, mintáról való. gyakorlati geometriai vonal távlati rajzért és fekete táblán készített díszbetűk stb. készítéséért szintén jutalommal és bizonyítványt nyal látja el a department. hogyha a rajz említett öt ága közül legalább káromból vizsgálatot tesznek. A sikeres 2-od fokú rajzokért fejenként 1 s fontot kap az intézet előjárósága: de a rajztanítónak a szorosan megszabott bizonyítványt nyal kell ellátva lennie.

III. A rajzosztályokat is részesíti államsegélyben, ha legalább öt jólismert egyén felelőssége alatt állanak, hetenként legalább egyszer 1½ órányi rajztanítói bizonyítvánnyal ellátott tanító vagy tanítók vezetése alatt tanulnak. Ily osztályok alakulhatnak az ipari vagy irodalmi collegiumokban (Mechanics or Literary Institutions). A Department megköveteli, hogyha iparos ifjából áll az osztály, tagjai legalább is 12 évesek legyenek, és az év folytán legalább 28 egy órás és külön napon tartott tanításban részesüljenek.

Az ily tanulók 2-od fokú sikeres dolgozatai minden darabjáért ½ fontot fizet. Továbbá 15-20 shillinget fizet mechanikai vagy építészeti rajzokról, geometriai mintákról, közhasznú tárgyokról, vagy díszítményi öntvényekről, virágokról stb. készített 3-ad fokú kielégítő dolgozatokra, vesére 1—2 — 3 fontot minden oly növendék építészeti, tavlattani vagy árnyalt rajzi vizsgálati dolgozatáért, ki a vizsgálatot

megelőzően az említett négy tárgyból 2-od fokú vizsgálatot tett, vagy a nemzeti jutalomversenyen 3-ad fokú díjat ¹⁾ nyert.

Ha a rajzosztály főtanítója a harmada fokú rajz első csoportjából (távlati és építészeti rajz, díszítményrajz, a távlatlan és elemi építészet elmélete stb.) bizonyítványt kap, 10 font jutalomban részesül.

A rajzosztályoknak kellően el kell látva lenni tantermekkel, vizsgálati helyiséggel, osztálynaplókkel stb.

A szükséges rajztanszerek beszerzésekor a rajzosztályok is a fent említett kedvezményi árban részesülnek. E tanszereket mindig az iskolában kell tartani és kellő gondjokat viselni.

IV. Rajziskolák- (schools of art)nak azokat tekinti a department, melyeknek tantermei merőben a rajzoktatásra vannak berendezve; hol a rajzmintákat mindig tanulmányozhatni, és a hol a főtanítónak legalább egy 3-ad fokú bizonyítványa van. Ez iskolák is felelős bizottságok igazgatása alatt állanak, iparosok számára esti tanfolyamot nyitnak, melyben évenként 40 héten át hetenként háromszor 2—2 óráig tanulnak. Az esti tanfolyamokon tanuló 12 évet meghaladott iparos ifjakért fejenként az igazgató bizottságnak 10 sh. fizet minden szabadkézi, gyakorlati geometriai, távlati vagy mintáról való s kiszabott időben készített 2-od fokú rajzért, ha az illető ifjú legalább 20 egy-egy óras leckét kapott; 15 sh. a 3-ad fokú mechanikai vagy építészeti, geometriai vagy öntött mintákról való rajzért, virág vagy lomb elemi rajzért stb.; 2 fontot a tanteremben az év folytán készített (3-ad és magasabb fokú) építészeti mintázásért, festésért vagy árnyalt rajzért, díszítményekért stb.; 3 fontot minden a vizsgálaton készített magasabb fokú és kitűnő, 2 fontot a jó, 1 fontot a kielégítő osztályzatú munkákért. Szintén 3 fontot fizetnek tandíj mentesítésképen minden iparos vagy műiparosért, ki két évig járt az iskolába, és az imént említett 3-ad és magasabb fokú rajzolásért — az igazgatóság és a vizsgáló biztosok ajánlatára.

15 fontot fizet egy rajznövendék tanítóért, ha az iskolában 20 iparos ifjú kellő oktatásban részesült, és 30 fontot két rajznövendék tanítóért, ha az iskolában 50 vagy több tanuló kellő oktatásban részesült.

5 fontot minden oly tanulóért, ki műiparos, vagy műipari rajzoló kíván lenni, ki a rajziskolai tanfolyam alatt vagy után a nemzeti mintarajzban órában nemzeti ösztöndíjat kapott.

¹⁾ Nevezetes művészek remekei, fénykép-gyűjteményei; művészek életrajzai, a műipar különböző ágait tárgyaló kézikönyvek stb.

10 fontot minden oly 3-ad fokú bizonyítványért, melyet az iparos osztályhoz tartozó ifjú a londoni évi vizsgálatokon nyert.

Magasabb fokú vizsgálatokat is tartat a department oly rajziskolai tanulók részére, kik a megelőző évben a 2-od fokú rajz négy tárgyából tettek vizsgálatot, vagy 3-ad fokú bizonyítványt nyertek, vagy 3-ad fokú jutalmat, vagy nemzeti versenydíjt nyertek abból a művészeti ágból, melyből vizsgálatot akarnak tenni, s kik a rajziskolában legalább 20 rendes leckét kaptak a következő tárgyakból: anatómia, felső távlatlan, építészet, árnyalt rajz, antikokról, életről való rajz és csendéleti festés.

Az árnyalt rajzból, antikokról való mintázásból, életről való mintázásból évenként South Kensingtonban felső fokú vizsgálatokat tartanak, melyekre csak oly tanulókat bocsátanak, kik a vizsgálat tárgyából már nemzeti versenydíjt nyertek.

A felső fokú vizsgálatokon kitűnő minden osztálybeli növendékek 2-od vagy 3-ad fokú jutalomban részesülnek.

Minden tanító, ki a magasabb rajztanításra minősítő bizonyítványokat nyer, a különböző csoportok szerint 15—20 vagy 30 font államsegélyben részesül.

Minden oly tanítónak, ki a rajziskolát kielégítően vezette, segélyt nyújt a department a végre is, hogy meglátogathassa a South Kensington múzeumot és a főváros nevezetesebb intézeteit, hogy a más iskolákból felküldött munkák megtekintése által tájékozódják a rajz különböző ágában tett legújabb haladásról.

Az e fajta intézetek is folyvást nyitva állanak a department hivatalnokai előtt.

A Londonba küldött legjelesebb dolgozatokat kiválogatják, s ekként a királyság összes rajziskolái legjelesebb műveit az u. n. nemzeti versenyre bocsátják. E versenyen 12 arany medált osztanak ki a következő művekért: mezetlen élő mintáról való legjobb rajzért, antikokról készített legjobb krétarajzért; antikokról mintázott legjobb eraberialaktanulmányért; természet után készített legjobb csendéleti festményért, vagy olajszínezetű compositióért; szintén egy aquarell színben készített compositióért; a legjobb fej festményért, vagy természet után készített olaj vagy aquarell színezetű mezetlen emberi-alakrajzért stb. ¹⁾

A vidéki bizottságoknak legszorosabban elő váu írva, hogy miként

¹⁾ Art directory etc. London, 1880. 12 3ti. 1.

Osszák ki a department által küldött vizsgálati kérdéseket, hogy mennyi időt szabad engedni egyik-másik feladat kidolgozására; hogy a növendékeknek meg nem engedett segéd eszközöket bevinni, egymással beszélgetni, vagy a vizsgálat folyama alatt a teremből eltávozni nem szabad. A ki ez ellen vét, dolgozata tekintetbe nem jöhet; vagy ha a departmentnek a felügyelő bizottság eljárása ellen bárminő kéte-lye merülne fel, az illető növendék vagy növendékek új speciális vizsgálatát rendelheti el. A mellékelt statisztikai adatokból látható, hogy az utóbbi 20 év alatt az államnak a department útján imént vázolt segítése mily rendkívüli hatással volt a rajzoktatás emelésére.

Év	Iskolák vagy tanítók száma	Tanulók	Megvizsgált egyének száma	Beküldött dolgozatok száma	Elfogadott dolgozatok száma	Érettők járó fizetése
1861	26	1330	650	—	—	1298 font
1870	957	30,000	15,000	—	—	19,000 font
1879	1355	59,519	38,615	67,081	41,746	34,057 font

1879-ben azoknak a száma, kik a department útján rajzot, képírást, vagy mintázást tanultak: 795,544, ezekért fizetett 34,057 fontot. (Köztök elemi iskolai rajz tanító: 4489; tanuló: 725,129; megvizsgált dolgozatok száma: 541,729.)

1- ső fokú (elemi) rajzokért 1., 1½, 2½ és 2sh.-jével az elemi iskolákban tanított és megvizsgált gyermekekért: 421,838 font.

2- od fokú rajzokért 10 sh. rajziskolai (school of art) és rajz-osztálybeli növendékeknek, elemi iskolai növendék tanítóknak és tanítónevelőbeli tanulóknak 16,780 „

Haladottabb rajztanulóknak fejenkint 1—2—3 fontjával 286 „

3-ad fokú rajzért rajziskolákban és természettudományi osztályokban végzett elemi munkákért 15 sh.-jével..... 2953 „

20 sh.-jével kiválóbb rajzmunkákért 120 „

40 sh.-jével rajziskolákban vagy természettudományi osztályokban végzett kitűnő munkákért ... 746 „

Rajzi iskolai tandíjmentes tanulókért 3 fontjával .	139 font
5 fontjával minden tanulóért, kit a nemzeti ösztöndíjra készítettek elő.....	„
10 fontjával minden növendékért, ki rajztanítói bizonyítványra tett szert	49 „
	összesen 442,919 font.

II. A nemzeti rajztanítónevelő (National art training school).

South Kensingtonban van ez intézet, mely az egész királyság számára rajztanítókat és tanítónőket nevel, s az ipari és műiparirajzban, árnyalt rajzban és mintázásban oktat tanulókat. Ez intézet tárgyai következők: 1. vonalrajz (mechanikai és géprajz, vonal távlattani rajz, építészeti rajz mintalapokról); 2. szabad körvonalrajz testekről és lapokról: 3, 4, 5. árnyalás mintákról és testekről, ékítményi rajz: kiszabott időben és emlékezetből készített vázlat: 6. az emberi és állati alakok körvonal és árnyalt rajza lapokon: 7. virág, lombozat és természetrajzi tárgyak körvonal és árnyalt rajza: 8. az emberi és állati alak rajza öntvényről, mezetlen mintáról és emlékezetből: 9. plastikai bonctan; 10. virág, lombozat, természetrajzi tárgyak és táj képrészletek rajza természet után; 11. ékítményes festés lapmintákról: 12. ugyanaz öntvényekről, aquarell, tempera vagy olaj sziliben: 13. csendéleti és tájkép festés lapmintákról különböző színezéssel: 14. virág, csendéleti és tájfestés természet után: 15. csendéleti, virág stb. csoportok festése természet után, mint szín-compositió: 16. az emberi vagy állati alak monoclirom festése öntvényekről: 17. ugyanaz mezes vagy mezetlen mintákról, vagy emlékezetből színezve: 18. ékítményes mintázás: 19. az emberi alak és állatok mintázása (rajzról. öntvényről, természet után); 20. gyümölcs, virág, lombozat és természetrajzi tárgyak mintázása természet után: 21. az emberi alakról vagy állatokról természet után. kiszabott időben agyagból készített vázlatok: 22. elemi árnyalt rajz (rajzolt, vagy mintázott ékítményekről való történelmi stil-tanulóanyag) 23. műszaki tanulmányok építészeti rajzolás. iparművészeti szerkesztések, alak-compositió: ékítményi rajz reliefben stb.)

Az oktatásnak e huszonhárom foka liat csoportra van beosztva, melyek mindenkéiből vizsgálatot lehet tenni, s általa harmad fokú bizonyítványt nyerni. E csoportok következők:

I. Elemi rajzszínezés és árnyalt rajz, mely magában foglalja egészben vagy részben az 1. 2. 8. 10. 14 és 22. fokokat.

II. Rajz, árnyalt rajz és festés a művészeti sülökből és az ékítés alapvonalából tett vizsgálat mellett, magában foglalja egészben vagy részben a 8. 12. 13. vagy 14. 15. 22. és 23. fokokat.

III. Az emberi alak és csendélet rajza és festése a történelmi stílbéli és plastikai bonctanból tartott vizsgálattal együtt a következő fokokra terjed ki: 8. 9. 15. 17. 22. és 23.

IV. Ékítményi mintázat és az emberi alak, a második csoportban említett művészeti ágak vizsgálatával együtt következő fokokra terjed ki: 8. 18. 19. 20. 22. és 23.

V. Az emberi alak életből vett mintázása, az ékítményi történelmi stílok vizsgálatával együtt következő fokokat öleli fel: 8. 9. 20. 21. 22. és 23.¹⁾

VI. Építészeti és ékítményi rajz.

Az első csoportbeli vizsgálatra pályázókat, ha a nemzeti rajztanítónevelő növendékei voltak, az igazgató ajánlására, a nem növendékeket pedig az elemi rajztanítói bizonyítvány előmutatása mellett bocsátják vizsgálatra. A vidéki vagy más iskolák jelöltjei tartoznak előre beküldeni dolgozataikat, s csak azoknak a helybenhagyása után bocsátatnak vizsgálatra.

A jelölteknek írásban kell felelniök *a)* a távlatanból és az elemi építészetből adott kérdésekre; *b)* a növényi szerkezetanból és annak az ékítésre alkalmazásából adott kérdésekre. A rajztanítónevelő növendékei tartoznak a vizsgálók jelenlétében egy külön munkát is készíteni.

A csoportbeli vizsgálatra minden növendék nyolc munkát tartozik beküldeni.

A *második* csoportból bizonyítványt kaphat mindenki, ki az első csoportból már bizonyítványt szerzett, azonban a jelöltnek felelni kell írásban a díszítés alapelveire, a különböző festészeti iskolák alapelveire vonatkozó kérdésekre, s egyszersmind egy antik emberi alakról kiszabott időben tanulmányt kell készítenie, és hat darab különböző munkát beküldenie.

A *harmadik* csoportból bizonyítványt csak azok kaphatnak, kik már a két elsőből kaptak.

A jelöltnek írásban kell felelni *a)* az emberi alak bonctanából tett kérdésekre; *b)* az építés és a stíl történelméből adott kérdésekre;

¹⁾ Ugyanott 36—39. 1.

fj színezett vázlatot kell készíteni megszabott időben valamely OK»-portról, melyet a vizsgálok a jelölt elé képben vagy plastikai mintában állítanak; *d*) élő mintáról megszabott időben tanulmányt kell ké[^]zítⁿi és egy megadott arcról compositiót.

K mellett nyolc különböző munkát kell beküldeni.

A *második* csoportból az kaphat bizonyítványt, ki már az első csoportból rá szert tett. A jelöltnek írásban kell felelni *a*) a díszítés alapelveiről tett kérdésekre; *b*) az ékítmény alkalmazása és előállítás módjaira vonatkozó technikai kérdésekre; *c*) megszabott időben rajzról vagy nyomtatott lapról egy díszítményi részletet kell reliefben elkészítenie.

E mellett két különböző művet kell beküldenie.

Az *ötödik* csoportból szintén csak azok kaphatnak bizonyítványt, kik már az elsőből rá szert tettek. A jelölt írásban felel *a*) az emberi test bonctanából; *b*) a különböző korszakbeli és stílusú ékítés történelméből vett kérdésekre; *c*) megszabott időben elkészíti egy rajzolt vagy nyomtatott antik arcvázlatát; *d*) élő mintáról megszabott időben tanulmányt készít, s ezeken kívül öt darab különböző művet küld be.

A *hatodik* csoportból bizonyítványt csak olyanok kaphatnak, kik alkalmasnak mutatják magokat arra, hogy vagy az építészeti vagy a díszítményi rajzot, tanítani tudják. E csoport tehát két részre van osztva s az utóbbiból a nemzeti rajztanító-nevelőnek csak oly növendékei pályázhatnak, kiknek már az első és negyedik csoportból bizonyítványuk van. ¹⁾

A department a rajztanulókat kedvezményekben részesíti. Ha pl. a férfinövendék három, vagy a nőövendék két tantárgyból első fokú bizonyítványt érdemelt, egy évig tandíjmentes növendéke lehet a nemzeti rajztanító-nevelőnek, melyet bizonyítványa bővítése, vagy jutalomdíj nyeresége erejénél fogva meg egy évig élvezhet.

A rajztanító-nevelő növendékei egy része, ha a harmad fokú rajzolásban már egy bizonyítványt kiérdemelt, hetenként 20—35 sh. javadalmában részesülhet. Az ily növendékeket valamely elemi vagy kerületi rajziskolában próbaévre alkalmazzák, hogy tanítói tehetségüket bebiztosítsák.

A rajztanító-nevelőben tanuló nők, kik harmad fokú bizonyítványra kívánnak szert tenni, szintén részesülhetnek két évig 5—15 sh. heti javadalmazásban. Ha ez idő alatt a második csoportból bizo-

¹⁾ Ugyanott II, 19. l.

nyítványt nyertek, s előhaladásuk kecségetető, harmadik évre is megkaphatják az említett javadalmazást, mi alatt a harmadik csoportból teendő vizsgálatra készülnek.

Bizonyos számú kellően minősített, s a vidéki rajziskolákban tanuld ifjú a nemzeti rajztanítónevelő ösztöndíjasának nevezhető ki, mely ösztöndíj hetenként 1—2 fontnyi lehet. Előnyben részesülnek oly tanulók, kik már az árnyalt rajzban alkalmazást kap tik , vagy mint műiparos segédek reményre jogosító műveket készítettek. Ez ösztöndíjakra való kinevezés egy évre tart, mely második évre is megújítható, de harmadik évre csak nagy előhaladás különös esetében engedélyezik. ¹⁾

V. South kensingtoni múzeum a világ legnagyobb szerű gyűjteménye, hol 19. csoportba vannak beosztva azok a műtárgyak, melyeket a díszítő művészet történelme, elmélete és gyakorlati alkalmazása illusztrálására való különös tekintettel gyűjtöttek.

E múzeum műtárgyaiból a department egyes részletekért vidéki rajziskolák közt köröztet bizonyos feltételek mellett, pl. olajfestmény, aquarell rajz vagy tempera tanulmány gyűjteményeket 2—6, sőt 12 hétre is kikölcsönöz vidéki rajziskoláknak a tanulók használatára. Természetesen a folyamodó rajziskoláknak a kért műdarabok kiállítására elegendő és alkalmas helyiségekkel kell rendelkezniük.

A múzeummal kapcsolatban vau a *művészeti könyvtár* (Art Library), mely mintegy 52,000 kötet könyvből, 17,000 rajz és árnyalt rajz, 62,000 nyomatott és 52,000 fényképből áll. E könyvtár műveit is bizonyos feltételek mellett kikölcsönözik vidéki iskoláknak, pl. egyszerre egy iskola csak két folió négy negyed- vagy 8 nyolcadrét kötetet kaphat kölcsön.

Mind a múzeum, mind a könyvtár látogatására ingyen belépti jegyeket kaphat *a)* minden oly tanuló, ki másod és harmad fokú rajz bizonyítványt nyert; *b)* minden oly nyilvános elemi iskolai tanító, kinek az education departmenttől érdembizonyítványa van; *c)* minden oly tanuló, ki oly rajziskolába, rajzosztályba vagy tanítónevelőbe jár, melyben a másodfokú rajzot sikeresen tanították, vagy a mely a department által osztott valamely díjt elnyerte; *d)* a királyi művészeti akadémia növendékei; *e)* mindenki, ki a természettudományi oktatásban felmutatott eredményért államsegélyt érdemelt. ²⁾

¹⁾ Ugyanott 52. 1.

²⁾ Ugyanott 58—60. 1.

Jutalomdíjak (Prizes). A department 1879-ben 1-ső fokú jutalmat adott 30,541 növendéknek; 2-od fokú 6,608-nak; 3-ad fokú 1.385-nek; haladottabb rajzolásdíjat 36-nak és nemzeti versenydíjt 304-nek. Az előbbi két rovati növendékek összesen 5415 iskolából kerültek ki.

A nemzeti rajzversenyre 146 iskola 157,566 darab rajza közül 1395-öt bocsátottak versenyre. Az emberi alak rajzából az ezüst érmet a dublini rajziskola egyik növendéke nyerte el a „táncoló faun”-nal, melyben a fej igazán és finoman volt jellemezve, s végtagjai csinosan készítve. A bíráló bizottság jelentésében a többek között azt jegyzi meg, hogy az antikokról készített rajzot a nemzeti versenyben a haladás legjobb próbakövének mondhatni; mert abban az emberi alak rajza nehézségeivel együtt járnak egy ismert minta összehasonlítására szükséges feltételek is.¹⁾

Külön arany érmet adtak az edinburgi rajziskolából felküldött miloi Venus rajzáért, melyet valóban fényes kivitelűnek mond a vizsgáló bizottság: a draperie a fény és árny minőségének teljes szemmel tartásával készült, s csapán az eredeti alak és arc szépsége iránt nem volt elég érzéke a készítőnek. Az élet után való festmények nem voltak nagyon kitűnők az előbbi évekhez képest. Ha annak a sok időnek és erőnek — úgymond a bíráló bizottság — melyet a jelöltek az arany tag könnyebb csendéleti festésre fordítanak, egy részét élő mintáról való tanulmányra szentelnék, rendkívül nagy hasznát venne az országnak, mert a rajzoktatás mértékét nagyon emelné.

A mintázó rajzból egy classikai stílusú mozaik padozat árnyalt rajza nyerte el az arany érmet, egyfelől jó ízléséért, másfelől azért az inventióért, mely a classikai mintát eredetiséggel tudta másolni.

Az építészeti rajzverseny nem volt ez évben nagyon sikeres, s a nemzeti rajztanítónevelő növendékei is csak kiáltó színezetű és közönséges stílusú művekkel állották elő. Aranyéremre egy sem volt érdemes, ezüst érmét egy oly boltozatrajz is nyert, mely a *cinque cento* stílus szellemében volt készítve.

Az árnyalt rajzból a Westminsteri rajziskola nyerte el az arany érmét szőnyegrajzzal. A bírálóbizottság jelzése szerint a szőnyegrajzolásban egyáltalán nem nagy a haladás. Különös — úgymondanak — hogy a mostanában Angolországba beérkezett nagyszámú és

különböző mintájú keleti szőnyeg-készítmények, melyekből mintákat küldöttek az iparos vidékekre, nem voltak nagyobb hatással a kivitel stíljára akár az árnyalást, akár a színelést tekintve. Az ily minták puszta másolása csak stagnatióra vezet, ellenben a kivitel tanulmányozása mind a forma, mind a színezés tekintetében okvetlenül haladást eszközölné ez ipar-ágban.

A cserépedény- és hímezésrajzokban szintén igen túlságos volt a másoló elem, legtöbbször az olasz *cinque cento* stíljának francia és Holbeinféle fejleményét másolván; holott e finom stíl egyetlen lehetséges fejlesztése abban áll, hogy a természet tanulmányozásából merített ismerethez alkalmazzuk; annak csupán szeszélyeit és díszítményi alakjainak sajtászer. A kivitel módját másolni annyit tesz, mint circulus vitiosus-ba jutni, melyen belől lehetetlen az élő nevedés.

Szerencsétlen dolog, hogy az ékszerészeti rajz, melyben a képzet majdnem szeszélyesen csaponghat, feltűnően csekély figyelemben részesül. Kevés e nemű rajzot küldöttek be s azok is egészen közönséges jelleműek voltak, holott a rajz ez ágában is bő alkalom nyílik a természet tág mezejéről szerzett tanulmányok helyes alkalmazására.“¹⁾

Az olaj és aquarell színben való festés versenyért a csendéleti csoportok voltak szép számmal. Az arany érmet egy azalea, csoport festéséért ítelték oda a bloomsbury rajziskolának, melynek tónusa friss és erőteljes volt, és a virágrajzzal egybekötött nagyobbszerű nehézségekkel szerencsésen birkózott meg. A nemzeti rajztanítónevelő kitűnő művekkel jelent meg a versenyen, s a bíráló bizottság különösen megdicsérte az ötvényről való sepia-rajzokat, mint az oktatás hasznos fajtát, mely a tanulót megtanítja közvetlenül és szabályosan dolgozni, s egyszersmind (kellő vezetés mellett) a széles körű munka-stílnak veti meg az alapját.²⁾

Az elmondottakból kitetszik, hogy South Kensington a műipari rajz nagy és valóban népszerű központja. A vele egybekötött és a királyság-szer te elszórt rajziskolákkal együtt a világ legterjedelmesebb és legjobban szervezett rajzoktatási intézete. Maga a muzeum a maga nemében szintén legnagyobb földünkön.

III. Iparosok szakiskolái. (Mechanics' Institutions).

Ez intézetek kezdeményezése a múlt száz végén történt Skóciában dr. Anderson által Glasgowban, ki mint az ottani egyetem természet-

¹⁾ Ugyanott 511. 1. — ²⁾ Ugyanott 512. 1.

tan tanára egész 1796-ig két heti folyamú felolvasásokat tartott az iparosoknak. Anderson utóda felolvasásait már közel ezren hallgatták férfiak és nők. Ugyanez időtájt az élettanból dr. Beddoes híres orvos tartott nevezetes népszerű előadásokat Bristolban; 1800-ban pedig dr. Birkbeck mint a glasgowi egyetemen a természettan tanára folytatta népszerű előadásait a mechanikában, iparosok számára. Azonban több mint 20 esztendő telt bele, míg ez eszme meghonosult, s e kezdeményezés nyomán jött létre 1823-ban Glasgowban az iparosok szakiskolája, mint e nemben a királyságban első; következő évben a londoni, melynek igazgatója és lelke dr. Birkbeck volt egész haláláig (1841.); s azután (különösen 1830-ig) a királyságnak majd minden nagyobb városa követte a jó példát.

Birkbeck kezdeményezésére, a 20-as évek első felében, alakult Londonban az irodalmi és természettudományi intézet (Birkbeck Literary and Scientific Institution), s jelenleg ezernél többre megy ez intézetek száma a királyságban és a gyarmatokban, melyben 1880-ig 70,000 egyénnél több tanult természettudományokat, irodalmat és művészetet, s közülök feles számmal tettek vizsgálatot a különböző vizsgáló testületeknél.

A glasgowi — ma is virágzó — anya-intézetben a következő tudományokat tanítják: vegytan, természettan, alkalmazott mechanika, mathesis, geológia, növénytan, mechanikai rajz, rajz, képírás és építészet. Az angol nyelv és irodalom, francia nyelv, német nyelv, latin és görög nyelv, spanyol nyelv, olasz nyelv, számtan, írás és zene, könyvvezetés, ékesszólástan, phonographia. A kezdő és haladottabb tanulók összes száma 1877/8 isk. évben 1873. volt. Legnépesebbek voltak a következő tanfolyamok: mathesis 353; számtan, írás és könyvvezetés 332; vegytan 190; angol nyelv és irodalom 188; rajz, képírás és építészet 133 tanulóval. A növendékek nagy számmal szoktak jelentkezni a science and art department vizsgálataira; 1878-ban szervetlen vegytanból 44-en; a mathesiből 28-an; mechanikából, gőztanból, geológiából, elméleti mechanikából több mint 40-en tettek sikeres vizsgálatot. A tanárok száma 18. Maga az intézet is nagy számmal szokott jutalmakat, érmeket stb. kiosztani. Az intézet évi költsége 1878.9 isk. évben 1210 font volt.

A birminghami mechanics' institutionban következő osztályok vannak: vegytan és természettan; testgeometria, állatélettan, növénytan és geológia, alkalmazott mechanika; angol nyelv és irodalom, angol történelem, latin, görög, francia nyelv és irodalom, számtan, könyvvi-

tel, mathesis és zene. Mind e tudományágakból az előadások az iparos osztály szükségéhez, eszéhez, s mondhatnám zsebéhez vannak alkalmazva, a mennyiben kivált a természettudományi ágakban minden lekéért csak 1 pennyt fizetnek; a nagyobb tandíjú előadás-sorozatokat is hallgathatják az iparosok a rendes díj egy harmadáért.

Vannak speciális vizsgálatra előkészítő osztályok is az angol és ó-classikai nyelvekből és természettudomány okból. Továbbá a zene elméletéből, a háztartástanból stb.

A birminghami művészeti egyesület rajziskolája a rajz és képírás elemi és felsőbb részeiből az art department 1-ső, 2-od és 3-ad fokú vizsgálatára készít elő.

A londoni Birkbeck Institution tanterve talán a leg bővebb körű az e nemű intézetek között, mert a science and art department vizsgálta 23 tudományon irodalmi és nyelvészeti 8 természettudományi ágakon kívül még előadásokat tartat a jogtudományból, logikából, zongorából, gyorsírásból, mérnöki felvételtől stb. stb.

Mind ez előszámláltam intézeteknek alkalmas könyvtáraik vannak, pl. a londoni Birkbeck intézeté 9000-nél több kötetet foglal magában; kényelmesen ellátott olvasótermében a nevezetesebb napilapok és folyóiratok járnak. Az évi tagsági díj nőknek 12, férfiaknak 18. sh.

Ez intézetek s a south kensingtoni természettud. és művészeti oktatás a leghathatósabbban helyettesítik, illetőleg pótolják a kevés számú műtani iskolákat, melyeket csak a közel jövőben fognak országosan szervezni.

Az iparosok szakiskolái egészen a science and art department vizsgálati mértéke szerint szokták berendezni mind természettudományi, mind rajz és képírási tanfolyamukat. Ennélfogva a természettudományi és rajzoktatásnak egész királtság szerzte a science and art department a fő regulatora, az iparos osztály keze és szeme nevelője. „Látni és másolni“ e volt az iparosok régiebb nemzedékeinek az alapelve; „látni és feltalálni“, a másolás helyett kifejezésre emelkedni, s általa ízlésre és az u. n. művészi temperamentumra szert tenni: ez a south kensingtoni oktatás és vizsgálat iránya, célja.

IV. A középiskolai tanárnevelés.

I. Az elemienél felsőbb iskolák számára való tanító nevelés egészen a legutóbbi évek kezdeménye, s egyáltalán nincs még szervezve. A természettudományi ágakban való tanító-nevelés egészen a South Kensington múzeummal kapcsolatban levő bányászati királyi iskola

egy-két tanárának, különösen Huxley és Guthrienek kezdeményezésére történt.

Jelenleg a department beleegyezéséből bizonyos számú természettudományi tanárságra készülő tanítót és tanulót vesznek fel a vegytani, természettani, mechanikai, biológiai és geológiai tanfolyamokra olyformán, hogy őket hetenként 1½ font segélyezésben részesítik.

A tanfolyam három éves. Az első év tantárgyai: mathesis, szabadkézi rajz, lap-geometria, elemi mechanika, természettan (hangtan, fénytán és hőtan.)

Második év: szervesetlen vegytan gyakorlatokkal. Természettan (delejesség és villamosság); mathesis, lap- és test-geometria, állatélettan.

Harmadik év: ez év munkája legnagyobb részét a tanuló tehetségétől függ, s azért lehetetlen szabatosan körvonalazni a harmadik év tantárgyait. Ha ajelölt a mathesis, plijsika és vegytan, a geometria és a mechanika elemeiben eléggé jártas, hozzáfoghat a speciális tanulmányokhoz s a következő csoportok közül választhat:

1. Természettan, vegytan és fémmívelés;
2. Elméleti és alkalmazott mechanika, gőzgéptervezet és géprajz.
3. Gyakorlati és alkalmazott mechanika, építményi tervezet és rajz.
4. Biológia.
5. Physiographia, geológia, ásványtan és bányászat alapelvei.

Mind e tanulmányok mellett a növendék előnnyel folytathatja szabadkézi rajz és földméréstani tanulmányait.

A tanítás merőben gyakorlati. A tanárjelöltek és a bányászati iskola rendes tanulói ugyanazokban a tantermekben dolgoznak.

Guthrie és Huxley szívesek voltak megmutatni a természettani és vegytani laboratóriumokat, melyekben közel 300 tanuló a szó szoros értelmében gyakorlatilag foglalkozott, a természettan egyik-másik ágával, vagy élettannal. Rám nézve különösen meglepő volt a physikai laboratórium öt-hat valóban tágas termében látni, hogy a tanárjelöltek hogyan fűrják-faragják a természettani különböző készülékeket: hogyan olvasztanak, forrasztanak kemencéikben; hogyan csapolják és analizálják a különféle folyadékokat, gázokat stb. Itt a laboratórium és a műhely, az ész és a kéz, a megfigyelés és a kísérlet együtt járnak, egymást folyton-folyvást kísérik. Négy-öt év óta van így berendezve a természettani műhely (s hasonló módon a vegytani műhely is) — monda Guthrie — s azóta mintegy 400 egyén került ki innen a vidékre, kik bizonyosan hasznát vették a gyakorlati tanításnak, melynek fő elve, hogy a tanító önmagán segíteni tudjon. Hogy mennyire

gyakorlati ez a tanítás, kitetszik abból, hogy Gnthrie egy-egy nyomott lapon kiadja azokat a gyakorlati feladatokat a növendékeknek, melyek az ő elméleti magyarázatai igazolására vagy annak alapján történő új kísértményre való s a jelöltnek elsőben magának kell megkészíteni azt a természettani apparatnst, melylyel experimentálni fog. Kezem közt van mintegy negyven darab ily gyakorlati feladat a hang-, fény- és hőtanból, a delejességéből és villamosságból. Íme mutatóul egynéhány.

1. Készítsen monochordot, vegyen hozzá három láb hosszú és négy hüvelyk széles deszkát. Fúrjon rá egyik végétől és egymástól is egy hüvelyknyi közzel lyukakat, és illeszsen bele két vas csavart, melyeknek feje a deszkából $\frac{1}{3}$ -ad hüvelyknyire álljon ki; a lyukakat úgy kell fúrni, hogy a csavarok feje kissé a deszka vége felé hajolják. Azt in feszítsen rá 45 szöglet alatt réz és vas sodronyt stb. stb. Következik még egy 20 sornyi útmutatás, a mi azért szükséges, hogy a növendék a lehető legjobban készítse el a monochordot, mellyel később kísértményeket fog tenni. Ha rász az apparátus, nem sikerül a kísértmény, s rász lesz a vizsgálatra készítenő írásbeli dolgozat.

2. Készítsen szerkesztett inga-apparátust; 3. készítsen egy sextantst; 4. concav és convex tükröket; 5. polariskopot; 6. differentialis therraometert; 7. higany-thermometert; 8. aranylevél electrosopot; 9. gömb, henger és kúp villam-conductorokat; 10. Volta-métert stb., melyekhez a szükséges anyagokat a múzeum szolgáltatja, de pl. a thermometer-készítésnél az üvegsövet magának a jelöltnek kell fűjni stb.

Ki tudja minő vidéki iskolába kerülhet a kibocsátott tauító; kétes, hogy lesz-e közel mechanikus, ki rajta segítsen, az elromlott taneszközöket kijavítsa? De ha van is olyan, a természettan igazi tanárának mindig eléggé ügyesnek kell lenni arra, hogy a fűróval fűrészelni, s a fűrészszel fűrni tudjon, szóval hogy magán segíteni bírjon, mert növendékeit is így szoktathatja legalkalmasabban azokra a kézi ügyességekre, melyek a megfigyelést teljessé s a kísértményt alapossá teszik.

1879. őszén 12 természettudományi tanítójelölt, köztük egy pár nő is dolgozott Gothrie laboratóriumaiban, kik hetenként öt s egy sessió alatt mintegy 60 órai előadást hallgattak, s előadás után (10—11) körülbelül négy óráig dolgoztak. E tanfolyamra 191 folyamodó közül 95-et vettek fel, 15-öt a vegytanra, 12-öt természettanra, 11 -et mechanikára, 11-et biológiára és 10-et geológiára.

II. Cambridge neveléstani tanfolyama.

A középiskolai igazgatók évi értekezlete 1873 óta több ízben sürgette az egyetemeknél, hogy intézkedjenek a középiskolai tanítók

szakszerű nevelése ügyében. Midőn 1879 elején Cambridge ez ügyben mozogni kezdett, ugyanez értekezletnek egy szűkebb körű bizottsága kérdést intézett a középiskolák igazgatóihoz arra nézve, hogy: *a)* hajlandók-e az egyetem javaslatait helyeselni; *b)* az egyetemekkel tudatni, hogy a tanári meghívások alkalmával az áltatok kiállított bizonyítványra tekintettel lesznek; *c)* az újonnan kinevezett tanárokat ily bizonyítványszerzésre serkenteni s e célokban őket elősegíteni kívánják?

A bizottság 43 igazgatótól kapott, köztük 35 kedvező és 8 nem kedvező feleletet. Sajátságos, hogy Eton, Merchant Taylors, Uppingham az egyetemek javaslatait nem helyeselő iskolák között voltak; Harrow, Rugby, Winchester pedig, bár helyeselte az egyetemek tervzetét, de fogantatására egyáltalán nem ígérkezett.

A tanfolyam azonban létrejött az egyetemen oly formán, hogy Quick tanár a nevelés történelméből, Fitch az oktatástanból és Ward a pszichológiából tartottak egy-egy szorgalomszakban előadásokat. 1879/80. isk. év végén a vizsgálati tantárgyak következők voltak: 1. a nevelés elmélete; 2. oktatástan (módszertan és iskola szervezettannal együtt); nevelés történelme Európában a renaissance óta.

1881-re következő speciális tantárgyak vannak kitűzve: Locke nevelés elmélete és Arnold neveléstudományi műve.

Mindhárom tudományágból egy-egy írásbeli dolgozatot kell készítenie; egy negyedik írásbeli dolgozatban mind három tudományágból adott néhány nehezebb kérdésre kell felelni. A vizsgálatnak gyakorlati része is van, mert minden jelöltnek a vizsgáló biztos jelenlétében próbatanítást kell tartania.

Az említett előadásokat mintegy 80-an, legnagyobb részt nők hallgatták, s közülök a cambridgei és a londoni bishops-gatei középiskolai tanítónő nevelőből kikerült jelöltek az 1879/80 isk. év végén harmincán állottak elméleti és huszonnégyen gyakorlati vizsgálatra, s tizenheten tették le mindkét vizsgálatot sikeresen.

Az egyetemi tanács a gyakorlati tanításból ad bizonyítványt oly jelölteknek is, kik az elméleti részből a vizsgálatot sikerrel állották ki, és legalább egy évi próbaidőt töltöttek oly iskolában, melyet az egyetemi előjáróság alkalmasnak ismert el. E bizonyítvány kiszolgáltatásának következő feltételei vannak: 1. a jelölt által tanított osztály vizsgálat; 2. jelöltnek az iskolafelügyelő jelenlétében való tanítása;

3. tanítás után magán körben való kikérdezése; 4. az igazgató vagy igazgatónő jelentése a jelölről.

Az egyetem előjárósága arra is hajlandó, hogy megvizsgálja a

felsőbb iskolák számára alapított tanító-nevelőket, s ez alkalommal a rá érdemes tanítóknak mind az elméleti, mind a gyakorlati oktatásból bizonyítványokat állíttat ki. Egyúttal megemlítem, hogy Cambridgeben a nem régiben egy társaság által alapított Cavendish-college egyik célja, hogy a tanítói pályára készülő jelölteket a tanítás elméletében oktassa. Az úgynevezett Cavendish Institution természettudományi, különösen természet- és vegytani oktatásban részesíti a tanári pályára készülőket.

III. A tanítók training and registration society-ja 1879-ben nyitott (Bishops Gate, Skinner St. London) tanítónők számára középiskolákra készítő tan folyamat, melyben a következő tantárgyakból tartanak előadásokat: a nevelés elmélete, gyakorlata és módszere; a nevelés történelme, pszichologia, logika, iskolai szervezeten, élet- és egészségtan, nemzetgazdaságtan. Az igazgatónőn kívül még két tanárnő van alkalmazva, egyik a gyakorló iskolai tanítás vezetője, másik az élettant adja elő; a többi tantárgyakat oly kitűnő férfiak tanítják, mint Browning O., Sully J., Dániel E. stb.

A jelöltek gyakorló-iskolának a tőzsomszédban lévő leány-polgári iskolát használják. Ottlétemkor az igazgatónő szívességéből megtekintettem a növendékek dolgozatait a lélektanból, s úgy találtam, hogy e tudományra nagy gondot fordítanak. A tanórák d. e. 10-től d. u. 4-ig vannak.

A tanfolyam két évre terjed. Első évek oly jelöltek, kiknek a college of preceptors alapította vizsgálatot első osztályzattal, vagy az egyetemi senior local-vizsgálatot, vagy e collegiura vizsgálói előtt felvételi vizsgálatot tettek. A felvételi vizsgálat az értelmes olvasás, fogalmazás, számtan, az angol birodalom földrajza; Angolország (vázlatos és egy korszak részletes) történelme ismerete; a következő nyelvek közül — latin, görög, francia, német — kettő; szintén kettő a következő tudományok közül: *a)* angol irodalom, *b)* mathesis, *c)* történelem, *d)* pszichologia, *e)* természettudományok.

Az I-ső évek a nevelés elméletén és gyakorlatán kívül szabadon választhatják a következő tantárgyakból azokat az ágakat, melyekből annyira akarják vinni, hogy a 11-od évi tanfolyamra a felvételi vizsgálatot kiállhassák: angol nyelv és irodalom, történelem és földrajz; számtan, mathesis; nyelvek (görög, latin, francia, német), nemzetgazdaságtan, természettudományok (élettan, növénytan, csillagászat, természettan).

Ide mellékelem a másod évek órarendjét, melyet az igazgatónő (Miss Ward) volt szíves velem közölni.

Órák	K a t t o	Órák	K o d d	Órák	M e r r e d s	Órák	É s z e r t e d e k	Órák	M e m b e r t
10-11.15	Élettan	10-12	(Nyakörv) Iskola	10-12.30	(Nyakörv) Iskola	10-11.15	Élettan	10-12	(Nyakörv) Iskola
11.20-12.30	(Nyakörv) Iskola	12-1	Iskolony- Közélet	12.30-1	Iskolony- Közélet	11.15-11.45	Iskolony- Közélet	12-1	Iskolony- Közélet
12.30-1	Iskolony- Közélet					11.45-1	Előkezelő előadás		
1-2	Előel	1-2	Előel	1-2	Előel	1-2	Előel	1-2	Előel
2-2.30	Előkezelő előadás	2-2.45	Előkezelő előadás	2-3	Novellástan	2-2.30	Előkezelő előadás	2-2.45	Előkezelő előadás
2.30-4	Orvostan	2.45-3.15	Psychologia			2.30-4 4.15-5.75	(Pénzügy) Novellá- történelem	2.45-3.15	Logika

A másod évi tanfolyam a cambridgei egyetem által tanítók számára alapított s polgári- és középiskolai tanárságra jogosító vizsgálatra készít elő. E vizsgálatra csak 20 évet betöltött férfiakat és nőket bocsátanak.

Az intézet gyakorló iskolájában egy pár növendék tanításán jelen voltam, s úgy találtam, hogy azok a tanítás módszere követelményeinek egyáltalán megfelelnek. A fekete táblát illusztráció végett kellően használták, s catechizáló tanításokkal az osztály figyelmét folytonos élénkségekben tartották. Legfeljebb azt a hibát vehetném a tanítások ellen, hogy az elmaradott gyermekek túlságosan nagy figyelemben részesültek; továbbá azt, hogy a kérdések úgy voltak feltéve, hogy a gyermekek rá igen röviden feleltek. Az ily kérdések a gyermekek okoskodó erejét soha sem gyakorolják eléggé.

Amásod évesek szintén tartanak minta-tanítást is (criticism lesson) a nevelés elmélete és az oktatás módszertana tanára jelenlétében, ki azt a növendékekkel együtt meg szokta bírálni.

1880-ig 21 tanítónő került ki ez intézetből, kik mindannyian polgári- vagy középiskolákban kaptak elhelyezést. A jelöltek egy évre 24 font tandíjt fizetnek. A cambridgei vizsgálat-díj 3 font. Benlakás az intézetben nincs; de az igazgatónő szívesen ajánl, a hozzá fordulónak, alkalmas lakhelyeket. Tíz ösztöndíj van, melyeknek értéke 10—25 font.

IV. College of Preceptors. Oktatók egyesülete.

Ez intézet alapított 1846-ban, arra a végre, hogy a polgárisztály alapos oktatását elősegítse, s a tanítóknak a szakismeretek megszerzését megkönnyítse, és egy illetékes vizsgáló bizottság által a tanítással foglalkozó kellő műveltségű egyéneket bizonyítvánnyal és oklevéllel ellássa. Jelenleg leánypolgári- és fiú-középiskolákra megvizsgált tanítói számára állít ki bizonyítványokat és okleveleket.

Az oklevéllel kitüntetett tanítók három fokozatot alkotnak, t. i. *associate*, *licentiate* és *fellow*. Az *associate* fokozatra valamivel magasabb qualificatió kívántatik, mint a mennyit az education department az első osztályú tanítóktól megkíván; a *licentiate* és *fellow* fokozat pedig az egyetemi magister artium rendes fokozatnak felel meg. A vizsgálatok kiváló vonása, hogy bármely fokozatra történjék a vizsgálat, a nevelés elmélete és gyakorlata kötelező tantárgy. 1879-ben 188 egyénnek adott e collegium oklevelet.

Az egyetemi local-examinationnak megfelelő vizsgálatokat 1854-ben kezdette meg a collegium, s azóta félévenként folytatja. Jelenleg

több mint 1,100 nyilvános és magán iskola áll befolyása alatt, melyekben 1879-ben több mint 7,700 növendéket vizsgált meg. Az intézet vándor vizsgálókat is szokott kiküldeni nyilvános és magán iskolák megvizsgálására. E vizsgálaton osztogatott bizonyítványait a királyság nevezetesebb orvosi és jogi testületéi érvényeseknek ismerik.

A tanítók és növendékek vizsgálatai mindkét nemre kiterjednek; s kivált a leányiskolák feles számmal küldik növendékeiket évenként e collegium vizsgálatára.

Az igazgató tanács 1873-ban állította fel az ország első nevelés-tani tanszékét és a tanítók számára egész évre kiterjedő és a tanító-nevelő intézetinek (training-college) megfelelő tanfolyamot. E tanfolyamon 1879-ben a következő tudományokat adták elő: psychologia, oktatástan és módszertan; nevelés történelme. E három tudományág előadói királyságszerte ismert nevű következő egyetemi tanárok voltak: Crom Robertson, Meiklejohn és Browning O.

E mellett havonként egyszer vendégtudósok a nevelés-oktatás köréből felolvasásokat tartanak, melyeket vitatkozásokkal szoktak kíséni. Ez ülésekről teljes tudósítást közöl az intézet közlönye az „Educational Times.”¹⁾

A collegium tagja lehet minden oly 18 évet betöltött egyén, a) ki a királyság valamely egyetemén felvételi, vagy magasabb vizsgálatot tett; b) a ki külföldi egyetemeken oklevelet nyert; c) a ki a királyság egyetemein u. n. senior local vizsgálatot tett d) a ki e collegium vizsgálatain első osztályi oklevelet nyert.²⁾

A collegiumnak mintegy 4,000 kötetből álló, szakszerűen rendezett könyvtára van.

V. Az elmondottakból kitetszik, hogy a középiskolai tanárnevelés több ponton indult meg, de még teljesen szervezve egyáltalán nincsen. Guthrie és Huxley iskolája egy nagy laboratórium, melyben a jelöltnek mindenekelőtt gyakorlati ügyességre kell szert tenni, s angol felfogás szerinti természet vizsgálóvá válni, az az olyanná, a ki a fűrészel fűrni, s a fűróval fűrészelni tudjon. Ez a tanfolyam kiegészíti a cambridgeit, mely az irodalmi és elméleti részt ölelte fel. E tanfolyammal segíteni akarnak a középiskolai tanároknak a nevelés s közelebről az oktatás elméletében való járatlanságán. „Igaz, hogy középiskoláink tanárai — úgymond Daniel — rendszerint tehetséges és magas műveltségű egyének, kik münk aj okhoz művelt és gyors felfogású elmével

¹⁾ *Calendar of the. College of Praeceptor.* London, 1880. 67. lap.

kezdenek; de a szellemi tehetség vagy műveltség egymagára nem bírja kipótolni a gyermeki élet törvényeiben és a szellemi fejlődésben való tudatlanságot, sem e szakpálya történelmében és technikai részében való jártasság hiányát.“¹⁾ Középiskoláik legnagyobb részében az új tanárt tengerre bocsátják iránytű nélkül, sarkcsillag nélkül, biztos vezérelvek nélkül.

Jó szerencse, hogy e hiányokat sok részben pótolták és pótolják a tapintatos igazgatók, és azok az iskolai kézikönyvek, melyek, módszertani szerkezet tekintetében, sok más nemzet tankönyv-irodalmának mintául szolgálhatnak.

A felső osztályú tanítónevelők szervezetében nagyon óvatosan haladnak, mert ki akarják kerülni azt a hibát, a melybe mi belejutottunk, t. i. a jelöltek fejének *speciális* stúdiumokkal való megterhelését, melyek a szellemi felfuvalkodottságra, pedánságra, tehát oly hibákra vezetnek, melyek a leendő tanár középiskolai működését nagyon megzsibbasztják, esetleg devalválják.

Két veszedelmet kell a középtanodai tanár-nevelőnek elkerülni: a tanárjelöltek folytonos járókán vezetését és fölösleges tantárgyakkal való elhalmozását. A mindig kézen vezetett, tehát passiv állapotban levő tanártól nem lehet várni, hogy fölemelt fejjel s könnyű kézzel és szellemi rugalmassággal lásson munkájához.

Nem jó — úgymond Bersot — a növendéknek mindig hallgatónak, mindig passivnak lenni, szakadatlanul a jegyzőkönyvön görnyedni; kell, hogy cselekedjen, hogy saját emberségéből tegyen, hogy fejét fölemelje s kissé szabadon lélekezzen.²⁾

A tüzzel-vassal való nevelés, mint polyp, a tanfolyam 3—4 éve alatt rendszeresen fojtja meg az individualitást, melynek helyére a be-tanult fogások mechanismusa jó; tapintat helyett a routine lesz az úr, s a műhelyből Horác-ként „*pro amphora urceus*”-kitűnő mester helyett napszámos kerül ki, kinek szellemi gépiessége az iskolára is ráragad.

Scyllából könnyen juthatni a szintoly veszélyes speciális tárgy Charybdisébe, midőn a tudománnyal megterhelt diplomás tanárt egyáltalán nem hivatása, hanem képzelt tanultsága, dicsősége nem hagyja pihenni. Ám a „füst” nemcsak az égés, hanem a műveltség processusában is a tökéletlenséget jelenti. Pedánsá lesz, ki eldobja józan esztét, s helyére »mélységes tudományát“ teszi. Mint a hogy az angol középiskolák a szegények gyermekei helyett aristokraták iskoláivá váltak:

¹⁾ Education of Locke, edited by E. Dániel. London. 1880. 15. 1.

²⁾ Questions d'enseignemnt. Paris, 1880. 295—6. 1.

akként lesznek az ily, tanítók, schoolmasterek helyett aristokrata előadókká, kik magas emelvényükről elbeszélnek a tanuld feje felett A specialisták másik jellemzője, hogy a humanitás intézetében, a középiskolában — nem tudnak emberek lenni, s mint olyanok, igen gyakran szív nélkül dolgoznak.

A tanárnak mindenelőtt jelleme erejében és szelleme fensőségében van az az öntudatlanul nevelő rész, mely az iskolában és iskolán kívül az ifjú nemzedéket mindig biztosan fegyelmezi és a tiszteletteljes függés érzetét inspirálja. Ha a tanár élete intensív és nemes célokért való hevüléssel teljes: fellépte a növendékek közt magában is delejező actió. Élete maga a nevelő-iskolázás. A nagy iskolamestereket nem a despotikus tekintély, nem is a magánéleti szabályok ezrei, hanem a nagy erkölcsi célok, a mélyreható kötelességérzet tették örök mintákká; ellenben a napszámoskodó tanárt erkölcsi súlya hiányossága teszi az iskolában és a társadalomban teherré, átokká.

„Mire való a leendő tanárnak a philosophiai míveltség, hazai történelem, nyelv és irodalom tanulmányozása? Nem lehet-e Camot tételét lehozni Vörösmarty nélkül, Petőfi nélkül, Arany János nélkül?⁴ Mintha mondanák, ha nagy a feje a tanárnak, mire neki még a szív is. Nem elég-e, ha tanítványai fejét tömi, mire őket még nevelni is? Iszonyú beszéd; mintha bizony nem többet érne egy uncia szív egy font agyvelőnél, egy csöpp kötelességérzet egy veder tudománynál.

A *specialista* a philos. és oktatástani stúdiumokat saját szakmájához ragasztott uszálynak tekinti: holott voltaképen oly finom fonalszálak azok, melyeknek a spec. stúdiumok szövetébe kellene beoltva lenni s abból kilátszani.

Azt se vessétek ellen, hogy nincs a középiskolai tanárnak elég fizetése. Elismerem nem rózsás helyzetét, de azt a meggyőződést sem hallgathatom el, hogy ha nincs bennünk kötelességérzet, hol van a világon az a nagy fizetés, mely belénk bírja lehelni; ha pedig a kötelességérzet lelkesít, vajon nem legnagyobb jövedelem-e vágyaink mérsekélni tudása? Bizonyára a tőkék legnagyobbika az önuralom, s ha ez nincs meg a tanárban, folyvást kölcsönből kell élnie, pedig a társadalom az eftele erkölcsi kölcsönököt ezerszeres kamattal szokta viszakövetelni.

Következtetések.

I. A középisk. tanfolyam a gondolkodásra, Ítélsre és cselekvésre való előkészítés, melyet az egyetem fejez be.

II. E háromágú előkészítés halálos ellensége a mai encyclopa-

dikus tanrendszer, mely compendiumaival megakasztja a gondolkodást, megbénítja az ítéletet s bevágja útját az önálló cselekvés talaját alkotó habitusok alakulásának. Kihagyandók tehát középiskoláinkból: a világtörténelem, a m. irodalom történelme, a természetrajz és a természettan compendiuma, s szorítkozzunk a történelemből osztályonként egy-egy nevezetes korszakra, (a természettudományokból egy-egy fejezetre) a felgymnasiumban az illető studium-részeket alaposan tárgyaló szakmunkák (magán) tanulmányoztatásával kísérve. Szintén kihagyandónak tartom a gymnasiumból a philos. propaedeutikát. ¹⁾ A nyelvek s kivált eláss, stúdiumok a legjobb logikai disciplina; hadd tanulja a növendék gyakorlatilag a logikát Demosth. és Ciceró beszédeiből; másfelől a m. irodalom tanára a tüzetesen tanulmányozott műdarabok hősei (Bánk bán, Coriolanus stb.) jelleme elemzése útján lójj óbban bevezetheti az ifjakat az emberi szenvedélyek ismeretébe. E szerint philos. helyett az eddigi irodalmi és tört. tanulmányok eredményét foglalják össze az illető tanárok: új stúdiumra se idő, se hely. A philos. propaedeutika — mint líj tárgy — eddig se illett be a keretbe sem a ráfordított idő rövidsége, sem különösen a kézikönyvek módszerének a többi stúdiumokétól eltérő volta miatt.

III. A felgymnasiumban sorozzuk a tantárgyakat bizonyos számú (pl. 3—4) csoportokra, s elégedjünk meg, ha a tanuló három csoportból tetszés szerint választott négy tárgyat felölel. Ily rendszer mellett a) megkövetelhetjük, hogy a választott tárgyakba alaposan behatoljon; s ezzel b) azt is elérjük, hogy nem a tantárgy lesz a központ, mely körül a tanuló forog, hanem a tanuló elméje, mely akként fog a stúdiumokkal táplálkozni, hogy általok az erőgyarapodással és fejlődéssel együtt rugalmasságra is szert teszen.

IV. A szakszerű tanulmányok nagy coadjutora a nevelői tapasztató és szakmíveltségű s szakmájának élő tanári kar, mely az Íróságra való nevelő hatást nappali és éjjeli gondjának ismeri, s mint olyan, annak minden működését — a nálunk csekélységnek tekintett játékoktól fel a szakszerű tanulmányokat okvetlenül felölelő egyleti életig — szervezi, minden erejéből istápolja, s nem engedi, hogy azokban *n* véletlen szeszélye vagy a szerencse keze legyen az ifjak vezére.

V. A középiskolai tanulmányok betetőzője az éretts. vizsgálat. Legyen az merőben írásbeli s tartsa egy országos — s mint olyan a

¹⁾ A németek som igen tudnák vele boldogulni. L. erről egy német gymn. igazgató érdekes tanulmányát „*Revue Internationale de l'enseignement*”-ban 1881., 402. köv. l.

tanári kartól merőben független — testület (1. XIV. fej.) Az országos vizsgáló testület (vagy testületek) felállította mérték igazságos ellenőrzője lesz a tanári kar munkájának; részrehajlatlan bírója a tanulók előmenetelének; hű ajtónállója az egyetemi stúdiumoknak, és a tudományos pályáknak; biztosítéka a valódi műveltség terjedésének, s megnyugtatója a külföldiek — tudományos értékünk felől való — ingadozó véleményének.

A XIV-ik fej.-ben javasoltam éretts. vizsgálatnak lehetetlen ki nem emelnem még két nevezetes hasznát: 1. az az *ifjúság természetes kiválása eszközlője* lesz. A tud.-egyetemre készülők a középisk. felső osztályaiban a eláss, stúdiumokba, a műegyetemre szándékozók a mathesisbe fognak mélyebben behatolni; a más pályák jelöltjei oly stúdiumokat választanak, melyek rájuk nézve leginkább congenialisok.

2. E vizsgálat színvonala emelni fogja az egész iskoláét, mert a megkövetelte szakadatlan és erőteljes szellemi munka miatt azután nem juthat be s nem mehet rajta végig boldog, boldogtalan, s a reáliskola sem lesz a kevésbé tehetségesek *locus poenitentiae*-je, hanem a tehetséges ifjak iskolája.

VI. Középköznevelésünknek a most vázolt értelemben való megújítása a szakműveltségű tanárok szaporítását, az illetékes vizsgáló bizottságok szervezését követeli, ez pedig annyi költséggel jár, melynek hordozását kevés felekezeti intézet bírná meg. Ez okból okvetlenül szükséges lesz az állam és a felekezetek váll vetett munkája. Hazai hitfelekezeteiük akár a hittételekhez való őszinte ragaszkodás, akár vallásos érzület dolgában bizonynyal ég és föld távolságban állanak az angolokéival szemben, és mégis *ezek* meg tudtak egyezni az állammal, s annak, mint a nemzeti élet collectiv kifejezőjének szakszabotását jó szívvel bebocsátják intézeteikbe. Teljességei nem bírom belátni, hogy miért ne jöhetnének felekezeti középköznevelésünk oly viszonyba a kormánynyal, mint az angolok, hogy t. i. a kormány segélyezése az intézet berendezésével s a felmutatott eredménnyel álljon egyenes arányban. Az ily szövetség a felekezeti erők concentrálását, esetleg az intézetek tagosítását vonná maga után; másfelől a segélyért való nemes versenyben sok nem életrevaló tanintézet elpusztulna. E veszteség azonban csak látszólagos, mert középköznevelésünk száma kisebb lenne ugyan, de sokkal értékesebb, s az ifjúság alapos nevelésére, a nemzet gondolkodásmódja emelésére és a társadalmi élet kelesztésére annál hatályosabb.

MÁSODIK RÉSZ.

F E L S Ő O K T A T Á S .

I. Oxford és Cambridge.

(Bevezetés.)

A királyság két legrégebbi egyeteme. Származásuk fáját messze időkre a XII-ik százra viszik fel; különösen Oxford Nagy Alfréd korára szeret hivatkozni, s a párisi és bolognai egyetemeket tartja testvéreknek. Mindkét egyetem arculata középkori s fővonása a tradíciók hű megőrzése. Oxford és Cambridge valóságos két palota város tele azokkal a kastélyszerű collegiumi épületekkel, melyek uralkodók és egyházi méltóságok bőkezűségét hirdetik, s melyeknek mását bármely más nemzetnél hiába keressük. Az oxfordi egyetem legnagyobb részét a XIII. és XIV-ik százban keletkezett huszonegy collegium és négy Hall-ból áll, melyek néha három, sőt négy nagyszögű épületből állanak; a cambridgei egyetem pedig tizenhét ily collegiumból ¹⁾.

Oxford legrégebbi collegiumai: University, Balliol-, Merton-, Oriel-, Exeter-, Queens-college. Ez utolsót 1340-ben alapította 111-ik Eduard. Mostani épülete múlt százbeli görög-olasz stílusú palota, de benne minden szokás a XIV-ik százra emlékeztet. Balliol-college a XIII-ik százban (1263—68 közt) alapított vár- és kolostor alakú kötömg; homlokzatát gazdag előrenyúló erkélyek díszítik. Mellette Trinity-college (alapított 1554) római oszlopokkal és magas toronnyal. Exeter college (alapított 1314-ben) új épületét ezelőtt huszonkét évvel fejezték be, és mégis ez új épület valóságos középkori angol-góth kastély. Nápolyban nem tudják jobban másolni a pompeji edényeket, mint Oxfordban és Cambridgeben a réges-régi építészeti stílt Exeter-colle-

¹⁾ *Hall* eredetileg akadémiai convictust jelent. Benne az oktatás ügy történik, mint a collegiumokban. A különbség közöttük és a collegiumok közt abban áll, hogy nincsenek fellowshipokra alapítványaik, s minden birtokukat az egyetemtól kapják bizományképen. Igazgatóikat (principals) az egyetem kancellája nevezi ki, s általában a Statuta Aularia (nyomatott törvénykönyv) szabványai szerint kormányoztatnak.

gium vagy Cambridgeben Caius ¹⁾ collegiuii épületen ugyanaz a gazdag hímzés s az izoláltságra valló ugyanaz a massivitás látható, mint az idők viszontagságai barnította épület testvérein. Az Ashmoleymuzeum (épült 1679—1683-ig) Erzsébet korabeli stíl, melyben a késő góth építészet függélyes vonalai renaissance díszítésekkel vannak vegyítve. A Sheldonian-theatreban (1669-ből) e rococo korszakbeli félkör épületben tartják az évről-évre ünnepélyeket (consecrations), mely alkalommal benne mintegy negyedfélezer ember fér el.

Cambridgeben King's College temploma 17. százbeli góth u. n. Tudor stílú gyönyörű épület kintinő ablakfestményekkel. Vele egy kategóriába esik Szt. János-collegium temploma. A kora angol góthtól (St. John's college) a modern olasz stílig (Emmanuel college) Oxford és Cambridge az építészetnek majd minden fajára kitűnő mintákkal bővelkedik, s bátran nevezhetők a nemes ízlésű csarnokok és paloták útvesztőjének, mert idő kell rá, míg az ember tájékozódni tud közöttük. A collegiumokhoz járulnak a díszes kertek, parkok, melyekre a gazdag collegiumok, kivált a 17. és 18. százban, rendkívül sokat áldoztak* Merton- és Magdolna-collegium kertje, Trinity hegye, Queen's, Trinity Hall és Christ Church sétatere a tanulók és nem-tanulók ezrei képzeletét ragadták el, s Addison, Milton és Wordsworth méltán énekeltek meg.²⁾ E kertek igen alkalmasak akad. discussiókra, elmélkedésre, szórakozásra és kellemes társalgásra; hol két-három száz esztendő s tölgyek, óriási tiszafák árnyékában az elmélkedő a világtól elvau vágva, de eltemetve nincs. ⁴⁾ Valóban több ízben megesett rajtam, hogy a collegiumok körében világi szerzetesek lakóhelyén képzeltem*, magam. Van valami bűvös hatású e megvénliedett collegiumokban. Midőn Cambridge kertjében jártamkor a Trinity-college óraütését hallottam alt és tenor, — a költő szavai szerint— férfi és nő hangú játékkisérével, ⁵⁾ valami édes vágyódás fogott el, ott maradni, s irigyelni kezdettem a nem-graduáltak sorsát, kik évekig élhetnek ott, és élvezhetik e tanulásra valóban királyi hely előnyeit. Cseppet sem csodálom, ha a nemzet több kitűnő költője: Spenser, Ben Jonson, Dryden, Cowley, Milton, Cray, Coleridge és Byron ⁶⁾ igen kellemes éveket töltöttek

¹⁾ Kiz-nek olvasna e szegény szót az angol, a külföldiek nem kis bámulatára.

²⁾ Ch. Wordsworth, Scholae Academicae stb. Cambridge 1877. 202. 1.

³⁾ Milton Penseroso, Wordsworth Excursion.

⁴⁾ Secluded, but not buried (Wordsworth Excursion) V. könyv.

⁵⁾ With male and female voice.

⁶⁾ English Man of letters: Wordsworth, by Myers. London, 1881. 7. 1.

Cambridgeben, s soha egyiköket sem szállotta meg oly pessimistikus hangulat, mint Petőfinket Debrecenben, midőn: „Boldogtalan voltam“ (teljes életemben) kezdető költeményét írta.

A jelenkori collegiumok, többnyire goth stílusban vannak építve. Ilyen a Keble-collegium, melyet 1870-ben végeztek be, aláírás útján gyűjtött pénzből, dr. Keble, az egyetem néhai költészettan tanára emlékére avégre, hogy — mint az 1870-ben keletkezett királyi oklevél mondja — »benne a tanulók a józan életet s az angol egyház szellemében történő keresztyén oktatást magas szellemi műveltséggel párosítsák.“ E gyönyörű új épület testvéreitől leginkább térés-tágas voltában különbözik. Temploma fél millió arany forintnál többre került. Az angol társadalom nemcsak az építésben, de az adakozásban is a régiek nyomdokain jár. Egy névtelen jóltevőnő Keble collegium eredeti éttermét kicsinylette, új éttermet s vele átellenben könyvtár-helyiséget építtetett. Egy másik jóltevőnő (Combené asszony) a könyvtár díszítése végett Hunt-nak »Krisztus a világ világossága“ című festményét 100,000 arany forintot vette meg; Gromn tábornagy örökösei pedig 150,000 arany forint alapítványt tettek 150 szegény sorsú tanuló számára.

Általában elmondhatni, hogy Oxford és Cambridge collegiumait legnagyobbbrészt királyok, egyházi és világi főméltóságok ültették és öntözték, ápolták: tehát tenyészhettek is. Oxfordnak mintegy 200,000 hold, Cambridge collegiumainak m. e. 130,000 hold birtoka van. A két egyetem tiszta jövedelme 1871-ben 754,405 font (7½ millió frt) volt, melyből Oxfordra a nagyobbbrész 4½ millió arany forint esett. Oxford collegiumainak, az egyetemtől elkülönülten, 1878-ban jövedelmük 307,369, a cambridgei collegiumoknak 264,256 font volt. Egy-egy collegium évi jövedelme 20—75 ezer font sterling között váltakozik. »Mi szegények vagyunk — monda otlétemkor Pattison Márk, a Lincoln-college rectora — mert nincs több 15 ezer font évi jövedelmünk-nél, de menjen ön Magdolna, vagy Balliol collegiumba, azoknak rámege évi bevételük 70—75 ezer fontra. A collegek jövedelmét némeleyek 9.200,000 shillingre teszik. Cambridgeben Trinity-college évi jövedelme 70 ezer fontnál többre rúg, kiadása 1871-ben közel 72 ezer font volt, s értékpapírookban kevés híján 50 ezer fontja van elhelyezve.¹⁾

És e collegiumok, melyek, mint nevök is mutatja (Jésus, Christ Church, All Souls (Minden szentek) Corpus Christi stb.), legnagyobb-

¹⁾ Report of the Unicersity Commssioners. London, 1874. I. k. 186—7.1.

részt a reformatio kora előttiék; VIII. Henrik idejében csak annyiban alakultak át, a mennyiben vallásos szellemet és urat cseréltek, más-különbén maradtak a régiek: névben, szellemben, hatalomban. Trinity-collegium ma a durhami szerzetesek helyén van; Worcester-collegium a gloucesteri szerzetesek, Szt. János-collegium a cisterciék XV-ik száz-béli kolostora helyén és Wadham-collegium az augustinusok XIII-ik száz-beli monostora romjain épült fel. Valóban „e collegiumok a rom. kath. egyház nagy hajótörésének mélabús tanúbizonyságai.“¹⁾

Időjárástán a collegiumok hatalmas testületekké váltak, s gyakran magokkal az uralkodókkal is dacoltak. A XVI százban a király az egyetemre ráparancsol, hogy egy szerzetesnek M. A. fokot adjon, de az egyetem megtagadja.²⁾ Jakab 1667-ben Magdolna-collegiumnak meg-rendelte, hogy egy kath. vallású egyént válasszon házfőnöknek; azon-ban a fellowk saját jelöltjüket választották meg³⁾.

A politikai vitákban, hosszú időközön keresztül, nagy hullámokat vetettek az egyetemek; a pártszellem nem kis mértékben dült bennük. S míg a collegiumok főnökei és a fellowk színe-java pártpolitikával volt elfoglalva, azalatt az arianismus, deismus, atheismus mintegy észrevétlenül belopódzott az egyetemekre.⁴⁾

II. A collegiumi élet és a tutor.

A collegiumok mindenekelőtt nevelő-intézetek, s a tehetősebb családok azért küldik oda gyermekeiket, hogy ha kitévő egyetemi fokozatra nem jutnak is a collegiumban, szert tegyenek arra az uriasságra (gentility), melynek az angol középiskola és egyetem a királyi útja Kétségkívül drágán fizetett út, mert egy ifjú évenként legkevesebb 200—300 fontba kerül, mi három év alatt szép összegre nő.

Minden ifjúnak, ki a collegiumban lakik, lakást kell bérelnie, mely egy tanuló- és egy hálószobácskából áll. E lakás Oxfordban évenként 10—16 fontba kerül. Aztán az első évesnek (Freshman) be kell szereznie 1. a fekete, vagy más színű talárt (gown) és négyszögletű sapkát (cap), minőt a középkori tanulók hordottak; 2. a lakás berende-

¹⁾ Demogeot et Montucci, L'enseignement superieur en Angleterre des Ecosse. Paris, 1870. 87. 1.

²⁾ H. Brown Charterhouse, Past and Present. 111. 1.

³⁾ Ch. Wordsworth, University Life in the Eighteenth Century. Cambridge, 1874. 7. 1. — ⁴⁾ U. o. 82. 1.

zésére szükséges asztali készleteket (üveg és porcelán neműek, thea készlet stb.), melyeket rendszeren a felszolgáló legénytől (Oxf. Cost. Cambr. *gyps*, vagy *bedmaker*, ki a tanulónak reggelijét, s ha kell, a vacsoráját is megszabott órában mindig szobájába viszi) szokott drága pénzen (k. b. 10 font) átvenni, azért, hogy pályája végén neki visszaajándékozza, hogy aztán a scout egy új első évesnek újból eladja. Ezt már úgy szokták Oxfordban, a szokás pedig, ha másutt úr, Oxfordban bizonyosan zsarnok.

Ha a növendék elhelyezkedett, s a közös asztalnál való ellátásra szükséges bánatpénzt is (30 font) befizette, az élet szellemi oldalát a neki kiosztott vagy önkénytesen választott nevelővel (tutor) végzi. A nevelő itt is, mint a középiskolákban szüle helyettes (in loco parentis), a növendék tanácsadója mindaddig, míg az egyetemből kikerül. Legtöbb collegiumban az a szokás, hogy a nevelő a szorgalom szak elején növendékével megbeszéli, hogy mely stúdiumokat tanuljon, mely előadásokra járjon el, s azután csak egy-egy jó tanácscsal szolgál neki; tehát nem okvetlenül tanítója is, bár gyakran megtörténik, hogy előadásainak a növendék hallgatója. E rendszernek az a rossz oldala, hogy pl. a matematikai tanuló a classikal tutornak oszthatják ki, mert sok collegiumban a nevelők mind classikai műveltségű egyének. Ebből keletkezik aztán, hogy a nevelő és növendéke közti viszony névlegessé válik, az igazi tutorok vagy tanulmány-vezetők az illető tanárok (lecturers) lévén, kiket a nem-graduált (undergraduate) mint szakfőfiakat hallgat. Éhez járul újabb időben, hogy a classikai tanulmánykörben is nagy elágazások (specialisatio) történtek, mi miatt gyakran a classical tutor növendékeinek különböző speciális studiiumait valóban vezetni nem bírja. Jelenleg sokszor a szaktanárok a tulajdonképi nevelők.

A régi értelemben vett nevelő néha alig tesz többet, mint közbenjár a növendék és a collegiumi előljáróság, meg a szülők között oly formán, hogy annak valóságos mentora.

A private tutornak — úgymond Pattison Márk — ha igen lelkiismeretes, nincs egy perc szabad ideje. Egy nagy tanító-gépezet rab-szolgálója, mely őt nap-nap után mechanikai munkára hajtja. Ámde innen nincs félrelépés; ha kiestél a sorból, el vagy veszve stb. A tutornak nem szabad egy pillanatra sem ellankadni egy tárgy tanításában, annak alapjai kikutatásában s növendékeinek az iránta való szeretetre gyulasztásában. Ámde a jutalomra, vagy gradusra vágyakozónak csak correpetitor kell, a ki betanítsa, hogy a teendő kérdésekre hogyan feleljen ügyesen a tárgy alapos ismerete nélkül. Az oktatás szelleme

ébbresztése, vagy a tudományuk synthesise ily rendszer mellett lehetetlen. ¹⁾ Az ily magán tutor neve „coach” (kocsi).

A coach rendszerint egy jóra való ifjú graduait, ki valamely más collegiumban honour-fokozatot nyert s fellowshipra és promotióra vár. Ez ifjú tanítóira bír néha a növendék egész gondja, s van eset rá, hogy a college tutor kötelessége ily növendékével szemben, a szorgalomszaki első napi számbavételre vagy »isten hoztá«-ra és az utolsó napi „Good-bye” búcsúvételre devalválódik.

Az angol coachnak a francia „chauffoir” felel meg, a ki t. i. a növendéket a baccalaureatusra készíti elő. ²⁾ A coach úgy produkálja a Passman-okat és B. A.-kát, mint ahogy Warwick tette a királyokat. E mesterségnek, melyet Pattison leír, s melylyel már az elemi iskoláknál találkoztunk: „cramming” a neve. Azonban ebből nem következik, hogy minden private tutor ily módszert követ. S még ha azt tenné is, az a heti három lecke, melyet rendszerint növendékének adni szokott, bizony igen sok munkát hagy még a tanuló részére. ³⁾ Hiszen az egyetemi pálya sikere kemény munka eredménye. Innen van, hogy a tanulókat már a múlt százban is három csoportra osztották: *reading*, *non reading*, *hard reading* mén. ⁴⁾ A kard reading, azaz szorgalmas tanuló rendszeren beéri a collegei ttorral és a nyilvános előadásokkal, s csak a *non reading*, vagy hanyag tanulóknak van szüksége tölcseréző tanítóira, hogy a becsület kívánta pass- vizsgálaton átéssék. A coach jellemző neve régente *pupil-monger* volt. ⁵⁾

A nem tehetséges, de szorgalmas ifjak horgonya szintén a coach. Egy-egy coachhoz tíz-tizenkét tanuló jár el, ki őket rendre tehetségeknek megfelelően oktatja, hogy kiegészítsék a collegiumi nyilvános előadásokon tett jegyzeteiket, ismereteiket stb., s megbeszéljék vele az olvasmányok, magán-tanulmányok közben felmerült nehézségeiket. Hogy a nem tehetségesek egy része is minden áron egyetemi fokozatra akar szert tenni, annak oka a sok ösztöndíj, melyeket néha a pályázók elég olcsó áron nyernek meg.

A szorgalmas tanuló rendszeren d. e. két-három órát s estebéd után

¹⁾ Mind 1876. jan. 88—89. 1.

²⁾ Ott chauffé son esprit, ou plutot m mémoire, comme une márkin: 5 vapeur. Vallery-Radot, L'étudiant d'aujourd'hui. Paris, 1880. 41. 1.

³⁾ Egy magán nevelő rendes díja Oxfordban egy szorgalomszakon heti három óráért 10—15 guinea (k. b. 105—160 arany fit.)

⁴⁾ Ch. Wordsworth. English Universities etc. Cambridge, 1874. 60. 1.

⁵⁾ C. o. 112. 1.

szintén ugyanannyit dolgozik. A vizsgálatok követelte kemény munka nemcsak a szorgalomszakra szól, hanem a szünidőkre is. Hiszen Oxford-iján és Cambridgeben az iskolai év csak egy félesztendő (27 hét) s a szünidő 25 hét. Ezelőtt néhány évvel javaslatba hozták volt Oxfordban a szünidők kevés bitesét és a nagy vacatió (oxfordiasan rövidítve: „long“) eltörlését. A dons ¹⁾ valóságos hadjáratot indítottak e javaslat ellen, nem azért, mintha a szünidőért esengettek volna, hanem azért, mert azt mondták, hogy a nagy vacatióval együtt eltörlik a lelkiismeretes munkát is. Szorgalomszak idején — mondák a lázongó graduáltak — a tanítás miatt nincs idő a nyugalmas tanulmányozásra: töröljék el a szünidőket s ugyanakkor eltörlik a munkára fenmaradt időt is. A nagy vacatiót megrövidíteni — úgymond Pattison M. — annyi lenne, mint a jó munkát megnyirbálni, s helyette rász munka végzésére felhatalmazást adni. A nagy vacatiót megrövidíteni annyi leime, mint a hanyag többség javára hozni törvényt. ²⁾ Az oxfordi munkát nem Oxfordban végzik, hanem vidéki papi-lakokban, felföldi nyaralókban Wales, vagy Devonshire egy-egy félreeső zugában; szóval akárhol, csak nem az egyetemen. Az angol egyetemi tanulást talán legjobban jellemzi egy ösztöndíjas tanulónak eme vallomása: Oxfordban a tanuló idejét a sok előadás teszi tönkre.³⁾ —A tanúlással nem nagyon törekvő növendékeknek szintén megvan a magok céljok, t. i. az időnek atletikai sporttal való eltöltése.

Minthogy nagy azoknak a tanulóknak a száma, kik főként a társas életért mennek egyetemre, sok gondot fordítanak a sportra is. Az az idősebb fiú, kinek nyolcvan, sőt százezer forint évi tiszta jövedelme lesz, míg öcscsének alig két-három ezer: az egyetemen is (ha pl. egy időben vannak ott), legalább ezer forinttal többet kap évenként, mint emez. E pénz elköltésére legalkalmasabb sportok, a lótarás, csolnakverseny-rendezés, thea-estély-adás stb. stb. Valóban az angol egyetemi non reading ifjak is sport dolgában kemény munkát végeznek. A délutáni órákat a legszorgalmasabbak is rendszerint atletikai gyakorlatokra használják. Ez úton megtanulnak bizonyos kötelességeket pontosan végezni. Nekik, mint ők mondani szokták, csolnakázási köteles-

¹⁾ DONS = domini; a collégiumokban lakó M. Á. graduáltak, kik a nemgraduáltakra felügyelnek és őket oktatják. Egyébiránt a Don a nem graduált gúnyneve is.

²⁾ Suggestions on Academical Organisation. Edinburg, 1868. 312. 1.

³⁾ „Here at Oxford one's time is lectured away to nothing“ Blackwood's Magazine. Edinburg, 1880. jul. sz. 73. 1.

ségeik (boating duties) vannak. Másik nagy haszon, hogy bortól, szerelemtől eltartóztatja az ifjakat a sok testgyakorlat, és ez nevezetes, mert az is csemege, a nagy gyermekek csemegeje — úgymond Locke. Ily értelemben Oxford és Cambridge nevelés szempontjából nevezetes iutézetek, mert oly leckékre tanítják az ifjakat, melyeket könyvekből tanulni nem lehet. Az atletikai játékok közepette az ifjúság nagy tömege mintegy kisiklik azok elől az erkölcsi kisértések elől, melyek e korban a legveszélyesebbek lehetnek, s e mellett a mi fő, szert tesz arra a socialis demokratiára, melyből az udvariasság és a magaviseleti stoicismus származik, az angol gentleman e két leglényegesebb vonása.

Mindkét egyetem sarkpontja a collegialis nevelés, mely az angol nemzet jellemével szorosán összefügg. Semmi sem ér föl itjii embernél azzal, hogy ifjú társaival egy helyre kerül abban az életszakban, melyet az élénkebben működő sympatliáért, a barátságkötés korának lehet nevezni, s melyre a collegiumok bő alkalmat nyújtanak. ,Vegyünk csak egy nem collegiumi neveltségű angolt, — ligymond Bagehot — 8 rendszeren úgy találjuk, hogy nincsenek barátai. Van családja, üzlete, vannak ismerősei, és ezek minden idejét elfoglalják. Ámde a barátságra nincs habitusa, mert az élet lélegző korszakában nem kerfilt szoros összeköttetésbe azokkal, kik szintén munkához fognak, vagy munkához fogni szándékoznak. Az iskolai barátság gyermekes; a férfi kor ritkán szerez sok barátot, s csak az ifjú kor alkalmas rá, hogy tartózkodó és makacs szellemi szövetségbe (texture) a tartós és okos barátság fonalát öltsök be.“¹⁾

A collegium eredetileg oly társaságot jelentett, hol a collegák a disciplina kedvéért voltak egyesülve. Tehát a collegiumoknak kezdetben semmi dolguk nem volt a tauítással: a tutor is eredetileg őrző*-t jelent, kinek semmi köze átállításhoz. A középiskolai itjú, ki mint nemgraduált az egyetemre lép, nagy változáson megy keresztül. A középiskoláétól eltérő atmosphaerába jut. Az a kis világ, melyben eddig élt, eltűnik, s helyébe az önálló collegiumok sokszoros világa lép, melyek mindenike oly nagy és tekintélyes, ha ugyan nem nagyobb és tekintélyesebb, mint a melyben eddig élt, s talán sok tekintetben, mint kitűnő szerepelt. A középiskolai vezér (captain), ki játékban vagy tudományban négy-öt száz fiú feje: nagy hatalmasság, ki magánál felsőbbet nem ismer. Hiszen, ha a miniszterelnök látogatja meg a középiskolát, az ifjúság vezére oly szemmel nézi, mint hatalmas, vele egy színvonalon álló tár-

¹⁾ *Prospective Review* 1852. VIII. köt.

sat, kit magas állásáért szintúgy tisztel a társadalom, a hogy őt tisztelik és bámulják tanuló társai. Azonban, a mint az egyetembe lép, magas állását elveszti, s azzal együtt eltűnik az az erkölcsi hatás is, melyet neki az a tudat adott, hogy százakra menő tanuló társa lesi, várja s másolja minden mozdulatát és tettét. A középiskolai nagy hatalmasság egyszerre az egyetem minden rangnélküli (undergraduate) nagy tömegében jelentőség nélküli egyénnek találja magát, ki környezetének egyáltalán nem hangadója, s kinek nagy veszteségeiért az a kárpótlása sincs, hogy minden megszorítás nélkül élvezhesse ugyan nyert szabadságát. A középiskolai kötelekekből kiszabadult, de helyettük kettős disciplina keze alá jutott. Eddig egy tekintélyt ismert, most a collegium és az egyetem tekintélye lett úr felette. A nevelésre való hatások az előbbi kezében, de a legjelentékenyebb jutalmak és kitüntetések ez utóbbiában vannak. Ha az ifjú szorgalmas, jól megy a dolog. A tanulást a collegiumok más-más mértékkel mérik: van olyan collegium, mely nem sokat törődik a növendék tudományosságával, s ha nem akar sokat tanulni, méltatlanságnak tartaná rá szorítani, csak aztán egyébbel (pl. atletika) foglalkozzék; más collegiumok ellenben, mint u. n. „reading” (colleges), tudományos testületek, éppen abban tűnnek ki, hogy a nem-graduáltaknak az előadásokra való járást és a tutor akaratához való alkalmazkodást szoros kötelességükké teszik. Sőt van több olyan is, mely a nem szorgalmas vagy rossz tanulón csak úgy tud segíteni, hogy néhány hétre, vagy egy szorgalomszakra, vagy talán több időre haza küldi, vagy hazamenetelt tanácsol tanulás végett („sending down to read”). E szerint néha megtörténik, hogy a collegium csak a legjobbakkal tud boldogulni, s a gyengébbeket másra bízni, vagy magokra hagyja: hadd boldoguljanak, a mint tudnak.

A collegium fegyelmezése rendszerint egy idősebb tutor kezén van, kinek dékán a neve. A collegium főnöke (head)» rendszerint csak tudomást vesz e tisztviselő eljárásáról. Ha a növendék, hetenként háromszor-négyszer, szóval annyiszor, mint az illető collegium megszabja, reggel templomba nem megy, ha a heti névsorolvasáson jelen nincs; ha este kapuzárás (10 óra) után otthon nincs; s ha a szorgalomszak végén nem colloquál, vagy valamely vizsgálatot nem tesz: a collegiumok többsége bizonyos büntetést szab rá. A collegiumi egyéb szabályok megsértéséért vagy kötelességmulasztásért a könnyebb büntetések a következők: a dékánhoz vagy rectorhoz való idézés, ünnepélyes megintés, bizonyos ideig a collegiumban való marasztás (gating) stb. Ehez járul az egyetemi előjáróság fegyelmezése, mely Oxfordban a

proctori rendszer (proctorial System) név alatt ismeretes. Évenként hét fő és négy alproctort neveznek ki, kiknek főkötelességök a tulajdonképeni disciplina fentartása a collegiumon kívül, mert hatalmuk a collegiumok kapuján belől nem terjed. Éjjelenként egy vagy több proctor, két-három szolga kíséretében, 10 órá után végig járja az utcákat, s feljegyzi az oly nem-graduáltak neveit, kiket egyetemi egyenruha nélkül (without cap and gown) talál az utcán, vagy a kik dohányoznak, vendéglőben vannak, billiárdoznak stb. A proctor fősegéde „marshal“, többi segédeit az ifjúság „buli-dog“-oknak hívja, s az általa megjegyzett és más napra proctorhoz idézett tanulót „proctorized“-nek nevezi. A megidézett növendékeket különböző módon büntetik: legközségesebb az 5 sh.-nyi 5 fontnyi terjedő pénzbírság, szobai fogáság, eltávolítás (sending down, akad. néven *rustication*) ideiglenesen, vagy végkép.

A nehezebb természetű kihágásokat az alkancellárnak jelentik a proctorok, s csak az ő beleegyezésével hajtják végre a büntetést. A különböző collegiumok rendre szoktak választani tagjaik (fellows) közül egy-egy proctort, s ritkán történik, hogy egy két egyénnél több vállalkozzék e tisztre, mely sok kellemetlenséggel és idővesztéssel jár. Eként megtörténik, „hogy valaki proctorrá lesz, nem azért, mintha ez állásra különösen alkalmas volna, hanem, mert nem volt más, a kit választanak. E fogvatkozás bajjá válik, ha meggondoljuk, hogy jöllehet. Oxfordban sok a kitűnő és tudós férfiú, ámde kevés van olyan, ki a proctori korlátlan hatalmat sikeresen tudja gyakorolni. Szintén e rendszernek tulajdoníthatni, hogy a proctori igazság-szolgáltatásnak nincs állandó vagy legalább a szokás szentesítette vezérelve; a mi pedig szerfölött nagy hiány, ha figyelembe vesszük, hogy a proctor egy szemekben vizsgáló (prosecutor), ítélő és végrehajtó bíró, ki, ha neki tetszik, minden új esetenél más vezérelvből indul ki, az egyetemi fegyelem egyöntetőségének nem kis kárára.

A collegiumba be nem kebelezett (Oxfordban „unattached“. Cambridgeben „non-collegiate“) tanulók számára mindkét egyetem külön tisztviselet (censor) tart, kinéz szállás választás, tanulmányaikban való utasítás, vizsgálatok és fegyelmi rendszabályok felől való tájékozás végett fordulniok kell. A nem collegiumban élő tanulók az egyetem fegyelmi szabályainak szintűgy alá vannak vetve, pl este 9—10 óra után szállásukon kell lenniük, az akadémiai egyenruhát szintűgy kell viselniük, mint a collegiumban élő ifjaknak; Oxfordban az alkancellár, a proctorok és a convocatio négy tagjaiból álló delegatio felügyelete és kormányzása alatt állanak. Cambrid-

geben a nem collegiumi tanuló a kilenc szorgalomszak (3 év) két harmadát tartozik az egyetemen tölteni, s részint a fegyelem kedvéért, részint Oxfordban léte tanúsításáért, tartozik nevét hetenként ötször a censori hivatalban kitett nyilvántartó-könyvbe bejegyezni. Az ily tanulók az egyetemi előadásokat szintúgy hallgathatják, mint a collegiumok tagjai; Cambridge több collegiuma mérsékelt tandíj mellett előadásaira és az egyetemi ösztöndíjakra való pályázatra is bocsátja. A collegiumi tanulóktól abban különböznek ezek, hogy sem előadásra, sem istentiszteletre járni nem kötelesek.

Oxfordban 1880-ban mintegy 250-re ment a be nem kebelezett tanulók száma.

III. Vizsgálatok és egyetemi fokozatok.

A) Oxford.

Az egyetemen első vagy felvételi vizsgálat az u. n. *Responsions* (közönségesen „Smalls“ vagy „Little go⁴⁴”), melyet az első szorgalomszakban kell a növendéknek letenni, de nem az egyetemi hatóság, hanem collegiuma tanárai előtt. E vizsgálat kötelező mindenkire, kivéve azokat, kik a középiskolai tanfolyam végén az oxfordi és cambridgei vizsgáló bizottság előtt tettek u. n. bizonyítványi vizsgálatot. Öt különböző vizsgálati tantárgy van, melyek mindenikéből a jelöltnek kielégítőre kell felelnie. E vizsgálatokon a kiegyenlítés (*compensatio*) elve nem érvényes, s egyetlen tárgyból kapott elégtelen érdemjegy miatt visszavetik a növendéket. A tantárgyak következők: 1. algebra az egyszerű egyenletek végéig, vagy geometriából Euclid I. II. könyve; 2. számtan; 3. latin és görög nyelvtan; 4. fordítás angolból latinra (nem szükséges ez elegáns, de igen is a nyelvtanilag helyes stíl; három-négy vétség (akad. néven „howlers) a latin syntaxis ellen» elegendő a bukásra; 5. egy görög és egy latin tetszés szerint választott szerző: azonban rendszeren a következők közül szoktak választani: *Homér* az Ilias vagy *Odyssea* bármely egymásután következő öt könyve; *Aeschylus* két tragoediája; *Aristophanes* két vigjátéka; *Thucydides* két egymásra következő könyve; *Xenophon* *Anabasisa*, bármely egymásra következő négy könyve; *Virgil* a) *Bucolica* és az *Aeneis* egymásra következő három könyve, vagy b) *Georgica* vagy az *Aeneis* öt könyve; *Horatius* a) az ódák három könyve és a satirák vagy epistolák egy-egy könyvével vagy az *ars poeticával*, vagy c) az epistolák az *ars poeticával*; *Iuvenal* II., VI., IX. satira kivételével az egész; *Livius*, *Caesar*, *Cicero* műveiből az előbbieknél megfelelő darabok.

A tanulók rendszerint azokat a könyveket választják *Responsions-*

ni, melyeket a collegiumi felvételi vizsgálatra adtak fel. Mellékelve közlöm egy első vizsgálatra készülő növendék heti órarendjét:

	9	10	11	12
Hétfő			Görög dráma	Latin próza
Kedd		Cicero		Nyelvtani dolgoz.
Szerda			Görög dráma	Latin próza
Csütörtök	Próza	Cicero		Nyelvtani dolg.
Péntek			Görög dráma	Latin próza
Szombat		Cicero		Nyelvtani dolg.

E könyvekből tartott leckék nagyjában a középiskolaiakhoz hasonlítanak. Egy bizonyos részt felhagynak, azt az órán a tanulók remire lefordítják és a tanár (lecturer) közbe-közbe kérdéseket tesz. Néha ha az idő engedi a tanár is lefordítja a kihagyott darabot.

A latin és görög nyelvtani házi dolgozatokat a tanárnak rendre bemutatják, hogy megjegyezze a bennök ejtett hibákat. Az így szorosan áttanult könyvekből írás- és szóbeli vizsgálatot tesznek.

Az első nyilvános vizsgálat (közönséges Moderations) szintidő kötelező, mint a Responsious: azzal a különbséggel, hogy a tanuló, a kiszabott munkának (ó-classikai vagy matematikai stúdiumok) minimumából vagy pedig maximumából ad vizsgálatot: amazt Pass. emezt Class vagy Honours vizsgálatnak hívják. Ez utóbbi vizsgálat főleg a latinból és görögből angolra és *vice versa* történő fordítás stílja kipróbálására való. melyet mindig a tanulmányozott irodalmi művek tartalmára, stíljára és irodalmi történetére vonatkozó nyelvtani és kritikai kérdésekkel kísérnek. Kérdéseket adnak még az összehasonlító philológia elemeiből, a görög dráma történelméből, Aristoteles Poetica-jából, továbbá a deductív logika elemeiből: akár Aristoteles Organonjából akár Mill inductív logicájából vett szemelvényekkel. Az újszövetségi négy evangélium görög szövegét a tartalomra vonatkozó kérdésekkel szintén tudni kell minden Pass- és Classmannak.

A vizsgálatokhoz módszeres innen a vizsgálat neve is vizsgálat után a jelöltek neveit mindenkor három osztályba sorozzák, abc rendben. Ha a jelölt nem érdemes rá, hogy osztályba sorozzák, de előadása a Pass vizsga mértékét megüti erről bizonyítványt kap.

A Pass Moderations tárgyai kissé nehezebbek

mint a Responsions alkalmával); a logika elemei, vagy számtan és algebra a négyzetes egyenletekig; latin és görög rögtönzött fordítás és három ó-class. szerző, köztük egy okvetlenül görög és egy mulhatatlanul szónok, philosoph vagy történelem-író. A jelölt nem választhat oly class. művet, melyből már egyszer kielégítően felelt a középisk. vizsg. biztosok előtt.

1880-ban a class, honours fokra vágyók vizsg. tárgyai voltak: a) gör. új-szövetség; gör. és lat. rögtönz. fordítás; c) lat. próza; d) legalább is 5 gör. és lat. mű, melyek tartalom, stil és irod. tört. tekintetében jól kellett ismerni; e) írásbeli dolgozatok: gör. próza, lat. vers, gör. vers; f) kérdések az összehasonl. philológiából stb. (1. az előbbi lapon.).

A pass vizsgálatra az 1. év végén jelentkezhetni; de a eláss vizsgálatra csak a második év folytán.

Mathematikai (eláss) vizsgálatra leéli hat-hét írásbeli dolgozat a tiszta mathesisbol u. m. algebra, Euclid, trigonometria, tiszta és algebrai geometria, differentialis és integrális calculus. E vizsgálat szóbeli része szintén a görög új-szövetség négy evangyeliomát foglalja magában, melyben pass és class-tól egyenlő fokú ismeretet kívánnak.

A ki csak a „pass“ vizsgálatot tette le, azt nem tartják többre, mint mi az érettségi vizsgálatot.

Végvizsgálat, azaz második nyilvános vizsgálat (final examination), mely a baccalaureatusi (i?achelor) of A(rts) egyetemi fokért történik. Ez is kétfajú lehet, közönséges (pass) és kitünő (honours) fok, s itt is mindkét fok jelöltjének vizsgálatot kell tenni a *hittanból*, melynek tárgyai: 1. az ó- és új-szövetségi könyvek, 2. az evangy. és Apóst. Cselek, görög szövege, 3. a XXXIX hitcikkely.

A közönséges fok (pass degree) tárgyai három csoportba vannak osztva:

A csoport, 1. Két könyv (mindkettő görög, vagy egy görög és egy latin), egyik philosophkiai s a másik görög vagy latin történelmi mű; (Pl. Aristoteles ethikája I—IV; politikája I., 111., VE. k.; Plató de Republica 1—IV. k.; Herodotus VII-IX. k.; Livius XXI—XXIV. k.; Tacitus I-IV. k.)

A feladott könyvek tartalmára vonatkozó kérdésekkel.

2. A görög és római történelem főbb vonalai, akármelyikből vett egy-egy korszak beható ismeretével. (Pl. görög tört., a persa háború vagy a peloponesusi háború. Római tört., a második punháború; Tiberius uralkodása.)

B csoport. 1. Akár angol történelem és az angol irodalom egy korszaka, akár az európai újkori történelem egy korszaka politikai és descriptiv földrajzzal, s mindkét esetben angol fogalmazás. (Fl. Angolország történelme 1815-ig, s ezzel együtt Drydenből szemelvények, Popé, Essay on man; Epistolái és satirái, vagy Shakespeare-től: A vihar, Lear király, II. Richárd, Hamlet.)

2. Francia vagy német nyelv fogalmazással és az illető irodalom beható ismerete. (Pl. Molière: Tartuffe, Corneille: Les Horaces, vagy Racine: Athalie, Voltaire: Siécle de Louis XIV., 1—24 fejjel s hozzá a XIV. Lajos korabeli irodalom általános ismerete, rögtönzött fordítás franciából; vagy Schiller „Orleansi szüz“; Goethe „Hermann és Dorotytya“ vagy Lessing Bölcs Náthánja, Goethe „Wahrheit und Dichtung“ I—IV. k. s hozzá a német irodalom classikus (Klopstock-Goethe) korszaka általános ismerete; rögtönzött fordítás németből.)

3. A nemzetgazdaság elemei Fawcett kézikönyve és Smith Adám „Wealth of Nations“ 1. II. k. szerint.

4. Akár Stephen „Blackstone“ II. k. vagy Justinian: Institutiones a II. és III. k. egy pár cikkelye kihagyásával.

C csoport. Geometria elemei a geometriai trigonometriával együtt.

2. A mechanika elemei matematikailag tárgyalva.

3. A vegytan elemei gyakorlati vizsgálattal.

4. A természettan elemei, nem okvetlenül matematikailag tárgyalva.

Minden jelöltet, három tárgyból vizsgálnak meg, de úgy, hogy legfeljebb két tárgyat választhat egy-egy csoportból, s egynek vagy az *A* 1 vagy a *B* 2 tárgyának kell lenni. A három tantárgyból hamu. különböző szorgalomszakban tehetni vizsgálatot.

Legközönségesebben a következőket szokták választani: *A* 1 >.

1; *B* cs. 3 és 4.

Kik a jogtudományi pályára készülnek, azok többnyire a j«»g valamely ágát (közönségesen a római jogot) veszik egjük tárgyának.

A „eláss“ vizsgálatra következő tudományágak közül választanak.

1. *Literae humaniores*: 1. görög és latin nyelv. Kijelölt szerzek művei és fordítás görög s latin nyelvre.

2. Görögország és Róma történelme az ó-korban az eredeti küt-fökre utaló művekből tanulmányozva, a fölvelt korszak ó-class. régiségteni, földrajzi, irodalmi stb. általános ismerete.

3. Bölcsélet: *a)* logika; *b)* erkölcsbölcsélet alapvonalai; *c)* államtudomány alapvonalai. A jelöltnek tudni kell fordítani a feladott görög

és latin műveket, továbbá fordítani kell tudnia görögre és latinra, s ismernie a nyelvtudománynak a classica philológiára vonatkozó eredményeit.

II. *Maihesis*: *a)* elemi tiszta mathesis, *b)* a szilárd és folyékony testek elemi mechanikája, *c)* tiszta mathesis, *d)* a szilárd és folyékony testek mechanikája, *e)* geometriai és phisikai optika, *f)* Newton, „Principia“-és astronomiája.

III. *Természettudományok.*

Előzetes vizsgálat: Mechanika, természettan, vegytan. Befejező vizsgálat: természettan, vegytan, biológia.

Ez általános tárgyakhoz kiegészítőül szaktárgyak jönnek: *a)* Crystallographia és ásványtan, *b)* geológia és paleaeontologia, *c)* állattan, *d)* növénytan.

IV. *Jogtudomány.*

1. Általános jogtudomány. A jogtudomány alapelvei, a törvényhozás elmélete és régi története. Kútfők: Bentham. „Erkölcsani és törvényhozási alapelvei,” Maine és Aussin művei.

2. Az angol jog történelme: *a)* alkotmánytan, a parliament törvényhozó hatalma, a korona és a parliament kiváltságai. Irányadó művek: Haliam és May alkotmánytörténelmei. E mellett különös gonddal olvasandók: a Magna Charta, Habeas Corpus sat. sat. *b)* Birtokjog.

3. Római jog. Gaius és Justinian Institution

4. Angol jog. A szerződésjog alapelvei.

5. Nemzetközi jog: *a)* miut rendszer, *b)* tengerészi jog történelme. Tanulmányozandó művek Wheaton „Elements“ vagy Twiss „Law of Nations“, Ortolan „Diplomatie de la Mer“ (II. k.), Woolsey „Introduction“ és Heffter „Europäisches Völkerrecht.“

V. *Újkori történelem.*

1. Angolország történelme.

2. Egy kiválasztott korszak általános történelme.

3. A történelem egy különös része eredeti kútfőkből tanulmányozva.

4. Nemzetgazdaságtan, alkotmánytan s politikai és descriptiv földrajz.

5. Az irodalom történetnek egy tetszés szerint választott korszaka.

VI. *Theológia.*

1. Újszövetség (görög nyelven).

2. Dogmatika és symbolika.

3. Egyháztörténelem és az egyházi atyák.

4. Theologiai encyclopaedia.

5. Liturgika.

6. Bibliai kritika s ó- és új-szövetségi régiségtan.

A héber nyelv ismerete jelentékenyen befoly a kitűnő fokozat elnyerésére.

A nem classikai „pass” jelöltek a „moderation” után bármikor jelentkeztetnek a második nyilvános vizsgálatra, de a classikai jelöltek csak a tizenkettedik szorgalomszakban, azaz a harmadik év végén.

A B. A. fokozatú vizsgálatot a beiratkozástól számított tizenkettedik szorgalomszakban tehetni le; de a kiváltságos tanulók (Peerektől le a Baronetek és Knigths fiúig) egyetemen töltött nyolc szorgalomszak után is. A Magister Artium (M. A.) fokozatra semmi vizsgálat nem szükséges, mert minden „Bachelor of Arts”-ak megadják az egyetemi fokozat nyérése után három évre, ha t. i. a neve az egyetemi iktatókönyvben továbbra is benn van és a szükséges díjakat lefizette.

E fokozatokon kívül osztogat az egyetem külön szakokra tudori fokokat is azoknak, kik a jog- vagy orvostudományban, theológiában, zenében behatóbb tanulmányokat tettek: (Bachelor és Doctor of Civil Law, B. M. és D. Medic. B. és D. of Divinity, B. és D. of Music.)

A legfőbb kitüntetés az, ha valaki egyszerre két stúdiumból kap honours-fokot, pl. a eláss, stud.-ból és inatkesisből, mathesis és természettudomány, vagy újkori történelem és jogtudományból. Az ily jelölt neve double first-class-man (rövidítve double first); kétségkívül igen kevés az ily kétszeres kitűnők száma. Ez a nevezetes eredmény helyet (fellowship) biztosít számára bármelyik collegében, s azután is egész életén át kíséri.

Sok tanuló csak a collegiumi díjakért kivan versenyezni, melyhez sokkal csekélyebb erőfeszítéssel jut, mert egyedül Oxfordban évenként mintegy 35,000 font sterlinget osztanak ki.

Megjegyzendő, hogy az iskolai év Oxfordban négy, í ambridgeben pedig három szorgalomszakra van osztva.

B) Cambridge.

A cambridgei egyetemi tanulónak rendszeren az a célja, hogy az egyetem különböző (bölcseleti, jogi, orvosi, theologiai és zenei) facultásain osztogatott valamely rangfokozatra szert tegyen. Az első és legközségesebb fokozat a B. A., mely lehet közönséges vagy kitűnő. Ez előbbire vágyó jelölt neve itt már *poll-man*,

A közönséges vagy poll ¹⁾ fokozatról azért kell elsőben szótanom, mert a tanulók többsége ezt szokta választani. Az e végre tartott vizsgálat három részből áll: előzetes, általános és szakvizsgálat. I. Az előzetes vizsgálat ismét két részből áll, mindenikök négy-négy tárggyal;

1. a négy evangyeliom egyike görög eredetiben; 2, egy latin classikus író; 3. egy görög classikus író műve; 4. latin és görög nyelvtani írásbeli dolgozat, vonatkozással a tanulmányozott latin és görög művekre.

A második rész tárgyai: 1. *Paley* Evidences of Christianity, 2. Euclid I. II. ül. s az V. és VI. k.-ból válogatott propositiók; 3. szám-tan; 4. elemi algebra.

A jelöltnek ez utóbbi tárgyak mindenikéből alapos ismeretet kell tanusítani.

A latin nyelv kivételével minden tárgyból nyomtatott kérdéseket kap a tanuló: a latinból részint írásban, részint szóbelileg történik a vizsgálat. Azok a tanulók, kiket első ízben visszavetettek, vagy kik az előbbi isk. évben e vizsgálatnak csak egyik részét tették le, a rákövetkező év első szorgalomszakában líjból vizsgálatra állhatnak.

II. Az általános vizsgálat tárgyai: 1. az Apost. cselekedetek görög eredetiben; 2. egy görög remekíró (1880-ra *Demosth.* »In Lep-tiuem«); 3. egy latin classikus (1880-ra Terentius „Phormio“-ja volt kítűzve); 4. elemi algebra; 5. elemi mechanika; 6. elemi hydrostatika és hőtan; 7. latin és angol prózai dolgozat. E két utóbbi dolgozat nem föltétlenül kötelező, de az érdemsorozat összeállításánál számít.

III. A szakvizsgálat arra való, hogy a nem-graduáltak egyetemi tanulmányait némileg szakszerűvé tegye. E szaktanulmányok, melyek közül a jelölt egyet választ, a következők: 1. theologia, 2. erkölcs-böl-eselet; 3. jog- és újkori történelem; 4. természettudományok (jelöltnek a következő tudományágakból: vegytan, geológia, növénytan, állattan az élet és bonctannal együtt, — egyet, de csak egyet szabad választani). 5. Mechanismus és alkalmazott természettan (a mechanikai hydrosta-tika, hydraulika, hő, villamosság és delejesség gyakorlati alkalmazása).

Szakvizsgálatot tehetni a zenéből is, s tárgya a contra-punct és összhangzattan. Az egyes szakokra készülőknek megszabják, hogy mely tanárok nyilvános előadásait kell hallgatniok, s mely műveket tanulmányozniok.

¹⁾ E név valószínűen *οἱ πολλοὶ*-tól van véve, s a tanulók tömege által megközelíthető fokozatot jelenti.

Rendszerint megelégesznek egy tanár előadásai hallgatásával, de annál több alapvető munka tanulmányozását követelik; pl. az erkölcs-bölcsleletből D. Stewart, Butler, Whewell, Mill, Calderwood, Cicero szorosán idevágó műveit; a történelemből Haliam, Macaulay s más elsőrendű történelmi műveket.

Az előzetes vizsgálatra az első éves jelöltek az év közepén, szakvizsgálatra a harmadik év közepén jelentkezhetnek.

Itt is 9 szorgalomszak, azaz három év szükséges a B. A. fokozat elnyerésére. A kitűnő fokozatra vágyakozókkik a lehetőleg meg kell nyújtani tanulmányaikat, hogy vizsgálatuk sikeres legyen.

A következő tudománykörökből tartanak évenként egyszer szigorlatot: mathesis, ó-class. irodalmak, theologia, sémi és indiai nyelvek, erkölcs-bölcslelet, természettudományok, jogtudomány és történelem. U tudománykörökből szigorlatokra jelentkezőnek 9, illetőleg 8 szorgalomszakot kell az egyetemen eltöltenie.

A. matematikai szigorlat Első szakasz: algebra; trigonometria; az egyenletek elmélete; analytica geometria; véges differenciák; differentialis és integrális calculus; differentialis egyenletek; statika; hydrostatika; dynainika; optika; sphaerikai astronomia.

Második szakasz: az algebra és az egyenletek elmélete felsőbb részei; a véges differenciák felsőbb részei; elliptikus functiók; az analytica geometria felsőbb részei; a differentialis egyenletek felsőbb részei; a variatiók calculusa; a valószínűség elmélete.

Harmadik szakasz: Newton: Principia (I. k.); a hold és bolygók keringése; a dinamika felsőbb részei; La Place coefficientensei; attractiók; a föld alakja; precessio és nutatio.

Negyedik szakasz: hydrodynamika; a hang elmélete; phys. optika; a hullámzás és a tengeráramlat elmélete; rugalmas testek elmélete.

Ötödik szakasz: az integrális calculus egy része; hőtan, villamoság, delej esség.

A vizsgálati kérdéseket a vizsgáló bizottság teljes ülésben szokta meghatározni, illetőleg helyben hagyni. A kérdések kidolgozása rendszeren 9 napig tart. Az első 3 nap a mathesis és természettan elemi részeiből, a 4-ik nap a magasabb tantárgyak könnyebb részeiből, azután jó 10 napi szünet; s az utolsó Öt nap a mathesis és természettan felsőbb részeiből adott kérdéseket dolgozzák a jelöltek.

Az első négy napi vizsgálatra következő 10 napi szünet alatt a vizsgáló biztosok a dolgozatokat megbírálják s kihirdetik, hogy kik érdemelnek kitűnő vagy közönséges B. A. fokot. A további, azaz a

magasabb ágakból tartott öt napi vizsgálatra csak azokat bocsátják, kik a „mathematical lionours” fokozatot kiérdemelték. A vizsgálobiztosok a 9 napi vizsgálat után, a vizsgálat eredményét összevetik, a kitűnő fokozatot érdemelt jelöltek névsorát érdem fokozat szerint három osztályba (Wranglers, Seniores Optimi és Juniores Optimi) sorozzák és egy kitűzött napon és órában az egyetemi tanács-házban kihirdetik.

A Wranglers eredetileg a pár excellence disputálókat jelentette tehát, a középkori disputantesnek felel meg; az összes (rendesen 12) Wranglerek elseje — „Senior Wrangler” — oly cím, mely a legnagyobb ajánlat bármely collegiumi rendes tagságra (fellowship.) A „Senior Optimi” talán a vizsgálati elnöknek ez üdvözléséből fenmaradott formula: „optime quidei disputasti, Domine.” ¹⁾ Cambridgeben a XYIII-ik száz közepe táján (1748) kezdődtek a tulajdonképeni matematikai lionours-vizsgálatok, melyeket arról a háromlábú székről (*trípous*), melyen a jelölt ült, „Tripos“-nak neveztek el. Elsőben magát a jelöltet hívták triposnak, ²⁾ ma az összes jelölteket azért, mert neveiket a vizsgálat végén három osztályba sorozzák. A matematikai tripos-szigorlatok nagyon elliiesedvén, mintájokra hasonlókat szerveztek más tudományokban is. Ma már nemcsak matematikai, hanem classikai, erkölcs-tudományi, természettudományi, theologiai és jogtudományi tripos (Triposes, mint Cambridgeben mondják) vizsgálatok is vannak. Azonban a matematikai tripos-vizsgálat legnevezetesebb és ez egyetemen tradítiószerűen a legkedveltebb.

A classikai tripos-vizsgálat négy délelőtt tart. Tárgyai: fordítás angolból latiura és görögre prózában, latin és görög versírás. Ó-kori történelmi írásbeli dolgozat, classica philologiai dolgozat, melyre a vizsgáló bizottság segédeszközkül a következő művek tanulmányozását ajánlotta (1879. és 80-ra): Madwig görög syntaxis, Peile bevezetés a görög és latin etymológiába, Schleicher összehasonlító nyelvtana stb. Aztán G írásbeli dolgozat, legjobb görög és latin szerzőkből vett és kérdésekkel kísért helyek lefordítására; hozzá még 2 más görög és latin philologiai és rlietorikai dolgozat. 1881-re e végre a következő művek vannak tanulmányozásra kitűzve: Aristoteles: *Metaphys.* I. k. *Rhet.* I—II. k.; Plató: *de republica*; Cicero: *Academica*.

Az *erkölcsbölcséleti* tripos-vizsgálatok tárgyai: erkölcs- és politikai bölcsélet, psychologia, logika és politikai oeconomia. Ha a jelölt csak

¹⁾ H. Latham, *On the Action of Examinations*. Cambridge, 1876. 138 l.

²⁾ U. o. 129. l.

két tárgyra fordít különös figyelmet, úgy is bejuthat az első osztályig. Minden tanulónak, ki e vizsgálatot leteszi, joga van a B. A. fokozathoz. A jelölteknek az előzetes vizsgálat matematikai tárgyaiból is kellő eredményt kell felmutatni.

A természettudományi tripos-vizsgálatokra bocsátható minden nővendek, ki legalább hét szorgalomszakot töltött az egyetemen. Tárgyai:

1. vegytan és a természettan némely ága; 2. növénytan az élettan és bonctannal együtt; 3. geológia a palaeontológiával és petrologiával együtt;

4. ásványtan; 5. állattan és összehasonlító emberélettan és hoiictan. A vizsgálat öt napig tartó második részére csak azokat a jelölteket bocsátják, kik az első részt sikerrel tették le, s kiknek annál fogva a B. A. fokozathoz joguk van. A stúdiumból az általános ismereteken kívül egy vagy több ág beható tanulmányozását kell a jelöltnek tanusítani.

A theológiai tripos-vizsgálatnak, melyet a matematikai vizsgálatnak kell megelőznie, a következő tárgyai vannak 1881-re kitűzve: 1. héber nyelv: 1—XII. zsolt., Sámuel III.; 2. Septuaginta I—XI. zsolt., Samuél in.

3. új-szövetség (görög eredetiben), Márk ev., Filephez írt levél; továbbá Eusebius *Hist. Eccles.* V—VI. k., Chrysostom homiliáiból egy rész; 5. latin egyházi írók: Tertulian és Lactantius kijelölt művei; 6. egyháztörténelem: Mahomed és a korabeli keleti egyház történelme; a finrenci zsinat; 7. újkori theol. írók: Schmidt J. és Butler kitzűzött művei.

Jogtudományi tripos-vizsgálat. 1880-ban következő tárgyakba tartatott: 1. jogbölcselet, (Austin, Blackstone és Markby művei — mint kútfők — tanulmányozása nyomán); 2.3. római jog, (kútfők Gaius *Instit.* és *Just. digest.* a római jogtörténelemből vett kérdésekkel és helyek fordításával); 4. 5. angol birtokjog, 6. angol büntetőjog, 7. az angol adórendszer történelme, 8. nemzetközi jog, 9. a vizsgálati tárgyak köréből adott problémák.

A mely jelölt kitünően teszi le e vizsgálatot, a B. A. vagy L. L. B. fokozatra jogosítva van.

A történelmi tripos-vizsgálat alapított 1870-ban; addig az újkori történelem az erkölcsbölcseleti tripos egy része volt. Magában foglalja: a) az ó-kori történelmet és az egész angol történelmet, b) e tudománykörhöz csatolta az egyetem a történelem illusztrálására szükséges főbb elméleti stúdiumokat: a) államtudomány és jogbölcselet alapelvei, i) alkotmányjog és alkotmánytörténelem;¹⁾ nemzetgazdaság és történelme; A¹⁾ nemzetközi jog. 1880-ban következő tárgyakból tartatott e vizsgálat: 1. ó-kori tört., Görögorsz. tört. 404—322-ig; 2. középkori történelemből: Angolország történelme Ethelred trónraléptétől 11.

Henrik haláláig, 3. az újkori tört.-ből Európa történelme 1763—1815-ig; 4. békekötések a párisi békétől 1703, a bécsi congressus végéig, 1815.

A vizsgálaton átment jelölteknek joguk van a 11. A. fokozathoz.

A sémi nyelvből, indiai nyelvekből (hindu, sanskrit és persa) szintén tartanak tripos-vizsgálatokat, melyeknek tárgyait, mint tőlünk távolabb esőket ez úttal mellőzhetőnek tartottam.

E vizsgálatokra következhetnek csak az u. n. tudori szigorlatok különböző tudománykörökből (theol., jogtudomány, orvostan és zene).

Az egyetemi fokozatokat tiszteletből vagy kiváltságból (jure dignitatis aut natalium) vizsgálat nélkül is adhatja az egyetem titkos-tanácsosoknak, püspököknek, a collegiumok rectorainak, főnemeseinek. Ha azonban e nemesek gyermekei az egyetemre jönnek, ugyanoly vizsgálatokat kell tenniök, mint más tanulóknak.

A fent említett vizsgálatok díjai az egyetemen 5—15 font, de különböző collegiumokban különbözők. Általában aB. A. fokozat vizsgálati díja 3—5 font; azM. A. (5—8 font; a D. D. (theol. dr.) 10—12 font; az L. L. D. (jogtud. dr.) 10—14 font; M. D. (med. dr.) 10—12 font.

IV. Az egyetemi kormány; egyetemi és collegiumi tanárok (professors, lecturers, intercollegiate lecturers) és az oktatás.

A collegiumokat az illető collegiumi fellowk választotta házfőnökök (heads of houses) kormányozzák, kiknek a hatalmuk s hatáskörük színtoly különböző, mint címök. ¹⁾ Talán legáltalában jellemezte őket Vaughan, midőn azt mondotta az ötvenes években, hogy a házak főnökei rendszeren nem űznek sem irodalmi, sem természettudományi kutatásokat; sőt a ház oktatásügyével sincsenek közvetlen, vagy szoros összeköttetésben. Egyszerűen kinevezik a tutorokat s többkevesebb tevékenységgel elnökölnek a collegium szorgalomszaki vizsgálatainak; rendszeren családjakbaur élnek, s nincsenek közvetlen áthatva azoknak az óhajaitól, kik az oktatást vezetik. Lankester megjegyzése szerint, a jelenlegi oxfordi és cambridgei házfőnökség csupán intrigát, irigységet és keserű lehangoltságot terem.

A két egyetem kormányzó testületéi szintén más-más szerkeze-

¹⁾ E főnök címe: New Collegében *Warden*, Orielen *Provost*, Trinityben *Praesident*, Balliolban *Master*, Brascnoseban *Principal*, Lincolnban *Rector*.

túek. Oxfordban az 1851-iki alkotmány szerint a végrehajtó hatalom egy kancellárra van ruházva, kit az u. n. convocation választ; és egy alkancellárra, kit a kancellár nevez ki, és más hivatalnokokra.

Az egyetem kül- és belügyeit négy testület intézi: 1. A convocation¹⁾ (House of Convocation) áll azokból a felsőbb rendű graduáltakból, tudorok és M. A.-okból, kik valamely collegium vagy Hall állandó tagjai, vagy a nem-collegiumi tanulók delegátusaiból. E ház intézi az egyetem üzleti dolgait, osztogat tiszteletbeli fokozatokat. 2. A House of Congregation, mely a karok professoraiából és doctoraiból, és az összes regensekből (Regentes), a collegiumok és hallok főnökeiből és követeiből, egyetemet végzett vidéki papokból és középiskolai tanárokból áll. Feladata a vizsgáló biztosok kinevezése és közönséges fokozatok osztogatása. 3. A Congregation (of the University), mely a Convocation hivatalos tagjaiból áll. Ez választja a heti tanács tagjait. 4. *A heti tanács* (Hebdomadal Council), mely hetenként egyszer tart ülést; tagjai a kancellár, alkancellár és 18 választott tag. E tanács kezdeményez minden törvényhozási reformot, a netaláni javaslatokat megbírálja, az elfogadott javaslatokat a convocatio elé terjeszti.

A convocation e szerint elméletben a legfőbb hatóság, mert egy új törvény, egy tanfolyambeli változtatás, egy tiszteleti fokozat sem történhetik meg tekintélye nélkül; sőt a koronának semmi chartája sem fogadható vagy dobható el beleegyezése nélkül. Valóban népszerű alkotmány—papiroson. A valóságban, ha a visszavetés korlátlan hatalmától eltekintünk, az oxfordi convocatióknak kevés a hatalma. Megvitatási jogát szűk korlátok közé szorította az a szabály, hogy a gyűlésen minden tagnak latinul kell beszélni; törvényhozási hatalmát pedig megsemmisítette a heti tanácsra kizárólagosan ruházott iniciatív joga. Ez okokból a convocatióknak csupán a visszavetési vagy elfogadási joga maradt meg, a heti tanács javaslatainak minden javítása, változtatása, vagy módosítása nélkül.

A convocatióknak népességénél — ha minden tagjai összegyűlne, számuk mintegy ötezerre rúgna ¹⁾ — csak conservatív természete nagyobb. „A convocatio — úgymond Bagehot — rendkívül conservatív testület; tagjai nagyon távol állnak az új eszmék világától; a latint sohasem értették hallásból, s más nyelven hozzájuk beszélni tilos; nem

¹⁾ Magna congregatio magistrorum et regentium (Ch. Wordsworthfr) *Engl. Universities in the eighteenth century*, 611. l.

²⁾ A congregatio jogosított tagjai száma k. l. negyedfélszáz. Lásd mindkettő névsorát Oxford Univerarity Calendar 1Ö8U. 1—6. és 427—518. lap.

tudják, hogy mire lenne szükség s nekik megmondani sem lehet: paplakokba temetvék, s ifjú korukról álmóznak; csoda-e tehát, ha az egyetemet olyannak kívánják, mint az ő korukban volt, s ha merőben ellenzik az újításokat, melyeknek hatását és irányát felfogni nem bírják.”¹⁾ Azóta, hogy Bagehot ezt mondotta, egy ellenőrző testületet is szerveztek a convocatio számára, mely tulajdonképpen Oxford dolgozó tutoraiból és tanítóiból alakult. E testület (Congregation of the Univ.) tulajdonkép maga a convocatio a vidéki tagok nélkül; semmi egyéb, mint egy egyszerű dolognak bonyolultabbá tévése.

Cambridgeben az egyetemet az. 1858-iki törvény értelmében szinten egy kancellár és egy alkancellár s több más tisztviselők igazgatják, kiket mind a tanács választ. A törvényhozó hatalom a congregatio, a nagy tanács (Senate) és a kis tanács (Council of the Senate) kezében van. A senate tagjai a theol., jogi és természettudományi összes M. A.-k. és a tudorok. A tanács tagjai: a kancellár, alkancellár, négy collegiumi főnök, négy egyetemi tanár és nyolc választott tagja a seautusnak. A senatus gyűlését congregation-nak, s végzését „grace”-nai; hívják. Az egyetemi végzéseket a senatus elébe való terjesztés előtt a kis tanácsnak kell elfogadni. Az egyetem ügyeit a senatus intézi.

Oxford 49 professora közt van 9 theologiai, 5 orvosi és 4 jogi; math. és természettudományi 10; bölcsélet, történelem és nyelvtudományi 18; aeathetikai (zenével együtt) 3, e mellett 0 nyelvtanító és több tanársegéd. Cambridgeben összesen 35 egyetemi professor van, köztök 5 theol., 4 jogi, 3 orvosi, 9 nyelvészet-történelem-bölcséleti, 2 aesthetikai tanár; s e mellett 14 tanár-segéd és tanító.

E professori állomások kevés kivétellel jóltevők alapítványai, s az illető tanszékek e jóltevők neveit viselik.²⁾ A legrégebb tanszékek többnyire királyi alapítványok. Cambridgeben a theológiára, a jogra, természettanra, héber és görög nyelvre mind 1540-ben alapított egyegy királyi tanszék. Oxfordban régebb a VIII. Henrik 1535-ben alapította theol. tanszék; de mind ott, mind Cambridgeben legrégebb az 1502-ben alapított theol. két tanszék, melyeket Richmond grófné, VII. Henrik anyja, Lady Margit alapított egyenként 1500 font évi jövedelemmel. A tanárok fizetése a különböző alapítványok szerint más-más.

¹⁾ *Prospective Review*. London, 1852. VIII. k.

²⁾ Pl. Cambridgeben: Lucasian prof. (of Math.); Hulsan prof. (of Div.) Sadlerian prof. (of Pure Math.). — Oxfordban : Liaacre prof. (of Phisiol); Waynjete prof. (of Chein.) stb.; a kir. alapítványi tanszékek tanárainak „regius prof.” a címök.

Legjobban vannak javadalmazva a theol. tanszékek, pl. az Irclndd eieget. theol. profess óra évi jövedelme (Oxf.) háromezer-száz font. Ellenben az angolszász nyelvészeti tanszékkal ugyanott 300 font évi javadalom jár. A tanszékek betöltése is sokfélekép történik. A tanáruk egy részét az u. n. „convocation” választja: vannak, kiket egyszerűen az alkancellár nevez ki; némely tanárt a collegiumok főnökei, mást az alkancellár és bizonyos specifikált tanszékek tanárai szavazata választ; van oly tanszék is, melyet mindig csak három évre töltenek be részint az egyetem, részint egyéb tudományos intézetek delegátusai, de úgy, hogy az illetőt akárhányszor újból választatják.

A collegiumok főnökei évi fizetése Oxfordban 1—3000 fontra megy; a fellowké 2—300 fontra; a tutorok jövedelme 4—500 fontra. A collegiumi tanárok legnagyobbbrészt 5—600 font fizetést húznak, s van egy pár tanszék, mely 200 fontnál kevesebbet hoz be; azonban a collegiumi tanárok nagyrésze teljes ellátást is kap.

A nyilvános előadások tartása nem erős oldala az angol egyetemeknek, mert az egyetem fő figyelmét nem a tudomány művelésére, hanem a nem-graduáltak nevelésére fordítja. Jóakaró és lelkes egyének az egyetemek mellett. 8 tőlük egészen függetlenül collegiumokat alapítottak s azokat bőven ellátták pénzzel. Ez alapítványokkal legtöbnyire azt akarták, hogy azoknál, kik rá hivatást éreznek, a theologia, jog és orvostan tanulmányozását elősegítsék. Ez az eredete a fellowshipoknak. Másik nevezetes alkatrésze, mondhatnám törzse a collegiumoknak a fellowk. A középkorban kifejlett akadémiai családi élet színtere a collegium, melybe a régi tagok magok mellé társakat (fellows) választottak, kik eredetileg a collegiumtól semmi fizetést nem húztak, csak ellátást kaptak. A reformatio korától fogva a collegiumok ne velőhely ékké kezdenek lenni; nevelési célokra való ösztöndíjaik vannak. Azonban egész a XVII-ik száz végéig nem volt eset rá, hogy a háztartás költségein kívül fenmaradt jövedelmet a társak magok között felosztották volna. Ez osztoszbodás egészen megváltoztatta a collegiek arculatát. Most már a nem-collegiumi tagok is áhítoztak a fellowshipokra. A család eszméje meggyengült, s a régi egyszerű felvétel helyett az egyetemi szakvizsgálatok lettek ez állomások betöltése módjai, szóval a fellowship a szorgalom és értelmi kitűnés jutalmává vált.¹ Ma az ötvenes évek új szabályzatai értelmében a fellówsliipok különböző tartamúkn: némelyik egész életre, másik bizonyos évekre szól:

¹) H. Latham, On the Action of Examinations. Cambridge, 1877. 427-428. l.

némelyikkel nőtelen élet és papi jellem van egybekötve, s rendszeren mindenkivel évi 225—350 font jövedelem. Sok collegiumban a fellow az igazgatótanács tagja, s mint olyan tartozik a collegiutni gyűlésekre eljárni 8 egyéb kötelessége mint fellownak nincsen. De lehet magántanár (tutor) vagy collegiumi tisztviselő, mely állásokkal ismét új jövedelmek vannak összekötve.

A két egyetem a fellowk nőtlensége szabályaira nézve eltér. Oxfordban a fellow nem házasodhat meg, kivéve azt az esetet, midőn a fellowship valamely nevezetes hivatalhoz van kapcsolva. Cambridgeben tizenkét collegium közül négy eltörölte a coelibatust, s a többiek nagy része sok tekintetben módosította. Oxfordban a fellowshipokat minden collegium versenyvizsgálat útján tölti be; e vizsgálatra (ha t. i. a fellowship nem papi jellemű) minden egyetemi tag jelentkezhetik, ki a B. A. fokozati vizsgálatokat letette, sőt sok esetben a királyság bármely egyeteme granduáltja is. Ellenben Cambridgeben a tripos vizsgálati érdemsorozat pótolja a versenyvizsgálatot és azok a collegiumok is, melyek a fellowshipokat vizsgálat útján töltik be, első sorban mindig saját tagjaikra vannak tekintettel. Oxfordban a fellowship rendszerint a fellow házasságával vágj valamely collegiumi hivatalra való promotióval ürül meg. Cambridgeben szintén így vannak a papi fellowshipok, de a világiak rendszerint bizonyos évekre szólnak; kivételesen azonban néhány évre megnyújthatók, mely esetben a collegiumban végzett munkáért járó nyugdíjt helyettesítik.

Cambridgeben King's collegiumnak 46 fellowja s ugyanannyi ösztöndíjasa van; Trinitynek 60 fellowja; Gonville és Caius collegiumnak 32 fellowja és 40 ösztöndíjasa, és így tovább a két egyetem minden collegiumainak, kikre e szerint nagy összeg pénz kél el. Oxford évenként 101, 171 fontot, Cambridgeben 102,976 fontot, tehát együtt több mint 200,000 fontot költenek fellowshipokra. Ezeket 1854-ig nagyrészt az alapítók rokonainak adták. Eredetileg nem kezdő tanulókat akartak velők segíyezni, hanem olyanokat, kik a tudományos kutatásra szentelték életüket. ¹⁾ Az oxfordi és cambridgei egyetemen az u.

¹⁾ Erre legecslatásabb példa Oxfordban — jelen alkotmánya szerint — All Souls College, melyet 1437-ben Chichele Henrik canterburyi érsek 46 fellowship két káplán számára aláírtott. Alapítványa értelme, mint a collegium neve mutatja, az, hogy vele kiengesztelje azoknak a százazekre menő halottaknak a lelkét, kiket az ő tanácsára kezdeményezett háborúkban öltek le. Az 1854-iki parlamenti törvény a fellowshipok kiosztásában az alapítóhoz való minden

n. Fellows ¹⁾ ugyanoly szerepre voltak hivatva, mint a nemet egyetemek tanárai. Azonban időjártán nagy részük siuecurává válván, az egyetemek a parii amenti szabályozás következtében egy részeket tanszékek felállítására fordították. Az ötvenes évek elején Oxford 542 fellowshipja közül még csak 22 volt versenyvizsgálat útján, tehát a legkitűnőbb egyének által elnyerhető. ²⁾

A fellő wshipok nagyobb része 1854. óta nyilvánossá lett.

A collegiumokban más-más tudományok művelésére vannak a tanszékek alapítva, pl. Balliolnak (Oxford) az újkori történelemre két tanszéke; a mathesisre, jogra, nemzetgazdaságra, természettanra egy egy tanszéke van: Clirist Clmrchnak (Oxf.) a class, irodalomra három, természettudományra két, újkori történelemre két, jogtudományra két. és theológiára egy tanszéke; Worcester collegiumnak (Oxford) tipológiára egy, mathesisre két, jogtudományra, újkori történelemre és nemzetgazdaságra egy-egy tanszéke van; Triuity Hall (Cambr.) kiválóan a jogtudomány művelése kedvéért volt alapítva. újabb időben a collegiumok jövedelmüknek bizonyos részét (Oxfordban 2%-át) összerakták, s vele u. n. közös tanári (intercolhgiate lecturers) tanszékeket állítottak.

Az egyetemek százakon keresztül politikai pártok vitatkozó helyei voltak. A Tudor- és Stuartház alatt az egyetemek a tudományok székhelye helyett politikai és vallásos pártok harcmezei lettek, s javadalmaik lassanként az angol egyház tagjaira szorítkoztak. Mindeu nevezetesebb collegiumi hivatalt egyházi emberekre ruháztak, s ezzel az egyetemek tisztán egyházi emberek kezére bízták, kik a helyett, hogy a theologiai, jogi és orvosi faultást fen tartották és fejlesztették volna, leginkább a theologiai és bölcelet nyelvészeti tanulmányok ápolására fordították a fő figyelmet. Innen származott Oxfordnak theologiai és classikai, Cambridgenek matematikai színezete; úgy hogy a jelen száz első negyedéig Cambridgen nehezen juthatott valaki egyetemi fokozatra geometriai ismeretek nélkül, holott Oxfordban amatliesist — egész korunkig — akadémiai fokozatra nem tartották szükségesnek. A

„atyafisági“ kapcsolatra való tekintetet eltörölt, s tisztán a tudományos kitfimV tette irányadóvá.

¹⁾ A fellowk neve is különböző: Mertonban Postmasters, Magdolnában Domies (= *Semi Socii*) stb.

²⁾ Hogy mily önkényszerűen jártak el a collegek előljárói a fellő wshipok kiosztásában, mutatja egy régi dignitariusról femnradt az a mondás-melyet egy vele barátságos lábón álló jelölthöz intézett: „bizony nem olvassom az ön iratait, bajtárs! — egyszerűen önre szavazok.“

theologiai szellem uralomra jutásának nevezetesebb következményei is voltak. Ezek egyike a jogi és orvosi tudományok elhanyagolása; úgy hogy Oxfordban a VIII-ik Henrik alapította orvosi tanszék ma is fennáll, s bár az illető tanárnak évenként 500 font jövedelmet hoz, mégis egy előadást sem tart, mert egy hallgatója sincs. A londoni orvosi collegium alapítója Linacre VIII-ik Henrik korában egy darab földet hagyott volt Merton Collegének Oxfordban, hogy jövedelméből egy orvosi tanárt fizessen. Nem telt bele száz esztendő, e tanszéket eltörölték, s az alapítványt a fellowk magánhasználatára fordították. Múlt százban Lichfield lord alapított volt egy klinikai előadó számára a Radcliíf kórházban (Oxf.) évi kétszáz fontot; e javadalmat jelenleg az orvostan kir. professora húzza, de előadást nem tart. Lee Máté szintén tekintélyes pénzösszeget bizott Christ Church igazgató tanácsa kezére, hogy belőle egy bonctantanárt fizessenek; de bonctant nem tanítanak, s a pénzt más célra használják. Dr. Aldrich 1798-ban szintén orvosi célokra 9 ezer fontot hagyott, de mind e mai napig ez alapítványnak semmi hasznát sem vette az orvostudomány. ¹⁾

Az ötvenes években kiküldött királyi bizottság javaslata a Linacre alapítványt halottaiból feltámasztotta, úgy azonban, hogy a szaktanár főtantárgya az élettan legyen; azonban az illető tanár egyáltalán nem foglalkozik élettannal, sőt mint anti-vivisectionista élénk részt vesz az élő állatok boncolása ellen indított mozgalomban, s eként az ellen a tudomány ellen küzd, melynek épen előharcosának kellene lenni. ²⁾ Az is igaz, hogy Oxfordban egy góthstild palotát építettek (Nat. Hist. Muzeum) természettudományi stúdiók ápolási céljából, de azért annyira nincs szervezve az orvosi tanfolyam, hogy Oxford 2200-ra menő növendékéből alig 100 szánta magát természettudományok tanulására, s közülök alig akad 30 orvostudományi jelölt. ³⁾ Aztán e muzeum tantermében nehezen talál menedéket az intercollegiate lecturer, mert az egyetemi tanárok tartanak hozzá kizárólagos jogot.

Cambridgeben kedvezőbbek a viszonyok, mert az orvosi facultás nem hanyatlott soha oly mélyen le, mint Oxfordban; s jelenleg a természettanra és vegytanra célszerűen berendezett Cavendish-laboratorium által és két hírneves tanár működése következtében e stúdiók éledőben vannak.

A nagy alapítványoknak és az egymástól független collegiumi

¹⁾ Lásd ez érdekes adatokat E. R. Lankester (University collegei tanár Londonban) „*The Relation of Universities to medicine*” c. értekezése 12—14 l.

²⁾ U. o. 17. l. — ³⁾ U. o. 16. l.

rendszernek másik még talán fontosabb következménye az volt, hogy a collegiumok elnyelték az egyetemet s a collegiumi tanárok (lecturers) és a tutorok háttérbe szorították az egyetemi tanárokat. Az egyetemi tanárok előadásai szintúgy lehangoltak, — ha úgy tetszik — rudimentálisra váltak, mint az orvosi tudományok.

Oxfordban és Cambridgeben a vizsgálatokon bizonyos könyvek alapos ismeretét kívánják meg, s a jelölt arra törekszik, hogy a tutor segédelmével e művekkel behatóan megismerkedjék.

Legújabb időben ugyan az egyetemi tanárok előadását is belefoglalták a collegiumi nevelésbe, s azokra, kik az előadásokat nem látogatják, bizonyos büntetéseket szabtak; ámde a collegiumok előjáróságainak régibb tagjai legnagyobb része keveset ad e nyilvános előadásokra, az ifjabbak pedig nem igen törekszenek azokat népszerűekké tenni. Innen magyarázható az a sajátságos jelenség, hogy némely collegium előjárósága valósággal személyné, ha a nem-graduált az egyetemi előadásokat, mint idővesztegető órákat, elhanyagolja. Ha a haladottabb növendék elvből nem jár el az előadásokra, a collegium előjárósága elnézi, sőt gyakran helyesli; ellenben, ha a gyengébb tehetségű első éves számba sem veszi, azt, hogy a törvénynek még is eleget tegyen, megbünteti. A dolog ma meg úgy áll, hogy az ifjú szellemi felsősege jelének tekiuti, ha az egyetemi tanárok előadásait számba sem veszi, s mintegy dicsőségnek tartja az elhanyagolásukkal járó zaklató büntetések kiállítását. Az előadások helyett azonban annál nagyobb buzgalommal látnak a vizsgálatra kitűzött könyvek rendszeres tanulmányozásához. A délelőtti és az esti, néha a késő éjjeli órákat is e stúdiumokra szentelik. A nyilvános előadások elhanyagolása tehát egyfelől onnan magyarázható, hogy az ifjak délelőttjét rendszeresen eldarábolja, s házi munkájukat — az előadásra ki- és az előadásról hazamenetel — szaggattá teszi: a szorgalmas tanuló idejét elveszi, a hanyag tanulót idővesztegetésre csábítja. Sokkal inkább hozzá kezd édesedni a tanuláshoz, a több collegium közösen rendezte u. n. collegiumközi (intercollegiate) előadásokhoz, melyek arra valóak, hogy a nem szakszerűen művelt tutorok munkáját pótolják vagy kiegészítsék. Ezek azok az előadások, melyekre a nők is eljárhatnak. Cambridgeben Browning intercollegiate lecturer igen érdekes pár előadását hallgattam meg a politikából, melyeken mintegy 25 férfi és 5 nő jelent meg. Browningnak van egy történelmi társasága is, melyben hallgatói hetenként, a felhagyott mákról készített történelmi dolgozatokat megvitatják. E kis társaság valóságos történelmi serainarinm.

V. Általános jellemzés. Az angol, skót, német és magyar egyetemi rendszer.

Említettem fentebb a két egyetem egy házias, helyesebben felekezeti irányát. Az államegyház arra törekedett, hogy mind a nagy középiskolák, mind a két egyetem neki erős vára legyen, vagy a mint Whitbread kifejezte: „ut casta maneant in religione nepotes.“

Annyira az angol egyház kezére birtak volt az egyetemek, hogy minden egyetemi fokozatot nyert egyéntől az államegyház XXXIX hitcikkelyére való eskütételt kívántak. Ez eskü elsöben teher, azután nagy akadály volt, és a végén visszaélssé vált.¹⁾ Az 50-es években szerencsésen eltörölték az esküt, de azért a tellowshipok legnagyobb részt ma is állatnegyházi tagok számára vannak fentartva.

Ez exclusiv iránynak tulajdoníthatni azt a véleményt, mely szerint prof. Sewell, midön töle azt kérdezték, hogy adja tanítványainak a görög sophisták igazi értelmezését, azt mondá, hogy nem tehet okosabbat, utalja öket e tekintetben az oxfordi egyetem tanáraihoz, kik közt sok élő mintát találhatnak. Az oxfordi és cambridgei fellowk nagy részt clausikái scholarok; igen tekintélyes részök, mondhatnám általában egyházi emberek, acoliegiumi főnökök pedig kivétel nélkül „elérgymén*, s mint olyanok a classikai és math. oktatást tekintik a tudományok és a liberális nevelés netovábbjának. Ámde a septem artes liberales-ből többet látunk itt elhanyagolva a felső oktatás nem kis hátrányára. Különösen tanúsítja ezt a könyvtárak arculata, miről alább lesz szó. A két egyetem oktatásának első rendü próbája a vizsgálatok. A küzdés szelleme hatja át az angol ifjú egyetemi életét, mint a nagy társadalmat. De hiszen az angol fiú már a középiskola játékterén hozzászokott a versenyhez, mely az irigységtől és a hányavetiségtől ment, sőt oly szükséges elemnek tekinti azt az egyetemi életre, mint a mindennapi levegöt. Korán megszokja, hogy az egész élet Sraalls, Greats és Tripos vizsgálatok láncolata. E verseny egyik nagy előnye, hogy a jelöltek akaraterjét és erkölcsi bátorságát edzi; továbbá az ifjú jelleme egész tónusát feljebb fokozza, kitartó munkára és szívós önuralomra serkenti. A tripos-névsorozat egyik nevezetes sarkantyúja a kitartó munkának és a tehetségesebb tanuló nemes ambiciójának. Bátran elmondhatjuk, hogy a *Tripos List* új életet öntött az akadémiai munkásságba.

¹⁾ Stanley, *Life of dr. Arnold stb.* II. k. 178. 1.

Oxfordban és Cambridgeben oly hosszú létrája és oly sok változata van az előmenetelnek, mint a mily gazdag fejlődés látható a növényvilágban a moszatoktól a rózsáig; s a változatok eme tömegében az első, második, harmadik osztályú előmenetelűek egy-egy ismeretes typnst alkotnak. Napóleon mondotta volt Daruról, hogy „c'est un lion pour le travail,“ ugyanezt elmondhatni az angol egyetemi tanulókról.

A vizsgálat, mely kezdetben csak esetleges része volt az akadémiai nevelésnek, oly nevezetes részévé vált az angol egyetemek életének, hogy valaki azt képzelhetné, hogy az egyetemi oktatás végcélja, a tanulóknak magas fokozatok elnyeréséért való mívelése. Ámde a vizsgálat nem cél, hanem eszköz: a szellem sokoldalú nevelésének eszköze, s hogy azzá váljék, a végre bizonynyal legtöbbet tesz a tutor vagy nevelő, kinek nemcsak a kitűnők, hanem a közepes tehetségű tanulók is nagy hasznát veszik. A tutor nem oly szemmel olvastatja a tanulókkal a kitűzött könyveket, mintha középiskolai tanulóknak volnának, hanem mint olyanokkal, kiknek az illető tudomány titkaiba be kell hatolni. Megtörténhetik ugyan, hogy a tutor túlságosan segít a növendéknek s emlékezetét elhalmozza apró mesterfogásokkal és tudományos formulákkal *): ámde az alapos vizsgálat épen arra való, hogy az olcsó áron szerzett ismereteket, az assimilálás nélkül felszedett compendiosus formulák értéktelenségét kimutassa. „A magánoktatást — mondja helyesen Latham — a vizsgálati rendszernek nem a gyenge, hanem tagadhatlanul jó oldala léptette életbe, az a kényszerűség, mely azt parancsolja a jelöltnek, hogy tudományát világos és határozott formába öntse, mert a vizsgáló nem irgalmaz annak, kinél azt veszi észre, hogy csak íélig-meddig érti a tárgyat.“²⁾

Az angol egyetemi tutor úgy tekinti növendékét, mint barátját, kit vezetnie és oktatnia kell; ő az, ki növendéke nemes ambícióját táplálja, s ki azt saját erélyéből nemes inspirációval tölti el.

Az angol az egyetemet mindenekelőtt nevelő-intézetnek s nem a tudomány székhelyének tekinti. A szaktudós kutatásai közben csak a tudományra tekint, a nevelő ellenben növendéke elméjére. A professorok ezért lettek, mint levegőben bölcselek (sophisták) a collegiumokon kívül állós rájuk nézve többé-kevésbé indifferens testület, mert angol felfogás szerint, ha valaki csak tanít és nem nevel, nem életrevaló munkát végez. A német professor se nem fegyelmez, se nem *tanít* oly

¹⁾ Whewell, *Of a Liberal Education*. 1848. 138. 1.

²⁾ Latham, *On the Action stb.* 171. 1.

értelemben, hogy a tanuló munkáját számbayegy; mondókáját elvégzi, mint a praedicator, hallgatói netaláni kérdéseire megfelel, s azután többé semmi felelősséget nem érez. Oxfordban és Cambridgében az előadásokat azért nem kedvelik, mert a tudományos eredményeket elbeszélük. A tanuló hasznos okulást meríthet belőlük, de bennök még azt sem szeretik, hogy a tanuló minden erőfeszítés, kutatás nélkül jutott rája. Az egyetemi előadás tehát népszerű felolvasás számába esik, melyen a közepes tehetségű tanuló könnyű szerrel megismerkedik bizonyos tényekkel, esetleg princípiumokkal.

Az angol egyetemi tanítás sarkpontja a tanuló: a német egyetemi rendszeré a tanár tudományos munkássága. „Berlin hírneve — úgymond Pattison — nem 2000 tanulójának adott nevelésén, hanem tanárai tudományos működésén alapszik:“¹⁾ ellenben az angol egyetem hitelét az a nevelő munka vetette meg, melylyel a nem-graduáltak és graduáltak férfias jellemét felépíti.

Talán legtalálóbban fejezte ki a két rendszer közti különbséget az öreg Dr. Pusey, midőn egy német professornak azt mondá: „mi nem könyveket készítünk, mint önök, hanem embereket.“ S valóban az angol egyetemnek hírneve graduáltjai jellem- és értelmi erején srnkallik.

A német tanuló elé bírja számlálni egyeteme nevezetes tanárait és műveiket; ellenben az angol nem-graduált ritkán ismer más professort, mint a saját collegiumabelieket; azzal pedig, hogy az egyetem tanárai mit írtak, mit nem írtak, teljességgel nem törődik.²⁾ A német tanuló az egyetemen a professorokat és a különböző szakokban kutató tudósokat, írókat érti: az angol egyetemi tanuló az embereket és nevelőket. A német rendszer az előhaladást azzal méri, hogy ki hány könyvet ír, a mi oly fonákság, mintha meglett férfiakat kezdenék vizsgálgatni.

A német rendszer nagyra van a tanszabadsággal is. Es mégis a német egyetemek a privatdocensekre oly megszorító rendszabályokat alkalmaznak, melyeket Oxfordban és Cambridgeben egy master of árts hallomásból sem ismer. A német egyetemeken a kormány befolyása, dictatori hatalma sok intézkedésen meglátszik: Oxfordban és Cambridgében a ministeriumot nem ismerik. „Nincs ország, hol a középiskolai és egyetemi tanár a kormánytól függetlenebb lenne, mint angol földön.“³⁾

¹⁾ Suggestions on acad. Organisation, 163. 1.

²⁾ Latham, *On the Action* stb. 459. 1.

³⁾ II. Jakab megpróbálta volt Charterhouse igazgató-tanácsát rákény-

A francia tudós igen könnyen aláztos lesz addig, míg magas polcra jut s aláztosságáért majd kárpótlást szerez, ha a polcon ül, ¹⁾ s erre másutt is lehet példát találni. Nem így Angolországban. Legyen liberális vagy conservatív a kormány — úgymond Müller Miksa — intézkedéseit szabadon vitatják, s gyakran hatalmasan ellenállanak az akadémiai testületek és egy minister, vagy ministeri tanácsos személyes ellenszenvével szintoly kevesset gondol a professor vagy tutor, mint a hogy másfelől barátsága egy fillérrel sem növeli fizetését.” ²⁾ Valóban az angol egyetemek, — mint maga Angolország — a szabadság mintaképe, „kormányzójuk a parlamenti közvélemény, forogójok saját kötelességérzetök.” Nincs Európának oly országa, hol az egyetemeknek oly magas állásuk lenne, s hol azokat a legrészrehajlatlanabb igazságosság melegágyának tekintenék, mint tekintik Angolországban.

Az angol egyetemi vagy collegiumi tanár, mint nevelő nem esketik a német egyetemi tanárnak abba az egyoldalúságába, mely a specialitással jár. A specialis szak művelője könnyen elfelejtkezik azokról az ezeryi ezer fonalszalakról, melyek kutatása körét a többi tudománykörökkel összekötik, s hajlandó lesz szakmáját túlbecsülni, és az összes tudománykor központjává tenni. ³⁾ A Szk Péter dóm kupolájában tanyázó pók mit bánja, hogy Bramante, avagy Michel Angelo tervezte s építette-e e művet; csak a hálójába került légygyei törődik, a körülötte levő ívezet nagyszerűsége és építészeti fenséges harmónia felfogására semmi érzéke.

Ám az angol azt tartja, hogy nem a tisztán szakszerűen ínívelt emberekből kerülnek s kerültek ki a legnagyobb felfedezők s a tudomány elobbvivői, nem a specialisták, hanem a Bacok, a Darwinok, Tyndallok, Leibnitzok, Humboltok stb. a tudomány promotorai, tudásunk köre bővítői.

II. A tanulói pálya dolgában is nagy az eltérés a két rendszer között. A német egyetem az ifjúnak pályát és kenyeret nyújt: az angol apálya

szeríteni, hogy egy kath. vallású ifjút bevegyen az alapítványdíjasok közé. Az igazgató-tanács a kir. levelet felolvastatta, s a legviharosabb vita után elutasította. Ugyancsak ő cambridgei egyetemet rá akarta kényszeríteni, hogy egy benedictinus szerzetesnek M. A. fokozatot adjon, és viszont Oxfordot. hogy Magdolna collegiumnak ő nevezzen ki főnököt; de az egyetemek a legtiszteletteljesebben s egyszersmind a legszilárdabban ellenszegültek a királyi szándékolt jogsértésének. H. Brown *Charterhouse, pastand present.* 111 — 112. 1.

¹⁾ E. Rambert, *Rapport nur L'Exposition Universelle de Paris.* Zürich. 1879. 14. 1.

²⁾ *Contemp. Review* 1879. XXXVI. k. 374. 1.

³⁾ J. S. v. Döllinger, *Die Universitäten sonst und jetzt.* München, 1867. 28. 1.

alapját veti meg. A német rendszer a liberális professióra meg a magasabb hivatalokra való bocsátás feltételül az egyetemi tanfolyam bevégzését teszi: az angol a magasabb hivatalokat nem tartja csupán céhbéliek számára valóknak; az angolnak a szabadságról való fogalma tönkre menne, ha az állam kezét tenne az ifjúra s nem engedné meg a szülőnek, hogy tetszése szerint neveltesse, vagy oktassa. Németországon, s nálunk is, az állam magas állással kecsegteti az egyetemi pályát kitünően végző ifjakat: az angol e helyett nagy ösztöndíjakkal és az érettek való versenyvizsgálatokkal tartja fenn a liberális nevelés magas színvonalát. Az ifjúságban a verseny szellemét és vérmes reményeket költ tel, s ezzel azt eszközli, hogy míg a díjat egy elnyeri, addig negyven versenytárs részesülhet magas nevelésben. Es ez a magas műveltség, melyben az egyetemi tanulók 30—40%-a részesül, nem előadásokból szerzett okultság, papirosra írható értekezésbe foglalható tudósság, hanem valóságos neveltség, a szellem legjava erényeinek kifejtése és edzése. úgy hiszem, hogy egy cambridgei senior wrangler, vagy mint Oxfordot és Cambridget egyáltalán nem bálványozó Bagehot mondja, egy „Johnian” (Szt. János college tagja, Camb.) matematikus teljesen elő van készülve az activ élet minden elvont nehézségeire. Lehet, hogy jellem dolgában nincs ízlése; hogy az emberekkel való bánásban, vagy a rábeszélésben nincs ügyessége: de az elvek merev alkalmazásában, a tények tömegén való uralkodásban, köznapiasan szólva, az értelmi műveletek technikai manipulációiban nem fog soha megbotlani. Ha az ily emberek egyszer egy dolognak üterére tapintottak, többé semmi ékesszólás, semmi rábeszélő pathos sem fogja őket rávehetni, hogy avagy egy hajszálnyira is eltávozzanak pragmatikus becsületességöktől, vagy bár egy jótányit engedjenek meggyőződésök értelmi bizonyosságából. ¹⁾

Ha hozzávesszük a mondottakhoz, hogy a társadalom közép és felső osztálya gyermekeit nevelik Oxfordban és Cainbridgeben, a két rendszer közti további különbséget élénken jellemzi az a tény, hogy az angol államférfiak, magas állású hivatalnokok görög irodalomról és a régiek astronomiájáról írnak, Hornért fordítják, természettudományi nevezetes értekezéseket készítenek, szóval egyetemi és egyetemes műveltségök eredményeit nemzeti közkinccsé teszik: ám az ily tudományos és irodalmi működés mását, az ily államférfiak és hivatalnokok párját nagy Németországon hasztalan keressük.

¹⁾ *Prospective Review*. 1852. VIII. k.

Az osztrák egyetemeken, úgymond Schulte ¹⁾, p. o. Prágában a jogi szakban 3000 tanuló közül csak 120=725 rész, a nemes családok gyermeke (4 hercegi, 20 grófi, 26 bárói és 70 lovagi családból való), a tanulók jó fele a szegényebb és alsóbb osztályok gyermekei, s tandíjait ösztöndíjak, magán tanítás vagy épen házalás (begging) útján tize¹ tik. A tanulók ez osztálya nagyon szorgalmas, de ritkán kitűnő tehetségű. E/ek szegénységgel és nyomorral küzdve, erőfeszítés és csúszás-mászás (cringing) útján nőttek fel, s kitűnően értenek a mézes beszédhez és az alázatos szolgálathoz. Ezekből válnak azok a tisztviselők, kik meghunyászkodnak a felsőbbek előtt, zsarnokok az alantabb állók iránt, s a kik a finomabb becsületérzet híjával vannak. Innen magyarázható az a szomorú tény, hogy a hivatalnokok nagy része megvesztegethető. ²⁾

De hát mit tesz az egyetemi tanulók 60, vagy Pattison szerint 70%-a, kik a tudománnyal nem sokat törődnek, s kik csak a pass-vizsgálatokat teszik le, mi más szóval annyit tesz, hogy ők egyetemi tanfolyamon és gentlemanok társaságában voltak. Athletikai sportban gyakorolják magokat: cricket, csolnakverseny és atletika a cél jók. Mihelyt az idő tavasszal annyira derül, ez a növendéktömeg a collegiumokat desorganizálja; a tanulásnak vége s onnan kezdve a játék gondolatuk egyetlen tárgya. ³⁾

Ascham és Eliot kora óta az angol arisztokrata ifjúság kiválóan kedvelte Isten szabad egét. Ez nemzeti vonás. Mint a középiskolai, úgy az egyetemi tanulóknak is legutálatosabb és leggáncsolandóbb hiba lenne a restség, a semmit nem tevés, s ativornyázó élet kedvelés". Sokkal, de sokkal többet ér, úgy tartja az angol, hogy egy ifjú legyen sült barbár, merő athleta, mintsem gyáva, billiárd-ko zák, poharazás (pococuranteism) kedvelő, cukrászat-hős vagy beteges irodalomkedvelő legyen. Es az ifjak valóban kemény munkát végeznek, s a mulatságot fáradsággá változtatják. Mívelődés dolgában megelégesznek azzal, hogy szellemők az értelmi hatások iránt fogékony legyen; azután jó a jó modor, őszinteség, türelmesség, férfias erély: melyekből a rigorosumot az egyetemi csolnakversenyek alkalmával a Themsén a nemzet színe-java láttára szokták letenni. Ha igaz, hogy az ifjúságnak mindig megvannak a maga arisztokratái: az oxfordi és cambridgei egyetemi ifjúság

¹⁾ Prágai egyetemi volt jogtanár.

²⁾ *Contempor. Rev.* 1880. 155. 1.

³⁾ M. Pattison, *Suggestions* stb. 516. 1.

részint a testi (physical), részint a szellemi erély arisztokratáiból áll. És e két fél egymást úgy egészíti ki, mint gondolatot a tett, elméletet a gyakorlat. Nem lenne jó — úgymond Latham, lia egy collegiumbau mind csupa kitűnő ifjak (high man) lennének. Együtt élő derék ifjak cliqueje hamis színben látja az életet. Azt képzelik, hogy eszességgel mindent meg lehet tenni, s bámulatos buták, ha gyakorlati munkához fognak; s viszont hol a kitűnőségnek nyoma sincs, ott még nagyobb roszak származnak, mert ilyenkor az ember belenyugszik saját közép-szerűségébe. ¹⁾ Az angol tanuló egyetemi életével szemben a németé valószínűs sátoros élet „Bohemian Life“. Amaz a szabadságszeretetre, igazmondásra való nagy bevezetés: emez a cselekvés és gondolkodásbeli kimértség praeludiuma, hol a szabados „Burschenschaft” életre, hogy úgy mondjam a szabadság katzenjamraer-e következik. A német egyetemi tanuló bolondsága — úgymond Huber — kamaszkodóan, sentimentalison lármázva teszi fel a csörgő bohóc-sapkát, s nyeglesége sör- és pálinkamámorban végződik. ²⁾ Az angol ifjúnál a megszilárdult önuralom és szellemi disciplina, a szellemi és erkölcsi haladás oly folyamatát indítják meg, melynél fogva magát a társadalom javához számítja: a németnél, — mint Pattison mondja — a gyermek tanulékony-sága időjártán butasággá, meghunyászkodássá s egész létét átható mechanikai routine-ná fajúi. Az iskolából kikerült német a formák teremtménye, ki bánatlanul jár a szabványok útján. ³⁾ Mily egészen elűtő ettől az életbe ^kilépő angol, ki a középiskolában és egyetemen megtanulta imádni a szabadságot, s keresve keresi a nemes cselekvés színterét és alkalmát. Élete nem vadászatban, vidéken való kószálásban vagy kiilföldieskedésben áll, hanem körében való áldásos működésben. Ő a közértelmiség egyik vezére, az ipar emelője s a gondviselés és a társadalomtól rábizottak erkölcsiségének a protectora; s hogy e nemes hivatásnak megfelelhessen az egy helyben-maradás, egy helyt való állandó lakás igazi képviselője, és inkább glebae adstrictus, mint uradalmi utolsó munkása.

III. Az angol egyetemek szervezete szintén sokban különbözik a skót egyetemektől, melyek velők szemben plebeian intézetek. Oxford és Cambridge fényes alapítványaival, népes collegiumaival és tanítóinagy számával egy-egy nagyszerű bazár, melyek mellett St. Andrews, Aber-

¹⁾ On the Action stb. 461—2. 1.

²⁾ Die Englischen Universitäten. Cassel, 1840. II. k. 444. 1.

³⁾ Reports of Assistant Commissioners. London, 1861. IV. k. 242. 1.

deen egyetemei szerény boltocskák, melyekben azonban sohasem avult, hanem solid portékákat árultak. Newton természetbölcseletét jóval előbb tanították ez egyetemeken, még mielőtt saját egyeteme Cambridge azzal a Cartesius-féle fölvételt helyettesítette volna. E jelen százban a Kant kezdeményezte moderm philosophiai nézeteket Coleridge hasztalan próbálta bevinni Angolországba; ellenben a skót egyetemek tárt karral fogadták, és Skócia útján jöttek angol földön forgalomba. Sőt a sokszor kigunyolt skótoktól vette Angolország az e száz első felében lábra kapott nemzetgazdasági tanokat, valamint a rendszeres és tudományos gazdaságtant is nagyrészt a skótok experimentális kutatásainak köszönheti. ¹⁾

Ez intézetekben a collegium nem nyelte el az egyetemet, s tanárai a katechetikai tanításmód útján folyvást gyakran érintkeztek a tanulókkal, s minthogy tehiutélyes részöket a kis grammar schoolokból kapták, a kedvökért nem egyszer eresztették le a tanítás mértékét, úgy, hogy néha nemcsak a népesség, hanem az oktatás kezdő mértéke is plebeian lett.

A skót egyetemek összekötötték a professori rendszerrel az oktatást. A skót tanár nemcsak előadást tart, hanem tanít is; benne a professor és a tutor egyesülnek. Skócia minden egyetemlein — szintén tapasztalásból tudom — a tanár bizonyos órán vagy órákon kikérdezi hallgatóit, írásbeli dolgozatokat készített a tanteremben és otthon. A tanár tutori munkáját megkönnyítik a tudványó s a kemény munkára mindig kész skót tanulók, kik a tantermen kívül is komolyan folytatják a munkát, mert mióta a középkori disputatiók divatból kimentek, tehát mondhatni a múlt száz közepe óta, az egyetemi irodalmi és természet-tudományi körökben (Debating Societies) folytatták a munkát. E társaságoknak sok kitűnő egyén köszönte és köszöni (Stewart Dugald, Brougham lord, Jeffrey lord, Brown T. stb.) azt a disciplinát, mely nagy mértékben fejlesztette a lappangó tehetséget, a beszédbeli készséget és önuralmat.

Másfelől a tanárok tudományos különösen philosophiai működése szintén nagy fényt vetett az egyetemekre. Huthchesontól elkezdve le Bain Sándorig, a legközelebb nyugalmazott aberdeemi tanárig, a skót egyetemek hívek maradtak régi traditiójokhoz: a kitűnő és olcsó neveléshez. Az egész nemzet és nem egy társadalmi osztály intézetei ezek.

¹⁾ A skót egyetemek érdekes leírását adja Lorimer *Universities of Scotland, Past Present and Possible*. Edinburg, 1854.

Az angolok bizonyos cynismussal épen az olcsóságot vetik szemökre; mondják a zoat cake hazájában virágzó ez intézeteknek, hogy: „termi musam meditantur avena.“ A skót egyetemek kiváltságait inkább Paris, Bologna és Louvain mértékével mérték, mint Oxford és Cambridge-ével; és szerkezeteik amazokhoz állt közelebb. A rektor választás, mely a legújabb időkig az ifjúság kezében volt, a facultások fontossága, s dékányaik helyzete inkább a continensi, mint az angol egyetemekre emlékeztetnek.

A tanítás kérdése megoldása is sokkal előbbre haladott a skót, mint az angol egyetemeken. Egyedül a legrégebb skót egyetem, a st. andrewsi fejlődött a collegiumi rendszer szerint, de Glasgow és Aberdeen egyetemei nem a collegiumból fejlettek ki, mint Oxfordé. A reformatió alkalmával a collegium és egyetem közti különbség elhomályosult s pd. Aberdeenben Marishall collegium lassanként egyetemmé nőtt, úgy, hogy Aberdeennek egyszerre két egymással ellenlábás egyeteme volt. Ily oppositio nem volt az edinburgi egyetemen, mert az nem egyházi, hanem inkább municipalis és industriális lelkesedés teremtette intézet; pártfogói és gondnokai nem egyházi méltóságok, hanem városbírák és tanácsosok voltak.

St. Andrews-ben 1747-ben St. Salvator és St. Lenárd collegiumot egygyé olvasztották, és a literae humaniores tanítására szánták; St. Mary collegiumnak pedig, a theologia és a keleti nyelvek tanítását hagyták. Ily munkaosztás nem történt soha Oxford és Cambridge collegiumaiban, s csak a jelenleg életbelépett collegiumok közös költségére alapított (intercollegiate) tanári állások tehetők ezzel némileg párhuzamba.

University-collegium és Owen-collegiumban szintén megtaláljuk a skót katechetikai oktatást. A tanárok nagy része gyakorlati tanfolyamot rendez, és pedig nemcsak a természettudomány, hanem a jogtudományi és pliilosophiai körben is (pl. University-collegiumban a pliilosophiából, Owen-collegiumban a római jogból). E mellett minden szorgalomszakban írásbeli dolgozatokat készíttetnek a tanulókkal, sőt ha szükségét látják, előmenetelük megvizsgálása végett kikérdezéseket, colloquiumokat vagy hasonnemű vizsgálatokat is tartanak.

IV. Es ha most a magyar egyetemi étellel véljük egybe az angol, közelebről az oxfordi és cambridgei tanuló életét, első tekintetre kitűnik a kettő közti nagy különbség. Mi talán csodálatosnak tartjuk azt az egyetemi rendszert, hol az előadás rudimentalissá vált; de az angolok szintűgy megbámulják a németektől kölcsönzött rendszerünket,

melyből a nevelő elem majdnem kiveszett. Nálunk e miatt az „alma mater“ csak név, mely egy pár ünnepélyes alkalommal bennünk kellemes, de múló érzéseket költ lel, s ezzel az egésznek vége; ellenben Oxfordot és Cambridget a folytonos nevelői hatás, tehát a személyes erőteljes elemek, a legállandóbb képzetársítások, a legcomplexebb és legmaradandóbb érzelmek gócpontjává teszi, melyek a collegium volt növendékét az életben is folyton-folyvást kis érik, úgy hogy az egyetem iránti kegyeletet minden volt-növendék a társadalmi életben tehetsége szerint őrzi, ápolja. A két egyetem, mint két hatalmas forrás termékenyíti meg a társadalom legnevezetesebb tereit, s ekként a műveltség legjava, mint az áldás, felülről jő. És nálunk a rendszer szellemében az egyetemi tanár, első renden tudomány-kutató, fejlesztő tartozik lenni, s ennél fogva figyelme java részét, hogy úgy mondjam napos oldalát a tudomány felé fordítja, s csak északos oldalával tekint a tanulók felé, s bátran elmondhatná a német tanárral (Ritschl), „a professor élete igen kellemes lenne, ha nem kellene előadást tartani. ¹⁾ A kutató tanár előadására csak a kitűnők arca derül, holott a nevelő hatású tanításra a tanuló tömeg java szellemi tehetsége szárba indiúl. Vajon az egyetemi tanár kutatásából az irodalom többet nyer-e, mint a mennyit veszít az ifjúság a vele való nem tüzetes foglalkozással? Vajon melyikre van inkább szükségünk: könnvre-e, mely már is kellenél több. vagy emberekre, kikben régóta szűkölködünk? E kérdésekre határozottan a humanusvagy ha úgy tetszik, nemzeti álláspontot kell elfoglalnom a mostan divó tudomány-kutató állásponttal szemben, mert hiszen a számok is azt bizonyítják, hogy az a néhány század kitűnő tanuló, kik egyetemeinken valósággal szép előhaladást tesznek, nem nyújtanak kárpótlást a tanulók nagy tömege elliagyottságáért. Az a 8 legfeljebb 10%-a tanulóinknak, kiket a tudomány szentélyébe bevezetünk, vajon nagyobb szellemi és erkölcsi erő-összeggel járul-e a nemzeti szellem tőkéjéhez, mint a mennyivel az az isten számába hagyott 00”« a nemzet értelmi és erkölcsi tőkéjét apasztja. Hiszen azoknak az előbb említettem kitűnő tehetségűeknek fele, vagy legalább harmada amúgy is felküzdéné magát magas szellemi látókörre, s ennyiben nemcsak az a 90 század, hanem ráadásul a tanári kar is vesztes. Kárba vesz munkaereje egy része, melyet más helyt talán gyümölcsözően lehetett volna értékesíteni.

A rendszer hozza magával, hogy iljainkat az egyetemen az álta-

¹⁾ Pattison. *Suggestions on Academical Organisation*. 103. 1.

János, alupos műveltség atmosphaerája helyett azonnal a szakpályák terrénumára fogjuk, s lassanként odavisszük, hogy a legjobbaknál a szakmájában jártasba belevesz, a többieknél pedig elcsenevészedik az ember. Innen az a szellemi sekélyesség, az az ítéletbeli korlátoltság s az az érzületbeli alantjárás, és irodalmi előadási eszmeszegénység, szelhdött, melyet a különböző pályák embereinél, mind nagyobb-nagyobb mértékben találunk. Mi ifjú embereinknek mindenekelőtt kenyeret adunk; az angol egyetem az általános, alapos műveltség mindennapi kenyerét.

Az angol egyetemek, mint láttuk, 30—40 század kitűnő tanuló produkálnak a tudomány, s 60—70-et a cselekvés számára. A németek már természetüknél fogva hajlandók lévén az elvont kérdések fejtegetésére, egyfelől ezért, bizonyynyal ugyanannyit praeparálnak az elmélet számára; másfelől a többiek nagyrészt az eléggé egészséges családi élet és társadalmi consolidált viszonyok megmentik az élet különböző köreinek; ellenben nálunk — mint említém a valóban szorgalmasok száma 10—15 századnál többre alig tehető, s a többi 85—90 századba nem célunk szellemi és erkölcsi rugókat teremteni. Oxfordban a proctoroküak, Cambridgeben a provostoknak éjjel is nagy gondjok van az egyetemi ifjúság rendben tartására, hazaterelésére, szóval fegyelmezésére: ám nekünk eszünkbe se jut kávéházakban és másutt éjhosszat mulatozó ifjaink időöltését hivatlan intervencióval megzavarni, mert hiszen mi nappal is a gondviselésre bizzuk a szoktatás és jellemalkot is munkáját, melynél nemesebbet a társadalmi élet nem ismer. Ezt a rendszert, mely az oxfordi nem-gradualtnak hajszálnyira sem csorbítja szabadságát, a mi egyetemi polgárunk szabadságról való fogalmaival aligha ki lehetne egyeztetni. Oxfordban és Cambridgeben a szabadság éltető levegő: nálunk igen sokszor a rendtelenségek szemfődele. Oxfordból és Cambridgeből az egyetemi polgárt nem-tanulás vagy helytelen magaviselet miatt, vagy ha a tanuló kellő időben a vizsgálatot le nem tette, egy időre vagy véglesen haza küldik. (Rustication). Az ifjút haza küldheti vagy saját collegiuma előljárósága, vagy az egyetem alkancellárja és proctora. E hazaküldésnek mindig meg van legalább az a haszna, hogy a szüle ok nélkül nem költekezik, s fia sorsán így vagy amúgy változtat. Nálunk az egyetem az előbb említett értelemben az ifjút hazaküldeni nem szokta, mert hiszenjnunkáját sem veszi oly szorosán számba, mint az oxfordi vagy cambridgei collegium; colloquiumra senkit sem kényszerít, mert ez ismét a „tanszabadságába ütköznék. Ekként a szülő mindig a legjobbat remélheti, akkor is, mikor fia a lehető legtávolabb áll az egyetemi stúdiumoktól, s

tanárait is tulajdonképen csak nevökröl ismeri. Oxford és Cambridge a collegiumban nem lakd ijaknak csak feddhetlen jellemü családok körében enged lakást, s még a nem bekebelezett tanulók felvigyázására is külön tisztviselőket tart. Mi az ifjaknak sem lakhelyeivel nem törödünk semmit, mert azt mondanák, hogy azzal jogaikat, s a szülök választás szabadságát csorbítanék meg. Az ifjak eként teljesen szabad mentökre lévén hagyva, nem csoda, ha legkevesebbet a tanulással törödnek, s saját jövőjökkel együtt szülök reményét és vagyonát is sokszor tönkre teszik. Ámde a Duna parton lakó ifjúnak, ép e kérdéses időszakban, szütolý szüksége van a gondos felügyeletre, mint a Themse és a Cam partján lakénak. Es mégis — rendszerünk értelmében — az egyetemi tanári kar legfeljebb rokonszenvvel kíséri a tanuló csak ideoda hányódó csolnakját, melegen kezét szorít a szerencsésen partra szállókkal: de a hullámokkal küzdök, söt a szeme láttára elmerülök megmentésére életmentö csolnakai egyáltalán nincsenek. Söt legjobb akarata mellett sem ülhet életmentö csolnakba, mert legnagyobb részök nincs is arra elökészülve, hogy az evezöt és kormány rudat kezelni, szóval, hogy a veszélyben forgó ifjút megmenteni bírja. Sok egyetemi tanár kora ifjúságától fogva a könyvekben élt, s nem az alantas ösztönök okozta örvények, hanem inkább az értelem világában forgott és nem érzi annak az ifjiinak sorsát, ki hónapokig a hullámoktól hányatva ereje fogytáig küzd, s kit talán egy oda nyújtott ujj is megbirna menteni az életnek. íme az az életmentése munkájának elhanyagolása az, a miért a mi ^alma mater^ünk egészen más, mint Oxford és Cambridge, hol az egyetem akárhányszorNiobehez hasonlóan védi gyermekét, holott mi legfeljebb a kis kacsaít elmerüléstől féltö tyúk szorongásával és tehetetlenségével érjük be—mert ezt kívánja a tanszabadság szelleme. Mily igazán sajátyszerü az az egyetemi ifjak társasága, melyben a deciaráit hanyagság is erélyesebb, mint más nemzetek ifjúsága stüdiukai. Bár mely hiányai legyenek is az angol egyetemeknek, nevezze bár Oxfordot vagyCambridget valaki „arida nutrix“nak, de azt senki sem tagadhatja, hogy mindkettö hatalmas jellemü és nagytudományü egyének dajkája.

Szóljak-e egyetemi ifjaink barátsági viszonyairól? Bagehot és Masson — e thema meleg szószólói — azt mondanák rölük, hogy a tartós komoly érdekek hiánya, a fogyatékos köteleességérzet, a többségnek a komoly munkától való idegenkedése tönkretezik a mélyen gyökerezö rokonszenv motívumait, s a barátságot a zenészö elhangzásáig tartó cimborasággá degradálják. E tekintetben is kirívó a két rendszer közti különbség.

A két rendszer egybevetésekor gyakran eszünkbe jut, vajon igazáu Angolország-e az a föld, hová, mint egy nevezetes francia államférfi mondotta, az ember azért megy, hogy a szabadságban megfűrödjk: vagy talán a mi, szabadságról vagy közelebbről a tanítás és tanulás szabadságáról való fogalmunk a merőben téves. Oxfordban és Cambridgeben a collegiumi életet drágának mondják az angolok is, és nálunk még inkább drágállanak; de ha eszembe jut, hogy e rendszer molochjának évenként hány iljú élete esik áldozatáiéi, bizony nem sokat mondok, ha hazai egyetemi polgáraink független individuális életét legalább is oly drágának tartom.

Lenne még egy két megjegyzésem a tanításra és szigorlatokra is. A rendszer megvárja az egyetemi tanártól, hogy kutató és szakmája buvárlója legyen, de mit tegyen akkor, midőn a collegiumokon és vizsgálatokon arról győződik meg, hogy neki első renden nem professor-nak, hanem a tudomány elemei inculcatorának kell lenni. A tanfolyam elején talán hallgatói elméjében emelendő nagyszerű épületet tervez, melynek szilárd alapját hite szerint a középiskola megvetette.

De jaj neki, hogy építés közben arról győződik meg, hogy ingatag alapra épít. Vaj ki látott palota stilban építeni tőzezből, vályogból és fatuskókból húzott alapra és földszintre, mi miatt a tanár kénytelen beérni, ha hallgatója a tanfolyam végén a tudomány anyagaiból nem kényelmes lakást, hanemcsak cél és vihar ellen védő kunyhószerű menhelyet rakott. Az is gyakran megtörténik, hogy egy ifjú a tudomány díszitményeit egész buzgalommal rakja magára, s nem csekély a tanár meglepetése, midőn a nekik megfelelő szilárd falazatot hasztalan keresi. Az egyetemi tanulóknak sok, félszegséggel teljes típusát lehetne bemutatni, ha arra a lélektani belátása tanulmányozónak kedve és ideje lenne.

Az angol egyetemek vizsgálatai a szó szoros értelmében rigorosumok. Mint láttuk, Cambridgeben a matematikai tripos-vizsgálat kilenc napig tart, napjában $3+2\frac{1}{2}$ tehát középszámítással 50 óráig; az erkölcsstudományi tripos hat napig, naponként 6 órán; a eláss, tripos 7 napig naponként G órán, tehát 42 óráig. Ha egy kellő készült-ségű tanulót veszünk, ki az illető szakmáknak két-három, minimum két megkívánt ágából tesz vizsgálatot, legkedvezőbb esetben is középszámban 14—18 órai írásbeli munkát okvetlenül föl kell venni, melyhez pl. a classikai stúdiumoknál még szóbeli is járul. Nálunk egy-egy szigorlat a fő és mellék tárgyakból együtt rendszerint két óráig tart, s így csak nagyon kedvező eseteket véve is fel, az angol egyetemi vizsgálati rendszer nyolc-kilencszerte több

munkát követel, mely munka bizonyos három-négy szer te biztosabb mutatója annak, hogy a jelölt mennyire bírt behatolni szakmája minden rétegébe, s hogy annak mind közönséges mind magasabb problémái fejtegetése által mely fokú szellemi expansiót bírt taúsítani. Eltekintve attól, hogy az írásbeli dolgozatoknak az elrepülő szónál a vizsgáló biztos ítéletének sokkal biztosabb irányadói, az angol rigorosumot a növendék tudásköre dynamometerének; ellenben a miénket inkább arithmometerének nevezhetném. Az angoloknál a növendékek felelete módja a tudománykörének megfelelő bo: nálunk mondhatnám gyorsírás, vagy telegraph-szerű, melyből az idő rövidsége miatt nem lehet kivenni az író keze vonását, e vonásokban rejlő charactert, mely akár-hányszor az író stíljának, gondolatmozgásúak a hd tükre.

Akár a szorgalomszaki, akár a rigorosumi végzett munkát tekintsük, az angol ifjú a „hardworker“ categoriájába esik. Az athletikával foglalkozó ifjúval pedig úgy bánik el az University, mint Rousseau báift Emiljével: csólnakázásra, vadászatra és a legfáradtságosabb időtöltésekre bocsátja, hogy edződjék és a nemi tévedésektől visszatartsa.

A mi egyetemi rendszerünk ezekkel szemben az ifjúnak nemcsak elnézi a physikai gyakorlatokban szerfözlött hiányos életmódját, hanem szellemi petyhüdségét is elősegíti a korai szak-studimokra való szorítással. Egyetemeink a kenyérpályákra való nevelés kora kezdésével nemzik azt a bajt, melynek „overprofessionalism“ az angol neve, s mely azt eszközli, hogy az ügyvédi, orvosi és tanári kart. mintegy külön érdekeknek élő, mintegy speciális érdekek által elválasztott kasztta idomítja, s a társadalom nagy részétől külön váló szellemi színeztűvé, gondolkodásúvá teszi. A megszakott tantárgysorozat hallgatása a jogtani tanulókat egy mintájú gyári cikké változtatja, kikben nine» eredetiség, sem spontaneitás; szellemi retinájok csekély volta miatt egyáltalán nem tudnak egyebet azoknál a jól-rosszúl bemagolt compendiumoknál vagy kézikönyveknél, melyek oly távol állanak az oxfordi, a londoni egyetemi vagy University-collegiumi nem-graduáltak forrástanulmányaitól], mint ég a földtől. A londoni egyetemen az orvostudori szigorlatok, sőt a „magister chirurgiae“ fokozati jelöltek vizsgálati főtárgya a logika és morál-philosoplúa: ezzel szemben a mi rendszerünk semmi nemű reális, sőt avagy csak nominális kapcsolatot sem ismer el a philosophiai és orvosi tudományok között. Az angol joghallgatónak alaposan kell foglalkozni a philosophiai és történelmi stúdiumokkal: a mi joghallgatónk szigorlatán senkinek sem jut eszébe (a Pandektaés Digesta bizonyos része tanulmányozását nem

is említve) oly^is alapvető munkák tanulmányozása eredményeit követelni, mint a következők: Gibbon *Decline and Fali of (he Román Empire*, Thibaut *System des Pandekten-Rechts*, Savigny *Systemt des hentigten Römischen Rechts*, Ortolan *Explication Historique des Instituts*, melyeket Cambridgeben a jogtudományi tripos-vizsgálatokon követelnek. A természettudományi szigorlatok jelöltjeivel Wkewell *Ilistory of (he Inductive Sciences*, *History of Scientific Ideas*, *Philosophy of Discovery*; Jevons *Principles of Science* s más ilyenmü művek tanúlinányoztatása mind arra mutat, bogy a tudományok egyes körei miatt sohasem felejtkeznek el a philosophiai beható tanulmányokról. Ellenben nálunk az egyes szakkörök művelői mind inkább kezdik stúdiumaikból kihagyni a philosophiái kapcsolatot, s vele együtt kifelejteni a keleszto elemeket. Nemcsak tanulóink, hanem tanáraink között is minden nap szaporodik azoknak száma, kik a bölceleti stúdiumokat a haladást akadályozó uszálynak tartják, holott azok a szilárd alap és boltozat, mely a szak-tanulmányok falazatát egybetartja s összeomlás ellen biztosítja. Ez is egygyel több ok arra, hogy egyetemi hallgatónk nemcsak tudományban, de érzületben is a többségtől elpártoló dissenter legyen. Mindent összevéve, a mi egyetemi rendszerünk arida nutrix; ellenben Oxford és Cambridge *nutrix leonum*.

VI. Egyetemi könyvtárak, nyomdák és kiadványok.

A *Bodleian* könyvtár, mely 1602-ben nyílt meg a Britt-Muzeum után az ország leggazdagabb könyvtára, mintegy 240,000 kötete és 3000 kézírata van.

A könyvtárakban legnagyobbbrészt eláss, és történelmi műveket látsz; a Bodleian könyvtárnak a természettudományi ágban nincs szakavatott rendezője, s akárhány igen becses, nagyon drága, és egészen jelenkori angol természettudományi kiadványt hiába keressz ott; pedig joguk volna a könyvtárnak megküldetni a kiadókkal, de nincs ember, a ki sürgesse, a ki érezze, a ki figyelemmel kísérje. A collegiumoknak is megvannak külön könyvtáraik, melyeknek fejlesztésében azonban semmi terv, semmi gazdálkodás. Megtörténik, hogy egy nagyon drága könyvet, mely a Bodleianban megvan, megszerez három-négy college is; megveszik csak azért, hogy elmondhassák, nekik is megvan, talán csakhogy ott legyen a könyvpolcon, mélyen elmerülve, mint Michel Angelo profétái a Sixtinában, kiket nem zavar e világ zaja-baja.

1) Huber „Die englischen Unicersitäten.“ I. k. 844. 1.

A természettudományi könyveket (legalább Oxfordban) nem kell láncon tartani teljességgel, minthogy a 13-ik százban a becsesebb műveket Oxfordban és Cambridgeben tartották, mely zárrendszer maradványait, (a vaskapcsokat) magam is láttam Trinity Hall könyvtárában (Cambridge).

A könyvtár szorgalomszak idején folyvást nyitva van, s az egyetem minden graduált tagja szabadon használhatja. A nem gradnált tagoknak csak kellő ajánlás vagy kísérlet mellett lehet bejutni. Különösen gazdag, keleti kéziratokban. E könyvtár 1610-ben kezdődő liber admissorum-a egyik kötetében többek közt ez az autograph név áll: „John Úri Korosini Hungarus feb. 17. 1766.“ A könyvtár évkönyvei szerint ¹⁾ nevezett hazánkfia itt k. b. 30 éven át dolgozott s rendezte a keleti nyelveken írott kéziratokat ²⁾. — Ez a könyvtár teljességgel nem oly kényelmes berendezésű, mint a Britt múzeumé.

E könyvtárral kapcsolatban áll az a szomszédjában levő nagy olvasóterem, mely Camera Bodlsiana nevet visel. Ennek asztalain található —szakszerint berendezve — a legújabb angol műveket és folyóiratokat. E köréptilet képtárában van elhelyezve a Hope- féle acélnietszetfi arcképgyűjtemény is. Megemlítem még a

Sheldon-színházat, melyben az év záró ünnepélyeket (commemoratió, akadémiái nyelven: commem) szokták tartani. Ez ünnep az alapítók és jóltevők emlékezetére van szentelve. Cambridgeben commencementnek hívják, s mindkét egyetemen junius hó vége felé tartatik. Ez ünnepélyen az alkancellár latin beszámold beszédet tart, s a különböző tudománykörökben legkiválóbb férfiakat (püspököket, bírákat, államférfiakat, költöket, történészeket, katonákat) tiszteleti tudorságra ajánlják. Azután jó egy hivatalos latin beszéd, melyet az egyetem szónoka a kegyes alapítók emlékére tart. Ez ünnepélyt, melyre az egyetemi tanulók rokonai, szülői és ismerősei — különösen a nők — nagy számmal szoktak megjelenni, jellemzi az egyetemi ifjúság zajongása és a felolvasások alkalmával közbevetett kiáltásai, például „Hangosabban.” (speak up!) „Jól van uram, — most már fordítsa le.” (That will do sir, now translate!) stb. stb. A proctor szintén jelen van ez ünnepélyen, s a most meglehetősen fékevesztett ifjúság örvend, ha őt is rendre utasíthatja. Jaj neki, ha szemét a hölgykoszorún járhatja, mert. Egyes

¹⁾ Annal of the Both. Library. London, 1868. 199. 1.

²⁾ Hirtelen halállal múlt ki Oxfordban 1796. oct. 18.. több mint 70 éves korban, (Genfi. Magazine. LXXI. k. 1884. 1.)

in the boat, sir“-(ne tekints a csolnakból másfelé) kiáltásokkal utasítják rendre. Az ünnepély végén az egyetemi jutalmakat nyert költeményeket: görög mértékes vers, theol., hist., nemzetgazdaságtani értekezéseket szokták felolvasni. E felolvasásokat az ifjúság szintén nagy éljenekkel és csípős megjegyzésekkel kíséri; pl. „Well rowed!“ (jól evezett), ha sikerül a felolvasás. Az ünnepélyt rendszerint valamelyik collegium által rendezett tánc-mulatság szokta bezárni.

A cambridgei egyetemnek szintén gazdag könyvtára van; ez is mint a Bodleian könyvtár, élvezi azt a jogot, hogy minden angol kiadvány egy példányát tartoznak a kiadók neki megküldeni.

Mindkét egyetemnek meg van a maga sajtója. Oxfordban 1830-ban nyílt meg a Clarendon Press, ¹⁾ melynek a különböző tudományszakokból ma már több százra menő kiadványa van. Nemcsak egyetemi, hanem középiskolai és elemi tanulók számára is adat ki számos értékes művet, mindannyiát a sajtó igazgató bizottsága helyeslésével. E kiadványok közép és felső iskolai sorozatából alább kiemeltem egynéhányat.

A cambridgei egyetemi sajtó (Pitt Press). Ezt a modern góth stílusú palotát 1831—33-ig a Pitt Vilmos emléksobrára gyűlt összeg fölöslegéből építették. E sajtóból is szép sora került ki a theol., matematikai és irodalom s nyelvészeti műveknek, mindannyi az egyetem tagjai által. / *A Pitt Press sértésből* a következőket emelem ki:

More Utópia bevezetéssel jegyzetekkel és szótárral ellátta Lumby; Aeschylus Agamemnona, Kennedy (H) kritikai és magyarázó jegyzeteivel; Pindar bevezető krit. és magyarázó jegyzetekkel Fenneltől. Salvius Julianus töredékei összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte Walker; Justinian Institutiói, fordították és jegyzetekkel ellátták Abdy és Walker. Az egyetem történelme a legrégibb időktől, Mullingertől; Locke neveléstana Quick bevezető és kritikai jegyzeteivel. Továbbá

1. Smith W. A History of Greece. ¹⁾

Görögország történelme a legrégibb időktől egész a rómaiaktól való meghódításig, világos, folyékony — s mennyire megíthetem — szép előadásban, főleg *Grote* alapján. Elég kimerítő (003 lap) és alapos

¹⁾ Ettől különbözik az u. n. Clarendon épület, melynek költségét nagy részt a néhai kancellár híres *History of the Rebellion* című műve jövedelméből állotta ki az egyetem. E dór-olasz, rococo-stílusú palotában volt az egyetem sajtója 1713—1830-ig, s ma már a heti tanács tartja benne üléseit és néhány egyetemi hivatal számára van elfoglalva.

²⁾ London, 1879. J. Murray.

Kézikönyv gymnasinmi tanulónak arra, hogy előforduló alkalommal kellő felvilágosítást kaphasson egyes kérdésekre, és élvezetes tanulságos olvasókönyve is legyen. A művészet és irodalom is megfelelően van tárgyalva minden egyes korszak végén (utóbbi Műre után). Kifogást tesztek a következőkre nézve: *a)* Az anyag megválogatása és a tárgyalás egyenlőtlen, tekintve épen a tanulók érdekét, *b)* Kívánatos volna az egyes szakaszoknál a legnevezetesebb görög és római források fel- említése, illetőleg az azokra való utalás, mi tudni vágyó ifjakat ser- kentene és támogatna az önképzésben, *c)* A képek annyira gyarlók, hogy nagy része teljesen hasznavehetetlen, *d)* A nyomás bár elég tiszta és jó, de felette apró. Első kiadása 1853. jelent meg. Igen ajánlható kézi- de *nem tankönyv.*

2. *A smaller classical Mythology* stb. Első kiadás 1807.

A görög és római mythosok egybeállítása a régi rendszer szerint beosztva (főistenekre, alsóbb rendű istenekre, hősökre), minden kritika és magyarázat nélkül, helylyel-közzel a remekírókból vett fordítások- kal illusztrálva. Annyira tudománytalan összeállítás, hogy még csak a mythosok traditiójára, korára, forrásaira, variációkra steff. sincs a leg- kisebb gond. Önkényesen megválasztott anyag, külsőlegesen összeállít- va minden értelmezés nélkül. Mesegyűjtemény, egyéb semmi. A képek megválasztása sem mutat elvre, legnagyobb része nem is antikok után. való, vagy legalább nem értékesek után. A rajzok gyarlók. Furcsa az az 1185 kérdés a mű végén, mely az egész mű recapitulatiójára való. A műről a bevezetés ezt mondja: „The following work has been pre- pared by a lady, for the use of sohools and young persons of both sexes.“

3. *The Apology of Plato by Biddel.* Már 1867-ben jelent meg, és kedvező fogadásban, elismerésben részesült. A művet szerző halála után adta ki Palmer, s hogy nincsen egészen készen, több körülmény mutatja. Tulajdonképeni értéke az *Appendix Th. „Digest of Idiom”* (118—252. lap), melyben Plató nyelvét analysálja. Ez a rész a műnek tudományos értéket ad hosszabb időre. A gymnasinmok körét túlha- ladó kiadás.

4. *Alexander ht India* A portion of the History of Quintus Cur- tius edited for schools and colleges by Heitland and Traven. 1870.

Speciális angol érdekek indokolják Curtius épen ezen szakaszá- nak külön kiadását. Nem csak külsőleg szép, hanem belsőleg is tapin- tatosan szerkesztett kiadás, melyben mindaz jól megválogatva felta- lálható, a mi a remekíró megértéséhez szükséges. Indiára vonatkozó

néhány angol mű felhasználásán kívül egészen a német tudósok művein alapszik, s kiadásaikból van ügyesen compilálva. A mennyiben futólagos összehasonlításnál állítani lehet, *sajátjából* keveset adott hozzá. Különben a meglévőnek helyes felhasználása is érdem. Kifogás csak az ellen tehető, hogy 16 rövid caputnak 204 sűrű lap commentar mégis igen sok.

5. *Vergili Aeneidos libri sex priores ed. Schmitz.*

A szöveg Ribbecké, csekély eltéréssel. A jegyzetek Servius, Ladewig, Connington és főleg Weidner után készültek. A jegyzetek a lap alján vannak, a kedvelt angol szokástól eltérőleg, és ez nézetem szerint helyesebb is. Az előszóban jól indokolta. Igen tapintatosan készült kiadás azok számára, kik Vergilius Aeneisét olvasni *kezdik*. A legjobb ilyenmű könyvek egyike.

6. 31. T. *Cicero Laelius De Amicitia* jegyzetekkel ellátta ugyancsak *Beid.* E könyv ugyanazzal az ügyességgel és ugyanazzal a pontossággal és tudományos körültekintéssel vau szerkesztve. Itt is kiemelendő az angol tankönyvek jegyzeteinek az az érdeme, hogy egyes szavakat és mondatokat, kivált synonymákat szabatos fordítással is visszaadnak. Egyes bölcselmi kifejezéseket, melyeket Ciceró alkotott a görög bölcselmi írásmód utánzása alapján, a megfelelő görög szó vagy kifejezés kitételével világít meg szerző. Újra egy tanulságos és leleményes fogás. Az antik irodalom egyes mozaik darabjain a nagy egész tervét, a mozaik darab színén az egész szín complexum egy árnyalatát mutatni be: ez a classikai irodalmi oktatás eszeményi módszere, melyet szerencsésen megközelít Reid. Az *Amicitia* bevezetése reflectál Ciceró dialógjai természetére és felsorolja Ciceró forrásait ez iratra nézve. A dialóg személyeit is jellemzően mutatja be. Szövegkritikai függelék ehez is van csatolva.

II. *Clarendon Press Series Oxford 1. German Classics. Goethe, Iphigenie auf Tauris* edited with english notes, etc. by C. A. Buchheim.

Szakértelemmel készített mű, melynek szerzője Weber és Dünzter tudományos, de kevésbé élvezhető magyarázatait fölhasználta. A gyakorlati szempontnak hódol, mely az angol tankönyveknek jellemző sajátja. így a jegyzetekben az Euripides Iphigeniájának megfelelő helyeit idézvén, a két mű párhuzamba állítását, melyet a bevezetésben néhány lapon megtesz, részletesebben megvilágítja. A tanárt e könyv kötelezi a behatóbb magyarázatokra, mi újra a mű előnye, mert mindent megmondani a növendéknek helytelen dolog. Helytelen pedig nem azért, hogy a professor tudományos nimbusa épségben maradjon, de

azért, hogy alkalmat adjon neki arra, hogy tanítványaival együtt működjék, és gyakorlottabb bűvárképességét mintegy áthárítsa. Épen azt lehet hibáztatni a Düntzerék magyarázatában, hogy felette fárasztók, tanárt és tanulót egyaránt tétlenségre kárhoztatok.

Buchheim műve kikerülte azt az örvényt, mely magával sodorja kivált a Goethe magyarázókat, kik a miatt, mert Goethe kiválóan hajlik az allegorikus és symbolikus kifejezésekhez: annyi magyarázattal *magyarázzák* el a szépirodalmi gyönyört, hogy akár a középkori classikus magyarázókat olvasnék.

Goethe Iphigeniájának az Euripidésével egybevetése rövid, de elég jellemző. Goethe művének át meg át gondolt szerkezetét, a jegyzetek parallel helyeinek egybeállítását szépen kitünteti. Hogy ébresztheti ilyesmivel az ügyes tanár a növendékben a művészi tökély iránt az érzéket!

2. *Greek Verbs* irregular and defective, their forms, meaning and quantity, by Wit. Veitch. Oxford, 1879. 8. (VIII. és 717 l.)

Valaki azt mondta egykor, hogy a „szótár” oly könyv, melyben sok mindent megkap az ember, csak azt nem, a mit keres. Fokép igaz az utóbbi kifogás az igék szabálytalannak nevezett alakjai tekintetében. Pedig bizony nagy szüksége van még a nyelvtanban jártas olvasónak is arra, hogy kivált a görög igék eltérő alakjait az abécé rendben megjelje. Ezt a szükségét igen kevés szótár s ez a kevés is nagyon hiányosan elégíti ki; az iskolai kisded szótárak pedig épen semmi segítséget nem nyújtanak e részben a tanulónak. Köszönettel tartozik hát a görög autorok olvasója *Vritch* úrnak, a ki fent címzett könyvében minden szabálytalan alakot összegyűjtött, lehelveikre utal. és jelentésüket, valamint a magánhangzók quantitasát is megadja.

3. *A Treatise on the Use of the Tenses in Hebrew*. By S. R. Driver. Oxford. 1874. 8. (XVIII. és 256 l.).

Alig van egy vitatottabb s eltérő véleményekkel homályosítottabb tárgy a nyelvészetben, mint az igealakok jelentése a héber nyelvben. De bizony alig is van könyv, melyben e tan oly tisztán, szabatosan és józan elvekre alapítva tárgyalatnék, mint a címzettben. Ennél fogva óhajtanám, hogy valamelyik theologiai intézet-tanára n két könyvet gondosan és beliatólag áttanulmányozva, fordítsa le ajándékozza meg vele a tanulni szerető ifjúságot.

4. *A First Sketch of English literature*. by H. Morley London, 1856. (VII. 914 lap) E kitűnő mű csak vezérfonal kíván lenni, de nem arravaló, hogy bárkit is a szerzők eredeti művei olvasása alól fölmentsen.

12 fejezetben adja az angol irodalomtört. vázlatát Caedmontól Carlyléig, a szerzők legjellemzőbb vonásait mindenütt a lehető legtalálóbb idézetekkel illusztrálva. Különösen becsesek az egyes korszakok jellemzései, melyekben az angol szellemnek más nemzetekével való érintkezését adja.

Ugyanő hozzáfogott az angol irodalom tüzetes történelme megírásához, melyből *English Writers* c. alatt eddigelé három nagy kötet jelent meg. (I. a celták és angolszászok; II. a hódítástól Chaucerig; III. Chaucertől Dunbarig.)

5. M. Tullii Ciceronis De Oratore, with introduction and notes by Aug. S. Wilkins. Oxford. 1879.

Mind szöveg, mind magyarázó jegyzetek tekintetében a tudományos (főleg angol, németalföldi s német) kutatások ismeretéről s értelmes fölhasználásáról tanúskodó munka. A 640 lapra terjedő bevezetésben a legszükségesebb tudnivalókat adja elő a rhetorica elméletéről, történelméről, a dialógusban szereplő személyekről stb., magyarázatai s még inkább szövegcritica tekintetében méltán foglalhat helyet a legjobb e nemű német kiadások (p. a Piderit-é) mellett.

VII. A londoni egyetem. (University of London.)

Az egyetem anyja az University collegium volt. Alapítóinak a volt célja, hogy Londonban oly tanulmányi központot teremtsenek, hol a disszenterek fiai, kik Oxfordba és Cambridgebe akkor még a fennálló államegyházeskü miatt nem mehettek, liberális és teljesen felekezetiellenes oktatásban részesüljenek. Egy másik szintén nevezetes indok az említett két egyetem szerfölötti drágasága volt, mi miatt a szegényebb sorsúak oda el nem juthattak.

Ez egyetemet eredetileg a skót egyetemek mintájára tervezték, melyekben az oktató és vizsgáló testület egy. De az 1836-ban nyert királyi alapító levél különválasztotta az University collégétől, s az eredeti tervet átváltoztatta. Azonban az egyetem jó darabig nem akart csupán vizsgáló testületté válni, s hogy a rendszeres vagy a professori oktatásról le ne mondjon, majdnem a hatvanas évekig szoros viszonyban állott egynéhány collegiummal. A collegiumok eme szövetsége abból áll, hogy senkik egyetemi fokra nem bocsátottak, ki az egyetemhez csatolt valamelyik intézettől tanulói bizonyítványt nem bírt felmutatni. Azonban időjártán kiderült, hogy e bizonyítványt a különböző intézetek más-más mértékkel mérik, és nagyon is különböző feltevések alatt állítják ki. Minthogy a csatolt collegiumok munkáját úgy

is csak a vizsgálatokkal tudta ellenőrizni, a hatvanas évek elején felhagyott a foederalis rendszerrel, s működését csupán a vizsgálatra szorította, mert átlátta, hogy csak ezt végezheti alaposan. Addig a collegiumoknak első társuk, azóta vezető-központjuk, melynek nem egyik-másik intézet istápolása, hanem az alapos oktatás és rendszeres műveltség-terjesztés a főcélja. Azóta minden erejét a különböző karbeli tanfolyamokra, s a belőlök tartott vizsgálatokra szenteli, e végre folyvást a tudományok legkitűnőbb képviselőit igyekszik vizsgáló biztosoknak megnyerni, s az ő mintájukkal ad alkalmat különböző stílusú oktatásra, vezet, ösztönzi, lelkesíti a nyilvános és magános oktatási összes tanfolyamokat, s ennyiben az „egyetem“ fogalmát a középkori „stúdium generale“-tól eltérő módon valósítja meg.

Másik jellemvonása a londoni egyetemnek, hogy nem felekezeti Világi jellemébe nagy nehezen tudtak belenyugodni még az oly liberális gondolkodású egyének is, mint dr. Arnold a rugbyi igazgató, ki a harmincas években az egyetem születését a legőszintébb rokonszenvvel fogadta, de abba még sem bírt belenyugodni, hogy az egyetem vizsgálatain az ó- és újszövetség nyelvéről, s a keresztény hittanról még csak említés se legyen.¹⁾

Óhajtásának megfelelően 1838-ban külön vizsgálatot szerveztek az ó- és újszövetség eredeti (héber és görög) szövegéből, s a szenttérténetekből, de nem a baccalaureatus függelékének vették azt, mint Oxfordban és Cambridgeben, hanem attól merőben elkülönítve. Ezért aztán az elégületlen Arnold le is mondott vizsgáloi tiszteréről.

Az egyetem jelenlegi épületében a Burlington House-ban 1870. óta van. Ez olasz stílusú palota homlokzata 250 láb hosszú, belől két nagy szárnyépülettel, mely földszintén és emeletén a nagy tanácstermen kívül egy sereg apróbb és nagyobb vizsgáló-teremből, kényelmes titkári szállásból áll. Az épület homlokzata felső párkányzatán (bahi>-trade) a különböző tudományágak képviselői (Newton, Bentliam, Milton, Harvey) életnagyságú szobrai mellé sorakoznak az o-kori műveltség corifeusai: Plató, Aristoteles, Cicero, Galenus, Archimedes é? Justinian; az oldalszárnyn a külföld nagy emberei: Galilei, Laplace. Goethe, Leibnitz. Cuvier és Linné; a nyugati szárnyon pedig az angol nemzet büszkeségei: Hunter, Hinne, Davy, Smith Adám, Bacon és Locke szobrai díszlenek. Shakespeare szobra benn az első csarnokban van, emlékeztetőül, hogy „et hic Dii sunt.“

¹⁾ Stanley, *Life of dr. Arnold*. London, 1877, 11. k. 70., 81., 85. és 111. l.

A londoni egyetem sajátzerű vonása, hogy az állam közvetlen felügyelete alatt áll. Főfelügyelője a királynő. A régi egyetemek szintén a parlament ellenőrzése alatt állanak, de a parlament ritkán, csak kivételesen szokott ügyeikbe beavatkozni; ellenben a londoni egyetem egyfelől azért, mert évi költségének felénél többet fedezi az állam, s másfelől, mert szabályzatait legalább a korona egy államtitkárának kell szentesíteni: mondhatni állami intézet.

Az egyetem kormányzó testületé áll egy kancellárból, kit élethossziglan a korona nevez ki (jelenleg Granwille lord); egy alkancellárból, „kit évenként a tanács választ (jelenleg Lubboch ¹) és harmincöt tagból (tells), kik a két kancellárral együtt a tanácsot vagy igazgató-bizottságot alkotják. A tanács új tagjait az egyetemi gradnáltak testületé (convocation) által felterjesztett három jelölt közül a korona szokta kinevezni. E testület, mely a nemesség, tudós világ és az államférfiak legkitűnbőbbjeiből áll, állapítja meg a vizsgálati szabályzatokat, nevezi ki a vizsgáló-biztosokat stb. A tanács érvényes határozat hozatalára legalább is hat tag jelenléte szükséges.

A graduáltak gyűlésének (convocation) tagjai csak azok, kik immár az egy éves graduáltak közül a tagságra még egyéb szükséges jogokat is megszerezték. E gyűlés tagjainak száma jelenleg mintegy 1700. Érvényes határozathozatalra legalább harminc tagnak kell jelen lenni. Némely esetben a távollevő tagok szavazataikat beküldhetik. E gyűlés elnökét a tagok három évre választják.

1858-ban hozta az egyetem tanácsa azt a nevezetes végzést, hogy kivéve az orvostudományt, fokozatait, minden pályázni kívánó előtt megnyitja, s senkitől sem kérdezi, hol végezte tanulmányait. E liberális a scholastikai hagyományokkal merőben szakító intézkedés ellen nemcsak Oxford és Cambridge, hanem az egyetemmel akkor még kapcsolatban levő collegiumok is nagyon zúgolódtak. Azonban a tanács nem tágított, mert azt akarta, hogy ha graduáltjai az oxfordi és cambridgei collegialis élet előnyeivel nem dicsekedhetnek, kárpótlásul vállják díszökre az a beírató műveltség és tudománybeli jártasság, melyet mindenkitől megkíván, ki vizsgálatait tűzpróbáján általmegy. Ezzel kapcsolatban a baccalaureatusi vizsgálatot két részre osztotta egy évi időközzel. A liberális gondolkodásmód tetőzetéül az egyetem 1867. óta nők számára is szervezett vizsgálatokat, t. i. 1. általános (general examination) és 2. egy magasabb műveltséget tanúsító (higher proficiency) bizonyítványért való vizsgálatot, ez intézkedés valóban célszerűnek bizonyult, mert jöllehet az egyetem mindenkinek személy- és

iskolaválogatás nélkül hozzáférhetővé tette gradusait: egyszersmind oly szigorúvá tette a vizsgálatokat, hogy csak az igazán kevés számú választottak mehetnek át rajta. 20 éve, hogy az egyetem sorompóit megnyitotta, és oklevelei értéke egy hajszálnyit sem sülyedett, sőt a közvélemény a legnagyobb tisztelettel szól a vizsgálatain követelt mélyreható ismeretekről. Mint az egyetem kancellárja 1879-ben mondá „a mi felvételi vizsgálataink nehezebbek, mint a skótoknál nemcsak a felvételi, hanem még mint a fokozati vizsgálatok is.“ Az egyetemnek a különböző szakokból 52 vizsgáló biztosa van: minden szakból 2—2, köztük pl. Jevons, Sanderson, Eay Lankester. Fizetősök 30 fonttól 20ú fontig terjed. A vizsgálatok legnagyobb részt írásbeliek, mert jóllehet a tanács fentartotta a szóbeli vizsgálatok lehetőségét, de sem a tanáruk nem szoktak e joggal élni, sem a jelöltek nem kívánják igénybe venni, mert, mint egyik titkár mondá, a szóbeli vizsgálat ideje nincs korlátozva, s a vizsgálat három-négy annyi ideig eltarthat, mint az írásbeli.

Szintén nevezetes jellemvonása a londoni egyetem fokozatért való vizsgálatainak, az hogy a jelöltektől nagy szellemi önállóságot, megállapodott stílt és bizonyos eredetiséget követel. Az ó-class. nyelv és irodalmi vizsgálatokon nemcsak fordításbeli ügyességet, hanem nyelvtudományi, történelmi és archaeologiai beható ismereteket is kívánnak; az anyanyelv és irodalmi vizsgálatokon pedig nemcsak széleskuni jártasságot s alapos ítéletet, hanem e mellett a modern nyelvekben való oly jártasságot is követelnek, hogy e szakból az egyetem alakítása óta 1879 őszéig egyetlen egy tudori oklevél adatott ki. (Weymoutlinak, Mill Hill school igazgatójának.)

A felvételi (matriculation) vizsgálatra, mely nagyjában a mi érettségi vizsgálatunknak felel meg) 16 éves növendékeket bocsátanak. A vizsgálat öt napig tart, dolgozva naponként középszámban hat órát. az egész vizsgálat 27 óráig tart, s a jelölteknek a következő tárgyak mindenikéből elegendő jártasságot kell tanúsítani: 1. latin, 2. a következő nyelvek ketteje: görög, francia, német, sanskrit, vagy arab, 3. angol nyelv, angol történelem és újkori földrajz, 4. mathesis, 5. természettan, 6. vegytan.

A vizsgálat végeztével a sikeres jelölteket három csoportba sorozzák. A kitűnők elsejének, ha húsz évnél nem idősebb, két évre szóló 30 fontos, a másodiknak 15 fontos ösztöndíjt adnak azzal a feltétellel, hogy három év múltán az irodalmi vagy természettudományi haceulaureatusi vizsgálatra jelentkezzenek.

E vizsgálatok egyidejűleg a tanács által kinevezett biztosok felügyelete alatt vidéki központokon is tartatnak. A jelöltek jelentékeny része University collegium, Király-collegium, Marlborough collegium, szóval az újabb berendezésű collegiumok volt növendékeiből kerülnek ki. 1877-ben 11(30 jelentkezett növendék közül 505 tette le a vizsgálatot, s 655 visszavetett.

E vizsgálatra egy év múlva a jelölt a B. A. vizsgálatára jelentkeztek, mely négy napig tart, és a természettan és vegytan kivételével a felvételi vizsgálat tantárgyait foglalja magában. A mathesisből jelöltnek tudnia kell a geometriát, trigonometriát és kúpszelettant. A nyelvekből készített dolgozatoknál szótárt használni nem szabad. A vizsgálat négy napig, összesen 24 óráig tart. A kitűnő (honours) fokra vágyó jelöltek egy hót múlva kiegészítő vizsgálatot tesznek a mathesisből és mechanikából és a latin nyelvből. Mindkét tantárgyból három-három napig tart a vizsgálat, és hat-hat dolgozatot kell készíteni, minden dolgozatra három órát szabva. Továbbá a francia és német nyelvből egy-egy napig tart a vizsgálat 6 órai munkával, s végül az angol nyelvből két napig 12 órai munkával.

Vizsgálat után a jelöltek közül a legkitűnőbbeknek 40 és 30 fontos ösztöndíjakat adnak; nőjelöltek számár szintén van két ily ösztöndíj alapítva.

A második B. A. közönséges vizsgálaton 1881 előtt öt tárgyból kellett vizsgálatot tenni; jelen éven kezdve csak négyből, t. i. latin, görög; továbbá a következő nyelvek valamelyike: angol, francia, német, olasz, arab, sanscrit; és egy a következő három tárgy közül: tiszta mathesis, vegyes mathesis, psychologia és erkölcsstan.

A kik e vizsgálatot kitűnőre akarják letenni, azoknak sokkal nagyobb mérvű ismeretet kell tanúsítaniok a következő tárgyak egyikéből: 1. a mathesisből (ismerni kell a magasabb koordinaták geometriáját, a differentialis egyenletet, a geometriai optikát, sphaerica astronomiát stb.); 2. az ó-classikai irodalomból a következő szerzők valamelyike műveiből: Homer Ilias- és Odyssea 12+5 könyvét, Aesch., Soph., Eurip., Aristoph. több darabját, Herod., Thucyd., Demosth. és Aeschin., Plató, Aristot. E fokon a kettős fordítás mellé még a választott szerzők művéből adott kérdésre eredeti dolgozatot is kell készíteni; 3. a logika, psychologia fő fejezeteit és az ethika elméletét; 4. francia nyelv; 5. német nyelv, e két utóbbiból az első osztályú kitűnőknek könnyen kell társalogni tudni. E vizsgálatok rendszerint három-négy napig tartanak, és a jelöltek érdemfokozatának megfelelő névsor közzétételé-

vei és ösztöndíjak osztásával végződnek. Az M. A. (magisterartium) fokozató vizsgálatra 20 éves és a B. A. fokozatra szert tett jelöltek bocsátanak.

E vizsgálat bárom ágra oszlik, melyek közül egyet vagy többet választhat a jelölt. I. *Classikusok* (görög és latin remekírók, görög, latin és augol prózai dolgozat), ó-kori történelem és Angolország történelme a 18. száz végéig.

II. *Mathesis és természettan*, mely magában foglalja a második B. B. „honours“ vizsgálat tárgyait és a valószínűség elméletét, definit integrálokat, véges differentiákat stb.

III. *Logika és erkölcsstan*, állambölcselet (1880-ban Montesquier. *Esprit des Lois* I—IX. k.) kritikai ismerete; a philos. történelme (Descartes bölcselet); nemzetgazdaságtan.

Ez ágak mindenikéből négy-négy nap tart a vizsgálat.

Irodalmi vagy bölcseleti tudornak (dr. of Literature) a B. A. fokozat elnyerése után még két vizsgálatot kell letenni.

A természettudományi baccalaureatus B. Se. első vizsgálata tantárgyai: vegytan, természettani mechanika, számítan és algebra, geometria, trigonometria és kúpszelettan, növénytan és növényélettan, állattal), melyekből összesen nyolc dolgozatot kell készíteni. Kik a kitüntető fokozatra vagy ösztöndíjra vágnak, azok kiegészítő vizsgálatot tesznek a következő tárgyak valamelyikéből: a mathesis, differentialis és integrális calculus és pliyisikai mechanika, experimentális természettan, vegytan, növénytan, állattan.

A második vizsgálat tárgyai: tiszta mathesis, 2. alkalmazott mathesis (dynamika és astronomia), 3. experimentáló vagy kísérleti természettan, 4. vegytan, 5. növénytan, 6. állattan, 7. állatélettan, b. phys. földrajz és geológia (ez utóbbi négy tárgyból gyakorlati vizsgálat is teendő), 9. logika és erkölcsstan a B. A. második vizsgálatán kívánt terjedelemben.

Jelöltnek e kilenc tárgy közül hármat kell választania, s a kitűnő fokozatért valamelyik tárgyhói még kiegészítő vizsgálatot tennie.

A természettudományi szakban M. A. fokozat nincs.

A természettudományi tudorságra pályázók csak a B. Se. fok elnyerése után egy évre bocsátatnak szigorlatra. Jelöltet a következő tudománycsoportok közül abból vagy azokból vizsgálják, melyeket választott. I. tiszta mathesis; II. mechanika; ül. astronomia; IV. szerves vegytan; V. szerves vegytan; VI. villamosság; VII. delejesség, III. phys. optika, hő és hangtan; IX. állatélettan; X. összehasonlító

bonctan; XI. állattan; XII. növényélettan; XIII. rendszeres növénytan; XIV. geológia; XV. palaeontologia; XVI. psychologia, logika, és ethika.

Jogi szak. A jogi baccalaureatus első vizsgálatára L. L. B. csak 19 éves jelölteket bocsátanak. Tárgyai: 1. jogbölcselet, 2. római jog, 3. Angolország alkotmánytörténelme (a két első tárgyból két-két dolgozat készítenendő.) A kitűnő fokozatért kiegészítő vizsgálatot kell tenni, s a jogbölcseletből és római jogból négy dolgozatot készíteni.

A második vizsgálat tárgyai; 1. közjog, 2. méltányossági jog, 3. birtokjog, 4. római jog. A kitűnő fokozatért kiegészítő vizsgálatot kell tenni a közjogból és méltányossági jogból.

E tudományszakban szintén nincs M. A. fokozat. A tudori fokozat tárgyai: 1. római jog, 2. következő tárgyak valamelyike: közjog, birtokjog, méltányossági jog és 3. vagy nemzetközi jog, vagy jogbölcselet.

Orvosi szak. E tudománykörben a természettudományi előzetes vizsgálatra jelentkezőtől megkívánják 1. a felvételi vizsgálatot (kivéteknél ez alól Sydney, Melbourne, Calcutta vagy Madras egyetemén B. A. fokozatot nyert jelöltek), 2. az előzetes természettudományi vizsgálat letevését, 3. hogy legalább 4 évig a fentebbi vizsgálatok után szakpályai tanulmányokkal foglalkozott, s azok közül egy évet a királyság valamely elismert intézetében gyakorlattal töltött, és az orvostudomány főbb ágai közül hármát hallgatott legyen.

Az első B. A. vizsgálatra bocsátás feltételei: 1. az előzetes természettudományi vizsgálat letevése, 2. az egyetemről elismert valamely iskolában folytatott két évi tanulásról, 3. két téli tanfolyamon át gyakorlati boncolásról, 4. a gyakorlati vegytani tanfolyam hallgatásáról, 5. a gyógyszerkészítésben szerzett gyakorlati ismeretekről előmutatott bizonyítvány.

Vizsgálat tantárgyai: bonctan, szövet és élettan; matéria medica és gyógyszerészeti vegytan; szerves vegytan. Az írásbeli vizsgálatokon kívül az élettanból, bonctan és matéria medicából szóbeli és experimentumokkal kísért vizsgálatot is tesznek ajelöltek; a vizsgálat hat napig tart. A kitűnő fokozatra vágyók az említett tárgyak valamelyikéből kiegészítő vizsgálatot tesznek.

A második vizsgálatra bocsátás feltételei következők: az első vizsgálat óta lefolyt két és két tanfolyam hallgatása; legalább 20 szülési eset kezelése, két évig valamely kórházban folytatott sebészeti gyakorlat és a megfelelő sebészeti tanfolyam hallgatása; legalább egy évi kórházi gyakorlat.

A vizsgálat tantárgyai; pathologia, therapeutika és egészségtan, sebészet, orvostan, szülészeti és törvényszéki orvostan. Írásbeli vizsgálat, praeparatmokról, szülészeti eszközökről. Jelöltnek latin nyelven minden rövidítés nélkül vevényeket is kell írni tudnia.

Az orvostudori vizsgálatra bocsátás feltétele, a második baccalaureatusi vizsgálatról való bizonyítvány, s rá következőleg hét évi kórházi, vagy öt évi orvosi gyakorlat, s végül erkölcsi bizonyítvány.

A vizsgálat tárgyai: logika és erkölcsbölcselet, 2. gyógyászat 3. egy kór vagy szülési eset orvostani magyarázata, 4- kórházi betegek észlelete, 5. szóbeli vizsgálat orvosi eszközökről és praeparatumokról.

A legkitűnőbb jelölt egy 20 font értékű aranymedal jutalomban részesül.

Vizsgálati díjak: elővizsgálat 2 font, B. A. első és második vizsgálat 5—5 font; M. A. 10 font; philos. tudorsági (D. Lit.) két vizsgálat 20 font. A természet- és jogtudományi vizsgálatokért 5—5 font; & jogtudori (L. L. D.) 10 font; az orvosi első és második és az orvostudori vizsgálatért egyenként 5 font díj jár.

Ezeket kívül közegészségügyi vizsgálatokat is tehetnék oly orvosjelöltek, kik a jelentkezés előtt egy évvel a B. M. fokozatra szert tettek.

A vizsgálat tárgyai I. a víz, levegő és tápszerek vegytana és gőrcső vezése, II. időjárásan a rá tartozó eszközök kezelése és javítói tudásával; III. geológia, különös tekintettel a vízvezetésre és kiszáritásra (drainage); IV. természettan és egészségügyi készülékek (fűtés, szellőztetés, lecsapolás, vízvezeték stb. alapelvei); V. életstatika, különös tekintettel a községi, egészségi, halálozási, születési stb. táblázatok készítése módszereire; VI. egészségtan, különös tekintettel gyárakra, menházakra, járványos betegségek megakadályozására stb.; VII. egészségügyi törvényhozás.

A vizsgálat elméleti és gyakorlati részből áll, és négy napig tan díja 5 font.

Ezeket kívül vizsgálatokat tart még az egyetem a sebészetből, melyből a második vizsgálat (raagister chirurgiae) első tárgya a logika és erkölcsbölcselet, s végül a zenéből baccalaureatusi és tudori szigorlatokat tart, melyek mindenike két-két részből áll.

VIII. University College. (Egyetemi collegium.)

1826-ban alapította egy részvényes társaság, s megnyílt 1828-ban „londoni egyetem“ néven. Eredetileg a királyi oklevél felhatal-

mazta volt az intézetet, hogy a bölceletből, természettudományokból, jog- és orvostudományokból rangfokozatokat oszthasson. Csupán a theologia volt kivéve. Ez intézet a régi egyetemeket nagy oppositóra tüzelte, s az orthodox angol egyházi párt a teljesen világi akadémia hatása ellensúlyozására sietett a Király-collegiumot (King's college) alapítani, melylyel egyszersmind a kormányt kényszeríté, hogy megszüntesse összeköttetését azzal az intézettel, melynek mindenekelőtt dissidens származását vetették szemére. így történt, hogy az 1836-ban kelt királyi charta módosított; mert megkülönbözteté a londoni egyetemet az egyetemi colleginmtól. Ekként az intézet megszűnt egyetemi rangfokozatot osztani.

1869-ben a collegium új alapítóoklevelet nyert, 8 egyszersmind részvényes jelleméből kivetközítette országossá tétetett. Következő két kara van: bölceletjogtudományi (Faculty of Arts and Law), meg a természettudományi kar. Egyszersmind ez intézethez vannak kapcsolva az alkalmazott természettudományok és technológia, valamint a Slade-féle képző-művészeti iskola. Az első karban következő tudományágaknak vannak rendes tanárai: latin, görög, sanskrit, héber, arab nyelv és irodalom, persa, chinai, angol nyelv és irodalom, francia nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom, olasz nyelv és irodalom, ó- és újkori történelem, psychologia és logika, nemzetgazdaságtan, római jog, angol közjog és jogtörténelem, jogbölcelet, építészet (mint művészet és tudomány).

A természettudományi szakban: alkalmazott mathesis és mechanika, természettan, vegytan, építészet, vegytani technológia, geológia és ásványtan, növénytau, állattan és összehasonlító bonctan, élettan, iuémökségi és mechan. technológia, egészségtan. E szerint az első ketős karban 19, a másodikban 17 tanár működik.

Az egyes tanárok nemcsak előadásokat, hanem egyszersmind gyakorlatokat is tartanak, pl. a bölcelet tanára (Roberston Cr.) hetenként 7 órát tart, melyből 4 a psychologia vagy logikára esik, s e mellett 3 órán az említett tudományágakból gyakorlatokat is tart.

Az 1880/81. isk. első szorgalomszakában psychológiát, második szorgalomszakon a logikát, s harmadikon a philosophia történelmét és az ethikát adta elő. Ez úgynevezett általános tanfolyam főként kezdő és egyetemi B. A. és B. Se. tanulók (philos. és természettudományi) haccalaureatus jelöltek számára való; azonban a haladók számára is tart a harmadik szorgalomszakban előadásokat a philosophia történel-

méből. Gyakorlati előadásokat és gyakorlatokat tart a geológia és ásványtan tanára is.

A nyelv és irodalmi tárgyakban is rendszerint két osztályra (junior és senior eláss.) vannak oszolva a tanulok, kikkből néha egy előkészítő osztály is alakul. A mathesisben négy osztály van; *(a)* számtan algebra és geometria, *b)* elemi mathesis, *c)* trigonometria, differentialis és integrális calculus, *d)* felső dynamica és matematikai természettan. A mathesis tanára leendő matematikai tanítókat is készít elő, oly formán, hogy őket gyakorló osztályok tanításával bizza meg. Ezt megelőzőig egy évig kellett jelöltnek az illető osztályokba bejárni. A vegytan tanára szintén előkészít leendő vegytan tanárjelöltet e tudomány elméletére és gyakorlatára. E tanfolyamra legalább is két esztendő szükséges. Az első évben kizárólag a vegytan elméletével foglalkozik a jelölt; másodikban már gyakorlati tanítással is, s egyszerismind a laboratóriumi munkát folytatja. A jelöltnek a természettan és mathesisbeu szintén elegendő ismeretre kell szert tennie, s a francia vagy német nyelvet elegendően elsajátítia.

Az építészeti tervkészítésre a férfiak és nők külön-külön osztályokat alkotnak. E tanfolyam két sorozatba osztott harminc előadásból áll, olyformán, hogy minden tizenötödik előadás végén bizonyos díjért versenyvizsgálat tartatik.

Az alkalmazott természettudományi és technológiai szakasz egyrészt a mi műegyetemünknek felel meg, mert oly jelölteket oktat, kik magokat a mérnöki építészetre, alkalmazott vegytanra, vagy az ipar és kereskedelem valamely ágára szánták. Valamint a collegium minden más szakában, úgy itt is minden előzetes vizsgálat nélkül bevesznek mindenkit a tanfolyamra. Az egyes tanfolyamok mülielybeli munkárai vannak egybekötve, pl. a mérnöki laboratórium, mely arra való, hogr rendszeresen oktassa a jelölteket és kezdő mérnököket a mérnöki kiszámítás experimentális módszereiben és a különböző építésanyagok természeti tulajdonságaival való megismertetésében (az anyagok kiterjedését és összenyomását tanúsító kísértmények; a dörzsölés, a működő gép ereje megmérése, dynamométerekkel, indicatorokkal stb.) A laboratóriumhoz kapcsolt műhely arra való, hogy benne a növendékeket» különböző műszerek használatába gyakorlatilag bevezessék.

A vegyi technológia e tekintetben egészen gyakorlatilag rendezi be három éves tanfolyamát oly jelöltek számára, kik oly iparra szánták magokat, melyben a vegytané az oroslánrés. A fémmivelésre alkali, szappan, cement, üveggészítésre, kelmefestés, cukorfinomításra,

földművelésre stb. stb. három-három éves tanfolyamok vannak berendezve olyformán, hogy a jelöltek különösen az első évben a tiszta és alkalmazott mathesis, a természettan, mechanika és a mechanikai rajzból annyi ismeretre tegyenek szert, a mennyi minden mesterség műveleteire egyáltalán szükséges.

A képzőművészeti osztályban a rajz, képírás és képfaragás elméletét tanítják. E tanfolyamhoz a bonctan van kapcsolva, a festőanyagok vegytana, távlatlan és az archaeologia.

A különböző szakokban más-más a tandíj. Általában a nyelvekért egy szorgalomszakra 5 guinea; a matematikai oktatásért egész évre 8—10 guinea, a jogtudományi tantárgyakért 6 guinea, a műszaki tárgyakért 3—7 guinea.

A philosophiai — jogtudományi szakban néhány előadást meghallgattam, s világosság és érthetőség dolgában mindannyiát mintaszerűnek találtam. Nemcsak a tanárok magok állanak a tudomány színvonalán, hanem növendékeiket is fel akarják és tudják rá emelni, (pl. *Robertson* a philosophiából; *Jevons* a nemzetgazdaságtanból; *Morley* H. az irod. történetből). E végre órák közben kijegyeztetik a szakba tartozó alpmunkáknak az előadás kiegészítésére szükséges vagy hasznos fejezeteit; a gyakorló órákra azokból kivonatokat, vagy az előadások egy részére visszapillantó dolgozatokat stb. készíttetnek: szóval a növendékeknek teljes tájékozódást kívánnak nyújtani az illető tudományszakban, mert csak úgy remélhetik, hogy azok a londoni egyetemen sikeres vizsgálatokat tehetnek.

E collegium építészetileg London legdíszesebb épületei közé tartozik. A görög stílusú épület közepén egy 12 korinthuszloppal díszített csarnokkal és egy 400 láb hosszú s a természettudományokat és az irodalmat representáló basrelieffel. Benn a collegium egyik legnagyobb tanítványa Mill Stuart szobra (itt tanult 1828—1830.) s nem messze tőle a Grote által készíttetett homéri reliefek. (Marmor Homericum.)

A Flaxman-gyűjtemény a kitűnő szobrász hagyatéka, ez intézet egyik büszkesége, melyet Denman Mária 1848-ban ajándékozott a collegiumnak. Összesen 200 drb. a kitűnő reliefek száma, melyek közt a legkiválóbbak nagy része a kegyeletet plastikailag ábrázoló örökbecsű compositiók. A Graphie society minden év tavaszán és nyáron szokott kiállítást rendezni a termekben, s ilyenkor a Flaxman-féle tollrajzokat is együtt láthatni.

IX. King's college. (Király-collegium.)

E collegium egészen egyházas színezetű, és University-collegetől abban különbözik, hogy theologiai és orvosi szakja is van. A jogtudományok előadására azonban csak két tanár van alkalmazva. A különböző szakokban gyakorlati órák helyett szolgálnak az u. n. esti tanfolyamok.

A theologiai tanfolyamon a jelölteknek legalább 15 órát kell hallgatniok, s rendes tanulókká csak azok lehetnek, kik valamelyik egyetemen a B. A. fokozatot elnyerték, vagy oly 21 éves egyének, kik az említett fokozatnak megfelelő felvételi vizsgálatot tesznek.

Az irodalmi és természettudományi osztály előkészíti a tanulókat 1. az egyetemekre, papi, ügyvédi és más tudományos pályákra, 2. az indiai polgári hivatalokra; 3. katonai akadémiái vizsgálatokra sth.

A tanulók tetszés szerint választhatnak a természettudományi, nyelvészeti és irodalmi előadásokból, olyformán azonban, hogy a bekebelezett tanulóknak legalább 15 órát kell hallgatniok.

A felvételért folyamodónak legalább is 16 évesnek kell lenni 8a görög és latin nyelvből, s a mathesisből felvételi vizsgálatot kell tenni.

A mely tanuló észak stúdiumait, három évig tanulmányozta, és a feltételeknek megfelelt, jogosítva van az „Associate of King's Collégé diplomára.

A mérnöki és alkalmazott természettudományi szak a kereskedelemre, gazdasátra, mérnökségre, építészetre, telegraph-hivatalra és az ipar felső ágaira szándékozóknak nyújt előkészületet.

A tanfolyam három éves, s a felvétel feltételei az előbbi szakmának megfelelők.

Az orvosi szakra csak pliilosophiai tanfolyamot végzett jelölt-két veszik fel. E karban 18 rendes tanár működik, az évi tandíj a m:-des vagy bekebelezett tanulóknak 125 font, s e mellett az orvnstud¹*-mányi tutornak egy évre 3 guinea.

Esti tanfolyamokat tart a nyelvészeti, természettudományi. j«>p és orvosi kar legtöbb tanára.

A jelölteket minden év elején megvizsgálja a tanár, s előhaladások szerint különböző osztályba osztja be. Az osztályok tagjai nemcsak a collegium rendes hallgatói lehetnek, hanem rendkívüli tagok is. sőt épen ezek kedvéért van berendezve az egész tanfolyam.

A természettudományi, különösen a mérnöki szak tanulóira vak tekintetből egy műhelyet is rendezett be a collegium, melyben estén-

ként gyakorlatokat tartanak a fa- és vasmunkákban (esztergályozás, asztalosság, a lakatos és a kovács műszerei használata, bronz-öntés stb).

Szintén ily gyakorlati tanfolyamnak nevezhető a polgári hivatalokra szándékozók számára az u. n. jegyzői tanfolyam, melyben vizsgálatokat is tartanak; a vizsgálat tárgyai: anyanyelven fogalmazás, földrajz, Angolország történelme, könyvvezetés, számtan, szépírás stb.

Mindkét collegium tanfolyamát jellemzi a katechetikai tanításmódnak az előadásokkal való összekapcsolása. Az University college-beli gyakorlati óráknak King's collegében az esti tanfolyamok felelnek meg. Még az orvosi tudományokban is egy tutort tart King's college, kitől az első éves rendes hallgatók kötelesek leckéket venni.

Másik nevezetes vonása mindkét collegiumnak, hogy benlakó növendékeket is fogadnak el. University Collegével az u. n. University Hall áll kapcsolatban, melyben a tanulók az oxfordi és cambridgei collegialis étellel bizonyos tekintetben analóg életet élnek; főfelügyelőjük a derék professor Beesly. E mellett több tanár fogad házához lakásra és ellátásra növendékeket, s a collegium egyáltalán nyilvántartja azokat a családokat, melyeknek körében bejáró növendékei élnek.

King's collegének a főépületben van mintegy 30, hálólhelyiségekkel ellátott szobája, melyeket egyenként évi 50—60 fontért szoktak kiadni rendes tanulóknak, kikre a collegium censornak nevezett és velők együtt élő hivatalnoká ügyel fel.

University és King's college egyetemek, melyekbe a társadalom kevésbé vagyonos osztálybeli gyermekei is bejuthatnak.

Oxford és Cambridge a társadalom alsóbb rétegeiben nem népszerű intézetek. Mit törődik azzal a csekély jövedelmű üzletember, hogy mit mívelnek azokon a régi egyetemeken, hol egy esztendő, illetőleg félesztendő legkevesebb 200 fontba kerül. Tehetséges fia számára ennél sokkal olcsóbb intézetet kell keresni, 8 ilyenek Londonban az University college s King's college. Így kerül meg a mívelt liederitarius angol nemességet a középosztály kevésbé vagyonos része, meg az alsó osztály felső rétegei; ekként száll a tekintély más, alsóbb rendű, de erélyben és munkabírásban a nemességgel egyenrangú osztályokra.

X. Vitoria-egyetem. (Owen-collegium, Manchester és Yorkmegyei coll. Leeds.)

1. *Owen-collegium.* E collegium 1851-ben nyílt meg egy manchesteri polgár 97 ezer fontnyi alapítványa alapján, mely azután kisebb alapítványokkal mintegy 400 ezer fontra szaporodott. A philosophiai

(arts), természettudományi és jogtudományi szakban összesen 33 tanár, az orvosi szakban 15 tanár működik. Az 1878/9 isk. évben összesen 1401 (a nyári félévben 1352) hallgatója volt. Első éves 443. Köztük 16—18 éves 134, 18—20 éves 105, 16 éven alól 28 s 20 éven felül 170. A bölcséleti szakban sok tanár u. n. gyakorlati órákat is tart, pl. a római jog tanára, a vegytan, a természettan, élettan és növénytan tanára

A vegytan gyakorlati tanfolyama laboratóriumban történik, s arra való, hogy a jelöltet az eredeti kutatásba vezesse be, s elméleti ismeretét a képzőművészetekre s az ipar és földművelés felsőbb fajaira alkalmazni tudja. Az első éves vegytan tanulóknak mindenekelőtt az experimentumokra kell szorgalmasan eljárni, s ha lehet az előadásokat azokkal egyidejűleg hallgatni.

A fém-mívelési (metallurgical; laboratórium (igazgatója prof. Roscoe) és a természettani laboratórium, szintén arra valók, 1. hogy a tanulók megtanulják magok végezni a tanteremben látott experimentumokat, s hogy 2. a természettani tanszerekkel, különösen a londoni egyetemi vizsgálatra szükségességgel bánni tudjanak. Időnként írásbeli dolgozatokat is készítenek. A polgári és mechanikai mérnöki tanfolyamnak szintén megvan gyakorlati része a mérnöki felvételre s egyszerűmind gyakorlóosztálya.

Az állattani laboratóriumban az előadásokhoz gyakorlati morphologiai és embryologiai tanfolyam van csatolva.

Az élet- és szövettani intézetnek szintén van ily gyakorlati tanfolyama, összekötve havi írásbeli vizsgálatokkal.

A vegytani, természettani és élettani laboratóriumok félévi folytonos használatáért 15—20 guinea fizetendő.

A collegium 1852. óta tartja az u. n. esti tanfolyamokat, az uszszes bölcséleti, nyelvészeti s természettudományi tantárgyakból. Tanfolyama célja egyfelől az általános műveltség terjesztése, másfelől a tehetségesebb bejáró hallgatóknak a londoni egyetem vizsgálataira való előkészítése. 1873—79-ig a tanulók középszáma 840 volt, 5 osztályban, melyek következő kilenc csoportba voltak beosztva: a klasszikus, az angol és újkori nyelvek, erkölcs-bölcsélet (a logikával és nemzetgazdaságtannal együtt); tiszta mathesis, mérnöki szak, természettan és vegytan, biológiai és végre művészeti szak. Az igazgató 1879-iki jelentése szerint, nevezett években legnépesebbek voltak az újkori nyelvek osztályai; másod sorban jöttek a természettan és vegytani

csoport; harmadik volt a classikai csoport, utána jöttek az angol nyelv tiszta Diathesis és a mérnöki csoport ¹⁾

A collegium évi költsége 1877/8-ban 21,792 font volt.

II. Yorkmegeye collegiuma.

1873-ban nyílt meg ez intézet Leedsben Yorkmegeye legnépesebb városában. E collegium kisebb kiadása az Owen-collegiumnak. Természettudományokban öt, a philos., nyelvészet-történelmi szakban szintén öt tanár működik. A collegium törzsét a leedszi 1830 óta fennálló orvosi akadémia alkotja, melyben 28 tanár működik.

Ez intézet is egész a legközebbi időig a londoni egyetemi vizsgálatokra készítette elő a növendékeket.

Kapcsolatban van e collegiumtnal az u. n. szövészeti szakosztály, mely két éves tanfolyamán a legnagyobb gonddal taníttatja a szövészeti rajz különböző fajait

Esti tanfolyamokat is tart. 1878/9 isk. évben a tanulók összes száma 281 volt, kikhez járult az esti tanfolyamok 143 hallgatója. Ez intézet minden szakmában több rendbeli jutalmat és bizonyítványt szokott a kitűnő növendékek között kiosztani.

Owen-collegium 1877-ben s aztán ismételten 79-ben kérte a minisztériumot, hogy egyetemi rangra emeljék, azzal indokolván a többek között kérését, hogy Manchester k. b. 3 milliónyi népességű vidék központja: oly vidéké, melynek népében megvan a kitartó vágy, egy egyetem nyújtotta alapos és rendszeres oktatásra, mint azt az intézet életének különösen utolsó két tizede mutatja. Oxfordhoz vagy Cambridgehez való affiliatiója megakasztaná független fejlődését, mely minden felső rendű akadémiai intézet életének első feltétele. Növendékeinek a londoni egyetem vizsgálatain nyert fokozatai nemzeti értékűek ugyan, ámde ez egyetem nem nevelőhely, s az orvostan kivételével, jelöltjeitől valamely collegiumi vagy tanintézeti cursus végzését meg nem kívánja. E fölterjesztéssel szemben az északi megyék népesebb városai Leeds, Hull, Halifax Sheffield, Liverpool és mások a legkomolyabb tiltakozásukat tejesztették fel a kormányhoz, s egyszersmind kérték, hogy Owen-collegiumot egyetemi rangra ne emelje. Éhez járult kiválóbb szakférfiak szintén ellenző véleménye, kik attól félnek, hogy aztán Leeds és Bristol szintén elé állanak az egyetemi rangra emelés kérvényével, s ezzel a sok egyetemmel a tudomány színvonala teljességgel nem emelkedik, hanem inkább localissá süljed.

¹⁾ *Owen's college Calendar*. Manchester, 1871. 201—2. 1.

Owen-collegiura kérvényének arra a pontjára, hogy a londoni egyetem csak vizsgáló testület, holott az ő egyetemről való fogalmában az oktatás szintügy benne van, mint a vizsgálat, s hogy az egyetemi fokozat elnyerésére collegiumi vagy professori rendszeres oktatás szükséges: Fitch egy érdekes cikkében ¹⁾ a londoni egyetem történetére rámutatva kimondja, hogy a rendszeres oktatást és collegiumi rendszert Manchester elsöben bizonynyal komolyan megkövetelné minden vizsgálatra jelentkezőtől. Azonban majd az esti tanfolyamok hallgatói is a fokozati vizsgálatra való bocsátásért kezdenének zörgetni, kik napközben üzleti dolgokkal vannak elfoglalva, s csak estenként, tehát nagyon szerény adagban részesülhetnek collegiumi nevelésben. Nemsokára eléállának azok a kisebb községbeli esti tanfolyam-látogatók is, kik Manchester közelében a tanári kar egy része rövid tartamú előadásait hallgatták. S a graduatióra bocsátás kérvényével végre jönének azok is, kik mint félreeső községekben elszigetelt magányukban egy-egy szomszédbeli pap, vagy talán mívelt szülők útmutatása nyomán dolgozó tanulók ki tudnák mutatni, hogy ok szintén annyira mentek — ha többre nem — mint az elébb említettek. Az eredmény az lenne, hogy négy-öt évi tapasztalás után az új egyetem kénytelen lenne felhagyni azzal a fictióval, hogy az egyetemi fokozatra rendszeres collegiumi oktatás szükséges, s felhatalmazást kérne a kormánytól, hogy minden jelentkezőt vizsgálatra bocsátlmsson, ki követelményeinek megfelel. Ily körülmények között, s ily erősen opponáló városok szava hallatám is egyetemi rangra emelte a kormáuy e két collegiumot, melyek közt kivált Owen-collegium anyagilag és szellemileg egy iránt megüti az egyetem mértékét. Az északi részeknek úgy is van egy egyetemük Durhamban. Ez egyetem Oxfordnak a hajtása, s 1833-ban nyílt meg, 1837-ben ruházta fel a kormány mindazokkal a kiváltságokkal, melyeket Oxford és Cambridge élveznek. Szervezete és vizsgálati egészen Oxford és Cambridge másolata.

¹⁾ Nineteenth Century 1878. nov. 1.

MÁSODIK SZAKASZ.

Szakoktatás.

I. Theologiai akadémiák.

A theologiai oktatás egyáltalán nem áll magas tudományos színvonalon sem az egyetemeken, sem a theol. intézetekben. Az oxfordi és cambridgei egyetemen eredetileg a theologia volt a vezér-stúdium, és minden egyéb tudomány a theologia inye szerint akként volt berendezve, hogy a nem-graduált a vallástan szellemével és igazságaival közlőre ismerkedjék meg. Időjártán azonban megváltozott a viszony: a theologia mellékessé vált, mert a fellowshipokat és collegiumi tutori állomásokat a világi tárgyakból kitűnt egyéneknek adták, mert a tanítóknak nem volt idejük tanítani, a tanulóknak pedig nem volt kedvük tanulni a theológiát és közön-kézen a vallástan morzsáival is beérték. Mint az egyetemi oktatásnál már láttuk, a vallástan a nyilvános vizsgálatokon mint mellék tárgy szerepel, s a vizsgálók megelégszenek, ha a jelölt az új szövetséget görög eredetiből fordítani tudja, s az angol egyház 39 hitcikkelyét ismeri.

Az új egyetemeken a theológiának csak részben van helye; a régieken (Oxford és Cambridge) sorvasztó állapotban van. Ha disszenterekkel beszélsz az anglican theológiáról, mosolyogva emlegetik; s ha Oxfordból vagy Cambridgeből kikerült ó-classikai irodalomban és matematikában jártas papi egyékekkel beszélsz, csakhamar átlátod, hogy a theologia, mint tudomány, teljességgel nem erős oldaluk.

Oxfordban és Cambridgeben háromféle theol. vizsgálatot szerveztek: theologiai, speciális theologiai, theologiai tripos-vizsgálatot, a nélkül, hogy a theologiai petyhüdségen e szigorlatokkal gyökeresen segíthettek volna. Hiszen 1879. őszén hallottam Londonban egy tisztán tudományos testület (Taylorion tíociety) kebelében tartott felolvasását egy Oxfordban végzett Balliol collegiumi volt-theol. növendéknek, ki a legélénkebb színekkel festette a theologiai tudományok siralmas állapotát, melynek megcáfolására a jelenlevők közül senki sem vállalkozott. ¹⁾

¹⁾ Ugyancsak a felolvasó néhány héttel később az oxfordi egyetemi körben is (Union Society) felolvasta ez értekezését, s egyszersmind indítványozta, hogy a theologiai stúdiumok felélesztése végett Oxfordban egy új és

A theol. rendes tanárok főfeladata nem a theologiai tanítás, hanem a jelölteknek a püspöki vizsgálatokra, vagy más szóval a 39 hitcikely aláírására és vizsgálatra való előkészítése. Egyetemi tanuló koriban (1863—68) — úgymond értekező — midőn a külföldi theologiai irodalomban Renan «Jézus élete» Strauss «Jézus élete» és Ewald későbbi művei nagy feltűnést keltettek: egyetlenegy tanár kivételével a többtől egy árva ígét sem lehetett róluk hallani. A dogmatika egyik tanárának egyetlenegy hallgatója sem volt; a pastoralis theologia professoráról édes keveset beszéltek hallgatói; az exegesis tanára görög szótár írásával volt elfoglalva; a dogmatika regius professora „canserie⁶-ket tartott az új szövetségről, de sem Schleiermacker, sem Strauss nevét nem vette soha szájára; egy másik tanár a Septuaginta nyelvezetéről iskolás gyermekeknek való néhány felolvasást tartott. A héber nyelv regius professora (a tiszteletre méltó dr. Pusey) tanítása sem volt nagyobb hatású, mint irodalmi művei. Az arab nyelv két tanára közül egyik sem volt tekintettel a theologiai stúdiumokra (pL a Korán olvasására), s a ki Oxfordban az arab nyelvet tanulja, rendszerint a Brittmuzeum keleti nyelvészeti osztályára, vagy valamely állami hivatali állás elnyerésére való tekintetből tanulja. Az arab nyelv egyik tanára az első éveknek tanította a héber nyelvet, s azoknak a 24—30 éves ifjaknak, kik a második nyilvános vizsgálatot (Greats) is letették, és Müller Miksa nyelvtudományi felolvasásait hallgatták: a Genesis második fejezete olvasásakor legünnepélyesebb hangon és arccal magyarázta: „nagyon érdekes és sokat vitatott kérdés, hogy mely nyelven beszéltek az éden kertjében?“ Azonban a XVI-ik száztól fogva le egész Gese-niusig e tárgyról felállított elmés feltevések bíráló taglalásába nem bocsátkozott.

Látható ezekből, hogy a theol. növendék valóságos szakismeretet csak a szakmunkák búvárlásából, a collegiumi fellow-kal való társalgásból nyert, de egyáltalán nem a tanárok előadásaiból. A felolvasó jellemző megjegyzése szerint Oxfordban — a tantermekben — a theologiát se nem kínálták, se nem keresték; Cainbridgeben a kínálat és kereslet valamivel jobb volt.

1879-ben Oxfordban a dogmatika egyik tanára tizenkét előadásból álló tanfolyamot tartott, és egyszersmind a liturgia-könyv magyarázatából magán vállalkozók számára tanfolyamot nyitott. A dogma-

felekezet nélküli theol. collegium alapították. Ez indítványt azonban különösen az orthodox Keble-collegium tagjai elleneztek, s 19 ellen 77 szavazattal elvetették (The. Ing. 1879. nov. 8. sz?)

tika másik tanára, az első szorgalomszakban hetenként egy órán Athanasius „De Incarnatione Verbi“ és a 39 hitcikkelyről hetenként kétszer tartott felolvasást. A héber nyelv regius professora (dr. Pusey) nem tartott előadást. Egy tanár hetenként háromszor a héber nyelv elemeit tanította. A pastoralis theologia professora hét. háromszor Hooker „Eccl. Polity“ V-ik könyvét, az egyháztörténelem tanára hét. háromszor a niceai zsinat előtti korszakot tárgyalta; az exegesis tanára a zsidókhöz írt levelet magyarázta a VII-ik fejezeten kezdve; s végre Woollcombe nov. hóban két felolvasást tartott a Septuagintáról.

Cambridgeben csupán egy pár fokkal áll fennebb a theologia, H az ottani előadások bővebb részletezése helyett a Király-collegium (King's college) és néhány tlieoL akadémiai tanulmányi rendjét adom.

A Király-collegium theologiai facultását különösen kiemelendőnek tartom, mint a melyben 15 tanár a következő tárgyakat adja elő: dogmatika, újszövetségi exegesis, héber nyelv és ó-szövetségi exegesis, egyháztörténelem, pastoralis theologia és liturgika, erkölcs-bölcselet, logika és metaphysika, az egyházi zene elmélete és gyakorlata, latin nyelv, egyházi szónoklat, egészségstan, különös tekintettel a papi hivatalra.

Vizsgálat nélkül fölvesznek e szakba minden egyetemi graduáltat vagy minden oly 21 éves egyént, ki a görög és latin nyelvből, a biblia-történelemből s az egyház kátéjából sikeres vizsgálatot tesz. A tanfolyam két éves, melynek végeztével a sikeres vizsgálatot tett jelöltek az anglican püspökök egy része által érvényesnek tekintett bizonyítványt nyernek.

A vidéki theologiai intézetek sokkal kevesebbet kívánnak a jelöltektől. A lichfieldi theol. collegiumnak tulajdonképen három tanára van. Az egyetemi graduáltaknak csak egy évig, másoknak két évig kell az intézetben maradniok. A tanfolyam tárgyai: ó- és újszövetség (amaz angol fordításban, emez görög eredetiben), liturgika, dogmatika, egyháztörténelem, egyliázjog, egyházi szónoklattan és az egészségstan elemei.

Oly üzletemberek, kiknek nincs módjukban az évi tandíjt (10 Vs font) egyszerre lefizetni, püspöki beleegyezés mellett félévenkénti vizsgálatot is tehetnek a theol. tárgyakból.

A chichesteri theol. collegium tanrendje szintén megegyezik az előbbiével. A felvétel egyik feltétele, hogy a jelölt legalább 20 éves legyen. Némely székesegyházzal kapcsolatban pl. Truroban, Lincolnban stb. van egy-egy theol. előkészítő intézet, u. n. Scholae cancellarii, melyben 20—30 növendékeket rendszeren két év alatt szoktak

előkészíteni a lelkipásztori hivatalra, s aztán a jelöltet az egyetemi rendes tanfolyamra vagy vizsgálatra küldik.

E kis iskolák különösen a diakónusok (bibliaolvasók s alkalmilag paphelyettesek) nevelésére valók.

Hogy mily különbség van az anglican és tisztán protestáns papnevelés között, arra nézve legjellemzőbb az unitáriusok Manchester New collegiuma Londonban, mely 1786-ban alapíthatott Manchesterben s 1853-ban tétetett át Londonba.

A tanfolyam öt éves, t. i. két nem-graduált és három tlieologiai év. Az egész tanfolyamot végezni szándékozó tanuló köteles a londoni egyetem felvételi vizsgálatát letenni, s a második év végén ugyanazon az egyetemen a B. A. fokozatra szert tenni. A jelöltnek e mellett három dissenter pap által aláírt erkölcsi bizonyítványt kell előmutatni. A három éves tanfolyamra lépő jelöltnek legalább is 21 évesnek kell lennie, és ha még nincs egyetemi fokozata, az annak megfelelő szigorlatot letennie.

A nem-graduált tanulók az egyetemi collegiumban (Uni versit? college) tanulják a görög, latin s francia vagy német nyelvet és a természettudományok egyik ágát; e collegiumban pedig a psychológiát és logikát s a tiszta és alkalmazott mathesist oly mértékben, mint a hogy londoni egyetemi felvételi vizsgálaton követelik.

I. A *tlieologiai* tanfolyamon következő tárgyak adatnak elő: 1. újszövetségi bevezetés, 2. újszövetségi kritika és exegesis, 3. a dogmatika történelme és kritikája, 4. hittan, 5. szemelvények a görög egyházi atyák műveiből.

II. A *történelmi és összehasonlító* vallásfolyamon előadják: Iizrael vallása fejlődését, kapcsolatban a héber történelemmel és irodalommal s az ó-szövetségi kritikával, 2. egyháztörténelem, áttekintoen és egyes korszakok speciális tanulmányával, 3. összehasonlító vallástudomány.

4. szemelvények a latin egyházi atyák műveiből

III. *Aphilosophiai* tanfolyamon: 1. vallásbölcselet, 2. görög philosophiai művek (főként Plató és Aristoteles) olvasása, 3. psvcholgia és logika, 4. erkölcs-bölcselet, 5. latin philosophiai művek (főként Lucretius, Cicero és Seneca művei) olvasása.

IV. *Héber nyelv és irodalom*, kapcsolatban nyelvtani és ó-szövet-ségi exegetikai tanulmányokkal.

Az intézet könyvtárában mindennap isteni tiszteletet tartanak rendre a tanárok és tanulók. E mellett szónoklattanban, egyházi beszédek írásában rendszeren gyakorolják a jelölteket.

Jelen voltam ez intézetben egy pár előadáson. A vallás-bölcseletből a nagyhirnevű dr. Martineau fejtegette a vallásos világnézettel kapcsolatos problémákat oly philosophiai mélységgel s egyszersmind oly világos nyelvezettel, mintha egyszerre Plató és Kant beszéltek volna. Az erkölcs-bölcselet előadója Upton tanár szintén ismert alaposággal taglalja az etnikai kérdéseket, folyvást utasítva növendékeit az alapvető etnikai munkák kérdéses fejezetei tanulmányozására. Az egyháztörténelem és összehasonlító vallástudomány a kiváló tehetségű ifjú tanár E. Carpenter kezén van, s az exegetikai és kritikai részt Drummond tanár tanítja.

Az intézetnek alig van 10—12 növendékénél több, azonban u. n. local vizsgálataira évenként szép számmal jelentkeznek a felső iskolák növendékei, háromnegyedrészen nők. 1879-ben az ó-szövetségi irodalomból és történelemből 9 nő jelölt közül 5 első osztályú és 3 másod osztályú vizsgálatot tett. Az újszövetségi irodalomból és theológiából 38 (legnagyobb részben nő) jelölt közül 13 első osztályú és 18 másod osztályú vizsgálatot; az egyháztörténelemből egy jelölt első osztályú s az erkölcs és vallás tudományból 6 jelölt közül 2 első és 2 másod osztályú; a görög újszövetségből egy jelölt első osztályú vizsgálatot tett. E szerint az említett iskolai évben 54 jelöltet vizsgált meg e collegium bizottsága.

Az intézet évi költsége 2320 fontra rúg.

E dissenter theol. collegium vizsgálati mértékénél fogva merőben kiválik a hasonnemű anglican intézetek közül, s ennél fogva azokkal összemérni egyáltalán nem lehet.

Az a magasabb *theologiai* műveltség, melyet a Manchester New collegiumban a dissenter jelöltek elsajátítanak, az angol egyházi papok között valóságos ritkaság. Az anglican papnevelő intézetekben a liturgikára és dogmatikára esik a főszúly, emitt a philosophiára és a vallástudományra.

Az angol papság mintegy 23,000 tagból áll, s évenként legalább is 600 új taggal szaporodik, kik közt édeskevés van olyan, a ki az egyetemi theologiai kitűnő (honours) fokozatra áhítoznék, s több mint kilencztedrésze arra törekszik, hogy a lehető legcsekélyebb fáradsággal átessék a kiszabott vizsgálatokon. „A theologiai magasabb stúdiumokra való ízlés és tehetség — úgymond egyik egyházi író — szintoly ritkaság, mint a felsőbb mathesisre vagy philologiai fölfedezésre való talentum. A papi hivatal emberei között, még a legmagasabb állásúakat sem véve ki, nagy számmal vannak olyanok, kiknek egyáltalán

nincs tehetségük tisztán theologiai eszmék felfogására és assimilálására.“¹⁾ Hasonlít e tűnepaény a színvaksághoz vagy a zenei hallás hiányához; de az aztán más kategóriába esik, hogy midőn Keble F., Williams J., az angol egyháznak e százban bizonytal legkitűnőbb és legtudósabb papi emberei, valóságos apostoli szegénységben és szerénységben éltek és haltak meg, a nélkül, hogy avagy csak tiszteleti kanonoki címre is szert tehettek volna: holott halálok éveiben 13 püspöki (köztük 4—5 első rendű) szék volt betöltve oly praelatusokkal, kikre a hízelgés sem foghatta rá, hogy a theologia alapvonalait még csak felületesen is ismerték volna.²⁾

Az anglican papság, mint protestáns testület, a latin és keleti egyház papságától abban különbözik, hogy nem alkot a polgároktól külön álló rendet, hanem köztük és velők együtt él; s másfelől, hogy az kiválóan tanítóttestület. A latin egyházban a sacerdotális elem jutott túlsúlyra, a protestáns egyházban a prófétai, illetőleg oktató elem. Mint-hogy a tudatlan ember nem bír kellően tanítani, s viszont annak, ki finom habitusokban és eszmékben szükölködik, nem nagy hatása lehet a hívekre: nagy szüksége van a papjelöltnek arra a műveltségre, melylyel az oktatás s a hívek lelki építése együtt jár. A kath. egyház, papnevelőiben hosszas és egyforma disciplinára fogja a növendékeket, s begyakorolja a liturgia, szóval a sacerdotális tiszt gyakorlására: ám a sokkal nehezebb tanítói tiszt végzésére még gondosabb és rendszeresebb oktatás szükséges. Es mit találunk az anglican papnevelő berendezéséin?

Az oktatás mesterségére alig 3—4 papnevelő kivételével semmi figyelmet nem fordítanak. A végzett papjelölt kitűnő theologiai vizsgálatot tehet, de megeshetik, hogy a templomban vagy iskolában sikeresen catechisálni, bibliai leckét tanítani, confirmálandóknak az egyháztanban előforduló nehézségeket megmagyarázni teljességgel nem bújja. Innen van, hogy a nonconformista lelkipásztorok vasárnapi iskolái végtelenül fennebb állanak, mint az anglican papoké.

A papolásra újabb időben nagy figyelmet fordít a theol. collegiumok egy része, de azért igen sok e téren is a javítani való. Az anglican templomokban, még Londonban is, a legunalmasabb, legegységesebb és lehető leggyarlóbban felolvasott, vagy helyesebben elénekelt egyházi beszédet lehet hallani. A kitűnő egyházi zenével, a fenséges templom-épületekkel s a méltóságteljes magaviseletű közönséggel szemben nagyon kirívó a szerkezeti fenségben és méltóságban gyarló egyházi

¹⁾ Contemp. Review. 1879. apr. sz. 5. l.

beszéd. Valóságos esemény Londonban egy Farrar egyházi beszéde, mely folyékony, szerkezet és hangulat dolgában egy színvonalon áll a Westminster székesegyházzal, vagy a Windsor-kastély remek templomával. Azokra a nehézkes menetű egyházi beszédekre, melyeket az anglican templomokban hallhatni, szószerint ráillik Whately érsek megjegyzése, melyet egy pap társa egyházi beszédének hallgatása után mondott: „ez az ember egészen ellenlábasm. Negyven esztendeje, mióta próbálom, hogy a nehéz dolgokat könnyen felfogható szóval adjam elé, és e pap negyven percig mindazt mívelte, hogy a könnyű dolgokat hogyan burkolhassa a legnehezebben érthető szavakba.“ A mívelt angol közpszámításban 10,000 szót használ beszédben vagy írásban; ám a dorshedshirei paraszt éret ér 400 szóval. Más szóval míveletlen ember 40 szó közül egyet ért meg, és így nem közönyös dolog, hogy a papjelölt hosszú és körmönfont mondatok helyett röviden és velősen bírja azokat a képzeteket kifejezni, melyeknek a hallgató eszejárásához közel kell állani.

A rendszeres teológiát inkább töredékesen, gyakran összefüggetlenül tanítják a papnevelőkben. A tanuló nem kap oly alapos áttekintést, hogy a dogmatikát a maga összhangzó egységében felfoghassa és a hitcikkek egymást közt létező kapcsolatát tisztán átértse. Nem csoda, ha a közepes felfogású lelkipásztor igen gyakran járatlan a teológiában, és nem bírja megmondani, hogy egyik-másik kérdésre nézve miben áll az angol egyház tana? Innen ered az a közönséges hiba, hogy a pap hiveit gyakran untig oktatja a másodrendű doctrínákra? holott az elsőrendűeket alig érinti.

Némely dogmatikai mű (pl. Browne H. a „39 hitcikk magyarázata“) nagy terjedelme miatt (800 nyolcadrét lap) csak részletében használható; más (pl. Pearson) kitűnő műve oly tudós rendszeres és nehéz a közepes tehetségű tanulóknak, mintha Hamilton (S. W.) *Treatise on Quaternions* vagy Boole *Mathematical Theory of Logik* c. művét kellene tanulniok.

Az egyháztörténelemből a keresztyénség első három száza és a reformatio kora a theol intézetek kedvelt stúdiuma. A jelöltek sokat tanulnak a montanistákról, carpocratianokról és más elzüllött felekezetekről, de a methodismus lábrakapásáról vagy az angol egyház testvér- vagy leányegyházairól, külföldi protest. egyházzal stb. édes keveset hallanak.

A *theologiai morál*, ez a kiválóan fontos tudomány, a papnevelő intézetek mostohája, mintha a lelkipásztor működés-köre messze esnék

az erkölcs, a kötelesség, a törvény és a vétségek köreitől: s mintha a lelkipásztori működés java része a vallásnak nem az élet és a magavi-selet különböző köreire való alkalmazásában állana. E stúdium elha-nyagolásából származik az anglican intéő egyházi beszédek soványsága, sőt vérszegénysége valahányszor társadalmi kötelességekre vagy közön-séges vétkek elkerülésére serkentenek. Százakra, sőt ezerekre megy azoknak az anglican egyházi szószékeknek a számuk, melyeken a jogos és jogtalan leggyakoribb eseteiről esztendőszámra nem hallhatni tanító, egészséges és férfias homiliákat, holott egy gyakorlati illustratio többet ér egy sereg általános tételnél. Megjegyzendőnek tartom, hogy Cambridgeben a theol. morállal össze van kapcsolva a casuistica tan-széke, mely még e száz első felében is önálló volt.

Az angol theologiai intézetnek van egy speciális tantárgya: az experimentális theologia, mely nem egyéb, mint a mystica theologia elveinek a gyakorlati életre való alkalmazása. Voltaképen a cura pas-toralisnak, a személyes vallás contemplatív és spirituális részére való alkalmazása. A theologia e része különösen a missiói iskolák növendé-keire tartozik. Az anglican missionarius nevelő-intézetek között első helyen áll a canterburyi St. Augustinns collegium, melybe minden nemzetiségű és rangú legalább is 20 éves ifjút fölvesznek. Ez intézet az angol gyarmatok számára nevel missionariusokat, kiket a gyarmati püspökök józan életükért és ildouioságukért becsülnek, a mely tulaj-donságok azonban kissé messze esnek egy tarsusi Pál, egy Athanasius stb. lelkesültségétől.

Az angolok tele vannak panaszszal, hogy ma már megfogyatkozott köztük is, Isten kiválasztottjainak száma. Ez a nagy nemzet, mely-nek — mint egyik írójuk mondja — költészeti irodalmával terjede-lemben és beleitekben egyedül a régi Görögország versenyezhet: mely az elvont tudományok minden ágában sok és kitűnő gondolkodok; és fölfedezőket produkált; melynek katonái, hajósai és utazói közön annyi kiváló bátorságé akadott; mely a philantropiában kitűnő úttö-rökkel ékeskedik, szóval a melynek humánus enthusiasmusá annyi és oh különböző alakban nyilvánult — a Savanarolaszerű szenteknek szükében van. Missionariusai a Keresztelő Jánosokat, a Bonifaciuso-ka, az Assisi Ferenceket, a Luthereket, a Wesleyket megbámulják: a próféták sírjait szófüzérrel meglepő ügyesen építik: de midőn hal-szerű vonások kifejtéséről van szó, gondolkodás- és cselekvésmódjuk megváltozik.“

*) *Contemp. Review.* 1879. apr. sz. 30—31. 1.

Az *egyház jogot* szintén parlagon hagyják a papnevelők; sem a *eanont*, sem az újkori egyházjogot nem tanítják rendszeresen, s az ifjú lelkipásztorok néha a legnagyobb botlásokat teszik e tan alapelveiben való járatlanságuk miatt

Ezek az angol papnevelés főbb hiányai, melyek közül egynemelyiken egyik-másik collegium valahogyan segít, de e hiányokon való közönséges vagy rendszeres segítség alig jött eddigelé szóba. Es nehezen is jöhet, valameddig meglesz a püspököknek az a joguk, hogy a papi pályára bocsáthatnak oly csekély míveltségű egyéneket, kik a canon egyik cikkelye szerint latin nyelven számot tudnak adni hitük-ről, s ezt a bibliából vett helyekkel támogatják. Más szóval annyit tesz ez a régi gyakorlat, hogy a püspök nemcsak fölvételi vizsgálat alól menthet fel valakit, hanem a theologiai collegium vagy egyetemi tanfolyam végzése nélkül is ordinálhat, vagy adhat licentiát. Innen van, hogy kivált az északi megyékben feles számmal kerültek az utóbbi 20 év alatt papi hivatalba oly egyének, kik nemcsak beléptökkor nem bírtak volna, de talán ma sem bírnának semminemű theologiai vizsgálatot letenni.

A püspök a diakoni hivatalra rendszerint tetszése és belátása szerint bocsátja a jelentkezőket; azonban ha az illető theologiai nézeteivel, kegyességével stb. meg van elégedve, promoveálhatja lelkipásztori hivatalra is. E tekintetben legújában némi javulás történt, a meny nyiben a püspökök közül többen készeknek nyilatkoztak az egyetemi theol. tanfolyam végzéséről való bizonyítványok érvényességét elismerni. A püspökök előbb említett, ma már abusussá vált szokás-jogában az a principium van kifejezve, hogy a *tudós* theologus és az *oktató* lelkipásztor két különböző egyén. Innen magyarázható az a gyakorlatias iránya némely papnevelő intézetnek, hogy az ó-szövetséget nem a héber eredetiben, hanem a bevett angol fordításban olvastatja, tanul-tatja, mint a mely elegendő a sikeres praedikálásra, catechisálásra, sőt vitatkozásra is.

„Közönséges lelkipásztorra nézve — úgymond az elébb említet-tem egyházi író — sokkal nagyobb értékű ez, mint az ó-szövetség négy-öt kiválasztott könyvének szövegkritikával kísért s tűrhető folyé-konysággal történő olvasása. Hiszen a biblia oxfordi jegyzetes kiadá-sában ma már megvannak a szöveg nevezetes variáns lectiói és a helye-sebb fordításra szükséges adalékok.“¹⁾ A theologiában való tudományos jártasság más kategóriába esik, s azt inkább a lelkipásztor ékességé-

¹⁾ Ugyanott 33. 1.

nek, mint hasznos útravalójának tartják. Ez az, a mi nem akadályozta meg, hogy Németország theologailag művelt prot. papsága minden társadalmi befolyását elveszítse. ¹⁾

Az anglican papság többségének jelzett theologiai szakműveltségét nagyban pótolja az egyetemi classikai műveltség, melyhez Cambridgeben még a matematikai is járul. Az a körülmény, hogy a papok tekintélyes része egyetemi gradnált és nem theologiai intézetek chablonja szerint készült a papi pályára, nagyban befoly arra, hogy a írvelt társadalommal egybeolvadhassanak. Shakespeare, Tennyson oly gyakran forgatják, mint a bibliát s Euclid Elemei mellett nem feledkeznek meg az egyháztörténelemről sem. Innen magyarázható továbbá az a türelmesség is, mely szerint az egyház a különböző nézetüeket kebeléből ki nem taszítja. A egyház egy része nagyon szabadeM (Broad church); másik része a kálvini tanokhoz áll legközelebb (Low church); s a harmadik rész az orthodoxok (High church). Oly liberális gondolkodásúak, mint Arnold, Milman és oly merész exegetákkal, mint A. P. (Stanley, jelenleg westminsteri esperes) egy fedél alatt megférnek a legorthodoxabb püspökök.

A papot a nép lelkipásztorának s a földbirtokos oldala mellett a község erkölcsi vezérének tartják. A clergyman és a helység szegényei a lehető leggyakrabban érintkeznek egymással. Az angol papságot hivatalos teendői színvonalán széles alapú humán műveltsége és nem szűkkörű theol. nézetei tartották meg. Ebből magyarázható az a tisztelet, melyben az angol társadalom a lelkipásztorokat részesíti. Hiszen a pap helyzete társadalmilag egészen más, mint az ügyvédé vagy orvosé. Az ügyvédnek megvannak versenytársai, s ha dolgának utána nem lát, cliensei elpárolognak. Az orvosnak folytonos tanulmányra s e mellett sok physikai ügyességre van szüksége, hogy községe vagy kerülete betegeit sikeresen gyógyítsa, s ez által ismerősei tiszteletét kivívja. Am a lelkipásztornak ily értelmi sarkantyúi nincsenek, s ha nagyon közepes tehetségű s hozzá a tanulásra nem hajlandó: értelme színvonala néhány év alatt lesülyed, „nyájáéhoz hasonló lesz“, és működésének faluhelyen nem sok a láttatja. Ha városban vagy nagyobb községbenmű-

¹⁾ Berlinben, melynek lakossága az 1875-iki népszámlálás szerint az egy milliót megközelíti, a templomban csak 40,000 ember számára van hely. és ez egy kitűnő theologus (Brückner) állítása szerint sokkal több, mint a mennyit a hívek igénybe vesznek. A londoni egyházmegyében 2.700,000 ember számára, az anglican egyházakon 400.000, s a nonconformisták egyházaiban szintén ugyanannyi ülőhely van, és ez mégis sokkal kevesebb, mint a menynyi a kereslet. (*Contemp. Review.* 1870. apr. 35. 1.)

kodik, a papi functió emészti fel idejét, mely kivált angol földön azért is terhes, mert a különböző felekezeti iskoláknak a pap nemcsak címzetes, hanem valóságos felügyelője, hétköznapi és vasárnap vallás tanítója. Ha hozzávesszük, hogy a vasárnapi istentiszteleten kívül, kivált városban, minden héten legalább egy rendes istentiszteletet tart, rendszerint valamely vallásos themának egy beszédsorozatban való fejtegetése, néha egy-egy kiváló mű (pl. *Ecce Homo*, Bunyan „Pilgrim's Progress“, a zarándok útja) tárgyalása végett: nem csoda, ha reggel 7 órától fogva esti 10—11 óráig akárhányszor úgy el van foglalva, hogy nincs egyetlen teljes szabad órája. Ily nagy elfoglaltság közepette a lelkipásztornak valóságos szórakozása és enyhülése, hogy műveltségénél fogva a közép osztálylyal sok ponton érintkezhetik, holott szűkörfl theologiai neveltsége inkább izolálná a társadalom, azaz hívei javától. A szűk látókörű és a csekély műveltségű lelkipásztorról mondá Arnold, hogy »nem az egyház az, mely őt, hanem ő az, ki az egyházat lehetetlenné teheti.“¹⁾

Szintén az angol egyház e kitűnő theologusa és hírneves praedikátora volt az, ki a lelkipásztor első tanulmányául a bibliát tűzte ki. E tanulmány szerinte két részből áll: t. i. az ó- és újszövetség tartalmának tüzetes ismeretéből és e tartalomnak a mi korunkra és körülményeinkre alkalmazni tudásából. A bibliai könyveket ismerni s alkalmazni nem tudni, szerinte inkább tudatlanság, mint tudomány. De midőn a biblia ismeretének megszerzése eszközeiről szól: az ó-class. irodalmat és az ó-kori történelmet említi első renden. Ez az, a mi a papjelölt látókörét kibővíti s alkalmassá teszi, hogy az egyházi politika kérdéseiben valóságos megbízható álláspontra helyezkedjék. Hiszen Aristoteles politikája vagy hasonló művek ismeretének — mint mondá — mindennap nagy és közvetlen hasznát vette az egyházi kérdések fejtegetésében.

Köztudomású dolog, hogy a Britt-birodalomban két államegyház (Established Church) van: Angliában és Walesben az anglican püspöki és Skóciában a presbiteri. Az anglican egyházat 1534-ben Vili. Henrik alapította és az 1562-iki londoni zsinat megállapította 39 hitcikkelyen alapszik. Kormányzója a canterburyi érsek, (1868 óta Tait A. primás és az ország első püspöke); továbbá a yorki érsek és 24 püspök, kik a felsőháznak mindannyian tagjai. A püspököket névleg egyházkerületeik papjai választják, de voltaképen mind őket, mind az említett két primást a miniszterelnök nevezi ki. A püspöki kar legifjabb

¹⁾ A. P. Stanley, *Life of úr. Arnold*. London, 1877. II. k. 386. 1.

tagja egyszersmind a felsőház papja ex officio. A püspöki birtokok nagyobb részét 1836 óta avégre kinevezett államhivatalnokok kezelik és ugyanők szolgáltatják ki a praelatusok fizetését. A canterburyi érsek fizetése 15,000 font és espereséé 2000. A yorki érsek 10,000, a londoni püspök szintén 10,000, a durhami 8000, a winchesteri 7000, az oxfordi 5000, Sodor és Mán püspöke 2000 font évi fizetést húz. Az esperesek száma 30, fizetésük 3000 fonttól le egész 700 fontig. A püspöki segédek (archdeacons) száma 71, kik 200 —1000 font fizetést élveznek. A püspöki káptalanok bizonyos számú (2—6) kanonokokból állanak 500—1000 font évi javadalommal, s miut tanítók vagy iskola-felügyelők és egyházi administratorok (kincstárnokok, titkárok, iktatók stb.) működnek. A püspöki segédek alatt működik 610 u.n. vidéki esperes (rural deans), kik az alsó papságra ügyelnek fel.

A „Clergy Directory” szerint az alapítványi papságok száma 13,000, s az összes anglican papság 23,000 főre rúg. Az angol állam-egyház jövedelme k. b. 8 millió fontra tehető.

II. Jogi collegiumok. (Inns of Court.)

Angolországban a jogakadémiák helyét, a régóta fenálló jogi társulatok Inns of C., (magyarul a jogtudomány palotáinak mondhatnák) és a kebelükben történő gyakorlati és elméleti tanfolyamok pótolják. Bennük nevednek u bírák, ügyvédek, közigazgatási hivatalnokok stb. Jelenleg négy ily társaság van: Lincoln's Inn, Middle Temple. Inner Temple, Gray's Inn. Székhelyük London s funkcióikról ítélve, oly jogi collegiumokat helyettesítenek, melyek együtt egy jogtudományi egyetemnek felelnének meg. Tagjaik három osztályba oszlanak: *students*, *bannisters* és *benchers*. Az első csoport helyzete az egyetemi nem-graduáltaknak, a második a graduáltaknak és a harmadik az oxfordi és cambridgei fellowknak felel meg. A négy társaság időnként öt-öt bencliert nevez ki tagjai közül, kik együtt a jogi oktatás tanácsát (*council of legal education*) alkotják. E tanács mint az egyetemi igazgató bizottsággal analóg testület, a tanulók fölvételére, nevelésére és vizsgálatára szabályokat ad. Szabványai kötelezik mind a négy társaság tagjait; azonban mindenik Imi hozhat hígjai számára még inkább megszorító szabályokat.

Minthogy e társulatoknak régi időktől fogva a királyság legjelesebb jogtudósai rendszerint tagjai, a mely ifjú valamely Innbe be akar jutni, fölvételért kell folyamodnia. Első föltétel, hogy a folyamodó a tanács előtt kellő fokú liberális neveltségét tanúsítsa; vagy a királyság valamelyik egyetemén tett nyilvános vizsgálati bizonyítvánnyal. Vagy

pedig a tanács rendezte felvételi vizsgálatl az angol és latin nyelvöl^ s az angol történelemböl. E vizsgálatot megelőzően be kell nyújtani folyamodványát a fölvételért, melyben a társaság két graduáltja bizonyítja, hogy folyamodé nem ügyvéd, nem közjegyző, nem ügyész sat., hogy tisztességes líri ember, s mint olyan, a társaság tagjai¹ közé fölvehető. A tanuló fölvételkor J00 font készpénzt is tartozik a társulat pénztárába befizetni, melyből a szükséges tandíjakat és egyéb költségeket szokták fedezni. Ezen kívül le kell fizetnie a felvételi díjat is (36 —40½ font).

Az ekként fölvett tanúiénak bizonyos jogai és kiváltságai vannak; némely előadásokat ingyen hallgathat, az illető társaság gazdag jogi könyvtárát díj nélkül használhatja, a társaság épületében termet bérelhet, a nagy étteremben étkezhetik sat. Hogy a tanuló graduálttá (barister) legyen, avégre a következő feltételeknek kell megfelelnie: *a*) ott fölt tizenkét szorgalomszakot (azaz 3 évet); *b*) vizsgálatot tesz a romai jogból és *c*) az angol jogból és *d*) szükséges, hogy legalább is a 21 évet betöltötte legyen. A három évet rendszerint a negyedikkel is meg szokták toldani. Sajátszerő, hogy a szorgalomszakon jelenléteit nem a benlakás s nem is az előadások látogatása igazolja, mint az egyetemeken, hanem bizonyos számú ebédelés (eating dinners). Abból az időből maradt fenne szokás, midőn a tanulók mind benlakók voltak, klastromias fegyelem alatt állottak, egy közös étteremben étkeztek, s ebéd után bezárt ajtók mellett költött ügyek felett perlekedtek. Az ebéd rendszeren 1 óráig tart, s a tanuló jelenlétét csak úgy számítják be, ha az azt megelőző imától egész az asztal-áldás elmondásáig jelen van. A refectoriumok virágzó korára emlékeztető szokásokban nincs hiány az étkezések alkalmával A bencherek a graduáltaktól és tanulóktól elkülönített asztalnál esznek; a tanulók pedig az étterem ruhatárából kibérelt egyenruhában. A kisebb asztaloknál négyesével ülnek, s mind a fogásokra, mind a bortöltésre és az együttes pohárürítésre a társaság régi szabályait szigorúan megtartják. A szorgalomszak illetén jelzése különösen hasznos az Oxfordban és Cambridgeben vagy a többi egyetemen tanuló ifjakra nézve, kik egyszersmind e társaságnak tanulói közé beiratkozhatnak, s minden diligentián három ebédre ide utaznak; holott más tanulóknak legalább is hatszor kell megjelenni. Másfelől a jogtanuló ifjoknak a nagyszámú kitűnő graduáltakkal és az ország legkitűnőbb jogtudósaival való együttlét és társalgás, nem csekély szellemi és erkölcsi hasznára van. Különösen azért fontos e körülmény, mert az angol törvények nagy része ma sincs codificálva, s az össze-

kószált tömegben, gyakran a gyakorlat és a kitűnő jogtudósok véleménye, eljárása sat. az irányadó. Ez a tény magában is elegendően indokolja, hogy miért nem tenyészhetnek angol földön az elmélettel saturált jogakadémiák, s miért vannak folyvást virágzó állapotban a reges-régi jogtudományi társaságok. Ezelőtt 20—30 évvel is a praxis s egy-egy nevezetes ügyvéd vagy bíró irodájában való gyakorlat útján sok ifjú boldogult a jogtudományi pályán; de ma már az elméletből is annyit kívánnak, s másfelől a helyes gyakorlatra is annyi termékenyítő motívumot kaphat e társaságokban az ifjú, hogy az általok szerezhető előkészületet egyáltalán nem nélkülözheti.

A barristerré való promotiót megelőzi egy két részből álló vizsgálat, melyet legkorábban a második év végén lehet megkezdeni. Az első rész a római jogból, a második rész az angol jogból történik.¹⁾ A vizsgálatok részint írásbeliek, részint szóbeliek. A tanács mindig előre kitűzi, hogy a vizsgálati tárgyak mely részeiből kíván különös alapos jártasságot. A római jogból például Justinian *Institutiói* (egészben vagy részben való alapos) ismeretét követeli, mely mellett a jelöltek Gibbon *a romai birodalom bukása* c. művéből egyes fejezeteket tanulnak át. Általában úgy tartják, hogy egy egyetemi neveltségű, közepes tehetségű ifjú e vizsgálatra 6 hét alatt, naponként hat órát dolgozva, kielégítően elkészülhet. A z említett vizsgálat második része az angol jog három ágát: a közjogot, birtokjogot és méltányossági jogot öleli fel. A jelöltnek mindenik ág általános ismerete mellett a kitűzött egyes részekben is teljesen otthon kell lennie. úgy tartják, hogy egy egyetemen tanult ifjú 4 hónap alatt, naponként hat-órát tanulva, elkészülhet e vizsgálatra. A tanács fölmenthet e vizsgálatiáit oly jelöltek, kik a királyság valamelyik egyetemén jogtudományi graduáltakká lettek.

A kitűnő fokozatra szert tenni kívánóknak sokkal nehezebb bővebb körű vizsgálatot kell letenni. A kitüntetett jelöltek többi tanuló-társaikkal szemben a senioritas előnyében részesülnek.

A sikeres vizsgálatok után még bizonyos formalitásokon kell átesni a tanulónak (pl. 3 különböző szorgalomszakban bevezetik ebéj után a graduáltak asztalához, melyet ha elmulaszt, promotiója félévre, vagy esetleg egy évre is elmarad.) E mellett újból hiteles bizonyítványt ad magáról a jelölt, melyben az első bizonyítványban felhozottakat ismétli, s mely voltaképen arra való, hogy a társaság az illető jellemességéről formailag is meg legyen nyugtatva. Felavatás minden szorga-

¹⁾ Kézikönyvek: Crown Common Law Snell Equity, Williams Red Property, Stephens Digest of Criminal Law, Archbold Criminal Pleading stb.

lomszakban történik egyszer s kerekszámba 100 fontba kerül. A gradnál és ismét bizonyos szertartással történik. Lincoln's Innben az új barristerekre a bencherek poharat ürítnek s velők koccintanak; Inner Templeben a senior bencher alkalmi beszédet tart, melyre az új graduáltak idősbike felel.

Az új graduált(ki még nem önálló barrister) irodai gyakorlathoz kezd (reading in chambers), vagy ha netán már megkezdette, folytatja. Az u. n. *Junior Bar* oly tagjai, kik nem királyi tanácsosok, graduáltakat vehetnek föl fél vagy egész évre, melyért előre 50 vagy 100 guineát fizetnek. A graduált jogosítva van a szorgalomszakok alatt az illető senior barrister irodájába menni, s ott mindennap d. e. 10— d. u. 6-ig dolgozni. Ez alatt úgy készíti az ügyiratokat és jegyzeteket, mintha egészen a maga kezére dolgoznék; csakhogy azokat átnézi és kijavítja a barrister. Természetes, hogy tehetséges és szorgalmas növendék szintoly hasznára van a barristernek, mint emez neki.

Az irodai gyakorlatra legkevesebb két év, rendszeren három év kell. Ezt az időt leghasznosabban úgy töltheti el a jelölt, ha az első másfél évet oly barristernél tölti, kinek sokkal több az irodai, mint a törvénytudó gyakorlata. Ezért közönségesen a közjegyzői (conveyancer) irodát a leendő törvénytudó (lawyer) első dajkájának tartják. A gyakorlat utolsó szakát legjobb oly barristernél tölteni, a ki a jogtudományok vagy igazságszolgáltatásnak azt az ágát műveli sikerrel, melyre a jelölt magát szánta. Azonban a gyakorlatot mindig több-kevesebb elméleti tanulmányozással kell kiegészíteni. Általában az elméleti jártasság megszerzése végett a collegiumok tanácsa négy tanárt alkalmaz a graduáltsági vizsgálatra kitűzött hét tantárgy előadására. Az előadások látogatása nem kötelező. A tanárokat rendszerint 3 évre alkalmazzák. Fizetésük az ezer guineát meg nem haladhatja, azonban magán órákat is adhatnak az egyes stúdiumokkal tüzetesebben foglalkozók számára, s érettük tetszés szerinti tandíjt vehetnek. E mellett a tanács időnként más jogtudósokat is meghív a jogtudomány egyik-másik ágából felolvasások tartására. Továbbá egy hattagú külön vizsgáló bizottság is működik, melynek tagjai minden 3 évben változnak, s csak egy évi időközzel választhatók ismét. Egy-egy vizsgáló évi díja 120 guinea.

A fent említett stúdiumok s különösen a jogtudomány és római jog tüzetes tanulmányozására a tanács évenként k. b. 1900 fontra menő ösztöndíjt oszt ki; a négy társaság pedig együtt közel 4 ezer fontot (100, 70, 50 sat. fontnyi ösztöndíjak, jutalmak, alakjában) oly

tanulók közt, kik az előadott tudományágakban legtöbb előmenetelt tanúsítanak, az előadásokat szorgalmasan látogatták sa. A társaságok külön tanárokat is alkalmaznak, kiknek vezetése alatt a tehetségesebb és szorgalmasabb növendékek sokkal inkább behatolhatnak egyik-másik tudományágba, mint a collegiumok közös tanárai által tartott formális előadásokon. Az ösztöndíjakért tartott versenyvizsgálatokon ismét külön vizsgálók működnek, kik fejenként k. b. 100 font jutalomban részesülnek.

A jogtudományi nevelő eszközök között megemlítem még a collegium kebelében lévő rendes debating societyken kívül az u. n. *in society-ke*t, melyekben jogtudományi kérdéseket szoktak megvitatni; s pár év óta Gray's Innben föllevenítették az ezelőtt 2—3 százzal virágzott, *moots* néven ismeretes vitákat is, melyekhez hasonlókat nálunk Sárospatakon a 40-es években a híres Kövi tartott volt.

Minthogy a barristerek legnagyobb része 30 éves kora előtt nem kezd önállóan működni, s a graduálás után 3—4 évet rendszerint irodai vagy törvényszéki gyakorlattal tölt, ennél fogva egyáltalán nincs előnye a 26 éves kor előtti gradnáltságnak. Ha már a tanulói évek számát négyre tesszük, úgy látszik (s valóban az is a szokás), hogy 21—22 éves kor a legalkalmasabb a jogi collegiumba való belépésre. Ez azért is nevezetes, mert a jelölt egyetemi tanfolyamot is végezhet. A barristerek többségét Oxford és Cambridge szolgáltatja, s a meddig ezek csak 21—23 éves egyéneket graduálnak, addig bizony nyal meglesz a jogi nevelésnek az az előnyös oldala, hogy az elmélettel és gyakorlattal járó egyoldalúságok kiegészülnek? az egyetem és a jogi collegium egymás correctora lesz.

Általában az egyetemi tanuló gradusra jutása előtt k. b. másfél évig tagja lehet valamelyik jogi collegiumnak, s még Londonba költözése előtt leteheti vizsgálatát a római jogból; gradusra jutása után pedig azonnal hozzáláthat a vizsgálat második részére való készüléshöz. Ekként, ha egy szorgalmas 20 Vs éves ifjú egyik társaságban tanuló lesz, s egy év múlva a római jogból leteszi a vizsgálatot, 22 évek korában egyetemi fokra jut Oxfordban vagy Camhridgében, s fél év múlva a jogi collegiumban tesz fokozatért való vizsgálatot, aztán egy közjegyző, egy ügyvéd irodájában való két évi gyakorlat után, 25 évek korában barristerré lesz: a lehető legalkalmasabban előkészül avégre. hogy majd egyik vagy másik tudományágban vagy az administráció terén teljes önállósággal működjék.

Végül még a jogi szakoktatás költségeiről kell szólanom. A fel-

vételi díj, a tandíjak és az ebédelési díj k. b. 100 font; két irodában való gyakornokoskodás 220 f; jogi könyvekre 40—50 f; egyenruhára 12 f; esetleges kiadásokra 20 f; tehát a szakpályai összes költségek k. b. 450 f. A Londonban való éles költségei igen különbözök; legalább is 200—250 fontra tehetni egy ifjú költségét, a ki takarékosan, de mégis gentleman módjára kíván élni. Ha ehhez hozzávesszük a szakpályai költségeket, s azt a körülményt, hogy a jogi pálya emberei a szaktanulmányok kezdetétől legalább is 10 évi költségre számíthatnak, k. b. 30 ezer arany fítra tehetni e szakpálya költségeit, s ekként igaza volt Abinger lordnak, midőn azt monda, hogy törvényesen le kellene tiltani mindenkit e pályára lépéstől, kinek évenként legkevesebb 300 font jövedelme nincsen.

A mondottakból kitetszik, hogy már a költségesség miatt is, csak a társadalom vagyonosabb osztályaiból kikerült ifjak lehetnek jogászokká. Mint láttuk, a jogipályára lépésre nem elég a nagyszámú díjak fizetni tudása, sőt a sikeres vizsgálatok alkalmával tanúsított értelmi töke sem: ezeken kívül, sőt mindenekelőtt azt az erkölcsi capitalist követelik, melynek szeplőtlen becsületesség a neve. Az angol azt tartja, hogy * a jog a morálnak csak alkalmazása, s az egyes országok törvényei nem egyebek, mint az emberiség beszélte egyetemes nyelvnek — az igazságnak és a józan észnek dialectusai.“

Az a körülmény, hogy e társaságok tanulóinak és graduáltjainak több, mint két-harmada ¹⁾ Oxfordból és Cambridgeből vagy a többi egyetemeken tanult ifjakkból áll: rendkívül fontos a tanulásbeli előmenetelre is. Mint láttuk a közös előadások látogatása nem kötelező, s ha azokat a jelöltek többsége nem látogatja is, annál nagyobb mértékben igénybe veszi az egyes társaságok kebelében lévő egyetemi tutor helyettes tanárok vezetését, mert a tanulók három-negyed része önkényt és odaadással teljesíti kötelességét, melynek melegágyát az önérzetet és felelősségérzetet, az egyetemi humánus stúdiumok vetették meg. S ha akad is egy kis töredék, mely tudomány dolgában elmaradott, nem bánják; de azt el nem tűrik, hogy a jogi pálya jelöltjeinél hiányozzék a *gentlemanliness*, az angol bíró és államhivatalnok erős kötelesség- és igazságérzetének gazdag forrása.

¹⁾ Inner Templeben ezerre megy a tanulók, s több mint két ezerre a barristerek száma. Middle Templeben mintegy 800 tanuló és 1600 barrister van. Angolországban 1878-ban 300 kir. tanácsos, 6500 barrister és 12 ezer ügyvéd volt. (Ch. Shaw *The Inns of Court Calendar*, London, 1879.)

III. Orvosi collegiumok. ¹⁾

Az orvosi nevelésre való felügyelet az egész királyságban az 1858-ban hozott törvény által egy országos testületre van bízva, „The General Medical Council“, mely az előbb említett ellenőrzés mellett a gyakorlatra jogosított orvosokról hiteles jegyzéket visz. E testület tagjait a három királyságban levő szigorlatok tartására s diplomák kiadására felhatalmazott testületek választják és a korona. E központi testület tehát az angol, skót és ír egyetemek és a legnevezetesebb orvosi collegiumok képviselőiből áll. Ily rigorosumokat tartó testület van Angliában 7, Skóciában 9, Írlandban 5, összesen 21. Különös, hogy Skóciában két collegium (a Royal College of Physicians, Edinburg és a Faculty of Physicians and Surgeons, Glasgow) együtt véve vizsgál, s csak egy diplomát ad. Londonban három szigorló testület van (Royal College of Physicians, R. Coll. of Surgeons és Society of Apothecaries), s szabályaik a többi vizsgálótestületeknek többé-kevésbé zsinórmértékül szolgálnak.

Három vizsgálat van: az első két évi tanulás után, a második negyedik év végével és a harmadik (a College of Physicians előtt) az ötödik évben. Hogy valaki orvosnövendék lehessen, az egyetemi baccalaureatus ex artibus-hoz hasonló előkészítő vizsgálatot kell letenni¹⁾. A tulajdonképi orvosi tanfolyamról, a collegiumok különböző berendezésétől eltekintve, általában elmondhatni, hogy az orvosnövendékeknek két évet a collegiumban a bonc-asztal körül kell tölteni, a többit a kórházban. London 12 kórháza és orvosi iskolái közül kiemelem 8t. Thomas és Guy's Hospitalt, mint legnépesebbeket; King's Coll. Hosp. mint legkisebbet és St. Georges Hosp. mint a közép mérvű s nagyságú kórházak képviselőjét.

Az orvosi, gyógyszerészi és sebészeti iskolák száma a 3 királyságban 35, magában Angliában 20. Az orvosi oktatás fő vonása, hogy az egymástól független és egymással versenyző orvosi iskolák minden állami ellenőrzés nélkül működnek, s csak a vizsgáló és előlemlített orvosi pályára jogosító testületeknek (licensing Corporation«) hódolnak. Mind eme testületek fölött áll az országos orvosi tanács, melynek azonban szakoktatási szabványait a testületek nem tartoznak elfogadni. Ha elfogadják, azok az orvostan-ta nulókat kötelezik. Az orvosi pálya

¹⁾ Az e fejezetben foglalt adatok egyrészeért dr. Duka Tivadar kordomban élő jeles hazánkfiának tartozom nagy köszönettel; többi részét Rivington V. *The Medical Profession* című (Dublin, 1879.) nagybecsű és terjedelmű pályaművéből vettem.

kapuját a vizsgáló-testületek őrzik, s minthogy e kapu kulcsai kezükben vannak, ennél fogva ők intézik az orvosok oktatása és vizsgálata egész folyamatát, a collegiumok működését, s egyedül az országos tanács erőteljes ellenőrzése alatt állanak. Szintén az említett testületek határozzák el lényegében, hogy vajon valamely új orvosi iskola fennmarad-e vagy nem, s vajon a régi orvosi iskolák tovább is élhetnek-e vagy élni megszűnnek? Az iskoláknak ők adják meg, vagy tagadják meg létjogát. Hiszen ők állítják egybe az oly intézetek névsorát, melyeknek bizonyítványait elfogadják. Ha tetszik, bármely orvosi iskolának azt mondhatják: «berendezésed nem kielégítő az alapos orvosi oktatásra; kórházad nem elég terjedelmes sat., sat. tehát növendékeidet vizsgálatra nem fogadjuk el.»

Másik kiváló vonása az orvosi szakoktatásnak az, hogy a testületek, vizsgálatra való bocsátás előtt megszabott számú lecke vagy tanfolyam látogatási bizonyítványok felmutatását követelik a tanulótól. E bizonyítványok arra valók, hogy a vizsgálatok hiányait pótolják, mert hiszen a vizsgálat u tanuló tudásának mindig csak egy részét puhatolja ki, s az említett bizonyítvány arra való, hogy a ki nem puhatolható rész meglétét is tanúsítsa. Ámde e bizonyítványok kiállításában a különböző intézetek teljességei nem egy úton járnak. Némely iskola egészen a tanárookra bizza a leckelátogatási okmányok kiállítását, s nem törődik vele, hogy a tanár minden órán olvas-e névsort vagy havonként alig egyszer-kétszer.

Az iskolai év két cursusra oszlik: a téli félévre (okt. 1. — márc. 31.) és a három hóig tartó (máj.—jul.) nyári tanfolyamra. Minden testület 4 évi tanfolyam látogatást kíván, s a jelöltnek legalább is 21 évesnek kell lennie, hogy az oklevélért való vizsgálatot letehesse. Körülbelül mindenik testület következő tantárgyak hallgatását követeli meg: bonctan, élettan, vegytan, növénytan, gyógyszer-tan, szülészeti orvostan, sebészet, kórodai gyógyászat, kórodai sebészet, törvényszék, orvostan és méregisme; némely esetben az állattan és összehasonlító, bonctan, a kórbonctan és női betegségek. A vizsgáló-testület azt is megszabja, hogy hány előadást tekint teljes téli vagy nyári tanfolyamnak (Angliában 40—80; Skóciában 100 illetőleg 50; hetenként egy tárgyból rendszeren 3—4s csak ritkán van öt előadás); szintén megszabja, hogy a látogatott kórházban hány ágy vagy hány beteg (Londonban 150—200) legyen.

A *természettudományi tárgyakra* nézve más-más mértékkel mérnek. Az országos orvosi tanács a természettant az elővizsgálat tetszés

szerint választható tárgyául ajánlotta, s a collegiumok nagy része o tanácsot megfogadta; de már Oxfordban és Carabridgeben az orvosok első természettudományi vizsgálatán csak a mechanikát követelik, s egyedül a londoni egyetem az, mely vizsgálatán az elméleti és experimentális természettant követeli. Általában a vizsgáéi testületek nagyrésze elnézi, hogy a leendő orvos „egyáltalában tudatlan legyen a hő, fény, hang és villamosság tüneményeivel szemben, holott ismeretük akárhány esetben az észszerű orvoslás kapuját nyitná meg.“¹⁾

Az állattant vagy összehasonlító bonctan ismeretét, az ország ló egyeteme közül s követeli meg; a többi testületeknél iguota quantltas. A vegytanból egy félévi gyakorlati tanfolyam hallgatását mindenik testület megkívánja.

A tisztán *szakpályai stúdiomokra* nézve is nagyon eltérők a követelmények. A bonctanból általában két téli tanfolyam elegendő. Az élettanból a skót collegiumok 50 előadással is beérik, ellenben némely angol collegium két (egy elméleti és egy gyakorlati) folyam végzését kívánja. A gyógyszerertanból a skót egyetemek 100 előadás hallgatását rendelik, ellenben az angol egyetemeknek elég egy három hónapos (30 előadásos) cursus. A sebészetből az angol collegiumok többsége két téli félév hallgatását szabja elé, holott a skótokat felényi tanfolyam is kielégíti. A női betegségek és szülészet tanából 8 vizsgáéi testület 3 hónapi tanfolyammal is megelégszik. Legnagyobb az eltérés az orvosjelölt által kezelt szülészeti esetek száma között. Londonban némely collegium 20 ily eset kezelését követeli, ellenben mások csak felényit. *A kórházi, belgyógyászati és sebészeti gyakorlat* tartama szintén különböző. A gyógyszerészek collegiuma (Loudon) 24 havi orvosi gyakorlatot, de semmi sebészetit nem kivan; ellenben az orvosok collegiuma Londonban három téli és két nyári tanfolyamot követel mindkét ágra. Némely vizsgáló testület egyáltalán nem követeli a tanulótól, hogy mint kórodai vagy sebészeti gyakornok működött legyen. A londoni orvosok collegiuma 3 hónapi ily gyakorlatot kivan, ellenben a gyógyszerészek collegiuma hat heti gyakorlattal is beéri.

A különböző követelmények súlyát legkivált akkor érzi a tanult», ha vizsgálatát két különböző testület előtt kell letennie; sőt néha lia egyetlen testület követelményeinek akar is eleget tenni, 15 hónapnyi idő alatt 6—700 előadást kell hallgatnia, s azonkívül kórházakat látogatni. Kivált a téli hónapokban úgy megterkesedik a munka, hogy

¹⁾ Rivington, The Medical Profession. 270. 1.

gyakran a legjobb akarat mellett sem látogathatja a tanuló az előadásokat. ¹⁾ Meg súlyosabb következményű a testületek különböző mértéke azoknak a tanulóknak, kik egyetemi fokozatra törekednek. Ha pl. egy orvostanuló a londoni egyetem természettudományi első vizsgálatára készül (melynek tárgya: növénytan, állattan, szervetlen vegytan, mechanika és természetan) s az alatt bonctani és élettani előadásokat és gyakorlatokat is kell látogatnia: csakhamar átlátja (és ez a szerencsés eset), hogy mind a két feladatnak meg nem felelhet; vagy pedig megbukik a vizsgálaton, s fáradtsága kárba vesz.

Harmadik fogyatkozása a rendszernek a speciális tárgyak (szem, fül-, bőr-, torok- és elmeorvosság) elhanyagolása. Ha hozzávesszük ezekhez a kötelező kórházlátogatást, a nélkül, hogy egyszersmind a tanulók ottani foglalkozását kellően ellenőriznék: jeleztük az angol orvosi oktatás hiányait. Igaz, hogy a vizsgálatok mértéke a legközelebbi időben sokat javult, de itt is a collegiumok közti nagy eltérések káros hatása folyvást érzik. Mintaszerű a londoni egyetem vizsgálati rendszere. A M. B. fokozatért Oxfordjában és Durhamban két, Cambridgeben és Londonban három vizsgálatot kell letenni. A vizsgálatok írásbeliek. A londoni egyetemi vizsgálatokon a jelöltnek minden tárgyat mind elméletileg mind gyakorlatilag érteni kell. Minden tárgyból három-négy kérdést kap és három óráig dolgozhatik a megfejtésén. Bonctanból hullán történik a vizsgálat, de ha szükséges, boncolnia is kell. Vegytanban jártasnak kell lennie a gyakorlati elemzésben; gyógyszer-tanban az orvosi szerek felismerésében; méregismében, a mérges növények és méregoldatok determinációjában és elemzésében; a belgyógyászat és sebészet terén nemcsak a felmutatott esetek diagnózisában, hanem ez utóbbi téren a hullán való műtétekben is otthon kell lennie; a szülészetre vonatkozó műtéteket és gyakorlati demonstrációjukat sat. szintén alaposan kell értenie; élettanban mikroszkopikus példányokat kell felismernie és elkészítenie sat. A természettudományi elővizsgálat különösen szigorú. 1872. és 73-ban a jelölteknek több mint felét utasították vissza. 1877-ben 166-ból 76-ot s a közelebbi években k. b. a jelentkezők egy harmadát. „Epén az a baj, — úgymond Rivington, hogy a természettudományi ágakból a mérték igen magas, s a jelöltnek tömör apró és a szakpályán egyáltalán hasznavehetetlen részeket kell betanulni.“ (I. m. 362. 1. A vizsgálati tárgyak sorozatát lásd a londoni egyetem leírásában.)

¹⁾ U. o. 284-5.1.

A többi vizsgáló-testületeknél is nagyrézt írásbeli a vizsgálat úgy, hogy elsőbben mindig meg kell egy sor kérdésre írásban felelniük míg a preparátumukról való szóbeli kérdésekre vagy boncolásra kerülne a sor. Az élettanból néha külön írásbeli kérdéseket adnak, máskor azonban bonctani kérésekkel elgyírik. Azorsz. sebészeti collegiumban (College of surgeons of England) a physiologiából tartott vizsgálat k. b. a bonctani vizsgálat egyhannadának felel meg. A gyógyszerzeti és sebészeti vizsgálat altijában alapos (ez utóbbi magában foglalja a sebészeti bouctant. és a sebészeti eszközök használatát): de a törvényszék: orvostan el vau hanyagolva, s a vegytan sem részesül kellő figyelemben. A szülészet pl. az orvosok és gyógyszerészek collegiumál-an teljem figyelemben részesül: de a női betegségeknek még eddig uem tulajdonítanak oly fontosságot, mint a minőt megérdemelnének.

A vizsgáló-biztosok választásában és díjazásában szintén a londoni egyetem áll első helyen. A vizsgálokat a senams nevezi ki a pályázat útján jelentkezők közül. E merőben független és az orvosi, jogi s természettudományok s a művészet és politika elsőrendű kitűnőségeiből álló testület mindig a legkiválóbb érdemnek adja az elsőséget. A vizsgálok hivatala négy évig tart. melynek lejártával functiójuk megszűnik csak egy évi szünet után választhatók újból. Minden tárgyra két vizsgálva van. Mindénik vizsgáló átolvassa az összes jeledtek dolgozatait, s jelenvan a szóbeli vizsgáloatain. Fizetésük nehéz feladatuknak megfelelő. |A belgyógyászatiaknak és sebészetiéknek fejenként 150 font: a bonctani és physiologiaiaknak fejenként 100—100 font stb. Többi vizsgáló-testületek e meglehetősen tökélyes szervezettől kisebb nagyobb mértékben elmaradnak. Néha a vizsgálok igen rövid ideig, máskur meg igen hosszasan működnek. Sokhelyt magok a tanulók tanárai lehetnek vizsgálókká: de bármennyire előnyös lehet a jelöltre nézve — úgymond Rivington — ha saját tanárai vizsgálják, mégis nagyobbak a vele járó hátrányok. Igaz, hogy a londoni egyetemen is ez nagy ritkán megtörténik, de e hiányt helyrepótolja a másuk vizsgáló biztos jelenléte.”

Az előbb említett vizsgáloatok csak a praxisra szükséges ismereteket bizonyítják, de az orvosi gyakorlatra való jogosítást Angolországban három orvosi collegium c. of physicians c. of surgeons és apothecaries hall) előljárosága szolgáltatja. Az orvosjelölt a letett vizsgáloatok alapján a collegiumok valamelyikéhez tordal a tagok közé laid felvétel végett, mely felvétel rendszerint a 3-ik) vizsgáloattal van összekötve. A mely orvos e collegiumok valamelyikének nem tagja.

kuruzsló-számba esik. E kuruzslást azonban az állam elnézi, H mindaddig meg nem akadályozza, valameddig a kuruzsló szere valakinek ártalmára nincs. Az így felvett orvosok nevét nyilvántartó könyvbe iktatja az említett központi testület.

A tagságért folyamodó, kötelezvényt ad magáról, hogy az illető collegium törvényeit a legszigorúbban megtartja, ellenkező esetben a tagok közül kitöröltetik. A collegiumban való fölvétel tehát azzal az ünnepélyes fogadalommal kezdődik, hogy az illető minden tekintetben életpályájához hu *gentleman* lesz. És ezt a testületi kapcsolatot a három királyság 23 ezer főre menő (registrált) okleveles orvoskara életszükségnek tartja. A collegiumokba fölvett tagok háromfélék: rendes tagok (fellows), tagtársak (members) és új tagok (licenciátés).

Az említett tagok a különböző collegiumokban más-más fokú jogokkal és kiváltságokkal bírnak. Az első rendű collegiumokban minden *fellow* és *merit* részes a testület kormányzási jogaiban s kiváltságaiban; ellenben a sebészek collegiumaiban a members és licenciátés politikailag páriák, mert e collegiumok kormányzása kizárólag a fellowk kezében van, kiket vagy vizsgálat vagy választás útján promoteálnak. A sebészek királyi collegiuma mondhatni a legoligarchikusabb szervezetű; 16 ezerre menő tagjainak (member) semmi szavazatok nincs sem a kormányzó testület megválasztásában, sem a collegium semminemű ügyeiben. Az 1,250 főre menő fellowk testületé rendelkezik az intézet ügyeiről, költi el jövedelmét (évenk. k. b. 15 ezer font), melyből 2—3 ezeret a világhírű Hunterian Museum íentartására fordít.

Az orvosi kar tagjai három osztályra oszlanak: physicians, kik a mi orvos tudorainknak felelnek meg; surgeons, sebészek, és apothecaries vagy general practitioners, az orvostudomány minden ágában működő gyakorló-orvosok. Az orvosok közt e három osztály időfolytán minden állami beavatkozás nélkül fejlett ki. Hiszen ma is az orvosi collegiumok fegyelmelik e szakpálya embereit, mert a ki az orvosi profitssiót megbélyegző ténytet követ el, kitörlik a collegiumi névsorból. A mely orvos magát újságban nagyon ajánlgatja vagy a homoeopatiát úzi (a homoeopatháknak kórházai vannak Londonban), kuruzslónak tartják.

Az elsőrendű orvosok az oxfordi, cambridgei és londoni egyetemek graduáltjaiból kerülnek ki; *elsőrendűck* általános míveltségökért, mert Oxford és Cambridge emelő hatását a londoni egyetem azzal pótolja, hogy az orvostudori szigorlat első tárgyául a logikát és philos, morált teszi. Oxfordban a második vizsgálaton a jelöltnek két régi

vagy egy újkori szerző (pl. Hippocr., Galén vagy Morgagni, Boet-haeve) műveiben való alapos jártasságot is követelnek.

A hetvenes években nagy mozgalom indult volt meg a nőknek az orvosi pályára való bocsátása érdekében. Minthogy a collegiumok és egyetemek legnagyobb része a nőket tanfolyamaira be nem bocsátotta, aláírás útján a „School of Medicine for Women“ című, és a nő-növendékek számára berendezett klinikájú Royal free hospitallal kapcsolatban álló colleget állította fel, melyben jelenleg 22 tanár (köztök 4 nő dr.) 17 tantárgyból tart előadásokat. Oly testület, mely nőket is bocsát orvosi szigorlatra, jelenleg három van: a londoni egyetem, a Society of Apothecaries (London) és a KingVand Queens College of Physicians (Dublin). Összes tandíj 90 font; a kórházi gyakorlatért 20 font. A tanfolyam 4 éves. A többi collegiumokban 80—140 fontra rúg az összes tandíj, s e mellett boncolásért 5—10 font és a különböző vizsgálat 1—2 font, a szakpályai vizsgálatok 35—40 font. Az élelem, ruházat, lakás és zsebpénzen kívül k. b. 200 font kell egy orvosnövendéknek, tisztán szaktanulmányi költségekre.

Mindent összevéve, az orvosi pálya tekintély dolgában* angol földön, a katonai és tengerészeti pályánál is hátrább áll. Amazokon igen gyakran találhatni a főrendi családok ivadékait, ellenben az orvosi pálya újoncai leginkább az üzletemberek és kisebb bérlők fiaiból kerülnek ki, kiknek általános műveltsége a bírák és papokénál jóval alantabb áll. Egyfelől ezért, másfelől azért, mert a közönség nagyrésze a nagyszámú kuruzslók és a nevelt orvosok között nem bír különbséget tenni: bizonyos üzleti színezete van e professiónak, melyre nézve a conservatív közönség egyrésze még nem bírta a borbély sággal egybeforrt mysteriumokat elfelejteni.

Következtetések.

I. Felsőoktatásunknak nevezetes fogyatkozása, hogy az előtérbe jutott szakmák nagy mértékben kiszorították belőle a pliiilos. elemeket, mi miatt az általános eszmék hanyatlóban, sőt sok tekintetben kiveszőben vannak; holott a szakember buvárlatainak azok az igazi irányozói, megtermékenyítői. Tanároknál és tanulóknál egyiránt a pliiilos. műveltség adja meg a szaktanulmányoknak a magasabb jellemet.

II. Nagy mértékben nevelik e hiányt a vizsgálatok, melyek egy-némely szakban az oktatás despotáivá kezdenek válni. A vizsgálatokkal az a veszedelem jár, hogy a tényeket juttatják uralomra a gondolat fölött, s mint prof. Humphry mondja „csak nevelik a súlyát annak az Lsmerethalmaznak, mely a jóra való tanuló nemes vágyait és munkakedvét megfojtja.“ Tanár és tanuló önkénytelenül a vizsgálat mértékéhez alkalmazkodik: amazt a vizsgálat cyclusa és módszere köti; emez csak azokat a könyveket szerzi be, melyek a vizsgálatra leghamarabb és legkönnyebben készítik elő.

III. A tények említettem despotismusa ellensúlyozására, s az egyes szakok talaja megtermékenyítésére egyetlen szer a philosophiai tanulmányok. Psychiologia, logika és ethika azok a stúdiumok, melyek a szakembert (az orvost, a jogászt, a természettudóst stb.) beállítják az általános eszmék folyamába, s m. e. folyékonyvá vagy közkeletűvé teszik szakmájának többé-kevésbé izolált elveit.

A természettud., jogi és orvosi rigorosumokon e három studiuujj kettejéből egy-egy alapvető munka (pl. Mill Stuart vagy Jevons logikája, vagy ethikája stb.) alapos ismeretét kellene a jelöltektől követelni; az e fajtájú művekkel, a philosophiától irtózok amaz aggodalmának is elejét lehet venni, mely a magyar ifjúság józan eszét a német metaphysika ábrándjaitól és problémáitól méltán félti.

IV. A fentebbi okból kevesbítni kellene a vizsgálati tárgyak számát. Az angolok jogi szigorlatain felényi a tantárgy, mint nálunk; de az elmaradott tárgyakért gazdag kárpoztást találnak azokban az (egyetemen, majd a jogi collegimokban) szerzett erkölcsi habitusokban, melyek az angol *lawyert* oly előnyösen jellemzik. Az orvosi pálya embereit — mint láttuk — szintén a philos. stúdiumok, meg az erős testületi szellem útján kívánják a humán műveltségű úri ember (gentleman) színvonalára emelni.

V. A most említett stúdiumok és erkölcsi habitusok ránk nézve a következő szempontból is főbenjárók:

a) A philos. stúdiumokból való kötelező vizsgálattal útját vágjuk a más karbeli hallgatók philos. kalózkodásának, s a philosophia mai paródiaszerű tanulmányozásának. De gyógyítószerűül szolgálnak azok a társadalmunkban egyre harapódzó bizonyos erkölcsi betegségben is.

b) Az angol egyetemi rigorosumra való előkészület az ifjaknak legjobb szellemi erőit tartósan veszi igénybe; ellenben nálunk a stúdiumok sokasága miatt az ifjak többségének készütsége a betanult könyvekre vagy jegyzetekre szorítkozik. Ez utóbbi esetben az ifjú

csolnakját a tanár tanulmánya hajójához akasztja, s róla a kész árút egyszerűen átszállítja, a helyett, hogy izzadságon és hosszas munkával beszerezné. E könnyű szerrel való boldogulás rontó erkölcsi hatása már is sok tekintetben meglátszik társadalmunkon; hiszen a könnyen haladás dőlyfe a tudományban s a hirtelen gazdagodás gögje az életben, ikertestvérek. De az erkölcsi betegséggel együttjáró értelmi fogyatkozás megszüntetéséért is meg kell változtatnunk vizsgálati rendszerünket.

VI. A rigorosum legyen két-harmadrészben írásbeli, s az egyes stúdiumokból, az előadásokon tett jegyzeteken kívül, mindig egy vagy több alapvető munka beható ismeretét kell követelni. A rigorosumnak legalább is hatszor annyi ideig kell tartania, mint jelenleg; s ezzel az alapos vizsgálattal nőni fog a becse azoknak a diplomáknak, melyek értékben oly annyira lestilyedtek.

VII. Ez okból okvetlenül kevesbíteni kell (pl. a jogi és orvostudományok körében) a vizsgálati tárgyakat. A jelenlegi szigorlati tárgyak harmadát, sőt talán felét is bátran elhagyhatjuk, lia a másik feléből a vizsgálatokat úgy rendezhetjük, hogy általok az illető jelöltek tudása mélyedését s gondolkodás- és érületbeli emelkedését eszközöljük. Elhagyhatjuk továbbá azért is, mert azok nagyrészt úgy is csak a hivatali mechanismus segédeszközei, melyek — mint olyanok — a *tudomány-egyetemet a hivatalnok nevelő-intézet* színvonalára sülyesztik.

VIII. A mi végre a felsőoktatás, illetőleg egyetemi és akadémiai élet nevelői tisztét illeti, arra nézve nehéz lenne kész javaslattal állani elő. Az illető egyet. vagy akad.) tanári kar belátása és jóakarata a körülmények szerint sok nevelő és fegyelmező motívumot teremthet magokban a stúdiumokban is. Azonban a közvetlen fegyelmezésre vonatkozó rendszabályok foganatba vétele nem egyedül ő tőle iügg: arra több tényező vállvetett működése szükséges. Hozzá kell járulniuk az illető községeknek, családoknak, szállásadóknak, sőt benlakókat tartó) felekezeteknek is. Közülök többnek, talán mindeniknek élvezni az ifjú jótéteményét, s érette cserébe a valódi rendhez való alkalmazkodást és fegyelmezett magaviseletét kell tanusítuia. A rend nemcsak a Themso és a Cam partján, hanem a Duna és Tisza mentén is alapfel-tétele az iskolai komoly munkának, s mind a collegiumi. mind a társadalmi egészséges ethikának.

Befejezés.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Íme előadtam e műben nemcsak Angolországban szerzett tapasztalataimat, hanem az azokkal kapcsolatos tanulmányaim eredményét is. Mélyen érzem, hogy sok hiánya van művemnek, mert a legjobb akarattal sem lehet egy nagy nemzet közoktatásügyét egy-két kötetben kimeríteni. Azonban célom nem is ez volt, hanem az, hogy midőn az angol iskolázás jelenének lehetőleg hű képét nyújtom, arcu-lata egynémely vonásának a miénkkel való összehasonlítása révén bizonyos következtetések levonására, s gyakorlati szempontok alkalmazására sarkaljam a mívelt közönséget.

Részemről e következtetéseket nagyjában az egyes részek tárgyalása végén meg is tettem; lehetetlen azonban a tollat letennem, hogy a legnagyobb tisztelettel ne ajánljam Nagyraéltóságod becses figyelmébe következtetéseimnek legnagyobb részét.

A néptanítói kar szellemi és erkölcsi értéke emelése szempontjából méltóztassék a tanításra jogosító vizsgálatok megtartására két vagy legfeljebb négy országos vizsgáló bizottságot szervezni ez intézetektől egészen független szakférfiakból és a legkiválóbb tanfelügyelők-ből.

A kellően nevelt néptanítónak illetékes ellenőre, munkájának igaz bírása csak oly tanfelügyelő lehet, ki míveltség és a vele járó szellemi látókör dolgában jó magasan fölötte áll. Csak kellő míveltségű tanfelügyelő bírálatában találhatja a néptanító is munkája igaz correctorát, esetleg őszinte inspirátorát. Méltóztassék Nagyméltóságod ez okból a tanfelügyelői minősítést megszabni, hogy egy kellő míveltségű és magas látókörű tanfelügyelői kar útján a népiskola valóban népszerű intézetté, az egész nemzet édes gyermekévé váljék.

A tanfelügyelőknek nagyobb vidékenként egy testületté való szervezkedését, a népiskola vizsgálatában és gondozásában való egységes eljárás szintén halaszthatatlanul igényli.

Középiszkoláink értelmi és erkölcsi színvonalának emelésére szintén elmondottam mély meggyőződésből fakadó nézeteimet. Közülök különösen az érettségi vizsgálatra vonatkozókat emelem ki. A ki k. b. százra menő középiszkoláink évi értesítőjét végig lapozza, és az

érettségi vizsgálatokon szerzett tapasztalatai szemüvegén nézi, lehetetlen arra a következtetésre nem jutnia, hogy a bennük alkalmazott mérték ha nem százféle, legalább is félszer annyi. Ennek a redukálására lenne hívatva az általam javasolt kerületi főigazgatók és a melléjük kinevezett szakférfiak 1—2 országos testületé. Azt hiszem, eléggé indokoltam a vizsgálatokról szóló fejezetben, hogy lélektanilag miért tartom helytelennek a középiskolai tanári kar bíraskodását az érettségi vizsgálatok alkalmával. Ezt mellőzve, engedje meg Nagy méltóságod, hogy ez úttal pár szóval érintsem a kérdésnek az államtársaságra, mint olyanra tartozó oldalát is.

A középiskola nemcsak par excellence művelő hatású tudásanyaggal hozza a tanuló szellemét tartós érintkezésibe, hanem általa felső osztályaiban egy világnézet alapkövét is lerakja. E vonás emeli a középiskolát minden más, u. n. szakiskolák fölé, melyek az értelmet bizonyos szűk körbe szorítják: holott a gymnasium a szellemnek a humanitás széles látókörét nyitja meg. Ily látókörre van elengedhetlen szüksége mindenkinek, ki a középiskola végeztével akár valamely tudományos pályára, akár államhivataltalra vágyik. Az érettségi bizonyítvány, hogy úgy szóljak, kapuja mindkét rendbeli pályákra vezető stúdiumoknak. Minthogy az érettségi bizonyítvány első lépés a diploma-szerzéshez, tehát virtualiter diploma-szerző okmány. Az államnak, mint olyanak mindig joga van megvizsgálni, hogy azok, kik a magasabb rangú hivatalokra pályáznak, eléggé nyílt értelműek s alapos előkészültségük-e arra nézve, hogy további műveltség útján az állam legmagasabb funkciói végzésére majdan alkalmasakká lehessenek?

Ha másfelől azt a tudományos pályákra, tehát a tudomány és műegyetemre utat nyitó okmánynak tekintem, szintén lehetetlen kétségbevonni az egyetemnek azt a jogát, hogy a középiskolai tanári kartól egészen függetlenül működő s szakférfiakból alakított testület útján szerezzen magának teljes biztosítékot arra nézve, hogy a középiskolát végzett jelöltben mindazok a feltételek megvannak, melyek nélkül tudományos pályán haladni lehetetlen, s melyek nélkül az az egyetemnek terhe, a tudományos pályának elődje, s a társadalomnak proletárja lesz. Lehetetlenség, hogy az imént említettem feltételeknek ütvén avagy százféle mértéke legyen; tehát egyféle mértéket kell alkalmaznunk, máskülönben az egyetemre minősítés tökéletesen illusoriussá válik.

Azt hiszem, hogy e tervezet ellen sem a felekezeti féltékenységet, sem a nagy költséget nem lehet ellenvetésül felhozni. A legmersebb ember sem mondhatja, hogy a felekezeti önérték nálunk avagy

csak meg is közelíti az angolországi több mint százhusz hittel ekezet önérzetes és öntudatos működését És azok mégis a legnagyobb készséggel beengedik a kir. iskolafelügyelőket elemi iskoláikba és tanító-nevelő-intézeteikbe; sőt minden jóra való középiskola, felekezeti különbség nélkül, igyekszik mennél több dolgozatot küldeni a south kensingtoni vizsgálatokra; s végző növendékeivel vagy az oxfordi és cambridgei egyetemek szervezte, vagy pedig a londoni egyetemi vizsgáló bizottság tagjai előtt tétet vizsgálatot Ám küldjenek felekezeteink — ha úgy tetszik — képviselőül egy-egy szakférfit a szervezendő országos bizottságba: csak valamiképen azt ne akarják elhíttetni, hogy akár az óclassikai irodalmakat, akár a mathesist, akár a természettu dományokat lehetséges felekezeti színezettel tanítani, és a tanítás eredményét particularis mértékkel s mégis a többiekkel öszszhangzóan mérni.

Minthogy a vizsgáló testület, csak egyes biztosait küldené ki a középiskolákba, hogy az illető jelöltek jelenlétökben készítsék el u bizottság által megállapított, és az általok kiadott kérdéseket: igen természetes, hogy a vizsgálati költségek magasra nem rúghatnának. Azt az óriási hasznot tekintve pedig, mely az egységes mérték alkalmazása által egyfelől az egyetemekre s másfelől a középiskolákra hár&inlanék: a veié járó költségek valóban tekintetbe sem vehetők.

Ideálisnak szintén nem mondható e javaslat, mert hiszen a világ¹ \ legpraktikusabb nemzete húzamos idő óta valósította meg és tapasztalta jónak a független testületek végezte vizsgálatokat.

E vizsgálatoknak azaz áldása is meglenne, hogy szoros kapcsolatba hoznák a középiskolát az egyetemmel, mely kapcsolat ma — mind a tudomány, mind a társadalom nagy veszteségére, épen a különböző mértékek alkalmazása miatt — sok tekintetben meglazult, hogy ne mondjam, nominálissá vált. E vizsgálati rendszer életbeléptetésével tehát végtelenül sokat nyerne az iskola, a tudomány, az államtársaság; megújhódnék nemcsak az iskolák szelleme, de az államhivatalok és a szakpályák körében is új élet pezsdülne fel, mert az egyetemekre csak a kiváló tehetségűek mehetnének; a szak-collegiumok szintén megszabadulnának a proletár elemektől, és az államhivatalok betöltésekor nem állana elé a gyenge szellemi fegyverzetűek hada, kik immár nálunk is megkezdették azt a háborút, melynek neve „hélium nihil habentium contra habentes.“

A természettudományi és művészeti szakoktatás az angol nemzeti iskolázásnak egyik fényes lapja, melyet e szóval lehet kifejezni: a *társadalom és a kormány vállvetett munkája*. A tanulók apraja-nagyja

sietve siet a south kensingtoni vizsgálatokra, s a nemzet és a kormány egyiránt büszkén mondja rá South Kensingtonra: „Ez a miénk” (that is ours¹). Praktikus reformjainkkal nem írhatnánk-e mi is ehez fogható fényes lapot iskolázásunk számára? E tekintetben rendkívül hálás szerep vár Nagyméltóságodra. Az a nemzet, mely oly mély kegyelettel őrzi Eötvös Józsefe emlékét, bizonyynyal az utána következő igazi reformerek iránt is őszinte szívvel fogja leróni háláját

Az egyetemi oktatásnak hazánkban legnagyobb baja, hogy ifjúinkat igen korán bocsátjuk az u. n. kenyérszerző stúdiумokra, s majdnem egészen mellőzzük azt a humánus alapvetést vagy philosophiai műveltséget, melynek alapján mind saját szakmásokban széles látókörűek, mind a társadalomban az egészséges közvélemény és a közérzület hathatós tényezői lennének. A szökkörű stúdiумok miatt a szakpályák elposványosodtak; az alantas észjárásunk túlsúlyra jutása a közvéleményt és érzületet mind jobban-jobbau materializálja, s az életet humánus és valóban boldogító elemeitől hovátovább mindinkább megfosztja. Ily körülmények között nem csoda, ha a társadalomból a jellemerő mind jobban—jobban kivesz; ha a tömeg alantas észjárását a társadalmi rendet felforgató tanok könnyén megvesztegetik. Sőt azoknak melegvezető közegeivé válnak a társadalom oly rétegei is, melyek a rend és a szabadság őrei tartoznának lenni.

E bajokat kétségkívül nagy mértékben enyhítenék s lassanként megszüntetni segítnék egyfelől a philosophiai stúdiумok, másfelől a magasabb mértékű rigorosumok és azok a nevelő hatású motívumok, melyeket az illető tudomány-karok, felhívás esetén, egész készséggel megjelölnének. Mindezekre, a középiskolákról és egyetemekről elmondottak alapján, van szerencsém Nagy méltóságod becses figyelmét újólag felhívni.

Mély tisztelettel lévén

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgálja

Felméri Lajos.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ. KÖZÉPOKTATÁS.

Lap.

Bevezetés..... 1

ELSŐ SZAKASZ.

Benlakó középiskolák. (Public Schools with Boarding Houses.)

A. Régi szervezetűek.

I. Eton.....	8
II. Charterhouse.....	21
III. Rugby.....	30
IV. Harrow.....	39
V. Christ's Hospital.....	48
VI. Westminster.....	52
VII. Uppingham	58

B. Újabb szervezetűek.

VIII. Marlborough.....	69
IX. Clifton College.....	77
X. Dulwich (Joliege).....	85
XI. Mill Hill School.....	91

MÁSODIK SZAKASZ.

Bejáró középiskolák. (Public Day Schools).

I. Merchant Taylors' School.....	94
II. City of London School.....	100
III. University College School.....	102
IV. King Edward's School (Birmingham)	105
V. St. Paul's School (London)	108

HARMADIK SZAKASZ.
Eredmények a középoktatásban.

	Lap.
I. Az iskolakormányzás ; az igazgató, a tutor és a tanári kar.....	109
II. Az erkölcsi nevelés.....	118
III. A fizikai nevelés: a játék, atletika, kézimunka.....	122
IV. A fegyelem.....	128
V. A szolgálkodás (Fagging).....	136
VI. A középiskolai tanuló.....	139
VII. Az iskola arculata. Az osztály- és szakrendszer és eljebbitel; a classikai és reál (modern) szakasz.....	142
VIII. A vallás, az ó-classikai és újkori nyelvek tanításmódszere.....	146
IX. Az anyanyelv és irodalom, a történelem és földrajz tanítás- módszere	158
X. Mathesis és természettudományok.....	164
XI. Rajz- és zenetanítás.....	170
XII. Az angol és a magyar középiskola (összehasonlítás) A. Erkölcsi oldal.....	173
B. Értelmi oldal	180
XIII. Vizsgálatok.....	192
XIV. Az angol és a hazai vizsgálati rendszer.....	201

NEGYEDIK SZAKASZ.
Leány-középiskolák és collegiumok.

Bevezetés.....	215
----------------	-----

A. Középiskolák.

I. North London Collegiate School.....	217
II. Milton Mount College.....	223
III. Notting Hill High School.....	229

B. Collegiumok.

IV. 1. Királynő-Collegium, (Queen's College.)	230
2. Bedford College.....	237
3. City of London College for Ladies.....	239
V. I. Girton College.....	240
II. Newnham Hall	244
VI. A nők közép- és felsőiskolázása s az egyetemi vizsgálatok	247
VII. Eredmények a nőiskolázásban.....	256

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Természettudományi és művészeti szakoktatás. Középtanodai tanárnevelés.

	Lap.
I. Természettudományi és művészeti oktatás. (Science and Art Department.).....	262
A) Természettud.	263
B) Művészeti	269
II. A nemzeti rajztanító-nevelő. (National Art Training School.).....	274
III. Iparosok szakiskolái. (Mechanics' Institutions.).....	279
IV. A középtanodai tanárnevelés.....	282
Következtetések.....	290

MÁSODIK RÉSZ.

FELSŐOKTATÁS.

ELSŐ SZAKASZ.

Egyetemek.

I. Oxford és Cambridge. (Bevezetés).....	293
II. A collegiumi élet és a tutor.....	296
III. Vizsgálatok és egyet, fokozatok A) Oxford B) Cambridge.....	303
IV. Az egyet, kormány; egyetemi és collegiumi tanárok (professors and lecturers, intercollegiate lecturers) és az oktatás.....	313
V. Általános jellemzés. Az angol, skót, német és magyar egyetemi rendszer.....	321
VI. Egyetemi könyvtárak: nyomdák és kiadványok.....	335
VII. A londoni egyetem (University of London).....	341
VIII. University College. (Egyetemi collegium.).....	348
IX. King's College. (Király-Collegium.).....	352
X. Victoria egyetem. (Owen's college, Manchester és Yorkshire college, Leeds).....	353

MÁSODIK SZAKASZ.

Szakiskolák.

I. Theol. akadémiák.....	357
II. Jogi collegiumok. (Inns of Court.)	368
III. Orvosi collegiumok.....	374
Következtetések.....	380
Befejezés.....	383